T.C.
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANA BİLİM DALI
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER PROGRAMI

DOKTORA TEZİ

BİR ÇATIŞMA ÇÖZÜMÜ YÖNTEMİ OLARAK ULUSLARARASI ARABULUCULUĞUN TARİHSEL SOSYOLOJİSİ

CAVİT EMRE AYTEKİN
17716016

TEZ DANIŞMANI
PROF. DR. MEHMET AKİF OKUR

2023

T.C.
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANA BİLİM DALI
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER PROGRAMI

DOKTORA TEZİ

BİR ÇATIŞMA ÇÖZÜMÜ YÖNTEMİ OLARAK ULUSLARARASI ARABULUCULUĞUN TARİHSEL SOSYOLOJİSİ

CAVİT EMRE AYTEKİN
17716016
ORCID NO: : 0000-0003-4229-9381

TEZ DANIŞMANI
PROF. DR. MEHMET AKİF OKUR

Haziran 2023

Cavit Emre AYTEKİN tarafından hazırlanan "BİR ÇATIŞMA ÇÖZÜMÜ YÖNTEMİ OLARAK ULUSLARARASI ARABULUCULUĞUN TARİHSEL SOSYOLOJİSİ" başlıklı çalışma, **23/06/2023** tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği ile başarılı bulunmuş ve jürimiz tarafından Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Programında **DOKTORA** tezi olarak kabul edilmiştir.

Danışman	**İmza**
Prof. Dr. Mehmet Akif OKUR	

Jüri Üyeleri	**İmza**
Prof. Dr. Şenol DURGUN	
Doç. Dr. Laçin İdil ÖZTIĞ	
Prof. Dr. Talha KÖSE	
Doç. Dr. Fulya MEMİŞOĞLU	

ÖZET

BİR ÇATIŞMA ÇÖZÜMÜ YÖNTEMİ OLARAK ULUSLARARASI ARABULUCULUĞUN TARİHSEL SOSYOLOJİSİ

Bu doktora tezi uluslararası arabuluculuk, uluslararası düzen ve uluslararası barış ideolojisi arasındaki ilişkiyi çeşitli tarihsel konjonktürlerde incelemektedir. Çalışma, tarihsel sosyolojik kuramı ve farklı tarihsel bağlamlarda gerçekleşen dört arabuluculuk sürecinin vaka incelemesini içerir. Bu vakalar arasında 1897'de Osmanlı İmparatorluğu ile Yunanistan arasındaki çatışmayı sona erdirmek için Avrupalı güçlerin yürüttüğü arabuluculuk, 1925-1926'da Türkiye Cumhuriyeti ile Birleşik Krallık arasında Musul'un aidiyeti konusunda çıkan anlaşmazlığı çözmek için Milletler Cemiyeti'nin yürüttüğü arabuluculuk, 1991-95 yılları arasında Bosna Savaşı'nı sona erdirmek için AB ve ABD tarafından yürütülen arabuluculuk süreçleri ve 2011 sonrası Suriye krizinin çözümü için yürütülen alternatif arabuluculuk süreçleri yer almaktadır. Tez, özellikle sistemik değişim dönemlerinde barış ideolojilerinin sürdürülmesinde ve yeniden inşasında çatışma çözümü politikalarının önemini ortaya koymaktadır. Uluslararası düzenler ve barış ideolojilerinin tarihsel sürekliliği ve kırılmalarının analiz edilmesi, uluslararası kurum ve aktörlerin sistemik değişim dönemlerinde barış ideolojilerini teşvik etme ve sürdürmede karşılaştıkları zorlukların anlaşılmasına katkı sağlamaktadır. Genel olarak, tezin bulgu ve sonuçlarına, uluslararası arabuluculuk, uluslararası düzen ve uluslararası barış ideolojisi arasındaki ilişkinin kapsamlı bir analizi ve ampirik araştırma yöntemlerinin birleşimi sonucunda ulaşılmıştır. Bu bulguların değerlendirilmesi ile arabuluculuk politikalarını ve barış ideolojilerini şekillendiren faktörlere ilişkin tarihsel bir perspektif kazandırılması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Uluslararası Arabuluculuk, Çatışma Çözümü, Barış Çalışmaları, Tarihsel Sosyoloji

ABSTRACT

HISTORICAL SOCIOLOGY OF INTERNATIONAL MEDIATION AS A CONFLICT RESOLUTION METHOD

This doctoral thesis examines the relationship between international mediation, international order, and peace ideologies in different historical conjunctures. The study uses historical sociological theory and case studies of four mediation processes that took place in different historical contexts. These cases include mediation by the European powers to end the conflict between the Ottoman Empire and Greece in 1897, mediation carried out by the League of Nations to resolve the dispute between the Republic of Turkey and the United Kingdom over the ownership of Mosul in 1925-1926, the mediation processes carried out by the EU and the US to end the 1995 Bosnian War, and alternative mediation processes applied to end the Syrian crisis in 2011.The research findings contribute to understanding the development of peace ideologies and their relationship with the formation and transformation of international orders. The thesis reveals the importance of mediation policies in sustaining and rebuilding peace ideologies, especially in periods of systemic change. Analyzing the historical continuity and ruptures of international orders and peace ideologies contributes to understanding the challenges that international institutions and actors have in promoting and sustaining peace ideologies in times of systemic change. Overall, the thesis's findings and results were possible due to the combination of theoretical and empirical research methods, which allowed for a comprehensive and in-depth analysis of the relationship between international mediation, international order, and international peace ideology. It is intended to obtain historical perspective on the factors influencing mediation policies and peace ideologies by examining these findings.

Keywords: International Mediation, Conflict Resolution, Peace Studies, Historical Sociology

ÖN SÖZ

Diplomatik arabuluculuğu bir doktora tezi konusu olarak araştırma fikri, devletimiz ev sahipliğinde düzenlenen ve kıymetli hocam Mehmet Akif OKUR'un yönlendirmesiyle katıldığım uluslararası arabuluculuk konferanslarında ortaya çıktı. Türk hariciyesinin bir dış politika ve siyasi girişimcilik aracı olarak diplomatik arabuluculuk kavramına büyük bir önem verdiğini fark etmek, bu konuya olan ilgimi teşvik etti. Ancak alanımızın mesleki tarafında diplomatik arabuluculuğa verilen önem ve artan ilginin akademik mecralarda aynı düzeyde paylaşılmadığını da keşfetmeye başladım. Mehmet Akif Hoca'nın, faaliyet ve külliyat arasındaki bu kopukluğu akademik bir davet olarak düşünmemi telkin etmesiyle Uluslararası İlişkiler alanında bir doktora öğrencisi olarak, arabuluculuk süreçlerini uzun vadeli bir uluslararası sistem unsuru olarak yorumlamayı denemeye karar verdim.

Böylece tezin yazım süreci, kapsamlı araştırma ve tarihsel vaka çalışmalarını içeren öğretici bir keşif yolculuğu oldu. Farklı tarihsel konjonktürleri temsil etmek ve barış düşüncesinin uluslararası düzenlerle etkileşimine ilişkin bakış açısı sağlamak üzere seçilmiş dört arabuluculuk sürecini ortak bir teorik çerçeve ve bağlam içinde inceleyerek uluslararası arabuluculuk hakkında alternatif teorik ve tarihsel tartışmaların yapılabileceğini göstermeyi hedefledim. Aynı zamanda teorik altyapıdan sapmamak kaydıyla tez metnini eleştirel bir diplomasi tarihi anlatısı sunmanın bir aracı olarak değerlendirmeye çalıştım.

Araştırma ve yazma süreci boyunca, danışmanım Prof. Dr. Mehmet Akif OKUR'un rehberliği, tezin bir fikir ve nihayetinde bir eser olarak ortaya çıkmasını sağlayan katkılarıyla ve yoğun mesaisinden hasrettiği zaman ile doğrudan olduğu kadar dolaylı olarak da en büyük yardımcım oldu. Zira çalışma motivasyonumu ve odağımı sürdürmekte zorlandığım anların üstesinden gelmeme Hoca'nın bir metnini okumak için ayırdığım birkaç saat sayısız defa yetti. Bunların yanında disiplinini ve çalışma şeklini müşahede ederek hem şahsi hem de mesleki anlamda olgunlaşmama ve müktesebat edinmeme vesile olduğu için kendisine teşekkür ediyorum.

Tez çalışmamın en başından itibaren düzenli olarak huzurlarına çıktığımda gösterdikleri ilgi, destek ve yardımları için Tez İzleme Kurulu üyesi hocalarım Prof. Dr. Şenol DURGUN'a ve Doç. Dr. Laçin İdil ÖZTIĞ'a ayrıca teşekkür etmek istiyorum. Hocalarımın görüş, öneri ve geri bildirimleri çalışmanın gelişimine yön vererek içeriğini zenginleştirirken, metodolojik tutarlılık anlamında da hassasiyet kazanmamı sağladı. Çalışmamı değerlendirmek üzere Tez Savunma Jürisi'ne katılmayı kabul eden Prof. Dr. Talha KÖSE'ye ve Doç. Dr. Fulya MEMİŞOĞLU'na değerlendirme ve eleştirilerinden yararlanma imtiyazı tanıdıkları için minnettarım.

Bu çalışma Yıldız Teknik Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi tarafından SDK-2021-4379 nolu proje kapsamında desteklenmiştir. Tez çalışmamı sağladığı imkânlar ile destekleyen Yıldız Teknik Üniversitesi'ne teşekkür ederim. Yine çalışmamı başından itibaren ilgiyle takip eden ve her aşamasında desteklerinden faydalandığım halen çalışmakta olduğum Kafkas Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü'ne teşekkür ederim.

Tüm bunların dışında sabrı ve uzun vadeli bir çalışmanın bedeli olan fazladan sorumlulukları üstlendiği için eşim Esengül Hanım'a, hızla büyüyerek verdiği ilhamlarla çalışmaya odaklanmama yardım ettiği için sevgili oğlum Kıvanç Mete'ye ve akademik yolculuğumun tüm zorluklarında desteklerini esirgemeyen anne ve babama bir kez daha teşekkürlerimi sunarım.

Bu tezin, çatışma çözümü ve uluslararası ilişkiler alanlarındaki öğrencilerin, araştırmacıların ve karar vericilerin ilgisini çekeceğini umuyorum. Arabuluculuk, barış ve uluslararası düzen arasındaki ilişkiyi anlayarak, günümüz dünyasının güncel uluslararası barış mimarisinin sorunlarını tespit etmek ve tarihte tezahür eden kusurlardan kurtaran çözümler arayabilmek için çalışabileceğimize inanıyorum.

Cavit Emre AYTEKİN

Haziran, 2023; İstanbul

İÇİNDEKİLER

ÖZET iii
ABSTRACT iv
ÖN SÖZ v
İÇİNDEKİLER vii
TABLOLAR LİSTESİ x
ŞEKİLLER LİSTESİ xi
KISALTMALAR LİSTESİ xii

1. GİRİŞ 1
1.1. Tezin Konusu 1
1.2. Araştırma Soruları, Varsayımlar ve Hipotez 8
1.3. Kavramsal Çerçeve 10
1.4. Yöntem ve Teorik Çerçeve 14
1.5. Tarihsel Sosyoloji 20
1.6. İdeal Tipler 28

2. LİTERATÜR DEĞERLENDİRMESİ: ARABULUCULUK, ULUSLARARASI DÜZEN VE BARIŞ 34
2.1. Bir Çatışma Çözümü Yöntemi Olarak Arabuluculuk Literatürü 34
2.1.1. Arabuluculuğun Tanımı 38
2.1.2. Arabuluculuğun Kabulü 50
2.1.3. Arabuluculuğun Başarısı 54
2.2. Uluslararası İlişkiler Teorilerinde Barış 59
2.2.1. Pozitif ve Negatif Barış 72
2.2.2. Barışa Yapısal Yaklaşım: Uluslararası Barış Mimarisi 74
2.2.3. Uluslararası Barışın Eleştirel Analizi: Alternatif Kavram ve Yaklaşımlar 76
2.3. Uluslararası Düzen Yaklaşımları 82
2.3.1. Devlet İçinde Sağlanan Düzen: Batı Klasik Siyasi Düşüncesi 94
2.3.2. Güç Dengesi ile Gelen Düzen: Realist Uluslararası Düzen Kavramı 98
2.3.3. Hegemonya ile Kurulan Düzen: Hegemonik İstikrar 103
2.3.4. Daimi Barış için Düzen: Demokratik Barış 106
2.3.5. Tarihsel Dönemler Olarak Uluslararası Düzenler 109
2.4. Bölüm Özeti 112

3. 1815-1914 AVRUPA UYUMU DÜZENİNDE BARIŞ İDEOLOJİSİ VE ARABULUCULUK: 1897 GİRİT ARABULUCULUĞU VAKASI 114
3.1. Avrupa'nın Barışı: Güç Dengesi, Restorasyon, Kimlik ve Uyum 114
3.2. Kongre Sistemi ve Avrupa Barışının Muhafazası 118
3.2.1. Kongre Sisteminin Yapısı ve Prensipleri 121
3.2.2. Kongre Sisteminin Gelişimi 126
3.3. Arabuluculuk Mekanizması 129
3.4. Batı Merkezli Uluslararası Düzenin Problemi Olarak Doğu Sorunu 134

3.5. Avrupa Uyumu Düzeninde Arabuluculuk Vakası: 1897 Osmanlı-Yunanistan Savaşı 146
3.5.1. Girit Sorununun Kökenleri ve 1897 Osmanlı – Yunanistan Savaşı..... 148
3.5.2. Avrupa'nın Kolektif Aksiyonu: Arabuluculuk ve Barışı Koruma Müdahalesi 152
3.6. Avrupa Uyumu Düzeninde Barış ve Arabuluculuk 159
3.7. Bölüm Özeti 165

4. 1919-1945 İDEALİST ULUSLARARASI DÜZENDE BARIŞ İDEOLOJİSİ VE ARABULUCULUK: 1925-1926 MUSUL İHTİLAFI VAKASI .....
4.1. İdealist Barışın Felsefi Temeli 168
4.2. İdealist Barışın Anahtarı: Milletler Cemiyeti ve Kendi Kaderini Tayin Hakkı 174
4.3. İdealist Uluslararası Düzenin Problemi: Savaş Sonrası Sınırlar, Meşruiyet ve Rıza 178
4.4. Arabuluculuk Mekanizması 180
4.5. İdealist Barışın Arabuluculuk Pratiği: Musul Sorunu 183
4.5.1. Sorunun Kökenleri 184
4.5.2. İhtilafın Tanımı ve Yeni Uzlaşmazlıklar..... 187
4.5.3. Milletler Cemiyeti Tahkikat Komisyonu 190
4.5.4. Milletler Cemiyeti Kararı 195
4.6. İdealist Barış ve Arabuluculuk..... 197
4.7. Bölüm Özeti 201

5. 1990-2001 HEGEMONİK ULUSLARARASI DÜZENDE BARIŞ İDEOLOJİSİ VE ARABULUCULUK: 1995 BOSNA-HERSEK SAVAŞI VAKASI 203
5.1. Hegemonik Uluslararası Düzen: Tek Kutupluluk, Küreselleşme ve Evrensellik 204
5.2. Liberal Barış İdeolojisi..... 207
5.3. Hegemonik Uluslararası Düzende Arabuluculuk Mekanizması 218
5.4. Düzenin Problemi: Parçalanan Doğu Bloku, Devlet Dışı Aktörler ve Küresel Dönüşümün Yönetimi 223
5.5. Liberal Barışın Arabuluculuk Pratiği: 1995 Bosna-Hersek Arabuluculuğu . 227
5.5.1. Yugoslavya İç Savaşı ve Bosna-Hersek Krizi 227
5.5.2. Avrupa Merkezli Çatışma Çözümü ve Arabuluculuk Girişimleri 233
5.5.3. Hegemonik Aksiyon: Bosna-Hersek'te NATO Müdahalesi..... 246
5.6. Hegemonik Uluslararası Düzende Siyasi Bir Proje Olarak Barış ve Arabuluculuk..... 249
5.7. Bölüm Özeti 257

6. BÖLÜM HEGEMONYA SONRASI ULUSLARARASI DÜZENDE BARIŞ VE ARABULUCULUK: SURİYE İÇ SAVAŞI VAKASI..... 260
6.1. Hegemonyadan Sonra Uluslararası Düzen 260
6.2. Hegemonya Sonrası Uluslararası Düzende Barış 268
6.3. Düzenin Problemi: Devlet-Altı Savaşlar ve Devlet Sistemi Krizi 272
6.4. Arabuluculuk Mekanizması: Rakip İnisiyatifler ve Az-Taraflı Diplomasi .. 278
6.5. Hegemonya Sonrası Düzende Arabuluculuk: Suriye Vakası..... 283
6.5.1. Suriye İç Savaşı'nın Temelleri ve Gelişimi 283
6.5.2. Suriye İç Savaşında Taraflar ve Tezler 284
6.5.3. Suriye İç Savaşı'nın Aşamaları 288

6.6. Suriye Krizinde Arabuluculuk Girişimleri 291
6.6.1. Arap Ligi'nin Arabuluculuğu 291
6.6.2. BM Arabuluculukları ve Cenevre Barış Süreci 292
6.6.3. Astana Süreci: Çatışmayı Azaltma Bölgeleri ve Garantörlük Sistemi 298
6.7. Hegemonya Sonrası Uluslararası Düzende Rakip Barış ve Arabuluculuk Konseptleri 303
6.8. Bölüm Özeti 307

7. SONUÇ 309

KAYNAKÇA 323

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1. Arabuluculuk Vakalarının Uluslararası Düzen ve Barış İdeolojisi Tanımları 2
Tablo 2. Uluslararası Düzen, Barış İdeolojisi ve Arabuluculuk İlişkisi 13
Tablo 3. Uluslararası Düzenin Problemi 14
Tablo 4. Diplomasi Yapıları ve Sosyolojik Yaklaşımlarına Göre Barış İdeolojileri 317

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1. Barış İdeolojileri, Uluslararası Düzenler ve Arabuluculuk Mekanizmaları İlişkisi 11

KISALTMALAR LİSTESİ

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AET	: Avrupa Ekonomik Topluluğu
AGİT	: Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
AİHM	: Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi
AT	: Avrupa Topluluğu
AUKUS	: ABD, İngiltere ve Avustralya Paktı
BDT	: Bağımsız Devletler Topluluğu
BM	: Birleşmiş Milletler
BMGK	: Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi
BRICS	: Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin ve Güney Afrika
BT	: Bilgi Teknolojileri
DB	: Dünya Bankası
DTÖ	: Dünya Ticaret Örgütü
EUFOR Althea	: Avrupa Birliği Althea Gücü
IFOR	: Uygulama Gücü
IMF	: Uluslararası Para Fonu
IPFT	: Uluslararası Polis Görev Gücü
IŞİD	: Irak ve Şam İslam Devleti
MC	: Milletler Cemiyeti
NATO	: North Atlantic Treaty Organisation (Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
OHCHR	: Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiserliği
ÖSO	: Özgür Suriye Ordusu
PIC	: Barış Uygulama Konseyi
SFOR	: İstikrar Gücü
SMO	: Suriye Ulusal Ordusu
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TPC	: Türkiye Petrolleri Şirketi
UAD	: Uluslararası Adalet Divanı
UBM	: Uluslararası Barış Mimarisi
UNPROFOR	: Birleşmiş Milletler Koruma Gücü
YTO	: Yüksek Temsilcilik Ofisi

1. GİRİŞ

1.1. Tezin Konusu

Uluslararası politikada ikili bir anlaşmazlık ya da çatışma arabuluculuk olarak bilinen, sorunun doğrudan tarafı olmayan bir üçüncü aktörün yönettiği diplomatik süreçlerle çözülebilmektedir. Diplomasi tarihinin erken çağlarından bu yana yaygın bir uygulama olan diplomatik arabuluculuk, devletler sistemi, toplumsal/ekonomik koşullar ya da diplomatik usuller gibi yapıların zaman içinde geçirdiği dönüşümlere karşın çatışma çözümünde etkili bir yaklaşım olmayı sürdürmüştür. Tarihsel nitelik taşıyan bir çatışma çözümü yöntemi olarak tanımlandığında, uluslararası arabuluculuğun güncel bir değişim sürecinden geçmekte olan uluslararası koşullar karşısında karşılaştığı zorlukların ve geçirdiği dönüşümün incelenmesi hem akademik hem de pratik bir gereklilik olarak öne çıkmaktadır. Diplomatik arabuluculuğun uluslararası sistemdeki makro ölçekli değişimlerle ilişkisi ve dönüşme kapasitesi hakkında ihtiyaç duyulan bu tür bir genel gözlem ve inceleme bu çatışma çözümü yöntemine dair tarihsel bir araştırma ile mümkün olacaktır.

Bu tez çalışması, çeşitli tarihsel konjonktürlerde uluslararası arabuluculuk ile uluslararası düzen ve uluslararası barış düşüncesi arasında ortaya çıkan ilişkiye odaklanarak bu bağlamda akademik bir katkı sağlamayı amaçlar. Uluslararası arabuluculuğun uluslararası düzenler ve uluslararası barışın düşünsel temelleri ile ilişkisinin, farklı dönemlerde gerçekleşen çatışma çözümü vakalarının analizi ile ortaya koyulması hedeflenmektedir. Bu doğrultuda, tarihsel sosyoloji kuramının toplumsal kurumların evrimi ve dönüşümünü tahlil etmek için sunduğu teorik çerçeveye dayanarak farklı tarihsel konjonktürlerde gerçekleşen dört uluslararası arabuluculuk vakası için araştırma yürütülmüştür.

Bu vakalar:

1) 1897 yılında Osmanlı Devleti ve Yunanistan Krallığı arasındaki çatışmayı *(Dömeke Muharebesi)* sonlandırmak ve Osmanlı Devleti'ne bağlı Girit

Adasının idaresi üzerindeki ihtilafı çözmek için Avrupalı güçler tarafından yapılan arabuluculuk;

2) 1925-1926 yıllarında Türkiye Cumhuriyeti ile Birleşik Krallık arasında eski Osmanlı vilayeti olan Musul'un aidiyeti üzerinde yaşanan ihtilafı çözmek üzere Milletler Cemiyeti'nce yürütülen arabuluculuk;
3) 1995 yılında kökenleri Yugoslavya Federasyonu'nun dağılma sürecine dayanan Bosna Savaşını sonlandırmak üzere AB ve ABD tarafından yürütülen arabuluculuk süreçleri;
4) 2011 yılında Suriye hükümetine karşı halk ayaklanması ile başlayan ve çok taraflı bir iç savaşa dönüşerek devam eden Suriye krizinin sonlandırılması için başvurulan alternatif arabuluculuk süreçleri şeklindedir.

Uluslararası düzenler ve uluslararası düzende hâkim olan barış düşüncesi arasındaki ilişki temelinde belirlenen bu vakalar, nispeten düzenli bir çatışma çözümü ve uluslararası barış rejimine sahip olduğu gözlemlenebilecek konjonktürel dönemlerde gerçekleşmiş olmaları dikkate alınarak seçilmiştir. İncelenen süreçlerin tümünün yerel, bölgesel ve uluslararası bir boyut taşımasına özen gösterilmiştir. Her biri tezin ayrı bir bölümünü oluşturan vaka analizlerinde uluslararası düzen, barış ideolojisi ve arabulucu aktör/kurum yapıları ayrıntılı olarak tasvir edilmektedir. İncelenen arabuluculuk vakalarının konjonktürel bağlamını *Avrupa Uyumu*, *İdealist*, *Hegemonik* ve *Hegemonya-Sonrası* uluslararası düzenleri olarak tanımlanan dönemler oluşturmaktadır. Bu uluslararası düzenlerde uluslararası barışa dair hâkim düşünce sistemlerini ve politikalarını ifade eden barış ideolojileri ise *Avrupa Barışı, İdealist Barış, Liberal Barış ve Hegemonya Sonrası Rakip Barış Konseptleri* şeklinde tanımlanmıştır. Tablo 1'de uluslararası düzenler ve barış ideolojileri bağlamında tezde incelenen vakalar gösterilmiştir.

Tablo 1. Arabuluculuk Vakalarının Uluslararası Düzen ve Barış İdeolojisi Tanımları

Sorun/Çatışma Vakaları	Uluslararası Düzen	Barış İdeolojisi	Arabulucu Aktör/Kurum
Girit Sorunu *(1897 Osmanlı-Yunanistan Savaşı)*	Avrupa Uyumu Uluslararası Düzeni *(1815-1914)*	Avrupa Barışı	Kongre Sistemi
Musul Sorunu *(1923-1926 Türkiye – İngiltere*	İdealist Uluslararası Düzen *(1919-1945)*	İdealist Barış	Milletler Cemiyeti

İhtilafı)			
Bosna Savaşı *(1991-1995 Bosna-Hersek İç Savaşı)*	Hegemonik Uluslararası Düzen *(1991-2011)*	Liberal Barış	AB ABD
Suriye Krizi *(2011- Suriye İç Savaşı)*	Hegemonya Sonrası Uluslararası Düzen *(2011-)*	Hegemonya Sonrası Rakip Barış Konseptleri	Arap Ligi BM Astana Grubu

Diplomatik arabuluculuğun süreç, yöntem ve formları tarihsel olarak değişebilmektedir. Bununla birlikte uluslararası barışın nasıl anlamlandırıldığı da arabuluculuğun temel unsurlarından biri olarak tarihsel/konjonktürel dönüşüme tabidir. Bu nedenle, barışa dair düşüncenin evrimi, uluslararası arabuluculuk diplomasisinin altyapısında önemli değişikliklere neden olabilir. Bu çalışmanın ana odağı, arabuluculuğun tarihsel dönüşümünü araştırmak ve farklı uluslararası düzenlerde barış ideolojileri ve arabuluculuk vakaları örnekleri ile desteklemektir. Bu örnekler, barışa dair düşüncenin farklı değerler, prensipler ve ilkelere dayandığına dair iddiayı destekleyecektir. Çalışmada, bir diplomasi ve uluslararası ilişkiler tarihi konusu olarak konumlandırılan uluslararası arabuluculuğu üreten ve dönüştüren tarihsel süreçleri açıklamak için *uluslararası düzenin barış ideolojisi*, *uluslararası düzenin problemi* ve *arabuluculuk mekanizması* kavramlarına başvurulmaktadır. Önerilen bu kavramlar, tezin ikinci bölümünde yer alan kavramsal çerçeve başlığında tanıtılmış, vaka araştırmalarını ve analizlerini sunan ana bölümlerinde ise her bir uluslararası düzen için ayırıcı nitelikler taşıyan unsurlar olarak kullanılmıştır. Böylece tezin vaka analizlerine analitik bir şablon kazandırmak, örnekleme şeklini sabitleştirmek ve tez metnine tematik bir biçim vermek amaçlanmıştır.

Tezde yer alan arabuluculuk vakalarını tarihsel konjonktürlerle ilişkilendiren en önemli unsur uluslararası düzenlerdir. Barış kavramına ontolojik açıdan yaklaşmaya amaçları arasında yer veren bu tez bu kavrama uluslararası düzenlerde etkin bir rol atfeder. Uluslararası düzen ve barış, uluslararası ilişkiler teorisinde de yakından ilişkili kavramlardır. Uluslararası düzen, uluslararası sistemdeki devletlerin ve diğer aktörlerin davranışlarını yöneten normlar, kurallar ve kurumlar kümesini ifade eder. Düzenler uluslararası ilişkilerin yürütüldüğü, devletler arası ilişkilerde istikrar ve öngörülebilirlik sağlayan çerçevelerdir. Barış ise temel olarak uluslararası sistemde çatışma ve şiddetin olmaması ya da sınırlı kalması anlamına gelir. Barışçıl bir

uluslararası düzen, devletlerin ve diğer aktörlerin birbirleriyle çatışma ve şiddetten uzak bir şekilde etkileşime girdiği ve anlaşmazlıkların barışçıl yollarla çözüldüğü bir düzendir.

İstikrarlı ve iyi işleyen bir uluslararası düzenin barışa katkıda bulunması ve benzer şekilde barışçıl ortamın uluslararası düzenin istikrarını ve etkinliğini artırması bu iki olgu arasındaki ilişkinin karşılıklı olduğunu ortaya koyar. Uluslararası düzenler ile her biri kendi barış tasarımına sahip olan devletlerarası ilişki sistemleri kastedilmiştir. Tezde incelenen arabuluculuk vakalarının tarihsel bağlamını ifade etmek üzere kullanılan bu tanım, literatürdeki uluslararası düzen yaklaşımlarıyla kesişen ve onlardan ayrışan yönlere sahiptir. Uluslararası düzenlerin belirlenme ve tasvir edilme yöntemi ise yine tezin ikinci bölümünde bu kavramın uluslararası ilişkiler teorisindeki merkezi konumu dikkate alınarak yapılan geniş literatür taraması sonucunda ortaya koyulmuştur. Böylece arabuluculuğun içinde gerçekleştiği uluslararası düzenlerin barış ideolojileri ile ilişkilendirilmesi için kavramsal/teorik bir zemin elde edilmiştir.

İncelenen dört arabuluculuk vakasının gerçekleştiği uluslararası düzenler, belirgin ölçüde Batı hâkimiyeti dönemlerini temsil etme paydasında buluşmaktadır. Batı hâkimiyetini temsil etme paydası önemlidir zira bu tez çalışması; büyük savaşlar sonucunda inşa edilen uluslararası düzenlerde dünya tasavvurlarına dair temel varsayımların, hâkim medeniyetin değerler ve çıkarları uyarınca ve diğer medeniyetlerin insan/dünya tasavvurları dikkate alınmadan tanımlandığı düşüncesinden (Okur, 2018, s. 20) hareketle, söz konusu değerler/çıkarlar sentezini barış ideolojisi analizine taşımayı hedeflemektedir. Böylece uluslararası barışın anlamlandırılma biçiminin, uluslararası düzenleri oluşturan güç ve çıkar ilişkileri kadar, onu tanımlayan medeniyetin değerler sisteminin de bir ürünü olduğu kabul edilmektedir.

Tezde araştırılan arabuluculuk vakalarının kurgulanan perspektiften incelenmesi için kabul edilen bu varsayıma göre kendi dönemlerinde evrensellik iddiası taşımış olan uluslararası düzenlerde geçerlilik taşıyan barışa dair kabuller, esasında Batı dünyasına hâkim olan barış anlayışının kökenlerinde yer alan değerler sisteminin bir görüntüsünü de sunmaktadır. Tezin ilgili vaka analizlerinde bu durumu ayrıntılı bir şekilde tasvir etmek ve değerlendirmek üzere önerilmekte olan barış ideolojileri analizi, tarihsel ideal tipler olarak onları üreten medeniyetin değerler sistemine

referansla tanımlanmıştır. Değerler sistemine yapılacak referans arabuluculuk uygulamalarında hâkim medeniyetin değerler sisteminin, bu medeniyetin dışında kabul edilen dünyaya nasıl ve ne kadar taşınabildiğinin sorgulanmasını da sağlamıştır.

Bu çalışma uluslararası barışı tarihsel bir kavramı olarak ele almaktadır. Barış fikrinin zaman içinde nasıl geliştiği, nasıl anlaşıldığı ve uygulandığının ortaya koyulması amaçlanmaktadır. Tezin yaklaşımı değişen toplumsal, siyasi ve ekonomik koşulları ve barış anlayışını şekillendiren çeşitli faktörleri dikkate alması itibariyle tarihseldir. Bu faktörlere, örneğin, savaşların etkisi, imparatorlukların yükselişi ve düşüşü, uluslararası hukukun gelişimi, uluslararası örgütlerin oluşumu, siyasi ideolojilerin değişimi ve uluslararası sistemin yapısındaki dönüşümler dâhildir. Dolayısıyla barışın tarihsel bir kavram olarak ele alınması, onun dinamik ve gelişen doğasını öne çıkarır. Arabuluculuk faaliyetlerinde ulaşılması istenen hedef olarak tanımlanan barışa yönelik anlayış ve yaklaşımların tarihsel olarak dönüşümü, arabuluculuk pratiğinin değişiminin gözlemlenmesinde başvurulacak bir husus olarak değerlendirilmektedir. Tez, vaka incelemeleri ile uluslararası barışın açık bir politik amaç olarak belirlendiği en küçük - mikro - ölçekli uluslararası politika faaliyetlerinden biri olan arabuluculuk özelinde çatışma çözümü süreçlerini, uluslararası barışın normatif ve ideolojik temellerini anlamak için bir araştırma nesnesi olarak kabul eder.

Uluslararası barışın neden ya da nasıl ortaya çıktığını araştırmak, uluslararası düzenlerin işleyişini anlamak için başvurulabilecek yollardan biridir. Ayrıca barışın sebep ya da koşullarına yönelik bir açıklama üretmek, uluslararası ilişkiler ve diplomasi tarihi üzerine geliştirilen teorilerin de öncelikli amaçları arasında yer alır. Buna rağmen ana akım uluslararası ilişkiler teorilerinde bulunabilecek uluslararası barış kavramsallaştırmaları ağırlıklı olarak savaş ve çatışmaların sebep ya da koşullarına dair varsayım, hipotez ya da yorumların yörüngesine konumlandırılmış sınırlı ve bağımlı çıkarımlar niteliğindedir. Bu çalışmalarda barışın bilgisine ulaşmak için savaşın sebep ve dinamiklerinin anlaşılması yoluna gidilmiştir. Buna karşın çatışma çözümü diplomasileri barışın politikasını en iyi temsil eden süreçler arasındadır. Arabuluculuğun alternatif çatışma çözümü yolları arasında yerel muhatapla temas kuran, ihtiyaçları dinleyen, kültürel değişkenlere yer veren ve karşılıklı pazarlık süreci içeren yönleriyle öne çıkması ona hâkim barış anlayışını bir

politika girdisi haline getirme imkânı kazandırmaktadır. Farklı tarihsel dönemlerde barışa yüklenen anlamlar, ilişki, çıkar ve yönetişim ağlarının farklılaşmasıyla değişirken bu farklılaşmayı bir faktör olarak ele almak, arabuluculuk süreçlerinin tarihsel dönüşümünün anlaşılmasına katkı sağlayabilecektir. Muhtelif tarihsel dönemlerin arabuluculuk yapılarını etkileyen eden barış perspektifinin tahlili Uluslararası İlişkiler literatürü açısından da ayrıca önem taşır. Zira tezin ikinci bölümünde yer alan literatür taraması sonucunda barış kavramının disiplinin kuramsal literatüründe ana kavramlar arasında yer almasına rağmen yeterince tanımlanmadığı ve kuramlaştırılmadığı anlaşılmıştır.

Vaka analizlerinde barış ideolojileri, uluslararası düzenlerde hâkim olan düşünce sistemlerinin bir parçası olarak; bu bağlamda incelenen arabuluculuk vakaları ise barış ideolojilerinin pratikler düzeyine yansıyan yönlerini açığa çıkaran süreçler olarak değerlendirilmektedir. Barış ideolojileri daha geniş ve çok boyutlu bir kavram olan uluslararası düzenin önemli bir parçası olarak ele alınmaktadır. Uluslararası düzenler ve barış ideolojilerinin esnek bir ilişki ve birbirinden ayrılmaz bir etkileşim içinde olduğu düşüncesi ise her uluslararası düzenin hâkim bir barış ideolojisine sahip olduğu ve bu barış ideolojisinin de uluslararası düzenin normatif yapısını etkilediği varsayımına dayanmaktadır. Böylece barış ideolojilerini güç dengeleri ve çıkarlara indirgeyecek yapısal belirlenimcilikten ve uluslararası düzenleri ideolojik tasavvurlara ve dünyayı yorumlama biçimlerine indirgeyecek sosyal belirlenimcilikten aynı ölçüde kaçınılmaya çalışılmıştır. Zira bunlardan ilki barış ideolojisinin önceden belirlenmiş düzene uyması şeklindeki; ikincisi ise düzenin tamamen barış ideolojisine uygun işlediği şeklindeki eksik çıkarımlara götürecektir.

Uluslararası düzen barış ideolojisinin işlemesini sağlar ancak bu, tam anlamıyla onun ajanı olarak hareket ettiği şeklinde anlaşılmamalıdır. Zira uluslararası düzenin hâkim aktörlerinin farklı önyargılarla ya da pragmatik sebeplerle barış ideolojisinden saptığını örnekleyen eğilimler tezin vaka analizlerinin bulguları arasında yer almaktadır. Bu durumlarda pragmatik sebepler barış ideolojisinin düzen kurucuların dayandıkları dışında bir ideolojik çerçeve ile temellendirilmesine neden olabilir. Buna göre uluslararası düzenin kurucu aktörlerinin ideolojisi ile barış ideolojisinin aynı şey olmadığına dikkat edilmelidir. Bu kavramsal kurgunun sonucunda uluslararası düzenin değişimi ile barış ideolojisinin değişimi arasında esnek bir ilişki olduğu kabul edilirken uluslararası düzenin ve barış ideolojilerinin birlikte değiştiği

fikri vurgulanmaktadır. Böylece vaka analizleri sonucunda yapılacak karşılaştırmalı ve bütüncül değerlendirme ile uluslararası düzenlerin barış ideolojileri ile birlikte dönüşümünün, bir çatışma çözümü yöntemi olan arabuluculuğun gelişimine etkisi açıklanmaktadır. Uluslararası arabuluculuğun uzun vadeli dönüşümünü açıklamak için izlenebilecek tarihsel parametreler olarak düşünülen uluslararası düzenin barış ideolojisi kavramının ilgili düzenler için ideal tip oluşturma yöntemine dayalı kurgulanma biçimine yöntem ve teorik çerçeve başlığı altında daha detaylı olarak değinilmektedir.

Uluslararası düzenler ve barış ideolojilerinin ardından tezin vaka analizlerinin üçüncü temel değişkeni olan arabuluculuk mekanizmaları diğer iki kavrama bağlı olarak tanımlanmıştır. Tezin 3, 4, 5 ve 6. bölümlerinde, uluslararası arabuluculuğun, normları, ilkeleri, uygulamaları ve çatışma çözme biçimleri itibariyle hâkim barış ideolojileri ile doğrudan ilişkili bir dönüşüm sergilediğinin gösterilmesi amaçlanmaktadır. Buna göre barış ideolojileri değiştikçe, bu değişimin rehberliğinde arabuluculuk pratikleri de değişmektedir. Böylece, arabuluculuğun dönüşümünü tarihsel sosyoloji perspektifinden inceleme amacıyla tasarlanan bu araştırmada arabuluculuk faaliyetinin dönüşümünü betimleyen alternatif arabuluculuk tiplerinin karşılaştırılması öngörülmektedir. Araştırma sorunsalı ile doğrudan ilgili olan bu beklenti, çalışmanın altyapısını oluşturması beklenen teorik çerçevede bir kavramsallaştırma metodunun da yer almasını gerektirmiştir. Bu ihtiyacı karşılamak üzere tarihsel sosyoloji perspektifine dayanan çalışmalarda yaygın olarak kullanılan Max Weber'in ideal tip yöntemi tezin teorik zemininin bir parçası olarak belirlenmiş ve teorik çerçeveyi açıklayan bölümde detaylandırılmıştır.

Tez 7 ana bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın girişi olarak hazırlanan 1. bölüm; tezin konusu, bağlamı ve araştırma soruları ve teorik/metodolojik yapısı hakkında bilgi verir. 2. bölüm; tezin ana kavramları olan arabuluculuk, barış ve uluslararası düzen hakkında tanıtıcı ve eleştirel bir literatür değerlendirmesi sunar.

3-6. Bölümler tezin vaka çalışmalarını içerir:

3. Bölümde, Avrupa Uyumu uluslararası düzeninin barış ideolojisi ve arabuluculuk yapısı temelinde 1897 Girit Vakası;

4. Bölümde 1. Dünya Savaşı sonrası konjonktürünün bir parçası olan idealist uluslararası düzen inşası sürecinin barış ideolojisi ve arabuluculuk yapısı temelinde 1925-1926 Musul İhtilafı Vakası;

5. Bölümde hegemonik uluslararası düzende liberal barış ideolojisi ve çatışma çözümü politikası bağlamında 1995 Bosna-Hersek Savaşı Vakası;

6. Bölümde, hegemonya sonrası uluslararası düzende dönüşen barış ve arabuluculuk yapısı doğrultusunda Suriye İç Savaşı Vakası incelenmektedir.

Vaka analizlerini içeren bölümler, tezin araştırma sorusunu siyasi tarih, diplomasi uygulamaları ve barış politikası temelinde somutlaştıracak şekilde kurgulanmıştır. Her vaka çalışması için ilgili bölümlerin sonunda sonuçlar özetlenmiş ve tartışılmıştır. Çalışmanın sonucunu gösteren 7. bölüm ise vaka araştırmalarının bulguları arasındaki ilişkilere genel bir bakış sunar ve araştırma sorularına verilen cevapları özetler.

1.2. Araştırma Soruları, Varsayımlar ve Hipotez

Bu tez çalışması esas olarak "Uluslararası düzenlerin dönüşümü ile barış ideolojilerinin gelişimi arasındaki ilişki nedir ve bu ilişki, uluslararası arabuluculuk süreçlerini nasıl etkiler" sorusuna cevap vermeyi hedeflemektedir.

Bu noktada girişte belirtilmiş olan barış ideolojileri ile uluslararası düzeni kuran aktörlerin ideolojilerinin aynı şeyi ifade etmediği vurgusunu hatırlamak gerekmektedir: Uluslararası düzeni dönüştüren güçler, genellikle belirli bir ideolojik çerçevede hareket ederler ancak söz konusu ideolojik çerçeveler ile uluslararası düzende hâkim olan barış ideolojisinin tamamen örtüşmediği ve barış ideolojisinin çeşitli sebeplerle başka bir çerçeve ile temellendirildiği örnekler vardır.

Kavramsal ilişkiye dair hatırlatmanın ardından araştırma sorusuna dönmek gerekirse, bu soru hem barış ideolojilerinin tarihsel gelişimini hem de bunların daha geniş uluslararası ilişkiler çerçevesiyle olan bağlantılarını ele almakta ve bu değişikliklerin uluslararası arabuluculuğun diğer çatışmaları çözme süreçleri ile birlikte becerisini ve karşılaştığı zorlukları nasıl etkilediğini anlamayı amaçlamaktadır.

Arabuluculuk vakalarının tarihsel sosyolojik bir perspektifle incelenmesi ile bir uluslararası düzende hâkim olan barış ideolojisinin, formları, yöntemleri, ilkeleri,

başarı kriterleri ve başvurma motivasyonları temelinde uluslararası arabuluculuk süreçleri üzerindeki etkisinin anlaşılması sağlanacaktır. Temel araştırma sorusunun yanında çalışmanın sonucunda açıklama sağlanması beklenen ikincil konular ise:

1) Barış ideolojilerinin ve uluslararası düzenlerin birbirleri üzerindeki etkisi ve ilişkisi
2) Uluslararası arabuluculuğun çatışmaları sonlandırma işlevinin ötesinde barış ideolojilerini teşvik etme rolü ve potansiyeli
3) Belirsizliğin hâkim olduğu günümüz uluslararası düzeninde uluslararası arabuluculuğun karşılaştığı zorluklar ve uyum sağlama kapasitesi
4) Uluslararası arabuluculuk süreçlerinin farklı uluslararası düzen konjonktürlerinde yoğunlaştığı ihtilaf/çatışma türleri/konuları arasındaki farklılıkların arabuluculuk politikalarına etkileri
5) Uluslararası arabuluculuk süreçlerinin gerçekleştiği dönemin hâkim değerler dünyasıyla ilişkisi şeklindedir.

Çalışmanın temel araştırma soruları, yöntemi ve kapsamı belirli varsayımlar üzerine oluşturulmuştur. Araştırma sorusu ve iddialarına yön veren bu kabuller:

1) Tarihsel ve dinamik bir olgu olarak uluslararası barışın yüklendiği anlam sabit değildir; zaman içinde farklı ideolojik, politik ve kültürel bağlamların etkisiyle değişmektedir.
2) Uluslararası barışın anlamını ve içeriğini normatif olarak şekillendiren barış ideolojileri, uluslararası arabuluculuğun uygulanmasında bir çerçeve oluştururken, başarılı uluslararası arabuluculuk süreçleri de barış ideolojilerinin gelişimine ve yeniden üretimine katkıda bulunabilmektedir.
3) Barış ideolojileri uluslararası düzenlerle esnek bir ilişki ve birbirinden ayrılmaz bir etkileşim içindedir
4) Uluslararası arabuluculuğun çatışmaları çözmek ve barışı sürdürmekteki etkinliği uluslararası düzene ve hâkim barış ideolojilerine bağlı olarak artabilmekte ya da azalabilmektedir.

Çalışma bir çatışma çözümü yolu olarak uluslararası arabuluculuk süreçlerinin hâkim barış ideolojilerinin bir ya da birkaç yönünü bünyesinde barındırdığı iddiasını

araştırmayı ve ispat etmeyi amaçlar. Diplomatik arabuluculuk bir uluslararası düzende istikrarı muhafaza etmek için en temel politika araçları arasındadır. Bir barış ideolojisinin ve bu ideolojiye bağlı diplomasi formlarının inşası uluslararası düzenin başarılı işleyişinin önemli bir koşuludur. Dolayısıyla farklı tarihsel dönemler barış, huzur ve adalet gibi kavramların tanımını ve içeriğini dönüştüren farklı dış ilişki biçimleri ve bunları yöneten normlar üretmiştir. Söz konusu tanımlama süreci ise hâkim aktörlerin çıkarları kadar, dünya görüşleri, sosyolojik yapıları ile de ilişkilidir.

Çalışmanın temel iddiası ile anlatılmak istenen büyük savaşlar ve tehditler sonrasında farklı barış ideolojilerinin uluslararası düzende hâkim olmaya başladığı ve uluslararası düzenleri oluşturan süreçlerin çatışma çözümü yöntemlerine de yol gösteren barış ideolojilerini getirdiğidir. Tez daha öz bir ifadeyle barış ideolojilerinin çatışma çözümü yöntemi olarak arabuluculuk süreçlerinde pratik kazandığını ispatlamaya çalışmaktadır.

1.3. Kavramsal Çerçeve

Araştırma kapsamında, farklı tarihsel konjonktürlerde uluslararası düzenler ve onlarda hâkim olan barış ideolojileri tanımlanmıştır. Buna göre 19, 20 ve 21. yüzyıllarda kendi uluslararası barış ve istikrar rejimini oluşturabilmiş dört farklı uluslararası düzen örneği belirlenmiştir. Referans noktaları ve argümanları çalışma içerisinde detaylı olarak açıklan uluslararası düzenler, onları üreten medeniyetin değerler sistemi, barışa yaklaşımları ve diplomasi mekanizmalarına referansla birer şu şekilde belirlenmiştir:

i. 1815-1914 : Avrupa Uyumu Uluslararası Düzeni
ii. 1919-1945 : İdealist Uluslararası Düzen
iii. 1991-2011 : Hegemonik Uluslararası Düzen
iv. 2011- : Hegemonya Sonrası Uluslararası Düzen

Uluslararası düzenler dışında, araştırmanın diğer iki özgün kavramsallaştırmasını oluşturan barış ideolojileri ve arabuluculuk mekanizmaları ise, uluslararası düzenlere bağlı olarak belirlenmiştir. Barış ideolojileri uluslararası düzenler ve arabuluculuk mekanizmaları arasındaki teorik ilişkiyi açıklamak için, bu kavramların birbirleriyle nasıl etkileşim halinde olduğunu anlamak önemlidir.

Barış ideolojileri, belirli bir dönemde belirli bir kültürel, politik ve tarihsel bağlama sahip olan aktörler tarafından oluşturulur. Bu ideolojiler, belirli bir uluslararası düzen içinde uygulanabilir ve bu düzen, diplomasi yapıları, örgütler ve işlevler gibi belirli araçlar kullanılarak inşa edilir. Bu araçlar, birbirinden farklı diplomatik yapılar, arabuluculuk mekanizmaları, müzakere süreçleri ve çatışma çözümü normlarından oluşur ve belirli bir barış ideolojisinin uygulanmasını kolaylaştırmak için birlikte kullanılır. Ancak, belirli bir ideolojinin veya düzenin yıkılması veya değişmesi durumunda, arabuluculuk mekanizmaları ve diplomasi yapıları da değişir. Dolayısıyla, barış ideolojileri, uluslararası düzenler ve arabuluculuk mekanizmaları arasında sürekli bir etkileşim ve dönüşüm söz konusudur. Barış İdeolojileri uluslararası düzenler ve arabuluculuk mekanizmaları ilişkisi şekil 1'de görselleştirilmiştir:

Şekil 1. Barış İdeolojileri Uluslararası Düzenler ve Arabuluculuk Mekanizmaları İlişkisi

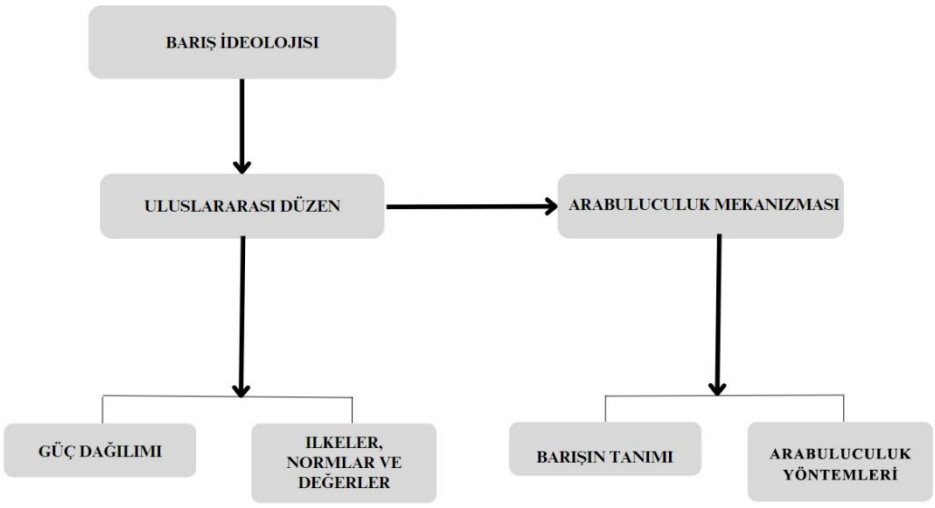

Barış ideolojisi, Uluslararası İlişkiler alanında yaygın olarak kullanılan veya evrensel olarak kabul edilen bir kavram değildir ancak bu tez çalışmasında çatışma çözümü ve arabuluculuk uygulamalarını şekillendiren inançları, değerleri ve normları ifade etmek amacıyla kullanılmaktadır. Barış ideolojisi, çatışma çözümü politikalarına rehberlik eden, barışın ne olduğu ve nasıl elde edilip sürdürülebileceği konusunda belirleyici olan felsefi, toplumsal ve ideolojik unsurları kapsar. Barış ideolojisi kavramsallaştırması, barışın politikalarını oluşturan arabuluculuk, çatışma çözümü gibi pratiklerin tarihsel formlarını ve dönüşümlerini tasvir etmek için başvurulabilecek analitik bir araç olarak değerlendirilmektedir. Bu kavram etrafında

yapılacak bir inceleme, farklı aktörlerin çatışmaları çözme ve barışı sürdürme yaklaşımlarının ardındaki motivasyonların, varsayımların ve amaçların sorgulanmasına yardımcı olmaktadır. Barış ideolojilerinin zaman içindeki evrimini ve dönüşümlerini inceleyerek, uluslararası çatışma çözümü ve barış inşası çabalarını etkileyen tarihi ve kültürel faktörleri ve bu faktörlerin çağdaş uygulamaları nasıl şekillendirmeye devam edebileceğini anlamak mümkündür.

Başka bir ifadeyle barış ideolojisi kavramı, uluslararası düzenlerin hâkim aktörlerinin ve diplomasi mekanizmalarının barışa yaklaşımlarını çözümlemektedir. Barış ideolojisi, uluslararası düzenin normatif çerçevesini şekillendiren yapılar olarak onları üreten öznenin değerler-çıkarlar sentezini temsil etmektedir. Çatışma çözümü ve arabuluculuk uygulamaları, uluslararası düzenlerin barış ideolojileri ile birlikte değişimine uyum sağlamaktadır. Uluslararası düzen ve barış arasındaki bu ilişki, çatışma çözümü yaklaşımlarını da bir tür uluslararası düzen üretme faaliyeti olarak kurgulaması dolayısıyla iki yönlü bir etkileşimdir. Barış ideolojisi analizi onu inşa eden hâkim özne ya da öznelerin paylaşılan dünya görüşleri, değerleri ve anlayışlarının, çatışmanın temel nedenlerinin belirlenmesinde ve çözümlerin formüle edilmesinde önemli olduğunu varsayar.

Tezde incelenen arabuluculuk vakalarının tarihsel bağlamlarını oluşturan dört uluslararası düzen için barış ideolojisi tipleri şu şekilde belirlenmiştir:

i. 1815-1914 : Avrupa Barışı
ii. 1919-1945 : İdealist Barış
iii. 1991-2011 : Liberal Barış
iv. 2011- : Rakip Barış Konseptleri

İlgili uluslararası düzen konjonktürleri için bu şekilde belirtilen barış ideolojileri, Max Weber'in ideal tip kavramsallaştırma metoduna uygun olarak, mutabakat sağlanmış evrensel sistemleri değil, sistemin hâkim ve güçlü aktörleri tarafından kurgulanan ve desteklenen barış anlayışlarını yansıtacak şekilde oluşturulmuştur. Bu noktada, uluslararası sistemin güç dengesinde büyük savaşlar sonucunda meydana gelen dönüşümlerin, yeni barış anlayışlarının ortaya çıkmasına zemin hazırlayabileceği düşüncesi (Kissinger, 1957) kabul edilmektedir.

Barış ideolojisi, hâkim uluslararası barış anlayışını düşünsel ve sosyolojik yönleri kadar, uluslararası aktörlerin stratejik öncelikleri ile de ilişkili olarak

çözümlemektedir. Böylece uluslararası aktörlerin çıkar tanımlamaları ile barışa yaklaşımları arasındaki ilişkinin ortaya çıkarılması amaçlanmaktadır. Buna göre, uluslararası aktörler, uluslararası barışın kendi çıkar tanımlamaları ile çelişmemesi için bazı öncelikleri barış ideolojilerinin bir parçası haline getirmektedir. Tezin kavramsal çerçevesini oluşturan *uluslararası düzen, barış ideolojisi* ve *arabuluculuk* arasındaki ilişki tablo 2'de tanımlanmıştır:

Tablo 2. Uluslararası Düzen, Barış İdeolojisi ve Arabuluculuk İlişkisi

	Uluslararası Düzen	**Barış İdeolojisi**	**Arabuluculuk**
Tanım	Uluslararası sistemde yer alan aktörler arasındaki güç ilişkileri ile birlikte etkileşimleri yöneten normlar, kurallar ve kurumlar dizisi	Barış arayışında aktörlerin davranışlarına ve kararlarına rehberlik eden inançlar, değerler ve ilkeler	Çeşitli diplomatik müdahale biçimleriyle çatışan tarafların karşılıklı olarak kabul edilebilir bir çözüme ulaşmalarına yardımcı olma süreci
İşlev	Aktörlerin davranışlarının birbirleriyle etkileşime girdiği bağlamı şekillendirir	Çatışmaların çözümünde neyin kabul edilebilir ve meşru davranış oluşturduğuna dair aktörlerin algılarını etkiler.	Uluslararası düzen ve barış ideolojisi arasındaki uyuma bağlı olarak çatışmaların çözümünde az ya da çok etkili olabilir.

Barış ideolojilerini şekillendiren önemli bir dışsal faktörü tanımlamak için ise *uluslararası düzenin problemi* kategorisi önerilmektedir. Düzenin problemi, farklı tarihsel konjonktürler için uluslararası düzenin işleyişini bozma potansiyeli taşıyan ve düzenin bütünü için geçerli olan tehditlerdir. Barış ideolojileri bu tehditlerin engellenmesi, yönetilmesi ya da ertelenmesi için çözümler oluşturmayı hedefler. Düzenin problemi söz konusu barış ve uluslararası düzenin korunması için en önemli ve acil konuları temsil eder. Araştırma boyunca, ilgili tarihsel dönemlerde hâkim aktörlerce yürütülen arabuluculukların büyük bir oranla düzenin problemi kapsamındaki ihtilaflar üzerinde olduğu görülmüştür. Tezde incelenen uluslararası düzenler için belirlenen düzenin problemi başlıkları tablo 3'te gösterilmektedir.

Tablo 3. Uluslararası Düzenin Problemi

Avrupa Uyumu Uluslararası Düzeni	o Doğu Sorunu o Devrimcilik o Milliyetçilik
İdealist Uluslararası Düzen	o Savaş sonrası sınırlar o Yeni uluslararası düzenin meşruiyeti o Revizyonizm
Hegemonik Uluslararası Düzen	o Parçalanan Doğu Bloku o Devlet dışı aktörler o Küresel dönüşümün yönetimi
Hegemonya Sonrası Uluslararası Düzen	o Belirsizlik o Vestfalyen sistemin krizi o Devlet-altı savaşlar

Genel olarak, her uluslararası düzen, dünyanın değişen jeopolitik ve ideolojik manzarasını yansıtan kendine özgü tehditlerle karşı karşıya kalmaktadır. Bunlar uluslararası düzenin istikrarına ve etkinliğine meydan okuyan sorunlardır. Tezde araştırılan arabuluculuk süreçlerinin dâhil olduğu dönemler için tablo 3'te özetlenen *düzenin problemi* analizleri ilgili bölümlerde detaylı olarak verilmektedir. Uluslararası düzenin problemi olarak tanımlanan fenomen, çatışma çözümü, arabuluculuk ve barışın inşası gibi faaliyetlerin en çok yoğunlaştığı problem alanlarını ifade etmektedir. Bu anlamda düzenin problemi kapsamına giren çatışmalar için yürütülen arabuluculuk ve çatışma çözümü faaliyetleri konjonktürel istatistiklere de yansımaktadır. Tezin vaka analizlerinin sunulduğu bölümlerde *düzenin problemi* başlığı altında bu tür veri, bilgi ve gözlemlere yer verilmektedir.

1.4. Yöntem ve Teorik Çerçeve

Vaka analizleri için yöntem ve veri toplama anlamında araştırmanın temel ve birincil kaynakları, incelenen arabuluculuk süreçlerine ilişkin resmi doküman ve açıklamalar, diplomatik yazışmalar, barış tasarıları ya da anlaşmalarının metinleri, uluslararası örgüt raporları, arabulucu aktörlerce üretilmiş anı, belge, rapor ve yazışmalar, döneme tanıklık etmiş diplomat ve siyasetçilerin konuşma ve mülakatları, meclis tutanakları, medya taraması ve arşivlerden oluşmaktadır. Tez çalışmasının nispeten

uzun dönemli bir süreci konu edinmesi nedeniyle vaka analizleri için toplanan ve değerlendirilen verilerin kaynakları ve elde edilme yöntemleri arasında önemli farklılıklar ortaya çıkmıştır. Örneğin Suriye iç savaşındaki arabuluculuk süreçlerini analiz eden 6. bölümde medya arşivleri ve uluslararası örgüt raporları ağırlık kazanırken, 3. Bölümde yer verilen 1897 Girit vakası analizinde yazılı arşivlerin yanı sıra döneme ve konuya odaklanan nitelikli ikincil kaynaklar ön plana çıkmıştır. Bununla birlikte tüm vaka analizlerinde incelenen konuyla ilgili faaliyet yürüten araştırma kurumları, enstitüler, sivil toplum kuruluşları, uluslararası örgütler ve bağımsız araştırmacıların yayın, çalışma ve eserlerinden faydalanılmıştır.

Çalışmada belirlenen kaynaklardan derlenen verilerin analizi için tarihsel araştırma, vaka çalışması ve karşılaştırmalı analiz yöntemlerinden yararlanılmıştır. Birincil ve ikincil kaynakların içerik analizi farklı uluslararası düzenlerden seçilen dört arabuluculuk vakasının güç yapılarının, barış ideolojilerinin ve çatışma çözme politikalarının incelenmesini sağlamıştır. İncelenen arabuluculuk vakalarının benzerlikleri ve farklılıkları ise karşılaştırmalı bir analizle ortaya koyulmuştur.

Bilimsel yaklaşım anlamında bu tez çalışması tarihsel dinamikler ve siyasi süreçler arasındaki uzun vadeli etkileşimlere odaklanan tarihsel sosyolojik paradigma içinde yer almaktadır. Makro tarihsel çerçeveye oturtulmuş vaka çalışmalarından ise yapısal koşulların olaylara yansımalarını incelemeye uygun bir nedensellik sağlaması beklenmektedir. Çalışmanın başlığında yer alan "tarihsel sosyoloji" ifadesi araştırmanın, bu kuramsal geleneğin sunduğu sorgulama ufku ışığında arabuluculuğu tek ve durağan bir diplomasi faaliyeti olarak ele alan problem çözücü çerçevenin ötesinde, tarihsel bir unsur kabul ederek ele alma tercihinin yönlendirdiği teorik altyapıyı işaret etmek üzere belirlenmiştir. Böylece tarihin farklı dönemlerinde var olan farklı uluslararası düzenlerin hâkim aktörlerinin barışı tanımlama ve anlamlandırma biçimleri tasvir edilerek, arabuluculuk pratiğinin bu tanımlama ve anlamlandırmalardan nasıl ve ne yönde etkilendiği açıklanmaya çalışılacaktır.

Uluslararası düzenler, barış ideolojileri ve arabuluculuk süreçlerinin, tarihsel sosyoloji kuramı rehberliğinde incelenmesi bir çalışma metodu olarak bu üç olgunun farklılık arz eden biçimlerinin ayrıntılı bir şekilde kavramsallaştırılmasını bir gereklilik haline getirir. Bu noktada, söz konusu kavramsallaştırmaların, arabuluculuğun bir çatışma çözümü yöntemi olarak dönüşümünü, tarihin farklı dönemleri için, uluslararası düzenler, barış ideolojileri ve arabuluculuk tipleri

açısından karşılaştırmaya elverişli bir suret kazanabilmesi adına, Max Weber'in sosyolojik kavramsallaştırma yöntemi olan ideal tipler oluşturma yoluna gidilecektir. Böylece, temel kuramsal altyapısını tarihsel sosyoloji olarak belirleyen araştırmanın, bu kuramsal altyapıya uygun bir kavramsallaştırma metoduna sahip olması amaçlanmaktadır.

Araştırma programının teorik eksenini, tarihsel sosyoloji kuramsal geleneği, ideal tip kavramsallaştırma metodu ve uluslararası barış çözümlemeleri oluşturmaktadır. Tarihsel sosyoloji, farklı disiplinlerden gelen çok sayıda kuramcının çalışmaları ile ortaya çıkan zengin ve çeşitlilik içeren bir içeriğe sahiptir. Muhtelif bakış açıları, kuramlar ve düşünce gelenekleri farklı yaklaşımlar sunsalar da tarihsel sosyoloji araştırmaları için en temel ortak husus, bir toplumsal biçimin ya da olgunun, tarihselleştirilerek, uzun ölçekli dönüşüm merceğinden incelenmesidir (Hobden, 2006). Uluslararası İlişkiler Kuramında ise genellikle, devlet, sistem, küreselleşme gibi temel kavramların tarihselleştirerek yeniden değerlendirmeye açılmasına yönelik çalışmalarda yaygın olarak başvurulmaktadır (Lawson, 2006, ss. 397-423). Dolayısıyla, toplumsal gerçekliğin bir yönünü ifade eden bir olgunun zamanın farklı boyutları düzeyinde geçirdiği dönüşümün incelenmesi için tarihsel sosyoloji yaklaşımları önemli imkânlar sağlamaktadır. Böylece tarihin farklı dönemlerinde var olan farklı uluslararası düzenlerin hâkim aktörlerinin barışı tanımlama ve anlamlandırma biçimleri tasvir edilerek, arabuluculuk pratiğinin bu tanımlama ve anlamlandırmalardan nasıl ve ne yönde etkilendiği açıklanmaya çalışılmıştır.

Tarihsel sosyolojiye dayanan araştırmaların amacı, sosyal bir olgu, kurum ya da fenomenin tarih içindeki dönüşümünü açıklamak üzere evrimsel şemalar geliştirmektir (Abrams, 1982, s. 17). Her bilimsel araştırma gibi en temelde ampirik verilerin belli bir bakış açısından tetkikine dayanan tarihsel sosyolojik araştırmaların en değerli yanı şimdiki zamana ait bir gerçekliği tarihsel gelişim güzergahı çerçevesinde anlamlandırmak üzere sorular geliştirmesidir. Bu sorular araştırmacının, araştırılan konu ya da fenomeni geniş bir sürecin evrimi devam eden bir ürünü olarak görmesini sağlar. Fakat belirtmek gerekir ki söz konusu gelişim süreci belirli ve maksatlı bir yön taşımak zorunda değildir. Bunun dışında bilimsel objektifliğin bir gereği olan araştırılan nesneden uzaklaşma ilkesi bu defa zamansal bir nitelik kazanır. Araştırmacı konuya coğrafi ya da felsefi tarafı kadar tarihsel bir mesafeyle de yaklaşmalıdır. Dolayısıyla bu bakış açısını muhafaza eden bir araştırma

süreci için ilk koşul araştırma sorusunu cevaplayacak tarihsel kesitlere odaklanmaktır. Bu kesitler, araştırılan nesneyle etkileşime giren, ona şekil veren ve onun tarafından yeniden üretilen, örneğin uluslararası düzenler gibi, yerleşik toplumsal/uluslararası yapılardır. Tarihsel sosyolojinin öncü çalışmaları bu teorik soyutlamaya ulus, devlet, iktidar, egemenlik, ideolojiler ya da kapitalizm gibi kavram ve ideal tiplerin yapılarla ilişkisini ortaya koyan çalışmalarla ulaşmışlardır. Bu tezde ise diplomatik arabuluculuk araştırılan nesne, uluslararası düzenler ise tarihsel kesitleridir.

Modern diplomasinin çatışma çözümü yöntemlerinden biri olan uluslararası arabuluculuğun, farklı uluslararası düzenlerde uygulanma biçimini tarihsel bir süreklilik içinde anlamlandırmayı amaçlayan araştırmanın teorik zemini, klasik sosyal teori ve Uluslararası İlişkiler disiplininin diğer ana akım kuramlarıyla sentezci etkileşime açık bir şekilde kurgulanan tarihsel sosyoloji perspektifidir. Bir sosyal bilim araştırmacısının yöntemsel ve teorik yöneliminin, araştırmayı başlatan soru tarafından belirlenmesi düsturu; açıklama gücü teorik etkileşimin sağlayacağı imkânlara dayanan bu tercihi ortaya çıkarmıştır. Zira sosyal gerçekliğin karmaşıklığı içerisindeki nesneleri araştırma olgusuna dönüştüren şey en başta araştırmaya yöneltilen sorunun gerektirdiği teorik çerçeve referansıdır.

Sosyal bilimlerin farklı alan ve disiplinlerindeki teorik ve yöntemsel çeşitliliği bu kaide üretmektedir. Bilimsel teori ve yöntem tatbikine yönelik, doğanın gerçekliğini inceleyen bilim dalları ile insan ve toplumun yapılarını inceleyen disiplinler arasındaki ilkesel farklılıkları açıklama kaygısının ürünü olan argümanlarda işaret edildiği gibi, sosyal gerçekliğin karmaşıklığı insan faktörünün bir sonucudur. İnsan faktörü, öznenin nesneden ayrımını imkânsızlaştırırken, insanın amil olduğu olguların, kültür gibi güçlü bir değişkenle sosyal araştırmanın kapsamını ve içeriğini inşa etmeye sürekli bir şekilde devam etmesi, söz konusu yöntem ve teori çeşitliliğinin sınırını, soru sorma ufku ile eşitlemiştir. Kültür kavramıyla ifade edilen insan faktörleri, tarihi inşa ederek bugünü ortaya çıkarmaktadır. Tarihsel sosyolojinin büyük kuramcılarından John M. Hobson'un (2002, ss. 5-9), araştırılan nesnenin bugününün dünden devralındığını dolayısıyla doğal, değişmez ve verili olarak incelenemeyeceğini ifade etmesi tam olarak bu düşünceye işaret etmektedir. Yazara göre bu hakikatin aksine bir tutum kronosentrik bir önyargı olacaktır (Hobson, 1998, s. 360). Teorinin, arkasındaki sorunun yönlendirmesi altında, araştırmayı inşa ediyor

olması, en sade ve veciz halini "paradigma olmadan bilim olamaz" tespitiyle Kuhn'un ifadesinde bulurken (A. Rosenberg, 2005, s. 167); böylece gelişimi doğanın düzenini daha iyi açıklama amacına dayanan bilim türü için bir zafiyet teşkil eden teorik ve yöntemsel çeşitliliğin sosyal bilimlerin imkân ve araştırma kapasitesini sürekli güçlendiren bir araç olduğunu söylemek mümkün olmaktadır.

Teorinin içeriğini ve araştırmacının teori tercihini etkilediği varsayılan değişkenleri, soru sorma biçimi, kültürel yönelim ve konjonktür olarak belirledikten sonra bu etkileri açıklayıcı örnekler ile netleştirmek gerekmektedir. Öncelikle araştırmayı başlatan ilk aşama olan soru sorma biçiminin, nesneleri araştırma olgusu haline dönüştüren bir unsur olduğunu gösteren bir örnek, tarih, iktisat, uluslararası ilişkiler ve siyaset biliminin sınırlarına aynı anda dokunabilen bir tarihsel sosyoloji klasiğinden gelmektedir. Charles Tilly'nin (1992) *Zor, Sermaye ve Avrupa Devletlerinin Oluşumu* başlığıyla yayınladığı araştırmasının temel sorusu olan *neden diğer siyasi yapılar değil de ulus devlet formu Avrupa'ya hâkim olmuştur?* sorusu araştırmacıyı kılavuz edindiği teorik pespektife yönlendirmiştir. Bu sorunun yine aynı nesneyi inceleyen örneğin *ulus devletler nasıl kurulur* sorusundan farklı bir araştırma olgusu inşa ettiği ilk bakışta fark edilmektedir. Tilly'nin araştırması, 16. Yüzyıl ve sonrasında Batı Avrupa ülkelerinin geniş ölçekli yapısal değişimini açığa çıkarmak ve zaman içerisinde bu ülkelerin çatışma formlarının değişimini açıklamak gibi büyük sorular etrafında şekillenmiştir. Bu farklılık, Braudel'ci zaman anlayışında tasvir edilen uzun döneme dayandığı kadar, değişken çeşitliliğinin düzeyine de dayanmaktadır (Okur, 2015, ss. 70-75).

Teorinin oluşumu ve tercihini, soru sorma biçimi dışında etkileyen diğer bir varsayım olan kültürel özgünlüklerin teorik ve yöntemsel çeşitlilik gerektiriyor olması, sosyal bilimlerde paradigmatik bir dönüşüm oluşturan postmodernizm tartışmalarının başlıca odağı durumundadır. İddiası, kültürel çeşitlilik kadar teorik çeşitlilik de olabileceği çıkarımlarının yapılmasını teşvik etmiş olan bu öneriyi ortaya çıkaran şey, var olan teorilerin aslında kültürün ne kadar da etkisi altında olduğunun fark edilmesidir. Örneğin, Amerikan kültürünün özgün bir niteliği olan bireyciliğin, yine ABD bilim sosyolojisinde ayrıcalıklı bir konumu olan rasyonel-tercih teorisine nasıl zemin hazırlandığı üzerine Gorski'nin önemli bir çalışması mevcuttur (Gorski, 2018, s. 31).

Teorik ve yöntemsel çeşitliliği soru sorma biçimi ve kültür kadar etkileyen bir diğer husus ise yine sosyal bilimlere özgü bir değişken olan konjonktürdür. Sosyal teori ile dönüşümü ve gelişiminin incelenmesi ya da anlamlandırılması hedeflenen nesnenin konjonktürel halleri arasındaki ilişki, literatürde uzun süredir geçerliliği teslim edilen eleştirel teorinin önemli tespitlerinden biridir (Cox, 1986, s. 208). Sosyal fenomenlerin sürekliliğine yönelik araştırmalarla yine aynı fenomenlerin değişkenliğine yönelik yaklaşımların, konjonktürün niteliğine göre popülerlik kazanıyor olması konjonktür etkisini somutlaştıran bir gözlemdir. Örneğin, tarihsel sosyolojinin teorik zemini inşa eden öncü isimlerden Stephen Hobden'in (1999a, s. 391) tespitine göre, hızlı ekonomik, siyasi ve sosyal değişim zamanlarında sürekliliğe ve durağanlığa vurgu yapan teorilere ilgi azalırken, dönüşüm süreçlerini araştıran dinamik teorilere eğilim artmaktadır. Yine eleştirel teoriye ağırlık kazandıran bir konjonktürel dönüşümü araştırmasına konu edinen çalışmasında Okur (2015, s. 29), dış politika analizinde teorinin konjonktürel ihtiyaçlarla ilişkili olduğu gözlemini yapmıştır. Buna göre sosyal gerçekliğin karmaşıklığını teşkil eden bir faktör olarak zamana bağlı olma durumu, teorik çeşitliliği olduğu kadar, araştırmacının çalışma programını, dolayısıyla yöntemsel ve teorik tercihini de etkileyen unsurlardan biridir.

Konjonktür, kültür ve uzun dönemi yöntemsel tercihinde bir kıstas olarak kabul eden teorik gelenekler ve bunun dışında kalanlar arasındaki farka dikkat çeken önemli bir tespit de tarihsel sosyolojinin yeni kuşak temsilcileri arasında öne çıkan Benno Teschke'den gelmektedir. Teschke (2014, s. 3) teorik gelenekleri, daha sade bir kavramsallaştırmayla bilimselcilik ve tarihselcilik olarak iki farklı tutum şeklinde tanımlar. Söz konusu iki tutumun birbirine alternatif sosyal bilim kavramsallaştırmasına sahip olduğunu vurgulayan yazar, bunlardan ilkinin kanunlar elde etmek amacıyla genel ve soyut analiz kategorileri, objektif ve yapısal belirleyicileri referans almak uğruna zaman ve mekandan bağımsızlaştığını, ikincisinin ise mevcut yapılı sosyal ve siyasi pratiklerin tarihselleştirilmesi suretiyle, somut tarihsel analiz kavramları ortaya çıkardığını belirtmektedir. Buna göre bilimselcilik teorik genellemeler yaratırken, tarihselcilik özelleştirmeler üretmektedir.

Teschke'nin bilimselcilik – tarihselcilik ayrımı Marksist sosyal bilim literatüründe kabul gören eleştirel Marksizm ve bilimsel Marksizm ayrışmasının bir nevi genele

teşmil edilmiş ifadesidir (Teschke, 2014, s. 4). Marksist literatürde sıklıkla anlatıldığı gibi eleştirel Marksizm sosyal değişime vurgu yapması itibarıyla tarihselci kabul edilirken, bilimsel Marksizm tarihsel referanslarından sıyrılmış bir epistemolojiye yaslanmaktadır. Benzer meta teorik endişelere dikkat çeken farklı bir ifade de sosyal teorinin uluslararasına bir sonuç gibi davrandığını belirten uluslararası ilişkiler kuramcısı Martin Wight'a aittir (1960). Wight'ın uluslararası kavramını genel alışkanlığın aksine bir sıfat olarak değil de isim olarak kullanan yaklaşımı yalnızca bu tutumuyla bile uluslararası ortam toplumların üzerinde mi, arasında mı yoksa içinde mi gibi yeni teorilere ışık yakan yeni sorular üretmektedir.

Buraya kadar yapılan genel sosyal bilim, teori ve yöntem tartışması, tarihsel sosyoloji perspektifinin bu araştırmanın teorik zemini olarak belirlenmesindeki saikleri ortaya koymayı amaçlamıştır. Sonuç olarak tarihsel düzenlerin hâkim barış ideolojilerine sahip olduğunu ve bunların dönüşümünün arabuluculuğu nasıl etkilemiş olduğunu anlamlandırmayı amaçlayan bu çalışmanın teorik zeminini tarihsel sosyoloji perspektifi oluşturmaktadır. Bir sonraki başlıkta ise tarihsel sosyolojinin temel parametreleri ve araştırma boyunca başvurulan teorik boyutları açıklanmaktadır.

1.5. Tarihsel Sosyoloji

Tarihsel sosyoloji, Uluslararası İlişkiler'e sonradan taşınmış bir teorik perspektiftir. Teorinin gelişimi 20. Yüzyılın ikinci yarısında ve özellikle Amerikan bilimsel topluluğunda sosyoloji disiplinine hâkim olan geleneksel yaklaşıma bir yanıt niteliği taşır. Geleneksel sosyoloji günümüzde var olan sosyal yapı ve süreçleri incelemeye odaklanırken, tarihsel sosyoloji bu yapı ve süreçlerin zaman içinde nasıl geliştiğini ve değiştiğini anlamanın önemini vurgulamak isteyen araştırmalarla şekillenmiştir. Bu anlamda tarihsel sosyoloji, geleneksel sosyolojinin tarih dışı varsayımlarına ve sınırlamalarına eleştirel bir yanıt olarak görülebilir. Sosyoloji dışındaki disiplinler de kendi alanlarındaki hâkim teori ve yöntemlerde söz konusu eksiklik ve zafiyetleri eleştiren yaklaşımlarla farklı tarihsel sosyoloji teorilerinin oluşmasını sağlamışlardır. Kuramın Uluslararası İlişkiler disiplininde kullanımı da bu şekilde başlamıştır. Uluslararası İlişkiler alanında, tarihsel sosyoloji genellikle uluslararası sistem hakkındaki geleneksel varsayımlara ve teorilere meydan okumak, uluslararası olaylara alternatif bakış açıları sağlamak ve çağdaş uluslararası siyaseti anlamada

tarihsel bağlamın önemini vurgulamak için kullanılır. Dolayısıyla bir uluslararası ilişkiler araştırmasına rehberlik eden versiyonuyla tarihsel sosyolojiyi tanıtmak için öncelikle ana akım teorilere yöneltilen ve tarihsel sosyolojiyi bir çözüm olarak ortaya çıkaran eleştirilerin neler olduğuna bakmak gerekmektedir.

Uluslararası İlişkiler kuramcısını tarihsel sosyolojiye yönlendiren hususlar, sosyolojide olduğu gibi, disiplinin kuramsal gelişiminde ortaya çıkan bazı önemli zafiyetlerdir (Hobson, 2000, s. 107). Farklı kuramcıların argümanlarını derlemek suretiyle bunları altı başlık altında toplamak mümkündür:

İlk olarak uluslararası ilişkiler teorisinde yeni bakış açılarının neredeyse tamamında ana eleştiri konusu olan değişimi açıklayamama sorunu yer alır. Buna göre Uluslararası İlişkiler'in bir disiplin olarak kuramsallaşma sürecinde bilimsel olmak adına üretilen büyük ve ana akım teoriler inceledikleri nesnenin değişimini açıklamakta yetersiz kalmaktadır. Bu eleştiri ile en çok muhatap olan kuram realizm ve yapısal realizm olmuştur. Özellikle yapısal realizmin anahtar kavramı konumundaki uluslararası sistemin mantık ve prensip olarak tarih ötesi bir durağanlığa sahip olduğu varsayımı karşısında siyasi konjonktürün bu hipotezi geçersiz kılan dönüşümler sergilemesi değişime odaklı yeni kuramlara ihtiyacı gündeme getirmiştir. Uluslararası İlişkiler teorilerinin değişimin temellerini ortaya çıkarma konusundaki yetersizliğini vurgulayan Schweller (2001, s. 164), bunun nedeni olarak değişimin dinamiklerini çalışma hususundaki eksiklikleri işaret eder. Hobson (2007, s. 415) ise, uluslararası ilişkiler teorilerinin değişime bakmayı ihmal etmesini; teorik rijitlik ve metodolojik sadelik adına farklılıkların, çeşitlerin ve değişim süreçlerinin göz ardı edilmesi ve şimdinin yaratıcılığının ardındaki geçmişin paranteze alınması olarak açıklamıştır. Lawson (2006, s. 402), Uluslararası İlişkiler'de tarihsel sosyoloji ile yönelimi Uluslararası İlişkiler'in ekonomiden sosyolojiye doğru yönelmesinin bir sonucu olarak açıklamaktadır. Zira Uluslararası İlişkiler'in ekonomiden mülhem işlevsel ve rasyonalist yaklaşımları, sosyal değişimin süreç ve koşullarının ortaya çıkışında birim ve aktörlerin yapıcı rolünü açıklayamamaktadır. Aktörler normlar, değeler ve bilişsel süreçlerden bağımsız bir biçimde ele alındığı sürece aktörün hangi davranışı neden belirli şekilde yaptığını bilmeden hareket eden bir birim olarak tasvir edilmesi kaçınılmazdır (Lawson, 2006, s. 402). Aktörün davranışına yön veren faktörler arasında değişmesi en olası olanlar da ihmal edilen bu faktörlerdir. Buna göre özellikle değişim konusunda teorik

zafiyetlere yol açan ekonomi kuramı öykünmesinden uzaklaşma ve sosyoloji ile yakınlaşma sürecinin getireceği dönüşüm disiplinin yeni bir kuramsal temel kazanması anlamına gelmektedir (Lawson, 2007, s. 345).

İkinci olarak yine uluslararası ilişkiler kuramının ana tartışma konuları arasında yer alan iç/dış ayrımı konusu, tarihsel sosyolojiye ilgiyi artıran bir etken olmuştur. Ana akım uluslararası ilişkiler teorilerinin ve özellikle uluslararası ilişkiler kuramının ikonik isimlerinden Kenneth Waltz'ın (1986, s. 340) dış politika ve uluslararası politikayı, iç politika ile etkileşimsiz bir formda tasvir etmesi literatürde sıklıkla eleştirilen konular arasındadır. İç politika ve dış politika ayrımı zamanla sorgulanan bir metodolojik ilke haline gelmiş, özellikle Robert Putnam'ın (1988) bu iki fenomeni rasyonel seçim temelinde birleştirmeyi amaçlayan iki düzeyli oyun kuramı ile bu etkileşim tanımlanmaya başlamıştır. Fakat sosyoloji ile jeopolitiği sentetik bir analiz çerçevesi haline getirme arzusu ancak tarihsel sosyolojinin gelişimi ile gerçekleşmiştir.

Üçüncü olarak, uzun dönemli süreç analizi ihtiyacına cevap verecek bir uluslararası ilişkiler kuramının olmaması, tarihsel sosyolojiye yönelimin başka bir sebebini oluşturmuştur. Uluslararası ilişkiler kuramındaki bu eksiklik kısmen pozitivist bilim felsefesinin etkisi altında gelişen ana akım teorilerin örüntü analizi yöntemleri ile karşılanmaya çalışılsa da bu çaba, uzun dönemin tekrar eden örüntülerden ibaret olduğu iddiasında sıkışmış, tarihsel sosyolojinin varsayımları arasında yer alan bugünün dünün bir inşası olduğu düşüncesine cevap verememiştir (Hobden, 1999a, s. 392). Tarihsel sosyoloji ise sürece odaklanan bir yaklaşım olarak bu tür sorgulamalara imkân kazandırmaktadır (Flank, 1993, s. 260). Tarihsel sosyolojiye yönelimi ortaya çıkaran dördüncü gerekçe, ana akım uluslararası ilişkiler teorilerinin dar rasyonalite anlayışıdır. Özellikle realizm ve idealizm kuramlarının farklı versiyonlarında konumlanan rasyonalite anlayışı son derece kısıtlı bir bireyci menfaat algısına tutunurken, rasyonalitenin farklı tiplerine analizlerinde yer vermemektedir. Bu eksiklik, devlet davranışını sorunsallaştıran çalışmaların halihazırdaki teorik reçetelerde bir çözüm bulamadığı için tarihsel sosyoloji gibi alternatiflere yönelmesine yol açmıştır.

Tarihsel sosyolojiye yönelik ilgiyi teşvik eden beşinci husus ise uluslararası ilişkiler teorisinde karşılaştırmalı yöntemin benimsenmemiş olmasıdır. Karşılaştırma her ne kadar klasik bir sosyal bilim yöntemi olarak geçerliliğini kanıtlamış olsa da

uluslararası ilişkiler teorisinin ana akım temsilcileri karşılaştırmalı bir analiz perspektifi geliştirememişlerdir. Tarihsel sosyoloji ise sosyal olguların zaman ve mekana göre mukayesesini bilimsel araştırmanın birincil amaçları arasında kabul ettiği için bu ihtiyaca cevap veren bir alternatif olmuştur. Bu alternatif arayışına altıncı neden olarak uluslararası ilişkiler teorisinde içkin bir prensip olan evrensellik anlayışı gösterilebilir. Ana akım uluslararası ilişkiler kuramları evrensel doğrunun ve kategorilerin peşinde olan analiz formatları üretmişlerdir. Tarihsel sosyoloji ise, bilimselcilik/tarihselcilik ayrımının tarihselci kanadında yer alan ve evrensel kategorinin yerine tarihsel özelleştirmelere vurgu yapan perspektifiyle ilgi toplamaktadır

Uluslararası İlişkiler disiplininin kendi teorik çeşitliliğine ve zenginliğine rağmen hangi saiklerle tarihsel sosyoloji kuramına yöneldiğini özetleyen bu altı maddenin ötesindeki bir hususa dikkat çeken, aynı zamanda bir tarihsel sosyoloji kuramcısı olan Stephen Hobden (1999b, s. 257) Uluslararası İlişkiler'in merkezi kavram olarak tanımladığı devleti dahi yeterince teorileştirmediğini söylemiştir. Buna göre devlet, sistem, kimlik gibi uzun dönemlere ve süreçlere referans veren ve bu yönleriyle kuramlaştırılması gereken kavramlar teoride yalnızca birer analiz parametresi olarak tarihsel geçmişinden kopuk bir halde el alınmıştır. Bütün bu eleştirilerin ışığında, Stanley Hoffmann (1959, s. 346) gibi kuramcılar Uluslararası İlişkiler disiplininin tarihsel sosyolojiye metodolojik olarak yönelmesini ve buna göre yeniden şekillenmesini önermiştir.

Uluslararası İlişkiler kuramcıları tarihsel sosyolojiye başvurarak ana akım teorilere alternatifler oluşturmaya çalışırken bir yandan da tarihsel sosyolojinin kendisine son derece değerli katkılar sağlamışlardır. Örneğin, tarihsel sosyolojiyi Uluslararası İlişkiler'e uyarlayan öncü çalışmalarında Hobden (1998) ve Hobson (2002), tarihsel sosyolojinin dayandığı araştırma ilkelerinin benzerlerine uluslararası İlişkiler kuramındaki Waltz'cı tarih dışı yaklaşımın hâkimiyetinden önce rastlanabildiğini tespit ederken aslında Uluslararası İlişkiler'in başlı başına tarihsel sosyoloji için en önemli araştırma nesnesi olabileceğini göstermişlerdir. Ayrıca tarihsel sosyolojide devlet oluşumuna bakış açısının özgünlüğü ve bunun uzun dönemli zamansallığa uygun biçimde tarihselleştirilmesi başarılı bir literatürü ortaya çıkarmış, devletin ötesinde uluslararası bağlamın tarihsel analizini gündeme getirmiştir. Böylece geleneksel sosyolojinin içe dönüklük ve buna bağlı olarak ortaya çıkan metodolojik

milliyetçilik sorununu aşmasında uluslararası ilişkiler araştırmalarının katkısına dikkat çekmek gerekir (J. Rosenberg, 2006, s. 308). Yine tarihsel sosyolojinin yerini aldığı klasik sosyal teori devletler arası rekabet ortamını ve onun jeopolitik bağlamını ihmal etmişken, bu sorgulamayı metodolojik olarak yapan uluslararası ilişkiler kuramcıları olmuştur (J. Rosenberg, 2006, s. 313; Teschke, 2014, s. 8). Böylece uluslararası sistem, tarihsel sosyolojinin analizini güçlendirmek için önemli bir kavram olmuştur (Hobden, 1999b, s. 267). Bu noktada tarihsel sosyolojinin, Uluslararası İlişkiler teorisinin sistem ve yapısal unsura olan vurgusunu, onun tarihsel olarak sınıflandırılmasını sağlayarak desteklediği çıkarımı yapılabilir (Spruyt, 1998, s. 348).

Tarihsel sosyolojinin bir uluslararası ilişkiler kuramı olarak uyarlanmasına dair buraya kadar sıralanan nedenlerin ardından yöntem, kavram ve araştırma programı doğrultusunda bu kuramı tanımlamak gerekmektedir. Tarihsel sosyoloji, isminin referans verdiği iki disiplinle kuramsal etkileşim halinde bir perspektife sahiptir. Kuramın tarihsel kısmı, incelediği nesnede içkin olan geçmişin devrettiği yapı ve koşullar etkisini ifade ederken, sosyoloji kısmı, bu yapısal unsurun özne ile etkileşiminin ürettiği dinamizmi karşılamaktadır (Bilgenoğlu & Mengüaslan, 2020, s. 211). Kuramı kültürel diplomasi araştırmasında kullanan Robin Brown (2020, s. 2) bu perspektifi, "şimdiki zaman, paralel zamansal süreçlerin ve örüntüsel bağımlılıkların kesişiminden ortaya çıkar" sözleriyle tanımlarken, tarihsel sosyoloji teorisine verilen, bugünün kurumlarının geçmişteki evrimsel kökenlerini araştırma görevini ifade etmiştir. Buna göre tarihsel sosyolojinin araştırabileceği türden problemler, Lawson'ın belirttiği gibi, geniş kapsamlı değişime dâhil olan süreçler ve onlara bağlı olan çağdaş dünya politikasının karmaşıklığı olmalıdır. Burada teorinin değişimi ve süreci yakalayabilme yeteneğinin değerli bulunduğu görülmektedir (Lawson, 2006, s. 397). Teorik çalışmalarında sosyal dünyanın karmaşıklığını açıklama çabası sergileyen Weber de sosyal düzenlerin tek bir olguya indirgenmeyecek, otonom değişkenler olarak kavramsallaştırılmasını önermiştir (Lapointe & Dufour, 2012, s. 102).

Sosyal araştırmaya kılavuzluk edebilecek bir tarihsel sosyoloji teorisinin tanımlayıcı özelliklerinden biri büyük sorular etrafında büyük meselelerle ilgilenmesi ve incelediği sosyal nesneyi doğal bir gerçeklik varsaymadan kavramsallaştırmasıdır (Dannreuther & Kennedy, 2007, s. 369). Bu noktada kuramın pozitivist sosyal bilim

düşüncesi ile çatışan prensipleri dikkat çekmektedir. Pozitivist bilim felsefesinin genel bir kurama ulaşma motivasyonuyla gözlemlediği toplumsal olgu, tarihsel sosyolojide altında bir takım yapılar, süreçler ve güçler yatan ve ancak bunların ortaya çıkarılmasıyla bilgisi üretilebilecek olan fenomenler haline gelmektedir (Skocpol, 1984, s. 4). Tarihsel sosyolojinin önemli kuramcılarından olan Theda Skocpol, bu konuda, yani pozitivist bilim felsefesine göre yürütülen araştırma ile tarihsel sosyoloji arasındaki fark tartışmasında mantık düzeyinde bir farklılık olmadığını söylemiştir (Skocpol, 1984).

Her iki araştırma biçimi de neden-sonuç ilişkisini karşılaştırmalar ile kurmaktadır. Fakat mantık düzeyindeki bu benzerliği bozan şey, pozitivizmin başlangıç koşulları itibariyle benzeyen vakaları bir araya getirmesine karşın, tarihsel sosyolojinin sonuç koşullarına göre benzeyen vakaları araştırma objesi yapmasıdır. Stanley Lieberson (2000) ise pozitivizm ile tarihsel sosyolojiyi, araştırmada ele aldıkları örneklerin sayısı açısından anlamlı bir ayrışma içinde olan iki farklı yöntem şeklinde tasvir eder. Ona göre, örnek boyutundaki farklılığı "small-n" ve "large-N" ayrımı üzerinden açıklamak mümkündür. Burada "large-N" ifadesi istatistiksel analizde geniş veri ve örnek hacmini temsil ederken, "small-n" ifadesi bunun aksine vakaların tekil ve bütünden kopuk bir şekilde ele alındığı tarihsel araştırmalara daha yakın bir yaklaşımı ifade eder.

İstatistiksel analiz açısından daha az değerli olan "small-n" düzeyinin tarihsel sosyolojinin araştırma kapasitesini azalttığına yönelik eleştiriler mevcutsa da Gorski eleştirileri, bu tür çalışmalarda da çok sayıda gözlem yapılabildiği ve her bir tekil vakanın özdeş olmadığı argümanlarıyla yanıtlamıştır. Yazarın ifadesiyle, "Fransız İhtilali" ile "bir ankete verilen yanıt" son derece farklı tekilliklerdir (Gorski, 2018, s. 25). Small-n, yani tekil vaka analizinin sosyal araştırmadaki güçlü yönlerini ortaya koyan Dannreuther-Kennedy'nin (2007, s. 375) tezine göre ise bu tür araştırmalar güçlü ve açıklayıcı teoriler üretebilmektedir. Ayrıca tarihsel sosyoloji, tekil vakaları derinlemesine araştırarak, zamanla evrimleşen süreçleri gözlemleyebilme imkânı kazanmaktadır. Böylece istatistiksel karşılaştırmalarda bulanıklaşan coğrafi farklılık ve zamansallık nitelikleri yeniden karşılaştırmanın odağı haline gelebilmektedir.

Tarihsel sosyolojinin temel prensipleri içinde değişimin anlaşılmasının merkezi bir konumda olduğu kabul edilmiştir. Fakat değişimin izlenmesi de bir varsayımlar ağını gerektirmektedir. Bunlar, sosyal değişimi gerçekleştiren gücün çoğul kaynaklara

sahip olması, toplum, devlet ve uluslararası sistemin birbirleri ile bağlantılı olması, aktörlerin otonom potansiyele sahip olması ve devlet ile toplumun iç içe olması varsayımlarıdır. Bu varsayımlar içerisinde daha önce değinilmeyen konu tarihsel sosyolojinin toplum, devlet ve uluslararası sistemi, etkileşim halindeki yapılar olarak değerlendirmesidir (Halperin, 1998, s. 328). Tarihsel sosyoloji, klasik uluslararası ilişkiler kuramının tanımlayıcı özellikleri arasında yer alan yerel/uluslararası ayrımını aşmayı teklif etmektedir (J. Rosenberg, 2006, s. 311). Buna göre aradaki etkileşim, bütünlüğü ortaya koymak için kullanılmalıdır. Bu bütünlük zaman zaman tarihsel sosyoloji kuramcıları tarafından Rosenberg'in "ulusaşırı" kavramında olduğu gibi yeni kavramlarla ifade edilmiştir. Toplum, devlet ve uluslararası arasındaki ilişkiyi ifade eden iç/dış ayrımı konusu, birçok tarihsel sosyoloji araştırmacısının eserinde, bir etkileşim modeli ile aşılmaya çalışılmıştır. Tarihsel sosyoloji, uluslararası sistemi yerel dinamikleri etkileyen bir deneysel değişken olarak kullanmıştır (Hobden, 1999b, s. 269). Örneğin Skocpol'un (1979, s. 23), sosyal devrimlerin, yenilgiler gibi dış faktörlerin sonucu olduğu tezi bu çabaların başarılı örnekleri arasındadır. Skocpol'a göre dış faktörler, yerel, siyasi ve toplumsal grupların devletle ilişkisini değiştirme imkânına sahip olmuştur. Benzer şekilde Hendrik Spruyt (1996, ss. 527-557) da dış çevrenin değişiminin yeni toplumsal kurum ve koalisyonların oluşmasındaki etkisini ortaya koymuştur. Tarihsel sosyoloji kuramının uluslararası sisteme bakışında, onu bir dış faktör olarak almanın dışında, sosyal formların tarihselleştirileceği ana eksen, değişimin tanımlanma biçimi ve yerel/uluslararası değişkenlerin sentezi olarak değerlendirme tutumu önemli açılımlar sağlamıştır (Hobden, 1999b, s. 269).

Uluslararası arabuluculuğa dair çatışan belli başlı imajları şekillendiren dondurulmuş zaman perspektifinin dışına çıkmak ve eylemin ilişki içinde bulunduğu yapılar ve uzun vadeli trendlerle etkileşimini problematiğe dahil etmek amacıyla tasarlanan bu tez çalışması kuramsal analiz yöntemi olarak tarihsel sosyoloji perspektifini benimsemiştir. Tarihsel sosyoloji, kurumsal evrimin incelenmesi için ideal bir yöntem olarak öne çıkmaktadır. Barış ideolojileri ve çatışma çözümü süreçlerinin incelenmesini içeren bu tezde tarihsel sosyoloji teorisinden şu nedenlerle yararlanmak mümkündür:

Öncelikle tarihsel sosyoloji, barış ideolojilerinin gelişimini şekillendiren sosyal, politik ve kültürel faktörlerin ve bunların zaman içinde çatışma çözme süreçleri

üzerindeki etkilerinin derinlemesine incelenmesine izin veren bütüncül ve disiplinler arası bir bakış açısı sağlamaktadır. Bu bakış açısı, araştırmacının yalnızca çatışma çözümüne dahil olan resmi kurumları ve aktörleri değil, aynı zamanda bunların davranışlarını ve etkileşimlerini şekillendiren temel sosyal ve kültürel normları, değerleri ve inançları da dikkate almasını sağlar.

İkincisi, tarihsel sosyoloji, bu faktörlerin tarihsel olaylara, küresel siyasi ve ekonomik değişimlere ve kültürel dönüşümlere yanıt olarak zaman içinde nasıl geliştiğini ve değiştiğini inceleyerek, barış ideolojilerinin evrimi ve çatışma çözme süreçleri üzerindeki etkileri hakkında yenilikçi bir bakış açısı sunar. Böylece, barış ideolojilerinin ve çatışma çözme uygulamalarının daha geniş tarihsel bağlam tarafından nasıl şekillendirildiğine ve değişen koşullara tepki olarak nasıl geliştiğine dair derinlemesine bir analize olanak tanır.

Üçüncüsü, tarihsel sosyoloji perspektifi, uluslararası sistemdeki farklı aktörler arasındaki ilişkilere ve altta yatan güç dinamiklerine ve bu ilişkilerin barış ideolojilerinin gelişimini nasıl şekillendirdiğine ve bunların çatışma çözümü süreçlerine olan etkisine odaklanmayı sağlamaktadır. Sonuç olarak, tarihsel sosyoloji Uluslararası İlişkiler'de barış ideolojileri ve çatışma çözme süreçlerinin incelenmesine benzersiz ve değerli bir yaklaşım sunmaktadır. Ek olarak uluslararası sistemdeki ve küresel siyasi ve ekonomik yapılardaki değişikliklerin barış ideolojilerinin gelişimine etkisini keşfetmek üzere yine tarihsel sosyoloji yaklaşımından yararlanılmaktadır.

Tarihsel sosyoloji perspektifini kullanan çalışmalar genel olarak inceledikleri dönemin zamansal uzunluğuna uygun kaynak erişimi kapasitelerinin sınırlılığı nedeniyle eleştirilmektedir (Bryant, 2000, s. 489). Weber'ci ideal tip kavramsallaştırmaları ise, kullanışsız soyutlamalar oluşturma ve kavram karışıklığına yol açabilme riski taşımaktadır. Bu sınırlamalara rağmen, tarihsel sosyoloji, bu kavramların zaman içinde nasıl geliştiğine ve daha geniş tarihsel, sosyal ve politik ideolojilerle nasıl etkileşime girdiğine dair incelikli ve incelikli bir bakış açısı sağlayarak, barış ideolojilerini ve çatışma çözme süreçlerini anlamak için değerli ve önemli bir araçtır. Söz konusu teorik altyapı kurgusunun getirdiği bu riskleri ve eleştiri noktalarını dikkate alarak bu çalışmanın sahip olacağı avantajlar şu şekilde özetlenebilir:

Metnin devam eden kısmında yer verilen literatür tartışmasında görüldüğü gibi bu çalışma arabuluculuk faaliyetine yönelik literatürden farklı bir bakış açısı getirmektedir. Ayrıca bu araştırma, incelenmesi vaat edilen dönemin uzunluğunun ve kaynak kısıtlılığının yol açtığı dezavantaja karşın, konuyu tarihsel olarak karşıtlaştırmaya imkân tanıması, konuya dair kanıtları bulmaktan çok onları kullanmaya, yeniden yorumlamaya ve analize hazır hale getirmeyi hedeflemesi ve parçadan uzaklaşarak bütüne odaklanmayı önermesi nedeniyle değer taşımaktadır. Araştırma için seçilen vakalar ise farklı uluslararası düzenlerin dönüm noktalarını içeren tarihlerde olmaları, uzun vadeli ve emsal teşkil eden sonuçlar içermeleri ve dönemlerinin hâkim aktörleri tarafından icra edilmeleri dikkate edilerek belirlenmiştir. Bununla birlikte, seçilen vakalar üzerinden araştırılarak, ideal tipler olarak kavramsallaştırılması hedeflenen arabuluculuk formlarının, soyutlamadan ibaret olmayan analitik değerler taşıması amaçlanmaktadır.

Bir çatışma çözümü yöntemi olarak arabuluculuğun modern uluslararası diplomaside kurumsallaşmış biçimine neden ve nasıl dönüştüğü sorusu, bu çatışma çözümü yöntemini barış ideolojileri kavramsallaştırmasının bir fonksiyonu kılan iddia içinde değerlendirilmektedir. Bu perspektifin talep ettiği ideal tip kavramsallaştırmalarına ulaşmak çalışmanın tali sonuçlarından biri olarak tasarlanmıştır. Böylece arabuluculuk kavramı farklı tarihsel konjonktürlere taşınabilecektir. Belirli tarihsel konjonktürlerdeki arabuluculuğun ontolojik imajlarını ortaya çıkarmak üzere devamlılık ve farklılıkların tespiti ile ideal barış ve arabuluculuk tiplerine ulaşılması beklenmektedir.

1.6. İdeal Tipler

İdeal tip yöntemi bu tezde barış ideolojisi kavramının tanımlayıcı özelliklerine dayanan teorik bir modelini oluşturmak amacıyla kullanılmıştır. Bu soyut modelden ise gerçek dünyadaki vakaların ve tarihsel olayların analiz edilmesinde ve karşılaştırılmasında yararlanılmıştır. Bu yöntemle barış ideolojilerinin ve onların ihtilaf çözümüne ilişkin diplomatik ve siyasi süreçlere etkilerinin netleştirilmesi ve birbirinden ayrılması sağlanmıştır.

İdeal tipler Weber'in çağdaş sosyal teoriye yaptığı en bilinen katkılardan biridir. Onun tarihsel sosyolojik yaklaşımında da önemli bir yeri olan ideal tipler maddi bir nesneden ziyade zihinsel imge veya anlayışa atıfta bulunur. Bir model olarak ideal

tip terimi, belirli bir karakterle ayırt edilen tür, sınıf veya grup anlamına gelir. Genel olarak, ideal tipi bir tür, kategori, sınıf veya nesne grubu olarak kavramsallaştırmak mümkündür. İdeal tipler sosyal gerçekliği anlamak ve analiz etmek için metodolojik bir araç olarak kullanılan, sosyal gerçekliği anlatma yollarından biridir. Weber'ci kavramsallaştırma metodunda merkezi öneme sahip olan ideal tipler, tarihsel gerçeğin bir görünümüdür ve tipik olan özellikler vardır.

Bugünkü sosyal ilişkilerin anlaşılması, onları üreten çoklu güç yapılarının kısa ve uzun dönemli kökenlerinin bilgisi ile mümkün olabilecektir. Bugünün koşulları, geçmişin mirası ile inşa edilmişlerdir. Dolayısıyla devlet, pazar, egemenlik gibi fenomenler tarih-üstü yapılar olarak değil, onları ortaya çıkaran çoklu güç kaynaklarının ve çok düzeyli etkileşimin ürünleri olarak tanımlanmalı ve kavramsallaştırılmalıdır. Bu noktada zamansal bağlamın dikkate alınması gerekir. Zamansallık olgusu, farklı devirlerin konjonktürel ve biçimsel özelliklerinin aksiyonun bağlamına esas olduğu varsayımına dayanır. Bu devirlerin önemli ve bağlama katkı yapan özellikleri ile tanımlanması, izlenmesi ve analizinin yapılması için tarihsel soyutlamalara dayanan ideal tiplerin belirlenmesi gerekmektedir.

Karşılaştırmalara ve süreklilik analizlerine açık olması nedeniyle sosyolojik araştırmalarda önemli bir rolü olan ideal tipler tarihsel olaylarda göreli olarak benzeşen özelliklerin soyutlanması yoluyla elde edilmektedir. Bu soyutlama, toplumsal olaylarda önemli görülen unsurların altının çizilmesini ve olayların bunların dışındaki diğer yönlerini bilinçli bir şekilde ihmal edilmesini getirmektedir (Sezer, 2015). İdeal tipler gerçeğin yerine kendiliğinden geçemezler, gerçeğin daha yakından tanınmasını sağlayan ve onun karakteristik özelliklerini işaret eden birer çözümleme aracı olarak kullanılırlar (Aron, 1986). Dolayısıyla bu araştırma için oluşturulan ideal tipler bir amaç değil araştırma sürecinin işletilmesi için başvurulan araçlar olarak tasarlanmıştır. İdeal tip olarak tasarlanan kavramların kullanılması, arabuluculuğun tarihsel evrimini, hâkim barış anlayışları ekseninde araştıran bu çalışmada yer verilen tarihsel arabuluculuk örneklerinin neden o şekilde ortaya çıktıklarını anlamayı sağlayacaktır.

Tarih boyunca farklı çatışma çözme sistemlerinin özelliklerini belirlemek ve analiz etmek için ideal tip metodunun kullanılması örneğin, ortaçağ Avrupa şövalyelik sistemi ve modern uluslararası hukuk sistemi gibi farklı siyasal sistemlerin özelliklerini karşılaştırmaya yardımcı olacaktır. Böylece farklı siyasal sistemlerin

özellikleri karşılaştırılarak çatışma çözümü uygulamalarının zaman içinde nasıl geliştiği ve daha geniş sosyal, politik ve ekonomik faktörler tarafından nasıl şekillendirildiği anlaşılabilecektir. İdeal tipler, temsil ettiği tarihsel devirlerde anlamlandırılacak aksiyonların bağlamsal temelini oluşturacaktır. Tarihsel sosyoloji analizlerinde yer alacak türden ideal tip örnekleri olarak örneğin, sanayi toplumu, egemen devlet, Vestfalyen düzen, emperyalizm, gibi kavramlar gösterilebilir. Bu tür ideal tiplerin inşasıyla belirli dini yaşam ilkelerinin, iktisadi davranışı nasıl etkilediği gibi araştırma soruları oluşturulabilmektedir. Örneğin Weber, kapitalizmin gelişiminde anahtar bir faktör olan bireyin para kazanmayı görev haline getirmesini tarihsel bir sürecin sonucu olarak göstermektedir (M. Weber, 2002). Bu süreç aynı zamanda modern ekonomik davranışın değerlerini de üretmiştir.

Weber, tarihsel sosyolojinin bugünün düne her zaman yeni sorular sorabileceğini söyleyerek, tarihsel sosyolojinin bu yönüyle taşıdığı kuramsal gücü ve dinamikliği ifade etmiştir (Gorski, 2018, s. 37). Bu tez çalışmasının yanıtlamayı amaçladığı "uluslararası düzenlerin barış ideolojileri ile birlikte dönüşümü, arabuluculuğu nasıl etkilemiştir?" sorusu tam olarak bu türden bir sorudur. Bu soru, Sartori'nin sosyal bilim araştırmalarının türlerine yönelik tespitinde belirttiği üçüncü düzeyde yer almaktadır. Zira Sartori'ye (1970) göre sosyal bilim araştırmasında başvurulabilecek üç soyutlama türü, bilgi hiyerarşisi bakımından aşağıdan yukarıya olmak üzere ampirik araştırma, orta düzeyli soyutlama ve üst düzeyli soyutlama olarak ilerlemektedir.

Tarihsel sosyoloji toplumsal gerçekliğin karmaşıklığı içinde dünya bütününü oluşturan hangi parçanın bilinmeye değer olduğunu belirlemekte ideal tipleri kullanmaktadır (Bhambra, 2010, s. 131). Örneğin egemenlik kavramı, devletin anlaşılmasında ontolojik olarak vurgulanan unsurun ne olduğuna dair bir yargıyı içinde taşımaktadır. Burada dikkat çekilmesi gereken husus neyin vurgulanacağının değerler ve kültürel kaygılardan bağımsız olarak ele alınabilmesidir (Bhambra, 2016, s. 5). Zira bunun sağlanamaması ideal tip kavramsallaştırmasının analitik kapasite kazanmasını engelleyecektir. İdeal tip oluşturma metodolojisi, sosyal araştırmaya ve teoriye gereken kategorileri, değerle ilgili kültürel kaygılardan ayırmayı amaçlamaktadır. Keene (2009, s. 106) ideal tip inşa etmenin ilk adımı olarak, olaylar ve değerleri ilişkilendirmekten bahseder. Burada ideal tipin kendisi olguları değerlendirme biçimini belirleyecektir. Onlar, kendiliğinden keşfedilmeyi

beklemeyen gerçeklik fenomenlerinin birer analiz kategorisi haline getirilmesini sağlamaktadır.

İdeal tip inşasının önemli koşullarından biri de araştırmada incelenen olay ve olguların belirli özellikleri paylaşıp paylaşmadıklarına göre biçimlendirilmesidir (Keene, 2009, s. 107). Bu bir karşılaştırma sürecini ifade eder. Weber'in ideal tip modelinde de amaçlanan deneysel olarak zengin, karşılaştırmalı yönteme uygun nedensel açıklamalara ulaşmaktır. İdeal tiplerin deneysel denetlemeye açık olması gerekmektedir. İdeal tip kavramsallaştırma metodonu geliştiren Weber (1949, s. 72) de sosyal bilimin amacının gerçekliğin karakteristik tekilliğini anlatmak olduğunu söyleyerek kavramın bu niteliğini açıklamıştır. Bu yüzden ideal tip oluşumunda ulaşılan kavramsal soyutlamalar, nedensel açıklamaların anahtarı konumunda yer alır. Bonnell'in (1980, s. 165) de ifade ettiği gibi tarihsel sosyolojide karşılaştırma yapılırken, birimlerin birbirleri yerine teori ve kavramlarla, diğer bir ifadeyle ideal tiplerle karşılaştırılması tercih edilmektedir. Bhambra'nın (2010, s. 129) ifadesiyle, ideal tip anlatılarının inşası tarihsel sosyolojinin odağı konumundadır. Böylece tarihsel sosyolojinin sosyal bir araştırmada başvuracağı tarihsel kayıtlardan kavramsal şemalar elde etmesinin yolu açılmış olacaktır. Zira sosyolojinin karşılaştırmalı çalışmayı teşvik eden kuram yapma yeteneği ile tarihin tekil vaka çalışması yapma gücü, tarihsel sosyolojinin ideal tip inşaları ile bir araya getirilmektedir (Bonnell, 1980, s. 159).

İnşa sürecinin ilke ve esasları belirtilen ideal tip kavramları değer ve kültürden bağımsız tasarlandıkları ölçüde evrensel olmakta, fakat bir kere elde edildikten sonra değer ve kültüre göre farklı incelemelerde kullanılabilmektedir (Bhambra, 2016, s. 5). İdeal tiplerin bu özelliği, kültürel rölativizm çalışmalarında ideal tiplerin kullanışlılığını da artırmaktadır. Buna göre Watkins'in (1952, s. 24) belirttiği gibi, ideal tiplerin bütüncül olması ve sosyal durumun tamamının karakteristiğine kuşbakışı görüş sağlaması, onları evrensel analiz kategorileri olarak kültürel çalışmalarda kullanmaya müsait hale getirmektedir. Bu nedenle ideal tipler özellikle gerçek bir durumun veya eylemin bir örnek olarak ele alınacağı bir şema olarak kullanım için uygun değildir; aksine, gerçek durumun veya eylemin, bazı önemli bileşenlerinin açıklanması için karşılaştırıldığı ve incelendiği sınırlayıcı bir kavramsallaştırma metodudur. Bununla birlikte, ideal tipin sezgisel yönüne dikkat

çeken Swedberg (2017, s. 4), bu kavramsallaştırma metodunun sosyal bilimcilerin yeni bir konuya yaklaşımına yardımcı olacağını tespit eder.

İdeal tip inşasında dikkat edilmesi gereken husus, ideal tiplerin sosyal gerçekliği belli ortaklıklar üzerinden tasvir eden soyutlayıcılar olduklarıdır. Dolayısıyla bu kavramsallaştırma metodu ile nedensellik çıkarımlarına ulaşacak sorgulamalar yapılabilse de ideal tipler soyutlama ve tasvirin ötesinde bir sebep-sonuç ilişkisini kendi içinde taşımamaktadır (T. T. Lewis, 1975, s. 288). Fakat ideal tipin tasvir ettiği sosyal aksiyonun etkisi, aktörün motivasyonu ile bağlantılıdır. Sonuç olarak ideal tipler, gerçekliği sınıflandırma çabasının bir ürünüdür (T. T. Lewis, 1975, s. 287). İdeal tipler gerçeğin yerine geçemezler, gerçeğin daha yakından tanınması için birer araçtırlar. İdeal, gerçekte tam örneği bulunmayan anlamına gelir. İdeal tip bir çözümleme aracıdır. Yalnızca esnek ve objektif biçimde tasarlanırlarsa kullanışlı olurlar ve birer analiz enstrümanı olan bu kavramları gerçek olgunun kendisi ile karıştırmamak gerekmektedir (Swedberg, 2017, s. 4).

Uluslararası düzenler, barış ideolojileri ve *arabuluculuk mekanizmalarının*, tarihsel sosyoloji kuramı rehberliğinde incelenmesi, tercih edilmiş bir çalışma metodu olarak bu üç kavramın farklılık arz eden biçimlerinin ayrıntılı bir şekilde kavramsallaştırılmasını bir gereklilik haline getirmektedir. Bu noktada, söz konusu kavramsallaştırmaların tarihin farklı dönemleri için, *uluslararası düzenler*, *barış ideolojileri* ve *arabuluculuk mekanizmaları* açısından karşılaştırmaya elverişli bir format kazanabilmesi adına, tarihsel ideal tip oluşturma yöntemine başvurulmuştur. Bu kavramların tanımlarının taşıyacağı belli varsayımlar ideal tip yapılarını nesnel ve tarafsız açıklamalardan ayıracak ve kavramları karşılaştırılabilir hale getirecektir (P. T. Jackson & Nexon, 2009, s. 921). Böylece, temel kuramsal altyapısını tarihsel sosyoloji olarak belirleyen araştırmanın, bu kuramsal altyapıya uygun bir kavramsallaştırma metoduna sahip olması amaçlanmaktadır. Tarihsel ideal tipler, Uluslararası İlişkiler'de barışın önemini vurgulayan farklı tarihsel dönemlerin ortak kalıplarını ve özelliklerini belirleyerek barış ideolojilerini tanımamak için kullanılmıştır. Böylece aktörlerin ve uluslararası düzenlerin barışı anlama ve barışa yaklaşma şeklinin altında yatan güç ilişkileri, sosyal yapılar, fikirler ve düşünsel temeller değerlendirilmiştir. Farklı tarihsel barış ideolojileri karşılaştırılarak barışın nasıl kavramsallaştırıldığı ve sürdürüldüğü konusundaki benzerlikler ve farklılıklar

ortaya koyulmuş ve zaman içinde çatışma çözümü ve arabuluculuk uygulamalarının dönüşümü analiz edilmiştir.

2. LİTERATÜR DEĞERLENDİRMESİ: ARABULUCULUK, ULUSLARARASI DÜZEN VE BARIŞ

2.1. Bir Çatışma Çözümü Yöntemi Olarak Arabuluculuk Literatürü

Arabuluculuk diplomasisi üzerine yürütülen literatür taraması, yapılan araştırmalarda bu çatışma çözümü yönteminin daha çok statik bir model olarak ele alındığını göstermektedir. Bu tutumun sonucunda bir çatışmayı çözmeye yönelik 3. taraf müdahalesinin arabuluculuk olarak kabul edilmesi için aranan koşulların daha önceki tarihsel dönemlerde bulunamaması gibi bir analitik problem ortaya çıkmaktadır. Diplomasi yapısı, devletler sistemi, uluslararası aktörler ve çatışma tipleri, her uluslararası düzen ve tarihsel dönemde dönüşüm geçirirken uluslararası arabuluculuk olarak tanımlanan olgunun koşullarının yalnızca 2. Dünya Savaşı sonrasının konjonktürel tarihinde geçerli olması bu diplomasi türünün sadece bir dönemin uluslararası düzenine özgü, tarihsiz ve durağan bir diplomasi kurumu olarak tasvir edilmesi sonucunu getirmiştir. Arabuluculuk literatürü bu özelliğini büyük ölçüde arabuluculuğun tanımından almaktadır. Uluslararası arabuluculuğun genel kabul gören tanımı bu olguya dayalı araştırmaları oldukça dar bir alana hapsetmekte ve bu tezin iddiasıyla uluslararası ilişkiler disiplininden uzaklaştırmaktadır. Arabuluculuğun tanımlanma biçimlerine yönelik eleştirel değerlendirme ve bu tezin açacağı araştırma sahasına uygun yeni bir tanım önerisine bu literatür taramasının bir sonraki alt başlığında yer verilmiştir.

Literatür incelemesinde aynı zamanda, problem-çözücü ve statik yaklaşımın dışına çıkan bakış açılarının eksik olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu tür araştırmalarda arabuluculuk süreçleri otonom bireyler tarafından sergilenen bir dizi algı, tutum ve davranış modeline indirgenerek yorumlanmaktadır. Bu eğilim, çatışma çözümleri alanında analiz birimi olarak devletler ya da uluslararası sistemi yerine bireyler ve değişik düzeylerdeki grupların merkeze alınmasının bir sonucudur (Köse, 2020, s. 86). Bu tez çalışması ile literatüre söz konusu statik ve deneysel çalışmaların ötesinde tarihsel ve eleştirel bir katkı sağlanacaktır. Sonuç olarak tez çalışmasının yeni bir bilgi türünde yapılacak bir araştırma ile yürütülmesine hassasiyet

gösterilmiştir. Bu bilgi türü diplomasinin çeşitliliğini ve dönüşümünü sosyolojik bir araştırmanın konusu yapan çalışmalarla genişlemeye başlayan bir literatüre katkı sağlamaktadır (Jazbec, 2013). Arabuluculuk kurumunu tarihsel, canlı ve değişken bir çatışma çözümü yöntemi olarak varsayan ve ona yönelik bir tarihsel sosyoloji araştırması sunmayı hedefleyen bu araştırmada söz konusu hedefe, hâkim uluslararası düzenlerin bir barış ideolojisine sahip olduğu varsayılarak, bu ideoloji içerisinde arabuluculuğun rolü ve işlevlerinin araştırılmasıyla ulaşılması amaçlanmıştır.

Literatür değerlendirmesi, arabuluculuk olgusu ekseninde mevcut olan iki tartışmayı sergiler (van Iterson Scholten, 2014, s. 7):

1. Arabuluculuğun araştırılmasında "Barışa nasıl ulaşılacağı" mı önemlidir "barışın ne olduğu" mu önemlidir tartışması
2. Arabuluculuğun etkinliğinde problem çözücü yaklaşımlar mı paradigma odaklı tarihsel sorgulamalar mı daha etkilidir tartışması

Bu tartışmaların dışında, uluslararası arabuluculuğa dair araştırmaların üzerinde şekillendiği sorunsallar ise temelde iki kategoriye ayrılabilir. Bunlardan biri arabuluculuğun başarısını etkileyen değişkenleri araştıran çalışmalardır. Bunlar genel olarak, tarafsızlık, rejim tipi, güç unsurları ve çatışmaya neden olan sorunların niteliklerinin arabuluculuğun başarıya ulaşmasındaki etkisini ölçmeyi hedefleyen araştırmalardır. Diğer yaygın araştırma sorunsalı ise arabuluculuğun taraflarının motivasyonlarını etkileyen değişkenlerin nitelikleri üzerinedir. Bu araştırmalarda ise farklı rejim tipleri, toplumsal yapı, ekonomik kapasite ya da güç statüsüne sahip devletlerin arabuluculuk yapma ya da 3. tarafın arabuluculuğunu kabul etme eğilimleri arasındaki ilişkiler belirlenmeye çalışılmaktadır. Her iki tip araştırma sorunsalı da, literatüre oldukça değerli ve zengin bilgiler kazandırmıştır. Fakat, arabuluculuğun kuramsal tartışma alanına dair tespit edilen iki tartışma hatırlandığında, literatürde hâkimiyeti olan bu tür problem çözücü yaklaşımların birinci tür tartışmada arabuluculukta barışa nasıl ulaşılacağı sorusu etrafında şekillendiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla, arabuluculukta başarının ölçütleri ve etkenleri araştırılırken, söz konusu başarının ne olduğu, neye göre tanımlandığı ve bu tanımın hangi etkenlerle dönüştüğü hususları gözden kaçabilmektedir. Arabuluculuğu tarihsel sosyoloji kuramı rehberliğinde inceleyen bu çalışma ise literatürdeki bilgi birikiminin sağladığı imkânları da kullanarak, arabuluculukta

başarının ne olduğu ve bu başarıyı ifade eden barışın anlamı ve içeriğinin hangi tarihsel koşullarla belirlendiğini ortaya koymayı vaat etmektedir.

Arabuluculuğun ve çatışma çözümünün sorunsallaştırılması yoluyla barış düşüncesinde ve bu düşüncenin yönlendirdiği arabuluculuk tecrübelerinde zaman içinde meydana gelen değişimin, dinamikleri ile birlikte ortaya çıkarılması yoluyla arabuluculuğun yalnızca statik bir incelenmesinin ötesine geçilecektir.

Uluslararası arabuluculuk literatürü, arabuluculuk diplomasisinin gerçekleşebilmesini etkileyen unsurlar ve bu diplomasinin başarılı bir sonuca ulaşabilmesini etkileyen unsurların birbirleriyle bağlantılı olarak araştırıldığı çok sayıda araştırmadan oluşmaktadır. Bu araştırma temalarından ilki, yani arabuluculuk sürecinin gerçekleşmesi, hem 3. taraf aktör hem de ihtilaf içerisindeki aktörlerin bu diplomasiyi kabul etmesi ile mümkün olmaktadır. İhtilaf taraflarının bu kabule yönelişi; ihtilaf konusu, arabuluculuk teklifinin zamanlaması, ihtilaf taraflarının kapasite farkı, çözüm algısı, aldatıcı tutumlar gibi değişkenler üzerinden açıklanırken, 3. tarafın arabuluculuk yapmayı kabul etme motivasyonları ise; çıkar algısı, coğrafi yakınlık, kapasite, örgütsel yatkınlık ve itibar arayışı gibi parametrelere dayandırılmaktadır.

Arabuluculuğun başarılı bir sonuç üretmesinin koşullarını araştıran ikinci tema ise daha karmaşık kavram ve parametre çeşitliliğine sahiptir. Kavramsal karmaşıklığı oluşturan husus barışın nasıl tanımlanacağına yönelik muhtelif bakış açılarıdır. Bir arabuluculuk diplomasisinin başarılı addedilebilmesi için farklı ölçütler önerilmiştir. Bu ölçütler arasından yapılacak tercih söz konusu sürecin başarılı ya da başarısız olmasını belirlemede anahtar olmaktadır. Dolayısıyla literatürde arabuluculuğun başarısı üzerinde, arabuluculuğun kabulüne göre daha tutarsız görünen bulgulara rastlamak mümkündür. Başarının niteliği ve ölçütlerinin farklı şekilde tanımlanabiliyor olması onu etkileyen unsurlara dair araştırmalarda belli referansların oluşmasını engellememiştir. Arabuluculuğun kabulüne benzer şekilde, ihtilaf tarafları ve 3. tarafa ilişkin değişkenler arasında bir ayrım ile arabuluculuğun başarısı; ihtilafın konu, süre ve yoğunlukla belirlenen doğası, ihtilaf taraflarının ilişkisi, yanlılık//tarafsızlık ikilemi, 3. tarafın başvurduğu arabuluculuk stratejisi, kaynak ve kaldıraç kapasitesi ve kimlik faktörleri ile açıklanmaktadır.

Çatışma çözümü çerçevesinde uluslararası arabuluculuğa yönelik sistemik analizler da mevcuttur. Arabuluculuğun tarihsel sürecini inceleyen bu sistemik analizler ise istatistiksel yöntemlerden faydalanarak belirli zaman dilimlerinde arabuluculuğun gerçekleşme ve başarılı olma oranlarını tespit etmektedirler. Bu tür çalışmalarda uluslararası ortama ilişkin referans daha çok zamansal sınırlar ile verilmekte, söz konusu ortamın dinamikleri herhangi bir kuramsal mercek ile ayrıca açıklanmamaktadır. Uluslararası arabuluculuk literatürü sahip olduğu istatistiksel bilgilerin büyük kısmı bu tür araştırmalara borçludur. Bu araştırmalarda arabuluculuk diplomasisinin, yaşanan ihtilaf ve çatışmaların ne kadarında uygulanabildiği, hangi yıllar arasında daha sık hangi yıllar arasında daha seyrek olarak ortaya çıktığı ve başvurulması halinde hangi oranda başarıya ulaşabildiğine dair bulgular yer almaktadır.

Allard Duursma'nın (2014, s. 81) tespitine göre arabuluculuk 1945 sonrası yaşanan ihtilaf ve çatışmaların %70'inde uygulanmış, bu uygulamalar barış anlaşmasına ulaşma şansını altı kat artırmıştır. Jacob Bercovitch (1986a, s. 155) ise yine 1945 sonrası dönemi incelediği 1986 tarihli çalışmasında, toplamda 72 uluslararası çatışma yaşandığını bunların ise 44'ünde arabuluculuk yapıldığını belirtmektedir. Bu noktada istatiksel araştırmalarda referans verilen kavramların tanımının belirleyiciliği dikkate alınarak, çatışmanın ne olduğuna dair kabulün söz konusu sayısal verilerin derlenmesinde en önemli belirleyici olduğuna dikkat çekmek gerekmektedir. Örneğin, Bercovitch (1986a, s. 158), çalışmasında tespit ettiği anlaşmazlıkları, organize, sürekli ve iki devlet arasında 100'den fazla insan kaybına neden olan silahlı çatışma olayı olarak tanımlamaktadır. Northedge ve Donelan'ın (1971) çalışmasında, 1945-1970 yılları arasında 50 büyük anlaşmazlığın yaşandığı, bunların %62'sinde arabuluculuğun yapıldığı, arabuluculuk yapılanlar arasından ise %23'ünün başarılı olduğu tespit edilmiştir. Butterworth ve Scranton (1976) ise bununla yakın bir tarihsel dönemi kapsayan araştırmasında çok farklı bir sayısal sonuca ulaşarak ihtilafın tanımının araştırmanın bulgusu için taşıdığı öneme dikkat çekici bir örnek vermektedir. Butterworth ve Scranton 1945-1974 yılları arasında yaşanan 310 ihtilafı inceleyerek bunların 255'inde yani %82'sinde arabuluculuk yapıldığını göstermiştir. Yine yakın bir dönemi kapsayan Mark Zacher'in (1979) çalışmasında arabuluculuğun 1945-1977 yılları arasında ortaya çıkan 116 anlaşmazlığın %35'inde yapıldığı bunların ise %53'ünün başarılı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Benzer bir

istatistiksel çalışmayı farklı zaman aralığı için uygulayan Kalevi Holsti (1983), 1919-1965 yılları arasında 77 adet uluslararası anlaşmazlığın yaşandığını, bunların %64'ünde arabuluculuk diplomasisine başvurulduğunu, söz konusu diplomasinin ise %70 düzeyinde başarı oranına sahip olduğunu gözlemlemiştir. Edward P. Levine'in 1971 tarihli çalışması ise arabuluculuk diplomasisine yönelik istatistiksel yönteme dayalı en uzun zaman aralığına sahip araştırmayı sunmaktadır. Levine (1971), 1816-1960 yılları arasında 388 arabuluculuk diplomasisi örneği olduğunu belirtirken, bu zaman aralığında 1816-1870 ve 1871-1960 olmak üzere iki farklı karakteristik dönem olduğunu belirtmektedir. Söz konusu ayrım arabuluculuk sayısının artışıyla ilgilidir. Buna göre, ilk dönemde yılda ortalama 35 olan arabuluculuk sayısı ikinci dönemde yılda ortalama 75'e çıkmıştır. Bu yükselişin nedenlerini açıklamak, diplomasi tarihine başvurmayı gerektireceğinden, bu çalışmanın hedefleri ile uyumlu yeni bir ikincil soru teşkil etmektedir.

Uluslararası düzenin arabuluculuk istatistikleriyle ilişkilendirilmesine yönelik bir başka çalışma türü de uluslararası örgütlerin ve bölgesel örgütlerin arabuluculuk yapma sıklığındaki değişimin incelenmesidir. Bu konuda çalışma yapan Greig ve Regan (2008, s. 68) Birleşmiş Milletler'in toplam arabuluculuk diplomasisindeki aktörlük payının azalma eğiliminde olduğunu göstermektedir. Wallensteen ve Svensson (2014, s. 317) ise uluslararası sistemin yapısını referans alan analizlerinde, Soğuk Savaş sürecinin uluslararası arabuluculuğun azaldığı bir dönem olduğunu göstermişlerdir. Buna göre arabuluculuk ve barış anlaşmalarının sayısı Soğuk Savaşın sonlanması ile özellikle 1990'lı yıllarda artmıştır. Yazarlar, Soğuk Savaş ve uluslararası arabuluculuk ilişkisine yönelik nicel analizlerinin yanında, arabuluculuğa konu olan ihtilaf konularının dönüşümünü de benzer zaman aralığı zarfı nezdinde soruşturmuşlardır. Buna göre 1980'li yıllara kadar devletler arası çatışmalar arabuluculuğa konu olurken, 1980'li yıllardan itibaren iç savaşların arabuluculuk konusu olma oranı devletler arası çatışmanın önüne geçmiştir (Wallensteen & Svensson, 2014, s. 318).

2.1.1. Arabuluculuğun Tanımı

Arabuluculuk yalnızca diplomasi ve uluslararası politikaya özgü bir faaliyet değildir. İş dünyasının tüm sektörleri, bireysel hukuki ya da ticari ilişkiler ve özel hukuk konuları gibi çeşitli alanlarda meydana gelebilecek anlaşmazlıkların çözümü için

yargısal yollara alternatif bir müzakere yöntemi olarak birçok ülkenin iç hukuk sisteminde yer alan bir uygulamadır. Arabuluculuğun unsurlarını ve karakteristik özelliklerini ifade etmek üzere geliştirilen temel terminolojik tanımlar ise genellikle bu uygulamanın etkin bir yargısal çözüm alternatifi olarak kullanılabildiği iç hukuk süreçlerinde yer alan bileşenlere referanslar taşır (Liebmann, 2000, ss. 13-14). Arabuluculuğun uyuşmazlık çözümü açısından avantajlı taraflarının yargısal süreçlerle yapılan kıyaslamalara dayandırılarak anlatılması bu durumu sergileyen en belirgin olgulardan biridir. Sözgelimi bu tür anlatımlarda arabuluculuğun karakteristik özellikleri olarak vurgulanan; iletişim ve müzakere imkânı, uyuşmazlık taraflarının özerkliğini muhafaza ederek onları bağlayıcı bir otoritenin baskısından muaf tutan pazarlık süreci ve düşük bir maliyetle sürdürülebilen bir işleyiş biçimi gibi hususlar arabuluculuğa yargısal süreçler karşısında cazibe kazandıran en önemli özellikler olarak ifade edilmektedir (Feinberg, 1989; Radford, 2001; Sturrock, 2015).

Tezin bu kısmında değerlendirmek ve tartışmak üzere yer verilen uluslararası arabuluculuk tanımları ise bu uygulamanın iç hukuk sistemlerindeki örneklerini tasvir eden genel terminolojik tanımların bir uyarlaması niteliğindedir. Dolayısıyla daha çok iç hukuk süreçlerine hitap eden genel arabuluculuk tanımının bu faaliyetin uluslararası anlaşmazlıklardaki örneklerini kapsayacak şekilde genişletilmesi sonucunda bir uluslararası arabuluculuk tanımı oluşmaktadır. Arabuluculuğun farklı düzeylerdeki örneklerinin aynı koşullar ve kriterlerle sınırlanarak tanımlanması bu durumun bir sonucudur. Bu sonucun uluslararası arabuluculuk yaklaşımları üzerindeki en önemli etkisi ise söz konusu diplomasi pratiğinin tıpkı iç hukuk sistemlerindeki yöntemlerde olduğu gibi olgu ya da vakadan hareketle tanımlanmıyor olmasıdır.

Uluslararası arabuluculuğun bir düzeyler-arası transfer yöntemiyle tanımlanması, Uluslararası İlişkiler disiplini için de sıra dışı bir örnek teşkil eder. Bu durum uluslararası arabuluculuğun en azından tanımlanma yöntemi itibariyle uluslararası ilişkiler kuramı ve diplomasi tarihi alanlarına doğrudan bir referans içermiyor olması ile daha yüksek bir açıklık kazanmaktadır. Uluslararası arabuluculuğun tarihsel bir analizi için doğal olarak önemli kısıtlara yol açan bu tanımlar üzerine yapacağımız eleştirel değerlendirme sonucunda tezin bu kısmının son bölümlerinde, bu araştırmanın vaka analizlerinde de başvurulmuş olan, alternatif bir uluslararası arabuluculuk tanımı önerilecektir. Arabuluculuğu tanımlamak başlıklı bu kısmın

amacını oluşturan arabuluculuğun tanımına diplomatik bir perspektif kazandırma girişimi için öncelikle farklı ve alternatif arabuluculuk tanımlarını incelemek yerinde bir başlangıç olacaktır.

Mevcut uluslararası arabuluculuk tanımlarının bulunabileceği en önemli kaynaklar devletlerin taraf olduğu anlaşmazlık ya da çatışma süreçlerinde uygulanan örneklerin çeşitli koşul ve boyutlarını keşfetmeye yönelik akademik çalışmalar ve bazı uluslararası örgütlerin resmi belgelerinde yer alan açıklamalardır. Çatışma çözümü yöntemlerine dair literatürde uluslararası arabuluculuğun belirli ve yaygın olarak kabul görmüş tanımları bulunmaktadır. Genellikle uluslararası arabuluculuğu konu alan çalışmaların yöntem ve araştırma tasarımlarının bir parçası olarak yapılan bu tanımlar; arabulucuların tercih ettiği usul ve yaklaşımlar, arabuluculuğun gerçekleşmesi için gereken koşullar ve arabuluculuk türleri gibi ilgili sürecin farklı dinamiklerine odaklanan geniş ve ayrıntılı bir içeriğe sahiptir (Greig, 2005; Richmond, 2018).

Uluslararası arabuluculuğun en çok başvurulan tanımlarından birini yapan Bercovitch, Anagnoson ve Wille (1991, s. 8) onu; ihtilaflı taraflar arasındaki çatışma veya anlaşmazlıkları, fiziksel şiddete ya da hukuki bir yaptırıma başvurmadan çözmek için birey, grup, kuruluş ya da devletin üçüncü taraf olarak rol aldığı, çatışanların ve arabulucunun rızasına bağlı, bir çatışma yönetimi süreci olarak tanımlamıştır.

Arabuluculuğu devam eden bir anlaşmazlığı çözmeye yönelik, üçüncü tarafın yürüttüğü ve zorlama içermeyen bir faaliyet olarak açıklayan bu tanımda yalnızca Uluslararası İlişkiller'e özgü olan hiçbir parametre mevcut değildir. Bu yaklaşıma göre anlaşmazlık bireyler ya da şirketler arasında ve iç hukukun yetki alanındaki bir konu üzerinde de olsa; devletler arasında ve tarihsel kökenlere sahip bir egemenlik konusu üzerinde de olsa arabuluculuğu bu kriterlerle tanımlamak mümkün olmaktadır. Bu durum bir uygulama olarak arabuluculuğa dair çok düzeyli ve kapsamlı bir davranışsal araştırma imkânı sağlama konusunda başarılıdır. Fakat arabuluculuğu, diplomasi pratiği olarak incelemeyi amaçlayan bir perspektif için yeni ve özgül bir tanım oluşturmanın daha elverişli olacağı açıktır.

Bir üçüncü taraf müdahalesi olarak arabuluculuğa dair farklı tanımlarda küçük ama önemli farklılıklar vardır. Arabuluculuğun çeşitli formlarının formüle edilmesini

sağlayan şey de temelde tanımlarda ortaya çıkan bu farklılıklardır. Arabuluculuğun birçok farklı saha ve konuda gerçekleşen uygulamalarını kapsayan tanımlarını dar ve geniş tanımlar olarak sınıflandırmak mümkündür. Arabuluculuğun geniş tanımları, neyin arabuluculuk sayılabileceğini mümkün olduğu kadar az koşul ve kriterle belirlerken, arabuluculuğa dair dar ve ayrıntılı tanımlamalar onun varlığını diğer tüm çatışma çözümü yöntemlerinden farklı şartlarla sınırlayan son derece münhasır kriterler içermektedir.

Arabuluculuğun geniş anlamlı yaklaşımın en önemli örneği William Zartman ve Saadia Touval'ın (1985, ss. 437-438) çalışmalarında yer alan tanımdır. Arabuluculuğu herhangi bir çatışmaya üçüncü taraf aktörün müdahalesinin bir biçimi olarak tanımlayan bu yaklaşım, arabuluculuğun amacını ise anlaşmazlığı, çatışan taraflarca kabul edilebilecek ve aynı zamanda arabulucunun çıkarlarına uygun olacak bir şekilde çözmek olarak açıklar. Yazarlar, arabulucunun süreçten çıkar sağlamasına bir örnek olarak uluslararası çatışmaların yol açacağı daha büyük maliyetlerin önlenmesinden elde edilecek faydaya işaret etmiştir (Zartman & Touval, 1985, s. 27). Bu tanıma göre arabuluculuk, çatışan tarafların sunulan uyuşmazlık çözümünün şartlarını kabul etme yetkisini arabuluculuk süreci başlamadan önce bir üçüncü tarafa devretmek zorunda olmadıkları siyasi bir süreçtir.

Arabuluculuğun gerçekleşmesi için ilk açık koşul çatışan iki tarafın varlığıdır. Wallensteen ve Svensson (2014, s. 316), arabuluculuğu; var olan şiddeti sonlandırarak, çatışan tarafların kabul edebileceği bir çözüme ulaşmayı, diğer bir ifadeyle çatışmanın çözümünü amaçlayan ve bu çözümü öncelikle müzakereler yoluyla başarmaya çalışan süreç olarak tanımlar. Bu tanımın merkezinde üçüncü taraf olarak tasvir edilen ve bir sonucu empoze etme yetkisine sahip olmayacağı varsayılan bir dış aktör vardır (Wall Jr, Stark, & Standifer, 2001, s. 375). Bu aktör dışarıdan ve taraflar adına karar verme gücü olmayan bir aktör olarak yardımcılık rolü üstlenecektir (Singer, 1990, s. 20). Bu tür geniş arabuluculuk tanımının başka bir örneği ise Oran R. Young'un (1967, s. 34) çalışmasında yer alır. Bu tanıma göre arabuluculuk krize doğrudan taraf olmayan bir aktör tarafından, ihtilafın kısmen ya da tamamen ortadan kaldırılması ve dolayısıyla krizin kendisinin sona ermesini kolaylaştırmak için tasarlanmış herhangi bir eylemdir.

Raymond ve Kegley'in (1985) bu kategoride değerlendirilebilecek bir başka örnek sunan tanımlarına göre ise arabuluculuk, çatışan tarafların gönüllü bir anlaşmaya

varmalarına yardımcı olmak için üçüncü şahısların sürece dahil olduğu bir çatışma çözümü yöntemidir. Çatışan tarafların arabulucunun sürece müdahalesini gönüllü olarak kabul etmesi birçok arabuluculuk tanımının üzerinde uzlaştığı bir koşuldur (Bercovitch, 1992, ss. 4-5; Moore, 2014, s. 51). Söz konusu gönüllülüğün doğal bir sonucu olarak arabuluculuk sonucunda ulaşılan uzlaşma ve barış şartlarının uygulanmasından arabulucu değil yine ihtilaf tarafları sorumludur (Shamir, 2016, s. 30).

Arabuluculuğun bağlayıcı olmayan bir çözüm önerisi geliştirme imkânı sağlaması, onun bazı araştırmacılar tarafından uluslararası sistemin gerçekliklerine daha uygun bir çatışma çözüm yöntemi olarak sunulmasının gerekçesi olmuştur. Buna göre arabuluculuğun, kararları hukuki bağlayıcılık taşıyan tahkim ve mahkeme usulleri gibi modern uluslararası sistemin kurucu unsuru olan devlet egemenliğini zayıflatacak niteliklere sahip olmaması, arabuluculuğu yargısal süreçlere tercih edilebilir kılmakta ve ona yönelik ilgiyi artırmaktadır (Bercovitch, 2004; Bercovitch & Fretter, 2007, s. 146). Dolayısıyla çatışma tarafları açısından arabuluculuğa başvurmayı kolaylaştıran en önemli faktör sürecin kendilerini bağlayacak bir kararla sonuçlanmayacak olmasına dair güvendir.

Çatışan taraflar ve bir üçüncü tarafın sürece müdahalesi unsurlarını arabuluculuğun geçerliliği için yeterli gören bu yaklaşımların kabul ettiği arabuluculuk tanımını, sürecin aktörlerinden çok sonuçlarına odaklanarak bir miktar daraltan örnekler de vardır. Örneğin Chris Mitchell (1981, s. 287) çatışan taraflar arasında kayıp ya da kazanç konusu olan sorunların uzlaşmacı bir çözümünü sağlamak için yürütülen her türlü faaliyet şeklindeki tanımıyla sonuç odaklı bir geniş tanım yaklaşımı sunmuştur. Arabuluculuğu belirli yönde sonuç üreten bir çatışma çözümü yöntemi olarak gören tanımlar, çatışan taraflar arasında var olan sorunların bir miktar uzlaşmayla ya da en azından yıkıcı bir şiddete dönüşmeden sona ermesi amacının varlığını bu faaliyetin ayırıcı niteliği olarak kabul etmektedir.

Zartman ve Touval'ın (2007, s. 438) birçok araştırmaya referans olan tanımı ise arabuluculuğu, üçüncü bir tarafın, çatışan taraflara kendi başlarına bulamayacakları bir çözümü bulmaları için yardımcı olduğu müzakere türü şeklindedir. Arabuluculuğun bir Uluslararası İlişkiler unsuru olarak tanımlanmasına yönelik önemli bir örnek ise literatürün önde gelen isimleri arasında olan Jacob Bercovitch'in bir çalışmasında yer alır. Bu tanım uluslararası arabuluculuğu, aktörlerin

bağımsızlığının ve özerkliğinin korunması ilkelerinin egemen olduğu Uluslararası İlişkiler'in karmaşık dinamikleri içinde gönüllü olarak gerçekleşen ve zorlayıcı olmayan özel bir pratik olarak açıklar (Bercovitch, 2005). Fakat Bercovitch'in tanımında da uluslararası sistem ve devlet egemenliği ilkesine doğrudan vurgu yapmak dışında Uluslararası İlişkiler Kuramına yönelik belirgin bir referans olduğu söylenemez.

Uluslararası arabuluculuğu daha az parametre ile tanımlayarak olabildiğince çok sayıda farklı üçüncü taraf müdahalesi örneğini arabuluculuk kapsamında değerlendirmeye imkân kazandıran bu tür yaklaşımların dışında daha dar kapsamlı arabuluculuk tanımları da mevcuttur. Arabuluculuğu diğer barışçıl çatışma çözümü yöntemlerinden mümkün olduğu kadar ayırarak inceleme amacının bir ürünü olan bu tanımlar, arabuluculuğun kabulü ya da başarısı gibi daha spesifik konular üzerinde istatistiksel çalışmalar yapan araştırmacıların çalışmalarında yer alır (W. Zartman, 2008). Örneğin Moore arabuluculuğu daha ayrıntılı koşullar etrafında tanımlar. Arabuluculuk kendi rızaları ile karşılıklı olarak makul bir çözüm arayışında olan ihtilaflı taraflara hiçbir bağlayıcı karar verme gücüne sahip olmadan yardım eden, karşılıklı olarak kabul edilmiş tarafsız üçüncü bir aktörün müdahalesini içerir (Moore, 2014, s. 31). Arabulucunun anlaşmazlıklar için bağlayıcı karar verme yetkisinin olmaması, söz konusu konularda sadece ilgili tarafların karar verici olduğu gerçeğini ifade eder.

Bu niteliği arabuluculuğun hukuki süreçlerden ayırt edici bir özelliği olarak vurgulanırken, arabuluculuğa nasıl ve hangi şartlarla başvurulacağı hakkındaki ayrıntılarla tanım daha da daraltılabilmektedir. Örneğin Bercovitch, Anagnoson ve Wille'in (1991, s. 8) ortaya koyduğu ve uluslararası arabuluculuk alanında yaygın olarak benimsenen tanıma göre; arabuluculuk, çatışma içinde bulunan aktörler tarafından çatışmayı sona erdirmek veya çözüme ulaştırmak adına üçüncü bir partiden talep edilen ve üçüncü aktör tarafından kabul edilip yürütülen bir gönüllü çatışma yönetimi sürecidir. Çatışan tarafların talebi ve üçüncü aktörün kabulü gibi önemli kısıtlamaları olan süreç odaklı bu tanım, uluslararası arabuluculuğun her tarafın rızasına ve gönüllülüğüne dayalı olan örneklerini bu özelliklerden yoksun olan diğer üçüncü taraf aracılıklarından ayırmaktadır.

Arabuluculuğun sınırlandırılmış tanımlarında arabuluculuk yapacak aktörün tarafsızlık niteliği taşıması sıklıkla vurgulanan unsurlar arasındadır (Bingham, 1986,

s. 5). Jay Folberg ve Alison Taylor (1984, s. 7) arabuluculuğu, bu özelliklere sahip bir arabulucunun yardımıyla sistematik olarak seçenekler geliştirmek ve ihtilaf halindeki tarafların ihtiyaçlarını temin edecek karşılıklı bir çözüme ulaşmak için yürütülen ve uzlaşmazlığa yol açan konuların izole edildiği bir süreç olarak tarif ederken buna önemli bir örnek sağlar. Frazier ve Dixon (2006, s. 396) ise arabuluculuğu, daha önceki tanımlarda yer alan koşullara ek olarak potansiyel çözümlerin formüle edilmesini de içeren bir faaliyet olarak açıklar. Buna göre bir üçüncü taraf faaliyetinin arabuluculuk sayılması için bu rolü üstlenen aktörün çatışan taraflara ait tezlerin dışında spesifik bir uzlaşı teklifi sunması gerekir. Arabuluculuk, anlaşmazlığın, çatışmanın ve düşmanlığın sona ermesi için taraflara yeni seçenekler sunma misyonu taşıyan bir faaliyettir. Bu yaklaşım arabulucuyu, ihtilaflı tarafların arasındaki uyuşmazlığa bir çözüm önererek karşılıklı tavizleri kolaylaştırmak amacıyla müdahil olan kişi olarak kabul eder (Barkun, 1964, s. 126). Önerilen çözüm her iki taraf açısından da kabul edilebilir olmalı ve arabulucu barışçıl bir çözüme ulaşmak dışında hiçbir çıkar taşımamalıdır.

Üçüncü tarafların çatışma çözümü süreçlerinde üstleneceği arabulucu rolünün hangi yöntemleri içerebileceği üzerinde de da arabuluculuğun tanımı için önem arz eden farklı görüşler bulunur. Gönüllülük, hukuki bağlayıcılık taşımama, tarafsızlık ve ihtilaf taraflarının talebine karşılık verme koşullarını yerine getirerek arabuluculuk rolü üstlendiği varsayılan bir aktörün bu koşulları müzakere süreci boyunca devam ettirebilmesi, ancak onun başvurabileceği arabuluculuk yöntemlerinin kısıtlanması ile mümkün olabilecektir. Böylece, arabuluculuğu dar bir çerçevede tanımlayan yaklaşımların ortak noktalarından biri olarak, bu yöntemler genellikle müzakerenin gündemini belirleme, taraflar arasındaki iletişimin kolaylaştırılması, ihtilafa neden olan konunun yeniden kavramsallaştırılması, pazarlığın kolaylaştırılması, uzlaşmaya destek olma ve teşvik gibi iletişimsel stratejiler şeklinde açıklanır. Arabulucu aktörün tarafları uzlaşmaya ikna etmek için başvurabileceği olumlu ya da olumsuz teşvikler ise onların sonuç üzerindeki kontrol ve belirleyiciliğini zayıflatmayacak ölçüdedir (Ramsbotham, Miall, & Woodhouse, 2005, s. 24).

Buraya kadar yer verilen tüm tanımlamaları kapsar nitelikte kullanışlı bir genel özet sunan Beardsley'in (2011, s. 16) ayrıntılı arabuluculuk tanımı ise bu yöntemin temel bileşenleri olarak 1) Anlaşmazlık içindeki iki taraf, 2) Hukuki bir yetkisi olmayan üçüncü bir aktörün, ihtilaf taraflarının gönüllü olarak kabulüne bağlı olarak sürece

dahil olması, 3) Arabulucunun baskı, zorlama ve şiddet içermeyen yöntemler kullanarak güven sağlaması ve 4) Çatışan tarafların anlaşmazlık konusunu bir arabulucu olmadan kendi başlarına çözememeleri şeklindeki dört koşulu öne sürmüştür.

Arabuluculuğun tanımlanmasına akademik tezlerin dışında Birleşmiş Milletler (BM) gibi günümüz uluslararası sisteminin en geniş kapsamlı uluslararası aktörünün de katkıları vardır. Birleşmiş Milletler (BM)'in arabuluculuğa dair bir tanım içeren en önemli belgesi bu uluslararası örgütün kurucu anlaşmasıdır. BM Anlaşması'nın 6. Bölümünü oluşturan (*Charter of the United Nations*, 24 October 1945) "Anlaşmazlıkların Barışçıl Çözümü" başlığında aralarında arabuluculuğun da olduğu barışçıl ihtilaf çözüm yöntemlerinden bahsedilir (Gray & Kingsbury, 1992, s. 97). Anlaşmanın bu bölümünde yer alan 33. Maddede barışçıl anlaşmazlık çözümü yöntemleri, "Uluslararası barış ve güvenliğin muhafazasını tehlikeye düşürmesi muhtemel ihtilafların taraflarının başvuracağı; müzakere, soruşturma, arabuluculuk, uzlaştırma, tahkim, yargısal sulh ya da diğer barışçıl araçlar" şeklinde listelenmiştir.

BM Anlaşması barışçıl çatışma çözümü yöntemleri olarak sıraladığı ve birbirlerinden küçük farklarla ayrılan bu yöntemlere dair ayrı ayrı tanımlar içermez. Buna rağmen BM Anlaşmasında bu örgütün uluslararası ihtilaflarda arabuluculuk rolünü üstlenmesi için gereken koşullara dair açıklamalar ve BM tarafından yayınlanan başka belge ve raporlarda yapılan tanımlardan hareketle bu örgütün arabuluculuk tanımını ortaya çıkarmak mümkündür. Örneğin kurucu anlaşması BM'nin herhangi bir uluslararası ihtilafta arabuluculuk üstlenmesi için iki yol sunar: Bunlardan biri ihtilaf taraflarının anlaşmazlıklarını Güvenlik Konseyi'ne havale etmesi ile başlayan süreçtir; diğeri ise "anlaşmazlığın devam etmesinin uluslararası barış ve güvenliği gerçekten tehlikeye atacağı kanaatinin" oluşması halinde Güvenlik Konseyi'ne tanınan ihtilaf taraflarına bu yöntemlerden birini önermek için harekete geçme sorumluluğu ile başlaması öngörülen süreçtir.

Çatışma çözümü literatüründe, BM'nin anlaşmazlıkların barışçıl çözümü için önerdiği yöntemlerin birbirleriyle karşılaştırılarak tanımlandığı çalışmalara sıklıkla rastlanır (Collins & Packer, 2006, ss. 12-16; Ott, 1972, s. 597; Radford, 2000). Bu tanımlardan hareketle söz konusu alternatifleri en temel nitelikleriyle özetlemek gerekirse, bu araçlar arasında yer alan müzakere, ihtilaf taraflarının doğrudan ya da dolaylı olarak görüşmeler yaparak karşılıklı tavize dayalı bir çözüme ulaşmayı

denemesini ifade eder (Jeong, 2010, s. 152). Soruşturma ise, uyuşmazlığın çözümü için başvurulacak somut çözüm önerileri oluşturma görevi üstlenen tarafsız bir komisyonun anlaşmazlıkla ilgili veri bulma misyonuyla görevlendirildiği bir yöntemdir (Mani & Ponzio, 2018, s. 401). Uzlaştırma yöntemi arabuluculuğun daha kurumsal bir zeminde ve çatışan tarafları ikna etme amacıyla yürütüldüğü bir arabuluculuk türevidir. Tahkim (Yargısal Hakemlik) ise hukuki bağlayıcılığı itibariyle diğer tüm barışçıl anlaşmazlık çözümü alternatiflerinden en radikal şekilde ayrılan yöntemdir (Kleiboer, 1998, s. 8).

Çatışma çözümü için başvurulabilecek bu alternatifleri esasları itibariyle hukuki bağlayıcılığı olan ve hukuki bağlayıcılığı olmayan yöntemler şeklinde tasnif etmek mümkündür (Bercovitch, 1991, s. 3). Hukuki bağlayıcı olmayan yöntemler ise aslında birer arabuluculuk formu şeklindedir (Rao, 2012, s. 15). Zira çatışan tarafların ihtiyari başvurusu, üçüncü tarafın çatışma çözümüne yardımcı olma amacıyla devreye girmesi ve nihayetinde ihtilaf taraflarının üzerinde uzlaşabileceği barış koşullarının ortaya çıkarılması şeklindeki üç temel esas bu yöntemlerin ortak özellikleri olmaktadır. Buradan hareketle BM Anlaşması'nın arabuluculuğu, gönüllülük, ihtilafa taraf olmayan bir üçüncü aktör ve hukuki bağlayıcılığı olmayan çözüm önerisi unsurları etrafında tanımladığı çıkarımını yapmak mümkündür.

BM'nin arabuluculuğa yaklaşımını detaylandıran bir başka belge ise Etkili Arabuluculuk Rehberi'dir. BM tarafından yayınlanan bu rehberde yer alan tanıma göre uluslararası arabuluculuk "Üçüncü bir tarafın, anlaşmazlık içindeki iki ya da daha fazla tarafın karşılıklı olarak kabul edilebilir anlaşma koşulları geliştirmesine ve kendi rızalarıyla, gönüllü olarak bir anlaşmazlığı yönetmelerine yardımcı olduğu bir süreçtir (UN Mediation Support Unit, 2012, s. 2). BM, özel olarak barış arabuluculuğu şeklinde nitelendirdiği bu süreci, arabulucular ve çatışan taraflar arasındaki ilk temastan, ateşkes müzakerelerine ve barış anlaşmalarının uygulanmasına kadar devam eden tüm süreci kapsayacak şekilde ele almaktadır. Dolayısıyla arabuluculuk, çatışma ve çatışma çözümü sürecinin tüm aşamalarında yer alabilen bir araç olarak düşünülmüştür. Arabuluculuğu diplomasinin temel anlamına yakın bir bağlam içinde ele alan barış arabuluculuğu yaklaşımına göre arabuluculuğun esas tanımlayıcı unsuru çatışmaların yapıcı ve şiddet içermeyen bir şekilde çözülmesidir. Fakat BM'nin, kurucu anlaşmasındaki ilgili maddelerle uyumlu olarak barış arabuluculuğu özelinde oluşturduğu bu tanımın diplomasi ile kurduğu

ilişki şiddet içermeyen çözüm arayışı ile sınırlı görünmektedir. Diplomasinin dış politika hedefleri, çıkarlar, algılar ve güvenlik kaygıları gibi farklı boyutları arabuluculuk uygulamalarının tanımı için gerekli bir unsur olarak düşünülmemektedir.

BM'nin arabuluculuk tanımı arabuluculuğun, bu bölümün başında yer verilen, geniş tanımlarına benzer yönler taşır. Bu yönlerin en önemlisi arabuluculuğun varlığından ancak belirli koşullarda söz edilebilecek bir müzakere modeli olarak görülmesidir. Bu koşullar arasında, hukuki bağlayıcılığı olmayan tavsiye niteliğindeki çözüm önerisinde bulunma ilkesinin özellikle vurgulanması, arabuluculuğu yargısal tahkimden ayırma çabasının bir ürünü olarak değerlendirilebilir. Buna göre bir üçüncü taraf müdahalesini arabuluculuk olarak kabul etmek için olmazsa olmaz koşul, söz konusu faaliyetin hukuki bağlayıcı karar alma amacı taşımıyor olmasıdır. Fakat bu bakış açısı arabuluculuk ve tahkim arasında son derece belirgin bir ayrım ortaya koymak adına arabuluculuğu en az tahkim kadar dar ve rafine bir tanıma sıkıştırmaktadır.

Uluslararası arabuluculuğa dair incelenen tanımların hiçbirinde Uluslararası İlişkiler literatüründeki tarihsel ve kuramsal bilgi birikiminin verimli bir etkisinden söz etmek mümkün değildir. Bu etkiden bağımsız olarak yapılan tanımlamaların geniş kapsamı ise sosyal hayatın her düzeyinde bulunabilecek koşullara bağlı ve belirli bir amaçla sınırlı olarak tasvir edilen bir arabuluculuk kavramı ortaya koymaktadır.

Uluslararası politikanın bir parçası olarak varlıkları üzerine geniş uzlaşı sağlanmış muhtelif nüfuz ve güç formlarına dayalı baskı unsurları bu Uluslararası İlişkiler'in aktörlerini belirli bir karara zorlamak açısından zaman zaman hukuki bağlayıcılık kadar etkili ve belirleyici olabilmektedir. Arabuluculuğu sonuç üzerindeki etkisi mümkün olduğu kadar düşük olan süreçler üzerinden tanımlamanın getirdiği önemli bir eksiklik, hukuki bir bağlayıcılıktan kaynaklanmayan fakat uluslararası politikaya özgü olan baskı ve zorlama biçimlerinin arabuluculuk üzerindeki etkisinin göz ardı edilmesidir. Böylece arabuluculuğun tavsiye niteliği taşımaktan başka cebri bir boyutu olmayan bir faaliyet olarak tanımlanması en azından bu tez çalışmasında farklı tarihsel konjonktürlerin bir parçası olarak araştırılan arabuluculuk vakalarının anlaşılmasına etkin bir katkı sağlamamaktadır.

Uluslararası ilişkiler kuramının en özgün perspektiflerden biri çeşitli toplumsal ve siyasi fenomenleri uluslararası bağlamda tartışmaya açmasıdır. Bu perspektif, örneğin, egemenlik, anarşi, güvenlik, siyasi meşruiyet ve etik gibi pek çok temel kavramının uluslararası düzeyde yeniden tanımlanarak klasik anlamlarının ötesinde bir uluslararası gerçeklik unsuru olarak ele alınmasını sağlamıştır. Söz konusu kavramlar devlet içi ve devletler arası düzeylerin farklı bağlamları doğrultusunda farklı anlamlar kazanabilmektedir. Benzer şekilde yargısal süreçler ve hukuki bağlayıcılık konuları da devlet içi ve devletler arası düzey açısından farklı koşullar etrafında tanımlanırken, arabuluculuğa dair alternatif tanımlarda buna benzer açık bir ayrıma (devlet içi/devletler arası) rastlanmamaktadır. Bunun en önemli sonucu ise arabuluculuğun iç hukuk sisteminin bir parçası olarak gerçekleşmesi ile uluslararası politikanın bir parçası olarak gerçekleşmesi arasındaki yapısal farkların en azından tanım ve kuram düzeyinde önemsizleştirilmesidir. Arabuluculuk sürecinin bir devlet içinde gerçekleşmesi ile uluslararası düzeyde gerçekleşmesi arasında önemli farklılıklar bulunabilir. Örneğin uluslararası arabuluculuk süreçleri, devlet içi arabuluculuk süreçlerinin aksine, yerel yasalar, kurallar ve prosedürler tarafından yönlendirilmez.

Uluslararası ve yerel arabuluculuk süreçleri arasında güçlü benzerlikler olsa da, aktörlerin bağımsızlıklarını korumaya çalıştıkları uluslararası düzeyde belirli ve istikrarlı bir hukuki yapının olmaması, uluslararası arabuluculuğu üçüncü taraf aktörlerin çıkar algılamaları ile daha güçlü bir ilişki içine sokmaktadır (Vukovic, 2014, s. 62). Devlet içi ortamda iç hukuk düzeninin bir sonucu olarak anlaşmazlıkta ve anlaşmazlığın çözümünde hiçbir çıkarı olmayan bir arabuluculuk süreci örneğine rastlamak olasıdır (Hampson & Zartman, 2012, s. 133). Fakat uluslararası politikanın karmaşık ve hukuki düzene tabi olmayan yapısı, arabuluculuğu çıkar algısına bağlı istismar ve zorlamadan koruyabilecek bir faktöre sahip değildir. Bu nedenle uluslararası ihtilafları yönetmek önemli bir dış politika amacı olabilir. Bir ülkenin ihtilaflı taraflar arasında arabulucu olarak devreye girmesi de bir dış politika davranışıdır (Touval, 2003, ss. 91-95). Bu tutum, her dış politika davranışı gibi farklı düzeylere dair çıkar algısı ve uluslararası sistemin baskı unsurları arasında gerçekleşir.

Merkezi otoriteden yoksun bir uluslararası sistem içerisinde yapılan bir arabuluculuk faaliyeti, yerel düzeyden çok farklı koşullarda gerçekleşmektedir. Bu farklılığın en

önemli göstergesi ise yerel düzeydeki hukuki olan ve hukuki olmayan uzlaştırma süreçleri arasındaki karşıt ilişkinin uluslararası politikada aynı ölçüde var olmamasıdır. Zira uluslararası politikada baskı ve zorlama araçları gücünü nadiren hukuki bağlayıcılıktan almasına rağmen oldukça yaygın bir gerçeklik olarak kabul görür. Bu nedenle uluslararası arabuluculuk, hukuki bağlayıcılığın baskısından kaçmanın bir yolu olsa da en az onun kadar belirleyici siyasi ve sistemik baskı unsurlarının nüfuzundan tamamen bağımsız bir şekilde gerçekleşemez.

Böylece arabuluculuğun yaygın tanımlarında sıklıkla vurgulanan, zorlayıcı ve bağlayıcı olmama, son kararı tamamen çatışma taraflarının inisiyatifine bırakma gibi hususların uluslararası politikada ideal bir şekilde gerçekleşemeyeceğini söylemek yerinde olacaktır. Zira bu tez çalışmasında araştırma vakalarını oluşturan arabuluculuk örneklerinin ayrıntılı analizlerinde görüleceği gibi, diplomasi tarihinde, hukuki bağlayıcılık taşımamasına rağmen son kararı çatışan tarafların inisiyatifine bıraktığı ileri sürülemeyecek çok sayıda arabuluculuk örneği vardır. Bu durum özellikle arabuluculuğu kimin yaptığına bağlı olarak ortaya çıkmaktadır. Arabulucunun uluslararası sistemdeki konumu ve uluslararası düzenle kurduğu ilişki biçimi, arabulucu aktörün zaten sahip olduğu ciddi baskı araçlarından istifade etmesini sağlayabilmektedir. Bu baskı araçları çatışma çözümü sürecinin sonuçlanmasında yani teknik anlamda barışın sağlanmasında da büyük bir paya sahip olmakta ve ayrıntılı koşullar etrafında yapılan ve düzeyler-arası transferle rafineleştirilmiş arabuluculuk tanımlarının hiçbirine uymayan ancak yine de arabuluculuk sayılabilecek süreçleri ortaya çıkarmaktadır.

Literatürdeki arabuluculuk tanımlarının önemli zayıflıklarından biri bu tanımların olgulardan hareketle inşa edilmemiş olmasıdır. Uluslararası arabuluculuğun bilgisini üretmek için yapılacak araştırmalarda hangi verilerin toplanacağını belirleme açısından metodolojik bir değer taşıyan arabuluculuk tanımları, pozitivist metodolojinin bir sonucu olarak, yaygın olarak tarihsel bir bağlama referans verme gereği duymadan oluşturulmaktadır. Bu durum bazı üçüncü taraf müdahalesi ile yapılan barış süreçlerinin hangi çatışma çözümü yöntemine bir örnek oluşturduğu hakkında tartışmalara yol açabilmektedir. Örneğin BM Genel Sekreteri Kofi Annan'ın Kıbrıs barış müzakereleri sürecinde üstlendiği rol hem arabuluculuk hem de hakemlik olarak tanımlanabilmektedir (Denk, 2019, s. 229). BM'nin bir küresel örgüt olarak zorlayıcı tedbirlere başvurma yetkisine sahip olduğu düşünüldüğünde bu

örgüte bağlı bir mekanizmanın yaptığı her arabuluculuk faaliyeti için benzer tartışmaların ortaya çıkması mümkün olacaktır. Zira Uluslararası İlişkiler'in karmaşık yapısının bir tezahürü olarak, "anlaşmazlıkların barışçıl çözümü" yöntemlerini birbirinden ayıran süreç ve usullerin çoğu gerçekleşen vakalarda karma bir şekilde yer alırken, uluslararası çatışmaların sonlandırılması ve barışın inşasında arabulucu aktörlerin etkisi literatürün öngördüğünden çok daha yüksek boyutlara çıkabilmektedir. Örneğin bu tez çalışmasında analiz edilen Girit, Musul, Bosna ve Suriye vakalarının tümünde çatışma çözümü ve barış, çatışan tarafların iradesinden çok arabulucunun, hukuki bağlayıcılıktan kaynaklanmayan, baskı vasıtaları ile gerçekleşmiştir. Dolayısıyla arabuluculuğu diplomasi tarihi penceresinden inceleyen bir araştırma için literatürde var olanların tamamından farklı ve olgudan hareket eden bir uluslararası arabuluculuk tanımı oluşturmak gerekmektedir.

Uluslararası arabuluculuğu anlamaya yardımcı olması amacıyla önerdiğimiz tanım arabuluculuğu, ihtilaf taraflarının rızasına ve kabulüne bağlı olarak başlayan ancak söz konusu ihtilafın akıbeti, sona erdirilmesi ve nihayetinde ulaşılan barışın koşulları üzerinde arabulucunun tavrının çatışan taraflardan daha etkili olduğu bir çatışma çözümü formu olarak tarif eder. Söz konusu çatışma çözümünün sonucu başarılı ya da adil bir barış olmak zorunda değildir. Fakat çatışan tarafların uzlaşmaya arabulucunun iradesine bağlı bir süreç sonucunda vardığından söz etmek mümkün olmalıdır. Bu tanımın bir uluslararası arabuluculuktan bahsetmek için ileri sürdüğü unsurlar ise çatışan 1) Çatışmanın tarafları, 2) Üçüncü tarafın hukuki ve doğrudan askeri olmayan baskı unsurları içeren müdahalesi, 3) Barışın koşullarına ilkesel olarak yön veren uluslararası barış ideolojisi ve sonuçta 4) Her üç aktörün de rıza gösterdiği yeni barış koşullar şeklindedir. Arabuluculuğun tarihsel gelişim sürecini bu unsurlara bağlı olarak ortaya çıkarmayı amaçlayan bu tez çalışmasında incelenen tüm vakalar bu tanımdan hareketle analiz edilmiştir. Böylece çatışma çözümü literatürünün yerleşik araştırma kapsamını oluşturan arabuluculuğun icrası ve süreci ile sınırlı kapsamın dışında, arabuluculuğun kompozisyonu ve barışı yansıtan unsurlarını sorgulayan bir araştırmanın ortaya koyulması hedeflenmiştir.

2.1.2. Arabuluculuğun Kabulü

Arabuluculuğun kabul edilmesini etkileyen faktörleri ihtilaf tarafları ve arabulucu aktör perspektiflerinden araştıran çalışmalarda genellikle belirli olguların bağımsız

değişken olarak seçildiği arabuluculuk kabulünün ise bağımlı değişken olduğu bir yapı söz konusudur. Örneğin, Ott (1972) ve Young (1967), ihtilaf tarafları arasındaki güç farkının arabuluculuğu kabul etme eğilimleri ile ilişkisini araştırdıkları çalışmada, bu ikisi arasında anlamlı bir ilişki olduğunu, güç farkı yakınlaştıkça arabuluculuğu kabul etme eğiliminin arttığını belirlemişlerdir. Bu ilişkiyi doğrulayan bir çalışma da Bercovitch ve Wells tarafından yapılmıştır (Bercovitch & Wells, 1993). Yazarlar, ihtilaf tarafları arasında güç farkı azaldıkça arabuluculuğu kabul etme ihtimalinin yükselmesine ek olarak arabuluculuk yapan aktörün manipülatif strateji kullanma imkânının da arttığını ortaya koymaktadır. İhtilaf taraflarının dışa bağımlılığını arabuluculuğu kabul etme eğilimleri ile ilişkilendiren Frei ise, dış yardıma bağımlı olan devletlerin bir ihtilaf durumunda arabuluculuğu kabul etmeye daha istekli olduğunu göstermektedir (Frei, 1976).

İhtilafın niteliği, daha açık bir ifadeyle ihtilafın iç savaş ya da devletler arası anlaşmazlık olmasının ihtilaf taraflarının bir 3. taraf arabuluculuğunu kabul etme ihtimalleri üzerindeki etkisini sorgulayan bir çalışmada Mitchell (1992, s. 335), özellikle iç çatışmalarda hükümetlerin arabuluculuğu kabul etmede daha isteksiz, iç savaş tarafı olan isyancıların ise daha istekli olduğunu tespit etmektedir. Mitchell bunun nedeni olarak isyancıların tanınma talebi ve hükümetlerin isyancılara meşruiyet kazandırma endişesini gösterirken arabuluculuğun kabul edilmesini sorunsallaştıran çalışmalara yeni bir sorgulama konusu açmaktadır. Buna göre arabuluculuğu kabul etme ya da reddetme motivasyonları arasında çatışmayı çözmenin ötesinde tanınma ya da zaman kazanma gibi belirsiz ve aldatıcı motivasyonlar da yer alabilmektedir (Richmond, 1998). Beardsley söz konusu durumu yanıltıcı motivasyonlar olarak tanımlarken, tanınma, meşruiyet ve zaman kazanmanın barıştan daha öncelikli olabileceğine dikkat çekmektedir (Beardsley, 2011).

İhtilaf taraflarının karakteristiği konusu, arabuluculuk kabulünde önemi tespit edilen bir başka başlıktır. Bercovitch, süper güçlerin yer aldığı çatışmalarda arabuluculuk ihtimalinin daha düşük olduğunu belirtirken bu ilişkinin bir örneğini sunmaktadır (Bercovitch, 1986a, s. 160). Bununla birlikte birlik ve otoriterlik sorunu yaşayan ülkelerin yer aldığı ihtilaflarda arabuluculuğun kabul edilme ihtimalinin daha düşük olduğu da özellikle başarısız arabuluculuk girişimlerine dair araştırmalarda üzerinde uzlaşılan bir gerçeklik olmuştur. Arabuluculuğu kabul etme eğilimi Brockner, Rubin,

Fine vd'nin (1982) çalışmasına göre ihtilafın yoğunluğu ile de oldukça alakalıdır. Buna göre ihtilafın yoğunluğu arttıkça çatışan tarafların kutuplaşması nedeniyle arabuluculuğu kabul etme eğilimi azalmaktadır (Brockner vd., 1982). İhtilafın yoğunluğunun arabuluculuğun kabul edilmesiyle ilişkili olabileceği düşüncesi arabuluculuk literatüründe oldukça önemli ve geniş bir yer tutan müdahale zamanlaması meselesini gündeme getirmiştir.

Müdahale zamanlaması temelde, ihtilafın hangi aşamasında arabuluculuğun kabul edilme olasılığı yükselir sorusunu yanıtlama amacı taşıyan araştırmaların anahtar kavramı olmuştur. Müdahale zamanlaması hakkında öncü araştırmalar yapan William Zartman, (1989) bir çalışmasında olgun zaman kuramını geliştirerek arabuluculuğun kabul edilme ihtimalinin, çatışmaya devam etmenin barışın gerektireceği tavizlerden daha maliyetli olduğunun anlaşılacağı anı olgun zaman olarak tasvir etmiştir. Zartman (2008) bu anı, karşılıklı zarar veren çıkmaz olarak da adlandırmaktadır. Zartman'ın olgun zaman kuramına göre, bir silahlı çatışmada kayıpların yükselmesi, ihtilaf taraflarını arabulucuların çatışmaya dahil olmasının kabul edilmesine teşvik etmektedir. Kuramsal bir değerlendirme içermese de niceliksel açıdan Jackson (1952) ve Young (1967) da ihtilafın yoğunlaşmasıyla arabuluculuğun kabul edilme ve başarılı olma ihtimalinin arttığını bulgulayan çalışmalar yapmışlardır. Bu kuramsal açılımı temellendiren bir başka çalışmada ise Greig ve Regan (2008), iç savaşlarda özellikle ilk ve son aşamalarda yapılan arabuluculuk girişimlerinin reddedilme istatistiklerinin yüksekliğine dikkat çekmektedir. Zartman'ın olgun zaman tasvirine muhalif görüşler de literatürde yer almaktadır. Örneğin Bercovitch ve Wells (1993), Edmead'ın çalışmasında ihtilafın yoğunlaşmasının getireceği taraflar arası kutuplaşma etkisi nedeniyle arabuluculuğun kabul edilme ihtimalinin azalabileceğine dikkat çektiğini aktarmaktadır.. Bu görüş, Bercovitch'in (1986b, s. 161) çatışmada kayıplar arttıkça arabuluculuğun başarılı olma olasılığının azaldığını tespit ettiği çalışması ile birlikte düşünüldüğünde arabuluculuğun kabul edilmesini ve başarılı olmasını farklı şekilde etkileyebilen unsurların olduğu çıkarımı yapılabilmektedir. Benzer şekilde ihtilaf taraflarının daha önceki ilişkilerinin arabuluculuğun teklifi, kabulü ve başarılı olması üzerinde anlamlı bir etkisinin olup olmadığını araştıran Deutsch (1973), daha önce ihtilafı olan tarafların arabuluculuğu kabul etmede daha istekli olacağını belirtmektedir. Bu

durum Bercovitch'e (1986b, s. 161) göre arabuluculuk yapma isteğini artırırken, arabuluculuğun başarılı olma ihtimalini düşürecektir.

Arabuluculuğun kabul edilmesine 3. taraf perspektifinden bakan araştırmalar da oldukça önemli bilgiler sağlamaktadır. Daha önce olgun zaman kuramı ile çalışmalarından bir kısmı incelenen William Zartman bu noktada Uluslararası İlişkiler'in realist düşünce geleneği içerisinde konumlandırılabilecek bir açıklamayla arabuluculuğun en çok çıkar motivasyonu ile yapıldığını ileri sürmektedir. Böyle bir bakış açısıyla yaptıkları çalışmada Zartman ve Touval (1985, s. 32), özellikle bölgesel güç dengelerine yönelik hassasiyetin arabuluculuk yaparak ihtilafların barışçıl çözümünü sağlama arzusunu 3. taraflar için artırdığını ortaya koymaktadır. Fakat arabuluculuk yapmanın realist anlamda çıkar motivasyonuna sahip olduğu tespitine istisna oluşturan örnekler de mevcuttur, Mohamed Fowsar (2020, s. 4), 2000-2009 yılları arasında süren Norveç'in Sri Lanka'daki arabuluculuk pozisyonunda bu ülkenin ihtilafa taraf olan ülkelerden doğrudan bir ekonomik ve siyasi çıkarının olmamasına dikkat çekerken, Norveç'in arabuluculuk yapma motivasyonunun itibar kazanma çabasıyla açıklanabileceğini belirtmiştir.

Bölgesel güç dengesi ve realist çıkar tanımı etrafında arabuluculuk yapma isteğinde komşuluğun etkisini gündeme getiren Greig ve Regan (2008) komşu ülkedeki çatışmalarda arabuluculuk yapmanın 14 kat daha olası olduğunu tespit etmişlerdir. Bu noktada Tobias Bölmelt'in coğrafi yayılma argümanı dikkat çekmektedir. Buna göre çatışmaların coğrafi yayılımına benzer şekilde (Bercovitch & Lamare, 1993, s. 293), arabuluculuk da komşu coğrafyalarda yayılma eğilimi taşımaktadır (Böhmelt, 2015). Böhmelt (2015, s. 4) coğrafi yayılmanın etkinliğini, arabuluculuğun Afrika ve Ortadoğu gibi bölgelerde birbirine komşu ülkelerin ihtilaflarında sıkça başvurulan bir diplomasi olmasına karşın, özellikle Asya'da çok az rastlanan bir pratik olmasını bu argümanla açıklamaktadır.

3. taraf aktörün arabuluculuk yapma arzusunda sahip olduğu rejim tipinin etkisini bir karşılaştırmalı siyaset çalışması olarak inceleyen Bercovitch, Anagnoson ve Wille'in (1991, s. 10) çalışmasında çok partili hükümet sistemine sahip olan devletlerin 3. taraf olarak bir ihtilafa müdahil olma isteğinin tek partili hükümetle yönetilen devletlerden daha yüksek olduğu gösterilmiştir.

2.1.3. Arabuluculuğun Başarısı

Çatışma çözümleri alanının, pratiğe dair teoriler üretmeye ve uygulanabilir çatışma çözümü metodları geliştirmeye odaklanması, bu alanda, davranışsalcı yaklaşım ve ampirik yöntemlere dayalı çalışmaların etkili bir şekilde kullanılmasını gerektirmiştir (Köse, 2020, ss. 77-81). Bu amaçla yapılan araştırmaların önemli bir bölümünde ise arabuluculuk süreçlerinde başarı olasılığının belirlenmesi ve güçlendirilmesinde etkili olan koşulların tespitine öncelik verilmiştir. Arabuluculuğun hangi koşullarda daha başarılı olduğunu tespit etmeyi amaçlayan araştırmalar, bir taraftan arabuluculuğa kuramsal bir form kazandırma amacı taşırken, diğer taraftan politika yapıcı ve diplomatlara kullanışlı bilgiler sunma kaygısı ile yürütülmektedir. Zira bu araştırmalarda arabuluculuğun başarılı olabilmesi için hangi stratejilerin hangi tür ihtilaflarda kullanılabileceğine dair pratik ve deneysel analizler yer almaktadır. Bununla birlikte arabuluculukta başarının koşullarını araştıran bir çalışmanın bulgularını en başta başarıyı nasıl ve hangi ölçülebilir kriterlerle tanımladığı hususu şekillendirmektedir. Literatürde arabuluculuğun başarılı olma halini farklı kriterlerle tanımlayan görüşler mevcuttur. Örneğin Frei (1976), arabuluculuğun ihtilaf tarafları tarafından kabul edilmesini başarı kriteri olarak belirlerken, Nathan (1999), arabuluculuk diplomasisi sonucunda çatışmanın durdurulmasını başarı olarak tanımlamaktadır. Regan ve Aydın (2006), arabuluculuğun ancak ihtilaf tarafları arasında düşmanlığın sonlanması ile başarılı kabul edilmesi gerektiğini ileri sürerken, Burcu Savun (2008) arabuluculukta başarı kriterini ihtilaf tarafları arasında bir barış anlaşması imzalanması olarak belirlemektedir. Başarıya arabulucu aktör perspektifinden bakan Kleiboer (1996, s. 362) ise arabulucunun kendi amacını gerçekleştirme düzeyi ile başarının ölçülebileceğini belirtmektedir.

Başarının nasıl tanımlandığına bağlı olarak arabuluculuğun başarısına dair farklı istatistiksel bilgilerin üretilebileceği anlaşılmakla birlikte, arabuluculuğun herhangi bir şekilde tanımlanmış başarısını etkilediği üzerinde uzlaşılan konular Bercovitch'e (1991, s. 5) göre ihtilaf taraflarının niteliği, ihtilafın niteliği ve arabulucunun karakteristiği ve davranışı olmak üzere üç değişken kümesi altında toplanmaktadır. Bu üç değişken kümesi kendi içinde, arabuluculuk stratejisi, arabulucunun yanlılığı, arabulucunun kaynakları, imkânları, kimliği ve ihtilafın doğası gibi alt parametrelere sahiptir. Ott (1972, s. 597), ihtilafın doğasının büyük ölçüde arabuluculuğun başarılı olup olmayacağını belirlediğini ifade etmiştir. İhtilafın doğasının arabuluculuğun

başarısına etkisini ölçen bir araştırmada Bercovitch (1986b, s. 159), *egemenlik, ideoloji, güvenlik* ve *bağımsızlık* olmak üzere dört farklı genel ihtilaf teması belirlemiştir. Burada egemenlik ile toprak parçası üzerinde çakışan iddialar; ideoloji ile siyasi sistem, temel değerler ve inançlar; güvenlik ile sınır sorunları, bağımsızlık ile iç savaşlar işaret edilmektedir (Bercovitch vd., 1991, s. 14). Daha genel bir sınıflandırma ile hareket eden Druckman, Broom ve Korper (1988) ise ihtilafları değer odaklı ihtilaflar ve çıkar odaklı ihtilaflar olarak ayırırken, arabuluculuğun başarılı olma ihtimalinin çıkar odaklı ihtilaflarda daha yüksek olduğunu ileri sürmektedirler. Kressel ve Pruitt Kressel ve Pruitt (1989) ise ihtilaf doğasını çatışma yoğunluğu ile açıklayarak, daha yüksek yoğunluklu çatışmalarda arabuluculuğun başarılı olma şansının daha düşük olduğunu göstermişlerdir. Çatışma yoğunluğu Bercovitch ve Lamare'ın (1993, s. 298) çalışmalarında süre ile ölçülmüş, 1 aydan kısa ve 26 aydan uzun süren çatışmalarda arabuluculuğun başarılı olma şansının azaldığı tespit edilmiştir.

Arabulucu aktörün kapasite ve imkânlarına, arabuluculuğun başarısını etkileyen önemli değişkenlerden biri olarak bakılmaktadır. Bercovitch, Elgström ve Skau (2003, s. 14), yaptıkları çalışmada arabulucunun sahip olduğu kaynakların arabuluculuğun başarısı üzerinde en çok durulan faktörlerden biri olan yanlılıktan daha belirleyici olduğunu ileri sürmüşlerdir. Böyle bir bakış açısıyla çalışma yürüten Crocker, Hampson ve Aall (2003, s. 152) araştırmalarında arabulucu aktörün operasyonel, stratejik ve ilişkisel olmak üzere üç farklı türde kapasite sahibi olması gerektiğini belirtmektedir. Operasyonel kapasite maddi ve somut imkânları, stratejik kapasite ilgi ve çıkarı, ilişkisel kapasite ise ihtilaf tarafları ile arabulucu aktör arasındaki ilişkinin ürettiği imkânları tanımlamaktadır. Arabulucunun kapasitelerinin bu şekilde sınıflandırılması, arabulucu aktörler arasındaki etkinlik farkının mukayese edilebilmesini sağlamaktadır. Bölgesel ve küresel örgütler örgütsel yatkınlık yapısıyla operasyonel kapasite açısından devletlerin önüne geçebilmektedir. Örneğin, Birleşmiş Milletler çatısı altında 2008 yılında oluşturulan Arabuluculuk Uzman Ekibi'nde 200'den fazla arabuluculuk uzmanı diplomat ekibi hazır bulunmaktadır (McCulloch & McEvoy, 2018, s. 5). Örgütsel yatkınlığın diğer örnekleri arasında Batı Afrika Ülkeleri Ekonomik Topluluğu'nun askeri müdahale birimi oluşturması ya da Arap Ligi'nin üye ülkeler arası çatışma çözümünde arabuluculuk yapacağını örgüt şartındaki 5. maddede ifade etmesi gösterilebilir (Walker, 1993).

Arabulucu aktör ve ihtilaf tarafları arasındaki ilişkinin önemini vurgulayan Sinisa Vukovic (2011, s. 116), daha fazla güvenirlik oluşturan arabulucuların belirli arabuluculuk stratejilerini izleme esnekliğine sahip olacağını işaret ederken bir yandan da başarıyı etkileyen unsurlar arasındaki ilişkinin açığa çıkarılabileceği bir çapraz araştırma örneği sunmuşlardır. İhtilaf tarafları ve arabulucu aktör arasında eski döneme ait bir sömürgecilik ilişkisinin bulunması halinde, arabuluculuğun başarılı olabileceğine yönelik Melin ve Svensson'un (2009, s. 261) çalışması farklı açıdan yine ilişki odaklı bir değerlendirme biçimi oluşturmuştur.

3. tarafa ilişkin olan ve arabuluculukta başarıya ulaşmayı etkileyen en önemli ve dinamik unsur ise arabuluculuk stratejisidir. Zira diğer unsurlar büyük ölçüde aktörün iradesi ile değişmeye müsait değilken, arabuluculuk stratejisi bir politika tercihi boyutu taşımaktadır. Arabuluculukta 3. taraf aktörün kullanabileceği stratejiler zorlayıcı ve zorlayıcı olmayan stratejiler olarak sınıflandırılabilmektedir. Zorlayıcı stratejiler, baskı, yaptırım ve askeri güç kullanımını içerirken, zorlayıcı olmayan stratejiler, meşruiyet kazandırma, güvence verme ve manipüle etme yöntemlerini içerir. Bunlardan güce dayalı arabuluculuk Sisk'e (2009) göre genel olarak daha etkili bir yöntemdir. Touval ve Zartman (1985) ise manipülatif ve yönlendirici stratejilerin etkinliğini vurgulamışlardır. Carment (2009) tarafından ifade edildiği üzere, manipülatif stratejiler anlaşmaya varma hedefine ulaşmak için ideal bir yaklaşım olabilir, ancak uzun vadeli barışın sağlanması kriteri gözetildiğinde aynı derecede etkili olmadığı anlaşılmaktadır. Literatürde yer alan çalışmalarda genel olarak manipülatif ve yönlendirici stratejilerin etkinliğinin vurgulanması arabuluculuğun başarısında yeni ve kapsamlı bir tartışma olan yanlılık konusunu gündeme getirmiştir (Vuković, 2011, s. 118).

Arabulucu aktörün ihtilaf taraflarından biri lehine yanlılık niteliği taşıdığı süreçlerde, kendisine yakın olduğu tarafı taviz vermeye daha kolay ikna edebileceği beklentisi, yanlılık tartışmalarının argümanlarından birini oluşturmaktadır (Kydd, 2003). Buna göre ihtilaf taraflarından biri kendine yakın algıladığı arabulucunun önereceği tavizi daha kolay kabul edebilecektir (Beber, 2012, s. 404). Arabuluculukta yanlılığı, çatışmanın türüne göre incelemeyi öneren Svensson (2007) ise iç çatışmalarda hükümete yakın olan arabulucunun, isyancılara yakın olan arabulucudan daha etkili olduğunu ifade etmektedir. Taraflı arabuluculuğun etkinliğine dair kanıya muhalefet gösteren çalışmalar arasında ise, Rauchhaus (2006), tarafsız arabulucunun bilgi

güvenilirliğini sağlama açısından daha avantajlı olduğunu ileri sürmüştür. Arabulucunun güvenilirlik sağlaması uzlaşma için önemli bulunmaktadır. İhtilaf tarafları nezdinde güvenilir bulunmayan bir arabulucunun çatışma çözümünde karşılaşacağı en büyük handikap müzakere sürecinde aktaracağı bilgi, mesaj ve uyarıların ihtilaf taraflarınca yeterince dikkate alınmaması olacaktır (Özdoğan Atabay & Yavçan, 2016, s. 4).

Arkasındaki barış ideolojisinden bağımsız olarak bir arabuluculuğu başarılı kılacak koşullara dair literatürde yer alan istatistiksel bilgiler incelenmiştir. Bu bilgiler uluslararası arabuluculuğun Soğuk Savaş yıllarındaki kuramsallaşma sürecinin temel kaynaklarını oluşturmuştur. Arabuluculuğun başarısına dair kriterler genellikle objektivisttir. Başarının ölçülmesi için objektivist göstergeler kullanılmıştır. Şiddetin durması ya da azalması, diyalogun başlaması, bağlayıcı bir anlaşmanın imzalanması, görüşme ve anlaşmanın süresi, anlaşma sağlanan maddelerin sayısı gibi parametreler barışın kuramsal yönünü ihmal etmektedir. Zira sayılamayan konuların anlaşmazlığın doğasını oluşturması halinde bu parametreler ile etkin bir değerlendirme yapılamamaktadır.

Buna göre literatürde en çok negatif barış ile arabuluculuğun ilişkisi üzerine araştırmalar yer alırken, bu bilgilere, verili olarak alınan negatif barışın analizi ile katkı sağlanmamaktadır. Arabuluculuğa dair mevcut kuram ve istatistiğe dayalı bilgiler arabuluculuğun uluslararası politikanın sistemik analizine katkı yapmasını sağlamamaktadır. Literatüre kazandırılan bu istatistiksel bilgilerde genel olarak çatışan taraflar, fayda/maliyet analizi yapan rasyonel aktörler olarak ele alınmaktadır. Bu yaklaşımın önemli limitleri vardır, öncelikle yapısal bir değişken içermemektedir. Bunun dışında kimlik 3. taraflara ilişkin bir değişken olarak kullanıldığında yine bir bağımsız değişken olarak başarıyı ölçmede bir istatistik parametresi şeklinde kullanılmaktadır. Bunun sonucu yapısal perspektifin eksikliği gibi kimliğin eleştirel potansiyelinin de değerlendirilmemesi olmaktadır. Sonuç olarak arabuluculuk teorisi, uluslararası ilişkiler kuramındaki yapısalcı ve eleştirel gelişmelerden yararlanmamıştır.

Arabuluculuk araştırmalarında üretilen bilgiler, parametreler arası korelasyon tespit etme anlamında önemli bir zenginlik sunarken, bu korelasyonlara tatmin edici bir açıklama getirememektedir. Zira korelasyon nedensellik anlamına gelmez. Arabuluculuğun sonucunu, ya da arabuluculuğun başarısını belirleyen unsurları

açıklamayı amaçlayan analizler, değişkenler arasındaki korelasyonları ortaya çıkarmakla sınırlıdır. Örneğin literatüre bakarak hükümet liderinin öncülük ettiği arabuluculukların daha başarılı olduğu öğrenilirken neden böyle olduğunu açıklama imkânına ulaşılamamaktadır. Sonuç olarak literatürdeki istatistiksel araştırmalar korelasyonlar tespit etmekte başarılıdır fakat nedensel etkileri ortaya koymadıkları görülmektedir. Örneğin; 1980'lerden sonra BM'nin arabuluculuk yaptığı vaka oranı azalarak, bölgesel ve hükümetler arası örgütlerin artmasının nicel verisini sunan çalışmalar, BM'nin etkinliğini azalma eğilimine sokan ve rakip çok taraflılıkları üreten faktörleri açıklamakta yetersiz kalmaktadır. Benzer şekilde Soğuk Savaşta arabuluculuk ve 3. taraf diplomasisinin oldukça düşük sayıda olması, bir başka ifadeyle korunması gereken bir istikrara sahip olmasına rağmen bu sistemde arabuluculuğun etkin olmamasının altında yatan faktörleri ortaya çıkaracak analizler eksiktir. Arabuluculuk diplomasisinin 1945-1979 arası dönemde devletlerarası çatışmalarda daha fazla uygulanırken, 1980 sonrasında ise devlet-içi çatışmalarda daha fazla uygulanması dönüşümünün hangi bağlamda açıklanabileceği sorusu yanıtsız kalmıştır.

İstatistiksel ve ampirik çalışmalarda başarı üzerinden değerlendirilen arabuluculuğun sonucu çoğu zaman bağımlı değişken olarak alınmıştır. Fakat bağımsız değişkenler arasında barışın unsurları yer almamaktadır. Arabuluculuğa dair literatür, temelde iki ana sorunsalın hâkimiyetindeki çalışmalardan oluşmaktadır. Bunlardan biri arabuluculuğun başarısını etkileyen değişkenleri araştıran çalışmalardır. Bunlar genel olarak, tarafsızlık, rejim tipi, güç unsurları ve çatışmaya neden olan sorunların niteliklerinin arabuluculuğun başarıya ulaşmasındaki etkisini ölçmeyi hedefleyen araştırmalardır. Diğer yaygın araştırma sorunsalı ise arabuluculuğun taraflarının motivasyonlarını etkileyen değişkenlerin nitelikleri üzerinedir. Bu araştırmalarda ise farklı rejim tipleri, toplumsal yapı, ekonomik kapasite ya da güç statüsüne sahip devletlerin arabuluculuk yapma ya da 3. tarafın arabuluculuğunu kabul etme eğilimleri arasındaki ilişkiler belirlenmeye çalışılmaktadır. Her iki araştırma sorunsalı da literatüre oldukça değerli ve zengin bilgiler kazandırmıştır. Fakat, arabuluculuğun kuramsal tartışma eksenine dair tespit edilen iki konu hatırlandığında, literatürde hâkimiyeti olan bu tür problem çözücü yaklaşımların birinci tür tartışmada arabuluculukta barışa nasıl ulaşılacağı sorunsalı etrafında şekillendiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla, arabuluculukta başarının ölçütleri ve

etkenleri araştırılırken, söz konusu başarının ne olduğu, neye göre tanımlandığı ve bu tanımın hangi etkenlerle dönüştüğü hususunu içeren sorunsal gözden kaçabilmektedir. Arabuluculuğu tarihsel sosyoloji kuramı rehberliğinde incelemeyi hedefleyen bu çalışma ise literatürdeki bilgi birikiminin sağladığı imkânları da kullanarak, arabuluculukta başarının ne olduğu ve bu başarıyı ifade eden barışın anlamı ve içeriğinin hangi tarihsel koşullarla belirlendiğini ortaya koymayı vaat etmektedir.

Tezin bu bölümünün bir sonraki başlığında uluslararası ilişkiler teorilerinde barışın nasıl tanımlandığı ve kavramsallaştırıldığı incelenmiştir. Bu incelemenin uluslararası düzenlerde hâkim olan barış ideolojilerinin ayrı ayrı ideal tipler olarak kurgulanmasına halihazırda var olan barış literatürünün ne kadar katkı sağlayabileceğini ve yeni bir tarihsel barış kavramı inşa etmenin imkânını göstermesi beklenmektedir.

2.2. Uluslararası İlişkiler Teorilerinde Barış

Kimi çalışmalarda gerçeklikten uzak bir kurgu olarak görülse de Uluslararası İlişkiler disiplini kendi varoluş tarihinde bir barış anlaşmasına, 1648 tarihli Vestfalya Barışına sıklıkla referans verir (Teschke, 2003). Bu durum, Uluslararası İlişkiler gerçekliğinin bir barışın sonuçları itibariyle hasıl olan yeni olgularla meydana geldiği şeklindeki bir anlatının da temelini oluşturur. Modern ontolojisinin miladı olarak 17. Yüzyıl'daki bir barışın ürettiği sosyal gerçekliği kabul eden bu disiplin nezdinde barış olgusu ve kavramının merkezi bir konumda yer alacağı beklentisi oluşabilir. Fakat bunun aksine Uluslararası İlişkiler literatüründe savaş kavramının analizlerine yardımcı olan; konvansiyonel savaş, iç savaş, topyekun savaş, asimetrik savaş, hegemonik savaş, meşru savaş, sınırlı savaş gibi çok sayıda savaş tipi ve alt kategorisinin mevcudiyetine rağmen savaş ile aynı düzeylerde varlık bulan barış için çok daha az sayıda benzer analitik ya da kavramsal çeşitlendirme bulunabilmektedir. Geoffrey Blainey (1973, s. 3) savaşların nedenlerini açıklayan her 1000 sayfaya karşılık, barışın nedenlerini araştıran 1 sayfadan az akademik yayının mevcut olduğunu söyleyerek bu çelişkili durumu anlamlı bir şekilde ifade eder. Ona göre yanlış bir varsayımla barışı Uluslararası İlişkiler'in olağan seyri olarak gören genel kanaat bu durumun ana sorumlusudur. Savaşın aksine barışın türleri net olarak

belirlenmemiştir, bunun yerine ahenk, uyum, birlik, imparatorluk, hegemonya, çift kutupluluk gibi terimler etrafında düzenlerin türleri belirlenmiştir.

Savaşla karşılaştırıldığında, barış kavramının çok daha ütopik, geçici ve pratik olmayan bir durum olarak ele alındığını gözlemlemek mümkündür. Dolayısıyla barış, kendi dinamikleriyle açıklanmasına gerek olmayan bir duruma indirgenirken, barış araştırmalarında şiddetin önlenmesi ve sonrasında yapılacaklar üzerine odaklanılmaktadır. Bu durumda Gaddis'in (1992, s. 25) değerlendirmesiyle, barış literatüründe barışı bozan şeylere, onu ortaya çıkaranlardan daha fazla yer verilmesine neden olmaktadır. Barışçıl etkileşimlerin analizinden çok çatışmanın üzerinde duruluyor olması teorik çalışmalar için yapılacak genel bir taramada dahi gözlemlenebilecektir (Gleditsch, Nordkvelle, & Strand, 2014, ss. 145-148; Jervis, 1988).

Yine de tüm uluslararası ilişkiler kavramları gibi barış da kökenleri Batı klasik siyaset felsefesinin öncü isim ve temsilcilerine dayanan bir düşünce tarihi altyapısına sahiptir. Siyaset felsefesinin klasik dönemlerinden itibaren barış kavramı ve olgusu üzerine çok sayıda düşünce ve tartışma geliştirilmiştir. Bu düşüncelerin önemli kısmı barışı, ulaşılması belli koşullarda mümkün olan evrensel bir hedef olarak ele almıştır. Politika yapıcıların zihniyet dünyasına ve dünya politikasının entelektüel boyutuna etkileri dikkate alındığında barışa dair siyaset felsefesinin bu yönü bu tezin amaçladığı türden bir araştırma için oldukça değerlidir. Batı klasik siyaset felsefesinde barış temasını kavramsallaştıran ve karar alıcılar düzeyinde barışa dair fikirlerin siyaset pratiğine tezahüründe önemli rolü olan önemli isimler arasında özellikle Immanuel Kant ve Jan Jacques Rousseau öne çıkar. Rousseau'nun geliştirdiği Federal Avrupa Barışı fikri Avrupa siyasetinde uzun süreli siyasal motivasyon kaynakları arasında yer alırken, Kant'ın idealist felsefesi ve evrensel daimi barış kuramı da birçok farklı dönem ve farklı siyasi aktör için en önemli referans kaynağı olmuş, Uluslararası İlişkiler'de orta düzeyli bir kuram olarak geliştirilen Demokratik Barış Kuramı'nın da arka planında yer almıştır.

Rousseau'nun en tanınmış eseri olan Toplum Sözleşmesi'nde açıkladığı insan doğasından kaynaklanan çatışma potansiyelinin akıl ve işbirliğine dayalı düzenlemelerle çözülebileceği yönündeki sivil toplum fikri, onun dünya barışına yönelik düşüncelerinin de ana hatları olarak ele alınabilir. Spector (2013, s. 373), Rousseau'nun Avrupa Federasyonu projesini, filozofun Saint-Pierre'in idealist

felsefesini eleştirdiği eserine atıfla açıklamıştır. Buna göre bir toplum sözleşmesi teorisyeni olarak Rousseau, bireysel düzeyde şiddetin önlenmesinin mantığının devletin oluşumu ile açıklanmasına rağmen, bu sürecin devletler arasında şiddetin ortaya çıkması sonucunu ürettiğine dikkat çeker. Böylece bireysel düzeyde şiddeti engelleyen sistem, kendi düzeyinde yeni bir şiddet oluşturmaktadır. Devletler arası şiddetin önlenmesi ise Rousseau'ya göre bir Avrupa Federasyonu ile mümkün olacaktır (Rousseau, 1917). Rousseau'nun toplum sözleşmesi kuramı nezaretinde incelendiğinde bu tür bir federasyon projesinin, aslında Uluslararası İlişkiler'in realist kuramsal geleneğinde yer alan güç dengesine ilişkin çağrışımlar taşıdığı söylenebilir. Zira Rousseau'nun federasyon planı, devletler arasında bir ittifak öngörürken bu ittifakın karşısına düşman olarak söz konusu federasyon üyelerinin kendi içlerinde savaşını ortaya koymaktadır (Yalvaç, 2018b). Zira Rousseau söz konusu federasyonun birimler arasındaki güç dağılımı ve bağımlılığa dayanacağını öngörmektedir (Rousseau, 1760, ss. 35-36). Bu düşünce ise güç dengesinin federasyon içinde muhafaza edilmesini barışın şartı olarak öne çıkarmaktadır.

Rousseau'nun barış düşüncesinin izlerini bu tezde araştırılan 1897 Osmanlı-Yunanistan Savaşı için Avrupalı güçlerin yürüttüğü arabuluculuk sürecinin tarihsel bağlamını oluşturan ve tezin 2. bölümünde ayrıntısıyla analiz edilen 19. Yüzyıl Avrupa diplomasisinde görmek mümkündür. Bu düşünce maddi temelde güç dengesiyle gelen düzenin bir parçasıdır. Napolyon savaşlarının ardından galip devletler tarafından oluşturulan ve Avrupa Uyumu ismi ile bilinen sistemde, sistemin üyeleri arasındaki güç dengesi korunması gereken bir değer olarak kabul edilmiş bu prensip kimi zaman sistem üyesi devletlerin sistemin çıkarı uğruna belli konularda çok taraflı diplomatik görüşme yapmadan hareket etmekten imtina etmesine yol açmıştır (K. Kagan, 1997, s. 27). Avrupa Uyumu düzeninin federatif bir yapıda olmaması Rousseau'nun barış felsefesinin bu bağlamdaki geçerliliğini zayıflatmaz. Zira bu dönemde her ne kadar federatif bir yapı teşkil etmese de Avrupa ortak bir medeniyet ve toplum olarak tasavvur edilen bir barış fikri etrafında diplomasi sistemi kurmuş, sistemi işleten mekanizma güç dengesi olmuş, ilgili bölümde düzenin problemi olarak kavramsallaştırdığımız sistemin ötekisi ise büyük ölçüde Hristiyanlık dışında kalan aktörler olmuştur.

Batı klasik siyaset felsefesinin önemli isimlerinden Immanuel Kant'ın barış düşüncesi ise Rousseau'dan çok daha idealist bir altyapıya sahiptir. Filozofun barış

vizyonu, özellikle Ebedi Barış Üzerine Felsefi Bir Tasarı ve Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi isimli eserlerinde açıkladığı temel ilkelere dayanmaktadır. Ebedi Barış isimli eserinde kapsamlı bir barış felsefesi yer almaktadır. Bu felsefeye göre, adil ve rasyonel bir yasalar ve kurumlar sisteminin kurulması, barışı sürdürmek ve çatışmaların çıkmasını önlemek için şarttır. Kant, savaşın engellenmesine ilişkin akılcı düzenlemeleri devletler arası ilişkilerde tatbik edebilecek yapıyı ise sivil toplumun dayandığı sözleşmeleri uluslararası hukuk fikriyle ilişkilendirebilecek bir özgür devletler federasyonu olarak tasvir eder (Kant, 1915, s. 135). Buna göre, ebedi barışın bazı ön koşulları bulunmaktadır. Bu ön koşullar; gizli barış anlaşmalarının yasaklanması, bağımsız devletlerin başka bir devletin egemenliği altına girmemesi, bir devletin, başka bir devletin iç işlerine zorla karışmaması gibi kuralları içermektedir (Kant, 1915, ss. 107-116). Kant'ın ebedi barışın koşulları ile ortaya koyduğu proje kurumsal bir yapıdır. Zira filozof önerisinde ebedi barışı güvence altına alacak siyasal ve hukuki bir rejim tasvir edilmektedir. Kant, ebedi barışın koşullarını açıklarken belirli bir rejim türüne dikkat çekmektedir (Yalvaç, 2018a). Filozofa göre ebedi barışın gerçekleşmesi için devletlerin cumhuriyetçi anayasalarla yönetilmesi gerekmektedir (Kant, 1915, s. 51). Uluslararası İlişkiler'de çatışmanın önlenmesi ve barışın sağlanması için belli bir siyasal rejim türünün etkin olabileceği düşüncesi Kant'ın ebedi barış projesine dayanmaktadır.

Kant'ın barış felsefesinin Milletler Cemiyeti'nin kuruluşuna öncülük eden siyasi ve entelektüel isimlerin yaklaşımlarıyla örtüştüğü kabul gören bir yorumdur. Milletler Cemiyeti'nin kurucu metinlerinde ve ABD başkanı Woodrow Wilson gibi dönemin öncü politik figürlerinin konuşma ya da eserlerinde doğrudan Kant'a atıf yapıldığına dair bir kanıt bulunmasa da 1. Dünya Savaşı sonrası ortaya çıkan uluslararası barış anlayışında, Kant'ın tezin bu bölümünde incelenmiş olan barış felsefesiyle benzerlik taşıyan hususlar açıklanmıştır. Çalışmanın 3. bölümünde analiz edilen Musul arabuluculuğu vakası idealist olarak tanımlayacağımız yeni uluslararası düzen konjonktürünün bir parçası olarak incelenmektedir. Bu konjonktürde 1. Dünya Savaşı sonrası ortaya çıkan idealist yaklaşımın ve Milletler Cemiyeti ile başlayan küresel barış örgütü teşkil etme girişimlerinin ortak noktaları olan egemen eşitlik, iç işlerine karışmama, kendi kaderini tayin etme hakkı, gizli anlaşmaların yasaklanması gibi idealist barış anlayışına dayanan ilkeleri yansıttığını söylemek mümkündür. Bununla birlikte, Kant'ın ebedi barış felsefesinin akademik tartışmalara olduğu kadar

çok sayıda siyasi projeye de kaynak oluşturan Demokratik Barış Teorisi üzerindeki derin etkisini de gözlemlemek mümkündür. Kant'ın belli bir tür devlet rejiminin dünya barışını sağlamada anahtar olduğu varsayımı, özellikle Soğuk Savaş sonrasın dönemde uluslararası politikanın gündeminde üst sıralarda yer alan demokrasilerin yaygınlaştırılması programları ile birlikte düşünüldüğünde bu etki tecessüm etmektedir. Demokratik barış teorisinin ifade ettiği ilkelerin hâkim tarihsel konjonktürün örneğini ise bu tez çalışmasının 4. Bölümünde analiz edilen Bosna arabuluculuğu vakası ortaya koyar.

Barışa dair hâkim bir felsefi referansın gözlemlenmesinin mümkün olmadığı dönemler ise uluslararası düzenin belirsizlik yönüyle ön plana çıktığı konjonktürlerin bir getirisidir. Geçiş süreci, belirsizlik hali ve istikrarsızlık gibi isimlerle tasviri yaygın olan bu konjonktürlerin maddi temeli uluslararası düzende barış ideolojisi temsil ve tatbik edecek düzeyde bir hâkim aktör ya da aktörler grubunun açık bir şekilde mevcut olmamasına dayanır. Bu koşullarda uluslararası düzende amil bir güç bedeni bulamayacağı için herhangi bir barış felsefesinin konjonktürel hâkimiyeti söz konusu olamaz. Bu tezin son araştırma vakasını oluşturan Suriye arabuluculuğu analizi bu türden bir örnektir. Tezin altıncı bölümünde analiz edilen rakip Suriye arabuluculuğu girişimleri, açık bir belirsizlik ve geçiş düzeninde sürdürülüyor olmaları itibariyle hâkim barış ideolojisi içermeyen bir konjonktürün örneği olma vasfı taşıyarak bu tezin araştırma sorularına mukayeseli bir yanıt imkânı sağlamaktadır.

Buraya kadar yer verilen düşünce ve değerlendirmelerin, barış kavramının siyasi tarihin farklı konjonktürlerinde gözlemlenebilecek felsefi alternatiflere sahip olduğu yönünde bir varsayıma işaret ettiği söylenebilir. Bu varsayımı desteklemek için bu yönde bir kabulün uluslararası ilişkiler teorileri açısından taşıdığı anlamı sorgulamak yerinde bir arayış olacaktır.

Uluslararası politikanın karmaşık yapısını devletlerarası analiz düzeyine dayalı soyutlamalarla açıklamayı hedefleyen ana akım Uluslararası İlişkiler teorilerinde, uluslararası barışa dair çeşitli varsayım ve öngörüler bulmak mümkündür. Bu teoriler uluslararası barışı ayrı bir anlam ve kavramsal içerik taşıyacak şekilde tanımlamamış olsalar da onun hangi koşullarda mümkün olabileceği üzerine önemli hipotezler sunarlar. Realizm, liberalizm, sosyal inşacılık ve Marksizm gibi kendi içinde farklı varyantlara sahip olan ana teori okullarının arasındaki ayrımların önemli

boyutlarından biri uluslararası politikada nasıl ve ne ölçüde bir barışa yer olduğu konusunda farklılaşan bu varsayım ve hipotezlerdir. Nitekim Uluslararası İlişkiler teorilerinin gelişim tarihini farklı paradigmaların tartışması olarak okuyan literatürün bunun ilk büyük örneği olarak öne sürdüğü realizm-idealizm tartışması anlatısı bir bakıma uluslararası barışın belli fikir ve politikalar doğrultusunda sağlanıp sağlanamayacağı hakkındaki görüş ayrılıklarının karşılıklı eleştirilerinden ibarettir. Söz konusu realist idealist tartışması iki savaş arası önemde barışın olanağı ve koşulları ekseninde tasvir edilir. Barışın olanağı üzerine geliştirilen düşünceler tarafından paylaşılan çok temel bir prensip ise bu koşulların ancak savaşın ve çatışmanın sebeplerinin kesin olarak öğrenilmesiyle anlaşılacağı varsayımıdır. Böylece uluslararası alandaki çatışma ve savaşların sebeplerine yönelik açıklamalar ve bu sebeplerin mutlaklığına dair tartışmalar üreten kuramlaştırma çabaları, uluslararası barış hakkında ancak örtük ve çatışmanın dinamiklerine bağımlı bir anlayış geliştirebilmiştir. Dolayısıyla uluslararası barışın gerçekliği üzerine yaklaşımlar ancak farklı teorik perspektiflerin çatışma ve savaşın sebeplerine dair varsayım ve önermeleri ile ilişkili olarak ontolojik bir nitelik kazanmaktadır (Richmond, 2019, s. 5).

Realist teorilerin uluslararası siyasetin doğasına dair temel varsayımları bu yaklaşımların barış anlayışını da doğrudan şekillendirmektedir. Öncelikle, uluslararası alanda devletler üstü bir otoritenin olmaması anlamındaki anarşi kabulü, savaş, tehdit ve güvensizliğin her zaman mümkün olduğu düşüncesini tetikler. Bu olasılığın ciddi bir riske dönüşmesi ise bazı faktörlere bağlı olarak ortaya çıkan istikrar ile gerçekleşecektir. Realizm devletlerin çatışmacı doğasını baskılayan ve istikrar üreten faktörleri barışın unsurları olarak kabul eder. Bunlar ise temelde ve birbirleriyle bağlantılı olarak uluslararası sistemdeki kutuplaşma durumu ve güç dengesidir (John R. Oneal, 2013, s. 42). Güç dengesi kavramı ile ifade edilen durum söz konusu istikrar için öne çıkan bir unsurdur. Realizmin uluslararası düzen anlayışının temelini oluşturan güç dengesi olgusuna barışın sağlanması anlamındaki istikrar üzerinde etki kazandıran şey ise güç dengesi ile sistemin kutupsal niteliği arasındaki bağımlı ilişkidir. Buna göre uluslararası barış, uluslararası sistemin istikrarına, uluslararası sistemin istikrarı ise güç dengesinin ve sistemik kutuplaşmanın vaziyetine bağlıdır.

Büyük ölçekli şiddet ve savaşın önlenmesi olarak ifade edilen uluslararası istikrarın barış halini tanımlaması realizmin barış kavramsallaştırmasını Galtung'un negatif barış kategorisi kapsamına dahil etmektedir. Dolayısıyla realizm barışı siyasi bir amaç olarak görmez. Uluslararası barış güç dengesinin zorlayacağı istikrarın bir yan ürünüdür ve geçici bir durumdur (Merom, 2003, s. 111). Barış güç dengesi nedeniyle aktörlerin savaşmak istememesinin bir sonucudur (K. Waltz & Quester, 1982, s. 116). Realizmde hâkim olan barış yaklaşımının negatif barış kategorisi sınırlarına girmesinin önemli bir sonucu uluslararası barışın başka faktörlere bağımlı bir yan ürün olarak açıklanmasıdır. Buna göre barışın koşullarını anlamak için önce savaşın nedenlerini aramak gerekir (K. Waltz, 1959, s. 2). Böylece hangi durumların bu nedenleri baskılayabileceği ve savaş olasılığını azaltacağına dair bilgi barışın koşullarını ortaya koymuş olacaktır.

Realist yaklaşımların uluslararası barışa bakışını özetleyen bu düşünceye göre barış, uluslararası sisteme dair belli başlı maddi parametrelerin kesişiminin zorlamasıyla varılan bir sonuçtur. Tanımı ve tasviri itibariyle herhangi bir etik ya da normatif boyut içermeyen barışı zorlayacak olan ise aktör birimlerin mümkün ve muhtemel saldırganlıklarını baskılayacak sistemik kısıtlamalardır (K. Waltz, 1979). Devletleri baskılayan bir başka faktör ise taraflar arasındaki askeri kapasite dengesinin saldıran taraf için savaşı maliyetli kılacak düzeyde olmasıdır (Richmond, 2019, s. 50). Böylece Robert Gilpin'in (1981, ss. 50-51) açıkladığı gibi, hiçbir aktörün mevcut düzene meydan okumayı kazançlı bulmaması barışı sürdürecektir. Realist yaklaşımlara göre uluslararası politika, politikanın her türü gibi, bir güç mücadelesidir. Fakat politikanın yerel düzeydeki formundan farklı olarak bu sefer söz konusu güç mücadelesinin üzerinde bir hukuk sistemi de yoktur. Eğer barış elde edilecekse yargısal olmayan baskı unsurları bunu yapacaktır. Barışı sağlamanın iç hukuk sistemlerindeki yolu meşru ve yargısal kuvvet araçlarının devlet sınırları içindeki şiddeti baskılaması ya da cezalandırması iken; bunu uluslararası ortamın anarşik sisteminde sağlamak için realist yaklaşımların üzerinde uzlaştığı koşul saldırgan davranışın baskılanması ve caydırılmasıdır.

Realist teorilerde barışın güç dengesinin sonucu olarak tasviri edilmesi ile bu yaklaşımların uluslararası politikaya bakışına yön veren nispi kazancın önemli olduğu sıfır toplamlı oyun varsayımı arasında ilişki vardır (Özerdem, 2013, s. 15). Bu ilişki, uluslararası istikrarı koşullandıran bir olgu olarak birim ya da birim

bloklarının birbirine karşı maddi güç yönünden dengelemesi sürecinin kendi içinde şiddet içerebileceğinin kabulü açısından önemlidir (Goldstein & Pevehouse, 2014, s. 52). Buna göre güç dengesinin sonucu istikrar ve barış olsa da güç dengesi politikasının kendisi onu sağlamak adına girişilen savaşlar düşünüldüğünde, barışçıl olmayabilir. Zira realizmin önde gelen bir figürü olan Mearsheimer'a (2001) göre uluslararası yapı aktörler üzerinde saldırganlığa teşvik edici bir etkide de bulunabilir. Çünkü sistemik açıdan baskılayıcı bir yapı oluşana kadar uluslararası aktörler için herkesin aynı anda kazanabileceği bir olasılığı kabul etmeyen nispi kazanç ilkesinin gölgesinde süren bir uluslararası güç mücadelesi söz konusudur (Toksoz, 2017, s. 10).

İstikrarın aktörlerin belli davranışlarının kısıtlanabilmesine bağlı olarak elde edileceği düsturunu paylaşan realist yaklaşımlar; sistemik kutuplaşma ve güç dengesinin hangi formunun uluslararası istikrar ya da barış için daha elverişli olduğu hususu üzerinde farklı görüşler geliştirmişlerdir. Örneğin Waltz'a (1979, s. 161) göre iki kutuplu sistem daha istikrarlıdır dolayısıyla güç dengesinin savaşları engelleyebilmesi için iki kutuplu bir formda olması gerekir (K. Waltz & Quester, 1982, s. 114). Realizmin uluslararası barışı, uluslararası sistemin kutupsal yapısıyla ilişkilendirme yönündeki tutumunu paylaşan bir başka argüman ise Deutsch ve Singer'in çalışmalarında bulunur. Yazarlara göre barış için gerekli olan çok kutuplu bir uluslararası sistemdir (K. W. Deutsch & Singer, 1964). Realizmin uluslararası istikrar anlamında barışı dayandırdığı bir başka yapısal sütun ise literatürde bu perspektife sahip kuramcıların hâkimiyetinde şekillenen nükleer caydırıcılık dengesi yaklaşımı ile ifade edilir. Dehşet Dengesi ya da Karşılıklı Garantili İmha teorisi olarak kavramsallaştırılan bu denge barışı, savaşa dengenin tarafları açısından katlanılamayacak bir maliyet yükleyerek muhafaza etmektedir. Nükleer caydırıcılığın temel ilkelerine dayalı olarak elde edilecek göreli istikrar özellikle Soğuk Savaş konjonktürünün istikrarını açıklamakta sıklıkla başvurulan bir barış anlatısıdır (Sagan, Waltz, & Betts, 2007). Bununla birlikte, nükleer caydırıcılığın realist yaklaşımlara bir dünya barışı kavramsallaştırması kazandırdığını söylemek mümkün değildir. En azından iki nükleer güç arasındaki göreli istikrarın muhafazası olarak açıklanan bu güvenlik algısının, farklı aktörler açısından bu tür bir silahlanma yarışı sürecini başlatmak için etkili bir motivasyona dönüşebileceğini söylemek gerekir (Sagan & Waltz, 2010, s. 92).

Realizmin barış yaklaşımı, uluslararası politikadaki aktörlerin güç dengesine dayalı bir negatif barış düşüncesinin hâkim olduğu bir durum olarak özetlenebilir. Buna göre politikanın doğasına içkin olan şiddet, devletler dünyasını da etkilemekte ve en güçlü olanın ayakta kaldığı bir barış ortamı oluşmaktadır. Yapısal açıdan ise barış, güç dengesinin istikrarı ya da hegemonik bir sistemin tesisi ile savaş isteği ve imkânının baskılanmasının bir ürünüdür.

Uluslararası barışın koşulları ve politikasına ilişkin geliştirilen özgün kavramlar liberal uluslararası ilişkiler teorileri evreninin bir ürünüdür. Liberal kuramcıların uluslararası barışı mümkün kılan koşullara yönelik sorgulamaları, realist yaklaşımların savaşın sebepleri arayışının ötesine geçmiştir. Siyasi, ekonomik, sosyal, kültürel ve teknolojik faktörlerin dinamik bir dengesi olarak tasvir edilen barış hali bu dengenin bozulmasıyla savaşa yol açacaktır (Q. Wright, 1942). Buradan hareketle, bir uluslararası ilişkiler teorisi olarak realizmde baskın olan savaşın sebeplerinin anlaşılmasına bağlı barış kavramsallaştırmasının aksine liberalizmde; barışın koşullarının bozulmasına bağlı bir savaş durumu anlatısının öne çıktığını söylemek mümkündür. Bu çıkarım, Morgenthau'nun liberal uluslararası ilişkiler yaklaşımlarının barışın bilimini yapmayı amaçladığı şeklindeki yorumu ile de uyumludur (Morgenthau, 1947, s. 70). Buna göre, söz konusu teorik perspektif, insanlar ve toplumlar açısından uyum ve işbirliğinin rasyonel bir nitelik kazanması için gereken unsurları araştırmaktadır. Şiddet, çatışma ya da savaş yerine işbirliği ve uyumu cazip kılacak faktörlerin ve durumların ortaya çıkarılması liberal uluslararası ilişkiler kuramı ışığında hareket eden araştırmacıların temel amacını oluşturur. Dolayısıyla liberal yaklaşımlara göre, barışa farklı şekillerde ulaşılabilir (Toksoz, 2017, s. 11).

Liberal kuramsal perspektif Uluslararası İlişkilere demokratik barış teorisi ve hegemonik istikrar teorisi gibi yeni orta-düzeyli kuramlar kazandırmıştır. Tezin ilerleyen bölümlerinde yer alan uluslararası düzenlere ilişkin literatür kapsamında detaylı bir şekilde incelenecek olan bu barış teorileri, barışın belirli bir rejim türünün yaygınlaşması ya da uluslararası siyasette aktif bir rol oynayarak küresel kurumların gündemini belirleyecek bir hegemon aktörün varlığıyla mümkün olabileceğini ileri sürmektedir (Doyle, 1983, s. 223; Nye, 1990, s. 153). Bu kuramlar liberal teorilerin, çatışmaya neden olan temel insan davranışını bastırmak yerine dönüştürmeyi mümkün kılan yolları tesis etmeyi barışın koşulu olarak varsaydığını ortaya

koymaktadır (K. Waltz, 1959, s. 18). Bu bakış açısının barış araştırmalarına yansıması, barışın politikası üzerine geliştirilen barışı koruma *(peacekeeping)*, barışı sağlama *(peacemaking)*, barış inşası *(peacebuilding)* gibi kavramsallaştırmalar olmuştur (Groff, 2018, s. 750). Barış çalışmaları kapsamında barışı gerçekleştirmenin farklı aşama ve boyutlarını işaret eden bu kavramlardan barışı koruma, çatışmaya giren tarafların çıkarlarını siyasi kanallardan takip etmelerine yardımcı olmayı; barışı sağlama, devam eden bir çatışmanın durdurulmasını; barış inşası ise sorunun kökenlerine yönelik çatışmanın yeniden başlama olasılığını engelleyecek ve barışı pekiştirecek yeniden inşa düzenlemelerinin yapılmasını ifade eder.

Barışın politikasına dair bu özgün kavramlar, liberal uluslararası ilişkiler teorilerini, Galtung'un (1969) tasnifindeki pozitif barış yaklaşımı kapsamına konumlandırmak için yeterli görülebilir. Özellikle barışın inşası, toplumların siyasi, güvenlik, sosyal ve ekonomik boyutlarını yeniden inşa etme süreçlerini içermesiyle liberal barış yaklaşımlarının bu yönünü güçlendirmektedir. Fakat liberal uluslararası ilişkiler yaklaşımlarının barışın tanımını genişleterek negatif barış konseptini aşmayı önermesi bir başka taraftan bu teorilere müdahaleci bir boyut katar. Liberal uluslararasıcılık yaklaşımının özellikle Soğuk Savaş sonrasında barış politikalarına yerleştirdiği müdahaleci anlam negatif barıştan barış inşasına geçişin bir sonucudur (Heathershaw, 2008). Liberal yaklaşımlarca, barışın politikası özelinde geliştirilen bu kavramların en azından pozitif barış perspektifi kadar uluslararası müdahalecilikle de ilişkilendirilmesinin en temel sebebi; korunması, sağlanması ya da inşası arzulanan barışın kim tarafından ve hangi ilkelere referansla tanımlanıp inşa edileceğine dair görelileştirici bir perspektife yer verilmemesidir. Bunun sonucunda ise tek taraflı güç kullanımına müsait ve izin veren bir barış tasarımı ortaya çıkar. Böylece bu kavramlar uluslararası barışın belli başlı boyutlarını ya da farklı tiplerini analiz etmeye yardımcı olmamakta ve yalnızca bir dış politika eylemini tasvir etmekle kalmaktadır. Richmond (2005, s. 185) buradan hareketle liberal barış yaklaşımlarını gözlemciler için görünür olan fakat maruz kalan için görünür olmayan sanal bir barış anlayışı olarak nitelendirir.

Liberal uluslararası ilişkiler geleneğinin barış yaklaşımı, normatif, bütüncül, yasal ve kurumsal bir işleyiş çerçevesi olarak tasvir etmektedir (Bellamy, 2004, s. 19). Söz konusu yasal ve kurumsal çerçeve, silahsızlanma, savaşın yasaklanması ve işbirliğinin sağlanmasını ve sürdürülmesini sağlayacaktır. Liberal düşüncenin bazı

varyantlarında, evrensel barışın imkânı üzerine tezler de yer alır. Bu tezler uluslararası politikada kendi kaderini tayin ilkesi ve milletler cemiyeti kurumu aracılığıyla pratik tecrübe kazanmıştır. Tezin vaka analizlerinde detaylı olarak incelenecek olan bu tecrübe, liberal uluslararası düşüncenin ütopik ve idealist olduğuna dair eleştirilerin önüne geçmektedir. Ayrıca liberalizm, barışın, kamusal bir ürün olarak üretilebilmesinin ontolojik zeminini de uluslararası örgütler ve küresel yönetişim olarak işaret etmektedir. Barış, üretilen ve geliştirilen bir süreç ya da sonuçtur. Barışa dair bilginin epistemolojik temelini ise ülkesel egemenlik, kendi kaderini tayin ve uluslararası yönetişim gibi evrensel koşullar üzerinde yükselen büyük barış teorisi oluşturmaktadır.

İnşacı kuramın barışın kavramsallaştırılmasına katkısı ise anarşi kültürlerinin değişkenliği ve devlet kimliğinin belirleyiciliğine dikkat çekmesi ile meydana gelmiştir. Devletler, anarşiyi olduğu gibi barışı da belli bir format içerisinde inşa etmektedir. Bu format, değerler ve kimliklerin yön verdiği çıkarların etkileşimi ve sosyalleşme ile ortaya çıkmaktadır. İnşacı yaklaşım, barışın inşa edilme sürecinin analizini normatif ve değer odaklı değişkenlerle ayrıntılandırmaktadır. Barışa ve çatışmaya yönelik sosyal inşacı yaklaşımlar, barışın tek bir nesnel veya normatif görüşü olmadığı, ancak birçok öznel, aktöre özgü barışlar olduğu varsayımından yola çıkmaları itibariyle kavrama oldukça geniş ve derin bir perspektif getirir. Bu teorik yaklaşımın tüm tez ve önermelerine sirayet eden bakış açısına göre, çoklu kimlik ve çıkar temelli barış anlayışlarını bulmak mümkündür (Richmond, 2016, s. 60). Kimlik ve çıkar temelli özneler arası etkileşimler farklı barış anlayışlarının varlık kazanabileceği alternatif uluslararası kültürler oluşturabilirler (Evangelista, 2005, s. 68). Wendt'in (1992) realist uluslararası sistem açıklamasını sorgulamak üzere önerdiği Hobbesçu, Lockeçu ve Kantçı olmak üzere üç alternatif ideal tipten oluşan anarşi kültürü tasviri, barışın bu anarşi kültürlerine göre farklılık tanımlarını açıklamak için önemli bir katkı olmuştur.

Sosyal inşacı yaklaşımların kuramsal temelini oluşturan devlet davranışlarının kimlikleri ve çıkarları tarafından belirlendiği yönündeki hipotezi barış politikaları için de geçerlilik taşır. Buna göre barış da her kavram gibi normatif, çıkar temelinde ve kimlikle ilişkili olarak inşa edilen bir olgudur. Dolayısıyla farklı kimlikler ve normatif temeller ekseninde aynı derecede geçerli alternatif barışlardan söz etmek mümkün olacaktır. Bu açıdan bakıldığında inşacı uluslararası ilişkiler yaklaşımları

uluslararası anarşi gibi barışın da devletler tarafından, özgül değerler ve çıkarlar etkileşimi süreci ile inşa ve kontrol edildiğini ileri sürmektedir. İnşacı kuramların Uluslararası İlişkiler'e uyarladığı olguların sosyal olarak inşa edilmesi perspektifine dayalı önemli ve özgün bir yaklaşım Adler ve Barnett'in (2002) uluslararası barış ve güvenliğin ortaya çıkışı üzerine geliştirdiği *güvenlik toplulukları* kavramsallaştırmasında bulunur. Buna göre uluslararası barış, devletlerin barışı sağlamak amacıyla oluşturduğu kurumlara dayalı bir güvenlik topluluğunda ortaya çıkmaktadır. Bu topluluk çoğulcu ve ulus-ötesi, bir üst-kimlik paylaşımına dayanır.

Uluslararası İlişkiler kuramı olarak geliştirilen formuyla Marksizm'in barış yaklaşımı onu şiddete yönelik yapısal analiz çerçevesi içinde tanımlamaktadır. Yapısal şiddet, ekonomik dağıtım, sınıfsal tahakküm gibi kavramlarla tasvir edilirken, bunun aşılması barışın koşulu olarak ifade edilmektedir. Barış, ancak küresel adaletsizlik, sınıfsal baskı ve kaynak dağılımının eşitsizliği sorunları yapısal temelde aşılabildiğinde ulaşılabilecek bir sonuçtur. Marksizm'in barış formunun, Uluslararası İlişkiler'e yönelik bir düzenlemeden ziyade, ulus-aşırı bir sosyal adalet mekanizması gibi işlediği söylenebilir. Marksizm, barışı uluslararası politik ekonomi, daha zayıf olan ekonomik sorunlar ve müteakip temel reformlara duyulan ihtiyaç açısından tanımlar. Marksist yaklaşımlar, barışı uluslararası politik ekonominin determinist sınıf yapılarından özgürleşme süreci olarak ele almaktadır. Söz konusu özgürleştirme perspektifine göre barışın temel dayanağı ulusların arasındaki sömürü sisteminin ortadan kaldırılması olacaktır.

İngiliz Okulu ise temel olarak barışı uluslararası toplum bağlamında ele almaktadır. Uluslararası toplum, anarşiyi aşan ve ona barışı getiren bir fenomendir (Bull, 2012). İngiliz Okulu kuramının kökenlerinde yer alan sentezci tutum, barışa yönelik özgün bir yaklaşım getirmektedir. Kuramın anahtar kavramı olan uluslararası toplum, devletler arasında paylaşılan değerler ve çıkarlar ile oluşmakta ve istikrarlı sosyal ilişkiler ile güç dengesi hallerini kapsayan bir barış durumu tasvir etmektedir. İngiliz Okulunun barış durumu tasviri, realizmin negatif barış perspektifini yeniden yorumlayarak liberalizm ile sentezleyen bir açılım getirmiştir. Fakat bu normatif tutum barışa yönelik ilgiyi tarihsellikten ziyade kozmopolitanizm, çoğulculuk ve evrenselcilik gibi geleceğe yönelik tasarımlara sürüklemektedir.

İngiliz Okulu yaklaşımının uluslararası ilişkiler teorisine en önemli katkısı Uluslararası toplum kavramsallaştırmasıdır. Uluslararası toplum, aktörlerin

uluslararası sistemin anarşik yapısı üzerinde düzenli temaslar kurmasını ve bu yapıyı yönetmesini sağlayan çeşitli kurumlara dayanmaktadır. Uluslararası toplum kavramını uluslararası sistem ile karşılaştırarak inceleyen Little (2007), ikisi arasında Hobbes'un doğa durumu ve devlet oluşumu arasında kurduğuna benzer bir ilişki kurmuştur. Little'ın tespitini yorumlamak gerekirse, İngiliz Okulu kuramında, realizme benzer şekilde, devletler üzerinde bir otoritenin yoksunluğunu belirten anarşi halinin yarattığı güvensizlik ortamı, uluslararası sistemi oluşturmaktadır. Bununla birlikte, söz konusu anarşik ortamın bir derece istikrara kavuşması ve aktörler arası ilişkilerin sistemik düzeyde bir düzenlilik kazanması uluslararası toplumu ortaya çıkarmaktadır. Sonuç olarak Uluslararası toplum, doğa durumuna benzetilen uluslararası sistemi aşan bir yapı olarak tasvir edilmekte, bütün kurumlarıyla işlemesi halinde kendine özgü istikrarlı bir toplum olarak açıklanmaktadır.

Buraya kadar ana akım Uluslararası İlişkiler teorilerinin barış kavramsallaştırmaları incelenmiştir. Söz konusu yaklaşımların sergilediği önemli teorik ve kavramsal zayıflıkların çözümü için geliştirilen yeni teorik yaklaşımlar ise eleştirel barış çalışmalarının ortaya çıkmasını sağlamıştır. Eleştirel barış çalışmalarında sorunsallaştırılan üç ana başlık bulunmaktadır. Bunlardan ilki barışın ne olduğunun, kim tarafından ve hangi koşullarda tanımlandığı üzerine eleştirel bir sorgulamanın eksikliğinden kaynaklanan epistemolojik problemdir. Başlıca Uluslararası İlişkiler teorileri barışın devamlılığının koşullarının incelenmesine odaklanırken onu mümkün kılan ve koruyan kimliksel, ideolojik ve yapısal bağlamı araştırma konusu yapmamaktadır (Mac Ginty & Richmond, 2013, s. 767). İkinci problem barışı kavramsal ve tarihsel olarak çözümlemek yerine onu üreten koşulları ve politikaları tarihsel bağlamından soyutlayarak ele alan (Zaum, 2012, s. 128) problem-çözücü metodolojiyle ilgilidir. Problem-çözücü yaklaşımda barış, devlet inşası ile eşitlenmiştir ve devleti inşa edenlerin barışın bilgisi hakkında ayrıcalıklı bilgiye sahip olduğu varsayılmaktadır (Pugh, 2013, s. 14). Eleştirel çalışmaların ilgilendiği üçüncü problem ise özellikle realist ve liberal teorilerde vurgulanan çatışmacı ve doğal düzenci ontoloji varsayımıdır (Richmond, 2006a, s. 367).

Eleştirel barış çalışmalarında bu problemlerin çözümü ve uluslararası barışa dair anlayışın gelişmesi için önemli orijinal kavram ve yaklaşımlar üretilmektedir. Johan Galtung'un pozitif ve negatif barış kavramsallaştırması eleştirel barış çalışmalarının

öncü yaklaşımlarından biri olarak kabul edilir. Galtung'un barış yaklaşımı, eleştirel barış çalışmalarının gelişmesinde etkili olmuş, şiddet ve çatışmanın yoksulluk, eşitsizlik ve dışlanma gibi yapısal nedenlerini ele almayı amaçlayan çok çeşitli araştırmanın önünü açmıştır. Bu bölümün devam eden kısmında Galtung'un kavramsallaştırması ve eleştirel barış çalışmalarında onun da ötesine geçen güncel teorik gelişmelere yer verilmektedir. Söz konusu yeni teorik gelişmeler arasında uluslararası barış mimarisi *(international peace architecture),* pozitif barış *(positive peace)*, gündelik barış *(everyday peace)*, sanal barış *(virtual peace)*, barış inşasında yerele dönüş *(local turn)* ve aşağıdan-yukarı yaklaşım *(bottom-up approach)* gibi kavram ve yaklaşımlar mevcuttur. Bu ve benzer kavramsal ve teorik yenilikler, geleneksel yaklaşımlara hakim olan varsayımlara meydan okuyarak uluslararası barışı anlamak ve teşvik etmek için önerdiği alternatif çerçevelerle alana önemli bir potansiyel sunmaktadır. Bu çalışmalarla temelde şiddete katkıda bulunan yapılar ve sosyal eşitsizliklerin eleştirel bir şekilde incelemesi yoluyla barış ve çatışma hakkındaki baskın anlatıların ötesine geçilmesi sağlanmaktadır.

2.2.1. Pozitif ve Negatif Barış

Uluslararası politika perspektifli ana akım teorilerin dışında barış kavramına dair en özgün kuramsal yaklaşımlarından biri Johan Galtung'un (1969, s. 183) barış çalışmalarında yer alır. Eleştirel barış çalışmalarında, yalnızca doğrudan şiddetin yokluğuna odaklanan geleneksel yaklaşım sınırlı bulunmuş; şiddet ve çatışmanın altında yatan yapısal ve sistemik nedenleri ele alan bütüncül bir barış yaklaşımına duyulan ihtiyacı vurgulayan pozitif barış kavramı geliştirilmiştir. Barış kavramsallaştırmasına geniş bir perspektif kazandıran bu girişim, Johan Galtung'un yapısal şiddetten özgürleşmenin gereğini ve yollarını sorgulayan özgürleştirici barış araştırmasına dayanmaktadır. Galtung'un (1969, s. 183) analizinde mevcut olan ve en genel ifadesiyle pozitif barış ve negatif barış kavramlarıyla analiz edilen barış olgusunda, negatif barış savaşsızlık halini; pozitif barış ise bunun ötesinde daha geniş bir yapısal şiddetten özgürleşme durumunu ifade eder. Galtung barışı basit ve ikili bir ayrımla tanımlamıştır. Buna göre, barış kavramının hem pozitif hem de negatif yönleri içerdiğini açıklamış ve negatif barışın şiddetin ve savaşın olmaması ve pozitif barışın insan toplumunun bütünleşmesi olduğunu savunmuştur.

Pozitif barışa odaklanmak, şiddeti basitçe yönetmek veya bastırmak yerine çatışmanın temel nedenlerini ele almanın ve sürdürülebilir barışı inşa etmenin önemini vurgular. Barış dar anlamda savaşın sonlanmasıyla sınırlı bir olgu değildir. Barışın gerçekleşmesi için şiddet sonrasına dair geniş ölçekli toplumsal düzenlemeler gerçekleştirilmelidir. Galtung'un bu analizi temelde şiddete dair daha geniş ölçekli bir yaklaşıma dayanmaktadır. Şiddet yalnızca silahlı çatışma ya da birincil anlamıyla bir savaşla sınırlı olarak düşünülmemeli, bu süreçleri içermeyen fakat toplumsal hayata yön veren sosyal adaletsizlikler, yapısal eşitsizlikler ve sömürü ilişkileri gibi olguları da kapsayacak şekilde kavramsallaştırılmalıdır. Galtung'un barış çalışmalarına kazandırdığı genişletilmiş şiddet ve barış kavramsallaştırması, Pozitif barışa dair yeni tanımlama ve analizlerle desteklenmiştir. Örneğin Benjamin Miller'in Pozitif barışın çeşitleri olarak kurguladığı dört farklı uluslararası barış tipolojisi bu yönde önemli bir çalışmadır (B. Miller, 2005, s. 232; 2010, s. 164).

Uluslararası barışa dair kuramsal literatürün en özgün barış kavramsallaştırmasına sahip olsa da bu yaklaşım ciddi bir kısıtlamaya sahiptir: Pozitif barış üzerinde fazlasıyla durulurken, negatif barış verili olarak alınmakta, kendi dinamikleri analiz edilmemektedir. Zira negatif barış yani savaşsızlık kendi kendine gerçekleşen bir durum değildir, negatif barışı ayakta tutan ve araştırılması gereken dinamikler vardır (Martín, 2005, s. 46). Bu durum, arabuluculuk literatüründe savaşsızlık anlamına gelen barışın, uluslararası ilişkiler literatüründe daha çok istikrar ve düzen anlamında kullanılmasıyla ortaya çıkan belirsizlikte somutlaşmaktadır. Barışı koruma operasyonları üzerine yaptığı çalışmada Bures (2007, s. 429) ne tür bir barış korunmakta sorusu ile bu belirsizliği vurgulamıştır. Yazar (2007, s. 423) bu noktada, özellikle liberal barış anlayışının etkinliğine dikkat çekerek, bu yaklaşımda negatif barıştan pozitif barışa dönüş olduğunu bunun sonucunda da çatışma yönetiminden çatışma çözümüne geçilmekte olduğunu ileri sürmektedir. Barışın istikrar anlamını ifade eden düzenlere dair bu kavramlar ise barışın kuruluşuyla değil işleyişiyle ilgili isimlendirmelerdir. Ayrıca bu kavramsallaştırmalar Uluslararası İlişkiler'deki nispi istikrar süreçlerini ima ederken tarihsel olarak galibin barışı üzerine kurulan gerçeklikleri temsil etmektedirler.

Genel olarak Galtung'un pozitif ve negatif barış yaklaşımının eleştirel barış çalışmaları alanında ortaya çıkan daha sonraki teorik gelişmelerde de önemli bir paya sahip olduğunu söylemek mümkündür. Bu alanda *gündelik barış, yerele dönüş,*

aşağıdan-yukarıya yaklaşım ve *uluslararası barış mimarisi* gibi çeşitli kavram ve yaklaşımlar eleştirel barış çalışmalarının öncüsü konumundaki bu analizden izler taşımaktadır. Bu yeni kavram ve yaklaşımlar, Galtung'un pozitif barış vurgusuyla uyumlu olarak, sosyal ve ekonomik eşitsizlikleri ele almanın, çatışmanın temel nedenlerini tespit etmenin sürdürülebilir barışın sağlanması açısından taşıdığı öneme dikkat çekmektedir. Tezin takip eden başlığı bu kavramları tanıtmaktadır.

2.2.2. Barışa Yapısal Yaklaşım: Uluslararası Barış Mimarisi

Richmond'a (2001a, s. 343) göre barışı anlamak, uluslararası sistemin paralel bir incelemesini gerektirmektedir. Nitekim çatışma çözümü ve barış inşası vakalarını uluslararası sistem çerçevesinde inceleyen çalışmalarla uluslararası düzenin bu süreçler üzerinde normatif bir otoritesi olduğu ortaya çıkarılmaktadır. Uluslararası politikadaki yapısal dönüşüm süreçleri uluslararası barışın gündemini, sınırlarını ve standartlarını büyük ölçüde şekillendirmektedir. 1. Dünya Savaşı'nın ardından ABD başkanı Wilson'un söylemleri, 2. Dünya Savaşı konjonktüründe gerçekleşen müttefik zirveleri, Avrupa Birliği'nin bütünleşme tarihiyle eş zamanlı olarak yaygınlaşan işlevselci barış çalışmaları ya da Soğuk Savaş'ın ardından BM genel sekreterliğince *Barış Gündemi* belgesinin yayınlanması gibi gelişmeler uluslararası barışın içeriğinin ve anlamının konjonktürel olarak dönüşmesine açık birer örnektir. Bu noktada barışın kavramsal çözümlemesi için uluslararası düzenin paralel bir incelemesinin yapılması gereği daha iyi anlaşılmaktadır.

Uluslararası düzeni sistemik bir değişken olarak içeren çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Ancak sistem değişkeni, teorik tartışmalara girmeden kronolojik bir dönemlendirme aracı olarak kullanılmıştır. Arabuluculuğa dair literatür incelemesinin sunulduğu kısımda gösterildiği gibi bu alanda hakim olan deneysel paradigma uluslararası düzenleri Soğuk Savaş veya tek kutupluluk gibi uluslararası sistem anlarıyla sınırlandırarak bir zaman aralığı referansı olarak kullanmaktadır. Uluslararası Barış Mimarisi *(UBM)*, ise eleştirel barış çalışmaları alanında yeni geliştirilen bir kavram olarak uluslararası düzenin barış ve güvenlik politikalarını meşrulaştırma biçimini konu edinmektedir. Genel olarak kabul gören tanım, uluslararası düzenin birkaç temel kurumsal zemine dayalı olarak güvenlik ve istikrarı sağlayan bir olgu olduğunu savunur.

Uluslararası barış ve düzen arasındaki ilişki ise, bu olgular arasındaki güçlü bir entelektüel ve normatif bağ varsayımına dayanır. Uluslararası düzen ve barışın tesisi arasındaki ilişkiye örnek olarak, 19. yüzyılda Avrupa'da güçler dengesinin karşılıklı olarak korunması, güvence altına alınması ve genel bir kamu hukuku sisteminin kurulması için bir tür diplomatik anlaşma şeklinde ortaya çıkan Avrupa Uyumu ilkeleri işaret edilebilir. Benzer şekilde, Soğuk Savaş sonrası dönem de yeni bir barış açılımına sahne olmuş uluslararası düzenin meşruiyet zeminine dayanan liberal bir barış ortaya çıkmıştır (Paris, 2006; Rampton & Nadarajah, 2017). Batı dünyasının Soğuk Savaş zaferinin ardından insan güvenliği, koruma sorumluluğu ve insani müdahaleler gibi barış doktrinleri hayat bulmuş ve bir uluslararası barış paradigması üretmiştir.

Uluslararası düzenin meşruiyet temelleri ile normatif barış rejimi arasındaki ilişkiyi açıklamak için önerilen en önemli kavramlardan biri olan *uluslararası barış mimarisi*, uluslararası barış ve çatışma çözümünün, tarihsel evrimin Batı hegemonyasının stratejik ve normatif temelleriyle ilişkili olarak altı aşamada geliştiğini ana hatlarıyla belirtir: Söz konusu mimari, çeşitli aşamalarda savaş ve barış hakkında düşünmenin doğasında bulunan Batılı varsayımlarla ontolojik olarak çerçevelenen bir dizi kavram, yöntem ve teori içerir (Richmond, 2021, s. 382). uluslararası barış mimarisi anlayışı gibi barışı tarihselleştirmeye yönelik güncel teorik çabalar, normatif barış çerçevelerinin tarihsel olarak devletler arası sistem içinde geliştiğini iddia etmektedir. Dolayısıyla barış inşası uygulamaları, uluslararası sistemdeki ve onun somutlaştırdığı barış ideolojilerindeki değişime uyum sağlar (Richmond, 2001b, s. 17). Bu, barışçıl bir uluslararası düzen yaratmaya yönelik birbirini izleyen girişimlerden oluşan büyük bir tasarım olarak barışın evriminden kaynaklanmaktadır (Richmond, 2022). Zira çatışma çözme ve barış inşası politikaları aynı zamanda birer düzen üretme faaliyetleridir (Jabri, 1995, s. 51; Richmond, 2001a, s. 319).

UBM, uluslararası sistemin tarihi boyunca barışın dönüşümünü açıklayan bir çerçeve olarak önemli bir kavramdır. Bu mimari, organik ve evrimsel olarak gelişen belirli ahlaki/felsefi arka planlara sahip çeşitli diplomasi, çatışma çözümü ve arabuluculuk biçimlerini içerir. Uluslararası düzenin doğasını korumak için zorlukları ele almanın ve barış yapmanın karmaşık bir yapısını ifade eder. UBM kavramı, büyük sistemik, bölgesel savaşları, daha az sıklıkla yerel savaşları ve diğer çatışma dinamiklerini

hafifletmek ve önlemek için koşulları aydınlatmak için bir anahtar olarak kurgulandığı ileri sürülmektedir. Eleştirel, sistemik ve tarihsel yaklaşımların sentezi ile yapılan bu katkı, barış çalışmalarını Uluslararası İlişkiler'in uluslararası sistem, uluslararası düzen ve güvenlik mimarisi gibi temel kavramları ile yakınlaştırarak ana akım Uluslararası İlişkiler'in barış kavrasamsallaştırmasında ortaya çıkan başlıca problem ve eksiklikleri giderebilecek kapsamlı bir teorik gelişme sağlamaktadır.

2.2.3. Uluslararası Barışın Eleştirel Analizi: Alternatif Kavram ve Yaklaşımlar

Sosyal bilimlerin tüm alanlarında etkili olan eleştirel sosyal teori temelde, entelektüel faaliyetinin bağlı olduğu tarihsel ve kültürel koşulları dikkate almayı ve teorinin tarihsel inşasını kategorik olarak incelemeyi amaçlar (Jutila, Pehkonen, & Väyrynen, 2008, s. 630). Bu amaç doğrultusunda eleştirel teoriler uygulandığı konuda ve alanda, verili, doğal ve maddi olarak ele alınan sosyal yapıları ortaya çıkarmaktadır (Kivimaki, 2016, s. 155). Toplumsal gerçekliği inşa eden pratikler, yorumlar, kolektif tasavvur ve sosyal inşaya dayalı kabuller ve normlar da bu yapılara dâhildir. Örneğin güvenlik alanında eleştirel yaklaşım, devletlerin referans objesi olması nedeniyle, ulusal güvenliğinin insan güvenliğinden öncelikli olması gibi verili doğal ve maddi olarak ele alınan fakat aslında sosyal olarak inşa edilmiş olan olguları konu edinmektedir. Eleştirel paradigmanın barış araştırmalarına etkisi ise mevcut barış düzeni ve aktörlerinin eleştirilerini yaparak özgürleştirici bir bilimsel yaklaşım sergilemektir. Ancak makalenin giriş bölümünde vurgulandığı gibi barış araştırmaları eleştirel teorik perspektiften Uluslararası İlişkiler'in diğer alanları kadar yararlanmamış olsa da son yıllarda eleştirel barış çalışmaları alanında çalışmaların sayısı ve etkisi yükselmektedir.

Eleştirel barış çalışmalarına en önemli katkıları liberal barışı sorunsallaştıran yeni çalışmalar sağlamıştır. Zira Uluslararası İlişkiler teorisinde barışın baskın kavramsallaştırılması liberal barıştır. Doyle (2005) ve Fukuyama gibi ana akım Amerikan düşünürleri barışı liberalizm perspektifinden açıklar. Eleştirel barış çalışmaları ise liberal barış inşası politikasının bazı karakteristik problemleri olduğunu tespit eder. Bunlar genel itibariyle barışın bir ideolojik çerçeve ile tanımlanması, taşıdığı evrenselci ve objektivist iddialarla barış inşasına konu olan ülke ya da bölgenin yerel bağlamının ihmaline yol açması ve çatışma çözümünde kültürel faktörleri dikkate almaması şeklindedir. Buna göre Barış çalışmaları, yerel

bilgiyi, pratikleri ve uyarıları, çatışmanın sebeplerini anlama bağlamında dikkate almamaktadır (Mateos & Rodríguez, 2021, s. 10). Eleştirel barış inşası literatürü, barışa ilişkin liberal kavramsallaştırmaları yukarıdan aşağıya olmaları (Richmond, 2005, s. 150) ve kalıcı bir barış getirmedeki başarısızlıkları sebebiyle eleştirmektedir (Jabri, 1995, s. 55). Örneğin liberal barış, devlet inşası yaklaşımları, liberal barış çerçevesi zayıf bir barış yaratmış, çatışma koşullarını sağlamlaştırmıştır. Liberal barış konseptini eleştiren çalışmalara göre barış inşası süreçleri, çatışmaya katkıda bulunan temeldeki sosyal ve ekonomik eşitsizlikleri ihmal ederek (Mac Ginty, 2010, s. 146) ve yalnızca devlet kurumlarını inşa etmeye odaklanarak (Richmond, 2005, s. 119) sınırlı bir barış anlayışı sergilemektedir. Buna göre genellikle barış inşasının temel bir bileşeni olarak demokratik sistemlerin teşviki vurgulanırken gücün toplum içinde dağıtılma biçimi gözden kaçmaktadır. Çatışmanın temel nedenlerinin ele alınması konusu da liberal barış yaklaşımının başarısız bulunan tarafları arasındadır. Liberal barış kavramı genellikle çatışmanın altında yatan sosyal ve ekonomik eşitsizlikler ve adaletsizlikler gibi temel nedenlere yeterince odaklanamamaktadır.

Liberal barış konseptinin sınırlılıklarını ortay koyan bu tespitler eleştirel çalışmaların alternatif yaklaşımlar ve kavramsallaştırmalar oluşturmasına yardımcı olmuştur. Özellikle çatışmaların kök sebeplerini anlama ve ortadan kaldırma amacıyla önerilen yaklaşımların başında aşağıdan-yukarıya yaklaşım *(bottom-up approach)* ve yerele dönüş *(local turn)* gelmektedir (Mac Ginty & Richmond, 2013, s. 763). Barışın yerel aktörler öncülüğünde aşağıdan yukarıya doğru tesis edilmesi (Mac Ginty & Richmond, 2013, s. 185) şeklinde tanımlanan bu yaklaşıma göre çatışmaya maruz kalan topluluklarda güven ve sosyal uyum oluşturmanın koşulu barış inşası sürecinde tabandan gelen girişimlerin teşvik edilmesi ve söz hakkı alabilmesidir (Randazzo, 2016, s. 1352). Burada eleştirilen yukarıdan-aşağı barış inşası faaliyeti ile uluslararası örgütler ya da barış misyonları gibi dış aktörler tarafından yönlendirilen süreçlerin kastedildiğini belirtmek gerekmektedir zira eleştirel perspektif bu süreçlerin yerel aktörlerle ilişki kurmada başarısız olduğunu ve çatışmalardan etkilenen toplumların karmaşık sosyal ve politik dinamiklerini hesaba katmadığını savunmaktadır. Örneğin Irak, Kamboçya ve Doğu Timor'daki çatışma çözümü süreçlerinde uluslararası uzlaşı yerel uzlaşıdan çok daha etkili olmuştur (Richmond, 2019, s. 150). Bu durumu yerel yapıların maruz kaldığı krizleri çözmeye yetersiz olduğu yönündeki örtülü bir kabulle ilişkili olarak açıklayan çalışmalar vardır

(Krause & Jütersonke, 2005, s. 448). Yerel yapının ihmaline kültür de dahildir zira liberal barış, yaklaşımı kültürü belirsiz ve politik bulmaktadır (Bräuchler, 2018, s. 17). Yerele dönüş çağrısı barışa nasıl ulaşılacağına dair yerel ve uluslararası perspektiflerin çelişkilerini de konu edinir (Mac Ginty & Richmond, 2013, s. 763). Bu çelişkiler iki düzeyin güç kapasitesi açısından taşıdığı fark kadar, uluslararası düzen, normlar ve hukukun tarihsel sosyolojik evriminden kaynaklanmaktadır. Bu düşünceye göre, şiddetten etkilenen yerel aktörlerin çok az katıldığı (Mateos & Rodríguez, 2021, s. 9), yukarıdan aşağıya bir bakış açısıyla inşa edilen çatışma çözümü süreci sonucunda, bilimsel gerçeklikten çok Batılı gücün doğallaştırılmasına hizmet eden bir liberal barış anlayışı tezahür etmektedir.

Oliver Richmond, liberal barış paradigmasının sınırlamalarını tespit eden önemli bir çalışmasında sanal barış *(virtual peace)* kavramını kullanmıştır (Richmond, 2005, s. 150). Sanal barış liberal paradigmaya bağlı barış inşası politikalarını dışarıdan empoze edilen ve çatışmanın temel nedenlerini göz ardı eden, yüzeysel veya kozmetik bir barış biçimi olarak tasvir eder. Sanal nitelemesi inşa edilen barışın dış kaynaklara ve desteğe bağlı olduğunu ve bu nedenle istikrarsız olduğunu vurgulamaktadır (Richmond, 2005, s. 206). Buna göre sanal barış ile kastedilenin özünde güvensiz, hegemonik yapılar tarafından sürdürülen ve kültürel faktörleri ihmal eden bir barış biçimi olduğunu tespit etmek mümkündür. Richmond'un sanal sıfatını kullanarak, barış inşası çabalarına ilişkin daha eleştirel ve derin bir anlayışa duyulan ihtiyacı vurguladığı anlaşılmaktadır. Böylece yerel bağlamlara dayanan ve yerel toplulukların ihtiyaçlarına hitap eden bir barış biçiminin teşvik edilmesi gerektiği belirtilmektedir.

Eleştirel barış araştırmaları, liberal barışı sorunsallaştıran çalışmalarında vaka analizleri ve çatışma çözümü ya da barış inşası politikalarının ötesine geçerek bu politikaların hizmet ettiği amaçları da anlamayı amaçlar. Bu amaçlar örneğin serbest piyasa demokrasisi ya da rejim değişimi olabilir (Pugh, 2005, s. 23). Böylece barışın ve çatışmanın uluslararası aktörlerce tanımlanması kendi başına hegemonik bir eylem olarak görülebilir (D. C. Chandler, 2006). Genel bir ifadeyle eleştirel barış çalışmaları, Batı siyasi düşüncesinin, siyasi, kültürel, yasal çerçevelere dayanan bir barış bilimi ürettiğini ve barışın bu çerçeve ile inşa edildiğini ileri sürer. Eleştirel perspektife göre uluslararası barışın gündemini belirleyenler bu tanımlama kapsamını dar tutmakta ve yerel aktörleri dahil etmemektedir. Hegemonik aktörler, düzenin

tesisinde rekabet etseler de barışın yapısına kendi aralarında karar verirler (Richmond, 2005, s. 186). Hegemonik aktörler açsından meşru olan bir düzenin yaratılması ve yeniden üretilmesi arasındaki ilişkiyi ve çatışmayı sona erdirmek için uygulanan yöntemlerin ve barış rejiminin nasıl bir barış rejimi olduğunun anlaşılması barışın normatif çerçevesini teşkil eder. Eleştirel yaklaşıma göre sosyal gerçekler ve düzenlilikler ilişkisel aktörler tarafından tarihsel olarak üretilir. Bağlamsal düzenlilikleri üreten şey nedir sorusu ana sorudur. Eleştirel yorumlama önemli olanın ve inşa edilme şeklinin dışında, sayılmayan ve atlananı da ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bir iletişimsel eylem olarak ele alınan barışla ilgili söylemlerin de onunla ilgili çıkarları ve arzuları gösteren referanslarla inşa edildiği varsayılmaktadır. Buna göre barışın çeşitli anlamlarından biri seçilirse bu seçilen politikaları ve yapılan analizi etkileyecektir. Dolayısıyla eleştirel barış çalışmaları, barışa referansla ne tür bir düzen kurulduğunu açığa çıkarmayı amaçlar (Kivimaki, 2016, s. 625).

Eleştirel barış çalışmaları alanında başvurulan önemli kavramlardan biri de gündelik barış *(everyday peace)*'tır. Gündelik barış kavramı barışı, resmi anlaşmalar ya da kurumlarının ötesinde, insanların günlük yaşamlarının bir parçası olarak düşünmeyi önerir (Randazzo, 2016, s. 1355). Pozitif barış konseptinin bir parçası olan bu düşünceye göre barış sosyal, kültürel ve ekonomik faktörü içeren dinamik bir süreçtir. Gündelik barış geleneksel yaklaşımlardan farklı olarak barış inşasının odağını siyasi kurumlarla sınırlı olmaktan çıkarmakta ve ona konu olan insanların bakış açılarına ya da ihtiyaçlarına yaklaştırmaktadır (Mac Ginty, 2014, s. 551). Gündelik barış kavramı, barışın yerel düzeyde deneyimlenme şekillerini anlamak açısından oldukça değerlidir. Böylece geleneksel barış yaklaşımlarında ve liberal barış inşası süreçlerinde ihmal edilen bireysel deneyimler ve ihtiyaçlar müzakere süreçlerinin bir parçası haline gelebilmektedir. Örneğin, etnik köken ve din gibi sosyal kimlikler ya da ekonomik kalkınma gibi faktörlerin barışın sürdürülebilirliği için oynayacağı rollerin incelenmesi gündelik barış kavramının kapsamına girmektedir (Ware, Ware, & Kelly, 2022, s. 292).

Eleştirel barış çalışmaları, tahakkümün, güç ilişkilerinin ve yapısal kontrolün çatışma çözme süreçlerinde nasıl işlediğini gösterir. Uluslararası aktörler tarafından paylaşılan dünya görüşleri, değerler ve anlayışlar, çatışmanın temel nedenlerinin belirlenmesinde ve çözümlerin formüle edilmesinde etkili olmaktadır (Mateos & Rodríguez, 2021, s. 9). Liberal barışa ilişkin eleştirel perspektifler, ideolojilerin barış

inşasının rasyonalitesi üzerinde güç ilişkileri kadar eşit etkiye sahip olduğu argümanına dayanmaktadır (Jabri & Richmond, 2021, s. 92). Uluslararası arabuluculuk ve çatışma çözümüne ilişkin çalışmalar, 1990'lardan bu yana liberal barış çerçevesini sıklıkla tartışmaktadır. Örneğin Suriye ve Libya'daki mevcut zorlu arabuluculuk vakaları, uluslararası düzenin çatışma çözme süreçlerinde önemli bir faktör olmaya devam ettiğini göstererek, barış çerçevesinin verimsizliğinin bir başka kanıtı olarak gösterilmektedir (Costantini & Hanau Santini, 2022; Hellmüller, 2022; Subedi, 2022).

Barışın normatif çerçevesi ve çatışma çözümüne etkisi, eleştirel barış çalışmaları literatüründe vurgulanan bir temadır (Hellmüller, Pring, & P Richmond, 2020). Normlar, uluslararası düzene çatışma çözme süreçleri üzerinde bir tür normatif yetki veren teorik çerçeve içinde yapısal analizde kilit rol oynar (L. M. Howard & Stark, 2017). Uluslararası çatışma çözümü çalışmalarındaki düşünsel dönüş, onun normların ampirik tezahürünü sağlayan bir kurum olarak araştırılmasını gerekli kılmaktadır (Kastner, 2020; Vuković, 2020). Zira normlar sistemdeki güç dinamiklerini yansıtan araçlardır (Zarakol, 2011, s. 15). Dolayısıyla, normatif barış çerçevesinin incelenmesi bu öncül üzerinde yoğunlaşır. Örneğin, 19. yüzyıl Avrupa'sındaki Kongre Sisteminde, uluslararası barış adına çatışma çözme politikaları ve diplomatik/askeri müdahaleler yasallaştırılmış siyasi sorumluluğa dayanıyordu. Belirli bir durum içindeki güç dinamikleri, muhafazakar bir güç dengesinin sağlanması konusunda fikir birliğine yol açtı. Normatif çerçevesi, belirli zeminlerde siyasi meşruiyetin tanınmasıydı. Milletler Cemiyeti ve Birleşmiş Milletler yapıları bu sistemle türev çerçeveler ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak Uluslararası İlişkiler'e dair kuramsal gelenekler, barışın noksanlığını, insan doğası, kurumsal yetersizlik gibi faktörlerle olağanlaştırmaktadırlar. Bütün bu kuramsal yaklaşımlar değerlendirildiğinde ise barışın bir kavram ve durum olarak aşağıdan yukarı toplumsal ontoloji kapsamında yeniden ele alınması gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Barış realizmin öne sürdüğü gibi yalnızca güvenlik ve istikrar ya da liberalizmin öne sürdüğü gibi özgürlük/müdahale ikilemi ile değil tarihle ilişkili olarak açıklanmalıdır. Barış çalışmaları literatürünün 20. Yüzyıldaki en önemli temsilcilerinden Beales (1931, s. V), barış çalışmalarının Uluslararası İlişkiler'in tarihine konumlandırılması gerektiğini savunur. Buna göre barışın felsefi kökenleri siyasi tarih üzerinden incelenmelidir.

Uluslararası barışı tarihsel konjonktür ve uluslararası düzenle ilişkili olarak değişen bir olgu olarak açıklamak bu yönde bir tarihsel çalışma örneği oluşturur. Barışa ilişkin literatürde yer alan tartışmalar ve geliştirilen kavramların çatışma çözümü diplomasisine ne ölçüde yansıdığına dair tarihsel bir araştırma ise anlamı ve içeriği tarihsel olarak dönüşen bir barış kavramsallaştırması sağlayacaktır. Barış kavramına ontolojik açıdan yaklaşmaya amaçları arasında yer veren bu çalışmada bu kavramın uzun vadeli dönüşümünü inceleyerek barış kavramsallaştırmalarının uluslararası düzenlere etkisi analiz edilmektedir. Uluslararası düzenler ile her biri kendi barış tasarımına sahip olan devletlerarası ilişki sistemleri ifade edilmektedir. Bu perspektif literatürde daha çok tarihselci bakış açısına dayanan çalışmalarda yer almaktadır.

Düzenler barışı tanımlarken savaşı da meşrulaştırmanın koşullarını oluşturmaktadır. İstikrarlı uluslararası düzenler arabuluculuklar ve diğer çatışma çözümü uygulamaları ile sürdürülebilirlik kazanmıştır. Barış dönemleri, istikrarlı düzenler, arabuluculuk süreçleri ise bu düzenleri ayakta tutan faaliyetlerdir. Dolayısıyla uluslararası düzenlerin altyapısını oluşturan güç ilişkilerine bağlı olarak etkinlik kazanan norm ve değerler arabuluculuk diplomasisini açıklamakta önemli referanslar verebilir. Örneğin barışın mekanları belirlenirken, savaşın ve çatışmanın nerelerde meşru olduğu da kendiliğinden belirlenmiş olmaktadır. Örneğin, Pax Romana'da, Roma'nın siyasi ve askeri otoritesinin evrenselliği varsayımı ile bunun dışında kalan dünyanın egemenliği meşru görülmezken (Parchami, 2009, s. 26); Pax Britannicca diplomasisinde Afrika 1885'te terra nullius[1] olarak tanımlanmıştır. Avrupa güçleri için güvenlik ve barış hali, Avrupa dışı için tehdit oluşturmuştur. Benzer şekilde Pax Amerikana'nın dayandığı barış ideolojisi, bazı devletlerin sistemlerinin meşru görülmemeleri dolayısıyla tehdit altında kalabilmelerine yol açmıştır. Özellikle Pax Amerikana'nın barış ideolojisinin felsefi temellerini oluşturan demokratik barış teorisi (Martín, 2005, s. 50) ve dayandığı idealist felsefe yeni savaşlara neden olması nedeniyle eleştirilmektedir. Dolayısıyla Pax Amerikana'nın barış sisteminde haydut devletler, başarısız devletler kavramlarına yüklediği anlam çerçevesi içinde demokratik olmayan devletler meşru görülmemiştir.

Barış, uluslararası düzen ve arabuluculuk süreçleri arasındaki ilişkinin tarihsel dönüşümü bu çalışmanın ana fikrini oluşturmaktadır. Richmond'a (2018) göre 1.

[1] Terra nullius terimi, boş arazi veya hiç kimseye ait olmayan arazi kavramını ifade eder. Pax Britannica döneminde Afrika'da, Avrupa sömürgeciliğini ve Afrika topraklarının Britanya da dahil olmak üzere Avrupalı güçler tarafından satın alınmasını meşrulaştırmak için kullanılmıştır.

Dünya Savaşı sonrası arabuluculukların üç temel aşama ile dönüşüme uğradığı görülmektedir. İlk aşamada arabuluculuk realist, geleneksel anlayışa dayanırken, ikinci aşamada liberal, normatif, kozmopolit ilkelerin gölgesinde iktidar paylaşımı, devlet inşası ve liberal uluslararası düzene katılım misyonları üstlenmiştir. 21. Yüzyılda ise bu iki aşamanın değerleri arasında onları temsil eden aktörlerin çeşitlenmesi nedeniyle başlayan çatışma; devlet merkezlilik, statükoculuk, egemenlik, demokratikleşme, uygarlaştırma ve ötekileştirme süreçlerinin iç içe geçtiği başarısız arabuluculuklara neden olmaktadır. Bu durum yeni bir aşamaya geçildiğini gösterirken, bu aşamanın değerlendirilmesini bu çalışmanın kapsamı içine almaktadır. Zira birinci ve ikinci aşama arabuluculuklar devletler hiyerarşisindeki değişimlerle başa çıkma konusunda yetersiz kalmaktadır. Suriye ve Libya'daki başarısız barış girişimleri, Batı Dünyası'nın arabuluculuk istatistiklerinde önemli yeri olan itibar konusunda yaşadığı kayıplar, başka aktörlerin güçlenmesi ve çatışma taraflarının ve meşru siyasi otoritenin belirlenememesi gibi ciddi sorunlar devletler sistemini muhafaza etmeyi hedefleyen ilk aşama arabuluculuğun ve liberal normları telkin etmeyi hedefleyen ikinci aşama arabuluculuğun çözmekte yetersiz kaldığı hususlardır.

Eleştirel literatür taramasının son aşaması, uluslararası ilişkiler teorilerinin uluslararası düzen kavramına bakışı üzerinedir. Bu kısımda arabuluculuğun tarihsel dönüşümünü dört farklı tarihsel uluslararası düzen kurgusuyla yürüten bu tezin söz konusu tarihsel düzenleri birbirinden nasıl ve hangi kriterlerle ayırdığını ortaya koymadan önce, mevcut uluslararası düzen teorilerinin bu kavrama nasıl bir anlam ve dönemlendirme imkânı kazandırabileceği araştırılmıştır.

2.3. Uluslararası Düzen Yaklaşımları

Temel sözlük anlamı, ilgili nesnelerin bir sıra, örüntü veya yöntem gibi belirli ölçütlere göre birbirleriyle ilişkili olarak bir araya getirilmesi şeklinde tanımlanan düzen kavramı, söz konusu nesne insana bağlı bir unsur olduğunda sosyal bilimlerin bütün disiplinlerine temas eden temel bir soyutlamaya dönüşmektedir. İnsana bağlı ve sosyal olan bir ortamın, belirli özelliklere göre ürettiği büyük toplumsal yapıları ifade etmek üzere farklı disiplinlerde iktisadi düzen, toplumsal düzen, hukuki düzen, siyasal düzen gibi tanımlar yer almaktadır. Siyaset Bilimi'ndeki devlet oluşumu teorilerinde, düzen kavramı merkezi bir rol oynamaktadır. Bu kavramda egemenlik,

otorite, meşruiyet, güç ve iktidar gibi unsurlar, siyasal düzenin temel yapıtaşları olarak görülür. Bu yaklaşımda düzen, toplumsal hayatın ve siyasal alanın belirli kurallar ve öngörülebilir süreklilikler içinde oluşturulması ve kontrol edilmesi anlamına gelir.

Kavramın tanımladığı toplumsal ve siyasal bir yapı bir taraftan var olmadığı takdirde ortaya çıkacak duruma referans vermektedir. Buna göre düzenin olmadığı bir siyasal ve toplumsal durum, belli kuralların, öngörülebilir süreçlerin, istikrarlı toplumsal kurum ve pratiklerin varlığından söz edilemeyen kaotik bir belirsizlik hali olacaktır. Dolayısıyla siyasal alanın ontolojik referansları için mutlak bir konuma sahip olan düzen, egemenlik, otorite, meşruiyet, iktidar fenomenlerini temsil eden kurumlar vasıtasıyla toplumsal sözleşme kuramlarında tasvir edilen çatışmacı ve güvensiz doğa durumunun aşılabilmesi için barış, istikrar, uyum ve güvenlik ortamının temin edilebilmesini mümkün kılar. Düzenin siyasal teorideki karşılığını özetleyen bu ilişki, bu kavramın uluslararası siyasette alabileceği biçim üzerine yapılan tartışmaların başlangıç noktasını oluşturmaktadır. Zira düzenle kastedilen yapının, devlet egemenliğinin dışında kalan bir alanda var olup olamayacağı ve hangi unsurlara referansla gözlemlenebileceği konusu düzen kavramının uluslararası ilişkiler teorilerinde daha genel bir anlam kazanmasını gerektirmiştir.

Uluslararası İlişkiler teorisinde, bu gereklilik genel ontolojik tasvir içeren özgün bir kavram ile karşılanmıştır. Bu, Uluslararası İlişkiler'in bir bütün olarak kavranması ve açıklanmasını sağlayan uluslararası sistem kavramıdır. Uluslararası sistem, tanımı itibariyle, devletlerin dış politika davranışlarının ötesinde, belli ölçülerde onları etkileyen bir parametre olarak uluslararası politikaya bakan bir perspektifle kavramsallaştırılmıştır.

Uluslararası sistemin, barış ve uyumluluk gibi değerlerle koşullanmamasına rağmen, bu değerlerin zaman ve mekanla ilişkili olarak yine aynı uluslararası sistem içerinde elde edilebileceği varsayılmıştır. Uluslararası düzen kavramı bu noktada devreye girmektedir. Uluslararası düzenler belli ölçü ve koşullar çerçevesi içerisinde güvensizlik ve belirsizliğin aşılabildiği tarihsel dönemlendirmeleri karşılamaktadır. Bu noktada dikkat edilmesi gereken, uluslararası düzenin, uluslararası sistemi aşan ya da ona alternatif bir çözüm sunan bir zemin olup olmadığı konusudur. Geleneksel teorik perspektifler, uluslararası düzenlerin sahip olduğu birçok düzenleyici kurum ve pratiklere rağmen uluslararası sistemin doğasını değiştirmediği yönünde tezlere

sahiptir. Fakat, uluslararası ilişkiler teorilerinin çeşitliliği içerisinde, uluslararası düzeni ulaşıldığı takdirde uluslararası sistemin en genel karakteristiklerini değiştirebilecek bir ilişkiler kompleksi olarak gören ve bunu uluslararası toplum, dünya düzeni, dünya toplumu gibi kavramlarla açıklayan yaklaşımlar da ortaya çıkmıştır.

Hedley Bull (2012, s. 10), uluslararası sistemi, bir devletin davranışını, diğerlerinin hesaplarının önemli ve gerekli bir unsuru haline getiren devletler arası düzenli temas ortamı olarak tanımlamıştır. Yazarın uluslararası sistem tanımı, geleneksel realist teoriden, sosyal inşacı uluslararası sistem perspektifine kadar neredeyse bütün uluslararası ilişkiler teorilerinin açıklayıcı ya da eleştirel bir üslupla ele aldığı uluslararası sistem kavramı için ortak bir tariftir. Sistem kavramına analitik perspektiflerinde merkezi bir konum tayin eden davranışsalcı geleneğin öncü kuramcılarından David Singer (1961), onu ayrı bir analiz seviyesi olarak, içindeki birimlerden bağımsız bir surette düşünmüştür. Buna göre bir bütün olan uluslararası sistem, kendisini oluşturan parçalara indirgenemeyecek bir karakteristiğe sahiptir ve onlardan ayrı tutularak çalışılmalıdır. Fakat parçalardan bağımsız bir bütün olarak tasavvur edilen uluslararası sistem, parçaların arasındaki ilişkilerin ötesinde bir bütün-parça etkileşimi oluşturmaktadır. Daha açık bir ifadeyle, uluslararası sistem, ona dâhil olan aktörlerin davranışları üzerinde onlardan bağımsız bir etkiye sahiptir. Bu bağımsızlık varsayımı, uluslararası sistemi tarihsel perspektiften uzaklaştıran genel bir ilke olarak kabul görmüştür. Zira, sistemin ontolojik tasavvuru, onu oluşturan parçaların değişiminden etkilenmeyecek, böyle bir değişim sürecinde tarih üstü bir hakikat olarak kendi biçimini koruyacaktır.

Realist uluslararası ilişkiler teorisinin en önemli isimlerinden Kenneth Waltz (1979), uluslararası sisteme teorisinin merkezinde bir konum verirken, onu, sahip olduğunu varsaydığı yapı ile tanımlamıştır. Buna göre, uluslararası sistemin yapısı, onu altındaki birimlerden ayıran şeydir (K. Waltz, 1979, s. 60). Yapı uluslararası sistemin aktörler üzerindeki sınırlayıcı fonksiyonunu belirtir. Sınırlanan şey sistemi oluşturan birimlerin davranış biçimleri ve imkânlarıdır. Uluslararası sistemde aktörler, onların konumu ve ilişkileri sürekli bir değişim halinde olsa da, söz konusu yapı bu değişimin aktörlerin temel davranış kalıplarındaki sürekliliği bozmadığını savunmuştur. Dengeleme, peşine takılma, güvenlik ikilemi gibi kuramlarda somut örnekleri tartışılan söz konusu davranış kalıpları tekil aktörlerin davranışlarını

şekillendiren kısıtlamaları ve fırsatları, şekillendirerek uluslararası sistemi oluşturmaktadır (Rosecrance, 1963, s. 240). Uluslararası sistemin yapısal işleviyle aktörlerin hangi davranış ve imkânlarını ne ölçüde sınırlandırdığı konusu realizm ve liberalizm gibi ana akım uluslararası ilişkiler teorileri arasındaki tartışmanın ana temasını oluşturmaktadır. Buna göre, liberalizm ve varyantlarının uluslararası sisteme bakışı, kavramın genel tanımıyla çelişmeyecek kadar bütüncül, birimden bağımsız ve parçalara indirgememe anlayışı içerse de üzerinden uzlaşılan uluslararası sistem fenomeninin yapısı aktörler arasında farklı etkileşim biçimlerine izin verebilmektedir. Uluslararası sistemin hangi koşullarda karşılıklı bağımlılık ve kurumsal yönetişime imkân sağlayacağı konusundaki argümanlar liberalizmin uluslararası sistemin yapısına bakışını şekillendirmiştir. Bu düşünce geleneğinin önemli temsilcilerinden Keohane ve Nye (1973), uluslararası sistem kavramına karşılıklı bağımlılığın ortaya çıkışını teorileştirerek önemli bir katkı sağlamışlardır. Buna göre uluslararası sistem içerisinde insan doğasının ürünü olan belli davranış tiplerine bağlı olarak realizmin varsaydığından farklı etkileşim seçeneklerine izin verebileceği çıkarımı yapılabilmektedir. Fakat bu durumun uluslararası sistemin liberal kurumsalcı yaklaşım tarafından tarihselleştirildiğini söylemek için yeterli değildir.

Uluslararası sistemi kuramsallaştıran bir diğer ana akım uluslararası ilişkiler teorisi ise sosyal inşacılıktır. Sosyal inşacılığın ontolojik varsayımlarından yola çıkarak bir uluslararası sistem kavramsallaştırması yapan Alexander Wendt sistem kavramına yaptığı vurguyla bu kuramsal gelenek içinde önemli bir yere sahiptir. Wendt'in (1999) çalışması burada bu nedenle sosyal inşacı kuramın uluslararası sistemi nasıl tanımladığı hususunda referans alınmıştır. Yazar, bu kuramsallaştırmayı yaptığı çalışmasında, devletlerin birbirlerinden tam anlamıyla izole edilmiş halde olamayacağını vurgulayarak bir sistem teorisinin gereğini ifade eder (Wendt, 2012, s. 26). Ayrıca sistem kavramına dayanan teorileştirmenin realizm, liberalizm ve sosyal inşacılık gibi farklı kuramsal persektiflerde, devletler sistemini ayrı bir olgu olarak varsayacak biçimde ortak bir yönelim olduğunu yine aynı eserinde belirtir (Wendt, 2012, s. 31).

Farklı teorik gelenekleri temsil eden kuramcıların burada yer verilen uluslararası sistem tanımlamalarında dikkat çeken husus onun altındaki birimleri etkileyen bir karakteristik taşıdığını varsaymaları ve tarihsellikten uzak bir yargıyla

açıklamalardır. Bu noktada uluslararası sistemi tarihselleştiren uluslararası düzen kavramı öne çıkar. Hedley Bull uluslararası düzeni devletler toplumunun temel amaçlarını sürdüren faaliyetler dizisi olarak tanımlamaktadır (Bull, 2012, s. 8). Uluslararası sistem ve uluslararası düzen ayrımını açıklamayı amaçlayan Bull yeni bir kavramsallaştırmayla uluslararası toplum fikrine ulaşmıştır. Yazara göre uluslararası toplum, bir grup devletin birbirleriyle ilişkilerinde ortak menfaat ve ortak değerlerin bilincinde olarak ortak kurallar dizisine bağlı olduklarını düşündüklerinde oluşan topluluktur (Bull, 2012, s. 13). Uluslararası toplumun amacı kendisini üreten düzenin uluslararası sistemdeki yerini bir bütün olarak muhafaza etmektir (Bull, 2012, s. 16). Buna göre sistem düzenden önce var olmaktadır. Çünkü sistem tıpkı bütün uluslararası ilişkiler kuramlarında tarif edildiği gibi aktörlerin temas ortamını tanımlar ve bir aktörün diğerinin hesaplarında etkisinin olmadığı varsayımsal bir sistemsiz uluslararası ortamda, düzen de kurulamayacaktır. Zira düzen için devletlerin temasını temsil eden uluslararası sistemin zemin sağlaması gerekir. Bull da bu durumu düzenin moral değerlerin var olabilmesi için koşul olduğunu söyleyerek desteklemiştir. Uluslararası toplumda, üye ülkeler arasında savaşın olmamasının normal bir ilişki olması sağlanır. Bull'a göre düzen, diğer değerlerin öncülüdür. Düzenin söz konusu olmadığı durumda diğerlerinin var olma koşulu da sağlanmamış olacaktır (Bull, 2012, s. 97). Bu görüşe göre, bir toplumun varlığının en belirgin kanıtı, otoritesi olan bir hukuk düzenidir ve uluslararası toplum, tüm yöneticiler ve halklar için geçerli olan bağlayıcı normlar ve kurallar düzeniyle eş anlamlıdır (Keene, 2002, s. 13).

Sistem kavramıyla karşılaştırıldığında görüldüğü gibi düzen uluslararası sisteme getirilecek, yerleştirilecek ve kazandırılacak bir niteliktir. Sistemin güçlü aktörlerinin bu çabası en önemli ifadesini güce ve normatif unsurlara aynı anda referans veren hegemonya kavramında bulmaktadır. Genellikle toplumun barışçıl ve uyumlu durumu olarak tanımlanan düzen; barış, istikrar, adalet, insan hakları, temel ihtiyaçlar, adil paylaşım, çevresel sürdürülebilirlik vb. gibi unsurlarla ilişkilendirilerek tanımlanır. Uluslararası Düzen, uluslararası sahnede kilit oyuncular arasındaki ilişkileri yöneten kurallar, normlar ve kurumlar bütünü olarak tanımlanır (Mazarr, Priebe, Radin, & Stuth, 2016, s. 7).

Birey ve toplum düzeyinde devlet gibi bir üst otorite tarafından sağlanan ve muhafaza edilen düzenin, benzer bir üst otoritenin olmadığı devlet-ötesi alanda nasıl

ortaya çıktığı konusu, uluslararası sistemin yanında bir de uluslararası düzen kuramlarıyla açıklanmaktadır. Uluslararası düzenler, uluslararası sistemin anarşik yapısını yok saymayan bir perspektifle zamana ve mekâna bağlı tarihsel ve özgül dönemlendirmeler aracılığıyla tanımlanmışlardır. Bu dönemlendirmelerin nasıl ve neye göre yapılacağı hususu uluslararası düzen yaklaşımlarının temel ayrım noktasıdır.

Uluslararası düzenler, en genel hatlarıyla güvenliğin ve barışın nasıl sağlanıp sürdürülebildiği hakkında yapılan sorgulamalarla kavramsallaştırılmışlardır. Buna göre uluslararası sistemin anarşik ortamında, birim ve aktörlerin ilişkilerine bir ölçüde öngörülebilirlik ve istikrar kazandıran süreçler düzenin kurucularıdır. Bu süreçler temelde anlaşmazlıkların savaşsız çözüldüğü, aslanın kuzuyla birlikte yaşayabilmesi tasviri ile ifade edilen, barışçıl ve düzenli süreçlerdir (Muldoon). Uluslararası düzen üzerine geliştirilen çok sayıda tanımlama biçimi vardır. Bir sistemin düzen ilkesinden bahsederken, kurucu parçaların birbiriyle nasıl ilişkili olduğuna, yani parçaların nasıl düzenlendiğine ve birlikte nasıl çalıştığına atıfta bulunulur. Uluslararası düzenin, güce ilişkin maddi parametrelere ya da fikirlere ilişkin kültürel parametrelere dayandırılması mümkündür. Burada yapılan vurgunun hangi tür parametreye daha fazla ağırlık verdiği hususu düzenin amaçlı veya amaçsız olduğu konusundaki pozisyonu belirleyecektir. Buna göre barışın ve istikrarın sağlanma ve korunma biçimi olarak bir uluslararası düzeni, uluslararası sistemin yapısı, kutuplaşma biçimi ve güç dağılımı ile açıklayarak yapısal bir faktör olarak tanımlamak mümkünken, diğer taraftan sistemin güçlü aktörleri tarafından açıkça tasarlanmış ve evrensel olarak sunulmuş, belli amaç ve değerlerle tam anlamıyla kurumsallaşmış, kurallara dayalı, maksatlı bir düzen teorisi oluşturmak da aynı ölçüde geçerliliğe sahip olacaktır.

Realist uluslararası ilişkiler teorisi uluslararası düzene yönelik ilk fikri benimserken, onu büyük güç mücadelelerinin kasıtsız sonuçları olarak tanımlamaktadır (Mearsheimer, 2001, s. 49). Düzen kendiliğinden mi oluşur yoksa inşa mı edilir tartışmasına dair argümanlardan birini temsil eden bu görüş, uluslararası düzeni uluslararası sisteme bağımlı olarak ortaya çıkan bir sonuç olarak görmektedir. Uluslararası düzenin oluşumu ve işleyişinin güç politikalarının doğrudan sonucu olmanın ötesinde süreçler taşıdığı görüşü ise Ikenberry'nin (2001) düzen kavramsallaştırmasında öne çıkmaktadır. Ikenberry, uluslararası düzeni, bir grup

devlet arasındaki yönetici düzenlemeler olarak tanımlarken, devletler arasındaki temel ilişkileri belli ilkeler, kurallar ve kurumların yönettiğini ileri sürer (Schweller, 2001, s. 169). Düzenin değerlerle ilişkisine dikkat çeken Ian Clark (1989, s. 13) ise bir polis için düzen olan şeyin bir anarşist için düzen olmayacağını ifade eder. Benzer bir mantık sınıfsal analize uyarlandığında örneğin burjuvazi için düzen olan şeyin, işçi sınıfı için düzen olmadığı söylenebilir. Daha da genel bir ifadeyle uluslararası sistemde büyük güçler için düzen olan şey, küçük güçler için olmayabilecektir. Bu mantık uluslararası düzenlerin maksatlı, değere ilişkin parametreler etrafında şekillenen yapılar olduğu düşüncesini güçlendirir. Robert Gilpin (1981, s. 41) de benzer şekilde uluslararası düzenlerin dönüşümünü, yönetici kurallar, kurumların yeni güçlü ya da egemen aktörün çıkarlarına göre şekillenmesine imkân sağlayan savaş sonrası dönemler olarak açıklamaktadır.

Uluslararası sistem ve uluslararası düzen arasındaki ilişkide, düzenin sistemin tarihselleşmiş hali olduğunu söylemek mümkündür. Uluslararası sistemin, bütünü parçadan ayıran ve durağanlık içeren soyutlaması, tarihsel bir boyut taşımazken, uluslararası düzenler, oluşum biçimleri ve işlevlerine dair alternatif yaklaşımlar taşımakla birlikte belirli bir zaman ve mekân sınırı taşıyan kavramsallaştırmalardır. Daha genel bir ifadeyle, sistem aktörler üstü bir yapıya, düzen ise aktörler arası bir yapıya gönderme yapmaktadır. Aktörler arası bir barış ve istikrar periyodu, uluslararası düzenlerin inşası ve meşruiyetlerinin kabulü ile mümkün olmaktadır. Uluslararası düzen kavramını sıklıkla kullanan Henry Kissinger da uluslararası sistemde barışın aslında düzen fakat meşru düzen anlamına geldiğini belirtirken, bu barış periyodunu tesis eden düzenin tartışılmadığı müddetle sınırlı olmak şartıyla geçerli olduğuna dikkat çekmiştir. Buna göre uluslararası düzen pratikte uygulanan ilkelerden oluşmaktadır ve düzenin ilkeleri izin verilebilir icraatların sınırlarını tanımlar. Böylece çatışmalar mevcut düzene karşı kökten meydan okumalar olarak değil daha sınırlı düzeyde gerçekleşecektir (Kissinger, 2016, s. 20).

Düzenleri kendiliğinden oluşan durumlar ya da aktörlerin kültürel etkileriyle şekillenen süreçler olarak tanımlayan alternatif yaklaşımlar vardır. Fakat düzenlerin oluşumuna dair bu alternatif görüşler, düzenin korunmasını kendi çıkarı olarak gören aktörlerin motivasyonu hakkında birbirine yakın argümanlar geliştirmektedir. Her iki durumda da bir uluslararası düzeni koruma politikası takip eden aktör kendi çıkar tanımlamasına olduğu kadar değerler sistemine de bağlı kalacaktır. Sonuçta Smith'in

(1999, s. 117) de ifade ettiği gibi ortaya çıkan uluslararası düzenler, bir dizi değeri öngörürken dünyadaki mevcut kaynak dağılımını muhafaza etme görevini bir arada yürütmektedir.

Bu tez çalışmasının uluslararası düzen kavramına ihtiyaç duyma sebebini de teşkil eden düzenlerin korunması düşüncesi, uluslararası barış tipolojilerinin belirlenmesi ve çatışmanın buna göre çözülmesi için gerekli ilke, norm, kural, kurum ve mekanizmaların elde edilmesi konusu bağlamında uluslararası düzen kavramına barışa ilişkin bir perspektif kazandırmış olacaktır. Öncelikle çalışmada arabuluculuk tiplerinin dönüşümünü açıklamakta bir referans olarak kavramsallaştırılan düzenlerin oluşum ve ayrımına dair temel varsayımları sıralamak gerekmektedir.

Uluslararası sistemin tarihselleştirilmiş biçimleri olarak düzenlerin ayrımı, birimler arasındaki davranış ve düşünce örüntüsünün hangi konuda ve sahada aranacağına göre belirlenebilecektir. Örneğin 19. Yüzyılın diplomatik sistemi üzerine yapılan çalışma ve kavramsallaştırmalar birbirleriyle medeniyetsel temelde bağlantılı aktörlerden oluşan bir uluslararası düzen örneğini ortaya koymaktadır (Schroeder, 1993). Avrupa uyumu, ittifak sistemleri, Milletler Cemiyeti ve Birleşmiş Milletler düzenleri arasında mekanizma ve davranış dizisi olarak benzerlik vardır (I. Clark, 1989, s. 13). Bu benzerlik düzenlerin nitelikleri itibariyle birbirine benzemesinden değil, üstlendiği işlevler, özgül barış fikirleri ve ilkelerine kurumsal düzeyde merkezi rol vermeleriyle ilgilidir.

Lawson'a (2006, s. 408) göre uluslararası düzeni oluşturan şey ilk bakışta beklendiği gibi yalnızca ortak çıkar tesisi değil paylaşılan kimlik anlayışıdır. Bu uluslararası sistemle varsayılan anarşik ortam perspektifi ile açıklanamayan bir durumdur. Baron (2014, s. 36) anarşi koşullarında, uluslararası politikada çatışmayı sınırlandırmak amacıyla oluşturulan kurumlar, örgüt, norm ve kurallar, setini düzen olarak tanımlamaktadır. Yazarın düzenin temel amacı olarak onun uluslararası sisteme istikrar kazandırmasını göstermesi önemlidir. Böylece, anarşi koşullarında elde edilen istikrarın kaynaklarını açıklamak düzene dair bir araştırmanın hedefi olmalıdır. Bu tez çalışmasında da vurgulandığı gibi Uluslararası politikada çatışma düzeyini sınırlamak için uygulanan pratikler arasında arabuluculuk da bulunmaktadır. Dolayısıyla genel olarak çatışma çözümünün ve daha dar bir perspektifle arabuluculuğun düzenin amacı olan istikrara hizmetini araştırmak, bu

diplomasi pratiğinin uluslararası düzenleri farklı tarihsel dönemlere göre ayırmada başvurulabilecek bir fenomen olarak ele alınmasını getirecektir.

Uluslararası düzenler bu şekilde değerlendirildiğinde onun öne çıkan fonksiyonlarından biri istikrar olacaktır. Uluslararası düzende istikrarın nasıl ortaya çıktığı ve hangi parametrelere bağlı olduğu yine üzerine farklı tezler geliştirilen bir tartışma konusudur. İstikrarın sistemin kutupsallık yapısıyla ilişkili olduğunu savunan yaklaşımlar yine tarihsel analizlere başvurarak çift kutuplu ya da tek kutuplu uluslararası sistemlerde istikrarın daha çok elde edildiği üzerine argümanlar üretmiştir. Uluslararası istikrarın varlığını sistemin tek bir aktör tarafından denetlenebileceği tek kutuplu ve hegemonik bir nitelik taşımasına dayandıran yaklaşımlar da uluslararası düzenler üzerinden kategorilendirdiği tarihsel dönemlerde hegemonik süreçlerin barış ve istikrara ne ölçüde zemin hazırlamış olduğu üzerine kuramlar geliştirmiştir.

Örneğin Ikenberry'ye göre düzen ile doğrudan bağlantılı iki değer öngörülebilirlik ve istikrardır. Ikenberry'nin teorisi düzeni kurumsalcı temelde ele almaktadır. Kurumsal karmaşıklığına göre güçler dengesi ya da anayasal düzenler ortaya çıkmaktadır. Kurumlar ise baskın aktör dâhil bütün aktörlerin kazanç ve imkânlarını sınırlayan yapılar olarak görülmüştür. Örneğin hâkim olduğu uluslararası düzen döneminde ABD'nin askeri müdahalelerinde NATO'yu kullanması NATO üyesi ikincil devletlerin söz hakkına sahip olması nedeniyle bu mekanizmaya hizmet etmektedir (Ikenberry, 2001, s. 272). Bu teoride düzenin yalnızca hâkim aktör tarafından belirli çıkar ve değerler sentezi ile şekillenen bir yapı olarak sistemin diğer aktörlerine dayatılan bir şey değil, aynı zamanda hâkim aktörün kendi imkânlarını da düzeni ayakta tutan kurumlara devrettiği ve sistemin diğer üyelerinin müzakere şansı elde edebildiği bir genel ilişki durumu olarak açıklanmaktadır (Ikenberry, 2001). Bu müzakere hali en çok bu tez çalışmasının odağında yer alan çatışma çözümü süreçlerinde görülmektedir.

Uluslararası düzen savaş varken de istikrarlı olabilir zira burada önemli olan çatışmanın ve savaşın yönetimi vesilesiyle savaşın sonuçlarının statükoyu büyük ölçüde etkilemesini önlemektir. Düzene dair temel kuramsal tartışmada görüldüğü gibi iç politikada istikrar için otoritenin önemi vurgulanırken, uluslararası ortamda devletlerin sahip olduğu savunma ve caydırıcılık kapasitesi otoritenin eksikliğini telafi edebilecek bir işlev üstlenebilmektedir. Üzerinde uzlaşılmış tarihsel düzen

tanımlamalarında ortak olan da düzenin çatışmayı sınırlayan şeylerden oluşmasıdır. Farklı tarihsel düzenlerin ortaya koyulmasının arkasındaki düşünce Uluslararası İlişkiler'de istikrara ulaşma biçiminde dönüşümler yaşandığı varsayımıdır (Baron, 2014, s. 35). Anarşi koşullarında istikrar kendini koruma kapasitesi ve güç kullanımını kısıtlayan kurumlara bağlıdır (Baron, 2014, s. 39).

Uluslararası sistemde aktörler arası çatışma ve ihtilaf durumunda hakemlik otoritesine sahip bir yapı olmamasına rağmen bu tür çatışmaların yönetilebilmesini ya da sonlandırılabilmesini açıklaması düzen kavramının önemini artırmıştır. Sistemde, devletin toplum ve bireyler üzerinde sahip olduğuna benzer bir rol üstlenen ve çatışmayı sonlandıracak bir otorite yoktur, fakat bu sisteme kazandırılan düzen dayandığı güç ilişkileri ve değerler sistemi ile bir çatışma yönetimi ya da çözümü mekanizması vaat etmektedir. Zira düzenin geçerliliği ancak böyle bir mekanizma temin ederek aktörler arası ilişkilere bir istikrar ve öngörülebilirlik getirmesiyle mümkün olacaktır. Dolayısıyla uluslararası düzeyde bir düzenden söz edilebiliyorsa, o düzenin barışı inşa etme, sağlama ve sürdürme ilkeleri ve bu ilkelerin pratik kazandığı çatışma çözümü diplomasisinin varlığını test etmek gerekir. Barış düzenin normal karakteristiğidir. Clark (1989, s. 24) bu normal olma halini sağlıklı olma ve hasta olma arasındaki farka benzetir. Yani düzen, çatışmaların şiddet dışı yöntem ve işbirliği ile çözüldüğü normal ve sağlıklı olma hali iken çatışma başlayınca hastalık belirtisi ortaya çıkar. Bu belirti ortadan kaldırılmalı ve sağlıklı hale geri dönülmelidir. Uluslararası düzene şiddetli çatışmanın kontrol edilmesiyle ulaşılacaktır.

Düzenin hâkim aktörleri sistemdeki üst karar merciinin eksikliğini telafi edecek normlar, prosedürler, teknikler ve kurumların oluşturulması ile düzene işlev kazandırırlar. Söz konusu normlar, kurumlar ve mekanizmalar yalnızca tekil devlet aktörlere değil, güç dengesi, ittifaklar ve işbirlikleri gibi çok taraflı diplomasi/etkileşim unsurlarına bağlı olabilir. Bu nedenle düzeni araştırmanın odak noktası bu unsurlar olmalıdır. Bunların pratiği ise çatışma çözümü süreçleridir. 1815 sonrası dönemde bu tür düzen tesisi için güç dengesi ve ittifakların da içinde yer aldığı çok sayıda girişim olmuştur. Bu girişimlerin başarılı sonuçları yeni düzenler oluşturabilmişken, düzenlerin değişimiyle barış ve çatışma çözümü formlarında birtakım dönüşümler yaşanmıştır. Düzenlerin daha sonraki tarihsel dönemlere mirası literatürde sorgulanan konular arasındadır. Örneğin Luard (1976, s. 303), 1815'e

tarihlenen uluslararası düzenin bugüne mirasını devletlerin davranışlarında daha hesap verebilir hale gelmesi olarak göstermektedir. Ikenberry (2001, s. 4) uluslararası düzenlerin büyük zaferler sonrasında galip aktör için ortaya çıkan üç davranış seçeneğine göre farklı biçimde kurgulanabileceğini tespit etmiştir. Bunlar, söz konusu zaferin mağlup olan tarafına doğrudan hükmetmek, zafer sonrası ortamı yönetmekten kaçınarak içe kapanmak ve uluslararası sisteme kurumsallaşmış bir düzen kazandırmak şeklindeki alternatiflerdir. Yazar düzeni tanımlarken üçüncü seçeneğe yani kurumsallaşmış istikrar ve barış yapılarına itibar etmektedir, zira bunlardan yalnızca üçüncü seçeneğin kalıcı düzen tesisini sağlayabildiğini belirmiştir. Bu analize göre 1815 sonrası oluşan düzen, büyük güçlerin eşitliği/dengeyi korumak adına paylaşılan kurallara, ilkelere ve normlara göre manuel güç dengesi oluşturmasına dayalı bir uluslararası düzendir.

Bu çalışmanın tarihsel düzenlere başvurma ve onları birbirinden ayırarak kuramlaştırma nedeni 1815 sonrası düzenlerde değişen şeylerin neler olduğuna istikrar için çatışma çözümü ve barış düşüncesi perspektifinden bakabilmektir. Buna göre düzenler değiştikçe değişen şeyler, istikrar ve çatışma çözümünün normları, ilkeleri ve bütün bunların altyapısını oluşturan barış ideolojileridir. Çalışmada tarihselleştirildiği haliyle uluslararası düzenlerin temel hedefi çatışmanın yönetimini sağlamak olarak varsayılmıştır. Düzenlerin hâkim aktörlerinin bunu yapma biçimi koşullara, imkânlara ve değerlere göre değişebilir. Düzenlere dair araştırmalarda onların nasıl ortaya çıktığı konusu güç politikaları ve yapısal/işlevsel mekanizmalar üzerinden açıklanmaktadır (S. Smith, 1999, s. 99). Temel tartışma hususları yapının ya da aktörün belirleyiciliğinin üstünlüğü konusu üzerinde yükselen bu yaklaşımların ötesinde, bu çalışmada uluslararası düzenlerin oluştuktan sonra kendi varlıklarını devam ettirebilmeleri için hâkim aktörlerin kendi değer sistemleri çerçevesinde belirledikleri çıkar anlayışları ile özgül çatışma çözümü formları oluşturdukları ileri sürülmektedir (S. Smith, 1999, s. 100).

Bu noktada düzen analizinde düzenin hangi fonksiyonuna odaklanılmalı sorusu öne çıkar. Bu çalışmanın tercihi çatışma çözümüdür. Çünkü bu diplomatik mekanizma, düzenin devamı için hayati önem taşıyan barış halinin devamını sağlamak üzere geliştirilmektedir. Çatışma çözümü veya arabuluculuğun bu önemli rolü, uluslararası düzenin arz ettiği süreklilik halini yeniden üretebilmesi ve onun yaşadığı sorunlara çözüm önerebilmesinde yatmaktadır (Jabri, 1995, s. 51). Bu çalışmada ortaya

koyulan arabuluculuk tipleri çatışma çözümünün nasıl sağlandığı, kurumların işlevi ve karakteristiği konusunda ayrışmaktadır.

Uluslararası sistemdeki dönüşümler, çatışmaları sonlandırmanın yöntem ve kullanım biçimini önemli ölçüde etkilemektedir (Richmond, 2001b, s. 17). Bütün büyük savaşlar güç dengesini yeniden belirleyen ve bir çatışma çözüm sistemi oluşturan barış anlaşması ile sonuçlanmaktadır (Richmond, 2001b, s. 19). Vestfalya'da diplomasi sistemi değişmiş, 1815'de Avrupa Uyumu sistemi inşa etilmiş, 1919 ve 1945'te de bu kalıp tekrar etmiştir. Barışlar, istikrarlı düzenler ve arabuluculuklar, güç ilişkileri tarafından desteklenen norm ve değerlerin etkisiyle ortaya çıkan faaliyetlerdir ve bu faaliyetler, düzenleri ayakta tutmada önemli bir rol oynarlar. Dolayısıyla, arabuluculuk diplomasisini açıklamak için bu norm ve değerler önemli referans noktaları sağlar. Bu düşünceden hareketle bu çalışmanın uluslararası düzenler, barış ideolojileri ve arabuluculuk mekanizmalarına bakışını şekillendiren varsayımlar şu şekildedir:

Uluslararası düzenlerin barış dönemleri ile ilişkilendirilerek isimlendirilmesi onların bazı devletlerin diğerlerinin aleyhine olacak şekilde çıkarına hizmet ettiğini de gösterir (I. Clark, 1989, s. 29). Buna göre kriz dönemlerinin ardından yükselen yeni bir hegemon ya da büyük güçler grubu, savaş sonrası dönemin başlangıcında avantajını kullanarak stratejik bir istikrar ve öngörülebilirlik şablonu üretir. Savaş sonrasının başlangıcında hegemon güç çatışma çözümü için bir yöntem üretmelidir. Buna göre, yeni güç dengesinin gölgesi altında kurulacak düzenin kalıcılığı için savaş ve barışa dair bazı kabuller oluşturulmalıdır. Bu kabuller ile istikrarı sağlamak üzere kalıcı bir kurumsal düzenlemeler dizisi oluşturacaktır. Genelde sorunların barışçıl çözümü için yapılan düzenlemelerle düzen oluşturulmuş ve ayakta tutulmuştur. Düzenlerin barış ideolojilerine göre tanımlanmasında çatışma çözümü ve barış için müdahale etme biçimi düzenin iki tanımlayıcısıdır. Zira istikrar amacına ulaşmak için barışın tesisini propaganda ve meşruiyet boyutlarıyla tasarlamak gerekmektedir.

Güç yapısının değişmesi ile çakışan büyük krizlerin sonucunda ortaya çıkan kurumsal yenilikler güç yapısının dönüşümünden kaynaklanan güvenlik sorunlarını çözmek üzere tasarlanmıştır. Kurumlar belirli güvenlik sorunlarının üstesinden gelmek için tasarlanmıştır, hayatiyetleri bu güç yapısına bağımlıdır ve savaş sonrası oluşan düzenler bir sistemin parçalarının güvensizlik, çatışma, istikrarsızlık

tecrübesine verdiği tepkidir. Fakat düzeni ayakta tutan güç yapısı değişirse kurumlar işlemez hale gelecek ortaya çıkan yeni sorunların çözümünü sağlayamayacaktır. Richard Betts'in (1992, s. 8) ifade ettiği gibi kötü zamanlarla baş etmek için iyi zamanlarda tasarlanmış bir sistem, iyi zamanlar yerine kötü zamanlardaki etkinliği üzerinden değerlendirilmelidir. Bu değerlendirmeden başarısız çıkan düzenler geçerliliklerini kaybederek aktörleri uluslararası sistemin doğasına terk etmişlerdir. Düzenin temsil ettiği sakin dönemler bu nedenle krizlerle sonlanır. Michael Howard'ın (2002, s. 4) ifade ettiği gibi barış bazıları için korunması gereken, bazıları için ise ulaşılması gereken bir değerdir ve ona değişimle ulaşmak isteyen aktörler istikrarın ve barışın en büyük düşmanıdır.

Çalışmanın araştırma sorusu, hipotezi ve teorik arka planında merkezi bir konumu olan uluslararası düzen kavramı üzerine yapılan teorik açıklama ve tartışmanın ardından daha sonra tarihsel dönemler olarak tasarlanacak olan uluslararası düzenlerin diplomasi tarihindeki tarihsel gelişimini kısaca incelemek gerekmektedir.

2.3.1. Devlet İçinde Sağlanan Düzen: Batı Klasik Siyasi Düşüncesi

Batı klasik siyaset felsefesi, devletin ortaya çıkışını, insanın doğa düzenindeki koşullarının yarattığı problemleri aşarak güvenlik, istikrar ve barış ortamı tesis edecek bir düzen sağlayıcı otoriteye olan gereksinim üzerine temellendirmektedir. Analojik bir nitelik taşıyan doğa durumu tasviri, devletin yerine getirdiği düzen sağlama işlevini belirginleştiren bir anlatım aracı olarak kullanılmaktadır. Batılı siyasi düşünce literatüründeki yaygın temsilini toplumsal sözleşme kuramlarında bulan bu anlatıya toplumsal düzeni açıklayan kuramlarda da başvurulmaktadır.

Düzeni, toplumun üzerinde devlet tarafından sağlanan bir fenomen olarak açıklayan Batı klasik siyaset felsefesinin en bilinen temsilcisi Thomas Hobbes'tur. Düşünce ve metinlerinde 17. Yüzyıl Britanya siyasi konjonktürünün etkilerinden bahsetmek Hobbes'un felsefesini anlatırken sıklıkla başvurulan bir tutumdur. Yazarın bu konjonktürel etki altında kurguladığı doğa durumu anlatısı, devlet otoritesinin toplumsal düzeni sağlamak üzere elde edilecek bir değer olarak sunumunun altyapısını teşkil eder. Söz konusu anlamlandırma çabası, aynı zamanda egemenliğin dini referanslarından sıyrılıp seküler bir nitelik kazanmasının da erken bir örneği olarak kabul edilir.

Hobbes'un devlet kuramı, doğa durumunu otoritenin tesis edilemediği bir ortamda yer alan her aktörün birbiri ile savaşmaya koşullanarak genel bir güvensizlik ve sürekli bir savaş haline neden olacağını söyler. Bu sürekli savaş hali, maruz kalanların ancak kendi imkânlarıyla hayatta kalma mücadelesi verebileceği, bu mücadelede meşruiyet kaygısına yer olmayan bir evrendir. Bu evrende bulunan herkesin hak ve otorite anlamında birbirine eşit olmasını bozan herhangi bir faktör yoktur. Hobbes'un (2018, s. 99) vurguladığı eşitlik hak ve meşruiyet anlamında geçerliliğini sürdürse de, sahip olunan gücün insandan insana arz ettiği farklılık tarafından bozulmaktadır. Ayrıca hayatta kalmanın daha güçlü olmaya bağlı olduğu bu ortamda insanların eşitliği barışa değil çatışmaya hizmet etmektedir. Zira bu bir otorite tarafından tayin edilmiş değil, tam aksine onun noksanlığında ortaya çıkmış bir eşitliktir.

Hobbes'un toplumsal sözleşme kuramını açıkladığı Leviathan isimli kitabında, bu kaotik ortamın sebebi olarak insanın herhangi bir otorite tarafından baskılanmaması gösterilmektedir (Ağaoğulları, 2015, s. 434). İnsan davranışı üzerindeki baskının eksikliği onun doğasındaki kötülük ve çıkarcılığın bir savaş motivasyonuna dönüşmesine imkân kazandırmaktadır. Bu savaş aslında onun hayatta kalmasını sağlayacağı için kendi içinde tutarlı ve meşru bir savaştır fakat sonuçta herkesin herkesten korkmasına yol açmaktadır. İnsanların hayatta kalma endişesini sürekli canlı tutan bu korku onları kendi güvenliğini sağlamak için inisiyatif almaya yönlendirir ve böylece genel savaş hali sürekli yeniden üretilir (Tunçay, 1969, s. 126).

Düzensizliğin nedeni, insanın doğa durumu gibi baskısız bir ortamdaki davranışıdır. Baskı olmadığında ortaya çıkan insanın kendi doğasıdır. İnsan doğasının üzerinde düzenleyici bir baskı olmadığında birçok kişi aynı şeyi elde etmek üzere aynı anda harekete geçebilmekte ve birden fazla kişinin hedefindeki arzu nesnesi paylaşılamamak üzere bir savaş nedeni olmaktadır (Hobbes, 2018, s. 100). Bu savaşı sonlandırmanın yolu ise insanın doğasına içkin davranış ve düşünce biçimini harekete geçmekten alıkoymaya muktedir bir baskı aygıtının oluşturulmasıdır. Bu doğa durumundaki güvensizlik ve savaşa neden olan eşitliği bozacak bir otorite olan devlet ile sağlanacaktır. Devlet olmadığı sürece savaş kaçınılmazdır. Hobbes'un devlet otoritesi ve egemenliğini meşrulaştıran doğa durumu ve onunla bağlantılı, eşitlik, güvensizlik ve çatışma atmosferinin izleri, Uluslararası İlişkiler'in klasik

kuramlarının anarşi anlatısında da belirli düzenleri meşrulaştırma çabasının bir ürünü olarak görülecektir.

Toplumsal Sözleşme kuramı ile devletin toplum üzerindeki düzen sağlayıcı rolünü açıklayan bir diğer klasik eser John Locke'un eseridir. Hobbes gibi bir 17. Yüzyıl İngiliz felsefecisi olan Locke, devletin oluşumunu açıklarken benzer şekilde doğa durumu anlatısına referans vermektedir. Locke (1689), bir devlet otoritesinin olmaması durumundaki işleyişini anlattığı *Hükümet Üzerine İki İnceleme* isimli kitabında bir doğa durumu tasvir eder. Bu tasvir belli yönleriyle Hobbes'un düzensizlik tasavvuruna benzese de, toplumu düzene ulaştıracak çözüm konusunda ondan farklılaşmaktadır. Çözümdeki farklılaşmayı üreten ise Locke'un, otorite baskısının olmadığı ortamda insan doğasının en saf haliyle yüzleşileceği varsayımıdır. Locke'un amacı insan doğasının liberal düşünceye uygunluğunu göstermektir. Bu nedenle Hobbes'tan farklı olarak onu çatışma ile değil rekabet ile tanımlamaktadır. Doğa durumundaki rekabet, doğa yasası tarafından düzenlenir. Locke'un kullandığı şekliyle doğa yasası insanın rasyonel davranışı ile işleyen ve düzensiz ortamda barış ve istikrarı sağlayan davranış ilkeleri bütünü olarak tanımlanabilir (J. Cohen, 1986, s. 301).

Locke'un doğa yasası anlayışı onun düzeni devlet içinde elde edilen bir değer olarak gören siyasi düşüncenin temsilcileri arasında saymaya engel değildir. Zira yazara göre bu yasanın işleyişi her ne kadar rekabeti dışlamayan bir barışı getirecek olsa da, insanın rasyonel davranmama lüksü onun doğasında olmayan kötülüğe benzer bir sonuçla yine güvensiz ve çatışmacı bir ortam üretecektir. Locke'un gördüğü tehdidin Hobbes'un aksine insan doğasından kaynaklandığını varsaymaması bu sorunun varlığını ortadan kaldırmaz fakat onun çözülmesi için yapılması gerekenin ne olduğu yönündeki fikrini etkiler. Çözüm, barışın korunma şeklinin bir otoritenin sorumluluğuna devredilmesidir. Hobbes'tan farklı olarak tüm haklar üst otoriteye devredilmemektedir çünkü devlet fikrinin temelindeki bu koruyucu otoriteden beklenen temelde doğa yasasının uygulanması ve korunmasıdır. Dolayısıyla düzeni sağlayacak olan insanın rasyonel davranış kalıbını muhafaza ederek yeniden üretecek bir üst otorite olarak devlettir. Locke'un doğa yasası ile işaret ettiği rasyonel davranış ve ona bağlı barış ortamı beklentisi de Hobbes'a benzer şekilde Uluslararası İlişkiler Kuramı'nı etkilemiştir. Disiplinin iki ana teorik sütunundan biri olan idealizm ve ona bağlı farklı yaklaşımlar belli ölçülerde Locke'un rekabetçi imaj taşıyan doğa durumu

anlatısına ve rasyonel davranışa barışın tesisinde atfedilen değere dayanan kuramlar üretmiştir.

Düzenin devlet içinde sağlanma biçimini kuramlaştıran bir başka Batı klasik siyaset felsefecisi Jean-Jacques Rousseau'dur. Hobbes ve Locke'un ardından gelen bir 18. Yüzyıl Fransız felsefecisi olan Rousseau'nun toplumsal sözleşme kuramı, önceki ikisinin eleştirisi üzerine kurulmuştur (Ağaoğulları, 2015, s. 35). Fransız felsefeci, doğa durumunu devlet otoritesinin olmadığı bir düzensizlik hali olarak değil bir toplum formu olarak anlatır. Bu doğa durumunu sürdüren dengenin mekanizmaları zaman içerisinde eşitsizlikler yaratarak onu düzensizliğe doğru dönüştürmüştür. Zamanla kurumsallaşarak doğa durumunun yerleşik özelliği haline gelen eşitsizlik insanın iyi ve özgür doğasını işleyemez hale getirerek, aslında özünde iyi olan doğa durumunu bir düzensizlik ortamına çevirmiştir.

Rousseau'nun kuramı, doğa durumunun aslında barışçıl olan ortamını bozan eşitsizliğin ortaya çıkışını ve kurumsallaşmasını anlatır. Bu geçişin nedeni yazara göre, mülkiyetin icadıdır. Mülkiyetin ortaya çıkmasıyla başlayan düzensizlik, Rousseau'nun ifadeleriyle; "bir toprak parçasının etrafını çitle çevirip 'bu bana aittir' diyebilen, buna inanacak kadar saf insanlar bulabilen ilk insan"la başlayan bir medeniyetin sonucudur (Rousseau, 1997, s. 43). Mülkiyetin toplumsal fonksiyonuna olumsuz bir rol yükleyen bu bakış açısı, onun bozduğu düzeni yeniden tesis etmek için bir öneri de sunmuştur. Buna göre, toplumdaki tüm bireylerin, güvenlik ve barışı sağlama amacıyla ortak bir güç inşa etmek için irade göstermesi ve bu toplu iradeyi toplumun otoritesine devretmesi ile düzen sağlanacaktır.

Rousseau'nun anlatısındaki haliyle doğal durumu, nihayetinde savaş ortamına dönüşse de bunun sebebi insan doğasının özgür bırakılması değil, mülkiyet ile bozulan dengenin eşitsizliğin başkalarına hükmetmenin yolunu açmasıdır (Rousseau, 2006, s. 14). Böylece düzensizliği düzene dönüştürecek olan eşitsizliğin eşitliğe dönüşümüdür fikrine ulaşan yazar, düzenin koşulu olarak öne sürdüğü eşitsizliği devlet eliyle sağlanacak politik ve yasal eşitlik olarak görmüştür. Bu eşitliği sağlayacak olan otoritenin meşruiyeti ise toplumsal sözleşmede ifadesini bulmaktadır. Meşru otoritenin temeli, eşitsizlik ve mülkiyet iddiasından doğan hükmetme isteği değil, toplumsal sözleşme vasıtasıyla devletle yapılan anlaşma olacaktır. Sonucunda her üyeye yasal düzeyde eşitlik sağlayacak olan bu anlaşmayla elde edilen barışın bedeli, bireyin mülkiyet ve kendini savunma hakkını

kaybetmesidir. Bu bedel kamusal çıkarı, özel çıkarın üzerine konumlandıran genel irade kavramıyla ahlaki bir içerik kazanacaktır (Isik, 2017, s. 87). Rousseau'nun teorisinde kamusal çıkar ile özel çıkar arasındaki ahlaki ilişki, bireylerin siyasi bir topluluğun üyeleri olduğu ve dolayısıyla kamu yararına katkıda bulunma yükümlülüğü olduğu fikri üzerinden kurulur. Başka bir deyişle, bireyler, ikisi çatıştığında ortak iyiyi kendi özel çıkarlarından önce tutmaya istekli olmalıdır. Bu, özel çıkarların peşinde koşmanın bir bütün olarak siyasi topluluğun istikrarını ve refahını baltalamamasını sağlamaya yardımcı olan bir ahlaki yükümlülük ve sorumluluk duygusunu ortaya çıkaracaktır.

Batı klasik siyaset felsefesi genel olarak uluslararası düzen ve barış sorununa, ulusal düzeyde bir siyasi düzenin kurulması ile ulaşılabileceği perspektifi sunmaktadır. Bir taraftan devlet davranışına rehberlik etmede ahlaki ve etik ilkelerin önemi vurgulanırken, diğer taraftan uluslararası barışa yönelik tehditlere karşı ortak hedefler, çıkarlar doğrultusunda bir işbirliği imkânının teşvik edilmesi için çeşitli önlemler tartışılmaktadır. Buna karşılık, çağdaş uluslararası ilişkiler teorileri, güç dağılımına ve devletler arasındaki çıkar dengesine daha fazla odaklanma eğilimindedir. Tezin bir sonraki başlığında Uluslararası İlişkiler'de barış ve düzene odaklanan teoriler değerlendirilmektedir.

2.3.2. Güç Dengesi ile Gelen Düzen: Realist Uluslararası Düzen Kavramı

Düzen yaklaşımları bölümünün başında değerlendirilen kuram ve tartışmalarda Uluslararası İlişkiler'de düzen ile kastedilenin belli düzeyde sağlanmış bir istikrar ve barış ortamı olduğu anlaşılmıştı. Bir uluslararası düzen teorisi niteliği taşıyan yaklaşımlar aslında barışın imkânı ve koşulları hakkındaki, tezin önceki başlıklarında değerlendirilen, varsayımlara dayanan açıklamalardır. Uluslararası İlişkiler'de barışın nasıl tanımlanacağı ve nasıl ortaya çıkabileceğine yönelik farklı görüşler, kuramların birbirinden ayrı kimlikler kazanmasının en önemli unsurlarından biri olmuştur. Klasik Uluslararası İlişkiler kuramlarından realizmin uluslararası sistemde savaşı önleyen şartlara dair önermeleri bu anlamda idealizm ve ondan doğan kuramsal varyantlarla çakışma halindedir. Realizmin çeşitli versiyonlarında, barış anlamında bir uluslararası düzenin temini, güç dengesi mekanizması ile bağlantılandırılır. Realist teorilerin uluslararası düzene ilişkin tezleri, muhtelif anlam ve kullanım biçimleri bulunan güç dengesinin uluslararası sistemin doğal durumunu

tasvir eden kullanımı ile ifade edilerek disiplindeki en temel analitik soyutlamalardan biri halini almıştır. Güç dengesi, uluslararası sistemin kendiliğinden ürettiği ve diğer tüm parametrelere bağımsız etkileri bulunan bir durumdur.

Realist Uluslararası ilişkiler teorilerinin klasik metinlerinde önemli yer tutan güç dengesi, kazandığı çok sayıda anlam ve içerikle yalnızca uluslararası politika analizlerinin değil, siyasi pratiklerin de merkezi bir kavramı halini almıştır. Realist düzen ve güç dengesi kavramları, uluslararası düzenin yükselişi ve düşüşüne dair kapsamlı bir anlatı için de temel sağlar. Böylece uluslararası ilişkiler tarihinin döngüleri, uluslararası düzenin önde gelen devletler arasındaki güç dengesine bağlı olarak meydana gelen ve birbirini takip eden dönüşümlerin ürünü olarak açıklanır (Levy, 2004, s. 33). Antik dönemlerden bugüne diplomasi tarihinin değişmez bir özelliği olarak realist analizlerin zaman ve mekan üstü tezler üretmesi için kullanışlı bir araç görevi üstlenmiş olan güç dengesi, aralarında uluslararası düzen varsayımı da yer alan çok sayıda alternatif anlama sahiptir (Andersen, 2016, ss. 8-9; Sheehan, 2004, s. 2). Bu alternatifler arasında; (1) uluslararası sistemde gücün eşit dağılmış olması; (2) gücün eşit olarak dağılması gerekliliği; (3) Niteliğinden bağımsız olarak, belirli bir zamanda mevcut olan herhangi bir güç dağılımı; (4) bir dış politika pratiği olarak bir devletin iki rakibi arasında stratejik denge gözeten dış politikası; (5) Uluslararası sistemde yer alan devletlerin, yükselen bir tehdidi engellemek üzere müşterek olarak gösterdiği tepki gibi birbirinden büyük farklılıklar gösteren kullanımlar bulmak mümkündür (Chatterjee, 1972, s. 51; Danilovic, 2002, s. 73).

Burada değerlendirilecek olan güç dengesi ise özünde realist teorilerin açık ya da dolaylı bir şekilde ifade ettiği uluslararası düzen açıklamalarını ifade eder. Bu realizmin ileri sürdüğü uluslararası düzen tezidir. Bir uluslararası düzen fikri geliştirmiş yaklaşımların genel hatlarıyla değerlendirildiği bir önceki bölümde gösterildiği gibi uluslararası düzen, en temel anlamıyla uluslararası sisteme istikrar ve öngörülebilirlik kazandıran ve aktörlerin birbiriyle ilişkili olmasını getiren unsurdur. Söz konusu istikrar, öngörülebilirlik ve ilişki biçiminin nasıl ve hangi süreçlerle oluştuğu hususu, farklı uluslararası düzen teorilerini birbirinden ayıran en önemli konudur. Bu ayrımları realist kuramcıların güç dengesi üzerine yaptıkları çalışmalarda da bulmak mümkündür. Güç dengesi üzerine belirli bir ortak tanımdan hareket eden realist kuramcılar, dengenin nasıl oluştuğu, devletleri dengeleme

stratejisi izlemeye hangi faktörlerin yönlendirdiği, yükselen güçlerin nasıl dengelendiği gibi sorulara farklı yanıtlar vermişlerdir (Nexon, 2009, s. 10).

Realizmin uluslararası düzen kavramsallaştırmasında ise en baskın perspektif güç dengesi yaklaşımıdır. Realizmin devletler arasındaki ilişkilere yön veren yerleşik kural ve düzenlemeleri ifade eden uluslararası düzen yaklaşımı güç dengesine bağlıdır (Ikenberry, 2011, s. 48). Yani realizmde uluslararası sisteme istikrar ve öngörülebilirlik kazandıran, aktörler arasındaki ilişkilerin işleyiş prensibini oluşturan şey normatif bir yön içermeyen ve mevcut güç dağılımı şeklinde anlaşılan kullanımıyla güç dengesi olgusudur. Güç dengesinin eşitlikçi ya da hiyerarşik bir karakter taşıması ise uluslararası düzenin temel mantığını değiştirmeyecektir (Ikenberry, 2011, ss. 13-14). Zira uluslararası düzen üzerine farklı tezler ileri süren realist yaklaşımlara göre hiyerarşik bir uluslararası güç dağılımı da aynı uluslararası düzene ait farklı bir görünüm olacaktır. Bu bakış açısına göre güç dengesi, getirdiği kısıtlama, baskı, teşvik ve imkânlarla uluslararası sistemin anarşik karakterine tutarlı ve anlaşılabilir bir düzenlilik kazandırır. Böylece kendiliğinden ortaya çıkan güç dağılımı, rekabet, işbirliği, güvenlik ya da çatışma gibi uluslararası politika olguları, gözlemlenmeye uygun hale gelmek üzere herhangi bir rastgelelikten kurtulmuş olacaktır (Wu, 2018, s. 25). Realizmi diğer düzen teorilerinden ayıran en önemli husus ise bu durumun herhangi bir bilinçli tutum, ideoloji, norm ya da tercihin değil uluslararası sistemin doğasının bir sonucu olmasıdır.

Güç dengesi ile gelen uluslararası düzene dair önemli açıklamalardan biri uluslararası istikrar kavramı etrafında geliştirilmiştir. Morgenthau'ya (1948, s. 131) göre güç dengesinin yerine getirmesi gereken işlev, doğaları gereği sürekli değişime tabi olan uluslararası güç ilişkilerinde istikrarın sağlanmasıdır. İstikrar, kendiliğinden ortaya çıkan yapı anlamındaki güç dengesinin bir işlevi ve aynı zamanda bir dış politika pratiği olan dengeleme siyasetinin de ana amacıdır. Burada uluslararası istikrar, güç dengesinin hükmü altında tüm birimlerin hayatta kalması ve büyük güçler arası savaşın olmaması anlamındadır (Paul, 2004, s. 6). Uluslararası düzenin yapıtaşı olarak güç dengesi, sistem içinde devletlerin sahip olduğu ve kullanabileceği gücün, diğer devletlerin gücü tarafından kontrol edilerek dengelendiği bir sistemdir (Schweller, 2016). Güç dengesi teorisinin savunucuları, dünya siyasetine özgü dinamiklerin, uluslararası sistemlerde tekrar eden güç dengelerinin oluşumu için baskılar yarattığını savunmuşlardır (Ikenberry, 2002, s. 8). Örneğin Layne (1997, s.

117), bu sistemi yapısal kısıtlamaların zorlaması olarak anlatmıştır, ona göre büyük güçler birbirlerine karşı denge kurar çünkü uluslararası sistem böyle bir tutumu dayatır. O halde bir devletin gücü, diğer güçlü devletleri tehdit edecek kadar yükselmesi bir karşı-dengeleyici koalisyonun tepkisi ile engellenecektir.

Klasik realizme önemli katkılar yapmış bir isim olan Kissinger (1989) ise güç dengesinin uluslararası istikrar ile ilişkisini, bu olgusunun ürettiği meşruiyet ilkesi ile uluslararası düzenin yıkılmasını zorlaştırmasına bağlar. Buna göre güç dengesinin aktörler üzerindeki caydırıcılığı yalnızca maddi imkân dağılımından değil, aynı zamanda bu dağılım ile meşrulaştırılmış uluslararası düzen ilkelerinden kaynaklanır ve uluslararası düzeni yıkma motivasyonu ile girişilecek bir eylemi engeller. Yapısal realizmin uluslararası düzene bakışı, güç dengesinin uluslararası sistemin özüne ait doğal bir fenomen olduğu varsayımına dayanır. Buna göre uluslararası düzeni ortaya çıkaran güç dengesi, kendi bencil çıkarlarının peşinden koşan devletlerin resen oluşturduğu ve kendi kendini düzenleyen bir sonuçtur

Yapısal realizmin güç dengesi yaklaşımı, doğanın düzeni gibi verili ve kasıtsız olarak varlık kazanan bir uluslararası düzen tasvir eder. Schweller'in (2008, s. 4) doğanın dengesine dair aydınlanma metaforunun bir uyarlaması olarak yorumladığı bu bütüncül bakış aktörlerin politikasının sonucu değil daha çok nedeni konumunda bir uluslararası düzen ortaya koyar. Böylece devletlerin hiçbiri güç dengesini amaçlayan bir dış politika izlemese de bir güç dengesi ortaya çıkacaktır. Bunun tam aksine tüm aktörler azami güç peşinde hareket etse dahi bu tutumu baskılayacak bir sistemik güç dengesinin etkileri görülebilecektir (K. Waltz, 1979, ss. 88-93).

Realist uluslararası düzen yaklaşımının en büyük zayıflıklarından biri, uluslararası düzenleri tarihsel bir olgu olarak görmemesidir. Aktörlerin amaç, çıkar, değer, norm ya da ideolojilerinden bağımsız olarak ortaya çıktığı varsayımına dayalı realist güç dengesi kavramsallaştırması, diplomasi tarihinin birbirinden uzak zaman dilimleri arasında kendini tekrar eden asgari bir ortaklık bulma anlamında etkili bir çözümdür. Fakat bir uluslararası düzenin ortaya çıkışı, işleyişi ve uluslararası politikaya etkisi anlamında son derece sınırlı bir öngörüye sahiptir. Örneğin, üzerine zengin bir literatür teraküm eden 20. Yüzyıl uluslararası düzeni ve sözgelimi 17. Yüzyıl uluslararası düzeni arasında bir güç dengesinin mevcudiyeti dışında kurumsal, ideolojik ve normatif bir ortaklık ya da benzerlik olmadığını ileri sürmek olağan bir yorum olacaktır. Oysa farklı tarihsel konjonktürlerde ortaya çıkan uluslararası

düzenleri birbirinden ayıran bu nitelikler, uluslararası düzeni ortaya çıkaran, işleten ve koruyan mekanizmaların temelini oluşturur. Bu nedenle güç dengesi ile gelen düzen anlamındaki realist uluslararası düzen kavramsallaştırmasının bu parametreleri içerecek kapsamlı bir uluslararası düzen tahlili için oldukça sınırlı olduğu anlaşılmaktadır.

Uzun diplomasi tarihinin muhtelif konjonktürel dönemlerinde hâkim aktörler tarafından kabul edilen sosyal amaçları ve değerleri yerine getirmek için açıkça tasarlanmış ve yüksek düzeyde kurumsallaşmış, kuralla yönetilen ve maksatlı uluslararası düzen örnekleri vardır (Pant, 2013, s. 12). Örneğin bu tezin farklı bölümlerinde incelenen vaka örneklerinde, belirli bir barış anlayışı ve arabuluculuk pratiğine ideolojik olarak yön vermiş uluslararası düzenler tasvir edilmektedir. Realist uluslararası düzen yaklaşımına yönelik eleştiriler en çok bu ihmale işaret eder. Örneğin, Liberal teorik külliyatın eleştirisi güç dengesinin; demokrasinin egemenliğini genişlettiği, karşılıklı bağımlılığın ve uluslararası kurumların barışa giden yeni yollar ürettiği yönündeki tezleri ile bu bölümde incelenecek olan alternatif uluslararası düzen kuramlarının üretilmesine zemin hazırlamıştır. Bir uluslararası düzen kuramı olarak güç dengesi, idealistler tarafından savaşa neden olmakla da itham edilmiştir (Richard Little, 1989, s. 87).

Güç dengesine dayalı uluslararası düzen perspektifine dair idealist eleştiriler akademik camia ile sınırlı değildir. Fikirleri tezin idealist uluslararası düzen başlığında detaylı olarak incelenecek olan 20. Yüzyıl politikacısı Woodrow Wilson, 1. Dünya Savaşı öncesi Avrupa'sını güç dengesi politikası izleyerek savaşlara yol açmakla suçlamış, ABD öncülüğünde bu çatışmacı ve eski uluslararası düzen fikrinin terk edilerek, her ulusun kendi başının çaresine baktığı yeni bir uluslararası düzenin inşa edilmesi gerektiğini ifade etmiştir (Gellman, 1989, ss. 155-156; Sheehan, 2004, s. 153). Wilson'un bu yaklaşımı, idealist uluslararası ilişkiler teorilerinin uluslararası düzen kavramsallaştırmasının felsefi taslağını çizer. Bu temelde, belirli dönüşümlerin barışçıl uluslararası düzenlerin oluşumuna imkân sağlayacağı varsayımıdır. Tezin takip eden başlıklarında değerlendirilecek olan alternatif uluslararası düzen kuramları özünde bu düşünceye dayanır.

2.3.3. Hegemonya ile Kurulan Düzen: Hegemonik İstikrar

Uluslararası İlişkiler'de kuramsal okula bağlı olarak farklı anlamlar taşıyabilen ana kavramlardan biri de hegemonyadır. Genel olarak hegemonya, bir devletin veya devletler grubunun uluslararası sistem üzerinde baskın etkiye sahip olduğu bir durumu ifade eder. Bununla birlikte, farklı teorik okulların hegemonyanın doğası, nedenleri ve sonuçları hakkında farklı bakış açıları vardır. Hegemonya, temelde Amerikan hegemonyasını inceleyen tarih yazımı faaliyetleri ve kuramsal açıklama çabalarının bir ürünü olarak alternatif ontolojik varsayımlar etrafında tanımlanmıştır (Okur, 2015, ss. 167-169). Hegemonik dönemin kuramsal bilgisini, inşa etmeyi amaçlayan özgün yaklaşımlardan biri hegemonik istikrar teorisidir.

Uluslararası İlişkiler literatüründeki kurumsalcı çalışmalarıyla tanınan ABD'li akademisyen Robert Keohane'in kavramsallaştırmasına dayanan hegemonik istikrar teorisi ana hatlarıyla, uluslararası sistemin anarşik doğasına rağmen aktörler arasında istikrarlı ve barışçıl ilişki sisteminin kurulmasını sağlayacak bir koşuldan bahseder (Keohane, 1980). Bu koşul, sisteme başarılı şekilde işleyen bir düzen kazandıracak olan tek ve güçlü bir aktörün varlığıdır. Hegemonik aktör belli değerler sistemine başvurarak şekillendireceği bir uluslararası düzeni koruyarak istikrarı sürekli kılacaktır. Teori, uluslararası sistemde tek ve güçlü bir aktörün hegemonik güç ilişkisi formunu temsil edecek biçimde var olmasını, klasik ve yapısalcı realist teorinin aksine diğer aktörler için bir tehdit olarak görmemektedir (Snidal, 1985, s. 581). Bunun nedeni, 1970'lerle birlikte ortaya çıkan Amerikan hegemonyasının azaldığı/kurumsallaştığı tartışmasını da biçimlendiren konjonktürle açıklanabilir. İçerdiği tarihsel referansları Amerikan yapısal gücünün anlamlandırılması için benzerlikler tespit etmeye yarayacak düzenlilikler bulma motivasyonundan doğan bu teori, Amerikanvari bir liberal hegemonun, sistemdeki diğer aktörler için istikrar ve barış ihtiyacı ve ortak mallardan sağlanan faydanın etkisiyle arzu edilebilir olduğunu ortaya koyar (Kindleberger, 1986). Böyle bir hegemonun olmadığı bir durumda dünya sistemindeki düzensizlikler herkes için bir tehdit olacaktır.

Uluslararası sistemde inşa edilecek barış ve istikrarı hegemonik aktörün mevcudiyetine koşullayan bu düzen yaklaşımı kökenlerini uluslararası politik-ekonomi çalışmalarına dayandırır. İstikrarlı bir işleyişin belli bir ekonomik model içinde mümkün olduğunu varsayması bu modeli koruyacak ve yayacak iyicil bir hegemonun varlığının herkesin faydasına olduğu düşüncesini temellendirmiştir

(Grunberg, 1990, s. 430). Bu argüman hegemonik istikrar teorisinin temeli olmuştur. Ekonomik modele indirgenmiş barış ve istikrar fikrinin koruyuculuğu rolünü 19. Yüzyılda Britanya, 20. Yüzyılda ise ABD üstlenmiştir (McKeown, 1983, s. 73). Bu konjonktürdeki istikrarının yalnızca ilgili süreçlerin merkezi aktör ve ittifakları nezdinde geçerli olması bu kuramın tarihsel bir hakikat olarak sunulması için bir sorun teşkil etmemiştir. Dolayısıyla, 19. ve 20. yüzyılın ortalarında serbest ticaret rejimlerinin varlığı ve sürdürülmesi, doğrudan uluslararası sistemin baskın üyeleri olan Britanya ve ABD tarafından sağlanan liderliğin taşıdığı bir sorumluluk olarak anlatılırken, uluslararası serbest ticaret rejimi barışla eşitlenmiş, bu modele ve onun davranış kalıbına uymayan aktörlerin barışın dışında kalması düzenin barışçıllık ve istikrarına hasar vermemiştir. Bunun dışında hegemonik aktörün koruduğu düzenden fayda sağlaması ve bunu ortak çıkar olarak tanıtarak rıza üretmesi, düzen barışçıl olduğu sürece bir sorun teşkil etmemektedir.

Hegemonik gücün kendi çıkarlarına evrensel değerler sureti kazandırarak hareket etmesi, Uluslararası İlişkiler'in ana akım kuramları ile çelişen bir durum değildir. Bu noktada hegemonik istikrar teorisinin özgün tarafı, sistemdeki diğer aktörlerin bunu onaylayacağını varsaymasıdır. Hegemonun sistemden aldığı bu onayın sebebi düzenin barışçıl işleyişidir. Burada bahsedilen barışçıl işleyişin hegemonik barış perspektifinden sorunsallaştırılması ve içerdiği barış ideolojisinin konjonktürle ilişkilendirerek değerlendirilmesi bu tez çalışmasının konuları arasındadır.

Farklı hegemonya yaklaşımları içinde, hegemonik istikrar teorisini öne çıkaran en temel husus, içerdiği ekonomi-politik perspektiften önce hegemonyayı uluslararası düzenin kurucu unsuru olarak açıklamasıdır. Zira, farklı sonuçlara varsa da yine bir tür ekonomi-politik perspektif hegemonya kavramını odak noktası yapan bağımlılık kuramlarında da mevcuttur. Fakat hegemonyayı, 19. yüzyıl emperyalizminin tekrarı gibi yorumlayan bu gelenek onu düzen kavramının çağrıştırdığı olumlu yönlerin ötesine geçen bir sömürü sistemi olarak açıklar. Hegemonik istikrar teorisi ise sahip olduğu ekonomik referansların da yardımıyla, uluslararası düzenin belli özelliklerinin mevcudiyeti ve sürekliliği için ona nezaret etmesi gereken meşru bir güç ilişkisi olarak yorumladığı kavramla hegemonyanın devamını arzulayanların argümanlarını inşa etmiştir. Teori bunu yaparken, Batı klasik siyaset felsefesinin devlet-doğa durumu ikilemine benzer bir istikrar-anarşi ikilemi kurgusuna dayanmıştır.

Hegemonyayı istikrarın koşulu sayan teorinin temsilcileri, anarşi söylemini düzensizlikle eşitleyen kaos tehdidini ana akım uluslararası ilişkiler kuramı ile paylaşmaktadır. Fakat onu ana akım yaklaşımların dışına çıkaran, anarşinin etkinliğini baskılayan bir unsur olarak hegemonyanın rolüne yönelik değerlendirmeleridir. Buna göre hegemon güç, anarşiye rağmen istikrarı getiren düzenin kurucu ve koruyucusudur. Kuramın özgün içeriği bu noktada başlar. Hegemonu düzen kurucu ve koruyucu yapan şey yalnızca zor ve rıza unsurlarına dayanan materyal kapasitesi değil, onun normatif karakteristiğidir (Snidal, 1985, s. 582). Teori, rasyonel bir tutum olarak sunduğu uluslararası düzenin devamı hegemona rıza göstermeyi, onun yokluğunda ortaya çıkacak anarşi ile gerekçelendirmektedir. Burada uluslararası düzenle kastedilen, hegemon aktörün bir uluslararası düzenden beklentiyle çelişmeyen belirli normatif ilkelere dayanan bir güvenlik ortamıdır. Hegemon aktörün kimliğine atfedilen bu önemli rol, teorinin evrensel üslubunun arka planındaki Amerikan siyasi kültürü ve iktidar mantığının kökenlerini açığa çıkarmaktadır. Çünkü güvenlik ortamı aslında bu ilkelerin ve siyasi kültürün işaret ettiği serbest piyasa ekonomisini koruyacaktır (Okur, 2015, s. 181).

Bu perspektif hegemonun uluslararası sistem içerisindeki davranış biçimini onun siyasi kültürü doğrultusunda şekillenen ekonomik sistemi ile ilişkilendirir. Hegemonik istikrarın, hegemon gücün serbest piyasayı korumak üzere şekillendirdiği bir uluslararası düzen tipi olarak kurgulanması, uluslararası düzen üzerine yapılan tartışmada dikkat çektiğimiz sistem-düzen ilişkisinin bir başka boyutunu daha görünür kılmaktadır. Bu sistemin anarşiden doğan güvensiz ve sürekli tehdit ortamının, bir düzenin işleyişini meşrulaştırmak üzere vurgulanmasıdır. İlgili kısımdaki değerlendirmede ifade edilen düzen, sistemin tarihselleşmiş halidir prensibi, sistemin üzerine meşru bir düzen inşa edilerek barışa ulaşılacak bir kuramsal inşa niteliğini de karşılamaktadır. Barışın, sistemin hegemonik niteliğine olan bağlılığını güçlendiren diğer bir boyut, hegemon aktörün istikrar adına sağladığı hizmettir. Hegemonik istikrar bu hizmeti, finansal, ekonomik enstrümanlar ve uluslararası kurumlar üzerinden tarif eder (Webb & Krasner, 1989, s. 184). Düzenin sağlayıcısı olan hegemonik gücün ürettiği rızayı kolektif güvenlik ve finansal istikrar gibi unsurlarla açıklayan ve ortak çıkar anlatısı oluşturan bu yaklaşım, hegemonun istikrar adına üstlenebileceği çatışma çözücü rolden doğrudan bahsetmez. Hegemonik istikrar teorisi ile anlatılan uluslararası düzenin, kuramın ismiyle işaret

edilen ana hedefi olan istikrar; yine hegemonun değerleri riyasetinde inşa edilecek bir barış düşüncesi ve bu düşüncenin kurumsallaşmış yöntemlerini gerektirecektir. Çalışmamızın ana sorunsalını oluşturan düzenlerin çatışma çözümü olan arabuluculuktaki izdüşümünü barış ideolojileri üzerinden anlama çabası hegemonik istikrar yaklaşımının çözümlemesinde yer vermediği bu konuyu düzenin işleyişinin temel bir aygıtı olarak konumlandırmayı amaçlamaktadır.

2.3.4. Daimi Barış için Düzen: Demokratik Barış

Barış kavramı üzerine özgün kuramlardan biri demokratik barış teorisidir. Dayandığı metodoloji ve alan açtığı normatif yaklaşımlarla akademik sahanın dışında politika yapımına ve uluslararası normlara da içerik kazandırabilmiş olan kuram, en temel anlamıyla iki demokrasi arasında çatışma yaşanmadığı fikrine dayanmaktadır (Kustermans, 2018, s. 1). Bu fikrin metodolojik, felsefi ve normatif kökenleri bulunmaktadır. Demokrasilerin kendi aralarında çatışma yaşamadığı hipotezi metodolojik kökenlerini uluslararası çatışmalara dair veritabanlarından, felsefi kökenlerini 18. Yüzyıl Alman filozofu Immanuel Kant'ın fikirlerinden, normatif kökenlerini ise liberal barış konseptinden almaktadır.

Demokratik barış teorisinin felsefi kökenini temsil eden Kant'ın idealist felsefesi, dünya barışının üç temel mekanizma ile sağlanacağını ileri sürmüştür. Bunlar cumhuriyetçi anayasanın yaygınlaşması, devletler arası yakın ticari ilişkilerin artması ve bir devletler federasyonunun kurulmasıdır (Simpson, 2019, s. 109). Demokratik barış kuramı ilk varsayımı temsili demokrasi ile özdeşleştirerek bir uluslararası barış teorisi geliştirmiştir. Kuramın altyapısını oluşturan esas varsayım ise uluslararası barışın belli tarihsel koşullar altında belli pratiklerle bağlantılı olarak elde edilebileceği düşüncesidir (Kustermans, 2018, s. 2). Bu belli pratikler büyük ölçüde uluslararası ilişkiler tahlilinin ikinci düzeyi olan devlet-içi siyasi yapıya atıf yapmaktadır (Mello, 2017, s. 472). Teorinin değişik versiyonları, demokratik rejimlerin savaş motivasyonunu iç siyasi süreçlerin etkisi ile baskılayacağını iddia etmektedir (Kinsella, 2005, s. 453). Bu noktada teorinin uluslararası barışın, savaşın engellenmesiyle elde edilebileceği düşüncesinin negatif barış yaklaşımına işaret ettiğini söylemek mümkündür.

Uluslararası sitemin tarihsel evrimi açısından önemli referans noktalarından biri olan 1815 tarihli Viyana Kongresi sonrasında Avrupa'da büyük güçler arasında yaşanan

çatışma sayısının azalması, ilgili süreçte cumhuriyetçi ya da demokratik rejimlerin sayısındaki artış trendi ile ilişkilendirilmesi demokratik barış teorisinin bilimsel çalışmalarına yön vermiştir (Gat, 2005, s. 85). Bu ilişkilendirmeyi sağlamak üzere yapılan bilimsel çalışmalarla kuram, zamanla Uluslararası İlişkiler literatüründe bir ampirik yasaya en yakın teori olarak kabul görmeye başlamıştır (Levy, 1989, s. 88). Kuramın normatif yönünü inşa eden liberal düşünce ise demokrasiye ek olarak liberal ideolojinin etkisini ortaya koymaya çalışmıştır (Owen IV, 2005, s. 88). Barışı demokratik sisteme ek olarak liberalizmle ilişkilendiren yaklaşımlar böylece kuramın normatif yönünü de beslemiştir.

Kuramın önde gelen temsilcisi Michael Doyle (2005) tarafından Kant'ın barış projesinin rejim tipi dışındaki diğer boyutlarını da kapsayacak bir sentezin oluşturulmasıyla güçlü bir demokratik barış teorisi geliştirilmiştir. Demokratik barış teorisi, iç siyasete atfettiği belirleyicilikle önemli bir dış politika teorisi sıfatını da kazanmıştır (Elman, 2001, s. 759). Doyle'un iç politika ortamının, barışçıl uluslararası politikaya yapacağı katkıyı sistematik bir şekilde analiz etmek amacıyla, liberal demokratik toplumların yapısal özelliklerine vurgu yapmıştır (Doyle, 1983, s. 206). Söz konusu yapısal özelliklerin başında, demokratik rejimlerde iktidar sahiplerini baskılayacak bir unsur olan yeniden seçilme endişesi yer almaktadır (Simpson, 2019, s. 116). Bu noktada Layne'in (1994, s. 12) devlet içindeki dönüşümün, uluslararası sistemin doğasını dönüştürecek bir kapasiteye sahip olmadığı eleştirisi ile birlikte demokratik barış kuramı etrafında ciddi bir tartışma başlamıştır. Örneğin rejim tipinin güç kullanımını sınırladığı tezinin liberal demokratik devletlerin savaştığı durumları açıklamadaki yetersizliği kuramın büyük bir zafiyeti olarak görülmüştür (J. MacMillan, 2003, s. 241). Doyle (2005, s. 463) ise teoriye yöneltilen eleştirilere cevaben, siyasal sistemin temel insan hakları ve ulus ötesi bağımlılığın liberal devletle barış mekanizması oluşturacak şekilde birbirine bağlandığını söylemiştir.

Ülke içindeki kamuoyunun barışa destek verme eğilimine dair varsayım devletlerarası ilişkileri barışa zorlayacak bir diğer iç yapısal unsur olarak öne çıkmaktadır (Rosato, 2003, s. 594). Kamuoyunun etkisi, demokratik rejimlerin karar alma yöntemi nedeniyle anlamlı görünmektedir. Bu bakış açısına göre kurumlar, güç dağılımı ve hesap verebilirlik gibi prensipler demokratik rejimleri otoriter rejimlerden ayıran özellikler olarak bu niteliklerini dış ilişkilere taşıyabilecektir

(Maoz & Russett, 1993, s. 626). Zira Kant'ın anayasal cumhuriyetçiliği dünya barışının koşulu olarak göstermesinin gerekçesi de kuvvetler ayrımı gibi nitelikler olmuştur (Onuf & Johnson, 1995, s. 189).

Demokrasilerin birbirleri ile savaşmadığını tespit eden ampirik çalışmaların, araştırma sorularına bağlı olarak göz ardı ettiği demokrasiler ve diğer rejim tipleri arasındaki savaş ve çatışmaların yaygınlığı, demokratik barış kuramı için ciddi bir eleştiri kaynağıdır. Kuramın öncülerinden Doyle (1983, s. 225) da demokratik devletlerin, demokratik olmayan devletlerle ilişkilerinde aynı düzeyde savaşçı olabileceğini kabul etmektedir, fakat önemli olan kendi aralarındaki barışçıl ilişkilerdir. Buna karşın, demokratik devletlerin kendi aralarında savaşmaması, onların uluslararası politikada bir güvensizlik üretmesinin önünde engel teşkil etmemektedir (Schulz, 2019, s. 22). Zira kuramın normatif gücü ve politika yapımını etkileme kapasitesi, demokrasinin inşası ya da yaygınlaştırılması gibi motivasyonlarla çok sayıda çatışmaya ve savaşa yol açmıştır. Bu durumdan hareketle demokratik barış kuramının negatif barışa dair bulgulardan yola çıkmasına rağmen, pozitif barışa meşruiyet sağlamak üzere kullanıldığı tespitini yapmak mümkün olmaktadır. Shalom'a göre demokratik barış kuramında, sosyal bilim metodolojisi, toplum ve politika yapımı arasında kurulan etkileşim, teoriyi genişleterek siyasi bir inanç haline getirmiş ve kuramın anlamı genişlerken akademik değeri zayıflamıştır (Ish-Shalom, 2013, s. 97). Böylece demokratik aktörün, demokratik olmayanla savaşı demokratik barışın devamı için bir gereklilik haline dahi gelebilmektedir.

Barkawi ve Laffey'e (1999, s. 403) göre demokratik barış teorisinin tarihsel verilere dayalı metodolojisi, anakronik bir mantığa dayanmaktadır. Buna göre modern demokrasi konseptinin geçmişe yönelik başvuru nesnesi haline getirilmesi başlı başına bir metodoloji hatasıdır. Ayrıca demokrasilerin yaygınlaştığı bir konjonktürün teorik ürünü olmasıyla kuramın statükocu bir nitelik taşıdığını söylemek mümkündür. Kuramın metodolojik zafiyetlerine dair bir başka eleştiri de demokratik rejimlerin savaşmamasını tek parametreli bir perspektifle açıklamaya çalışmasıdır (Joas & Knöbl, 2012, s. 217). Bu tek parametrenin devlet içi siyasi yapı olması de uluslararası ilişkiler literatürünün kaçınılması konusunda hassasiyet gösterdiği yerele benzetme ya da metodolojik ulusçuluk tuzağını ortaya çıkarmaktadır (Tabak, 2016, s. 23). Kuramın gözlemlediği olguyu tek parametreye indirgeyerek açıklama yaklaşımını eleştiren Gat (2005, ss. 77-78), uluslararası ortamda savaşların

azalmasının başka yapısal faktörlerle de açıklanabileceğini ileri sürmüştür. Bu tür yapısal faktörler arasında, sanayileşme, teknoloji devrimi, ekonomik gelişmişlik ya da nükleer silahların oluşturduğu dehşet dengesi gibi hususlara dikkat çeken alternatif barışı açıklama çalışmaları da mevcuttur.

Tezin vaka analizlerinde demokratik barış teorisinin, liberal barış ideolojisinin analizine ve anlaşılmasına katkı sağlaması beklenmektedir. Özellikle demokrasi ve barış arasındaki ilişkiye odaklanan bu teori, ekonomik karşılıklı bağımlılık ve uluslararası kurumların rolleri hakkında liberal barış ideolojisinin daha geniş iddialarının değerlendirilmesi için önemli referanslar içermektedir. Bu nedenle demokratik barış teorisinin uluslararası çatışma çözümü yöntemleri hakkında sunacağı perspektifin, liberal barış ideolojisinin anlaşılmasına katkı yapması beklenmektedir.

2.3.5. Tarihsel Dönemler Olarak Uluslararası Düzenler

Bir üst otoritenin noksanlığı anlamında anarşik bir yapıya sahip uluslararası sistemde barışın koruması ve istikrarın sağlanması anlamıyla uluslararası düzen, form olarak olmasa da işlev olarak çeşitli şekillerde ifade edilmiştir. Öncelikle modern uluslararası sistemin ortaya çıktığı 16. yüzyıldan önce barışın ve istikrarın sağlanması anlamında düzenin, devletler arasında değil devletlerin içinde kurulduğunu dikkate almak gerekmektedir (Kissinger, 2016, s. 21). Buna göre düzen, imparatorluk formundaki devletlerin gücünün erişim alanı ve süresi ile sınırlı bir şekilde ortaya çıkar. Kissinger'ın düzenin modern çağlar öncesi imparatorluklardaki anlamına dair bir tespiti, konuya şehir devletleri perspektifinden bakan araştırmacılarca da onaylanmıştır (Muldoon). Ona göre, imparatorluğun biçimsel karşıtı olan küçük ve bağımsız şehir devletleri siyasal düşünce tarihinde kazandıkları olumlu imaja rağmen insanlığın gelişimi için ideal çevrenin yani bir düzenin oluşmasını sağlayamamışlardır. Yazar şehir devletlerinin bu zafiyetini güçlü otoritenin eksikliğine bağlı olarak elde edilen göreli özgürlük ortamı ile telafi ettiğini vurgularken, imparatorlukların düzeni kabul eden ve onunla barışı daha uzun süre koruyan sistemler olduğunu da teslim etmektedir.

Düzenin imparatorluklarla ilişkisine dair yaklaşımların ardından, modern uluslararası düzenlerin gelişiminin kökenlerine yönelik önemli bir tez, Avrupa'da ortaya çıkan düzenin Avrupalıların farklı kıtalara yayılması ile evrenselleştiği şeklindedir. Bu yeni

bir düzen ilkesi olarak ortaya çıkan egemenlik ile eski düzenin temel değeri olan dini hiyerarşi arasındaki çatışmanın kazanan tarafının küresel ölçekte geçerlilik vasfı elde etmesini de sağlamış kabul edilmektedir. Dolayısıyla düzenlerin dönüşüm süreçlerinde insanları ve toplumları etkileyen şey hangi baskın olan ilkenin hangisi olduğu konusudur. İmparatorluklarla şehir devletlerinin mücadelesi istikrar ve özgürlük değerlerinin bu türden bir yansımasını oluştururken, Avrupa orta çağının sonunda meydana gelen ve Katoliklik tarafından temsil edilen eski düzen ile Protestanlık tarafından temsil edilen yeni düzenin çatıştırdığı husus da dini hiyerarşiye karşı devlet egemenliği ikilemi olmuştur. Bu çatışmanın galip tarafını ilan eden Vestfalya barışı ile ortaya çıkan düzen ilk Batı merkezli uluslararası düzen örneği olarak dünyanın anarşik yapısını düzen altına almaya, uluslararası anlaşmazlıkların çözümlenmesinde kabul edilmiş ilkeler koymaya ve savaşların yürütülüş biçimine kısıtlamalar getirmeye çalışmıştır (Kissinger, 2016, s. 17).

Düzenlerin tarihselleştirilmesinde hegemonik süreçlere referans veren yaklaşımlar, düzenleri belli dönemlere ait barış periyodları olarak tanımlamaktadır. Popüler örnekleri arasında Pax Romana, Pax Britannica ve Pax Americana kavramları yer alan bu yaklaşım düzeni hegemonya ile ortaya çıkan ve hegemonun caydırıcılığına dayanan barış dönemleri olarak açıklamaktadır. 19. Yüzyılın ortalarında Britanya'nın dünyadaki üstünlüğü kara devletlerinden hiçbir meydan okumaya maruz kalmamış olan ve sonuç olarak Avrupa'daki güç dengesinde Britanya'nın dengeleyici rolünü oynayabilmesini sağlayan deniz kuvvetlerine dayanmıştır. Bu düzenin hegemon aktöre sağladığı imkânlar neticesinde onun çıkarını ve değerler sistemini yansıtan liberal ekonomi normları kabul görmüştür. Fakat kabul gören tek husus barış dönemine adını veren hegemon aktörün ekonomi modeli tasavvuru değildir. Düzenin bu ayrıcalıklı aktörün değerler sistemini özgürleştirdiği bu mekanizma aynı zamanda onun barış tasavvurunu da belli pratiklerle hâkim formlar haline getirmiştir. 19. yüzyılın kıta Avrupa'sındaki güç dengesine ve Avrupa dışındaki yayılmanın yönetimine dayanan barış anlayışı bu düzenin temel sorunu olan doğu sorununun ürettiği çatışmaların çözümünde yapılan arabuluculuklarla pratik karşılığını bulmuştur.

Bu tespiti 19. yüzyılın ilk uluslararası düzen oluşturma girişimi olan Millet Cemiyeti sistemi için de yapmak mümkündür. ABD başkanı Wilson'un düşünceleri öncülüğünde ve sistemin en güçlü aktörü olan bu devletin siyasi kültürüne ve

uluslararası konumuna içkin olan çıkar algılaması ve değerler sisteminin inşa ettiği barış tasavvuru bu örgütte kurumsal bir nitelik kazanmıştır. Her ne kadar bu düzen oluşturma süreci 2. Dünya Savaşı ile kesintiye uğramış olsa da etkin olduğu kısa dönemde dahi kendi barış ideolojisini dünyanın muhtelif noktalarındaki çatışma çözümü süreçlerinde yaptığı arabuluculuk diplomasisiyle siyasi tarihe önemli etkilerde bulunmuştur. Vestfalya barışı ve 19. yüzyıl Avrupa diplomasisinden Milletler Cemiyeti'ne, ve nihayetinde 2. Dünya Savaşı ile Soğuk Savaş sonrası döneme kadar uluslararası düzen fikri pek çok farklı biçim almıştır (Schweller, 2001, s. 162). Bu biçimleri üreten, büyük krizler sonrasında hayata geçirilen barış anlaşmaları ya da barışın tesisi için tasarlanan norm, kural ve kurumlar olmuştur. Bu tarihsel düzenlerin ortak noktası, devletler arasında istikrarlı, öngörülebilir bir durumun sağlanması için barışın kaidelerinin belirlenmesi ve sistem içi çatışmaların hâkim aktörler tarafından bu kaidelere göre yönetilmesidir (Mazarr vd., 2016, s. 9). Sonuç olarak her büyük ya da sistemik kriz sonrası bir düzen oluşturma süreci çıkmıştır. Bunların başarılı olup olamayacağı farklı bir araştırma sorusu olsa da düzenlerin çatışma çözmede ve kendi barış ideolojisini evrensel bir kabule dönüştürmedeki başarısının onun devamlılığında kilit bir rol üstlendiğini söylemek mümkün olacaktır.

Bir uluslararası düzen fikri felsefi temelleri ve barış ideolojisi ile birlikte 19. yüzyıl diplomasisinde önce ortaya çıkmış, mevcut haliyle, birbirlerinin toprak egemenliğini tanıyan karşılıklı bağımsız devletler sisteminin bir tanımı olarak diplomasi tarihi araştırmaları tarafından geliştirilmiştir. Söz konusu felsefi temelleri ve barış ideolojisini inşa eden, düzenin hâkim aktörlerinin karakteristikleri olduğu kadar, dönemin düzenini tehdit eden başlıklar da olmuştur. Örneğin 19. yüzyıl Avrupa uluslararası düzeninin barış ideolojisi, Fransız Devrimi'nin getirdiği tehdit dalgası (Keene, 2002, s. 13), Avrupa dışında kolonyal faaliyet rekabeti ve Doğu sorunu meselelerine verilen tepkiyle ortaya çıkmıştır. Benzer faktör kategorilerini bütün düzenler için kullanmak mümkündür. 1. Dünya Savaşı sonrası Milletler Cemiyeti sistemi ile varlık kazanan barış ideolojisi, hem bir güç geçişi döneminin karakteristiğini, hem de imparatorluk sonrası oluşturulacak siyasi yapıların meşruiyeti sorununu çözme çabasının bir ürünüdür. 2. Dünya Savaşı sonrası ABD öncülüğünde inşa edilen uluslararası düzenin barış ideolojisi liberal, kapitalist ve demokratik siyaset ilkeleri etrafında kurulurken, sistemin diğer kutbunun

değerlerinin ürettiği sorunlara verdiği yanıtlarla şekillenmiştir. Soğuk Savaş sonrası uluslararası düzen ise hâkim aktörün barış ideolojisine, Sovyet sonrası coğrafyanın dönüşümü ve uluslararası terörizm gibi yine dönemin tehdit ve sorunları ile içerik kazandırmıştır.

Çalışmanın bundan sonraki kısmında burada yer verilen kuramsal ve tarihsel perspektif rehberliğinde belirlenmiş uluslararası düzen tarihselleştirmeleri, barış ideolojileri ile birlikte tanımlanacak ve söz konusu barış ideolojilerinin bu düzenlerin çatışma çözümü yaklaşımlarındaki rolü somut arabuluculuk vakalarının analizi ile değerlendirilecektir.

2.4. Bölüm Özeti

Bu bölümde yürütülen eleştirel literatür taraması, tezin üç temel sütununu oluşturan, arabuluculuk, barış ideolojisi ve uluslararası düzen kavramlarının muhtelif teorik külliyatlardaki mevcut halinde önemli eksiklikler ve tezin araştırma programı ile uyumsuzluklar tespit etmiştir. Kendi başlıkları altında ayrı ayrı değerlendirilen bu hususlar sonucunda arabuluculuk, barış ve uluslararası düzenlerin uzun vadeli yapısal etkileşimini araştırmaya imkân verecek yeni tanım önerileri geliştirilmiş ve bu tanımlar tezin vaka analizi bölümlerindeki kurgunun oluşumunda kullanılmıştır.

Diplomasi yapısı, devletler sistemi, uluslararası aktörler ve çatışma tipleri her uluslararası düzen ve tarihsel dönemde dönüşüm geçirirken uluslararası arabuluculuğun koşullarının da değiştiği ifade edilmiştir. Uluslararası arabuluculuğun tanımları incelenmiş ve bu tanımlarda arabuluculuğun uluslararası politikada bir parçası olarak gerçekleşmesiyle, iç hukuk sisteminin bir parçası olarak gerçekleşmesi arasındaki farkların gözden kaçabildiği belirtilmiştir. Diplomatik arabuluculuk ile iç hukuk sistemlerindeki arabuluculuk süreçleri arasındaki yapısal farklılıklar vurgulanmıştır. Bu farklılıkların en önemli göstergesi olarak yerel düzeydeki hukuki olan ve hukuki olmayan uzlaştırma süreçleri arasındaki karşıt ilişkinin uluslararası politikada mevcut olmayabileceğine dikkat çekilmiştir. Yapılan değerlendirmeler sonucunda uluslararası arabuluculuğun, *ihtilaf taraflarının rızasına ve kabulüne bağlı olarak başlayan ancak arabulucunun, başarılı ya da adil bir barış sağlama koşulundan bağımsız olarak, tavrının çatışan taraflardan daha etkili olduğu bir çatışma çözümü formu* olarak tanımlanması önerilmiştir.

Uluslararası barışa yönelik teori ve kavramsallaştırmalar, Batı klasik siyasi düşüncesindeki temelleri, uluslararası ilişkiler teorilerindeki yansımaları ve eleştirel çalışmalardaki sorgulamaları üzerinden incelenmiş, uluslararası barışa ilişkin tarihsel bir kavrayışın eksikliği vurgulanmıştır. Bu bölümde ayrıca uluslararası düzen yaklaşımlarına yer verilmiştir. Uluslararası düzenler uluslararası sistem ile karşılaştırılmış ve tarihsel bir boyut taşımayan uluslararası sistemin aksine, uluslararası düzenlerin belirli bir zaman ve mekân sınırı taşıdığı ifade edilmiştir. Buna göre, sistem ise aktörler üstü bir yapıyı belirtirken, düzen, aktörler arası bir yapıya gönderme yapmaktadır. Tezin vaka analizlerinde önemli bir başlık olarak yer verilen uluslararası düzen analizlerinde, bu kavramın uluslararası sisteme getirilen, yerleştirilen ve kazandırılan bir nitelik olarak anlaşıldığı, güvenliğin ve barışın nasıl sağlanıp sürdürülebildiği hakkında yapılan düzenlemeleri ifade ettiği belirtilmiştir.

Var olan kavramlara yeni içerik kazandırma çabası dışında bu tezin araştırma sorunsalı ve iddiaları ile ilgili olarak metin boyunca açıklanan, tartışılan ve referans verilen özgün kavramsallaştırmalar da oluşturulmuştur. Bunlar araştırmaya kılavuzluk eden teorik sentezin bir parçası olarak arabuluculuk formları, barış ideolojileri, tarihsel düzenler başlıklarını tanımlayan ideal tiplerdir. Bu özgün kavramsallaştırmalar, barış, çatışma, kriz, istikrar, düzen gibi alanın temel terimlerini de sorunsallaştırmaktadır.

3. 1815-1914 AVRUPA UYUMU DÜZENİNDE BARIŞ İDEOLOJİSİ VE ARABULUCULUK: 1897 GİRİT ARABULUCULUĞU VAKASI

3.1. Avrupa'nın Barışı: Güç Dengesi, Restorasyon, Kimlik ve Uyum

Başlangıcından gecikmeli sonuna kadar 19. yüzyıl, diplomasi tarihi araştırmacılarından özel bir ilgi görmüştür. Bu ilginin en temel sebebi; 19. Yüzyıldan 1. Dünya Savaşı sonrasına uzanan sürecin, toplumsal hayatın genel durumu ve tarihin akışının uluslararası siyasetteki gelişmelerle ilişkisini azami düzeye çıkaran olaylarla dolu olmasıdır. Savaş, çatışma ve şiddet açısından inkâr edilemez bir uluslararası güvensizlik ile barış, işbirliği ve uzlaşma açısından diplomasi tarihinin benzersiz örneklerini oluşturan uygulamaların eş zamanlı olarak gerçekleştiği 19. yüzyıl uluslararası düzeni, bu çelişkilerden kendine has ve her yönüyle incelemeye değer bir uluslararası barış yapısı ve ideolojisi çıkarmıştır. Bu yapı Avrupa Uyumu/ahengi (Albrecht-Carrié, 1968), Viyana düzeni, Pax-Britannica (Gilpin, 1981; Goldstein, 1988), Victorian Barış (Ceadel, 1996), Restorasyon Avrupası (Kissinger, 1957) ya da daha temel bir ifadeyle güç dengesi sistemi (Mearsheimer, 2001; Morgenthau, 1948; Sheehan, 2004) gibi muhtelif adlandırmalarla tanımlanabilmektedir.

Sözü edilen barış dönemi ve düzeninin hâkimlerini ya da en azından kurucu aktörlerini esas alan bu tanımlamalar barışın öznelerini isabetli bir şekilde açıklarken, onun muhataplarını, nesnelerini, kapsamını ve tasnif dışı bıraktığı coğrafyayı kapsamayan bir perspektif sunmaktadır. Kendisini açıklamak üzere başvurulan farklı adlandırmaların varlığı ile bütünlük arz eden niteliği pekişen 1815-1914 süreci, tarihte sık rastlanmayan türden bir uluslararası düzendir. Napolyon savaşları sonrası Avrupası, yeni bir uluslararası düzen oluşumunun klasik bir örneğine dönüşecek siyasi konjonktürü ile bu Avrupa'nın yeni barış ideolojisi için gerekli zemini oluşturmuştur. En azından bir büyük gücün kesin mağlubiyeti ile sonuçlanan bir büyük savaş sonrası ortamı olarak tarif edebileceğimiz bu zemin, galip devletlerin yeni bir barışı inşa etme kapasitesi kazanmasını sağlamıştır (Slantchev, 2005, s. 33).

Norm, prensip ve kurumları söz konusu galip güçlerce belirlenmiş olan uluslararası düzenin varlığını ve işleyişini açıklamak üzere farklı teorik çerçevelere başvurulabilmektedir. Örneğin dönem üzerine uzmanlaşmış diplomasi tarihçisi Matthias Schulz (2019, s. 29), barışçıl düzenin işleyişini büyük güçler arası iletişim pratiğine ve buna bağlı olarak güvenlik kaygılarının kısmen aşılabilmesine dikkat çekerek açıklar. Diplomasiye realist perspektiften bakan çalışmalarıyla bilinen Henry Kissinger ve Hans Morgenthau gibi isimlerin barış yerine kullandıkları ifadeyle uluslararası istikrarı açıklamayı hedefleyen çalışmalarında güç dengesi odak noktasındadır. Buna göre güç dengesinin karar alıcıları istikrarı muhafaza etme yönünde baskılaması uluslararası politikaya büyük güçler açısından istikrar kazandırmıştır (Morgenthau, 1948, s. 27). Realist bakış açısının bir başka örneği 1815-1914 arası uluslararası sistemin çok-kutuplu yapısına dikkat çeken açıklamalarda görülür. Örneğin Edward Spiezio (1990, s. 166) bu dönemi çok-kutupluluğun uluslararası sisteme istikrar kazandırması için bir örnek olarak göstermekte, Nichols (1971) ise beşli idare anlamında *pentarşi* kavramını kullanmaktadır.

Buraya kadar değerlendirilen yaklaşımların güce ve gücün dağılımına ilişkin faktörlere ağırlık verdiği ortadadır. Fakat uluslararası düzenlerin mekanik olmaktan çok organik bir nitelik taşıdığı düşünüldüğünde, açıklanmaya çalışılan barış ve istikrarın coğrafi mikro evrenini ve - örneklerini tezin ilerleyen kısmında incelediğimiz - kolektif diplomasi pratiklerini anlamlandıran farklı unsurlara da başvurma gereği ortaya çıkacaktır. Zira Avrupa Uyumu olarak tanımlanan uluslararası düzenin getirdiği barış ve istikrar, güç dengesi prensibi kadar ortak değerler, kimlik ve medeniyet algısına da dayanmaktadır (Soutou, 2000, s. 333). Söz konusu düzenin siyasi mimarları arasında sayılan Klemens von Metternich, uluslararası düzenin şekillenmesinde Hıristiyan ahlak ve değerlerinin rolünü sık sık vurgulamış ve bu değerlendirmeyi kabul ettiğini göstermiştir: Politikacıya göre, yeni uluslararası düzen, Hristiyanlığın kalbinde doğmuş bir devletler toplumunu ifade eder (Joll, 1982, s. 211). Buna göre dönemin diplomasi anlayışını yalnızca güç dengesi ve çıkarda ortaklaşma ile açıklamak eksik kalmakta, düzenin kurucu öznelerinin ortak değerlerine ve buna bağlı dayanışma duygusuna da referans vermek gerekmektedir (Schroeder, 1994b). Bu referansa bir örnek, William L. Langer'in (1968, s. 303) dönemin uluslararası düzeninde azınlıkçı kendi kaderini tayin

prensibinin geçerliliğinden söz edilememesine rağmen, özellikle Hristiyan Doğu Avrupa ve Balkan ülkelerinin ayrılıkçı faaliyetlerinin Avrupa düzeni temsilcileri tarafından tanındığını belirterek, Avrupa Uyumunun bir kültürel proje olduğunu ileri süren yorumunda mevcuttur. Buna göre Avrupa Uyumu düzeninin kurucu aktörleri nezdinde Hristiyanlığın, en azından Hristiyan olmayanlara karşı, muhafazakarlıktan daha geçerli bir kimlik unsuru olduğunu ileri sürmek yerinde olacaktır.

Dönemin barışçıl kabul edilen uluslararası düzenine dair en yaygın teorik açıklama ise, aynı zamanda 19. yüzyılın etkin bir diplomasi aracı olarak kullanılan diplomatik Kongre sistemine odaklanan ve uluslararası kurumsalcılığın ilk örneğini gösteren yaklaşımlardır. Kongre sistemi temel ve dar anlamıyla 1815-1822 arasında düzenlenen 4 büyük uluslararası kongre ile süreklilik kazanmış (Chapman, 1998, s. 60), özellikle yüzyılın ikinci yarısından itibaren 1. Dünya Savaşı'na kadar Doğu Sorunu kapsamındaki gelişmelerde sıklıkla başvurulmuştur.

Devletler arası barış ve güvenin tesisinde iletişim ve karar alıcıların algılarının rolü üzerine önemli çalışmaları bulunan Robert Jervis (1985), Avrupa Uyumunu incelerken diplomatik müzakereleri mümkün kılan kongrelerin getirdiği iletişim imkânlarına dikkat çeker. Böylece büyük güçlerin kendi aralarında anlaşmaya vararak bunu Avrupa'ya servis edebilecekleri çok taraflı bir yönetim sistemi ortaya çıkmıştır (Osterhammel, 2014, s. 397). Kongreler ya da konferanslar kolektif eylemin en önemli aracı olmuş, böylece ikili ilişkilerin anlaşmazlıklar üzerindeki nüfuzunun aşılması amaçlanmış ve uluslararası düzen beş büyük gücün idaresi altında dondurulmuştur (Kupchan, 2010, ss. 198-199; Schroeder, 2000, ss. 159-160). Kongre sisteminin uluslararası düzen ve barış ile ilişkisi bu tespitlerde olduğu gibi sıklıkla vurgulanan bir faktördür. Örneğin Sheldon Anderson (2007, s. 306), 19. Yüzyılın barış anlatısını en çok 2 büyük kongrenin, 1815 Viyana ve 1878 Berlin Kongrelerinin şekillendirdiğini söyler.

Avrupa Uyumu düzeninin kongreler sistemi üzerine önemli çalışmaları olan Schoeder'e (1993, s. 47) göre ise bu sistem uzun dönemli çıkar ve güvenlik algısının, kısa dönemli beklentinin yerine geçmesinin bir göstergesi olarak stratejik düşüncenin değişimini temsil eder. Bütün bu perspektifleri buluşturacak özet bir ifadeyle Napolyon savaşları sonrası siyasi konjonktürün şekillendiği 1815 Viyana Kongresi sonrasında barışın, galip güçlerin çıkarlar manzumesini güç dengesi yoluyla koruyabildiğini söylemek mümkündür. Bu kongrede dönemin devlet adamları barışı

garanti altına alacak bir çerçeve inşa ederek, sınırları, kısıtları ve koşulları bu çerçeve ile inşa edilen barışı diğer ülke ve aktörlere karşı uygulamaya koymuşlardır (Richmond, 2005, s. 32). Bu uygulamaların başarısı uluslararası düzenin devamı için hayati öneme sahiptir, zira kolektif olarak belirlenmiş düzenlemelerin ardından meydana gelebilecek herhangi bir önemli değişikliğin düzenin hâkim aktörlerinin çıkarlarını doğrudan etkileyebileceği düşüncesi, Avrupa Uyumunun muhafazakar tutumunu göstermektedir (Slantchev, 2005, s. 1). Bu muhafazakarlık çalışmanın ilerleyen bölümlerinde yer verilen Kongre sistemi ve barışın muhafazası analizinde vurgulanan siyasi muhafazakarlık ile de tutarlılık taşımaktadır. Napolyon savaşları sonrasında inşa edilen barış yalnızca 1815 sınırları üzerinde değil, aynı zamanda meşru yönetim biçimi üzerinde de tanımlayıcı bir otoritedir. Buna göre Napolyon savaşlarının yayılmasını amaçladığı anayasal, cumhuriyetçi ve meşruti rejimler engellenmeli, Avrupa tahtları korunmalı (Holbraad, 1971, s. 32) ve bu çabanın Avrupa barışına verdiği zarar restore edilmelidir. Avrupa Uyumu düzeninin anahtar vurgularından biri olan barışın restorasyonu söylemine tezin ilerleyen bölümlerinde ayıca detayları ile yer verilecektir. Söylemin tezin bu kısmı için taşıdığı önem, Avrupa Uyumunun dayandığı güç dengesinin sıradan bir güç dengesi olmadığı, kendi içinde ve kendi dışında var olan gerçekliğe karşı son derece değer yüklü bir diplomasi sistemi olduğuna dair yeni bir bakış açısı getirmesinden kaynaklanmaktadır.

Napolyon savaşları sonrası Avrupa'nın uluslararası düzenini açıklayan çeşitli kavram ve tanımlamalar hakkındaki bu kısa girişin ardından dönemin diplomasi tarihinde asıl gözlemlenen şeyin Avrupa dışında savaş, çatışma ve şiddet içeren sömürgecilik ve nüfuz alanı politikaları olduğuna dikkat çekmek gerekir (Kupchan, 2010, s. 192; Lindley, 2003, s. 196). Yeni uluslararası düzende Avrupa Viyana'daki anlaşmalara saygı göstermeye ve işbirliğini sürdürmeye özen gösterirken, Dünya'nın başka yerlerinde bunların ihlali sıradanlaşmıştır. Ingram (2001, s. 214) Avrupalıların kendi aralarında savaşmamış olsalar dahi geri kalan herkesle savaştığını belirtir. Buna göre savaşın ve barışın meşruiyeti için aranan koşulların önemli ölçüde paylaşılan kimlik ve değerlerle ilişkili olduğu, bu kavramların Avrupa'da ve Avrupa dışında aynı anlama ve meşruiyet koşullarına sahip olmadığı söylenebilir. Bu noktada Osterhammel'in, Avrupa Uyumunun bir Avrupa kurumu olduğunu, Dünya'nın geri kalan kısmının bu sisteme dahil olmadığı şeklindeki yorumu gibi yaygın olduğu

kadar eksik olan bir bakış açısını temsil etmesi bakımından önemlidir (Osterhammel, 2014, ss. 473-475). Zira sözü edilen aktörler farklı ilişki biçimleriyle özne ya da nesne olarak bu sisteme dahildir. Çok taraflı ve sürekli diplomatik temas ya da Kongre sistemi gibi pratikler Avrupa barışının korunmasına olduğu kadar, Avrupa dışına müdahalenin meşrulaştırılmasına da hizmet etmiştir (Richardson, 1999, s. 51). Avrupa dışına müdahale anlamında en belirgin mesele olan Doğu Sorunu ise Avrupa Uyumu düzeninin asli sorunu olarak ayrıca ele alınacaktır.

Avrupa'da ve Dünya'nın farklı coğrafyalarında meydana gelen çok sayıda savaş, çatışma ve şiddete rağmen (S. Anderson, 2007, s. 304) dönemin barışçıl niteliğinin hem düzenin öznelerinin ifadelerinde hem de diplomasi tarihi çalışmalarında açıkça tespit edilmesi, barışa dair özgül ve bilinçli bir tanım olduğunu ortaya koymaktadır. Tezin bu bölümünün ana amacı işte bu özgül ve bilinçli barış tanımlamasını sorgulamak ve dönemin uluslararası pratiklerinde karşılığını bulmaktır. Bu amaçla kurucu ilkeler, kurumlar ve kolektif faaliyetle muhafaza edilen barışa, onu koruyan aktörlerin ötesine geçecek bir düzlem ve daha geniş bir perspektif kazandırılması hedeflenmektedir.

3.2. Kongre sistemi ve Avrupa Barışının Muhafazası

Avrupa diplomasi tarihine dair ana akım literatür, 19. Yüzyıl Kongre sistemini, Napolyon hükümdarlığındaki Fransız İmparatorluğu'nun mağlubiyetinin ardından bir araya gelen Britanya, Avusturya, Prusya ve Rusya temsilcilerinin stratejik gündemlerindeki ayrılığı, üzerinde uzlaşma sağlanabilen asgari prensiplerle aşmayı denediği ve kısmen başarılı olduğu yeni bir siyasi program belirleme ve uygulama süreçleri olarak anlatır. Siyasi program belirlemeye ilişkin yaklaşımlarda dönemin karar alıcıları ve diplomatik figürleri oldukça ön planda pozisyonlandırılmaktadır. Avusturya'yı temsilen başbakan Klemens von Metternich, İngiltere'yi temsilen dışişleri bakanı Viscount Castlereagh, Rusya'yı temsilen Çar I. Alexander, Prusya'yı temsilen başbakan Karls August von Hardenburg ve Fransa'yı temsilen dışişleri bakanı Charles Maurice de Talleyrand'ın diplomasi tarihi araştırmacıları için aşinalık kazanmış isimleri, bu alanda birey-düzeyli analizin ne kadar yoğun kullanıldığını da göstermektedir. Bu analitik tercihin muhtemel bir açıklaması ise Avrupa Uyumunun mekanik bir güç dengesinden ibaret olmadığına dair örtük kabulün birey-düzeyinde etkileşimlere verilen öneme dayalı olan bir başka göstergesidir. Avrupa Uyumunu,

Fransız devrimi ve Napolyon savaşları sonrası Avrupa'nın büyük güçleri tarafından kabul edilen gayr-ı resmi kuralların bir toplamı olarak gören (Elrod, 1976) bu klasik anlatı bir büyük savaş sonrası konjonktürün galip aktörlerini ve onların statükocu reflekslerini öne çıkarmaktadır (Sears, 1944, s. 309). Eric Hobsbawm'ın (2010), Avrupa Uyumunu hanedan devletlerin iç ve dış düzende istikrar sağlama girişimi olarak tanımlarken vurguladığı istikrar unsuru da bu görüşün bir yansımasıdır.

Avrupa Uyumu olarak adlandırılan uluslararası düzenin varlığını bu gündemle sınırlayan yaklaşımlar, bu düzenin en önemli yapısı olan Kongre sistemi hususunda farklı dönemlendirmeler sunmaktadır. Bazı araştırmacılar Kongre sistemini Avrupa'daki sosyalist devrimlere referansla 1815-1848 (M. L. Haas, 2018, s. 73) arasıyla, Kırım Savaşı'na referansla 1815-1853 arasıyla (Lawson, 2016, s. 103) ya da 1870'lerden itibaren Almanya ve İtalya'nın bütünleşme ve bağımsızlaşma süreçlerine referansla 1815-1871 arasıyla (Müller, 2018, s. 138) sınırlandırırken; diğerleri farklı vurgularla sistemin 1. Dünya Savaşı'na kadar sürdüğünü tespit etmektedir (Holbraad, 1971; Kissinger, 1994; Schroeder, 2000; Vick, 2014). Buna göre Avrupa Uyumu, 1. Dünya Savaşına kadar, Avrupa barış anlayışını ve önceliklerini önemli ölçüde etkilemiş, farklı konjonktürlerde farklı aktörlerin ön plana çıkmasına rağmen özellikle Avrupa dışına bakışta bir süreklilik arz etmiştir (Soutou, 2000, s. 331).

19. Yüzyılın iki parçalı bir asır olarak anlatımında 1815-1853 arasının belli bir bütünlük taşıyan kongre dönemi; 1856-1914 sonrasının ise bu düzenin giderek zayıfladığı bir düzensizlik dönemi şeklinde tasvir eden çalışmalar vardır (Bisley, 2012; I. Clark, 2011; Schroeder, 1972). Bu yaklaşımlarda 1850'li yılların iki farklı dönemin ayrım noktası olarak gösterilme nedeni ise 1853-1856 Kırım savaşı olarak ifade edilir. Zira Kırım savaşı büyük güçlerin kendi aralarında savaşmamaları için oluşturulan Kongre sisteminin işlevini kaybettiğini göstermektedir. Fakat Schulz'un (2009, s. 684) belirttiği gibi, Avrupa Uyumu aktörlerinin 1854 sonrası bu savaşla ilgili olmayan başka konularda diplomatik mekanizmayı işletmeye muktedir olmaları Kırım Savaşı'na dayandırılan düzenin çöküşü anlatısını zayıflatmaktadır. Zira 1856 sonrasında dahi Avrupa Uyumu aktörlerinin katıldığı 22 uluslararası konferans düzenlenmiştir. Buna göre büyük güçlerin kendi arasındaki çatışması olarak bir istisna teşkil eden Kırım Savaşı'nın, var olan diplomatik sistemi değiştirecek bir

etkide bulunması önlenmiş ve bu çatışmanın uluslararası düzen düzeyindeki olası sonuçları bir ölçüde kontrol edilmiştir (Joll, 1982, s. 212).

1853 sonrası Avrupa Uyumu aktörleri arasında önemli çatışmaların yaşandığı doğrudur, yalnızca Kırım savaşı değil, 1859 Fransa-Avusturya savaşı, 1866 Avusturya-Prusya Savaşı, 1870 Fransa-Almanya savaşı doğrudan Avrupa coğrafyasında gerçekleşen çatışma süreçleridir. Fakat bütün bunlardan sonra dahi, Avrupa Uyumu temsilcilerinin birçok kolektif aksiyonuna ve konferans sistemine dayalı siyasi projelerine rastlamak mümkündür. 1900-1901 yıllarında Çin'in Avrupa Uyumu temsilcileri tarafından kolektif işgali bu tespiti güçlendirecek örneklerden biridir. Tez çalışmamızın bu hususa yaklaşımı ise Avrupa Uyumu düzenini ve onun temel yapısı olan Kongre sistemini 1. Dünya Savaşı'na kadar geçerli gören literatürle aynı doğrultudadır. Bunun dışında Avrupa Uyumu düzeninin esas kurucu problemi olduğunu iddia edeceğimiz Doğu Sorunu meselesinin bu kolektif davranışın tezahürlerine ne kadar sahip olduğunu 1878 Berlin Kongresi'ne referansla açıklamak da mümkündür. Bu tez çalışmasının ana vakalarından biri olarak seçilen 1897 Girit arabuluculuğu da bu kapsamda değerlendirilmiştir.

Avrupa Uyumunu Napolyon sonrası Avrupa'sının restorasyonu olarak gören perspektifin açıklayıcılığı özellikle 19. Yüzyılın yarısı tamamlandıktan sonra büyük ölçüde zayıflamaktadır. Zira Napolyon'un temsil ettiği değerler, zaman içerisinde gelişen yeni sorunlar ve gündemlerle, Avrupa'nın meşru hükümdarlarının üzerinde fikir birliği sağladığı ortak tehditler olmaktan çıkmış ya da en azından önceliğini yitirmiştir. Fakat göz ardı edilmemesi gereken husus örnekleri ile işaret edildiği gibi, değişen gündem ve problem tanımlamalarının, Avrupa diplomasisindeki ana aktörlerin kolektif aksiyon mekanizmasını yok etmemiş olmasıdır. Buna rağmen 1850'li yıllarda değişen uygulamalardan da söz etmek mümkündür; örneğin Müller (2018, s. 146) bu değişiklikleri kongre sisteminin esas konusunun Doğu Sorununa dönüşmesi, uluslararası kongre ve konferanslarda yer alan temsilcilerin büyükelçiler gibi daha alt statüye sahip diplomatlar olması, kolektif askeri müdahalelerin devrim karşıtlığı yerine azınlıkları koruma hedefi ile meşrulaştırılması olarak göstermektedir.

Kolektif aksiyon, Avrupa Uyumu ve Kongre sisteminin, teorik açıklama, dönemlendirme ve siyasi programı tespit etme açılarından farklı tezler içeren tüm açıklamalarıyla kesişen bir ortak unsur olarak değerlendirilmeli ve Avrupa

Uyumunun farklı dönemler ve olaylardaki etkinliğini ileri sürmenin birinci koşulu olarak kabul edilmelidir. Büyük güçler arası ilişkilerde her zaman işbirlikçi ve uyumlu bir karakter mevcut olmasa dahi kolektif aksiyon ve buna dayalı dış müdahaleler mevcuttur (K. Kagan, 1997). Bu uluslararası düzeni, sonraki yüzyılların çok daha kurumsal ve somut uluslararası düzen örnekleri açısından bir erken örnek olarak gören değerlendirmeler buna dayanır.

Örneğin Kongre sisteminin yasallaştırılmış siyasi sorumluluk ilkesi ve uluslararası barış adına gerçekleştirilen çatışma-çözücü diplomatik/askeri müdahalelerin türevlerini 20. Yüzyılın genel uluslararası düzen kurumları olan Milletler Cemiyeti ve Birleşmiş Milletler yapılarında görmek mümkündür. Stanley Hoffmann'a göre de Avrupa Uyumunun Kongre sistemi; Milletler Cemiyeti ve Birleşmiş Milletler'in entelektüel öncüsü konumundadır (Hoffman, 1954). Tezin ileri bölümlerinde ayrı ayrı incelenen bu örnekleri, Avrupa Uyumu ile doğrudan ilişkilendirmek bir ölçüde liberal bir perspektife dayalıdır. Richmond'un (2019, s. 26) da değerlendirmesini dayandırdığı bu bakış açısı üç farklı uluslararası düzeni barış yaklaşımları açısından liberalizm paydasında bir arada görme eğilimini üretmektedir. Fakat bu tez çalışmasının bütünü ile belirginlik kazanan barışın uzun vadeli dönüşümü perspektifi, 19. Yüzyıl Avrupa Uyumu düzeni ve Kongre sisteminin diğerlerinden farklı bir barış ideolojisi ekseninde biçimlendiğini ortaya koymayı sağlayacaktır.

3.2.1. Kongre sisteminin Yapısı ve Prensipleri

Napolyon savaşlarının galipleri tarafından başlatılan ve süreklilik kazanan Kongre sistemi, çok taraflı bir kriz yönetiminin ilk formlarından biridir (Lindley, 2003, s. 195). Mevcut uluslararası düzeni tehlikeye atabileceği düşünülen ve geniş bir listeye sahip olan tehditleri önleme girişimi olarak sürdürülen bu kriz yönetimi formunun başarısı onun devletler arası ikili diplomasinin yerini alabilme kapasitesine bağlıdır. Fakat bu sistemin üyesi olan aktörlerin sergilediği stratejik ve ideolojik uyuşmazlıklar bu kapasitenin oldukça düşük kalmasına yol açmıştır. Elrod'un (1976, s. 163) üç muhafazakar ve iki liberal gücün uyuşmazlığı olarak tasvir ettiği bu uyuşmazlık İngiltere ve Avusturya arasında Güney Amerika'daki devrimci hareketlerden Doğu Sorununun yoğun gündemine kadar birçok konuda ortaya çıkmıştır (Albrecht-Carrié, 1968, s. 11).

Rathberger'in (2012, s. 107) Avrupa büyük güçlerinden oluşan seçkin bir kulüp olarak tanımladığı Kongre sistemini, devletler arası toplum örneği olarak ele alan Bull'a (2012, s. 74) göre, bu yapı bir idari mekanizma şeklinde olmasa da ortak amaçlara dayalı bir uygulama alışkanlığı olarak işleyişe sahiptir. Aslında bu uygulamayı doğallaştıran husus, düzenin kurucusu olan aktörlerin üstlendiği büyük güç sorumluluğu anlayışıdır. Kongre sisteminin başlangıcı kabul edilen Viyana Kongresi'nde genel sekreter olarak yer alan ve aynı zamanda Avusturya başbakanı Metternich'in danışmanı olan Friedrich von Gentz, büyük güçlerin sorumluluğunu, yalnızca onların politikaları aracılığıyla uluslararası düzeni koruyabilecek ya da bozabilecek durumda olmalarına dayandırmaktadır (Elrod, 1976, s. 164). Buna göre politika değişikliği uluslararası düzenin korunması ya da bozulması anlamında bir etki potansiyeli taşımayan aktörler büyük güç kabul edilmemektedir. Onlar, uluslararası düzenin sürüdürülebilirliği için gereken topraksal, demografik ve hukuki düzenlemelerin nesnesi konumundadır. Bu dağılım ve düzenlemeler, büyük güçlerin değişim isteğini caydıracak bir bölgesel dengenin üretilmesi için gereklidir (Slantchev, 2005, s. 22).

Kongre sisteminin sürekli bir sekreterya içermeyen, Zimmern'a (1953, s. 531) göre gevşek ve tutarsız olan örgütlenme biçiminin neden olduğu zayıflık, onun Haas ve Kupchan'a (2021, s. 2) göre sahip olduğu jeopolitik kapsayıcılık ve prosedürel kayıt-dışılık nitelikleri ile telafi edilebilmiştir. Diplomatik mekanizmada jeopolitik etkisi yüksek devletlerin kapsanması ve sekreteryasız ya da kayıt-dışı işleyiş formunun bu mekanizmanın kendi üyelerine karşı zorlayıcı ve bağlayıcı bir karar almasının önüne geçmesi bu açıdan önemlidir. Jeopolitik kapasite aynı zamanda Matthew Rendall'ın (2006, s. 524) kongre sisteminin çatışmacı davranışı güç dengesi ile sınırladığına yönelik tespitinin de odak noktasındadır.

Yine de Viyana Kongresi ile başlayan yeni uluslararası düzen ve Kongre sisteminin kendi misyonlarına hizmet edecek belli kurumsal fonksiyonlarından söz etmek mümkündür. Kısa vadeli motivasyonu Napolyon Fransa'sının Avrupa'daki tahribatını gidermek ve bunun olası tekrarını önlemek olan bu kongrede Napolyon'un Almanya'nın bölünmüş siyasi yapısından faydalandığı görüşü üzerine, Almanya'nın bu zayıflığını giderecek yeni bir topraksal düzenlemenin yapılması amacıyla kurulan istatistik komisyonu bu kurumsal fonksiyonların en etkin örnekleri arasındadır (Nicolson, 2000, s. 146). İstatistik komisyonunun görevi, Almanya

örneğinde olduğu gibi, topraksal sınır düzenlemelerin yapılması kararlaştırılan bölgelerle ilgili objektif demografik bilgi üretmek olarak belirlenmiştir. Bu komisyon zamanla Kongre sisteminin arabuluculuk faaliyetlerinde önemli bir araç haline gelmiştir (Jarrett, 2013, s. 115). Viyana Kongresi'nde yeni bir uluslararası barışın inşası için gerekli görülen konularda buna benzer toplamda 10 farklı komisyon oluşturulmuştur. Katılımcı ülkelerin yetkilendirdiği temsilci, uzman ve memurların görev alması kararlaştırılan bu komisyonla arasında; Uluslararası Nehir Komitesi, Köle Ticareti Komitesi, Diplomatik Komite, çeşitli bölgesel sorunlar üzerine komiteler de bulunmaktadır (Nicolson, 2000, s. 145).

Kongre sisteminin yapısal işleyişi uluslararası düzenin kurucusu konumundaki aktörlerin kendilerini korumakla yükümlü gördükleri barışın tehdit edildiğini düşündüklerinde bu tehditle mücadeleye kolektif bir kanal kazandırmak amacıyla düzenledikleri uluslararası konferanslara bağlıdır. Bu tür konferanslar barışın nasıl korunacağı hakkında kararlar almayı amaçlamaktadır. Kararları yönlendiren parametreler ise uluslararası düzenin barış tasarımı ve onu tehdit eden sorun tanımlamalarıdır. Barış tasarımı ilk aşamada Avrupa'nın Napolyon öncesi siyasi düzene restore edilmesi ve bunun güç dengesi ile korunması prensiplerine dayanırken, sistemin ana sorun kaynağı olarak gördüğü diğer parametre ise bu uluslararası düzenin faal olduğu dönem boyunca önce devrimler ve devrimcilikle mücadele, daha sonra ise Doğu Sorunu gibi büyük temalarla tanımlanmıştır. Uluslararası barıştan anlaşılan idealist bir siyaset programı değildir. Her ne kadar Avrupa Uyumunun en önemli mimarı kabul edilen Metternich'in politikaya bakışının Kant'ın daha önceki bölümlerde yer verilen idealist barış mantığına benzerliği hususunda tezler üretilmiş olsa da (Sofka, 1998, s. 125), Kongre sistemi son derece problem odaklı ve gerçekçi bir barış tasavvuruna sahiptir. Problemler ve onlarla mücadele ilkeleri kongre ve konferansların birincil gündem maddesi olmuş, bu toplantılar aracılığıyla, güçlü olanı tatmin edecek, zayıf olanı caydıracak bir toprak dağılımının yapılması büyük güçler arası bir sözleşme halini almıştır.

Kongre sisteminin ayakta tuttuğu uluslararası düzen, öncelikle uluslararası politika aktörleri arasında konuma ve statüye dayalı bir derecelendirme anlayışını yansıtır. Büyük güçler olarak tanımlanan aktörler, müdahale, koruma ya da arabuluculuk gibi ayrıcalıkları birer uluslararası sorumluluk olarak kabul etmişlerdir. Bu kategorideki aktörler grubunun birbiri ile ilişkisi daha çok eşitlikçi ve yatay bir ilişkiye

dayanırken, bu sistemin bir bütün olarak Dünya'nın geri kalanı ile irtibatında dikey bir ilişki öngörülmektedir (I. Clark, 1989, s. 96). Lawson'un (2016, s. 108) meşrulaştırılmış hegemonya olarak tanımladığı bu dikey ilişki düzene özgü ve yaygın bir arabuluculuk formu geliştirmiştir.

1814 Mart'ında imzalanan ve galip devletlerin Fransa ile yapacağı barışın şartlarını belirleyen Chaumont Anlaşması, Avrupa Uyumu düzeninin bir bütün olarak hareket etmesi ve tek taraflı sınır değişimine izin verilmemesi kararlarını içerir (Ikenberry, 2001). Viyana Kongresinde üzerinde uzlaşılan nihai anlaşma ise uluslararası sınır düzenlemelerinin bu anlaşmanın imzacılarının sorumluluğunda olduğu kabulünü getirmiştir (Mitzen, 2013, s. 95). Bu uzlaşılar, Viyana'da varılan anlaşmayla ortaya çıkan şeyin bir uluslararası düzen olup olmadığı hususunda son derece açık unsurlardır. Zira bilinçli olarak tasarlanmış kurumlar ya da prensiplerin varlığından ve bunların aktörler üzerinde bariz davranışsal etkilerinden söz edilebilen bir diplomasi yapısı geliştirilmiştir. Bu yapının prensipleri, tehdit algıları ve sorun tanımlamaları, Avrupalı devletlerin uluslararası davranışı üzerinde göz ardı edilemez bir etkiye sahiptir.

Avrupa Uyumu düzeninin, kurucu devletlerinin davranışlarını etkileyen prensipleri farklı diplomatik kongre ve konferanslarda alınan ve uygulanan kararlarla oluşmuştur. Bunlar genel hatlarıyla, büyük güç olarak tanımlanan devletlerin uluslararası hukuk açısından özel ve ayrıcalıklı statüsü, tek taraflı diplomasiden kaçınma, barışı tehdit eden bir gelişme olduğunda uluslararası toplantı düzenleme ve geçerlilik takvimi ile coğrafyasının daha dar olduğunu göreceğimiz geleneksel muhafazakar rejimlere müsamaha gösterme şeklindedir. Avrupa Uyumu düzeninin en önemli normu ise Richardson'a (1999, s. 51) göre uluslararası krizler karşısında kolektif hareket ve danışma yoluna başvurulmasıdır. Bu norma dayalı prosedürler, kolektif karar alımı, barışı korumak için tampon devletlerin oluşturulması, tarafsız ve askeri güçten arındırılmış bölgelerin inşası ve bölgesel çatışmaların bölgesel sınırlar içerisinde kalmasının sağlanması gibi amaç ve araçları desteklemektedir (Richardson, 1999, s. 52).

Uluslararası arabuluculuk açısından ise çatışmaların barışçıl çözümü ve çatışma alanlarına çok taraflı müdahale ilkeleri Kongre sisteminin barış misyonunun politikasını şekillendirmiştir. Çok taraflı müdahalenin yeni uluslararası düzen için önemi en çok Kongre sisteminin güç dengesi konusundaki hassasiyeti ile

anlaşılabilir. Güç dengesi, tek taraflı diplomasinin reddedilmesi için vazgeçilmez bir koşuldur ve Kongre sisteminin Avrupa içi siyasi düzene bakışı onu korumaya dayalıdır. Buna göre hiçbir gücün diğer bir güce nispetle çok fazla zayıflamasına izin verilmemeli, eğer bir güç önemli bir topraksal kazanım elde ederse, diğerlerine de telafi edici kazançlar sağlanmalıdır (Adanır, 2005, s. 408). Davison bu prensiplerin en belirgin örneği olarak Polonya'nın paylaşımı meselesini gösterir (Davison, 1996, ss. 174-199). Uluslararası barışın sürdürülmesinin koşulu olarak görülen ve Kongre sistemi aracılığıyla muhafazası amaçlanan büyük güçler arası güç dengesinin barış için yüklendiği fonksiyon uluslararası ilişkiler kuramında da önemli bir tartışmaya konu olmuştur. Özellikle realist kuramsal geleneğin üzerinde yoğunlaştığı güç dengesi olgusunun, sistemik bir unsur olarak devletlerin davranışını ne kadar kısıtlayabildiği üzerine çok sayıda çalışma yapılmıştır. Bu teorik sorgulama açısından Kongre sistemi önemli bir veri kaynağıdır. Zira bu yönde önemli teorileştirme çalışmaları yürüten Matthew Rendall (2006, s. 526), Kongre sistemi ile korunan güç dengesinin, farklı dönemlerde Rusya, Prusya ve Fransa'nın bazı agresif davranışlarının kısıtlanmasının sağlandığını ileri sürmüştür. Rendall'ın bu iddiasını desteklediği argümanı ise 1820'li ve 30'lu yıllar arasında, Rus İmparatorluğu'nun Osmanlı İmparatorluğu aleyhine bazı kazanımlarının kongre sistemine bağlı olarak engellendiği şeklindedir (Rendall, 2006, s. 530).

Güç dengesinin yönetimi için başvurulması teşvik edilen çok taraflı müdahale, bu baskıyı sağlayabilmek adına tek taraflı toprak kazanımı ve nispi güçlenmenin önüne geçebilecek bir yöntem olarak düşünülmüştür. Uluslararası düzenin öncelikli meseleleri arasında yer alan radikal, devrimci hareketlerin önlenmesi için çatışma çözücü müdahaleler ise çok taraflılığın ikinci boyutunu oluşturmaktadır. Avrupa barışının sorumlularının bir tehdidin sistem çapında etkinlik kazanmasını engellemek için askeri güce başvurması, kolektif ve çok taraflı olmak kaydıyla, meşru müdafaa kapsamında değerlendirilmiştir. Barışı tehdit eden şeyin ne olduğu hususundaki görüş ayrılıkları, örneğin İngiliz diplomasisinin güç dengesinin bozulması tehlikesine verdiği ağırlık ve Avusturya diplomasisinin devrimci hareketlerin yayılması tehdidine verdiği ağırlık gibi, bu uygulamanın meşru müdafaa kapsamında olmasını etkilememektedir.

3.2.2. Kongre sisteminin Gelişimi

Eylül 1814 - Haziran 1815 arasında düzenlenen ve alınan kararların kapsamı itibariyle yeni bir uluslararası düzenin başlangıcına referans olarak gösterilen Viyana Kongresinin diplomasi tarihine etkisi orada alınan kararlar kadar kongrenin getirdiği ve kendisinden sonraki diplomatik zirvelere öncü olan müzakere modeli ile de doğrudan ilişkilidir. Kongre prosedürü, çözülmesi gereken konuların zorluğu ve karmaşıklığı nedeniyle karmaşıktır. Avusturya, Prusya, Rusya ve Büyük Britanya'dan oluşan dört galip aktör için, kongrenin örgütlenmesindeki ana motivasyon, savaş sonrası duruma ilişkin jeopolitik sorunların yönetimini tamamen kendi iradeleri altında yürütmektir. Müzakereler için bir araya gelen temsilciler sonuç olarak 22 Eylül 1814'te, dört gücün işgal altındaki tüm bölgelerin geleceğine karar verme yetkisine sahip olması gerektiği konusunda anlaşmışlardır.

Avrupa'nın jeopolitik durumunu, yeni sınırları ve egemenlik dağılımı belirleme konusunda en büyük anlaşmazlıklar, Polonya ve Saksonya'nın durumu üzerine İsveç, Danimarka ve Rusya'nın birbiriyle çelişen iddiaları ve Almanya sınırlarının yeniden düzenlenmesi ile ilgili olmuştur. Kongre'nin sonucunda 4 galip aktörün dışında 4 diğer Avrupa devletinin de imzaladığı, Viyana Kongresi Nihai Senedi ile bu konulardaki nihai kararlar belirlenmiştir. Alınan kararlar arasında önemli bir madde, Avrupa sınırlarının bu sekiz imzacı devletin onayı alınmadan değiştirilemeyeceği ilkesidir (Soutou, 2000, s. 330). Anlaşmanın önemli prensiplerinden biri Avrupa'da barışın tesisi ve korunmasının bir büyük güç sorumluluğu olarak kabul edilmesidir. Bu sorumluluk doğrultusunda 1820'lerden itibaren Doğu Sorunu Avrupa Uyumu uluslararası düzeninin temel problemi haline gelene kadar Avrupa içi yönetişimin bir aracı olarak daha fazla uluslararası kongre örneğine rastlanacaktır. Zira Viyana Kongresi sürecinde yapılan dörtlü ittifak anlaşmasında; Avrupa barışını korumak için dört hükümdarın geçici *(ad-hoc)* diplomatik konferanslar düzenleyeceği maddesine yer verilmiştir (Holbraad, 1971, s. 30). Sonuç olarak, Viyana Kongresi tarafından belirlenen siyasi sınırlar varlığını en azından 40 yıl kadar korumuş, kongrenin getirdiği kolektif aksiyona dayalı diplomatik sistem, muhtelif müdahale, çatışma-çözümü ve arabuluculuk politikalarıyla 1. Dünya Savaşına kadar varlığını sürdürmüştür.

1815-1914 arasında toplamda kaç farklı uluslararası kongre ya da konferans düzenlendiği hususunda farklı hesaplamalar vardır. Kongre ve konferans

sayılarındaki farklılığın temel nedeni, ilgili müzakerelerin birbirinin devamı sayılıp sayılmamasına ya da onlara katılan temsilcilerin siyasi pozisyonunun yüksekliğine göre sınıflandırılıyor olmasıdır. Örneğin, Charles Webster (1961, s. 69) bu yıllar arasında 8 kongre ve sonuncusu 1912'de olmak üzere 18 konferans düzenlendiğini belirtmektedir. Hinsley (1967, s. 213) 'a göre ise aynı süreçte 10 kongre toplanmıştır. Hinsley'den daha kapsamlı bir hesaplama sunan Webster, bu toplantıları devlet başkanlarının katıldığı kongreler ve bakanların katıldığı konferanslar olarak sınıflandırmaktadır. Yves Bruley (1997) ise süreci 1815-1878 arası ile sınırlayarak toplamda 7 kongre, 20 konferans düzenlendiğini iddia etmiştir. Bu sınıflandırmayı genişleterek özellikle Doğu Sorunu ile ilgili müzakerelerde son derece ön planda olan büyükelçi konferansları da hesaplanırsa toplam kongre ve konferans sayısının 100'ü geçebileceğini ileri sürmek mümkündür.

Kongre sistemi döneminin diplomasi tarihi açısından 1814-15 yıllarındaki Viyana Kongresi dışında en bilinen zirve örnekleri ise 1818 yılında Fransa'da bulunan işgal ordusunun geri çekilmesine karar verme ve Fransa'nın tazminat borçlarını belirleme gündemleriyle düzenlenen Aix-la-Chapelle Kongresi; 1820 yılında Napoli'de başlayan devrime müdahale etme gündemiyle düzenlenen ve devrim yoluyla hükümet değişikliğine uğrayan devletlerin Kongre sisteminin üyesi olmaktan çıkarılması üzerine varılan uzlaşıyla Avrupa Uyumu düzeninin en önemli örneklerinden biri olan Troppau Kongresi (Hippler, 2015, s. 172); 1821 yılında liberal bir ayaklanmayı bastırmak için Avusturya'nın İki Sicilya Krallığı'na müdahalesine izin verilmesi gündemiyle düzenlenen Laibach Kongresi, 1822 yılında Kuzey İtalya'daki liberal ayaklanmalar ve Avusturya'nın askeri müdahalesinin durumu ile Osmanlı Devleti'ne karşı Yunan isyanı gündemleriyle düzenlenen Verona Kongresi, 1832 yılında Yunan isyanı ve bağımsızlığının durumu gündemiyle düzenlenen Londra Konferansı ve 1878 yılında Türk-Rus Savaşını sonlandıran barış anlaşmasının revizyonu gündemiyle düzenlenen Berlin Kongreleridir. Kongre sisteminin bu en popüler örneklerinde dahi, 1820'li yıllar itibariyle gündemin büyük ölçüde Doğu Sorununa ağırlık verdiği görülmektedir.

Bu tez çalışmasının Doğu Sorununu Avrupa Uyumu düzeninin temel sorunu olarak tanımlamasının ana argümanları arasında yer alan bu durum tezin ilerleyen kısımlarında ayrıntılı bir şekilde ayrıca analiz edilecektir. Fakat Kongre sisteminin erken örneklerini özetleyen bu kısımda özellikle bir Osmanlı devleti iç meselesi

olarak ortaya çıkan Yunan isyanının bahsi geçen müzakere süreçlerinde başlattığı ve Kongre sisteminin siyasi programında uzun vadeli bir değişimi tetikleyen tartışmaları değerlendirmek gerekmektedir. 1821 Mart'ında Mora'da Osmanlı egemenliğine karşı başlayan Yunan isyanı Avrupa Uyumu aktörlerinin yoğun ilgisi ile karşılaşmıştır. Kongre sisteminin kurucu prensipleri arasında önemli bir yeri olan eski rejimleri destekleme ve devrimleri önleme konusu, özellikle İtalya'da meydana gelen 1820 devrimlerine karşı girişilen kolektif müdahalede etkinliğini korumaktayken, 1821 yılında İspanya'da ve Osmanlı İmparatorluğu'nda meydana gelen benzer nitelikteki ayaklanmalar kongre sistemi içerisinde bu ilkeye riayet konusunda önemli uzlaşmazlıklara yol açmıştır.

İspanya, Kuzey İtalya, Belçika ve Osmanlı İmparatorluğu'nda mevcut devlet egemenliklerine karşı başlatılan ayrılıkçı isyanlar motivasyonları ve yöntemleri itibariyle ortak özellikler taşımışlardır. Liberal, devrimci nitelikleri ve şiddet yoluyla mevcut ve meşru bir egemene karşı çatışma ile sürdürülen ayaklanmaların kongre sisteminin ilkeleri ve Avrupa Uyumunun barış tasarımı açısından büyük tehditler olarak kabul edileceği Viyana Kongresi'nden beri üzerinde uzlaşılan bir konu olmuştur. Fakat Yunan isyancıların liberal ve devrimci üslupları kadar Hıristiyan kimliklerini de ön plana çıkarmaları bu ayaklanmanın üzerinde uzlaşılan tehdit kapsamında değerlendirilip değerlendirilemeyeceği tartışmasını ortaya çıkarmıştır (Kissinger, 1957, ss. 293-300). Avusturya başbakanı Metternich'in kongre sistemi ilkelerini Yunan isyanı için de geçerli kılma çabaları, Rusya'nın itirazı ile karşılaşmıştır (Lindley, 2003, s. 214). Metternich'in kongre sistemini bir haçlı seferine dönüştürmeme çağrısına karşın Rusya'nın Yunan isyancılarını devrimci liberaller olarak değil, Hıristiyan kurbanlar olarak tanımlaması anlaşmazlığı şiddetlendirmiştir. Bu uzlaşmazlıklar kongre sistemi içerisinde güç dengesi kaygısı ve Doğu Sorununa ilişkin konuların öncelikli meseleler olarak devrim karşıtı müdahale doktrininin yerini aldığı sürecin de başlangıcıdır (Albrecht-Carrié, 1968, s. 11). Kongre sisteminin ve daha geniş kapsamda Avrupa Uyumunun barış ideolojisinin Doğu Sorunu temelinde yeniden şekillendiği bu süreç ilgili başlık altında ayrıca incelenmiştir.

3.3. Arabuluculuk Mekanizması

Bir çatışma çözümü yöntemi olarak diplomatik arabuluculuk literatürünün değerlendirildiği giriş bölümünde gösterildiği gibi, arabuluculuk üzerine akademik çalışmalar onu, 20. yüzyıldan itibaren ve özellikle de 2. Dünya Savaşı sonrasında gerçekleşen vakalar ile kurumsallaşan bir çatışma çözümü yöntemi olarak tanımlamaktadır. Diplomasi tarihinin bütünü açısından oldukça kısıtlı bir zaman aralığına sahip olan bu dönemsel referans, uluslararası arabuluculuğa dair form, kavram, ölçüt ve politika analizleri için başvurulan vakalar açısından belirleyicidir. Bu durumun en genel açıklaması, 2. Dünya Savaşı sonrası uluslararası düzenin niteliklerine referanslarla yapılmaktadır. Uluslararası örgütlenme düzeyinin yükselişi ve uluslararası sistemin belirli bir istikrara sahip olması bu açıklamaların en yaygın olanlarıdır. Buna göre, uluslararası ihtilafların barışçıl ve diplomatik yöntemlerle çözümü ya da devletler arası/içi çatışmaların yatıştırılarak çatışan tarafların uzlaştırılması amaçlarıyla yapılacak bir 3. taraf müdahalesine başvurma sıklığı ve bu girişimlerin etkinliği, uluslararası düzenin açtığı imkânlar doğrultusunda barışçıl çözümün bir uluslararası toplum normu haline gelmesiyle ilişkili olarak yükselmiştir.

Bu tez çalışmasında ise, uluslararası arabuluculuğun 19. yüzyıl diplomasisinde de kendine özgü form, içerik ve yöntemlerle oldukça yaygın olduğu iddiasını desteklemek ve bunu açığa çıkararak arabuluculuğa dair bilgi birikimine, literatürde çok daha az yer verilen bir dönem olan 19. yüzyıl Avrupa diplomasisinden bir vakayla katkı sağlamak amacıyla bir araştırma yer almaktadır. Bu araştırmanın örnek vakası ise Avrupa Uyumu uluslararası düzeninin kongre sistemi aracılığıyla, 1897 yılında Osmanlı-Yunanistan savaşında yapılan arabuluculuktur. Bu arabuluculuk vakasını değerlendirmeye geçmeden önce yer verilen 19. yüzyıl diplomasisinin kurumsal ve normatif yapısı kapsamında nasıl bir arabuluculuk mekanizmasına sahip olduğunu genel hatlarıyla tasvir etmek uygun olacaktır.

19. yüzyıl Avrupa uluslararası düzeninin Kongre Sistemi, bugün anladığımız anlamda resmi bir çatışma çözme mekanizmasına sahip değildir. Ancak, Avrupa'nın büyük güçleri arasında bir güç dengesi sağlamayı ve büyük çatışmaların çıkmasını önlemeyi amaçlayan bir dizi toplantı ve müzakere formülü ile uluslararası çatışmaların çözümünde oldukça önemli rol oynamıştır. Kongre Sistemi çok sayıda uluslararası ihtilaf ve çatışmada arabulucu görevi üstlenmiştir. Kongre sistemi

aktörleri, kendi ilan ettikleri barışı koruma sorumlulukları ve bu sorumluluk kapsamında meşrulaştırılan askeri ya da diplomatik müdahale imtiyazlarına dayanarak 19. yüzyıl boyunca çok sayıda farklı uluslararası çatışma ve uyuşmazlığa müdahil olmuşlardır. Kongre üyesi devletlerin Avrupa içi ya da dışındaki çatışmalara 3. taraf olarak müdahalelerinde askeri güç kullanımı gibi zorlayıcı araçlar kadar ikna, uzlaştırma, arabuluculuk gibi diplomatik yöntemler ve bu dönemin ayırıcı bir enstrümanı olarak tasvir edeceğimiz zorlayıcı arabuluculuk formları yer almaktadır. Zorlayıcı arabuluculuk, incelenen vakada görüleceği gibi yeni bir çatışma çözümü biçimi ve kolektif aksiyon örneğidir (Ingram, 2001, s. 214; Smiley, 2016, s. 56). Zorlayıcı arabuluculuk, ihtilaf taraflarının kendi rızalarıyla kabul etmediği koşullara dayalı bir uzlaşının arabulucu aktörün baskısı ve kuvvet kullanımı tehdidi ile uygulanması şeklinde işlemiştir. Metternich'in düzensiz tehlikeli ve kabul edilemez olarak nitelendirdiği bu arabuluculuk formu (Šedivý, 2013, s. 177), kongre sistemi aktörleri arasındaki görüş farklılıklarına rağmen özellikle Avrupa dışında yaygın olarak kullanılmıştır.

Bu araçlara başvurulan 3. taraf politikalarının en önemli kurumu ise konuya özgü, ad hoc, konferanslar ve kongrelerdir (Hertslet, 1875, s. 18; King, 2008, s. 309). Örneğin 1856-57 yıllarında Prusya Krallığı ve İsviçre Konfederasyonu arasında anlaşmazlığa ve çatışma riskine yol açan Neuchatel eyaletinin kimin egemenliğinde olacağı hususu kongre sisteminin Avrupa içinde başvurduğu ve çatışmayı engellemekte başarılı olan bir arabuluculuk örneğidir. Kongre arabuluculuğu bu eyaletin barışçıl bir şekilde çözülmesi için taraflara baskı yapılması aracılığıyla bir uzlaşmayı sağlamıştır (de Graaf, de Haan, & Vick, 2019, s. 28).

Aynı dönemden farklı bir arabuluculuk vakası olarak ise 1848-1852 yıllarında Prusya ve Danimarka krallıkları arasında uzun süredir devam eden Schleswig-Holstein sorununun yeniden canlanması üzerine gerçekleşmiştir. İki tarafın, bugünkü Almanya-Danimarka sınır bölgesinde yer alan, Schleswig eyaleti üzerinde egemenlik iddiasında bulunmasına dayanan ve 1848 yılında Danimarka ile Prusya arasında bir savaşa neden olan bu anlaşmazlık, kongre sisteminin arabuluculuğu ile varılan 1852 tarihli Londra Anlaşması çatışmanın sonlanmasını sağlamıştır (Jennings, 1971, s. 204). 1864 yılında bu defa Holstein eyaletinde yeniden başlayan çatışma yine bir arabuluculuk diplomasisi ile üzerinde uzlaşılan 1864 Viyana anlaşması ile sonuçlandırılmıştır (Hjelholt, 1965, s. 66). Çatışmanın tekrar etmesi ve zamanla daha

geniş bir alana yayılarak sürmesi dikkate alındığında bu başarısız bir arabuluculuk örneğidir. Fakat arabuluculuğun kongre sistemi açısından ne kadar önemli ve sıkça başvurulan bir araç olduğunu göstermesi bakımından değerli bir vakadır.

Dönemin arabuluculuk diplomasisi, çatışma çözümü için uluslararası konferanslar aracılığıyla kolektif girişimde bulunma yöntemiyle yürütülmektedir. Diplomatik sürecin düzenli bir mekanizma ile yürütülmemesi arabuluculuğu kimin yürüttüğü hakkında karmaşıklığa neden olmakta, zaman zaman bireysel aktörler ön plana çıkarken, zaman zaman birden fazla aktörün koordinasyon ve iletişim çabası diplomasi sürecini zayıflatmaktadır (Rathberger, 2012, s. 116). Arabuluculuk süreçlerinde doğrudan bir diplomatik görevli ya da temsilcinin ön plana çıkmaması ve uluslararası düzenin büyük güç sorumluluklarına bağlı yapısının bu süreçlerde oldukça baskın olması gibi nedenler kongre sistemi arabuluculuklarının dış politika analizi türü çalışmalar içerisinde incelenmesine yol açmaktadır. Örneğin kongre sisteminin arabuluculuğuyla belirli bir yönde sonuçlanmış olan Prusya ile Fransa arasındaki bir anlaşmazlık ya da Belçikalı isyancılar ile Hollanda arasındaki bir çatışma, İngiltere, Avusturya, Fransa ya da Rusya gibi aktörlerin büyük stratejileri ya da güç dengesi politikalarının gözlemlenebileceği vakalar olarak ele alınmaktadır.

Söz konusu çalışmalarda 3. taraf müdahalelerinin barışı koruma rolü ya da arabuluculuk niteliğinden çok uluslararası güç dengesi ile ilişkili olarak incelenmektedir. 19. Yüzyıl çatışma çözümü rejimi örneklerinde tampon devlet yaratma politikasına başvurma yoluyla güçlü ülkeler arasında olası sınır çatışmalarının engellenmesi stratejisinin örnekleri olduğuna dair tespitler (Holsti, 2016, s. 162; Lauren, 2019, s. 37) ya da 3. taraf müdahalelerinin jeopolitik sonuçlarının analizleri kapsamdadır. Erwin Schmidl (2000, s. 8), Avrupa Uyumu döneminin arabuluculuk vakalarını bu açıdan değerlendiren bir çalışmasında 1913 yılında Arnavutluk'un bağımsızlık kazanmasını, Avrupalı güçlerin barışı koruma adına yaptığı ve Sırbistan'ın Adriyatik denizine erişimini engelleyecek bir proje olarak açıklamaktadır. Daha çok Birleşmiş Milletler sisteminin bir parçası olarak değerlendirilen barışı-koruma operasyonu ya da insani müdahale doktrinlerinin ilk örneklerinden biri sayılabilecek bu tür vakalar kendi çerçeveleri içerisinde yeni bir perspektifle analiz edilmelidir. Çatışma çözümü ve arabuluculuk perspektifi ile değerlendirildiğinde kongre sisteminin büyük strateji ve jeopolitiğe ilişkin yönleri kadar bu yapının çok-taraflı forum örneği olması da anlamlı olacaktır (Lascurettes,

2017, s. 3). Zira incelenmek istenen dönemin barış ideolojisinden ve arabuluculuk yapısından sorumlu olan aktör kongre olarak tanımlanmaktadır. Büyük güç stratejilerine yönelik böyle bir araştırma için son derece elverişli olan arabuluculuk vakaları; çatışma-çözümü ve barışı-koruma koşullarına referansla, arabuluculuğun bu dönemde nasıl bir formatla yürütüldüğünü ortaya çıkarma açısından da oldukça zengin veriler sunabilmektedir.

Bir anlaşmazlık ya da çatışmanın sona erdirilmesinin büyük güç arabuluculuğu ile gerçekleşmesi, anlaşmazlık taraflarınca öne sürülen iddiaların, tezlerin ve barışı makul kılan kabul ya da tavizlerin tarihsel analiz açısından önemsiz sayılmasına neden olmamalıdır. Avrupa Uyumu düzeninin kolektif davranış pratiği açısından sıradan bir olgu olsa da bu dönemde gerçekleşen anlaşmazlıkların konu, taraflar ve nitelik açısından taşıdığı çeşitliliğin bir çatışma çözümü yöntemi olarak uluslararası arabuluculuk literatürüne değerli katkılar sağlayacağı düşünülmektedir. Örneğin, Matthias Schulz (2009, s. 538; 2015, s. 150), söz konusu dönemde gerçekleşen barışçıl müdahale ve arabuluculuk vakalarının, dış politika yapımındaki kişiler içinde hukuk müktesebatına sahip olanların ön plana çıkmasına zemin hazırladığı belirtmiştir. 3. taraf arabuluculuğuna başvurulan çatışma tarafları tezlerini ve iddialarını kabul ettirebilmek ve meşrulaştırmak amacıyla tarihsel emsallere referans verme, uluslararası hukuk ilke ve teamüllerine başvurarak argüman üretme gibi yollara yönelmekte, böylece arabuluculuk süreçlerinde uluslararası hukuk ve diplomasi uzmanlığına ihtiyaç ortaya çıkmaktadır.

Rene Albrecht-Carrie (1968, s. 27), döneme dair en kapsamlı eserlerden biri olan çalışmasında, çatışma çözümü için büyük güçlerin 3. taraf aktör olarak tayinini kalıcı bir prosedür haline getirme fikrinin henüz Napolyon savaşları bitmeden önce 1804 yılında Rusya tarafından Britanya'ya önerildiğini ileri sürmektedir. Yazarın bu önerinin savaş sonrasında somut bir kuruma dönüşmesini, yeni milletler hukukunun temeli olarak göstermesi, arabuluculuk ve uluslararası hukukun gelişimi arasındaki ilişkiye dair bir başka destekleyici görüştür.

Kongre sisteminin bir sonucu olarak 19. Yüzyıl genelinde arabuluculuk örneklerinin, büyük güçlerin girişimi ile başlatıldığı görülmektedir. Bu durumun büyük güç siyasetinin arabuluculuğa olumsuz bir anlam yükleyecek kadar ileri düzeyde olduğu durumlar dahi vardır. Örneğin Sedivy (2013, s. 218), kongre sistemi aktörlerinin 1827 yılındaki Yunan isyanı meselesine arabuluculuk girişimlerinde kendi rollerini,

Avusturya'nın İstanbul elçisi Franz von Ottenfels'in teklifiyle, arabuluculu yerine aracı olarak tanımladıklarını belirtmiştir. Bu tür müdahalelerin düzenin temel bir diplomatik aracı olarak kabul edilmesi Viyana Kongresi'nde Rusya ve Britanya'nın ortak önerisi ile gerçekleşmiştir (Jarrett, 2013, ss. 185-188). İki gücün ortak önerisinin dayanağı ise yine bu kongre ile kabul edilen tek taraflı davranışı mümkün olduğu kadar engelleme ve topraksal reformu kolektif olarak yönetme gibi normlardır (King, 2008, s. 317; Osiander, 1994, s. 223). Uluslararası bir müdahaleye meşruiyet kazandırması için tasarlanan bu normlar, uluslararası anlaşmazlıkları büyük güçlerin arabuluculuğuna sunmanın da gerekçesi olmuştur. Uluslararası düzenin, kurucuları tarafından paylaşılan, genel normlar ve prensipleri ile şekillendirilen çatışma çözümü anlayışı egemenlikle ilgili iddialar içeren anlaşmazlıkların neden olacağı değişimlerin sistemin tahammül edebileceği seviyede kalması amacına da hizmet etmektedir. Konferans diplomasisi ile yürütülen arabuluculuğun doğası gereği çok aktörlü bir 3. taraf içermesi, anlaşmazlıkların ikili müzakerelerle çözülmesine bilinçli bir alternatif olarak tasarlanmıştır. Çok taraflı arabuluculukla sağlanan barışın, iki taraflı uzlaşıya tercih edilebilir olmasının en önemli örneklerinden biri ise 1878 Berlin Kongresi'dir.

19. Yüzyılda kongre sisteminin arabuluculuk yaptığı çatışma ve anlaşmazlık türleri, ayrılıkçı azınlık isyanlarından, sömürgecilik faaliyetlerine ve büyük güçlerin kendi aralarındaki uyuşmazlıklara kadar geniş bir çeşitliliğe sahiptir. Avrupa Uyumu düzeni kapsamında değerlendirilebilecek çeşitli arabuluculuk örnekleri ayrıca kongre sisteminin küçük veya büyük vakalarda barışın bozulmasına önleyici diplomasi ve arabuluculuk yoluyla nasıl tepki verdiğini göstermektedir. Kongre sisteminin etkin olduğu dönem boyunca, Fransa-Prusya çatışmaları, Avusturya-Kuzey İtalya çatışmaları gibi Avrupa içi ihtilaflar üzerine düzenlenen ad hoc konferanslar aracılığıyla yürütülen arabuluculuk süreçlerinin en yoğun ortaya çıktığı konular ise Doğu Sorunu kapsamında yer alan anlaşmazlıklar, Osmanlı egemenliğine karşı isyanlar ve Osmanlı-Rus çatışmalarıdır. Doğu Sorununun Avrupa ve kongre gündemini en çok meşgul ettiği döneme tekabül eden 1890-1900 arası 10 yıllık süreçte Avrupalı aktörler 90'dan fazla vakada arabuluculuk yapmışlardır (Lauren, 2019, s. 49). Hinsley'in (1967, s. 214) Doğu Sorununun uluslararası konumuna dair tespitine göre kongre sisteminin düzenlediği 17 barış konferansının 9'u Doğu Sorunu

üzerinedir; Rathberger'e (2012, s. 108) göre ise 1814-1914 yılları arasında düzenlenen 24 büyük kongrenin 17'si Doğu Sorunu ile ilgilidir.

Avrupa güçlerinin ve kongre sisteminin çatışma çözümü ve arabuluculuğu kabul ettirmek ve bir sonuca ulaştırmakta en başarılı olduğu anlaşmazlıkların Doğu Sorunu kapsamındaki meseleler olduğu bilinmektedir (Elrod, 1976, ss. 165-166; Schroeder, 1986, s. 24). Doğu Sorunu ayrıca zorlayıcı arabuluculuk ve insani müdahale gibi diplomatik form ve doktrinlerin de şekillendiği bir tarihsellik niteliği taşımaktadır (Rodogno, 2012, ss. 63-90). Böylece dahil olduğu sorun ve ihtilaflar, Osmanlı İmparatorluğu'nu Holsti'nin (2016, s. 163) tabiriyle "kongre güçlerinin müşterek tedbirlerinin hedefi" haline getirmiştir. Ayrıca Osmanlı İmparatorluğu'nun bir kongre gücü olma statüsünü kabul ettirdiği 1856 tarihli Paris Anlaşmasında dahi diğer kongre üyelerinin Osmanlı İmparatorluğu ile yaşayacağı bir anlaşmazlıkta tarafların arabulucuya başvuracağı şartı kabul edilmiştir (Lauren, 2019, s. 49). Girit meselesi de kongre güçlerinin çatışma-çözümü mekanizmalarının tüm yönlerinin görülebileceği bir vakadır. Tez çalışmasının ana vakalarından birini oluşturan 1897 Osmanlı-Yunanistan savaşı ve Girit ihtilafının da dahil olduğu Doğu Sorunu tezin bir sonraki başlığı altında kapsamlı bir şekilde değerlendirilecektir.

3.4. Batı Merkezli Uluslararası Düzenin Problemi Olarak Doğu Sorunu

Bu tez çalışmasının önemli bir parçasını oluşturan uluslararası düzen analizlerinde, incelenen her uluslararası düzen örneği için uluslararası düzenin kurucuları bağlamında açıklanan problem alanları belirlenmekte ve düzenin problemi olarak tanımlanmaktadır. Kısaca bir uluslararası düzenin hâkim aktörlerinin çözülmesi ya da yönetilmesini gerekli görerek bu hususta sorumluluk üstlendiği uluslararası meseleler olarak tanımlanabilecek olan bu problemler, barış ideolojisinin tarihsel dönüşümünü ve bu dönüşümün çatışma çözümü olan uluslararası arabuluculuğa yeni normlar, ilkeler ve yöntemler olarak yansımasını açıklamak için en belirgin çatışma ve çatışma çözümü örneklerini sunmaktadır. Avrupa Uyumu düzeninin siyasi gündemini oluşturan konular arasında yer alan Doğu Sorunu[2] ise bu bölümde

[2] Bu tez kapsamında doğu sorunu, literatürde yaygın olarak kullanılan Osmanlı İmparatorluğu'nun tasfiyesinin idare edilmesi anlamında değil, Avrupa'nın uluslararası düzenini tehdit edecek sonuçlar üretme potansiyeli taşıması anlamında tanımlanmıştır. Bu anlamda Doğu'nun değil, Batı'nın bir sorunudur. Doğu sorunu dönemin uluslararası aktörlerinin Avrupa uluslararası düzeninin bütününü ilgilendiren genel bir tehdit algılaması olarak düşünülmektedir.

uluslararası düzenin problemi olarak tasvir edilecek ve bu problemin araştırmanın ilk vakası olan 1897 Osmanlı-Yunanistan savaşı için arabuluculuk örneğinin bağlamı olarak alınmasının gerekçeleri anlatılacaktır.

Doğu Sorunu evrensel bir düzen içinde objektif olarak tanımlanmış bir sorun değildir. Aksine, Doğu sorununun kapsamı içine alınan coğrafya Batı merkezli uluslararası düzenin çeperi ve müdahale coğrafyası olarak görülmüştür. Bu, Doğu'nun kendi kendine yeterli olamadığı ve dışarıdan müdahaleye muhtaç olduğu yönündeki Batılı kabulü açığa çıkarmaktadır. Dolayısıyla Doğu sorununun tanımlanmasında ve bir sorun olarak görülmesinde, uluslararası düzenin "Batılı" karakterinin belirleyici olduğu dikkate alınmalıdır. Bu bakış açısı, Doğu sorununun Batı tarafından tanımlanması ve çözümlenmesi gerektiği fikrini güçlendirmiştir. Kongre sistemini inceleyen tarihsel araştırmalar, 1814-1912 yılları arasında düzenlenen 27 uluslararası kongre ya da konferansın 14'ünün yani yarıdan fazlasının Osmanlı İmparatorluğu'nun egemenlik alanına dahil olan toprakları ya da onun taraflardan biri olduğu sorunları konu edindiğini göstermektedir (Albrecht-Carrié, 1968; Bridge & Bullen, 2014; Holsti, 1991). 1821 yılında başlayan Yunan isyanı ile birlikte bu ağırlık daha da belirginlik kazanır (Hinsley, 1967, s. 214).

Doğu Sorunu, diplomasi tarihinde 19. Yüzyıl Avrupa uluslararası ilişkilerinin ana gerilim unsuru ve süreklilik arz eden bir gündemini açıklamak için başvurulan bir ifadedir. Napolyon sonrası düzenlemelerin ardından Kongre Sistemi için öncelikli bir gündem maddesi haline gelmiştir. Çeşitli evreler ve olaylara referansla kullanılan bu ifadeye dair tanımlar coğrafi, kronolojik ve içerik olarak büyük bir çeşitlilik taşımaktadır. Bu tanımların önemli kısmı Doğu Sorununu bir büyük uluslararası düzen problemi olarak değil, sistemdeki aktörlerden birinin göreli zayıflığının ve bu zayıflığın ürettiği paylaşım çabalarının yol açtığı istikrarsızlık olarak ele almaktadır. Örneğin Doğu Sorununun bir boyutu olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun "Büyük Güçler" karşısındaki dış politikasına dair önemli araştırmalar yapan Feroze A. K. Yasamee (2018, s. 23), bu ifadeyi Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılması halinde ortaya çıkacak meseleler olarak tanımlamaktadır. Doğu Sorununu benzer bir bakış açısı ile tanımlayan Miller'a (1913) göre ise bu ifadenin kastettiği şey Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'daki tedrici gerilemesinin ortaya çıkardığı güç boşluğunun yönetilmesi sorunudur. Doğu Sorununa ayrı bir madde olarak mutlaka yer veren önemli diplomasi tarihi ansiklopedileri ve sözlükleri, bu tabiri Osmanlı

imparatorluğunun zayıflama sürecinin sonuçları anlamında tanımlayarak bu perspektifi paylaşmaktadır. Kavramın oldukça popüler olduğu Osmanlı tarihi alanındaki çalışmalarda ise, Doğu Sorunu, Kemal Karpat'ın (2001, ss. 14-15) kullanımında olduğu gibi bir ahlaki ve siyasi meşrulaştırma çabası olarak değerlendirilmektedir. Doğu Sorununun ana akım kullanım ve tanımlanma biçimlerinde, bu meselenin Doğu'nun kaderini ilgilendiren ve Doğu'ya ait olan bir olgu olarak algılandığı anlaşılmaktadır.

Bir diplomasi tarihi konusu olarak Doğu Sorunu üzerine en önemli çalışmalar, John Arthur Ransome Marriott (1924) ve Matthew Smith Anderson (2001) tarafından yapılmıştır. Literatürdeki Doğu Sorunu tanımlamalarının kaynağını oluşturan bu çalışmalar dönemin hâkim aktörlerinin dış politikalarına ilişkin sorulara yetkin ve ayrıntılı yanıtlar vermektedir. Marriott'un araştırması Doğu Sorunu başlığını, Avusturya, Rusya ve Britanya İmparatorluklarının Osmanlı Avrupası, Balkan ayrılıkçılığı, Türk Boğazlarının jeopolitiği ve Akdeniz'deki nüfuz mücadelesine yönelik politikalarının tanımlayıcı bir unsuru olarak kullanmıştır. Matthew Smith Anderson ise oldukça kapsamlı eserinde Doğu Sorunu ifadesini, değerlendirdiği olguların zaman ve mekân sınırlarını belirtmek için kullanmış fakat kavramsal olarak analiz etmemiştir. Öncelikli olarak bir siyasi tarih konusu olan Doğu Sorunu üzerine ilk kapsamlı araştırma ve açıklama örneklerini oluşturan bu çalışmalar Doğu Sorununu teorileştirme amacı taşımamıştır. Doğu Sorununu, Avrupa Uyumu düzeninin problemi olarak konumlandıran tez çalışmamızda ise bu kavrama tüm tarihsel ve ampirik kapsamı ile birlikte teorik bir içerik kazandırılması amaçlanmaktadır. Doğu Sorununu bir uluslararası düzen unsuru olarak teorileştirmek, onun tarih, coğrafya, diplomasi, hukuk ve kimlik boyutlarını ayrı ayrı incelemeyi gerektirir. Böyle bir analize girişen bu bölümde, Doğu Sorunu, Avrupa Uyumu düzeninin önemli bir parçası olarak tanımlanmakta ve bu problemin söz konusu uluslararası düzenin istikrar ve sürekliliği açısından üstlendiği rol çok boyutlu olarak açıklanmaktadır.

Başlangıcı ve sonuçları itibariyle Doğu Sorununa kesin ve üzerinde uzlaşılmış bir kronolojik sınır belirlemek mümkün değildir. Zira Doğu Sorununun miladı, süresi ve sonu, onun nasıl tanımlandığına göre değişebilmektedir. Bu nedenle Doğu Sorununun tanımında olduğu gibi onun kronolojisi üzerinde de farklı görüşlere rastlamak mümkündür. Bu farklılıklar sorunun farklı ana bölümlere ve dönemlere

ayrılarak incelendiği örnekleri ortaya çıkarmaktadır. Örneğin Matthew Smith Anderson, Doğu Sorununun 18. Yüzyıl sonunda Karadeniz'deki güç dengesinin değişimi ile başladığını ileri sürerken; Chapman (1998, s. 54), bu kavramı 1821 Yunan isyanı ile Avrupa siyasetinin gündemine giren ve bu tarihten sonraki kongre sisteminin önemli bir parçası olan bir konu olarak gösterir. Bir bütün olarak bu sorunun hangi aşamalar ve bölümlerden oluştuğu hususunda ise, Frary ve Kozelsky (2014, s. 4), 1821-1830 Yunan İsyanı, 1853-1856 Kırım Savaşı, 1875-1878 Doğu Krizi ve nihayetinde 1. Dünya Savaşı şeklinde bir dönemlendirme yapmıştır. Bu hususta Matthew Smith Anderson'un (2001) kullandığı çok daha ayrıntılı dönemlendirme ise "Yunan Meselesi 1821-1833", "Mısır Meselesi: 1833-1841", "İngiliz-Rus Rekabeti ve Kırım Savaşı: 1841-1856", "Paris Anlaşması ve Bosna Sorunu: 1856-1875", "Büyük Doğu Krizi: 1875-1878", "Berlin Kongresi ve Türk-Yunan Savaşı: 1878-1896", "Makedonya Sorunu: 1896-1909", I. Dünya Savaşı ve Lozan Barış Anlaşması başlıkları ile ifade edilmiştir. Farklı başlangıç noktaları ve dönemlendirme biçimleri aslında Doğu Sorununun geniş kapsamını ve farklı boyutlarını içerme kaygısının bir sonucudur. Zira düzenin temel problemi olarak ele aldığımız bu mesele, kavramsal tanımının ötesinde bir de işaret ettiği olgular açısından birden fazla boyut taşımaktadır.

19. Yüzyıl Avrupa diplomasisi dahilindeki birçok konu Doğu Sorununun bir parçası olarak kabul edilebilmektedir. Örneğin Osmanlı-Rus savaşları, Rus İmparatorluğu'nun yayılmacı politikalarının önlenmesi, Osmanlı azınlıklarının milliyetçi isyanları ve imparatorluktan ayrılma ve bağımsız olma süreçleri, Osmanlı İmparatorluğu'nun idari ve yapısal reform projeleri, İslam ve Hıristiyanlık çatışması, Britanya ve Rusya arasındaki nüfuz mücadelesi, Avrupa güç dengesinin bütün bu olgular karşısında muhafazasının sağlanması kaygısı ve kongre sisteminin kolektif aksiyon kapasitesinin, çatışma çözümü, insani müdahale ve arabuluculuk gibi mekanizmalarla işletilmesi çabalarının her biri aynı derecede geçerli bir Doğu Sorunu boyutu olabilmektedir (Elrod, 1976, s. 169). Baumgart (1999, s. 4), Doğu Sorununu bir arabuluculuk laboratuvarı olarak tanımlarken özellikle bu son parametreye vurgu yapar. Doğu Sorunu, 1826-1828 Rus-İran savaşı gibi Avrupa için daha uzak ve daha küçük çatışma alanlarını 1908 Jön Türk Devrimi gibi devlet-altı düzeydeki gelişmeleri, Makedonya sorunu ya da Balkan savaşları gibi coğrafi olarak sınırlı konuları da kapsamaktadır. Bu boyutlar, düzenin problemi açısından bugünkü

Kuzey Afrika, Orta Doğu, Kafkasya, Karadeniz, Balkanlar, Doğu Avrupa, Akdeniz, Ege Denizi ve Arap yarımadası bölgelerini kapsayacak genişlikte bir coğrafi kapsamı somutlaştırmaktadır.

Bu tür siyasi ve stratejik konuların dışında, Doğu Sorununu, Avrupa için inşa edilen bir büyük medeniyet anlatısı ile de ilişkilendirmek mümkündür. Avrupa'nın sınırları dışındaki bir alan olarak düşünülen Doğu kavramsallaştırması Avrupa'nın doğuya bakışının bir ürünüdür. Dolayısıyla Doğu Sorunu bir açıdan Avrupa'nın medeniyet köklerini keşfetme ve onun bilgisini ortaya çıkarma çabasıyla bağlantılı olarak kavramsallaştırılmıştır (Yılmaz, 2020, ss. 19-20). Doğu ve Batı'yı İslam ve Hıristiyanlığın sınırları ile özdeşleştiren bu tutum Avrupa diplomasinin Doğu'ya karşı giriştiği kolektif aksiyonda oldukça etkilidir. Doğu Sorununu bir medeniyet çatışması örneği olarak düşünmek örneklerine sıklıkla rastlanan bir bakış açısıdır. Kökenleri antik çağlara kadar uzanan tarihsel Doğu-Batı mücadelesinin Hıristiyanlık ve İslam kimliklerine yansıması şeklindeki bu perspektif daha çok Avrupa'nın Doğu'ya bakışı için geçerlidir (Stogiannos, 2019, s. 165).

Doğu Sorununun üzerinde şekillenen diplomatik kurumlardan biri olarak dini aidiyetler ile meşrulaştırılan uluslararası himaye sistemi bunun bir sonucu olarak görülebilir. Kavramı medeniyet anlatısıyla ilişkilendiren bu bakış açısı Doğu Sorununun jeopolitik yönleri kadar öncelikli görülmese ve ilgi çekmese de özellikle Avrupa Uyumu düzeninin barış ideolojisini anlaşılmasına katkı sağlayan yeni bir perspektif kazandırmaktadır. Edward Said'in (1979, ss. 73-76), Doğu Sorununu oryantalizmin en görünür projelerinden biri olarak tanımlaması, düzenin problemi olarak gösterdiğimiz bu meselenin aynı zamanda düzenin barış ideolojisini gerçekleştirmek için de elverişli bir zemin olarak düşünülmesine kapı açmaktadır. Doğu Sorunu hakkında iki farklı yazarın kullandığı laboratuvar ve proje nitelendirmeleri; bu sorunu, düzenin barış ideolojisinin tanımlanması ve çatışma çözümü ya da arabuluculuk süreçlerinin araştırılmasından elde edilecek verilerle gözlemlenmesini amaçlayan bu çalışmanın düzenin problemi olarak tasvirini güçlendirmektedir. Buna göre Doğu Sorunu, Osmanlı İmparatorluğu'nun kaderi anlamında ya da doğuda yeni bir siyasi düzenin inşası anlamında bir Doğu'nun sorunu değil, Batı'nın düzenini tehdit edecek sonuçlar üretme potansiyeli taşıması anlamında bir Batı'nın sorunu olarak ortaya çıkmıştır.

Doğu Sorununu Batı merkezli uluslararası düzenin bir problemi olarak tanımlamanın gerektirdiği ilk adım, bu konunun Avrupa Uyumu düzeni içinde ne kadar ve hangi yönlerden önemli olduğunu açıklamak olacaktır. Bu önem en başta Doğu Sorununun, uluslararası düzenin, yapısal ya da kurumsal tüm özelliklerinin Doğu Sorunu olarak tanımlanan uluslararası konuların yönetimi ile diyalektik bir ilişki sergilemesinden kaynaklanmaktadır. Kongre sisteminin değerlendirildiği bir önceki bölümde görüldüğü gibi bu yapının erken kurumsallaşma döneminde geçerli olan öncelikler ve hedefler 1820'li yıllardan itibaren yeni jeopolitik gelişmelerle bağlantılı olarak revize edilmiş ve kongre sisteminin en belirgin niteliği olan kolektif aksiyon örnekleri çok daha büyük bir ağırlıkla Doğu Sorununun yönetimi zemininde ortaya çıkmıştır. Doğu Sorunu üzerine yaptıkları tarihsel araştırmalar, bu sorunlar kümesini çeşitli aktörlerin ayrı ayrı dış politikalarının bir konusu olarak ele almakta ve meydana gelen uluslararası problemleri kendi sınırları ve bağlamları içerisinde tasvir etmekte başarılı olmuş fakat bir bütün olarak Doğu Sorunu kavramını uluslararası düzen ve diplomasi yapısı gibi daha üst bir analiz düzeyi unsuru ile ilişkilendirmemişlerdir. Bu tutumun en önemli nedeni Doğu Sorununun, söz konusu araştırmalarda Avrupa siyasi gündemi için ikincil derecede önemli bir konu olarak düşünülmesidir. Matthew Smith Anderson 1815 yılında düzenlenen ve Avrupa Uyumunun kurumsal başlangıcı olarak kabul edilen Viyana kongresinde Doğu Sorununun ikincil önemde olduğunu ifade eder (M. S. Anderson, 2001, s. 65). Yazarın uluslararası düzenin erken bir dönemi için ileri sürdüğü bu tespiti, kısa vadeli bir Avrupa uluslararası politikası analizi için uyumlu görünmektedir. Zira 19. Yüzyılın erken bir dönemi olan 1810'lu yıllar itibariyle Avrupa devletleri farklı stratejik önceliklere ve amaçlara sahiptir. Örneğin, İngiltere açısından Amerika kıtasının geleceği ve Napolyon sonrası kıta Avrupa'sının güç dengesi, Fransa açısından yenilginin sonuçlarını hafifletme kaygısı, Prusya açısından hayatta kalma mücadelesi, Avusturya İmparatorluğu açısından monarşi idaresinin ve çok etnisiteli imparatorluğun muhafazası, Rusya açısından ise Karadeniz ve Doğu Avrupa'da yeni imkânlar kazanmak birincil amaçlar ve kaygılar olarak öncelik kazanmaktadır.

Viyana kongresinin gerçekleştiği bu konjonktür bu toplantının gündemini büyük ölçüde şekillendirmiştir. Kongrenin temsil ettiği Avrupa devletleri açısından büyük bir tehdidin bertaraf edilmesiyle sonuçlanan Napolyon savaşlarının hemen ardından ortaya çıkan uluslararası durumda, temel diplomasi gündemi, genel olarak Avrupa

barışının inşası, daha özel olarak ise Batı'da Latin Amerika'daki Avrupa sömürgelerinin geleceği, Doğu'da ise Polonya'nın kaderi olarak belirlenmiştir (Özavci, 2021, s. 106). Fakat Doğu Sorunu kapsamındaki gelişmelerin sistemsel düzeyde ürettiği ihtilaf ve tehditler, bu toplantının gündemini gölgede bırakacak yeni bir önceliği bu kez ayrı ayrı birimler olarak devletler arasında değil onların çeşitli dış politika imkânları edindiği uluslararası düzen düzeyinde ortaya çıkarmıştır. Bu dönüşümün temel sebebi jeopolitik rekabet alanlarının Doğu Sorunu kapsamındaki konular ve coğrafyalar üzerinde yoğunlaşmasıdır. Doğu Sorununa yeni içerikler kazandıran ve onu kongre sisteminin öncelikli konusu haline getiren jeopolitik rekabet alanları Doğu Sorununu Balkanlar, Karadeniz ve Osmanlı İmparatorluğu'nun iç sorunları ile sınırlı olmaktan çıkarmış özellikle Süveyş kanalının inşası ile birlikte Akdeniz ve Hint Okyanusu hattına kadar genişletmiştir.

Doğu Sorununu Batı merkezli uluslararası düzenin problemi haline getiren en önemli unsur, bu sorunun yönetilememesi halinde kıtasal bir savaşa neden olabilecek kadar tehlikeli uyuşmazlık ve çatışmalara yol açma potansiyeli taşıdığı kanaatidir. Uluslararası düzenin problemi olarak Doğu Sorunu Avrupa'da önemli bir istikrarsızlık ve çatışmayı tetikleme potansiyeline sahip olmuştur. Doğu Sorununun yönetilemediği takdirde Avrupa'da çatışmayı tetikleme potansiyeline sahip olduğu iddiası, temelde, etnik ve dini gerilimler, jeopolitik rekabetler, mülteci ve göç krizleri gibi risklere dayanmaktadır. Nitekim böyle bir senaryonun gerçekleştiği en açık örnek olan 1. Dünya Savaşı, 1914'te uzun süredir Doğu Sorununun kapsamı içinde görülen ve kongre diplomasisine konu olan bir bağlam ve coğrafya içerisinde ortaya çıkmıştır. 1. Dünya Savaşı'nın Doğu Sorununun yeniden ortaya çıkması ve bu kez yönetilememesi nedeniyle başladığı yönündeki değerlendirmeler düzenin problemi ve uluslararası istikrar arasında işaret edilen bu bağlantıyı sergilemektedir (Rose, 1922, s. 312). 1820'li yıllardan itibaren bu senaryonun engellenmesi, Avrupa Uyumu düzeninin ve kongre sisteminin ana motivasyon kaynağı olmuştur. Dolayısıyla Doğu Sorununu bir uluslararası düzen problemi olarak tanımlamak, bu kavrama Osmanlı İmparatorluğu'nun göreli zayıflama süreciyle bağlantılı olarak Avrupalı güçlerin çıkar çatışması yaşadığı politik meseleler toplamı olmasının yanında yeni bir anlam kazandırmaktadır. Bu anlam, Doğu Sorununu Avrupa düzeni açısından kolektif bir müzakere ve aksiyonla yönetilecek ana varoluşsal tehdit kaynağı tasvir etmeye dayanır. Avrupa Uyumu düzeninin ve bu düzenin altyapısını oluşturan güç

dengesinin, Doğu Sorunu kaynaklı bir çatışma ile bozulmaması için gösterilen hassasiyetin asıl amacı uluslararası istikrarı korumaktır (Schroeder, 1994b, s. 658). Doğu Sorununun yönetilerek bir uluslararası çatışmaya yol açmasının mümkün olduğunca ertelenmesi politikası üzerindeki kolektif uzlaşı, bu politikanın ayrı birimler olarak Avrupa Uyumu düzeni temsilcisi devletlerin dar ulusal çıkar tasavvurunun değil bizatihi bu düzenin kendisinin muhafazası için bir koşul olmasının eseridir.

Doğu Sorununu Batı merkezli uluslararası düzen için bu kadar önemli konuma getiren süreç öncelikle Osmanlı İmparatorluğu ve Çarlık Rusya'sı arasındaki jeopolitik rekabet nedeniyle ortaya çıkmıştır. Anderson'un Karadeniz jeopolitiğini Doğu Sorunu için başlangıç noktası alması hatırlanacak olursa, bu iki imparatorluk arasındaki güç dengesinde meydana gelecek değişimi, diğer Avrupa devletlerinin öncelikli ilgileri arasında yerleştiren süreç Doğu Sorununun bir uluslararası düzen problemi haline gelmesinin de başlangıcı olarak kabul edilebilir. Bu hususta önemli bir gelişme, Osmanlı egemenliği altında olan Karadeniz'deki Özi Kalesi'nin 1791 yılında el değiştirerek Rusya egemenliği altına girmesi bu sürecin ilk örneği olarak düşünülebilir (Sarıalioğlu, 2019, s. 2355). Zira bu değişim, Karadeniz ve onun en önemli parçası olan Türk boğazlarının bir Avrupa diplomasisi konusu haline gelmesinin önünü açmıştır. Buna göre Osmanlı İmparatorluğu ve Çarlık Rusya'sı arasındaki güç dengesinin Avrupa'nın diğer devletlerinin de tercih ve davranışlarını etkileyen bir mesele halini almasıyla, Avrupa diplomasisi için söz edilebilecek bir Doğu Sorununun kökenlerinin, Avrupa Uyumu düzeninin başlangıcından daha eski bir döneme uzandığı ortaya çıkmaktadır.

Burada Doğu Sorununun uluslararası düzenle ilişkisi için geliştirdiğimiz perspektifi netleştirmek adına belirtmek gerekir ki, Doğu Sorununun uluslararası düzenin muhafazası için kolektif yönetimi üzerindeki uzlaşı, farklı aktörlerin Osmanlı İmparatorluğu'na yönelik politikalarında ayrışması için bir engel olmamıştır. Bunun en önemli göstergesi Osmanlı diplomasisi açısından değişen ittifak ilişkileridir. 1821'de Osmanlı İmparatorluğu egemenliğine karşı başlayan Yunan İsyanını Doğu Sorununun ilk tezahürü olarak kabul eden perspektif, bu isyanla başlayan sürecin, geleneksel Osmanlı-Fransız ilişkilerini güçlendirerek Osmanlı Sultanı 3. Selim ve Fransa İmparatoru Napolyon arasında Rusya karşıtı bir ittifakı zemini oluşturduğuna dikkat çekmektedir (Özavci, 2021, s. 108). Bu argümanı destekleyecek bir başka

örnek vermek gerekirse; Britanya'nın büyük doğu krizine (1875-1878) kadar devam eden Osmanlı İmparatorluğu politikasının ancak Rus İmparatorluğu'nun dengelenmesi ve caydırılması stratejisi Doğu Sorununun bir boyutu olarak ele alındığında anlaşılabileceği ileri sürülebilir. Rus İmparatorluğu'nun uluslararası politikadaki etkinliği arttıkça, bu devletin uluslararası düzenin istikrarı için olumlu ya da olumsuz bir rol oynama potansiyeli de yükselmektedir. Böylece Rusya'nın yükselişi süreci onu, Osmanlı İmparatorluğu ile rekabeti ve Ortodoks Hristiyan kimliği itibariyle çeşitli yönlerden Doğu Sorununun yeni ve büyük bir parçası haline getirmiştir. Böylece Avrupa diplomasisinin ana gündemini ve Avrupa Uyumu düzeninin ana problemini Napolyon sonrası düzenlemeler ve Monarşi-Cumhuriyet ikileminden tamamen uzaklaştıran yeni bir Doğu Sorunu unsuru tezahür etmiştir.

Rus İmparatorluğu'nun Doğu Sorununun düzenin problemi haline gelmesine yaptığı katkı bir sürekliliğe de sahiptir. İstatistiki açıdan 18. Yüzyıl sonu ve 19. Yüzyıl itibariyle ortalama her 25 yılda bir Türk-Rus Savaşı'nın ortaya çıktığını tespit eden Baumgart (1999, s. 3), bu çatışma örüntüsüne artık 20. Yüzyılın bir konusu olan Balkan Savaşları ve 1. Dünya Savaşını da ekleyerek aslında Doğu Sorununun konu ve kapsamını oluşturan gelişmelerin; Osmanlı İmparatorluğu'nun zayıflaması süreci kadar Rus İmparatorluğu'nun yayılmacı politikaları ile de ne kadar ilişkili olduğunu göstermiştir. Avrupa Uyumu düzeninin barış ideolojisini şekillendiren bütün ilkeler, değerler, normlar ve kurumsal yapının meydan okuyucu niteliğine rağmen Osmanlı İmparatorluğu'nun bir Kongre sistemi üyesi olarak kabul edilmesi girişimleri bu açıdan değerlendirilse, belli konjonktürlerde Doğu Sorununun Osmanlı İmparatorluğundan da ayrı bir Rus yayılmacılığı sorununa dönüştüğü dahi fark edilebilir. Osmanlı diplomasi tarihinde sıklıkla referans verilen 1856 Paris anlaşması ve Osmanlı İmparatorluğu'nun bir Avrupa büyük gücü olarak kabul edilmesi süreci bunun en bilinen örneğidir (Hertslet, 1875, s. 270). Uluslararası düzenin istikrarına daha büyük tehdidin artık Rus İmparatorluğu'nun saldırgan davranışlarından geldiğine dair kabulün somut bir göstergesi, 1853'te başlayan ve Britanya ile Fransa'nın Osmanlı imparatorluğu ile müttefik olarak Çarlık Rusya'sına savaş açtığı ve galip geldiği bir uluslararası çatışma olan Kırım Savaşıdır (Adanır, 2005, s. 408). Kırım Savaşının sonucu olarak 30 Mart 1856'da imzalanan Paris Anlaşmasının 7. Maddesi Osmanlı İmparatorluğu'nu Avrupa barışının bir öznesi haline getirecek olan toprak bütünlüğünü kabul etme ilkesini içermektedir (H. M. Wood, 1943, s. 262).

Fakat Osmanlı İmparatorluğu'na bu statünün 1815 yılı gibi Avrupa Uyumu düzeni açısından çok daha erken bir dönem sayılabilecek bir tarihte dahi Britanya dışişleri tarafından önerilmiş olması, Osmanlı hükümeti tarafından kabul edilmemiş olsa da Doğu Sorunu kavramına yalnızca Osmanlı İmparatorluğunun paylaşılması sorunu olarak bakılmaması gerektiği yönündeki argümanı desteklemektedir.

Doğu Sorununun tüm boyutlarıyla birlikte tecessüm ettiği ilk uluslararası kriz 1821 Yunan İsyanı olarak kabul edilmektedir. Osmanlı İmparatorluğu'nun bir iç meselesi olarak ortaya çıkan bu kriz, Balkanlar, Akdeniz ve Karadeniz jeopolitiğine ulaşabilecek etkileri ve özellikle üzerinde şekillendiği Hıristiyanlık-İslam çatışması söyleminin, kolektif meşruiyet ilkesi monarşik egemenlikleri, liberal/devrimci isyanlara karşı savunmak olan kongre sistemini büyük tartışma ve dönüşüme zorlaması itibariyle Doğu Sorununun neredeyse tüm boyutlarını ihtiva etmektedir. Yunan isyanı, kongre sisteminin kolektif güvenlik ilkeleri ve Avrupa devletlerinin ayrışan çıkarları arasında önemli bir gerilim başlatmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun en büyük parçasını oluşturduğu Doğu Sorunu coğrafyası Avrupa için olası sonuçları itibariyle önemlidir. Bu nedenle Osmanlı-Rus rekabetinden, Yunan isyanına kadar çok farklı düzeylerde gelişen problem ve krizler, kongre sisteminin düzenleyici ilkelerinin gözden geçirilmesi ve Doğu Sorununun yönetimine uyarlanabilir hale dönüştürülmesi girişimlerine yol açmıştır. Viyana Kongresi ile üzerinde uzlaşılan ilkeler ve barış tasavvurunun Doğu Sorunu kapsamındaki gelişmelerde referans alınıp alınamayacağı konusu bahsedilen gerilimin ana eksenini oluşturur (Rendall, 2000). Bir önceki başlık altında detaylı olarak incelenen bu ilkelerin, Doğu Sorununda da aynı şekilde geçerli olması 1821 Yunan İsyanında meşru Osmanlı monarşinin desteklenmesi anlamına gelmektedir. Kongre sistemi içinde bu yönde bir tutum sergileyen en önemli aktör, bu sistemin mimarı olarak kabul edilen başbakanı Metternich nezdinde Avusturya İmparatorluğu olmuştur. Metternich'in düşüncesine göre, Viyana Kongresi ile kararlaştırılan kongre sistemi ilkeleri herhangi bir Avrupa monarkına karşı isyan ile Osmanlı Sultanı 2. Mahmut'a karşı isyan arasında bir fark ortaya koymamaktadır (Šedivý, 2013, ss. 117-118).

Kongre sistemi, devrimlerin uluslararası etkilerini sınırlamak üzere oluşturulan bir sistemdir (Mitzen, 2013, s. 106) ve Geleneksel Avrupa rejimlerinin güvenliği için liberal ya da sosyalist devrimlerin engellenmesi ya da etkilerinin sınırlanması amacı doğrultusunda, Osmanlı İmparatorluğu'nun meşru egemenliğine karşı girişilen gayr-i

meşru bir hareket olan Yunan İsyanı Avrupa Uyumu adına kolektif bir müdahale ile bastırılmalıdır. Metternich, Rus Çarı I. Alexander'a kongre sisteminin asıl düşmanının Osmanlı İmparatorluğu değil monarşi karşıtı devrimler olduğunu söylerken bu bakış açısını yansıtmaktadır (Mitzen, 2013, s. 129). Fakat Yunan isyanının bir monarşi karşıtı liberal isyan mı yoksa İslam hâkimiyeti karşıtı Hıristiyan ayaklanması mı olarak tanımlanacağı meselesi, Metternich'in tutumuna yansıyan bu bakış açısının özellikle Avrupa kamuoyu, Britanya ve Rusya İmparatorluğu temsilcileri tarafından sorgulanması ve büyük ölçüde reddedilmesiyle sonuçlanmıştır (Sears, 1944, s. 311). İngiltere'nin, liberal ayaklanmaları diğer kıta Avrupası devletleri kadar öncelikli bir ontolojik güvenlik tehdidi olarak görmemesi de kongre sisteminin kolektif aksiyon prensiplerinin işlevsiz kalmasında pay sahibidir. İsyancıların kimliği açısından Yunan isyanının Hıristiyan niteliği, liberal niteliğinden çok daha belirgin ve önceliklidir. Bu özellikle Çarlık Rusya'sının Osmanlı İmparatorluğu'nun Ortodoks nüfusu üzerindeki himayeci iddialarını güçlendiren ve bu devletin Yunan isyanını destekleme politikasını meşrulaştırmak için başvurduğu bir durum olmuştur (Lindley, 2003, s. 217).

Yunan isyanının kongre sistemi aktörleri arasında yol açtığı gerilim, Avrupa diplomasisinin Avrupa dışına bakışında dini kurum ve aidiyetlerin merkezi konuma yükselmesinin de bir sonucudur (Schumacher, 2014, s. 69). Kongre sistemi için Doğu Sorunu bağlamında dini kimliklerin bir dış müdahale doktrini unsuru haline geldiğini sergileyen açık bir örnek Fransa ve Rusya imparatorluklarının, Osmanlı Hıristiyanları üzerinde nüfuz kazanma rekabetidir. Feroze A. K. Yasamee (2018, s. 71) de kongre sistemi aktörlerinin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki gayr-i Müslim milletler için talep ettiği barışçıl nüfuz imkânını emperyal bir taktik olarak tanımlamakta ve bu politika nedeniyle imparatorluk içindeki isyancıların uluslararası düzenden destek alabildiğini belirtmektedir. Bu destek Rus İmparatorluğu'nun Osmanlı Ortodoksları, Fransız ve Avusturya İmparatorluklarının Suriye ve Balkanlardaki Osmanlı Katoliklerine yönelik politikalarının önemli bir enstrümanı olmuştur (Yasamee, 2018, s. 72). Yasamee'nin dini aidiyetlerin araçsallaştırılmasına dayalı dış müdahale doktrini üzerine yorumunda yer verdiği dikkat çekici bir tespitine göre, Britanya İmparatorluğu, diğer kongre aktörlerinin aksine temsilcisi olmadığı bir dini kimlik üzerinde nüfuz kazanma umuduyla özellikle Osmanlı egemenliği altındaki Arap coğrafyasında bulunan Müslümanlar karşısında benzer bir

girişimlerde bulunmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nun Hıristiyan azınlıkları kaynaklı Doğu Sorunu gündemleri özellikle dini kimliklerin giderek daha etkin hale gelmesi nedeniyle medeniyet düzeyinde bir Doğu-Batı çatışması olarak dahi yorumlanabilmektedir (De la Peña, 2012, s. 6).

Avrupa Uyumu düzeninin problemi olarak Doğu Sorunu, bu araştırmanın konusu olan çatışma çözümü ve uluslararası arabuluculuğun birçok örneğine konu olmuştur. Rus ve İngiliz İmparatorluklarının Yunan İsyanı politikası üzerindeki uzlaşısının bir sonucu olan ve bazı tarihçilerin diplomatik devrim olarak tanımladığı 4 Mart 1826 tarihli Petersburg Protokolü, Doğu Sorunu kapsamındaki bir problemin dönemin kongre sisteminin bir parçası olan uluslararası arabuluculuk mekanizmasının işleyişine genel bir örnektir (Temperley, 1924, s. 65). Petersburg Protokolüne göre Osmanlı İmparatorluğu'nda Yunan isyanı ile başlayan iç çatışma süreci kongre sisteminin arabuluculuğu ile sonlandırılmalıdır (Brewer, 2011, s. 252). İki kongre sistemi aktörü olan Rus ve İngiliz İmparatorluklarının, özerk bir Yunanistan'ın ilanı, sınırlarının belirlenmesi ve sınırları dahilindeki Müslümanların mülklerinin Hıristiyanlara devredilmesi gibi siyasi projeler üzerinde uzlaştığı bu arabuluculuk sürecinin kongre sisteminin garantörlüğü altında gerçekleştirilmesi planlanmıştır (Brewer, 2011, s. 256). 1827 yılında Fransa'nın da katılımıyla Londra Anlaşması şeklinde güncellenen bu arabuluculuk projesi, Osmanlı İmparatorluğu'na resmi olarak teklif edilmiş, Osmanlı hükümeti tarafından kabul edilmemesi ise yine 1827 yılında Yunan İsyanı'nın başlangıç noktası olan Mora Yarımadasının güneybatı sahilindeki Navarin limanındaki Osmanlı donanmasına karşı başlatılan çatışmanın meşrulaştırıcı gerekçesi olarak kullanılmıştır (Brewer, 2011, s. 253; K. Kagan, 1997, s. 26).

1826 St. Petersburg protokolü ve 1827 Londra Anlaşmaları, kongre sistemi aktörlerinin çatışma çözümü için uluslararası arabuluculuk diplomasisini yeni bir kolektif aksiyon aygıtı olarak kullandıklarını açığa çıkarmaktadır. 3. taraf aktör olarak kongre sistemi temsilcilerinin barışı sağlamak amacıyla belirledikleri bir ihtilaf çözümü projesi ile çatışan taraflara teklif ettikleri arabuluculuk, kabul edilmemesi halinde ciddi askeri yaptırımlara zemin hazırlayacak bir dış müdahale girişimi halini almaktadır. Kongre sisteminin nasıl bir çatışma çözümü yöntemi ya da arabuluculuk mekanizmasına sahip olduğunu bu tür örnekler üzerinden anlamak bu sistemi ilerlemeci uluslararası kurumsallaşma sürecinin ilkel bir aşaması olarak gören

literatür açısından değerli bulgular sağlayacaktır. Tezin bu bölümünün vaka incelemesini oluşturan 1897 Osmanlı-Yunanistan savaşı için yürütülen arabuluculuk sürecini inceleyen bölümde ayrıntılarıyla analiz edilecek olan İstanbul büyükelçiler konferansları bu sistem içinde sürekli olarak faaliyet gösteren temel kurumsal aktörler arasındadır.

Doğu Sorununu bir düzen problemi olarak kuramsallaştırma hedefi ile yapılan bu araştırma ve analizler; bu sorunu, yönetilememesi halinde tek tek devlet birimlerinin ötesinde bütün uluslararası düzeni ortadan kaldırabilecek bir tehdit kaynağı olarak tasvir etmek için çok sayıda argümana ulaşılmasını sağlamıştır. Burada sorunun yönetilmesi ile fiilen Hristiyan unsurların Büyük Devletler arası çatışmayı tetiklemeyecek bir denge ve zamanlama ile desteklenmesinin kastedilmektedir. Osmanlı Devleti de bazı konjonktürlerde bu durumda faydalanmış olsa da uzun vade analizi ile bakıldığında Büyük Devletlerin çıkarlarını uyumlaştırdıklarında dini kimlikleri / ön yargılarının kararlarında etkili olduğunu söylemek mümkündür. Kongre sisteminin, düzenin problemine karşı tavrı ise onun mümkün olduğu kadar ertelenmesi ve sistemik düzeyde tehdit üretmesinin engellenerek idare edilmesi şeklindedir. Bu tavrın kongre sistemi aktörlerini, Doğu Sorunu kapsamındaki her ihtilaf, çatışma ve kriz gelişmesi karşılığında ani ve gündeme özgü uluslararası konferans ya da kongrelerin düzenlenmesine yönlendirdiği görülmüştür. Tezin ilerleyen kısmında incelenecek olan Girit Sorunu da bunun tipik bir örneğidir. Avrupa Uyumu düzeninin kural, ilke ve normlarının Avrupa barışının sağlanması amacıyla uygulanması ancak kongre sisteminin sunduğu kolektif aksiyon imkânı ile mümkün olabilmiştir. Doğu Sorunu, düzenin problemi olması itibariyle bu müşterek tepkiyi canlı tutan en önemli unsur olmuştur.

3.5. Avrupa Uyumu Düzeninde Arabuluculuk Vakası: 1897 Osmanlı-Yunanistan Savaşı

Bu bölümde Avrupa güçleri tarafından 1897 Osmanlı-Yunanistan savaşını sonlandırmak ve iki taraf arasında barışı sağlamak amacıyla yürütülen kolektif arabuluculuk örneği incelenecektir. Bu süreçte, Girit adasının statüsü meselesi iki ülke arasındaki ihtilaf ve çatışmanın temeli olduğu kadar arabuluculuk sürecinde üzerinde en çok durulan ana uzlaşmazlık konusu da olduğu için 1897 Osmanlı-

Yunanistan Savaşını sonlandırmak üzere Avrupa güçlerinin arabuluculuğu örneği kısaca Girit Arabuluculuğu olarak tanımlanmıştır.

Avrupa Uyumu düzeninde gerçekleşmiş bir arabuluculuk vakası olan 1897 Girit Sorunu arabuluculuğu, kongre sisteminin kolektif dış müdahale ilkesinin açık bir şekilde işlettiği bir örnektir. Arabuluculuk süreci Yunanistan'ın bir Osmanlı vilayeti olan Girit adasını işgal etme girişimi üzerine Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupalı güçlere ilettiği talep üzerine başlamış ve bu güçlerin ortak katılımıyla devam etmiştir.

Arabuluculuğa konu olan çatışma 1897 Şubat'ında Osmanlı İmparatorluğu'nun egemenliği altında olan Girit adasında başlayan bir ayaklanmanın ardından kısa süre içerisinde Yunanistan Hükümeti'nin adayı işgal etmek üzere bir donanma ve askeri birlik göndermesiyle başlayan bir krizdir. Girit'in işgal girişiminin yarattığı bu kriz atmosferinde iki devlet arasında savaş Girit adası üzerinde değil, Osmanlı-Yunanistan sınırında başlamıştır. Teselya bölgesinde 2 ay boyunca devam eden askeri gerginlik ve küçük çaplı çatışmalar sonucunda Osmanlı hükümeti 17 Nisan 1897'de Yunanistan'a savaş ilan etmiş, bir ay boyunca süren ve Osmanlı askeri galibiyeti ile sonuçlanan savaş, Avrupalı devletlerin, kongre sisteminin arabuluculuk politikasının Doğu Sorunu bağlamındaki tipik bir başka örneğini oluşturacak şekilde yürüttüğü kolektif diplomatik süreç sonucunda kabul edilen bir barış anlaşması ile sona ermiştir. Çatışmanın sonlandırılması için arabuluculuk ve barışa zorlama süreçleri Girit sorununun dahil olduğu Uluslararası düzenin arabuluculuk mekanizmasını tüm yönleriyle temsil eder. Bu süreçlerde en etkin ve belirleyici kurumlar, Avrupalı aktörlerin Girit konsolosları ve İstanbul büyükelçilikleridir. Her iki yapı Girit sorunu ve 1897 Savaşı boyunca diplomasi ve arabuluculuk sürecinin ana platformu olarak çalışmıştır.

Bu süreçte hem savaşın hem de barış koşullarının en önemli ve tahrik edici meselesi, kökenleri 1821 Yunan İsyanı ve bunun oluşturduğu konjonktüre dayanan Girit sorunudur. Girit meselesinin uluslararası boyuta sahip olması birkaç faktöre dayanır. Bu duruma ihtilafın öncelikle Doğu Sorununun bir parçası olarak doğrudan uluslararası düzenin problemi ile bağlantılı olması önemli bir sebep olarak gösterilebilir. Yunanistan kamuoyunda etkili olan milliyetçilik ve buradan kaynaklanan siyasi projeler, Avrupa kamuoyunda ise Hıristiyanlık ve Helenizm sempatisi Girit sorununa ilgiyi oldukça yüksek bir düzeye çıkarmıştır. Girit meselesi

1. Dünya Savaşı'na yol açacak stratejik kutuplaşmanın oluşumunda da önemli bir paya sahiptir. Krize müdahale ve barış koşullarının belirlenmesi sürecinde Almanya ve Avusturya'nın, Britanya ve Rusya'dan belirgin bir şekilde ayrılması buna örnek olarak gösterilebilir (Maravelakis, 2018, s. 47). Fakat bu ayrışma söz konusu devletlerin çatışma çözümü, arabuluculuk ve barış anlaşması süreçlerinde müşterek bir şekilde yer almasını engellememiştir.

Kongre sisteminin Avrupa dışına müdahalede müşterek hareket etme ilkesinin yüzyılın son yıllarında dahi bu kadar etkili olması, Girit meselesi ve buna bağlı olarak Osmanlı-Yunanistan ilişkilerinin düzenin problemi olan Doğu Sorununun en hassas konuları arasında yer almasıyla açıklanabilir. Zira 1890'lı yıllarda kıtasal güç dengesinin Avrupa Uyumu düzeninin ilk döneminden artık çok farklı olması ve kutuplaşma sürecindeki Avrupa devletleri arasında ortak çıkar algısının oldukça zayıflamış olması gibi kongre sistemini işletilemez kılması beklenen olgular, ortak değerler ve ön yargıların birleştiriciliği ile telafi edilmiş, düzenin problemine karşı müşterek bir diplomasinin izlenmesi için bir sorun teşkil etmemiştir.

3.5.1. Girit Sorununun Kökenleri ve 1897 Osmanlı – Yunanistan Savaşı

Girit sorunu Osmanlı İmparatorluğu içinde, 1821 Yunan İsyanı ile birlikte ortaya çıkan dini kimliğe dayalı ayrılıkçı isyan dalgalarının uzantılarından biridir. 19. yüzyıl boyunca Girit'in Müslüman ve Hıristiyan nüfusu arasında dini fanatizm görüntüsü üreten bir çatışma ve gerilim atmosferi adaya hâkim olmuştur. Bunların daha küçük ölçeklileri 1833, 1839, 1841 yıllarında çıkan ayaklanmalardır (Kallivretakis, 2006, s. 22). Fakat dini aidiyetlere dayalı şiddet ve güvensizlik ortamı çatışmanın kökeni ya da sebebi olmaktan çok bu sürecin ada nüfusunun tamamını olumsuz anlamda etkileyen bir sonucu olarak düşünülmelidir. Müslüman-Hıristiyan çatışmasının Girit sorununun temel belirtisi olmaktan çok asıl sebebi olarak düşünülmesi, arabuluculuk ve barış inşası süreçlerinde Avrupalı aktörlerin barışın hangi koşullarda mümkün olabileceği yönündeki düşüncelerini doğrudan etkileyen bir yanılgı olmuştur.

Girit Hristiyanları arasındaki temel motivasyonu adanın Yunanistan ile birleşmesi olan çeşitli isyan girişimleri arasında 1841 ve 1866 yıllarında başlattıkları iki büyük ayaklanma ise adadaki Hıristiyan ve Müslümanların büyük kayıplarına yol açarak Doğu Sorununun yeni bir başlığı olarak Girit Sorununu ortaya çıkarmıştır. İsyanların çıkış nedenleri, motivasyonları ve sonuçları itibariyle ada genelinde yol açtığı

olumsuz insani koşullar Girit sorununun üzerinde en çok çalışma yapılan boyutlarını oluşturur. Girit sorununu üreten ayaklanmaların, Osmanlı-Avrupa ilişkileri ve Yunan Milliyetçiliği bağlamında incelenmesi de bu tür çalışmaların bir parçasıdır. Bu araştırma kapsamında ise Girit meselesi, bir uluslararası düzenin son belirgin ve bütüncül diplomatik gündemi olarak değerlendirilmekte ve üzerinde yürütülen arabuluculuk diplomasisinin tarihsel niteliğinin ortaya çıkarılması hedeflenmektedir.

Osmanlı hükümeti, Avrupa Uyumu düzeninin kolektif aksiyon kapasitesinin yarattığı baskı altında, bir egemenlik sorununun uluslararasılaşmasını önleme kaygısı ve adadaki çatışma ortamını bitirme amacıyla 1868 yılında ada için bir idari düzenleme reformu başlatmıştır. Bu idari reform girişimi 1878 yılında başka bir Doğu Sorunu çatışmasının barış koşullarını görüşmek üzere düzenlenen Berlin Kongresi'nde gündeme gelmiş ve adada yeni bir çatışma olasılığının önlenmesi gerekçesiyle bu reformlarda bazı değişikliklerin yapılması koşulu, kongre sonucunda varılan anlaşmanın 23. maddesinde yer almıştır. Dolayısıyla Avrupalı aktörlerin Girit sorunu bağlamındaki ilk arabuluculuk girişimi 1878 Berlin Kongresi görüşmeleri içinde gerçekleşmiştir (Albrecht-Carrié, 1968, s. 283). Osmanlı hükümetinin bu kongre sonrasında uyarladığı ve Girit'e ayrıcalıklı bir idari statü veren ve Halepa Fermanı ya da sözleşmesi olarak adlandırılan yeni reform programı 25 Ekim 1878'de imzalanmıştır (Adıyeke, 2000, s. 31).

Halepa Fermanı'nın çıkış noktası olarak Berlin kongresi sonucunda imzalanan barış anlaşmasının 23. Maddesinde ifade edilen reform politikası genel hatlarıyla Osmanlı yönetiminin 1868 yılında Girit'e vergi, askerlik, vilayet yönetimi alanlarında yeni idari düzenlemeler getiren yönetmeliğin yeniden ve genişletilerek uygulanmasıdır (Hacısalihoğlu, 2008, s. 42). Berlin Kongresi'nde kabul edilen bir reform programı olarak uygulanan Halepa Fermanı, Girit adasını Osmanlı İmparatorluğu'nun ayrıcalıklı ve hususi statü taşıyan bir vilayeti haline getirmiştir. Bu statü özerklik anlamına gelmese de, adada yerel jandarma teşkilatının kurulması, genel bir meclisin açılması ve Osmanlı vatandaşı Rum ve Ortodoks bir valinin Sultan'ın onayıyla adayı yönetmek üzere atanması ve adada resmi dil olarak Yunanca'nın kullanılması (Schaefer, 1916, s. 18) gibi idari yenilikler Girit'in imparatorluk içinde özerkliğe en yakın vilayet olmasının önünü açmıştır (Peçe, 2018, s. 3).

1897 Girit ayaklanması Osmanlı Hükümeti'nin Avrupa devletleri baskısıyla uygulamaya çalıştığı reformların bölge sosyolojisi ile uyumsuz durumundan

kaynaklanan başarısızlığını sergiler. 1868'de başlayan ve Berlin Anlaşması sonucunda oluşturulan yeni programla devam eden idari reform süreci, Girit Sorununa kalıcı bir çözüm sağlamamış; söz konusu reformların Hıristiyan isyancıları temel motivasyonları olan Yunanistan'la birleşme amacından vazgeçmeye zorlamaması ve Avrupa güçlerinin baskısı ile şekillenen idari reform içeriklerinin özellikle adadaki Müslüman nüfus için yeni endişelere yol açması gibi gerçekler Girit Sorununun yeniden canlanmasına yol açmıştır. Halepa Fermanı sonrasında 10 yıl boyunca devam eden görece istikrarlı dönem, 1889 yılında yeniden başlayan ayaklanma nedeniyle bu fermanın getirdiği bazı idari düzenlemelerin Osmanlı merkezi hükümeti tarafından kısıtlanması sonucunda bozulmuştur. Osmanlı yönetimi 1 Ağustos 1889'da adadaki isyana karşı tedbir almak üzere Girit'e 40.000 asker sevk etmiş; 26 Ekim 1889'da imzalandığı tarihten tam 11 yıl sonra Osmanlı yönetimi tarafından çıkarılan bir fermanla Halepa Sözleşmesi'nin kısıtlandığını ilan etmiş ve adaya Müslüman bir vali atamıştır (Adıyeke, 2000, ss. 34-35). 1889 İsyanı nedeniyle Halepa Fermanında Girit vilayetine verilen idari imtiyazların sınırlandırılması üzerine Girit'teki Rumlar tarafından kurulan reform komitesi (*epitropi*)'nin başlattığı yeni isyan hareketi, komite tarafından örgütlenen Rumların Müslümanlara yönelik saldırıları ve suikastlarıyla adadaki huzursuzluğu çok daha ileri bir düzeye taşımıştır.

Girit sorununun 1889 isyanı ile başlayan yeni aşaması, Halepa Fermanı'nın iptal edilmesine rağmen bu idari düzenlemenin bazı uygulamaları imparatorluk tarafından kısmen sürdürülmesine sahne olmuştur. Bunun en önemli örneği, 1895 Mayıs'ında adaya yeniden Osmanlı tebaasından Hıristiyan ve Rum kökenli bir valinin, Aleksandros Karatodori Paşa'nın tayin edilmesidir. Adadaki Rum isyanının ilk aşamasının son dönemi içerisinde olan 24 Haziran 1896'da Osmanlı yönetiminin çağrısı üzerine arabuluculuk yapan 6 Avrupa devletinin baskısı sonucunda alınan 14 maddelik reform programı kararında ise Halepa Sözleşmesi'nin yeniden uygulanması öngörülmektedir (Rodogno, 2012, s. 214). Halepa Sözleşmesi kararlarının yeniden uygulanması kararına Epitropi'nin tepkisi, Osmanlı askerlerinin adadan tamamen çekilmesi, Girit jandarma teşkilatının ve hukuk sisteminin Avrupalı askerler ve hukukçular tarafından kurulması gibi özerklik kapsamının dışına taşan ileri taleplerde bulunmak şeklindedir (Adıyeke, 2000, ss. 144-154). Osmanlı idaresinin Halepa Fermanı'na kısmen geri dönüş izlenimi oluşturan kararları, adadaki Rumların kesin bir muhalefeti ile karşılaşmış ve valinin kısa süre içerisinde Mart 1896'da istifası ile

yerini Turhan Paşa'ya bırakmasıyla sonuçlanmıştır (Adıyeke, 2000, ss. 140-152). Bu durum Girit sorunundaki temel ihtilafın adanın idari statüsü ya da valinin dini kimliği gibi konulardan çok Girit'in Osmanlı'dan tamamen ayrılarak Yunanistan'la birleşmesi talebi ile ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır. Bu gelişmenin ardından isyanın 1897 yılı itibariyle adanın en büyük şehirleri olan Kandiye, Hanya ve Resmo'yu etkisi altına alması ile 1897 Osmanlı-Yunanistan Savaşı'nı başlatacak sürecin temelleri atılmıştır (Turan, 2014, s. 446).

1897 savaşına giden süreçte Girit'te yaşanan isyan hareketi adanın kırsal ve dağlık bölgelerinde başlamıştır. Bu detayın önemi, adadaki Müslüman nüfusun kırsal yerleşimlerden şehir merkezlerine göç etmeye zorlanmasının Rum isyancılar açısından stratejik bir fayda sağlamasıdır. Zira adadaki Müslüman nüfusun güvenlik kaygısıyla adadaki şehir merkezlerine kaçması, üzüm, turunçgiller ve zeytin gibi ticari değeri yüksek tarım ürünlerinin yetiştirildiği kırsal bölgelerin Hıristiyanların eline geçmesini sağlamaktadır (Peçe, 2018, s. 5). İsyandan önce 300.000'e yakın bir seviyede olan ada nüfusunun yaklaşık 3'te 1'ini oluşturan Müslümanlar, bu göçlerden önce adanın tarım sektörüne hâkim durumdadır (Adıyeke, 2000, s. 106). Etnik olarak Türk olmayan ve Yunanca konuşan mühtedilerin çoğunluğunu oluşturduğu Müslüman nüfus adanın üretim sürecindeki etkinlikleri nedeniyle de isyancıların temel hedefi konumundadır (Adıyeke, 2017; Kallivretakis, 2006, s. 13).

Girit'teki Avrupa devletleri konsolosları, arabuluculuk sürecinin bir diğer paydaşı olan İstanbul büyükelçilerine yaptıklarına uyarılarda; tarımın yapıldığı kırsaldan kaçmak zorunda kalarak güvenlik nedeniyle şehir merkezlerine sığınan Müslümanların bu tarım ürünlerinin ve özellikle zeytinin hasat dönemlerinde köylerine dönmelerinin sağlanamamasına adadaki barışın korunması için en önemli engellerden biri olarak işaret etmişlerdir (Rathberger, 2012, s. 117). Bu durum dönemin Britanya imparatorluğunda dış işlerinden sorumlu müsteşarlık pozisyonunda bulunan Lord Curzon'un meclis konuşmasındaki yer alan, Giritli isyancıların Müslümanların topraklarını, yiyeceklerini alarak onları açlığa ve köylerini terk etmeye zorladıkları şeklindeki ifadelerine de yansımıştır. İsyan ve güvensizliğin sosyo-ekonomik sonuçlarından biri olan Müslümanların köylerden çıkarılması politikası; Girit sorununu iç unsurlar perspektifi ile çalışan Pınar Şenışık'a (2010, s. 28) göre Girit'li Hıristiyanların asıl amacının Yunanistan'la birleşmekten çok adanın sosyo-ekonomik ve politik yapısını değiştirerek, adadaki

iktidarı ele geçirmek olduğunu gösterir. Ancak Müslüman nüfusun köylerden çıkarılması politikasının adanın sosyal dokusunda yol açtığı tahribat, Girit'teki Hıristiyan topluluklarının iktidarı ele geçirme hırsıyla birleştiğinde, bu yönde bir siyasi iddia için elverişli bir zemin hazırlamıştır.

3.5.2. Avrupa'nın Kolektif Aksiyonu: Arabuluculuk ve Barışı Koruma Müdahalesi

Çalışmanın bu kısmında 1897 Osmanlı-Yunanistan Savaşında yürütülen arabuluculuk süreci ve onun sonucunda imzalanan 1897 İstanbul Anlaşmasının ayrıntılı analizi için gerekli olan bilgiler verilmektedir. Girit sorununda arabuluculuğu yapan aktör olarak tek tek Avrupalı devletler ya da onların temsilcileri değil sürecin kolektif yapısını ifade eden isimlendirmeyle Avrupa Uyumu ya da Kongre Sistemi özneleri ön plana çıkmakta ve dönemin Avrupa medyasında yer almaktadır. Bu süreçte doğrudan yer alan unsurlar Avusturya-Macaristan, Fransa, Britanya, Almanya, Rusya ve İtalya'dan oluşan 6 Avrupa devletinin İstanbul büyükelçileri, Girit konsolosları ve hükümet yetkilileridir. Avrupalı devletler arasında süregelen gerilim ve anlaşmazlıklara rağmen kolektif bir Avrupa politikasının hala sürdürülebildiğinin Girit arabuluculuğu bağlamındaki en önemli göstergesi, süreç nihayetinde varılan barış anlaşmasının arabulucu aktör adına yalnızca tek nüshasının üretilmesi ve arabuluculukta paydaş olan hükümetler adına bu nüshanın Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun İstanbul büyükelçisi Baron Calice'e teslim edilmesidir (Rathberger, 2012, s. 112; Verosta, 1988, ss. 116-129). Bu durum 1897 Martında Osmanlı hükümetine sunulan Girit adası için idari reform teklifinin İngiliz hükümetinde dahi bir kopyasının olmamasının anlaşılması nedeniyle İngiliz parlamentosunda büyük tartışmalara neden olmuştur (Great Britain House of Commons, 1897d). Parlamentonun bu yöndeki sorularına, başbakan; Avrupalı devletler ve Osmanlı İmparatorluğu arasındaki arabuluculuk anlaşmasında müzakere ve önerilerin resmi olarak İstanbul'daki büyükelçiler üzerinden yürütülme usulünün kabul edildiği yanıtını vermiştir.

Avrupa Uyumu düzeni temsilcilerinin Girit sorununa ilgileri en somut şekliyle 1878 Berlin Kongresinde açığa çıkmış, bu ilginin sorunun çözümü için müdahale ve arabuluculuğa dönüşümü ise 1896'da en ileri safhasına ulaşan isyan sırasında gerçekleşmiştir. 1896 yılı sonbaharında giderek artan güvensizlik ve şiddet ortamının

sona erdirilmesi amacıyla, Avrupalı güçlerin İstanbul'daki büyükelçilerinin düzenlediği Girit Sorunu gündemli konferanslarda taraflara öneri niteliğinde reform programı hazırlanmıştır. Büyükelçiler konferansı Girit Sorunu boyunca devam eden Avrupa arabuluculuğunun en etkili aktörlerinden biri olarak çatışma dışı 3. taraf rolünü oynamıştır. Büyükelçi konferansları sonucunda sunulan ve iki tarafın koşullar üzerinde uzlaşması açısından başarılı olan bu öneriler, Halepa Sözleşmesi'nin yenilenmesi, Girit meclisinin yeniden toplanması, isyancılar için genel af ilanı, adaya yeniden Hıristiyan vali atanması gibi düzenlemeleri içermektedir (Şenışık, 2014, s. 148). Fakat bu uzlaşma adada barışı sağlamamış, aksine Rum isyancıların Yunanistan'ın açık desteğiyle Osmanlı'dan tamamen ayrılma iddiasıyla yeniden harekete geçmelerinin önünü açmıştır.

Avrupalı güçler açısından 1897 Şubat'ında Yunanistan'ın Girit'i işgal etme girişimi ile başlayan Osmanlı-Yunanistan savaşını sonlandırmak üzere yürütülen arabuluculuk ise adadaki iç çatışmanın durdurulması için üstlenilen rolün devamı olarak düşünülebilir. Bunun en önemli göstergesi savaş başlamak üzereyken İstanbul büyükelçilerinin temsilcisi oldukları hükümetlerin "iki taraf arasında savaşın çıkması halinde savaşı kazananın herhangi bir menfaat elde etmesine müsaade edilmeyeceği" şeklindeki ortak kararını beyan eden tek taraflı bir açıklama yapmalarıdır (Şenışık, 2014, s. 203). Bu açıklama aynı zamanda uluslararası düzenin Doğu Sorunu özelinde izlediği statükocu barış rejiminin kusurlu bir örneğini teşkil eder. Çünkü sınırların savaş yoluyla değişmesinin önlenmesi uyarısı, bu dönemin sabit bir prensibi değil, ancak geçerli bir konjonktürel uygulama olarak ele alınabilir. Örneğin Osmanlı Devleti'nin mağlup olduğu Balkan Savaşı sonrasında bu ilkeye riayet edilmemiştir. Bu nedenle, 1897 savaşında Osmanlı Devleti'nin galip geleceği varsayıldığı için yapılmış bir uyarı gibi görülebilir. Savaş yoluyla sınırların değişmemesi ilkesinin yerleşik bir uluslararası barış normu halini alması, farklı tarihsel konjonktürlerde Wilson ilkeleri ya da Atlantik Bildirisi gibi iradelerin üzerinde uzlaşmasıyla mümkün olacaktır.

Avrupa Uyumu düzenini temsil eden müşterek müdahale ve arabuluculuk süreci, 19. Yüzyıl özelinde bir liberal uluslararası müdahale örneği sergileyen (Rampton & Nadarajah, 2017, s. 3) ve sürecin sonucunda Girit'te uygulanan barış inşası politikası ile benzer bir devlet inşası projesini de içermektedir. Girit sorununun çözümü için önerilen ve izlenen nüfus değişimi, özerklik ve dini aidiyete dayalı idare politikaları,

adanın medeniyet tarihi geçmişindeki durumuna dair tezlerle meşrulaştırılmaya çalışılmıştır. Girit'te 1896 isyanından daha önce yürütülmeye başlayan uluslararası arkeoloji araştırmaları, Avrupalı bilimsel çevrelerin araştırmalarını politik bir üslupla inşa edilen Girit'in bağımsızlığı hakkındaki tezleri destekleyecek anlatıların temeli olarak kullanılmasının yolunu açmıştır (McEnroe, 2002, s. 65). Girit'teki Osmanlı valisi Mahmut Celaleddin Paşa'nın yabancıların arkeolojik çalışmalarının engellenmesi yönündeki uyarısı söz konusu araştırmaların politik yönünün fark edilmiş olduğunu gösterir. Zira adada yaşamış antik Minos uygarlığının kalıntıları üzerine yapılan araştırmalar Avrupa kamuoyunda Girit'in bağımsızlığı tezlerine karşı sempati uyandırmıştır (Betancourt, 2003, s. 14).

Rum isyanının ikinci ve savaşa yol açan aşaması 1897 yılının Şubat ayında Kandiye'de ortaya çıkmış ve kısa süre içerisinde Resmo'ya ilerlemiştir. Bu isyanın ana aktörü ve sözcüsü konumundaki Epitropi, amaçlarının Yunanistan'la birleşmek olduğunu açıklamış, bu açıklamanın ardından 12 Şubat 1897'de Yunanistan kralının oğlu prens George'u da taşıyan bir donanma filosunun Hanya'ya çıkarma yapması fiili işgal girişimini başlatmıştır (Şenışık, 2010, s. 31). Bu ilk girişimden 3 gün sonra 15 Şubat 1897'de Yunan albay Timoleon Vassos komutasındaki 1500 kişilik birliğin Girit'e çıkmasıyla işgal resmiyet kazanmıştır. Zira Lord Curzon'un 2 Mart 1897'de mecliste yaptığı konuşmada aktardığı üzere, albay Vassos, adayı Yunanistan kralı adına ele geçirmek üzere görevlendirildiği yönünde açıklamada bulunmuştur (Great Britain House of Commons, 1897a).

Yunanistan'ın işgal girişimi, Girit sorunu gibi çatışmayı durdurmak üzere Avrupa diplomasisi tarafından yürütülen arabuluculuğu için de ikinci aşamanın başlangıcı sayılabilir. Rum İsyanının bu aşamasındaki arabuluculuk süreci Osmanlı yönetiminin adadaki gerilimin savaşa yol açmaması adına Avrupa hükümetlerinin arabuluculuk yapmaları yönündeki talebi ile işlemeye başlamıştır (Şenışık, 2014, s. 148). Osmanlı yönetimi Girit'te isyanlar nedeniyle tehdit altında olan Müslüman nüfusun can ve mal güvenliklerinin sorumluluğunun üstlenilmesi koşulu ile bu talepte bulunmuş ve Avrupa hükümetlerinin arabuluculuğunu kabul etmiştir (Kostopoulou, 2012, s. 141). Osmanlı hükümetinin sorunun çözümü için arabulucuya başvurma politikasını, Girit'teki Müslüman cemaatinin kalıcılığının temin edilmesi ve onlar üzerinde bir tür koruma sorumluluğu yetkisinin uluslararası düzen tarafından onaylanması stratejisinin bir parçası olarak değerlendirmek mümkündür. Avrupalı güçlerin

Girit'teki isyana arabulucu olarak müdahil olmayı kabul etme amaçları ise buradaki iç çatışmanın durdurularak uluslararası düzeni tehdit edecek bir savaşa yol açmasını önlemektir (Rodogno, 2012, s. 212). Girit'in işgalini durdurmak üzere harekete geçen Avrupalı devletler Yunanistan'a baskı yapmak amacıyla adaya çıkarma yapmış ve Yunanistan'ın daha fazla asker çıkarmasını önlemek üzere Girit'e deniz ablukası uygulamıştır (Langer, 1968, s. 365). Adaya askeri müdahalede bulunan Avrupalı devletler, farklı sayılarda birlik ve donanma unsuru sevk eden İngiltere, Fransa, Rusya, Almanya ve Avusturya'dır.

15 Şubat 1897'de Yunanistan'ın Girit'e asker ve donanma göndererek başlattığı işgal girişimi, Avrupalı devletlerin müşterek tepkisi ile karşılaşmış, bu devletler Girit'te yaptıkları ve bir tür barışı koruma operasyonu örneği sergileyen askeri müdahale ile işgalin ilerlemesi engellenmiştir. Bu operasyonun hedefi Hanya'nın kontrol altına alınması ve olası bir Türk-Yunan çatışmasının engellenmesi olarak açıklanmıştır (Schaefer, 1916, s. 31). Kongre sistemi tipi bir kolektif aksiyon örneği olan bu müdahale, İngiltere, Avusturya-Macaristan, Fransa, Almanya, İtalya ve Rusya'nın içinde yer aldığı daha geniş bir Avrupa koalisyonunun Yunanistan'a verdiği diplomatik nota ile de desteklenmiştir. Notada, Osmanlı toprak bütünlüğünün korunacağı, Girit'e özerklik verileceği hakkında bir bildiri ve Yunanistan askerlerinin adadan çekilmesi hakkında bir uyarı vardır. Bu uyarıda 6 gün içinde çekilmenin gerçekleşmemesi halinde askeri zorlamaya başvurulacağı da belirtilmiştir (Albrecht-Carrié, 1968, s. 292).

Yunanistan'ın 1897'deki Girit'i işgal girişiminin bir Osmanlı-Yunanistan savaşına yol açmasını önlenmek amacıyla yapılan diplomatik müdahalenin başlangıcı Avrupalı devletlerin 2 Mart 1897'de işgalin geçersizliği ve adada Osmanlı muhtariyetinin devam ediyor olduğu yönündeki notalarının Yunanistan'a iletilmesidir. Osmanlı yönetimine bildirilen müdahale gerekçesi ise isyanın daha önceki aşamasını sonlandırmak üzere alınan Ağustos 1896 kararlarının uygulanması için gerekli koşulları sağlamak şeklindedir. Her iki taraftan birinin bu müdahale sürecinde adadaki asker ve donanmalarını geri çekmeyi reddetmesi halinde arabulucu ülkeler kararlarını kuvvet kullanarak uygulayacaklarını belirtmişlerdir (Great Britain House of Commons, 1897b). Bu beyanı güçlendiren en önemli unsur Yunanistan'ın işgal girişimini sonlandırmak için Avrupalı devletlerin kolektif bir askeri güç oluşturarak adaya müdahalede bulunmasıdır. Osmanlı hükümeti, Yunanistan'ın 15

Şubat'ta başladığı işgal girişiminin sonlandırılması amacıyla Avrupalı devletlerin Girit'e müdahalesini geçici olarak kabul ettiğini açıklamıştır (Great Britain House of Commons, 1897c).

Avrupalı devletlerin işgalin sonlandırılması koşuluyla adadaki egemenlik hakkı devam eden Osmanlı yönetiminden alınan izin sonucunda başlattıkları müdahaleye, İngiliz, Rus, Fransız, İtalyan, Avusturya-Macaristan ve Almanya ordusundan askerler katılmıştır. Oluşturulan müşterek barış gücü içinde ilk aşamada Rusya, Fransa, İngiltere ve İtalya'dan 100'er; Avusturya-Macaristan ve Almanya'dan ise 50'şer asker yer almıştır (Adıyeke, 2000, s. 173; Langer, 1968, s. 361; Şenışık, 2014, s. 181). 18 Mart 1897'de başlayan müdahale Girit'e uygulanan deniz ablukasını da içermektedir. Avrupalı askeri kuvvetlerin oluşturulması ortak bir politika olsa da abluka sürecinde farklı ülkelere mensup askerler adanın farklı şehir ve bölgelerinde görev almışlardır. Örneğin Rus kuvvetler Resmo'da, Fransızlar Girit'in kuzey doğusundaki Spinalongo adasında, İtalyanlar Girit'in güney sahilinde bulunan Yerapetra'da, İngilizler ise Kandiye'de konuşlandırılmışlardır (McEnroe, 2002, s. 61).

Amacı Yunanistan'ın adaya daha fazla asker, donanma ya da mühimmat sevk ederek işgal girişimini sürdürmesini engellemek olan deniz ablukası ile birlikte adadaki Avrupa gücünün asker sayısı artırılmıştır. Schmidl'a (2000, ss. 7-8) göre Girit'teki uluslararası askeri misyon, tüm Avrupa güçlerinin birlikte üstlendiği ilk barış operasyonudur ve deniz ablukasının ardından bu misyonda görev alan toplam Avrupalı asker sayısı 20.000'e ulaşmıştır. Altı Avrupa devletinin kolektif arabuluculuk rolünün Osmanlı yönetimi tarafından kabulünde olduğu gibi arabuluculuk sürecinin askeri boyutunu oluşturan bu müdahaleye verilen izinde de bu altı devletin Doğu Sorunu politikalarındaki farklı öncelik ve beklentilerinden faydalanma güvencesinin etkili olduğunu ileri sürmek mümkündür. Zira arabuluculuğun özellikle Avusturya-Macaristan ve Almanya'nın da dahli ile yürütülecek olması Osmanlı yönetiminin Avrupalı devletlerin arabuluculuğunu kabul etme kararını etkilemiştir (Jefferson, 1960, s. 57). Özellikle Almanya ve İngiltere'nin Girit sorununun çözümü konusunda farklı görüşte olmaları bu kararda etkili olan bir unsudur. Avusturya-Macaristan ve Almanya'nın arabuluculuk sürecinde İngiltere'den ayrılan tezlerini gerçekleştirme konusunda başarısız olmaları bu ülkelerin 1898 itibariyle adadaki ortak barış gücü operasyonundan ilk çekilen taraflar

olmasının da önemli bir sebebidir (Marcopoulos, 1969, s. 346; McTiernan, 2014, s. 21). Galip geldiği savaş sonucunda elde edilecek barışın şartlarını belirleyecek olan aktörlerin, Doğu Sorununa bakış açılarındaki farklılıklar ve Avrupa içi güç dengesinin bir sonucu olarak çatışabilecek çıkarları Osmanlı tezlerini kabul ettirme açısından kolaylaştırıcı bir faktör olarak düşünülmüştür.

Girit üzerindeki işgal girişimini fiili olarak sonlandıran bu müdahale, Yunanistan'ın Osmanlı sınırındaki Teselya bölgesinde giriştiği şiddet eylemlerine bağlı olarak çıkan küçük çaplı sınır çatışmalarını iki tarafın da daha acil bir sorun olarak görmesine yol açmıştır. Yunanistan'a bağlı birliklerin Makedonya'yı geçerek Teselya'ya girmesi 18 Nisan 1897'de Osmanlı Devleti'nin Yunanistan'a savaş ilanına yol açmış (J. P. Cohen, 2012, s. 252), daha çok Teselya bölgesinde yoğunlaşan çatışmalar sonucunda, Yunan ordusu Osmanlı kuvvetleri tarafından durdurulmuş ve geri çekilmeye zorlanmıştır. Bu aşamada Osmanlı ordusunun Termofil'e kadar ilerlediği görülmektedir (Palmer, 2013, s. 292). Atina'ya ilerlemesi mümkün görülen Osmanlı kuvvetlerini durduran gelişme, Yunanistan'ın 27 Nisan 1897'de Avrupalı güçlere ilettiği arabuluculuk talebi sonucunda yapılan ateşkestir (Dakin, 1972, s. 153). Savaş 30 gün içinde kesin bir Osmanlı galibiyeti ile sonuçlanmış, Yunanistan kralı ateşkesi kabul etmiştir. Osmanlı ordusunun bu galibiyeti, Yunanistan'ı Girit'ten çekilmeyi kabule zorlamıştır fakat anlaşmazlık nihai olarak Avrupalı devletlerin arabuluculuğunda 4 Aralık 1897 İstanbul barış anlaşması ile sona ermiştir (Palmer, 2013, s. 287).

Avrupalı devletlerin Girit sorununun 1897 Şubat'ında başlayan 2. aşamasında üstlendikleri arabuluculuk taraflar arasında yaşanan gerçek anlamda bir savaşı sonlandırması ve sorunun temelleri üzerine öneriler getirmesi itibariyle çok daha somut ve etkin bir sürece sahiptir. Arabuluculuğun İstanbul barış anlaşmasına kadar sürecek olan bir kolektif barışı koruma müdahalesi ile desteklenmesi 3. tarafın çatışma çözümü için getirdiği önerileri, çatışan tarafların tezlerinin üzerinde konumlandırmış ve arabulucu aktöre barış inşası için önemli bir imkân ve belirleyicilik kazandırmıştır.

Osmanlı yönetimi barışın nasıl ve hangi koşullarla gerçekleştirileceğinin belirleneceği müzakere süreci için hazırlık aşaması içinde bir komisyon oluşturarak

Osmanlı tezlerini ve taleplerini hazırlamıştır. Komisyonun çalışmaları sonucunda belirlenen ve arabuluculuk sürecinin önemli bir parçası olan bu talepler;

1) Sultanın siyasi ve askeri hükümdarlığının devamı koşuluyla Girit'in muhtariyet idaresi kazanması
2) Girit'in iç ve dış güvenliğinin imparatorluk sorumluluğunda kalması
3) Osmanlı yönetiminin Girit'e 5 yıllık görev süresi, her iki dine mensup birer yardımcı ve Avrupalı arabulucu devletlerin onayı koşullarına bağlı olarak Osmanlı vatandaşı Hıristiyan bir vali tayin etmesi
4) Adadaki Müslümanların can ve mal güvenliğinin sağlanması
5) Girit nüfusundan toplanacak vergilerin imparatorluk hazinesine aktarılması
6) Resmi belgelerin sultan adına düzenlenmesi

Şeklinde özetlenebilecek maddelerle arabulucu devletlerin İstanbul büyükelçilerine iletilmiştir (Adıyeke, 2000, s. 176). Osmanlı talepleri adanın muhtariyet statüsünün resmiyet kazanması dışında savaş öncesi duruma göre büyük bir değişim öngörmemektedir. Zira Hıristiyan vali tayini daha önce Osmanlı yönetimi tarafından zaten başvurulmuş bir uygulamadır, diğer talepler de savaştaki galibiyetin doğal bir sonucu olarak Osmanlı egemenliğini Avrupa düzenine onaylatma çabasının bir sonucu olarak düşünülebilir.

Osmanlı tezlerine cevap olarak Avrupalı 6 devletin İstanbul büyükelçileri aracılığıyla önerdiği koşullarda ise:

1. Adadaki Osmanlı hâkimiyetinin devamı
2. Girit'in Osmanlı egemenliğine bağlı bir muhtariyet statüsü kazanması
3. Muhtariyet statüsü kurulana kadar arabulucu devletlerin üyelerinden oluşan bir komisyonun adayı yönetmesi
4. Girit'in Osmanlı hazinesine ödeyeceği verginin Avrupalı devletler tarafından belirlenmesi
5. Avrupalı devletlerin müşterek bir kararla 5 yıllık görev süresince görevlendirilecek bir vali tayin etmesi
6. Adadaki Osmanlı kuvvetlerinin sayısının azaltılması ve 15 taburla sınırlandırılması

Maddeleri yer almaktadır (Adıyeke, 2000, s. 177). Arabulucunun önerdiği barış şartları arasında özellikle 5. Maddede yer alan Girit valisinin Avrupalı devletler tarafından seçilerek tayin edilmesi ve bu prosedürle ilk atanan valinin Yunanistan Kralı'nın oğlu Prens George olması adanın geleceğinde en etkili olan karar olmuştur. Bu gelişme ile birlikte barış anlaşmasının getirdiği özerklik statüsü Girit'i Yunanistan'a yakınlaştırmışsa da aslında fiili durumda adanın yönetimi doğrudan uluslararası düzeni temsil eden Avrupa koalisyonuna geçmiştir (Kostopoulou, 2016, s. 555).

Arabuluculuk süreci sonucunda tarafların uzlaşması 25 Ağustos 1897'de sağlanmış ve kabul edilen reform programını resmileştiren barış anlaşması 18 Aralık 1897'de ilan edilmiş, 23 Ağustos 1898'e ise uygulamaya koyulmuştur (Marcopoulos, 1969, s. 342). İstanbul Barışı sonrası Girit yönetiminin hukuki statüsü 1. Balkan savaşına kadar Osmanlı egemenliğinin özerk bir parçası olarak devam etmiştir. Fakat 1908'de uluslararası koalisyonun adadan tamamen çekilmesi ile birlikte Yunanistan'la birleşme talepleri yeniden canlanmış ve nihai olarak 1912'de 1. Balkan Savaşı sonucunda önce Londra, daha sonra ise Atina anlaşmaları sonucunda Selanik ve Güney Makedonya'yla birlikte Girit resmi statüsü belirlenmiştir.

İstanbul Anlaşmasına göre, Girit artık özerklik statüsüne sahiptir. Fakat Yunanistan kralı 1. George'un oğlu olan prens George'un adaya Avrupalı devletlere bağlı yüksek komiser olarak atanması kararı sonucunda Osmanlı egemenliğinin sembolik düzeyde kalması bu statünün Osmanlı açısından etkinliğini zayıflatmıştır. Girit, Prens George'un valiliği ile birlikte hukuki olarak cari olan Osmanlı egemenliğine rağmen fiili olarak 4 Avrupa devletinin koruması ve idaresi altında yönetilmektedir (Ion, 1910, s. 278). Bu uygulama 1896'da başlayan arabuluculuğun doğal bir devamı olarak görülmüştür. Esaslarını İstanbul büyükelçilerinin hazırladığı barış anlaşması ve özerklik statüsünün analizinden önce, savaşın sonlanmasına ve barışın inşasında etkili olan Avrupa arabuluculuğu sürecinin kendi içinde değerlendirmesini yapmak gerekir.

3.6. Avrupa Uyumu Düzeninde Barış ve Arabuluculuk

Avrupa Uyumunun kongre yapısını Avrupa dışındaki bir soruna diplomatik müdahale ilkesi bağlamında temsil eden bir süreç olan 1897 Girit İhtilafı

Arabuluculuğu çatışan tarafların kabul ettiği bir barış anlaşmasını ortaya çıkarmıştır. Avrupalı güçlerin yürüttüğü arabuluculuk süreci ile inşa edilen barış, Avrupa Uyumu düzeninin dayandığı barış ideolojisi ile sınırları çizilmiş bir çerçeveye sahiptir. İhtilafın taraflarından Osmanlı Devleti'nin politikası Girit Vilayetinin Osmanlı egemenliğinde kalmaya devam etmesi şeklideyken; diğer taraf olan Yunanistan'ın talebi adanın kendisi anakarası ile birleşmesinin sağlanmasıdır. Arabulucunun uzlaştırmaya çalıştığı anlaşmazlık bir egemenlik anlaşmazlığıdır ve düzenin zorlayıcı arabuluculuk formu vasıtasıyla her iki tarafın da taleplerinin dışında olan bir 3. senaryo üretilmiştir. Bu senaryoda öngörülen Halepa Sözleşmesi'ne kıyasla adadaki isyancı Rumların ancak fiili duruma nispeten ise Osmanlı Devleti'nin daha kazançlı olduğu bir barıştır. Zira 1897 İstanbul barışı ile üzerinde uzlaşılan idari reform Girit'e özerk bir statü verirken Yunanistan'in işgalini sonlandırmış, İsyancı liderler Yunanistan'a ilhak iddiasından vazgeçip özerkliği kabul etme noktasına gelmişlerdir.

Bir zorlayıcı arabuluculuk örneği olan barış müzakereleri süreci, uluslararası düzenin kurucu ilkeleri ile Avrupalı büyük güçlerin Doğu Sorunu kapsamındaki çatışmalara müdahale refleksleri arasında başından beri var olan çelişkilere yeni örnekler kazandırmıştır. Girit sorununun çatışan taraflar arasında savaşa yol açtığı konjonktür, Osmanlı Devleti'nin Avrupa Uyumunun bir parçası olarak kabul edildiği 1856 Paris Anlaşması ve bu statünün gelişmeleri tayin edici yönünü zayıflatmış olan 1878 Berlin Kongresi sonrası koşulların etkisi altındadır. Bu iki uluslararası konjonktürel gelişmenin birbiriyle çatışan yönleri Osmanlı-Yunanistan savaşının sonlandırılması ve Girit'te barışın inşası süreçleri bağlamında arabulucu aktörler açısından önem taşımaktadır. Özellikle Avrupa kamuoyunun Yunanistan sempatisi ve Hıristiyanlık taraftarı tutumu, arabulucu hükümetlerin politikacı ve diplomatları üzerinde bir baskı unsuru olmuş ve bu baskı 1856 ile 1878 konjonktürlerinden hangisinin referans alınacağı hususundaki tartışmayı yoğunlaştırmıştır (McEnroe, 2002, s. 61).

1856 ve 1878 gelişmelerinin düzenin problemi kaynaklı sorunlara bakış açısından farklılaşan yönleri, İngiliz dışişleri bakanı Lord Salisbury'nin Paris Anlaşması sonrası İngiliz politikası olarak sürdürülen Osmanlı İmparatorluğu'nu, Rusya'ya karşı destekleme politikasını yanlış ata oynamak olarak nitelendirmesi sonucunda Girit'te barışın inşasını 1821 Yunan İsyanındakine benzer bir tutum olmasını sağlamıştır (Low & Sanders, 1969, s. 438). Bu gelişmenin en önemli sonucu, Girit'te inşa edilecek barış için adadaki Türk otoritesi ve egemenliğinin fiilen ve esaslı bir

şekilde ortadan kaldırılması gerektiği yönündeki düşüncedir. Özellikle İngiliz diplomasisi bu şartın sağlanmasını Girit'te herhangi bir reformu mümkün kılmanın kesin koşulu olarak görmekte ve Giritli isyancılara barış sonucunda özerkliğin garanti edilmesini açıkça desteklemektedir (Great Britain House of Commons, 1897c). Dönemin İngiliz avam kamarası başkanı Arthur Balfour, Girit'teki Türk egemenliğinin ortadan kaldırılmasının ilk adımı olarak Türk askerinin adadan gönderilmesi şartının barış anlaşmasında yer almasını savunmuştur (Great Britain House of Commons, 1897d). Balfour bu önerisini, Sırbistan'ın özerkliği sürecinde, Türk birliklerin bölgede kalmasının barış inşasının başarısız olmasına yol açtığı argümanı üzerine temellendirmiştir, buna göre Girit'te aynı hataya düşülmemelidir.

Girit'te başlayan Rum isyanının ikinci aşaması ve onu takip eden Osmanlı-Yunanistan savaşı ile başlayan süreçte Avrupa güçlerinin yürüttüğü çatışma çözümü ve arabuluculuk diplomasisi Girit'in geleceğinde egemenlik konulu bir ihtilaf için istisnai bir örnek teşkil edecek kadar belirleyici olmuştur. Avrupa Uyumunun karakteristik Doğu Sorununa müdahale refleksini yansıtan bu süreçte kongre sisteminin mirasını taşıyan diplomasi süreci, çatışan tarafların ikisinin de taleplerini karşılamayan düzenlemelerle adanın idari statüsü ve yönetimini şekillendirmiştir. Yunanistan savaşta aldığı mağlubiyetin bir sonucu olarak adayı işgal etme iddiasından geri çekilmiş, Rodogno'un (2012, s. 221) ifadesiyle askeri bir rezaletten kurtarılarak özerkliği kabul etmeye mecbur bırakılmıştır. Osmanlı yönetimi ise nihai barış anlaşmasında Girit'in özerkliğine rıza göstermiştir. Ancak süreçte Osmanlı Ordusu'nun Atina kapılarına geldiği düşünülürse, Yunanistan'a gücünün üzerinde kazanç sağladığı anlaşılmaktadır. Zira Girit'in Yunanistan tarafından işgali bir girişimdi ve başarıya kavuşamamış olan bu girişimin devam etmesi halinde meydana gelecek olan savaşta Yunanistan'ın başkentinin tehdit altında kalacağı bir gerçektir.

1897'deki savaşta gerçekleşen açık ve kesin galibiyetine rağmen Osmanlı İmparatorluğu'nun askeri zaferle kontrol altına aldığı Teselya'nın egemenlik ve idaresini resmi olarak devralma talebi ise statükocu bir barış rejiminin yol açtığı kısıtlamanın yanında, Avrupalı arabulucu koalisyonunun Teselya'daki dini demografik yapıyı gerekçe gösteren itirazı ile de karşılaşmıştır (Şenışık, 2014, s. 207). Barışın dini ekseriyetin mensup olduğu hükümet tarafından idare edilmesini gerektirdiği yönündeki bu düşünce uluslararası düzenin barış ideolojisinin bir diğer boyutu olan dini aidiyet ve himaye prensibini ortaya koymuştur. Uluslararası barışın

dini aidiyetlere göre şekillenmiş egemenlik alanları ve himaye sistemi ile sağlanacağı yönündeki kabul, Girit sorununun sonuçlandığı barış tasarısında büyük bir paya sahiptir. Avrupa arabuluculuğunun adada süregelen şiddet ortamını kesin bir şekilde ortadan kaldırmak ve Girit özelinde Osmanlı-Yunanistan ilişkilerinde barışı sağlamak söylemlerine dayandırarak ürettiği, fakat özünde Yunanistan'ın bu ihtilaftan asgari zararla kurtarılması amacına dayanan, koşullar adadaki Müslüman nüfusun can ve mal güvenliklerinin tüm uluslararası müdahale ve barış görüşmelerine rağmen sağlanamaması nedeniyle kitleler halinde Anadolu'ya göç etmesine yol açmıştır.

Adadaki Müslümanların mülk ve vatanlarını terk etmeye zorlanması uluslararası düzenin özne olduğu yeni bir devlet ve kimlik inşası sürecine de hizmet etmiştir (Kostopoulou, 2012, s. 134). Farklı uluslararası düzenlerde formasyonu yeni ilkelerle şekillenen devlet ve kimlik inşası süreçleri uluslararası düzenlerin barış ideolojilerinin siyasi projeleri olarak görülebilir 1. Dünya Savaşı sonrası imparatorlukların parçalanması ve yeni devletlerin ulusal kimliklere göre inşası süreci bu projelerin en bilinen örnekleri arasındadır. Farklı örneklerini, kendi kaderini tayin, dış müdahale yoluyla rejim değişikliği ya da demokrasi ihracı gibi yöntem ve kaidelerin geçerli olduğu farklı tarihsel konjonktürlerde üreten bu uygulamanın Avrupa Uyumu düzenindeki modeli ise Hıristiyanlık özelinde dini homojenliğin kimliklendirdiği yeni ulus devletler şeklindedir. Dini homojenliğin Hıristiyanlıkla sınırlı tutulması, örneğin Kırım ya da Bosna gibi Müslüman çoğunluğa sahip toplum için böyle bir vizyonun desteklenmemesi ile açığa çıkar. Dolayısıyla barış ideolojisinin meseleye bakışı dini kimlikler gibi genel bir kategorik tanıma sahip değildir, söz konusu ilke yalnızca Hıristiyan toplum için geçerli görülmüştür. Uluslararası barış için öngörülen bu modelin en yaygın örnekleri Balkan devletlerinin Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılarak bağımsız devletler haline gelmesi süreçleri başta olmak üzere Doğu Sorunu meselelerinde ortaya çıkmıştır.

Girit sorununda da adadaki Müslümanların dışarıya göçe zorlanmasının adayı barışçıllaştıracağı düşüncesi arabuluculuk sürecine yön vermiştir. Avrupalı diplomatlar bu düşüncelerini, Bulgaristan, Bosna ve Kafkasya'nın Müslümanların anavatanlarına göç etmek üzere bu ülkelerden ayrılmasıyla barışçıl bağımsız devletler olmasını örnek göstererek savunmuşlardır (Peçe, 2018, s. 12). Adadaki Müslümanların adadan gitmesi, barış için Avrupalı güçlerin açıkça ilan etmediği en

faydalı gelişme anlamına gelirken Girit sorununun çözümündeki en önemli ve trajik sonuç olarak öne çıkmaktadır. 1881 ve 1900 yılları arasında Girit'in Müslüman nüfusu %54 oranında azalmış, adada kalanların ise yalnızca %21'i ayaklanmalardan önce Müslüman nüfusun çoğunlukta olduğu tarım alanlarında yaşamaya devam edebilmiştir (Peçe, 2018, s. 10).

Uluslararası askeri müdahale sırasında 50.000 kadar Müslüman'ın sığınarak can güvenliğini sağlaması için Avrupa koalisyonu tarafından Hanya'da bir güvenli bölge oluşturulmuş fakat çatışma sonlandırıldıktan sonra onların asıl mülkiyetlerinin olduğu bölgelere geri gönderilmesi için herhangi bir organizasyon sağlanmamıştır (Şenışık, 2010, s. 34). Dolayısıyla adadaki Müslümanlar için uluslararası koruma altında dahi güvenli ve sürdürülebilir yaşam koşullarının oluşturulmadığını söylemek mümkündür. Fakat bu durum ayaklanma sürecindeki şiddet ve çatışma ortamından kaçarak Yunanistan'a göç etmek zorunda kalan 20.000 kadar Giritli Hıristiyan için geçerli değildir. Adada barışın sağlanmasının ardından Yunanistan'a göç etmiş olan Hıristiyanların geri dönmesi durumunda oluşacak mülkiyet ve yerleşim sorunlarını çözmek için daha önce kırsaldan şehir merkezlerine göçe zorlanmış Müslümanların adadan tamamen çıkarılıp İzmir ve Çanakkale'ye yerleştirilmesi planlanmıştır (Şenışık, 2010, s. 35).

Girit sorununda arabuluculuk yapan Avrupa koalisyonu, iki halkın birlikte yaşamasını barışın önünde bir engel olarak görmüş, bu nedenle yeni barışın organizasyonunda Müslümanların güvenliklerini temin etmekten kaçınarak onları adadan dışarı göçe zorlamışlardır. Böylece zaten adanın kırsal kesiminden kent merkezlerine göç etmiş olan Müslüman nüfus aynı güvenlik kaygılarının etkisi altında bu defa Anadolu'ya yerleşmek zorunda kalmıştır. Buna göre Girit'teki barış projesi, çatışan taraflar arasındaki ihtilafı dini/kültürel kimliklerin çatışmasına mal etmekte, azınlık olarak tanımladıkları Müslüman nüfusu sorunun kaynağı olarak görmektedir. Kostopoulou'ya (2012, s. 136) göre bu Girit'te daha önce var olmayan bir toplumsal tasnif yaklaşımıdır. Bu noktada vurgulanması gereken, adadaki etnik temizlik boyutuna varan göçe zorlama politikasının savaş ve isyandan daha büyük bir oranla söz konusu barış tasarımı yoluyla gerçekleşmiş olmasıdır.

Girit sorununun ve Osmanlı-Yunanistan ihtilafının çözümü için uygulanan arabuluculuk ve askeri müdahale bir Müslüman göçmen sorunu yaratmış çözüm olarak ise nüfusun adadan çıkarılmasını göstermiştir. Dini kimliklerin ayrıştırılması

yoluyla barışın sağlanması projesi Müslüman nüfusu adanın azınlığı olarak görmektedir. Fakat Girit Müslümanları aslında bir azınlık toplumu değil, tam aksine imparatorluklarının hâkim milletinin adadaki parçası konumundadır. Ayrıca Girit sosyolojisi, Müslümanlar ve Hıristiyanlar arasında bir fiziki sınır tanımamaktadır, bunun en önemli nedenlerinden biri daha önce değinildiği gibi Girit Müslümanlığının büyük ölçüde ihtida kurumu ile oluşmuş olmasıdır.

Söz konunu barış ideolojisi unsurlarının Avrupalı kolektif arabuluculuğa dair önemli bir göstergesi arabuluculuğun tarafların rızasının aksine öneriler ve uygulamalara imkân veren zorlayıcı bir niteliğe sahip olmasıdır. Avrupa Uyumu düzeninin özellikle düzenin problemi olan Doğu Sorunu kapsamındaki konularda yürüttüğü zorlayıcı arabuluculuk formunun kısa vadede savaşı sonlandırma konusunda oldukça yüksek bir kapasiteye sahip olmasına rağmen sonlandırdığı çatışmanın orta ve uzun vadede çok daha şiddetli bir şekilde yeniden ortaya çıkışına neden olacak zafiyetler taşıdığı Girit sorunu özelinde açık bir şekilde görülmektedir. Zorlayıcı arabuluculuk formunda çatışmayı sonlandırmak ve barışı sağlamak amacıyla alınan kararların çatışan taraflara kabul ettirilmesinin çeşitli baskı araçları nedeniyle daha kolay olduğu anlaşılmaktadır. Fakat buna rağmen baskı yoluyla tarafların üzerinde uzlaştırıldığı kararların uygulanmasında önemli gecikmeler ve anlaşmazlıklar ortaya çıkabilmektedir.

3. tarafın arabuluculuk rolünü tarafların gönüllülük ve rızasını elde etmeden üstlenmesi, barışı sağlamak adına sunduğu anlaşma koşullarının uygulanmasında çatışan tarafların isteksiz davranmasına yol açmaktadır. Gerçekleştirilmesi önerilen reform planı, egemenin gücü ile tahkim edilmediği gibi şiddet ve çatışmanın daha da artmasını engelleyecek bir kuvvet de öngörmemektedir. Adadaki çatışma ortamının sonlandırılması için maddi düzeydeki ilk koşul olan Osmanlı ordusunun varlığı dahi arabulucu koalisyonun önerilerinde bir sorun olarak görülmekte, nihai barış anlaşmasında ise Osmanlı ordusunun Girit'ten tamamen ayrılması yönünde bir maddeye yer verilmektedir. Nitekim 1897 uzlaşmasının ardından Girit'teki Osmanlı askeri nüfuzunun tamamen ortadan kalktığı bir süreç başlamıştır. Girit sorunu için yürütülen arabuluculuk sürecinde zorlayıcı arabuluculuğa dair bu değerlendirmeyi temellendiren farklı örneklere de sıklıkla rastlanabilmektedir. Bunlar Girit'teki arabuluculuk sürecinde yaşanan gelişmelerin uluslararası düzen ve onun barış ideolojisinin dinamikleriyle uyumluluğunu gösteren unsurlardır. Adanın geleceğinin

isyanlar ya da çatışan taraflarca değil, arabuluculuk ve dış müdahale ile şekillendirilmesi bu ilişkiye açıklık kazandıran bir faktör olmuştur.

Avrupa arabuluculuğu Girit'te uygulanan deniz ablukasının amacı olarak adanın dış müdahaleden korunmasını göstermiştir. Böylece adanın işgal girişimi ve ada üzerinde gerçekleşecek bir Osmanlı-Yunanistan savaşı, her ne kadar bu savaş Girit sorunuyla doğrudan alakalı olmayan bir başka bölgede gerçekleşmiş olsa da bertaraf edilmiş olmaktadır. Girit üzerinde bir çatışmanın engellenmesi ise Yunanistan'ın korunması amacına hizmet etmiş bir tutumdur. Zira Osmanlı egemenliğinin bir parçası olan Girit'e yönelik Osmanlı müdahalesi bir dış müdahale niteliği taşımayacaktır. Avrupa arabuluculuğunun engellemesi gereken dış müdahale Yunanistan'ın işgal girişimi iken Osmanlı İmparatorluğu'nun bir iç güvenlik meselesi olarak düşünülebilecek olası tedbirlerin de bu kapsama alınması, Yunanistan'ın olası bir çatışmada zarar görmesinin engellenmesi anlamına gelir.

Avrupa arabuluculuğunun en etkin eylemi olan abluka uygulaması ile başlayan süreç Girit özelinde sorunun asıl kaynağı olan ada içi toplumsal gerilim üzerinde etkili bir çözüm üretmemiştir. Girit nüfusunun dini aidiyetleriyle iki ülkenin dışsal bir aracına dönüşerek savaşa zemin hazırlamasının önüne geçilmiş fakat, söz konusu nüfusun kendi içinde oluşturduğu karşılıklı tehdit için herhangi bir başarılı önlem alınamamış, bu husus arabuluculuğa yön veren barış ideolojisi için göz ardı edilebilir bir durum olarak kalmıştır. Girit arabuluculuğu teknik anlamda bir barış anlaşması üretmiş olsa da bu teknik barışın çatışmanın tarafı olan insanlar açısından adil bir çözüm üretebileceği bir adil barışa ulaşamamıştır. Girit'in iç koşullarına dair bu ihmalin beslendiği esas ise dini aidiyetlere dayalı şiddet ve güvensizlik ortamını çatışmanın kökeni ya da sebebi olarak görme yanılgısı olmuştur. Girit'teki Müslüman-Hıristiyan çatışmasının Girit sorununun temel belirtisi olmaktan çok asıl sebebi olarak düşünülmüş, bu kanaat arabuluculuk ve barış inşası süreçlerinde Avrupalı aktörlerin barışın hangi koşullarda mümkün olabileceği yönündeki düşüncelerini doğrudan etkileyen bir yanılgı olmuştur.

3.7. Bölüm Özeti

Bu bölümde 1815-1914 yılları arasında Avrupa'da hâkim olan uluslararası düzenin barış ideolojisi ve arabuluculuk uygulamaları incelenmiştir. Avrupa devletleri arasında savaşın önlenmesi ve çatışmaların barışçıl yollarla çözülmesi için gelişen

ortak değerlere dayalı anlayışın uluslararası arabuluculuk yapısının gelişiminde önemli bir rol oynadığı görülmüştür. Arabuluculuğun, bu dönemde tarafların rızasıyla üçüncü bir devlet veya devletler grubunun çatışmayı çözmek için müdahil olduğu süreçler olarak tanımlandığı, savaşın başlamasından önce veya savaş sırasında uygulanabildiği ancak genellikle savaşı önlemek için tercih edildiği belirtilmiştir.

Arabuluculuğun Batı merkezli uluslararası düzenin barış ideolojisini yansıtırken Avrupa devletlerinin ortak çıkarlarını ve değerlerini temsil ettiğine dikkat çekilmiştir. Ayrıca, arabuluculuğun, Avrupa devletleri arasında güç dengesini korumak için bir araç olarak kullanıldığı ve çoğu zaman çatışan tarafların çıkarlarını ve haklarını göz ardı ettiği ifade edilmiştir. Arabuluculuğun Avrupa Uyumu düzeninin işleyişine nasıl katkıda bulunduğu somut bir örnekle gösterilmiştir. 1897 yılında Osmanlı İmparatorluğu ile Yunanistan arasında Girit adası nedeniyle çıkan savaşta arabuluculuk yapan Büyük Britanya, Fransa, Almanya, İtalya, Rusya ve Avusturya-Macaristan'ın rolü incelenmiş, bu altılı grubun Girit sorununu çözmek için ortak bir tavır sergileyerek, Osmanlı İmparatorluğu ile Yunanistan'ı arasındaki savaşta oynadığı arabulucu rol analiz edilmiştir.

Girit sorunu, Batı merkezli uluslararası düzen konjonktürünün problemi olarak tanımlanan Doğu Sorunu'nun bir örneği olarak ele alınmış, arabuluculuk süreci ise Avrupa devletlerinin toprak bütünlüğünün korunması ve güç dengesinin sağlanmasını hedefleyen medeniyetsel kimlik ortaklığına dayalı Avrupa'nın barışı bağlamında değerlendirilmiştir. Avrupa Uyumu uluslararası düzeni bağlamında gerçekleşen bir zorlayıcı arabuluculuk örneği olarak analiz edilen çatışma çözme süreci, barış ideolojisinin muhafazakar, statüko yanlısı ve medeniyetsel ortaklık boyutu taşıyan yönlerinin adil ve kalıcı bir barışın sağlanmasının önüne geçtiğini ortaya koymaktadır. Böylece barış ideolojisinin kimlik katmanına sahip olması halinde çatışma çözümünde adil ve kalıcı bir barışa ulaşmayı engelleyebileceğine dikkat çekilmiştir. Yapılan değerlendirmeye göre Avrupa Uyumu düzeninin üzerine inşa edildiği kolektif uluslararası davranış yapısının, taşıdığı ortak değerler ve ön yargıların etkisiyle uluslararası arabuluculuk süreçleri için sınırlılıklar ve sorunlar üretmektedir. Sonuç olarak arabuluculuğun tarafların çıkarlarını ve haklarını göz ardı etme riski bulunduğu gibi, Avrupa dışındaki bölgelerdeki sorunlara çözüm getiremediği ve bu sorunların daha da büyümesine sebep olduğu ortaya koyulmuştur.

Avrupa uyumu uluslararası düzeninde gerçekleşen barış anlaşması süreciyle ilgili bu bölümü bitirirken, uluslararası arabuluculuğun, barış ideolojisi ve uluslararası düzenin problemi ile ilişkili olarak değerlendirilmesi gereken bir süreç olduğu anlaşılmaktadır. Çatışmanın altında yatan nedenler ve çözüme ilişkin tasarılar barış ideolojilerinin güdümünde ve arabuluculuk mekanizmalar kapsamında belirlenmektedir. Bir sonraki bölümde, 20. yüzyılda ortaya çıkan idealist uluslararası düzen kapsamındaki bir barış anlaşması süreci incelenecektir. Bu incelemenin bağlamlar farklılık gösterse de barış ideolojisi, uluslararası arabuluculuk ve düzenin problemi arasındaki ilişkinin sürekliliğinin vurgulanmasına yardımcı olması beklenmektedir.

4. İDEALİST ULUSLARARASI DÜZENDE BARIŞ İDEOLOJİSİ VE ARABULUCULUK: 1925-1926 MUSUL İHTİLAFI VAKASI

1. Dünya Savaşı'nın ardından uluslararası politikayı şekillendiren idealist barış projesi, yeni bir uluslararası barış ve istikrar sağlamak için çeşitli ilkelere dayalı düzenlemeler ve anlaşmalar gerçekleştirmiştir. Bu düzenlemelerin en önemlilerinden biri, çatışmaların ve anlaşmazlıkların Milletler Cemiyeti içinde bu ilkeler çerçevesinde çözülmesi anlayışıdır. Uluslararası toplumu temsil iddiasındaki Milletler Cemiyeti, birçok durumda bu sorumluluğu başarıyla yerine getirmiş ve toprak anlaşmazlıklarının çözümü için prosedürler oluşturmuştur. Ancak 1925-1926 Musul Sorunu örneğinde, İdealist barış projesinin çatışma çözümü yönetiminde önemli zorluklar ortaya çıkmıştır. Tezin bu bölümünde Milletler Cemiyeti arabuluculuğu süreci, idealist uluslararası düzen ve barış ideolojisi bağlamında değerlendirilmektedir. Arşiv belgelerine, komisyon raporlarına ve o döneme ait kaynaklara dayanan tespitler, İngiliz hükümeti idealist barış ideolojisinin uygulamalarından kaçınırken, Türk hükümetinin Dünyanın Doğu ve Batı bölgeleri arasındaki güveni artırması için bir fırsat olarak gördüğü bu uygulamalar için Milletler Cemiyeti'ne daha açık çağrılarda bulunduğunu ortaya koymaktadır.

4.1. İdealist Barışın Felsefi Temeli

Uluslararası sistemin örgütlenme biçimi 1. Dünya Savaşı sonrası konjonktürde, idealist barış arayışı ile birlikte önemli değişikliklerle karşılaşmıştır. İdealist barış anlayışının barışa uluslararası bir düzenleyici yapı ve kolektif güvenlik sistemi yoluyla ulaşılacağı öngörüsünün düşünsel temelleri ve ABD Başkanı Woodrow Wilson'un politik tasarıları üzerine inşa edilmiştir. Batı klasik siyaset felsefesinde idealist barış anlayışının kurucu figürü olarak kabul edilen Kant'ın düşüncesi, tezin ikinci bölümünde de açıklandığı gibi barışı tüm uluslar için ahlaki bir yükümlülük olarak kabul etmekte ve uluslararası barışın bir devletler federasyonu yoluyla elde edilebileceğini savunmaktadır. Bu bölümde tanımlanan idealist barış ideolojisinin öncüsü olan Wilson ise uluslar arasındaki anlaşmazlıkların çözümü için bir forum

sağlayacak ve silahsızlanmayı teşvik edecek bir Milletler Cemiyeti projesinin hayata geçirilmesi gerektiğini savunmuştur.

Örgütün kuruluşu sürecinin öncüleri arasında yer alan siyasi ve entelektüel isimlerin Milletler Cemiyeti fikrini Immanuel Kant'ın idealist barış felsefesinden uyarladığını ampirik olarak gösteren doğrudan referanslar mevcut değildir. Ancak buna rağmen özellikle idealist barış felsefesiyle yapılan ilişkilendirme, ABD Başkanı Woodrow Wilson'un 14 Maddelik Barış Programı'nın ve Milletler Cemiyeti'nin kuruluşu sürecinde Immanuel Kant'ın idealist barış felsefesi ile ilgili düşüncelerinin etkisi olduğu fikrine dayanır. Bu ilişki, Kant'ın düşüncelerinin Wilson'un barış programına ve Milletler Cemiyeti'nin oluşumuna ilham verdiği ve bu nedenle Wilson-Kant ilişkisinin var olduğu şeklinde kabul edilir. Kant'ın barış felsefesi ile Wilson'un barış programı ve Milletler Cemiyeti arasındaki benzerliklere istinat edilen ve sadece Kant'ın ve Wilson'un yazılarında değil, aynı zamanda uluslararası ilişkiler teorisinde de önemli bir rol oynamış Wilson-Kant ilişkisine yönelik genel kabulü sorgulamak ve Wilson'un ya da Milletler Cemiyeti'nin diğer kurucu isimlerinin fikirlerinde örneğin Hıristiyan etiğinin payını araştırmak mümkündür. Bu nedenle tezin bu bölümüne konu olan idealist uluslararası düzen fikrinin doğrudan Kant'ın idealist felsefesinin bir türevi olarak açıklanmadığını vurgulamak gerekmektedir. Bununla birlikte bu bölümün ilerleyen kısmında Wilson'un barış tasavvuru ve Kant'ın idealist felsefesi arasında ilişki olduğuna dair yaygın bakış açısının argümanlarına yer verilecektir.

Büyük savaşlar, yeni uluslararası düzenler ve barış ideolojileri arasındaki belirgin örüntüyü 20. Yüzyılın başında bir kez daha üreten süreç 1. Dünya Savaşı ile yıkılan eski düzenin yerini bu bölümde idealist barış dönemi olarak adlandırılacak yeni uluslararası mimariye bırakması ile sonuçlanmıştır. Bu uluslararası düzene ait bir barış ideolojisi tipi olarak tanımladığımız idealist barış döneminin düşünsel temelleri kendi devrinin önemli politikacısı ABD Başkanı Woodrow Wilson'un fikirlerinde, jeopolitik koşulları ise büyük savaşın işlemez kıldığı eski düzenin bıraktığı siyasi mirasta ortaya çıkmıştır. Bu noktada işlevini ve geçerliliğini kaybeden olgu yalnızca 19. Yüzyılın uluslararası düzeni değil, aynı zamanda o yapı içinde şekillenen barış ideolojisi, diplomasi pratiği ve normları olmuştur. Wilson'un yeni düzene dair söylemleri arasında yer alan "güç dengesinin" terk edileceği ve bir kolektif güvenlik yapısının kurulacağı taahhüdü bu değerlendirmenin dayanabileceği birçok veriden

bir tanesidir (Küntay, 2014, s. 83). Wilson'un fikirlerinin yeni uluslararası düzene etkisini açıklayan değerlendirmelerin ana referansı onun 9 Ocak 1918 tarihinde ABD Kongresi'ne hitaben açıkladığı 14 maddeden oluşan söylevidir. Uluslararası düzenin şekillenmesine yönelik temel ilkeler içeren bu bildirinin başlığı ilgili politikacı tarafından *Dünya Barışının Programı* olarak belirlenmiştir. Yalnızca dünya barışının birtakım prensipler etrafında elde edilebileceği düşüncesi nedeniyle dahi idealist olarak nitelenebilecek bu tasarı, 1919 yılında 1. Dünya Savaşı sonrası barış görüşmelerinin yapıldığı Paris Barış Konferansı'nda da önemli bir rol oynamıştır. Zira savaşta mağlup olan devletlere yönelik hazırlanacak barış anlaşmaları, dünya barışı için gereken koşulların yaratılması için büyük bir fırsattır.

Paris Barış Konferansının, hem idealist düşünceyi ve barış ideolojisini yansıtan yönlerinin başında Wilson'un 14 maddelik bildirisi gelmektedir. Bir Milletler Cemiyeti'nin kurulmasını, ulusların kendi kaderini tayin hakkını ve silahsızlanmayı içeren yeni bir dünya düzeninin taslağını oluşturan bu ilkeler, kalıcı barışın ancak işbirliği, adalet ve evrensel değerlere dayalı yeni bir uluslararası düzenin kurulmasıyla sağlanabileceği idealist inanca dayanmıştır. Milletler Cemiyeti ise Versay Antlaşması'nın bir parçası olarak kurulmuş ve kolektif güvenlik ve silahsızlanma yoluyla gelecekteki savaşları önlemesi hedeflenmiştir. Kendi kaderini tayin ise Paris Barış Konferansı, barış ve istikrarı teşvik etmede kilit bir ilke olarak görülmüştür. Versay Antlaşması ile desteklenen bu ilkeye bağlı olarak kendi kaderini tayin hakkı tanınan yeni ulus devletler kurulmuştur. Konferansta kabul edilen *Savaş Suçluluğu Maddesi* ise uluslararası çatışmalarda saldırgan devletleri eylemlerinden sorumlu tutmanın gelecekteki savaşları caydıracağına ve barışı teşvik edeceğine dair idealist düşüncenin somutlaştığı bir başka önemli düzenlemedir.

Paris Barış Konferansındaki görüşmelerle şekillenen yeni barış vizyonunun idealist niteliği onu daha öncekilerden büyük ölçüde ayırmaktadır. Bir uluslararası barış projesi için belirleyiciliği kaçınılmaz olan uluslararası konjonktürün etkisi bu defa idealist fikirlerin uygulanabilmesine imkân verecek belirsiz, dinamik ve değişken şartları sunmak olmuştur. Böylece yeni uluslararası düzenin barış formu, eski diplomasinin sonlandırılması, militarizmin engellenmesi ve demokrasinin yaygınlaşması gibi dönüşümler üzerinden planlanmıştır (M. Howard, 2002, s. 56).

1. Dünya Savaşı sonrası değişen koşullar, monarşilerin ortadan kalkması, ülke sınırlarının yeniden belirlenmeye muhtaç hale gelmesi, kolonyal imparatorlukların

geleceğinin belirsizliği ve çok etnisiteli imparatorlukların idealist barışın sosyolojik varsayımları açısından birçok sorun üretmiştir. Bu şartlar altında Wilson'a göre yeni barışın kurumsallaşmasının bir boyutu olarak ülkesel sınırların hukuki bir düzeyde netleştirilmesi büyük güçleri de rıza göstermeye zorlayacak bir mücadele gerektirmektedir (Zimmern, 1953, s. 71). Büyük güçlerin rıza göstermesi, savaş sonrası koşulların onları da çatışmasızlığa ihtiyaç duyacak konuma getirmesi ile mümkün olmuştur. Bu durumun önemli bir örneği, İngiltere başbakanı Lloyd George'un 1918'de henüz barış görüşmeleri dahi başlamamışken ülkesinin büyük savaştaki hedeflerini açıklamak üzere yaptığı konuşmada, uluslararası silahlanma düzeyini sınırlamak ve savaş olasılığını azaltmak için bir uluslararası örgüt kurulmasına dair önerisinde yer alır (Walters, 1952, s. 20). Savaşın maliyetinin, zaferi anlamsız kıldığı bir konjonktür idealist barış düzeninin en önemli fırsatı olmuştur.

ABD'nin 1. Dünya Savaşı'ndan sonra barışın örgütlenmesinde öncü bir rol üstlenmesindeki temel motivasyon, uluslararası barışın ABD'nin ilke ve değerlerine dayanmasını sağlamaktır (Zimmern, 1953, s. 69). Bu prensipler özellikle Versay Barış Anlaşması'nın müzakere sürecinde tasarlanan Milletler Cemiyeti sistemi içinde konumlanmıştır. Versay müzakereleri, barışın doğası, inşası ve elde edilme şekli konusunda zengin tartışmalar içermiştir. Buna göre ABD heyeti Paris'e sadece savaşı bitirmek için değil, Avrupa'da yeni bir uluslararası düzen kurmak için gitmiştir. Zira bu, idealist beklentiler üzerinde duran kalıcı bir barış olacaktır (Nicolson, 2000, ss. 31-32). Fransa Başbakanı Clemenceau'nun Paris Barış Konferansı'nda Wilson'a hitaben söylediği şu sözler, masadaki barış ilkelerinin Amerikan perspektifi olarak algılandığını ortaya koymaktadır (M. O. Macmillan, 2002, s. 23): "Biz de dünyaya sizin çok sık ve güzel bir şekilde ifade ettiğiniz asil içgüdüler ve yüce özlemlerle geldik. Ancak içinde yaşamak zorunda olduğumuz dünyanın kaba eli tarafından şekillendirilerek şimdiki halimize geldik."

Buna göre Avrupa'nın güvensiz ve istikrarsız uluslararası düzeninin, ilkeli ve ahlaki bir tutum vaat eden ABD'nin önderliğindeki bir barış tasarımına bırakılacağı düşünülmektedir. Bu dönüşüm, uluslararası barışın yalnızca hassas bir güç dengesiyle değil, aynı zamanda idealist barışı tanımlayan kurallar, prosedürler ve kurumlarla da sürdürüleceği anlamı taşımıştır. Yeni uluslararası topluluğun hayatiyeti, barışın nasıl korunacağının organize edilmesine bağlı olacaktır. Söz

konusu organizasyon ise uluslararası barış ve güvenliği saldırgan devletlere karşı koruma misyonu ile donatılan Milletler Cemiyeti'dir. Bu örgütün merkezinde yer aldığı barış mimarisine yönelik eleştirel bir okuma; ABD'nin hegemonyaya yükselmekte olan konumu ile barışı kendi görüntüsünde inşa ettiğini, diğer aktörlerin haklarının ise kendi kaderini tayin ve demokrasi gibi idealist ilkelerle tanımlandığını gösterecektir (Richmond, 2019, s. 33).

Wilson prensiplerinin barış tasavvurunu, uluslararası düzeni idealist bir çerçevede yeniden düzenleme girişimi olarak görmek mümkündür. Barışın teminatı olarak ortaya koyulan açık diplomasi, askeri gücün kısıtlanması, serbest ticaret ve deniz ulaşımı konuları yeni düzenin esasları olarak savunulmuş, savaş sonrası sınırları belirlemeye yönelik olan diğer prensipler ise işgal ve ilhakın yasaklanması hususları ile kendi kaderini tayin ve manda idaresi kurumunun altyapısını oluşturmuştur (Wilson, 1918a). Wilson'un düşünce ve prensiplerini, Kant'ın idealist barış felsefesi ile ilişki içinde gösteren önemli bir nokta otokrat hükümetlerin barışın önündeki engel olarak tasvir edilmesidir. Wilson'un 2 Nisan 1917'de ABD Kongresinde ifade ettiği bu düşünce, uluslararası barışın belli rejim tiplerine bağlı olacağı düşüncesinin bir ürünüdür (Wilson, 1917a). Zira tezin barışa dair teorik yaklaşımların değerlendirildiği bölümünde detaylıca incelendiği üzere, bu düşünce Kant'ın kalıcı barış felsefesinin bir türevi olarak ortaya çıkan demokratik barış kuramının temel argümanını da oluşturmuştur.

İdealist barış ideolojisinde egemenlik sınırları belirlenmiş ulus devletler ana aktör olarak öne çıkmaktadır. Wilson ilkelerinin 14. Maddesinde yer bulan tüm devletlerin siyasal bağımsızlığı ve toprak bütünlüğünün özel sözleşmelerle güvence altına alınmasını sağlayacak bir birliğin kurulması, barışın ulus devletler sistemine dayandığını gösterir (Wilson, 1918a). Wilson'un ulus devletler sistemine atfettiği fonksiyonun Kant'ın evrensel federasyonun inşası yaklaşımıyla ilişkisi biçimsel ve konsept olarak farklılık arz etse de mantık yönünden oldukça güçlüdür. Kant'ın fikirlerinin idealist barış dönemine etkileri Wilson ilkeleri ile sınırlı değildir. İdealist barışın kurumsal aktörü konumundaki Milletler Cemiyeti'nin işleyiş tüzüğü de bu etkilerin kapsamı altındadır. Örneğin, devletlerin uluslararası hukuk çerçevesinde bir birlik oluşturması için tasarlanan örgütün tüzüğünde ifade edilen örgütün yapısına dair bilgilerde, üye devletlerin temsil edildiği ve oy hakkına sahip olduğu,

cumhuriyetçi devlet yapısını andıran bir genel kurul tasviri yapılmaktadır (League of Nations, 1920).

Wilson'un Kant'ın idealist felsefesi ile ortak beklentiler içeren uluslararası düzen oluşturma girişiminin temelinde savaşların etik prensipler ve hukuki düzenlemelere dayalı bir uluslararası işbirliği mekanizması ile önlenebileceği inancı yer alır. İdealist yaklaşımın bu yönünü temsil eden önemli politika örneklerinden biri, 1920 yılında diplomatik süreçler ve arabuluculuk gibi çatışmaları çözümü yaklaşımlarıyla barışı teşvik etmeyi amaçlayan bir uluslararası örgüt olan Milletler Cemiyeti'nin kurulmasıdır. Yeni uluslararası barış projesinin idealist niteliğini sürdüren ve Kant'ın *sürekli barış* fikrini yansıtan diğer gelişmeler arasında ise 1928 tarihli Kellogg-Briand Paktı gibi savaşı reddeden ve barışçıl çatışma çözümüne çağrı yapan anlaşmalar; 1929 tarihli Cenevre Sözleşmesi gibi savaşta şiddet kullanımını belirli etik prensiplere dayandıran düzenlemeler; 1924 tarihli Almanya'nın savaş tazminatlarını ödemesine yardımcı olmak için Dawes Planı önerisi gibi girişimler ve savaş sonrası sınırları garanti altına alan 1925 tarihli Locarno Anlaşması gibi çözümler örnek gösterilebilir.

Wilson'un savaş sonrası uluslararası düzene dair plan ve tasarıları bir akademik kurulun çalışmalarıyla desteklenmiştir. Tahkikat *(inquiry)* ismi altında faaliyet yapan bu grup Walter Lippman gibi akademik camianın tanınmış isimlerinden birini de bünyesinde bulundurmaktadır. Tahkikat grubu idealist barış düzeninin temel politik şablonları arasında yer alan kendi kaderini tayin ve etnik kimlikler konularına dair dünyanın çeşitli coğrafyalarında araştırmalarda bulunmuş, sundukları raporlarla uluslararası düzenin barış sosyolojisini ortaya çıkarmışlardır (Fromkin, 2001, ss. 260-261). Yeni bir dünya barışının temelini oluşturacak sosyolojiye materyal hazırlamak için kurulan ve yaklaşık 150 akademisyenden oluşan bir tahkikat kurulunun çalışmaları Paris Barış Konferansı'nda ve San Remo konferansında başvurularak politik sonuçlar üreten çalışmalarda bulunmuşlardır (Grose, 1996).

Wilson'un barış düşüncesi ışığında oluşturduğu siyasi gündemi, barışı koruyacak bir otoritenin oluşturulmasını hedeflemektedir. Kurulacak otoritenin rızaya dayanması ihtiyacı, barışın uluslararası düzeyde ortak bir kamusal fayda ve gereklilik olması ile bir ölçüde karşılanabilmektedir. Bu kamusal faydayı yerine getirmek üzere yeni uluslararası düzenin barış programı bir evrensel çıkar temsili olarak anlatılmıştır (Zimmern, 1953, s. 66). Wilson'un ifadesiyle yeni barış, güç dengesiyle değil

uluslararası topluluğun üzerinde uzlaştığı normlarla istikrar kazanacaktır (Wilson, 1917b). Tam da bu nedenle bizzat Wilson ulaşılması istenen barışın, galibin barışı *(victor's peace)* değil, idealist barış olduğunu söylemiştir (Wilson, 1917b). Böylece Wilson'un barış ilkeleri ve Milletler Cemiyeti'nin kuruluşu süreci ABD'nin tüm batı medeniyetinin barış sağlayıcısı rolünün kabul edilmesini sağlamıştır (Parchami, 2009, s. 171).

Uluslararası davranışa rehberlik edebilecek evrensel bir etik ve ahlaki ilke varsayımı ise idealist barış ideolojisinin en önemli sınırlamalarından birini oluşturmuştur. Davranışlarını şekillendiren farklı değerlere ve normlara sahip kültürler ve toplumların söz konusu evrenselci beklenti ile uyumsuzluğu ise idealist barış projesinin merkezindeki kendi kaderini tayin gibi ilkelerinin uygulanabilirliğini ve çözüm sunma kapasitesini zayıflatmıştır. İdealist barış ideolojisinin etkinliğini azaltan diğer bir faktör ise çatışma çözümünde uluslararası hukuk ve kurumsal yapıların vurgulanmasına karşın; ekonomik eşitsizlik, siyasi güç dengesizlikleri ve kültürel farklılıklar gibi çatışmanın altında yatan nedenlere yeterince odaklanmamasıdır. Dolayısıyla barış anlayışının uluslararası ilişkilerin maddi gerçeklerini göz ardı eden bir siyasi idealizm türüne dönüştüğünü söylemek mümkündür. Bu anlamda idealist barış ideolojisinin kurum ve aktörleri şiddetin oluşmasını engellemek yerine sonuçlarını yönetmeye çalışan reaktif bir tutumla sınırlı kalmışlardır.

Sonuç olarak 1. Dünya Savaşı'nın ardından barışın kavramsallaştırılma ve sürdürülme biçiminde önemli bir değişiklik olarak idealist barış ideolojisi ortaya çıkmıştır. Savaşları önleme ve uluslararası barışı sağlama aracı olarak uluslararası işbirliğinin, hukukun üstünlüğünün, demokratik değerlerin ve kendi kaderini tayin hakkının teşvik edilmesinin önemini vurgulayan bu idealist barış ideolojisi en belirgin şekilde ABD Başkanı Woodrow Wilson'ın benimsediği ilkelerle ifade edilmektedir. Bir uluslararası kurum olarak Milletler Cemiyeti'nin bu yeni barış vizyonunun ilke ve uygulamaları ile ilişkisi ise bir sonraki başlıkta incelenmektedir.

4.2. İdealist Barışın Anahtarı: Milletler Cemiyeti ve Kendi Kaderini Tayin Hakkı

Barışın ihlali halinde başvurulacak uygulama ve ilkelerin oluşturulması ve takip edilmesi idealist uluslararası düzenin sürekliliği için en önemli koşullar arasındadır.

Buna göre uluslararası düzenin istikrarı açısından devletler arası şiddetin engellenmesinin yalnızca çatışmanın taraflarını değil tüm uluslararası topluluğu ilgilendiren bir mesele olarak ele alınması gerekmiştir. Bu nedenle Wilson'un daha önce yeni uluslararası düzenin diplomatik taahhütleri arasında ifade ettiği kolektif güvenlik, idealist barış ideolojisinin en önemli siyasi hedeflerinden biri halini almıştır (Kirchwey, 1917, s. 43). Kolektif güvenliği ve barışı organize edecek aygıt ise Milletler Cemiyeti'dir. Wilson ilkelerinin 14. maddesinde yer alan tüm devletlerin siyasi bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü özel anlaşmalar yoluyla sağlayacak bir örgütün kurulması, idealist barış projesinde ulus devlet sisteminin merkeziyetini açıklamaktadır (Wilson, 1918a).

1. Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıkan idealist barış ideolojisinin, dönemin entelektüel ve kültürel eğilimlerini yansıtan bazı sosyolojik varsayımlara ve vizyona sahip olduğu söylenebilir. Bu varsayımların kökeninde, savaşın insan doğasında var olan kaçınılmaz bir davranış olmadığı, bunun yerine uluslararası işbirliği ve demokratik değerlerin teşvik edilmesi yoluyla çare bulunabilecek sosyal, ekonomik ve politik koşulların bir ürünü olduğu şeklindeki felsefi öncül bulunmaktadır. Ancak bu iyimser felsefi tutumun ötesinde idealist barış ideolojisi tipinin özgün vizyonlarından en önemlisi ise ulus-devletin siyasi meşruiyet ve otoritenin nihai kaynağı olması gerektiği düşüncesidir. İdealist barışın sosyolojik tasavvurunu temsil eden bu düşünce geçmişte geleneksel imparatorluklar ve koloni idaresi sistemlerinin farklı ulusal grupları tek bir idarenin yönetimi altında birlikte yaşamaya zorlaması nedeniyle önemli bir çatışma kaynağı olduğu kabulüne dayanmaktadır. Yeni uluslararası düzende bu grupların kendi bağımsız ulus devletlerini kurmalarına izin verilerek bu çatışma kaynağının ortadan kaldırılması hedeflenmektedir.

İdealist barış ideolojisinin temel bir unsuru olan kendi kaderini tayin ilkesi, halkın iradesini temsil eden siyasi birimler olarak ulus devletlerin önemini vurgular. Ancak idealist barış ideolojisinin sosyolojik vizyonunda ulus devlet önemli bir siyasi birim olarak görülse de esas vurgu ulusal çıkar temelli dış politikadan çok kolektif güvenlik anlayışı ve uluslararası işbirliği fikri üzerinedir. Düşünce, devletlerin uluslararası örgütler aracılığıyla birlikte çalışmaları halinde 1. Dünya Savaşı'nı karakterize eden türden yıkıcı çatışmalardan kaçınabilecekleri şeklindedir. İdealist barış ideolojisi, dayandığı sosyolojik varsayımlar ve kurumsal yapı vasıtasıyla, kendi

kaderini tayin hakkına dair norm ile barışı ve düzeni temsil edecek bir uluslararası örgütü bir araya getirerek bir barış düzeni oluşturmuştur.

Milletler Cemiyeti'nin kuruluşu süreci, 1. Dünya Savaşı'nın galipleri arasında olan İngiltere ve Fransa'nın mağlup bloğun üyesi Almanya'ya imzalatmayı hedefledikleri Versay anlaşması için yapılan müzakerelerin bir parçasıdır. Önceki uluslararası düzenin hâkim aktörleri olan ve geleneksel diplomasiyi temsil eden bu Avrupa güçleri, siyasi gündemlerine yeni bir büyük gücün idealist projeleri ile nüfuz etme girişimi ile karşı karşıyadır. İngiliz siyaset bilimci E. H. Carr'ın (1939) liberal uluslararasıcı fikirlere dayanan Wilson'ın barış projesini eleştiren en önemli isimlerden biri olması, ABD idealizmi ile geleneksel Avrupa diplomasisi arasındaki çatışmanın en belirgin örneklerinden biridir. ABD'nin değerlerin ikna edici retoriği ile siyasi çıkarları buluşturan idealist barış projesi, Avrupa kolonyal gücünün sınırlanmasını getirmektedir (Okur, 2015, s. 203).

Savaş sonrası uluslararası düzenin tasarımında ABD-Avrupa ayrışmasının dışında Wilson'un idealist projesinin önündeki bir başka büyük engel hiçbir devletin yeni barışın mali, askeri ve siyasi garantilerini sağlama sorumluluğunu almaya hazır olmamasıdır. Zira sürecin sonunda, Cemiyet üyesi olarak bu sorumluluğu alma kapasitesini kaybeden İngiltere ve Fransa vardır. Wilson'un ülkesi ABD Milletler Cemiyeti'ne üye olması reddetmiş, SSCB rakip bir enternasyonal barış projesini uygulama girişimine başlamıştır (Richmond, 2005, s. 39). Dolayısıyla özellikle SSCB, ABD ve Almanya'nın yeni mimarinin kurumsal ayağında pozisyon almaması idealist barışın meşruiyetini risk altında bırakmıştır (Schulz, 2019, s. 30). Bu tür yapısal nedenler net ve ortak bir barış kültürünün sağlanmasını engellemiş olsa da siyasi tarihin kayıtlarına giren somut ve tutarlı bir barış prosedürü elde edilebilmiştir (Schulz, 2019, s. 33).

Wilson ilkelerinin doğrudan ismini kullanmasa da ısrarlı ve detaylı bir şekilde yer verdiği konu olan kendi kaderini tayin hakkı, ulus devletlere dayalı yeni uluslararası mimarinin toprak ayarlamalarının yapılması için temel başvuru kaynağı olmuştur (Wilson, 1918b). Buna göre kendi kaderini tayin ve buna bağlı olarak yeni ulusların ya da devletlerin inşası idealist barışın değerlerle ifade ettiği aslında savaş sonrası düzenin istikrarına hizmet edecek uygulamalar halini almıştır. Yeni devletlerin ve ulusların inşası konusu idealist barış düzeninin en büyük ve başarılı mirasları arasındadır. 2011 yılında Birleşmiş Milletler üyeleri arasında yer alan 193 devletin

yalnızca 15 tanesi 1910'da bağımsız bir mevcudiyete sahiptir (Heywood, 2019, s. 268). Buna göre 1. Dünya Savaşı'ndan sonra yeni kurulan devletlerin sayısındaki artış idealist barış ideolojisiyle doğrudan ilişkilendirilebilir. Zira idealist barış ulus devleti belirli bir halkın çıkarlarını ve arzularını temsil eden en iyi siyasi birim olarak görmüş ve her ulusun kendi devletine sahip olmasına izin vererek, ulusal arzuların ve çıkarların bastırılmasından kaynaklanan çatışmaların önlenebileceğini savunmuştur. Bu uygulamalar barış adına devletler arası ilişkileri düzenlemektedir. Bu düzenleme çabası daha fazla ulusal demokrasi ve kendi kaderini tayin talebi ile barışın muhafaza edileceği şeklindeki idealist düşüncenin somut bir ürünüdür.

Kendi kaderini tayin hakkına yapılan vurgunun yerine getirdiği bir diğer önemli işlev de küçük devletlerin, büyük devletlerle aynı haklara sahip olduğunu ilan ederek idealist değerlerin siyasi çıkarlar üzerindeki gölgesini güçlendirmek olmuştur. Bu durum özellikle 19. Yüzyıl uluslararası düzenindeki emperyal politikaların bir türevi olarak mandater idare usulünün Milletler Cemiyeti bünyesinde yapılandırılmasıyla doğrudan ilişkilidir. Milletler Cemiyeti'nin, idealist barış söyleminin kolonyalizmi kısıtlayıcı tavrı ile büyük güçlerin emperyal politikalarını uyumlulaştırma çözümü olarak geliştirdiği mandater idare sistemi bir tür medenileştirme projesidir. Wilson'un kendi kaderini tayini vurgulayan sömürgeci karşıtı retoriğine karşı başvurulan manda idaresinin temel mantığı Avrupa'nın eski sömürge imparatorlukları olan Fransa ve İngiltere, Milletler Cemiyeti çatısı altında sömürge topraklarında yaşayan halkların kendi kaderini tayin talebinde bulunmaya hazır hale getirilinceye kadar idare edilmesidir. Buna göre İngiltere ya da Fransa gibi gelişmiş milletler, yeni inşa edilecek ulus ve devletleri idealist barış düzeni çizgisinde eğiteceklerdir (Provence, 2017, s. 86).

Bu oryantalist tutum söz konusu küçük millet adaylarından biri olarak görülen Musul halkının kendi kaderini tayin hakkını ifade etmelerinin riskli bulunduğu Musul ihtilafının önemli tartışma başlıkları arasında yer alan plebisit uygulamasının Milletler Cemiyeti tarafından reddedilmesiyle tekrar edecektir. Manda idaresi yönteminin dayandığı düşünce ve Musul sorunundaki plebisit tartışması arasındaki ilişki ihtilaf taraflarından Britanya'nın arabulucu komisyonun faaliyetlerinden duyduğu rahatsızlık ile bir kez daha doğrulanacaktır (Tejel Gorgas, 2018, s. 10).

Buna göre idealist barış ideolojisinin bir uygulaması olarak değerlendirildiğinde mandater idare biçiminin dayandığı hiyerarşi formu ile özellikle çatışma çözüm

süreçlerinde yetki karmaşasına yol açtığını gözlemlemek mümkündür. Musul Sorunu için yürütülen arabuluculuk sürecinde de görülen bu problem 1. Dünya Savaşı'nda zafer kazanan büyük devletlere verilen daha küçük ve güçsüz devletleri yönetme yetkisi ile idealist barışın devletler arasındaki eşit katılım ve işbirliği varsayımı arasında ortaya çıkan uyuşmazlığın bir yansıması olarak görülebilir.

4.3. İdealist Uluslararası Düzenin Problemi: Savaş Sonrası Sınırlar, Meşruiyet ve Rıza

1. Dünya Savaşı sonrası uluslararası ilişkileri şekillendiren idealist uluslararası düzenin barışçıl bir dünya düzeni kurma kapasitesi, *düzenin problemi* olarak tanımlanabilecek üç temel sorunu çözebilme imkânı ile sınanmıştır. Bunlar, ülkeler arasındaki savaş sonrası sınırların belirlenmesi, savaşta mağlup olan imparatorlukların ayrıştırılması sonucu ortaya çıkan ulus devletlerin oluşumu ve meşruiyeti ve yeni uluslararası düzen için rıza oluşturma gerekliliği şeklindedir. İdealist uluslararası düzenin problemi kapsamındaki bu sorunlar aynı zamanda çatışma çözümü süreçlerinin ve siyasi müzakerelerin en çok yoğunlaştığı konu başlıklarını teşkil eder.

2. Bölümde yer verilen kavramsal çerçeve başlığında açıklandığı gibi bu tez çalışmasında düzenin problemi kavramı, farklı uluslararası düzen konjonktürlerinde çatışma çözümü süreçlerinin açıklanması amacıyla kullanılmaktadır. En genel tanımıyla uluslararası düzenin işleyişini bozma potansiyeli taşıyan ve düzenin bütünü için geçerli olan tehditleri kapsayan ve barış ideolojilerine bu tehditlerin engellenmesi ve yönetilmesi ihtiyacı itibariyle yön veren düzenin problemi tarihsel süreç içerisinde, 1. Dünya Savaşı sonrası dünya düzeni gibi uluslararası ilişkilerin önemli dönemeçlerinde kendini göstermiştir. İdealist uluslararası düzen yaklaşımı, uluslararası barışın ve işbirliğinin sağlanması için önemli diplomatik dönüşümler öngören bir mimari oluşturmasına rağmen, savaş sonrası dönemde ortaya çıkan problemler, bu yaklaşımın uygulanması için ciddi zorluklar üretmiştir. Özellikle, savaş sonrası uluslararası sınırların belirlenmesi, imparatorlukların dağılması ve ulus devletlerin inşası süreci, idealist barış ideolojisinin çözüm ilkeleri ve prosedürlerinin odak noktası durumundadır. Ayrıca savaş sonrası sınırların ihtilaflı olduğu bölgelerde yaşanan anlaşmazlık ve çatışmalar idealist uluslararası düzenin çöküşünde de etkili olmuştur. Benzer şekilde, 1. Dünya Savaşı'nda mağlup olan

imparatorlukların parçalanması ile ortaya çıkan yeni ulus devlet adaylarının meşruiyeti ve tanınması meselesi de ayrı bir düzenin problemi katmanına dönüşmüştür. Yeni ulus devletlerin meşruiyeti, uluslararası düzen için önemli bir unsurdur. Ancak savaş sonrası dönemde, mağlup imparatorluklardan ayrılan yapıların hangi kriterlerle bağımsızlık ve egemenlik elde edeceği hususundaki belirsizlikler söz konusu yapılar arasındaki çatışmaların artmasına yol açmıştır.

Savaş sonrası dönemde, özellikle Almanya ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun dağılması sonucu, yeni uluslararası sınırların belirlenmesi için anlaşmazlıklar ortaya çıkmıştır. Bu anlaşmazlıklar, idealist uluslararası düzenin çatışma çözümü deneyiminin gözlemlenebilmesi için de önemli fırsatlar sunmaktadır. Zira sınırların belirlenmesi sürecinde, uluslararası işbirliği ve mutabakatın sağlanması için gerekli olan ortak rızanın elde edilememesi düzenin probleminden yükselen bir tehlike olarak revizyonizmin canlanması ile sonuçlanmıştır. Uluslararası sistemin güç dinamiklerindeki değişimin sonucu olarak Sovyetler Birliği ve Nazi Almanyası gibi yeni güçlerin ortaya çıkışıyla birlikte uluslararası istikrarın ve işbirliğinin sağlanması için gereken rızanın elde edilmesini önleyen yeni gerilimler ve çatışmalar da idealist uluslararası düzenin karşı karşıya olduğu bir başka önemli meydan okumadır. Buna bağlı olarak gelişen idealist uluslararası düzenin uluslararası topluluk içinde için rıza oluşturma sorunu sürdürülebilir barışının sağlanması açısından en kritik problemlerden birini ortaya çıkarmıştır. Uluslararası ilişkilerde, devletler arasındaki işbirliği ve anlaşmaların devletlerin rızasına bağlı olarak gerçekleşebilir olması savaş sonrası dönemde uluslararası düzene karşı çıkan devletler ve güç odaklarının yeni uluslararası mimariye rızasını gerekli kılmış olsa da bu rıza oluşumu idealist uluslararası düzeni sürdürülebilir kılacak ölçüde sağlanamamıştır.

Sonuç olarak 1. Dünya Savaşı'ndan sonra uluslararası düzenin, savaş sonrası dönemde ortaya çıkan idealist uluslararası düzene önemli bir meydan okuma oluşturan sınır anlaşmazlıkları dalgası ve ulus-devlet oluşum süreçlerinden doğan ihtilaflarla karşı karşıya kaldığını söylemek mümkündür. Bu ihtilafların yönetiminde barışçıl yolların teşviki amacıyla başvurulmak üzere, geliştirilen kendi kaderini tayin gibi prensipler ve tahkikat komisyonları ya da plebisit uygulamaları gibi yeni çatışma çözümü araçları ortaya çıkmıştır. Ancak kendi kaderini tayin ilkesinin pratikte uygulanması, özellikle birden fazla ulusun aynı bölge üzerinde hak iddia ettiği veya

tarihsel şikayetlerin ve etnik gerilimlerin mevcut olduğu durumlarda yeni ihtilaflara yol açarken, tahkikat komisyonu ve plebisit gibi alternatif idealist barış aygıtları ise jeopolitik ve kimliksel etkenlerin baskısıyla çatışma çözümü işlevini yerine getirmekte sorunlarla karşılaşmıştır. İdealist barış ideolojisinin düzenin probleminden kaynaklanan sorunların yönetiminde karşılaştığı bu sınırlılıklar tezin bu bölümünde incelenen Musul Sorunu vakasında belirgin bir şekilde gözlemlenebilmektedir.

İdealist uluslararası düzenin problemi olarak kavramsallaştırılan meydan okumalar idealist barış ideolojisinin çatışma çözümü yöntemlerini şekillendirmesi itibariyle de önemlidir. Düzenin problemi kavramı, uluslararası barışın sağlanması için devletlerin işbirliği ve anlaşmalarının ötesinde, uluslararası düzenin kurulması ve korunması için gerekli olan unsurların sağlanmasını ifade eder. Bu unsurlar arasında, sınırların belirlenmesi, ulus devletlerin inşası ve rıza oluşumunun sağlanması gibi sorunlar yer almaktadır. Bu unsurlar, uluslararası düzenin kurulması ve korunması açısından hayati önem taşıması itibariyle çatışma çözümü süreçlerinin üstesinden gelmeyi amaçladığı ana problemi teşkil etmiştir.

4.4. Arabuluculuk Mekanizması

Milletler Cemiyeti'nin, idealist barış ideolojisinin bir kurumu olarak çalışmasını sağlayan en önemli araçlarının başında tüzüğünde tanımlanan ve Uluslararası Daimi Adalet Divanı ile paylaştığı çatışma çözücü aktör olma yetkisidir. Devletler arasındaki anlaşmazlıkların müzakereler yollarla çözülmesi, uluslararası işbirliğini, kolektif güvenliği ve uluslararası anlaşmazlıkların barışçıl yollarla çözümünü geliştirmek için kurulan Cemiyet'in en temel işlevidir.

MC tüzüğünün 12, 13 ve 15. Maddelerinde tanımlanan bu uygulama örgüte uluslararası ihtilaflarda arabulucu olma imkânı kazandırmıştır (League of Nations, 1920). Milletler cemiyetini yeni bir çatışma çözümü mekanizmasının kazandırılması, Wilson'un sıklıkla vurguladığı yeni diplomasi söylemini tahkim eden ve meşrulaştıran bir gelişmedir. Geride bırakılan uluslararası düzenin çatışma çözümü ve arabuluculuk formundan farklılık arz eden bu mekanizmanın işleyişi, anlaşmazlıkların siyasi ve hukuki mecralarda çözümünü yapısallaştırmaya çalışmıştır (Yearwood, 2009, s. 101).

MC misakının ilk 10 maddesi barışı desteklemek ve savaşı engellemek için uygulanacak tedbir ve prosedürleri tanıtmaktadır. Buna göre bir uluslararası uyuşmazlık, taraflar arasında çözülemiyorsa konu Milletler Cemiyeti'nin arabuluculuğuna terk edilecektir (Barlas, 2017, s. 95). Milletler Cemiyeti'nin arabuluculuk mekanizması çeşitli organ ve birimlerden oluşmuştur. Bunların arasında anlaşmazlıklar için hukuki görüş sağlamaktan sorumlu olan Uluslararası Daimi Adalet Divanı, anlaşmazlıkların çözümü için müzakerelerin yürütüldüğü Cemiyet Konseyi ve sürecin idari desteği ile birlikte taraflar arasında iletişimi kolaylaştırma görevi üstlenen Cemiyet Sekreterliği bulunmaktadır. Karar alma süreci açısından Cemiyet'in arabuluculuk mekanizması oybirliği (konsensüs) ilkesine dayanmaktadır. Sürecin işleyişine göre iki veya daha fazla üye devlet arasındaki bir anlaşmazlığın müzakere yoluyla çözümü için Konsey'e başvuru yapılmakta, Konsey'in gerekli görmesi halinde çatışma çözümü müzakere ve karar sürecinde değerlendirilmek üzere bilgi toplamak ve tavsiyelerde bulunmak için bir soruşturma komisyonu oluşturulmaktadır. Cemiyet'in arabuluculuk süreci ihtilaf tarafları arasında karşılıklı anlaşmaya dayalı bir çözümle ya da Konsey'in tüm üyelerinin oybirliğiyle mutabakatını gerektiren bir çözüm önerisi ile tamamlanmaktadır.

Bu uygulama dönemin diğer önemli diplomatik süreçleri arasında olan Lokarno Anlaşması'nda Almanya ve Fransa arasındaki olası ihtilafların Milletler Cemiyeti'ne sevk edileceği yönündeki kabul ve Lozan Anlaşması'nın Musul ihtilafına yönelik tasarrufu ile de desteklenmiştir (Barlas, 2017, s. 105). Milletler Cemiyeti'nin dayandığı barış ve güvenlik kültürü, çok taraflı görüşme ve devletler arası düzenli iletişim imkânlarıyla yeni düzenin kalıcılığını sağlamayı hedeflemiştir (Schulz, 2019, s. 29).

Tahsis edilen arabuluculuk rolü, Milletler Cemiyeti'ni dönemin belirsiz ve istikrarsız uluslararası atmosferinde yaşanan muhtelif anlaşmazlık ve çatışmalara müdahale etme girişiminde bulunmasının yolunu açmıştır. Milletler Cemiyeti'nin çatışma çözümüne yaklaşımı, idealist barış ideolojisinin ilkeleriyle uyumludur. Örneğin, Cemiyet, üye devletlerin uluslararası barış ve güvenliği korumak için ortak bir sorumluluğa sahip olması anlamına gelen kolektif güvenliğin önemini vurgulamaktadır. İdealist barış ideolojisinin Milletler Cemiyeti'nin çatışma çözümü yaklaşımına yansıyan bir diğer boyutu da kendi kaderini tayin ilkesidir. Buna bir örnek, 1921'de Finlandiya ile İsveç arasındaki Aaland Adaları anlaşmazlığının

Milletler Cemiyeti'nin arabuluculuğunda çözülmesidir. Anlaşmazlık, Finlandiya ile İsveç arasında bulunan bir grup ada olan Aaland Adaları'nın statüsü ile ilgilidir. Her iki ülkenin de egemenlik iddiasında bulunduğu söz konusu anlaşmazlık Milletler Cemiyeti'nin müdahil olduğu arabuluculuk süreci sonucunda adalar üzerindeki egemenliği Finlandiya'ya verilmesi ve karşılığında adalardaki İsveççe konuşan nüfusun haklarını garanti altına alınmasıyla sonuçlanmıştır (Åkermark, 2009). Bu karar, Milletler Cemiyeti'nin Aaland Adaları'nda yaşayan insanların kendi siyasi statülerine karar verme hakkını tanıması itibariyle kendi kaderini tayin ilkesini yansıtmaktadır. Bu anlamda diğer örnek arabuluculuk süreçleri arasında şunlar sayılabilir:

1. Yukarı Silezya bölgesinin aidiyet sorununun Almanya veya Polonya ile birleşme seçeneklerini sunan plebisit uygulaması sonucunda bölgeyi ikiye bölerek çözülmesi (Bialasiewicz, 2002).
2. Litvanya ile yeni kurulan Weimar Cumhuriyeti arasında ihtilafa yol açan Memel bölgesinin kontrolünün, bölgenin uluslararası liman sahası olması şartıyla Litvanya'ya devrine dair kararla sonuçlanması (Gade, 1924).
3. Yunanistan'ın Bulgaristan'ı işgal etmesinin ardından 1925'te Birliğin müdahalesiyle tazminat ödemeye razı olarak geri çekilmesi (Barros, 1964).
4. Saar bölgesinin hukuki statüsünün 1925'te plebisit ile Almanya veya Fransa ile birleştirilmesine karar verilmesi (Wambaugh, 2013).
5. Almanya-Polonya ihtilafına konu olan Doğu Prusya bölgesinin, 1920 yılında Milletler Cemiyeti'nin gözetimi ve uygulaması altındaki topraklarda kendi kaderini tayin hakkının belirlenmesi için Doğu Prusya plebisitini düzenlemesi (Tooley, 1997, s. 176).

Bu örnekler 1. Dünya Savaşı'nın ardından Milletler Cemiyeti'nin idealist barış yaklaşımı çerçevesinde kendi kaderini tayin ilkesine başvurduğu uluslararası çatışma çözümü süreçleri arasındadır. Bu vakaların her birinde Milletler Cemiyeti, idealist barış ideolojisi ilkelerini ve kendi kaderini tayin ilkesini dikkate alarak barışçıl bir çözüme aracılık etmiştir.

Bunların dışında örgütün kurumsal zayıflığını oluşturan nedenlerin de etkisiyle birçoğu başarılı bir faaliyete dönüşmeyen başka girişimler de mevcuttur. Örneğin Japonya ve Çin arasındaki Mançurya'nın işgali sorunu, İtalya ve Habeşistan çatışması, Almanya ve Avusturya arasındaki anlaşmazlık Milletler Cemiyeti

nezdinde yapılan çatışma çözümü girişimlerinin başarısızlığı ile sonuçlanmıştır. Benzer şekilde Polonya-Litvanya sınır sorunu, İtalya-Yunanistan arasında cereyan eden Korfu adası hadisesinde Cemiyet'in girişimleri başarısız olmuştur (Schulz, 2019, s. 32). Fakat buna rağmen 1920'lerde Milletler Cemiyeti'nin barışı korumada başarılı olduğu düşüncesinin taraftarları da mevcuttur. Diplomasi tarihinin önemli başlıkları arasında yer alan 1928 tarihli Kellogg-Briand paktı ve Lokarno anlaşması bu argümanın en güçlü örnekleridir (Zaidi, 2018). Milletler Cemiyeti'nin, idealist barışın bir kurumu olarak arabuluculuk yaptığı, kapsamı, karmaşıklığı ve süreci itibariyle önemli olan bir süreç ise takip eden bölümde analiz edilcek olan Musul Sorunu vakası olmuştur.

4.5. İdealist Barışın Arabuluculuk Pratiği: Musul Sorunu

Musul ihtilafı vakası, sahip olduğu çok katmanlı konu başlıkları ve diplomatik süreçlerle iki taraflı devletler arası anlaşmazlığın üçlü bir mekanizmanın müzakere konusu haline gelmesine önemli bir örnektir. Gerçekleştiği dönemin müstesna uluslararası atmosferi ve koşulları içinde ayrı bir konum kazanmış olan bu vaka; ihtilafın konusu, arabulucunun rolü, uzlaştırma ve karar verme yöntemleri üzerine ürettiği siyasi ve diplomatik tartışmalarla, uluslararası arabuluculuğun geniş kavramsal çerçevesine dair olan birçok önemli meselenin gözlemlenebileceği bir tarihsel referans olma niteliğini de taşımaktadır. Çatışmanın tarafları olan aktörler idealist barış ideolojisinin hâkim olduğu dönemde farklı pozisyonlara sahiptir. Türk hükümeti, içinde bulunduğu imparatorluk sonrası koşulların izlerini taşıyan ve egemenlik kaygısının şekillendirdiği bir ulusal güvenlik tutumunu temsil ederken, İngiliz hükümeti önceki yüzyıldan miras kalan emperyal kimliğini yeni düzenin barış ideolojisine uyarlamanın yollarını arayan bir aktör durumundadır. Milletler Cemiyeti'nin kurumsal amili olduğu idealist barış ideolojisine dayanan tutumu ise jeopolitik olduğu kadar fikri anlamda da iki karşıt kutup durumundaki taraflar arasında cereyan eden söz konusu ihtilafı daha karmaşık hale getirmektedir. Zira Musul sorununda idealist barışın kendi kaderini tayin prensibi, muhatap olduğu halkın iradesine dayandığı ölçüde Türkiye'nin lehine işlerken, aynı barış ideolojisinin başka bir parçası olan mandater yönetim prensibi ise Birleşik Krallık'ın emperyal politikasına hizmet etmektedir.

Musul vakasının arabuluculuk süreci açısından değerli özelliklerinden biri de ilgili çatışma çözümü sürecinde arabulucunun belirleyici olmasıdır. Arabulucunun belirleyiciliği; petrol alanlarından, ekonomik çıkarlara, milliyetçilikten, tarihsel bağ tartışmalarına kadar oldukça geniş bir konu yelpazesi içeren sorunun, dönemin barış ideolojisini gözlemlemek için oldukça verimli olmasına ciddi bir katkı sağlamaktadır. Zira Milletler Cemiyeti, bu vakadaki tutumu ile uluslararası düzende yaşanan dönüşümün önemli bir amili olduğunu göstermiştir.

Musul sorununda uygulanan çatışma çözümü ve arabuluculuk diplomasisi önemli bir kavramsal tartışmanın da öncüsü olmuştur. Arabulucunun rolüne dair Türk ve İngiliz hükümetlerinin farklı pozisyonlarda olması, arabulucunun yapacağı değerlendirmenin bağlayıcı karara dönüşüp dönüşmeyeceği hakkında büyük tartışmalara neden olmuştur. Fakat Milletler Cemiyeti'nin bir arabulucu olarak rolünün uzlaştırıcılık mı yoksa hakemlik mi olduğu tartışması, bu kurumun ilgili süreçteki faaliyetleri açısından anlamlı bir farklılık üretmemektedir. Milletler Cemiyeti'nin üstlendiği ve yönlendirdiği diplomatik faaliyetler arabuluculuğun tanımlayıcı üç özelliğini de içermektedir; bunlar sorunun çözümüne yönelik öneriler getirme, taraflarla görüşmek ve saha çalışması yapmak suretiyle bilgi havuzu oluşturmak ve taraflara tezlerini ifade edebilecekleri pazarlık ortamı imkânını sağlamak şeklindedir (Princen, 2014, s. 32). Arabuluculuğu yürüten kurum ve diplomatlar, ihtilaf taraflarından ve sahadan bilgiler derlemiş ve bu konuda kendi rolünü kabul ettirmiştir. Konuya dair literatürde de bu sürecin, müzakereler sürecinde çatışmayı önlemede başarılı olmasıyla dikkat çeken bir çatışma çözüm girişimi olduğu ifade edilmektedir (Makko, 2010, s. 63).

Türkiye'nin, Milletler Cemiyeti'nin tayin ettiği tahkikat komisyonunun çalışmaları devam ederken, bölgede başlayan İngiliz-Türk çatışmaları nedeniyle Cemiyet'e yaptığı başvuru neticesinde müzakere süreci ile sınırlı olacak geçici hattın *(Brüksel Hattı)* İngiliz tarafının tezlerine uygun olarak belirlenmesi Milletler Cemiyeti'nin rolüne ilişkin belirsizliğin asıl sebebidir.

4.5.1. Sorunun Kökenleri

Musul anlaşmazlığının gelişimi üç aşamada gerçekleşmiştir. 1. Dünya Savaşı sonrası Osmanlı Devleti'nin taraf olduğu ateşkes ve barış anlaşmaları ve bu dönemde gerçekleşen İngiliz işgali ilk aşamayı, Türkiye'de başlayan ulusal bağımsızlık

hareketini yöneten hükümetin, mücadelenin başarısı sonucunda katıldığı Lozan görüşmeleri ikinci aşamayı, Lozan görüşmeleri ile Musul'un aidiyeti konusunun taraflar arasında mutlak bir anlaşmazlık haline geldiğinin tescil edildiği 1923-1926 ihtilaf dönemi ise üçüncü aşamayı oluşturan dönemlerdir.

Musul sorununun temeli 1. Dünya Savaşı'nın sonunda Osmanlı İmparatorluğu'nun mağlup olmasının sonucu olarak onun egemenlik alanlarında ortaya çıkan yeni statükoya dayanmaktadır. Osmanlı Devleti'nin mağlubiyetini tescil etmiş olan Mondros Mütarekesi ve itilaf devletleri tarafından düzenlenen Sevr Anlaşması, Osmanlı ülkesinin muhtelif parçalarının galip devletler tarafından işgalini meşrulaştırma işlevi üstlenirken, Anadolu'da başlayan işgale direniş ve bağımsızlık hareketi koşulları önemli ölçüde yeni Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) hükümeti lehine yenilemiştir. Hedef coğrafi kapsamı, İstanbul'daki Meclis-i Mebusan'ın mutabakatındaki Misak-ı Milli tarafından belirlenen fakat Ankara merkezli yeni Türk hükümeti tarafından uygulanan bu bağımsızlık hareketi hâlihazırda Osmanlı egemenliğinin cari olduğu bazı bölgelerde işgal şartlarını değiştirmeye muvaffak olamamış, böylece bu bölgelerin en önemlileri arasında yer alan Musul vilayeti etrafında bir egemenlik ihtilafı ortaya çıkmıştır.

TBMM hükümetinin direnişi ve işgale karşı elde ettiği askeri başarısını ve egemenliğini tasdik eden ve 24 Temmuz 1923'te Lozan'da imzalanan barış antlaşmasının Musul vilayeti üzerindeki ihtilafı sonlandırmamış olmasıyla Musul meselesi, 19. Yüzyıl Osmanlı diplomasisinin en ağırlıklı gündemini teşkil eden Doğu Sorunu meselesinin yeni dönemdeki türevi halini almıştır. Zira Doğu Sorunu geçerli olduğu dönemde Osmanlı topraklarındaki çatışma ve anlaşmazlıkların uluslararası müzakerelerin unsuru olmasına benzer şekilde, hukuki olarak Türk egemenliğinde yer alan Musul vilayeti de kendi döneminde uluslararası siyasetin öncelikli gündem maddelerinden biri olmuştur.

Musul, Osmanlı vilayeti olarak Anadolu ile Bağdat ve Basra'nın transit bölgesindedir. Bölgenin önemli bir sosyo-ekonomik merkezidir. Mezopotamya'nın merkezlerine bağlantısı vardır. 1. Dünya Savaşı sırasında yapılan gizli anlaşmalar arasında yer alan Nisan 1916 tarihli İngiliz-Fransız Sykes-Picot anlaşmasının paylaşım maddeleri arasında bu vilayete özel bir madde ile yer verilmesi Musul'un 1. Dünya Savaşının itilaf devletleri tarafı açısından önemli hedef ve savaş motivasyonu olduğunu gösterir. Bu gizli anlaşma ile Fransa'ya vaat edilen Musul, 1918 Ekim'inde

itilaf devletleri ve Osmanlı Devleti arasında imzalanan Mondros Ateşkesinin ardından İngiliz birlikleri tarafından işgal edilmiş, bölgedeki İngiliz hâkimiyetinin eski Osmanlı topraklarının Manda yönetimlerini belirlemek üzere Nisan 1920 tarihinde düzenlenen San Remo konferansının sonucunda varılan anlaşmayla Fransızlar tarafından kabul edilmesi, vilayetin geleceğini Türkiye ve Britanya'nın taraf olduğu bir anlaşmazlığın sonucuna bağlamıştır (Fisher, 2018, s. 1). Aslında bu aşamaya gelmeden önce Musul'un, San Remo Konferansı sonrasında Ağustos 1920'de imzalanan Sevr anlaşması ile yeni kurulacak Kürt Devletine bırakılması öngörülmüştür, fakat Sevr anlaşmasının Türk hükümeti tarafından reddi ve onu Türkiye lehine ikame eden Lozan anlaşmasının meseleyi hükümsüz bırakması bu tasarının gerçekleşmesini engellemiştir.

1. Dünya Savaşı, Mondros Mütarekesi ve Lozan'ın ardından Britanya, Basra Körfezi, Mısır, Filistin, Lübnan ve Musul'daki mevcudiyeti ile bölgenin güçlü bir aktörü konumuna gelmiştir. Bu süreçte Britanya'nın Bağdat, Basra ve Musul vilayetlerini kapsayan manda yönetiminin Milletler Cemiyeti tarafından tasdik edilmesi anlaşmazlık bölgesinde İngiliz hükümetine önemli bir avantaj sağlamıştır. Bu avantaj Mezopotamya'daki İngiliz Manda yönetiminin Osmanlı Devleti'nin Bağdat, Basra ve Musul vilayetlerinden müteşekkil bir Irak devletini oluşturması için gerekli altyapının ve zamanın kazanılmasıdır. Metnin ilerleyen kısımlarında değinileceği gibi Haliç Konferansında yer alan İngiliz heyeti, esas hedefini Arapları Türk boyunduruğundan kurtarmak olarak göstermiştir (Öke, 2012, s. 293). Buna göre Irak bağımsız bir devlet haline getirilmelidir. Irak'ın yeni bir devlet olarak inşası 1920'da Faysal'ın Kral olarak atanmasıyla büyük bir ivme kazanmış, İngiliz hükümetinin yönettiği bu süreç ilerleyen bölümlerde detaylıca incelenecek olan Milletler Cemiyeti Musul Tahkikat Komisyonu'nu devlet inşasını egemenlik tahvilinin gerekçesi saymaya teşvik etmiştir. Zira bu süre. İngiltere'nin 1. Dünya Savaşı başında Basra'yı işgali ile başlamış ve 1932 yılında bağımsız Irak'ın Milletler Cemiyeti üyesi olmasıyla sonuçlanmıştır.

Türk hükümeti ve İngiliz hükümeti arasındaki Musul anlaşmazlığı tarafların Lozan görüşmelerinde çatışan tezleri ile yeni bir aşamaya geçmiştir. Nisan 1920'de eski Osmanlı vilayetleri Musul, Bağdat ve Basra'yı içine alan Mezopotamya'da İngiliz kontrolü altına girmiş ve Milletler Cemiyeti'nin otoritesi altında kurulan yeni devlet Irak adını almıştır (Michalopoulos, 2020, s. 288). Milletler Cemiyeti Mayıs 1920'de

Mezopotamya mandasını Birleşik Krallık'a vermesi Lozan görüşmelerinde güçlü bir İngiliz argümanı olarak kullanılacaktır (Michalopoulos, 2020, s. 293). Bu görüşmelerde İngiliz heyeti Britanya'nın galibiyet hakkını ve Musul'daki manda idaresinin Milletler Cemiyeti tarafından kabul edilmesini bir argüman olarak sunarken bir yandan da dönemin barış ideolojisini şekillendiren yeni ulusal kimlikler inşa etme politikasını izlemek üzere Türkler ve Kürtler'in aynı kökenden gelmediği savına dayanmaktadır (Alantar, 1992, s. 87). İlgili dönemin barış anlayışında yeni ulusal kimliklerin bulunması ve inşa edilmesi, kendi kaderini tayin ilkesi ve mandater yönetim usulünün destekleyici bir boyutu olurken, bu çaba İngiliz tarafını nüfus istatistiklerinin siyasi argümanları destekleyecek bir bilimsel araç olarak kullanılmasına sevk etmiştir. Siyasi argümanlarla ilişkilendirdiği ölçüde nesnellikten uzaklaşan bu yönelim, İngiliz tezinin geçerliliğini tahkim etmek amacıyla bölgedeki Türk nüfusun dahi Timur'un 15. Yüzyıldaki seferleriyle Türkistan'dan gelen Türkler olarak yapay tasnifine giden hakikat dışı bir politik enstrümana dönüşmüştür.

4.5.2. İhtilafın Tanımı ve Yeni Uzlaşmazlıklar

Lozan görüşmelerinde Musul sorunu üzerine gelişen önemli bir anlaşmazlık ihtilafın tanımlanması hususu olmuştur. İngiliz heyeti adına görüşmeye katılan dışişleri bakanı Lord Curzon, konunun bir sınır sorunu olduğunu ifade etmiştir. Lozan görüşmeleri sürecinde Türk heyetinin başkanı başbakan İsmet İnönü ise çözülmesi gerekenin bir sınır sorunu değil, üzerindeki Türk egemenliğinin ihlal edilmekte olduğu Musul vilayetinin durumu olduğunu savunmuştur (League of Nations Political Collection, 1924). Buna göre galibiyet hakkı söylemine dayanan İngiliz iddiası, Musul'un işgali Mondros Ateşkesinden sonra gerçekleştiği için zaten geçersizdir. Mondros Ateşkesi imzalandığında İngiliz ordusu Musul'a 60 km mesafededir. İngiliz birlikleri 30 Ekim'deki Ateşkesten iki gün sonra 1 Kasım 1918'de Mondros Antlaşmasının 7. Maddesini gerekçe göstererek Musul'u işgal için harekete geçmiş ve şehri ele geçirmiştir (Türkmen, 2020, s. 208). Türkiye'ye göre ise Musul'un mütarekeden sonra işgal edilmiş olması dolayısıyla ve Mütarekeden önceki durum göz önüne alınmalıdır.

İngiliz tarafının yaklaşımı fetih hakkı söylemini ileri sürmek için mücadele etmek şeklinde iken, Türkiye bu söyleme fetih hakkının ilkel bir iddia olduğu yanıtıyla ve Musul'un ateşkesin imzalanmasından sonra işgal edilmesi nedeniyle karşı çıkmıştır.

Milletler Cemiyeti oturumlarında sürdürülen bu tartışmalar, sorunun nasıl tanımlanacağıyla doğrudan ilgilidir. Türkiye'nin çatışmayı tanımlama biçimi, Musul vilayetinin geleceğini belirlemek şeklindedir. Türk hükümeti bu tanımla, Milletler Cemiyeti'nin Musul vilayetinde bir plebisit düzenlemeye karar vererek halkın kendi geleceği hakkında görüşünü almasını amaçlamıştır. Türk hükümeti, Konsey'e iletilen muhtırada, Musul halkının referandum yoluyla iradesini açıkça ve özgürce ifade edebileceğini ileri sürmüştür (Commission of Inquiry Report, 1925, s. 6):

> Hükümetim. . . Halkın iradesinin ifade edilmesinin sorunun çözümünde temel faktör olarak görülmesi gerektiğine inanmakta ve Komisyonun, çözümün Musul Vilayeti halkının arzusunun özgürce ifade edilmesinde bulunabileceğine dair Türk Hükümeti ve halkının en içten arzusunu dikkate alacağını ummaktadır.

Muhtıra, Milletler Cemiyeti'nin Musul anlaşmazlığında oynadığı rolün, idealist barışın uluslararası düzenin sorununu çözme usullerini ve barış ilkelerini test etmek için bir fırsat olarak görüldüğünü ifade etmektedir. Belgeye göre, idealist barış ideolojisiyle inşa edilen Batı dünyasının barışından Batılı olmayan bir toplumun yararlanabilmesi bu fırsatın kullanılmasını sağlayacaktır. Türk Hükümeti'nin Konsey'e gönderdiği plebisit teklifini içeren ön yazıda, aşağıdaki hususlar ileri sürülmüştür (Commission of Inquiry Report, 1925, s. 6):

> Milletler Cemiyeti'nin kuruluşundan bu yana ilk kez, büyük bir Batılı Devlet ile bir Yakın Doğulu Devlet arasında Doğulu bir halkın nihai kaderine ilişkin oldukça önemli bir anlaşmazlık, Cemiyet Konseyi'nin önüne getirildi. Doğu ile Batı arasındaki iyi niyet ve güven duyguları ve Doğu halklarının Milletler Cemiyeti'nin temsil ettiği yeni çağa olan inancı, büyük ölçüde, sorunu kapsamlı bir şekilde araştırdıktan sonra Komisyonunuzun savunabileceği çözüme bağlı olacaktır. Cumhuriyet Hükümeti, Komisyonunuzun dünyanın bu iki bölgesi arasında çok arzu edilen bir sonuç olan güvenin yaratılmasına katkıda bulunmayı içtenlikle arzu ettiğine ve Musul vilayeti nüfusunun kendi kaderini özgürce belirlemesine izin verilerek adaletin zaferini sağlamak istediğine inanmaktadır.

Musul sorunu için Milletler Cemiyeti'nde başlayan müzakerelerde Türk heyetinin başkanı olarak yer alan Fethi Bey, Cemiyet'e başvurmanın, Türkiye'nin Musul üzerindeki egemenliğinden vazgeçtiğinin işareti olmadığını söylemiştir. Böylece anlaşmazlığın bir başka boyutunun statükonun tanınması olduğu ortaya çıkmaktadır.

Bu sorun Milletler Cemiyeti'nin görevlendireceği Tahkikat Komisyonu'nun nihai raporuna kadar belirsizliğini koruyacaktır. İsmet Paşa diğer argümanlarında ise salt nüfus istatistikleri ile sınırlı kalmamış, bölgede yaşayan Kürt ve Türk halkının kültürel, etnik (turanilik) ve dini birlikteliğini dikkate alınması gereken bir husus olarak vurgulamıştır. İsmet Paşa'nın sunduğu nüfus istatistiği ise İngilizlerden farklıdır.

İhtilafın çözümü için başvurulabilecek alternatifler arasında yer alan ve başka vakalarda hayata geçirilmiş olan plebisit uygulamasına İngiliz heyetinin itirazı nedeniyle Musul sorununda başvurulamamıştır. İngiliz tezi, plebisitin bir yönetici seçme yöntemi olduğu ve tartışmalı sınırları belirlemek için kullanılamayacağı yönündedir. İngilizlerin plebisite itirazlarının gerekçesi, Musul'daki Kürt ve Arap halkını göçebe ve cahil olarak tasvir etmelerine dayandırılmıştır (League of Nations Political Collection, 1924).

Lozan görüşmelerinin Musul sorunu üzerinde vardığı son nokta ihtilaf konusunun barış anlaşması kapsamına alınmaması ve anlaşmanın tasdikinden itibaren dokuz ay içerisinde tarafların arasında görüşmeyle çözülmesi şeklindedir (Alantar, 1992, s. 96). Bu süre zarfında sorun uzlaşmayla çözülemezse, ihtilafın Milletler Cemiyeti'nin arabuluculuğu nezdinde görüşülmesi Lozan anlaşmasının 3(2). Maddesinde ifade edilmiştir. Bu nokta, Musul sorununun üçüncü aşamasının başlangıcı olarak değerlendirilirse, yeni safhanın ilk adımı 10 Mayıs 1924'te İstanbul'da toplanan Haliç Konferansı olmuştur. Haliç Konferansı, Lozan'da öngörülen ikili uzlaşma yolu için yapılan ilk girişimdir. Konferans'ta yer alan İngiliz heyeti, Musul sorununun coğrafi kapsamını genişletecek yeni bölgelerin İngiliz hâkimiyetine teslimini uzlaşının yeni bir koşulu olarak öne sürmüş ve konferansı çözümsüzlüğe terk etme politikası izlemiştir. İkili görüşme girişiminde karşılaşılan çözümsüzlüğün hazırladığı şartlar, Musul sorununun Milletler Cemiyeti arabuluculuğuna sevk edilmesi seçeneğini gündeme getirmiş, nihayetinde 6 Ağustos 1924 tarihinde İngiliz heyeti arabuluculuğun başlaması için Milletler Cemiyeti'ne başvuru yapmıştır.

Britanya adalet bakanı Lord Pamoor'un bu örgütten meseleye dair bir araştırma komisyonu kurulmasını talep etmesiyle Milletler Cemiyeti aşaması kesin olarak başlamış olan Musul sorunu için bu noktada yeni tartışma arabulucunun rolü üzerinedir. İngiliz heyeti Milletler Cemiyeti'nin süreçteki rolünün belirlenmesine, Türk heyeti ise kararı belirleyecek tahkikat yöntemi ve programının belirlenmesine

öncelik vermektedir (Alantar, 1992, s. 108). Zira Milletler Cemiyeti'nin hakem rolü ile bağlayıcı bir karar vermesinin, örgüt içindeki nüfuzu açısından İngiliz çıkarlarına büyük bir avantaj sağlaması beklenirken, tahkikat yöntemi olarak plebisitin uygulanması, bölge halkının teveccühü açısından Türkiye'ye avantaj sağlayacaktır. Milletler Cemiyeti'nin rolü konusundaki belirsizlik 25 Eylül 1924 tarihli oturumda yeniden gündeme gelmiş, İngiliz heyeti hakemlik konusundaki ısrarını sürdürürken, Türk tarafı ise ancak halkoylamasına bağlı bir kararın bağlayıcı olabileceğini beyan etmiştir. İsmet İnönü'nün Lozan'da ifade ettiği Türkiye'nin bağlayıcı kararı kabul etmeyeceği fakat plebisit uygulanması gerektiği düşüncesi burada da geçerlidir (Keith, 1926, s. 38). Türk heyetinin arabulucunun bağlayıcı yetkisini plebisitin sonucuna bağlayan kararı hem dönemin barış ideolojisinde anahtar konumda olan kendi kaderini tayin ilkesine hem de bölgenin gerçekliğine uygundur. Musul'un işgalinden sonra bölge halkı İngiliz hâkimiyetine sıcak bakmamakta, rahatsızlık duymaktadır. İngiliz idaresinin burada otorite kurmakta zorlanmakta olduğu Türk heyetinin bilgisi dahilindedir (Türkmen, 2020, s. 211). Ayrıca İngilizlerin ulusal özgürlük taraftarı olarak nitelendirdiği isyanlar büyük ölçüde Manda yönetimine karşı gerçekleşmiştir. Bu isyanlar öncüleri 1. Dünya Savaşında Osmanlı ordusunda yer almış kişiler tarafından düzenlenmektedir. Bu isyanlar kendilerini tek bir mücadelenin yerel parçası olarak düşünmüştür (Provence, 2011, s. 207).

4.5.3. Milletler Cemiyeti Tahkikat Komisyonu

Milletler Cemiyeti'nin Musul sorunu için yürüttüğü arabuluculuğun ilk aşaması, arabuluculuğun temel işlevlerinden biri olan ihtilafa dair bilgi ve veri toplama programını başlatmak olmuştur. Bu safhaya kadar tarafların tezleri ve argümanları ile oluşan bilgi birikimini, çatışmaya konu olan sahadan doğrudan elde edilecek verilerle zenginleştirmek üzere 30 Eylül 1924 tarihli Milletler Cemiyeti oturumunda bir tahkikat komisyonu oluşturulması kararlaştırılmıştır. Musul meselesini inceleyecek komisyon Milletler Cemiyeti Meclisi tarafından seçilecektir. Komisyonun faaliyeti veri toplamaya dayanmaktadır. Komisyon üyeleri kararlarını 1. Dünya Savaşı sonrası hâkim olan barış ideolojisinin ana ilkesi olan kendi kaderini tayin etme prensibine göre vermeyi düşünmüşlerdir (Shields, 2020, s. 301). Komisyon üyeleri kendi kaderini tayin ilkeleri ve Wilson idealizmini sabit bir fikir olarak temsil etmektedir (Wahrman, 2016, s. 22).

Tahkikat sürecinin sağlıklı işlemesi için gereken çatışmasızlık ortamı ise 29 Ekim 1924'te sınır bölgesindeki statükoyu korumak amacıyla İngiliz tarafının başvurusu ve haritalandırma teklifi ile oluşturulan Bürüksel Hattı sınır çizgisi ile elde edilmiştir. 13 Kasım 1924 tarihinde görevlendirilen tahkikat komisyonu, saha çalışmasına 16 Ocak 1925'te başlamış, nihai raporunu ise 16 Temmuz 1925'te Milletler Cemiyeti'ne sunmuştur. Bu süre zarfında ihtilafa dair bilgi havuzu oluşturmak için yola çıkmış olan Milletler Cemiyeti tahkikat komisyonu, İngiliz baskısı ile oluşan konjonktür gereği tamamen bağımsız bir rol üstlenememiş, uluslararası düzenin güç dengesizliğine dayanan barış anlayışı bu arabuluculuk sürecini kısmen işlevsiz bırakmıştır.

Tahkikat komisyonunun tayin edilmesi ve göreve başlaması sürecinde, Türk ve İngiliz tarafları arasında komisyon raporunun ve buna bağlı olarak verilecek Cemiyet kararının niteliği hakkındaki süregelen tartışma yeniden canlanmıştır. Türkiye Milletler Cemiyeti'nin rolünün, örgüt misakı (1919) 15. Maddede ifade edilen şekliyle tavsiye niteliği taşıması gerektiği konusundaki tavrını sürdürmektedir. İlgili madde şu şekildedir:

> Cemiyet Üyeleri, aralarında ilişkilerin kesilmesini doğurabilecek nitelikte bir anlaşmazlık çıkarsa ve bu anlaşmazlık 13. Maddede öngörülen hakemliğe sunulmazsa, anlaşmazlığı Konseye götürmeyi kabul ederler. Bu bakımdan, üyelerden birinin, tam bir soruşturma ve inceleme için her türlü önlemleri alacak olan Genel Sekretere bu anlaşmazlığı bildirmesi yeterlidir.

İlgili maddenin 2. Bendinde ise:

"Konsey, anlaşmazlığın çözülmesini sağlamağa çalışır; Konsey bunu başarırsa, yararlı saydığı ölçüde, olguları, bunların açıklamalarını ve önerdiği çözümü gösteren bir açıklama yayınlar."

ifadesi yer almaktadır. Dolayısıyla Milletler Cemiyeti Misakı'nın 15. Maddesi ise tavsiye niteliğindeki karar hususunu belirtir.

Ayrıca Milletler Cemiyeti'ne arabuluculuk rolünü kazandıran Lozan Anlaşmasının 3(2). Maddesi Milletler Cemiyeti'ne karar verme yetkisi tanımamaktadır. Türkiye, anayasasına göre bağlayıcı yetkinin tanınmasının koşulu olacak egemenlik hakkına dair bağlayıcı bir kararın uluslararası bir kuruluş tarafından alınabileceğine dair ulusal meclis kararı da alınmamıştır (Keith, 1926, ss. 34, 44).

Milletler Cemiyeti Konseyi tarafından atanması; her üyenin hem Türk hem de İngiliz hükümetleri tarafından onaylanması şartına bağlı olarak gerçekleşen Tahkikat Komisyonu heyetinin merkezinde üç diplomat yer almıştır. Bunlar, İsveç'in Almanya büyükelçisi Carl Einar Thure af Wirsén; Macaristan'ın eski başbakanı ve aynı zamanda Türkiye Petrolleri Şirketi'nin (TPC) Irak'taki müzakerelerinde de yer almış olan bir coğrafyacı, jeolog ve dilbilimci Kont Paul Teleki ve Belçika Kongo'sunda görev almış Belçika ordusu mensubu Albay Albert Paulis'tir. Komisyonda yer alan diğer görevliler onlara yardımcı olarak bulunan sekreterler, tercümanlardır (Edmonds, 1957, s. 394). Söz konusu yardımcı ekip içerisinde İngiliz heyeti üyesi olarak Robert Frier Jardine, Cecil John Edmonds, Wallace Lyons; Türk heyeti üyesi olarak ise Osmanlı Ordusu komutanlarından ve Türk Bağımsızlık Savaşı'nın öncü isimlerinden Cevat Çobanlı Paşa, Kamil Bey, Fettah Bey ve Nazım Bey vardır (Edmonds, 1957, s. 396). Komisyonda görev alan bir başka diplomat ise, Hollanda Leiden Üniversitesinde Tarih profesörü olarak görev yapmakta olan Johannes Hendrik Kramers'tir (Makko, 2010, s. 639).

Komisyon üyelerinden özellikle Macar bilim adamı ve siyasetçi Kont Paul Teleki'nin kimliği komisyonun faaliyetlerini, hâkim barış ideolojisine göre analiz etmek açısından önemlidir. Devrinin önemli bir jeologu olan Teleki, Macaristan etnografisi üzerine çalışmalarıyla etnografik haritalandırma metodunun öncülerinden biri olarak bilim dünyasında önemli bir konum kazanmış, yaptığı çalışmalar Versay müzakerelerinde kullanılmıştır (Wahrman, 2016, s. 34). Aynı zamanda 1925-1961 yılları arası dönemde Irak topraklarında petrol keşfi ve üretimi tekelini elinde bulunduran TPC'nin faaliyetlerinde danışmanlık yapmıştır. Komisyonda önemli bir konuma sahip olan Teleki'nin jeolog ve coğrafyacı kimliğini araştırmamız için önemli kılan husus, onun etnografik metodunu uygulaması için görevlendirilmiş olmasıdır. Akademik çalışmalara başvurma eğilimi farklı örneklerle gösterilmiş olan İdealist barış ideolojisi bu tutumunu arabuluculuk politikasına da taşımıştır. Etnografi, istatistik ile birlikte, dönemin barış ideolojisi kapsamında yürütülen siyasi iddia ve projelerde en çok başvurulan bilimsel disiplin ve yöntemdir.

Antropolojinin alt disiplinlerinden biri olan etnografi, insan topluluklarının kültürel özelliklerini belirlemek üzere sistematik incelemeye tabii tutulması ile yürütülen bir bilimsel faaliyettir. Etnografi kültürel fenomenleri dışarıdan bir gözle araştırmaktadır. Yapılan gözlemlerdeki amaç, topluluk ya da grup üyelerinin

davranışlarını ve düşüncelerini, onlardan bağımsız olarak anlamaktır. Toplulukların kültürel yapısını, değerlerini ve düşüncelerini anlamayı amaçlayan bu yöntemi uygulayacak önemli bir uzmana Tahkikat Komisyonu'nda yer verilmesini, akıbetlerine karar verilecek insanların iradelerini ve düşüncelerini doğrudan ifade edebileceği plebisite alternatif bir meşruiyet zemini arama girişimi olarak okumak mümkündür. Zira plebisit, kendi kaderini tayin etmesi istenen toplumun üyelerinin kanaatlerini doğrudan ve aracısız bir şekilde yansıtabilecekken, etnografik bir araştırma söz konusu insanların yerine, bilimsel kimliğin otoritesine dayanarak onlar adına karar verebilme imkânı verebilecektir. Böylece Musul halkının "kendi kaderi", onları bir araştırma nesnesi olarak tanıyan bilimsel paradigmanın otoriteleri tarafından belirlenebilecektir. Halkın çoğunluğunun iradesini belirleyecek olan, onlar değil, onları inceleyerek kendi kanaatlerini oluşturan komisyon üyeleri olacaktır. Musul anlaşmazlığında etnografyanın kullanılması demografik incelemenin yerini almış, komisyon üyeleri nihai raporlarında, araştırmalarını, Musul sakinlerini bütünsel olarak tanımlamak için halkın siyasi görüşlerinin ötesine geçen bir "nüfusun psikolojik incelemesi" olarak adlandırdıkları çıkarımlarına dayandırmıştır (Commision Report, 1925, ss. 12-13). Ancak psikolojik inceleme vurgusu raporun nihai sonucunda tekrarlanmamıştır.

Görevine Londra ve Ankara ziyaretleri ile başlayan Komisyon tarafların Musul meselesine bakış açılarını öğrenmek amacıyla yetkililer ile görüşmeler gerçekleştirmiştir. Bundan sonra Komisyonun temel hedefi Musul halkının Irak'a mı Türkiye'ye mi bağlı bir gelecek tercih ettiğini öğrenmektir. Bu amacın peşinde 16 Ocak 1925'te Bağdat'a gelerek saha görevine fiilen başlamıştır. İlk olarak Bağdat'ta Kral Faysal ile görüşme sağlanmıştır. Faysal'a göre, Musul probleminin esası bir sınır anlaşmazlığı değil Irak devletinin varlığının teslim edilmesi hakkındadır (Edmonds, 1957, s. 389).

Komisyonun faaliyet yaptığı bölgenin İngiliz Manda idaresinin yönetiminde olması, bu idareye mensup görevlilerin faaliyetlere müdahale etmesine imkân sağlamış; Komisyon çalışmaları sırasında İngiltere'nin müdahalesine ve engellemelerine maruz kalmıştır. Türk heyetinin üyeleri arasında bulunan Nazım Bey ve Fettah Bey Musul kökenli olmaları nedeniyle söz konusu görevliler tarafından tutuklanmışlardır (Commission of Inquiry Report, 1925, ss. 88-89; Okur, 2020, s. 338).

İngiliz manda yönetimi, statükodaki etkinliğini, idari ve polis gücü ile bir avantaja dönüştürmüştür. Komisyonun güvenliğini tehdit adına Türkiye yanlısı halka yönelik yapılan ayrımcılığın önemli örneklerinden biri Musul'da yaşanmıştır (Beck, 1981, s. 256). Komisyonun Musul'a ulaştığı 27 Ocak 1925 günü şehirde Cevat Paşa'yı coşkuyla karşılayan halkın İngiliz askerleri tarafından engellenmeleri ve zorla dağıtılmaları bu tür baskıların en açık örneklerinden biridir. İngiliz idareci ve askerlerin engellemeleri Komisyonu geçici olarak çalışma yapamaz duruma dahi getirmiştir (Edmonds, 1957, s. 403).

Komisyon 31 Ocak'tan itibaren yerel heyetleri kabul etmeye başlamış, Kerkük, Süleymaniye ve Musul'daki görüşmelerin tamamlanmasının ardından 16 Temmuz 1925'te nihai raporunu konseye arz etmiştir. Raporda her iki tarafın tezlerinin özeti yer almış, beş başlık altında bu görüşler incelenmiştir. Beş başlık, coğrafi ve ırki, tarihi, iktisadi, stratejik ve siyasi deliller şeklindedir. Komisyon, Türkiye'nin önerisi olan plebisitin yapılmasını pratik zorluklar ve doğru sonuca ulaşma konusundaki potansiyel şüpheler nedeniyle reddetmiştir. Komisyon ihtilafa ilişkin bölgenin Irak'a bağlanması gerektiği önerisini getirmektedir. Fakat yine Komisyon raporuna göre Hukuk açısından Türkiye, kendi egemenliğinden vazgeçmediği sürece, Musul Türk ülkesinin bir parçasıdır ve Irak ya da İngiliz hükümetinin herhangi bir galibiyet hakkı mevcut değildir. Komisyon raporu, anlaşmazlığın çözümüne üç farklı öneri sunmaktadır. İlk öneri, Musul'un Türkiye'ye bırakılmasıdır. İkinci öneri ise, Küçük Zap bölgesinin esas alınarak bölünmesi şeklindedir. Komisyon'un Musul'un Irak'a bağlanması konusundaki 3. Önerisi ise ırki ihtilafların giderilmesi ve Irak'ın egemen bir devlet haline gelebilmesi için 25 yıllık bir manda yönetiminin tesisi koşuluna bağlanmıştır. Rapor halihazırda bir ulusal Irak duygusunun olmadığı gözlemini sunmuştur (Commision Report, 1925, s. 78). Bu nedenle yine rapora göre tartışmalı topraklarda ırkların karmaşıklığı nedeniyle sınırın belirlenmesinde tamamen ırksal hususlar dikkate alınmamalıdır (Commision Report, 1925, s. 87). Önerilen 25 yıllık Manda idaresi süresi zarfında Kürtlere yönelik yönetim, eğitim ve dil hakları sağlanmalıdır, zira Kürtlere bazı mahalli idare teminatı verilmezse halkın ekseriyetinin Arap hâkimiyetine Türk Hâkimiyetini tercih edeceği beklentisi ifade edilmiştir (Commision Report, 1925, s. 88).

Rapor çözüm önerisini Irak'ın varlığını temin ve muhafaza etme gerekçesine dayandırmıştır. Burada ulus inşası kaygısı dikkat çekmektedir. Zira Irak'ın varlığı

İngiliz politikası için jeopolitik bir konudur ve bölgede Irak devletinin inşa edilerek egemen kılınması İngiliz büyük stratejisinin bir parçasıdır (Okur, 2020, s. 330). Dolayısıyla Basra Körfezi'ne ve petrol rezervlerine erişim sağlaması ve olası tehditlere karşı bir tampon bölge işlevi görmesi itibariyle Bağdat, Basra ve Musul vilayetlerini kapsayan bir Irak devletinin varlığını devam ettirmesi amacını İngiliz büyük stratejisi ile ilişkilendirmek mümkündür. Milletler Cemiyeti'ndeki güçlü konumunun İngiltere'ye sağladığı süreci ve kararları şekillendirme avantajı Musul sorununun çözümünde Irak devletinin yaşatılması gerektiği argümanının öne çıkmasında etkili olmuştur.

4.5.4. Milletler Cemiyeti Kararı

Tahkikat Komisyonu'nun nihai raporu, Irak'ın 25 yıl süreyle Manda yönetimine bırakılması ve bu süre zarfında belirtilen koşulların yerine getirilmesi teklifini içermekteydi. İngiltere, ilgili öneriyi şartları ile birlikte kabul ettiğini açıklarken, Türkiye, bu öneriyi, Irak'taki manda rejimini tanımadığı gerekçesiyle kabul etmediğini beyan etmiştir. Bunun üzerine 26 ve 27 Ekim 1925 tarihlerinde konuyu karara bağlamak ve böylece Milletler Cemiyeti arabuluculuğu sürecinin başından beri süregelen arabulucunun rolü ve yapacağı değerlendirmenin niteliği tartışması yeniden ortaya çıkmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti dışişleri bakanı Tevfik Rüştü Aras, Milletler Cemiyeti'nin komisyon raporundan sonraki toplantısında MC Misakı'na referans vererek bu örgütün arabuluculuk rolüyle ancak kendi sözleşmesi kaydı altında karar verebileceğini belirtmiştir. Daha önce değerlendirilen MC Misakı'nın bu konuyla ilgili 5. ve 15. Maddeleri, bu konudaki kararın oturumda hazır bulunan üyelerin oybirliği ile alınması usulünü ifade etmektedir. 15. Madde ise kararın niteliğini tavsiye olarak tanımlamıştır.

Aras'ın TBMM'de Milletler Cemiyeti'nin nihai Komisyon raporuna ilişkin tutumuna tepkisi, Cemiyet'in taraflardan en az biri tarafından hakem olarak kabul edilmediğinin bir başka teyididir (TBMM Zabıt Ceridesi, 09.01.1926, ss. 91-92):

> Bizim için … ihtilâfın Milletler Cemiyeti Meclisine arzı taahhüdünün manası meçhul olmadığından ve … beynelmilel ihtilâflarda Milletler Cemiyeti müessis ve azalarının bahşettiği hukukun haricinde… tarafımızdan hiç bir salâhiyet verilmediği hususunda en küçük bir tereddüde dahi mahal olmadığından…

> Miletler Cemiyeti Meclisince paktın onbeşinci maddesine tevfikan ittihaz olunduğu makamı riyasetten beyan olunan karar, mezkûr! maddenin hüküm ve şümulüne göre bir tavsiye kararı olduğundan…

Açıklamaya göre Türk hükümeti, Milletler Cemiyeti komisyonunun rol ve yetkisinin arabuluculuk ile sınırlı olduğunu ihtilafın her aşamasında vurgulamaktadır. Ancak buna rağmen Milletler Cemiyeti kararının bağlayıcılığını ve yapılan arabuluculuğun tahkime evrimini tasdik etmek üzere MC Konseyi 19 Eylül 1925'te Milletlerarası Daimi Adalet Divanı'ndan istişari mütalaa istemiştir. Talep edilen mütalaa alınacak kararın hakem kararı mı tavsiye mi arabuluculuk mu olduğu şeklindedir (Minorsky, 2015, s. 48). Bu noktada uluslararası arabuluculuğun, işleyişi, mekanizması, rolü ve karar alma biçiminin ancak ihtilaf taraflarınca belirlenebileceği kaidesi ihlal edilerek, bu diplomasi faaliyetinin özüne aykırı bir şekilde söz konusu niteliklerin bir uluslararası örgüt tarafından belirlenmeye çalışıldığını belirtmek gerekir. Buna göre başlangıcı ve faaliyetleri itibariyle eksiksiz bir arabuluculuk misali olan Musul ihtilafı süreci, çatışma çözümü sınırlarının dışına çıkarak bir tür eşitsiz anlaşmaya zorlama vasıtasına dönüşmüştür (Okur, 2020, s. 346). Nitekim Dışişleri bakanı Aras'ın ifadesiyle Konsey uzlaştırıcı bir rol oynamamış, bir devletin egemenlik haklarının söz konusu olduğu bir meselede o devletin rızası alınmadan verilen bir kararla onun haklarını ortadan kaldırmaya teşebbüs etmiştir.

Uluslararası Daimi Adalet Divanı, Milletler Cemiyeti'nin talep ettiği mütalaasını, 21 Kasım 1925'te alınacak kararın bağlayıcı niteliğe haiz olduğu şeklinde ilan etmiştir. İlgili mütalaanın kararlaştırıldığı oturuma, sorunun hukuki değil siyasi olduğu gerekçesiyle temsilci göndermeyen Türkiye, kendi egemenlik hakkına dair alınan, Brüksel Hattının güneyinin Irak'a bırakılmasına ve Irak'ta İngiliz manda yönetiminin 25 yıl uzatılmasına dair bağlayıcılığı bir başka uluslararası örgüt tarafından tasdik edilmiş kararı da kabul etmemiştir.

Milletler Cemiyeti'nin arabuluculuk faaliyeti, ulaştığı sonuç itibariyle başarısız olmuştur. Zira ihtilaf taraflarından biri, nihai kararı kabul etmediğini, anlaşmazlık konusu bölgedeki egemenlik hakkının sürdüğünü beyan etmiştir. Bütün bu sürecin ardından, Musul'un aidiyeti ve Türkiye-Irak sınırı meselesi, Türkiye ve İngiltere hükümeti arasında müstakilen imzalanan ve Milletler Cemiyeti kararına herhangi bir atıfta bulunmayan 1926 tarihli *Türk-Irak Sınırı ve İyi Komşuluk İlişkileri Antlaşması* ile karara bağlanacaktır (Okur, 2020, s. 348).

Milletler Cemiyeti tahkikatı başlattığında, kendi kaderini tayin ilkesinin çözüm için önemli olduğunu kabul etmiştir. Buna dayanan tahkikat komisyonu da bölgedeki çalışmaları sırasında etnisiteye göre sayım yapmıştır. Etnik kimliklerin sorunun çözümünde referans olarak alınması, bölge insanlarının etnisitelerine göre belirlenmiş kararları verecekleri varsayımına dayanarak dönemin barış ideolojisinin etkisini göstermiştir. Komisyonun çalışmalarında bu beklentiyle çelişen gözlemlerin olması ve bunların engellenmesi önemlidir (Akın, 2009, s. 79). Komisyonun çalışmalarına göre Musul'un siyasi geleceği hakkındaki görüşler kimliklerle ilişkili değildir. Ekonomik, tarihsel ve siyasi düşünceler onların kararlarını etkilemektedir. İnsanların kendi kimlik tanımlarının net ve kesin olmaması Etnisite referansını işlevsiz bırakmaktadır (Akın, 2009, s. 79). Bunun dışında Ekonomik, dini ve linguistik akrabalık, ulusal kimlikten daha etkilidir (Shields, 2004, s. 52). Etnik kimlikler hakkındaki tezler yeni uluslararası sınırların belirlenmesiyle doğrudan bağlantılı hale geldikleri için de diplomatik mücadele argümanları olarak kullanılmışlardır (Okur, 2020, s. 341). Manda yönetiminin devamı ihtiyacına yapılan vurguda ise barış ideolojisinin izlerini bulmak mümkündür.

Çatışma çözümü süreci Türkiye ve Irak sınırlarının çizilmesi üzerindeki dolaylı etkisi nedeniyle, tekrar eden tehdit algılarını ve siyasi çekişmeleri besleyen alternatif sınır tahayyüllerinin ortaya çıkmasında rol oynamıştır (Oztig & Okur, 2022). Musul meselesi, 20. yüzyılın ilk kapsamlı uluslararası barış girişiminin bölgesel anlaşmazlıkları çözme kapasitesini değerlendirmek için önemli bir fırsat olduğu kadar, idealist barış projesinin mandater güçler ve ulus devletler arasındaki çatışmadaki duruşunu da gözlemleme şansı sunmaktadır. Kapsamlı bir saha araştırması görevi ve müzakere sürecinden sonra sunulan haritalara, grafiklere ve istatistiklere dayanan Milletler Cemiyeti'nin çatışmanın çözümünde kendi kaderini tayin etme bağlamını göz ardı etme kararı, idealist barış ideolojisinin 1920'lerde ortaya çıkan ve nispeten çözülebilir bir durumda olan bir ihtilafta gösterdiği başarısızlığını ortaya koymaktadır.

4.6. İdealist Barış ve Arabuluculuk

Musul sorunu kapsamındaki bölgede bir plebisit yapılmasının kabul edilmediği dikkate alındığında, Milletler Cemiyeti'nin Musul Sorunundaki arabuluculuk sürecinde kendi kaderini tayin ilkesine başvurmaktan kaçındığını söylemek

mümkündür. Bunun yerine Milletler Cemiyeti, Musul'un o dönemde İngiliz mandası altında bulunan Irak'a devrine karar vermiştir. Bu karar büyük ölçüde bölgede yeni kurulan devletlerin ayakta tutulması ve istikrarının korunması fikrine dayanmaktadır. Musul halkına bir plebisit yoluyla tercihlerini ifade etme fırsatı verilmediğinden, Milletler Cemiyeti kararının idealist barış ideolojisinin kendi kaderini tayin etme vurgusuyla tutarsızlık taşıdığını belirtmek önemlidir. Karar, idealist barışın bir diğer önemli ilkesi olan yeni kurulmuş devletlerin hayatiyetinin devamı endişesini ifade eden ekonomik argüman ile gerekçelendirilmiştir.

Musul ihtilafı sürecinde arabulucu aktör olan Milletler Cemiyeti'nin ihtilafı tanımlama, yönetme ve sonlandırma biçiminde idealist barış ideolojisinin farklı unsurları tezahür etmiştir. Bunlardan ilki 1. Dünya Savaşı sonrası ortaya çıkan uluslararası düzenin barış koşullarını imar eden Wilson ilkelerinin etkisidir. Wilson ilkelerinin 12. maddesinde yer verilen Osmanlı azınlıkları konusu, temelde bir egemenlik ihlali meselesi olan Musul sorununu kapsayacak şekilde, kendi kaderini tayin hakkının tanınması etrafında işletilmiştir.

Milletler Cemiyeti'nin arabulucu aktör olarak sürece dahil olması, ihtilaf konusunun yeni dünya düzenine şekil veren kendi kaderini tayin talebinin hedefindeki bir anlaşmazlık olarak yeniden tanımlanmasını getirmiş ve onu ulusal sınırların belirlenmesi sahasına taşıyarak idealist barış ideolojisinin yürüttürücü konumundaki birçok yeni amil ve araca başvurunun yolunu açmıştır. Bunlar arasında bilimsel manipülasyon metotları, belirsiz ve sübjektif etnik tanımlamalar ve yerel gerçekliğe uymayan kimlik tasavvurları yer almaktadır. Yerel gerçekliğe uymama sorunu komisyon raporuna da yansımıştır (Commision Report, 1925, ss. 38-40).

Komisyonun görevini sürdürürken Musul vilayeti halkının Türkiye'ye mi yoksa Irak'a mı katılmak istediğini araştırmıştır. Bu aşamada halk iradesi etrafında kendi kaderini tayin prensibinin gündeme geldiği anlaşılmaktadır. Ancak emperyal ve idealist politikalarla bağdaşma becerisi yüksek olan bu barış prensibinin en büyük avantajı, atıfta bulunduğu benliğin çok zayıf bir şekilde tanımlanmış olmasıdır (T. Mitchell, 2011, ss. 35, 82). Milletler cemiyeti etnik kimliğin ve kendi kaderini tayin ilkesinin belirleyici olacağı varsayımıyla barış tasarımı oluştursa da (Shields, 2004, s. 58) kendi kaderini tayin ilkesi Milletler Cemiyeti'nin kararında belirleyici olamamıştır. Musul halkının iradesini tespit etmek üzere bir komisyonun kurulması sağlanmış, Komisyon üyeleri, kararlarının bu prensibe dayandırmaya çalışmışlar

fakat barış projesi ile yerel hakikat arasındaki çelişki nedeniyle alternatif prensip ve yöntemlere yönelmek zorunda kalmışlardır (Shields, 2009, s. 217). Sonuçta komisyon etnik değerlendirmeyi kıstas almaktan vazgeçerek ekonomik gerekçelere daha fazla vurgu yapmak zorunda kalmıştır.

Süreç ayrıca, nüfus istatistiklerinin bir bölge üzerindeki iddiaları desteklemek ve bu siyasi amaçlara hizmet etmek için nasıl manipüle edilebildiğini de göstermektedir. Britanya istatistiksel verileri, siyasi çıkarlarını savunmak için araçsallaştırmıştır. Sonuçlarını gizli tuttuğu ve doğrudan oy verme uygulamasıyla yapılmayan plebisitler bunu göstermektedir (Dundar, 2012, s. 10). İngiliz tarafı idealist barışın bu anahtar kriterini, diğer konularda olduğu gibi Musul'da da kendi politikalarına uyarlamak için istatistik ve etnografya gibi disiplinleri araçsallaştırmıştır. Kendi kaderini tayin taleplerinin mevcut olduğu anlaşmazlıklarda plebisit uygulamasına başvurulması, bu dönem için alışılmış bir uygulamadır. Örneğin Yukarı Silezya, Saar Havzası, Doğu Prusya'daki bölgeler ve Danzig sorunu gibi ihtilaflarda plebisit yöntemi kullanılmıştır (Okur, 2020, s. 127; Yearwood, 2009). Bu doğrultuda Milletler Cemiyeti'nin sorunu ve riskleri tanımlama biçimi kesin bir tavırla etnisitelere vurgu yapmaktadır. Tahkikat Komisyonu'nun Musul'daki faaliyetleri arasında veri toplamanın yer alması dönemin bilimsel temayül ve paradigmasının etki göstermesini sağlamıştır.

Komisyon halka araştırma nesnesi olarak bakmış, onların düşüncesini veri kabul etmemiş, bu nedenle plebisit uygulamasına gidilmeye gerek duyulmamıştır. Alternatif olarak ortaya çıkan istatistik yerine etnografik yöntemlere eğilim artarken, yerel halkın ifadeleri ile beyan edeceği düşünce ve tercihlerine bakmak yerine onları nesnel bir araştırmanın objesi olarak varsaymıştır. Bu anlayış kendi kaderini tayinin beklenen karara uyarlanması için antik dönem uygarlıkları olan Asur-Babil sınırına referans verilmesini dahi dönemin düşüncesi açısından makul kılmıştır (Commission Report, Nations, 1925, s. 10; Okur, 2020, s. 47).

Günün bilimsel paradigmasının politikaya araçsal olma fonksiyonunu örnekleyen bir başka davranış da yürütülen etnografik araştırmanın, Türkiye lehine tutum ve söylemleri araştırma verisi olarak kabul etmemesi ve mülakat listelerinde Türk heyetinin tayin ettiği kişilerle temas edilmemesidir (Wahrman, 2016, s. 39). Bu gibi tercih ve uygulamalar emperyalizme araçsallaşmış bilimsel yöntemin araştırma sahasında ne kadar gerçeklikten uzak olabildiğini göstermiştir.

İstatistik ve etnografik yöntemlere dayalı araştırmalar, modern milliyetçilik anlayışının temel tuzaklarından biri olan her bireye bir kimlik ilkesinin yanıltıcılığını üzerinde taşımaktadır. Bölgenin çok kimlikli varoluşa müsait sosyolojisi Avrupa merkezli etnisite anlayışı ile uyumsuzdur. Bir egemenlik ve sınır anlaşmazlığını demografik toprak haritalandırmasıyla çözme çabası kendi kaderini tayin ilkesinin rehberlik ettiği bir yaklaşım olsa da etnografi uygun bir çözüm sunmamıştır. Haritalar siyasi bir araç olarak kullanılmıştır. Her etnik grup kendi kimliğine göre hareket edecek beklentisi bu araçsallaştırmanın motivasyonudur (Dundar, 2012, s. 19).

Nihayetinde Musul halkının milli kimliğinin siyasi tercihlerini belirleyeceği varsayımıyla işe başlayan Tahkikat Komisyonu insanların tercihini kimlikten çok İngilizlerin varlığının etkiliyor olması gerçekliği ile karşılaşmıştır. Böylece İngiliz pozisyonu halkoylamasının bertaraf edilemeyecek pratik zorluklara maruz kalacağı ve samimiyeti hakkında şüphe uyandıracağı tezine sığınmak zorunda kalmıştır.

1. Dünya Savaşı sonrası uluslararası düzen etnik kimlikler arasındaki farklılıkların doğal karşıtlıklar anlamına geldiği ve her etnisitenin yalnızca kendi devletinin çatısı altında yaşamak istediği varsayımına dayandırılmaktadır. Musul halkının tek bir kimliğinin olacağı varsayılmıştır, buna göre sınırlar bu kimlikle uyumlu koşulları oluşturacak şekilde düzenlenmelidir. Musul meselesini bir problem haline getiren aslında bu varsayımlar ve bunlara dayalı politikalardır (Shields, 2004, s. 58). Bu dönemde ulusal aidiyet uluslararası politikanın belirleyici bir unsurudur. Bu kimliğin mensupları haklarını aidiyetleri ile savunmaları bekleniyordu (Moyn, 2012). Bu yaklaşım Milletler Cemiyeti'nde barışın anahtarı konumundaki kendi kaderini tayin ilkesinde hayat bulmuştur. Fakat Musul halkının kimlik yapısı bu prensibe uygun bulunmamıştır. Dilsel ve etnik çeşitlilik birçok kimliğe sahip olmalarını sağlamaktadır. Ulus devletler çağının başlangıcını temsil eden Milletler Cemiyeti ulusal kimlik ve bağlara dayalı bir barış mimarisini temsil etmektedir. Buna bağlı olarak arabuluculuğa yön veren barış anlayışı, etnik farklıkları egemenlik değişimini hedefleyen siyasi taleplerin meşru gerekçesi saymakta bir sorun görmemiştir. Barış sürecine yön veren bu sosyolojik varsayıma karşın komisyon sahada başka bir gerçeklik gözlemlemiştir. Sürecin sonunda verilen kararda bu ikilemin önemli bir rol oynadığı görülmektedir. Böylece Musul komisyonunun faaliyetleri Cenevre'de

doğan devlet sistemi ile orta doğudaki gerçekliğin uyumsuzluğu üzerine mükemmel bir örnek olay teşkil etmiştir.

Komisyonun saha gözlemi, etnik kimliğe yapılan vurgunun tonunda, yeni devletin inşası ve hayatiyetinin koşulları lehine bir düşüş getirmiştir. Böylece etnik kimliğe dayalı kendi kaderini tayin söylemi, yeni kurulan Irak devletinin hayatını idamesinin coğrafi ve ekonomik gereği söylemi ile ikame edilerek bir ulus devlet normatifine dönüşmüştür. Komisyonun Musul'un Irak için tahıl ambarı olduğu argümanını kullanması, yeni devlet inşası prensibinin arabuluculuk üzerindeki etkisini göstermiştir (Makko, 2010, s. 638). Musul sorunu devletlerin ülkesellik prensibinin bir konusu haline gelmiş ihtilafın çözümüne dair verilen karar, Irak'ın devlet olma şartını yerine getirme gereğine dayandırılmıştır. Kimliğe referans veren kendi kaderini tayin yerine devlet inşası gerekçelerine başvurma emperyal bir eylem için aynı işlevi görmüştür. Devlet inşası süreçleri, azınlıkların statüsü tartışmalarını ve uluslararası müdahaleleri etkilemiştir (Bayar, 2020, s. 1). Azınlıkların korunması ise bu çerçevede Britanya'nın Irak üzerindeki mandasını uluslararası düzeyde meşrulaştırma gerekçesi olmuştur (Tejel Gorgas, 2018, s. 811).

4.7. Bölüm Özeti

Bu bölümde 1. Dünya Savaşı sonunda yeni bir barış kavramsallaştırması olarak ortaya çıkan idealist barış ideolojisinin ana çerçevesi, felsefi temelleri ve uygulamaları incelenmiş, bu analiz sonucunda uluslararası barışın evrimi ve çatışma çözme uygulamalarının dönüşümü hakkında önemli bilgiler elde edilmiştir. Öncelikle Woodrow Wilson tarafından savunulan idealist barış ideolojisi, kalıcı barışa ulaşmanın temelleri olarak kolektif güvenlik, kendi kaderini tayin etme ve uluslararası işbirliğinin önemini vurgulamıştır. Bu idealist yaklaşım geleneksel güç siyasetini reddeder ve Uluslararası İlişkiler'de ahlak, adalet ve insan haklarının değerini kabul eder. İdealist barış ideolojisi, barışın kavramsallaştırılma ve sürdürülme biçiminde önemli bir değişimi temsil etmiş olsa da onun uygulanmasının genellikle büyük güçlerin çıkarları ve uluslararası kurumların sınırlamaları tarafından engellendiği anlaşılmaktadır. Milletler Cemiyeti'nin Musul ihtilafında idealist barış ilkelerini tam olarak uygulamadaki başarısızlığı, İngiltere'nin uluslararası sistemdeki hâkim konumuna ve Cemiyet'in çıkarlarına aykırı bir karar almasını engellemesine

bağlanabilir. Bu ilkelerin uygulanma olasılığına rağmen, arabuluculuk süreci nihayetinde adil bir barış sağlamada başarısız olmuştur.

Kongre Sisteminin 1897 Osmanlı-Yunanistan savaşında oynadığı arabuluculuk rolü ile Milletler Cemiyeti'nin 1926 Musul sorununda oynadığı arabuluculuk rolü arasında barış ideolojileri bağlamında karşılaştırma yapmak mümkündür. Her iki arabuluculuk da çatışmaları çözme ve barışı sağlama girişimleri olarak farklı barış ideolojilerini yansıtmışlardır. Kongre Sistemi güç dengesine ve statükonun korunmasına yönelik bir çıkara, Milletler Cemiyeti ise 1. Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıkan idealist barışın tesisine yönelik bir anlayışa dayanıyordu. Ancak Kongre Sistemi'nin arabuluculuğu Avrupa Barışı'nın temel ilkelerinden sapma yönünde bir eğilim gösterirken, Milletler Cemiyeti arabuluculuğu idealist barışın anahtarı konumunda olan kendi kaderini tayinin uygulanmasını sağlayamaması dolayısıyla ondan ilkesel bir sapma sergilemiştir.

Kongre Sisteminin arabuluculuğunda, ihtilafa ve çatışmaya maruz kalan bölgedeki halkın özlemlerinden çok güç siyaseti ve diplomasi üzerinde durulmuştur. Osmanlı Devleti ve Girit halkına isteklerini ifade etme fırsatı verilmemiş ve arabuluculuk büyük güçlerin çıkarlarına dayandırılmıştır. Öte yandan, Milletler Cemiyeti'nin arabuluculuğu, kendi kaderini tayin ilkesini ve çatışmaya dahil olan kişilerin çıkarlarını temsil etmekte isteksiz davranmıştır.

1897 Osmanlı İmparatorluğu-Yunanistan Krallığı arasındaki savaş ve 1926 Türkiye ile İngiltere arasındaki 1926 Musul İhtilafına ilişkin arabuluculuk süreçlerinin değerlendirilmesinin ardından hegemonik uluslararası düzenin etkili olduğu Soğuk Savaş sonrası dönem analiz edilecektir. Tezin bir sonraki kısmında 1990'larda Bosna Savaşı'nı çözmek için uluslararası toplum tarafından yürütülen arabuluculuk sürecine odaklanılmakta ve barış ideolojisinin nasıl geliştiği ve zamanın değişen siyasi ve sosyo-ekonomik koşullarına nasıl uyum sağladığının keşfedilmesi amaçlanmaktadır. 5. bölümde Amerika Birleşik Devletleri ve diğer uluslararası aktörlerin arabuluculuk sürecindeki rolleri, dayandıkları ilke ve normları ve bunları uygulamada karşı karşıya kaldıkları zorluklar Bosna Savaşı vakası üzerinden incelenmektedir.

5. 1990-2001 HEGEMONİK ULUSLARARASI DÜZENDE BARIŞ İDEOLOJİSİ VE ARABULUCULUK: 1995 BOSNA-HERSEK SAVAŞI VAKASI

Soğuk Savaş'ın sonlanmasının ardından gelişen olaylar zinciri 1990'lı yılların henüz başında 20. Yüzyıla yerleşik uluslararası düzenin, yerine belirgin ve tutarlı bir yapı bırakmadan siyasi ömrünü tamamladığı yönünde genel bir kanaat üretti. Bir süper gücün ve onu takip eden bloğun çöküşüyle ortaya çıkan değişim İngiliz tarihçi Hobsbawm'a göre (2010), asrı 78 yıllık müddetle (1914-1991) sınırlayan köklü bir yeniden tanımlanma ihtiyacı yarattı. Dünya meseleleri için başlayan yeni dönemi farklı kılan en önemli husus ise uluslararası sistemin yapısal durumunun en azından bir süper güce tarihin akışını birbirinden çok farklı yönlerde şekillendirme ve yönlendirme hususunda tercih imkânı vermesidir. Bu yapısal form, döneme dair Uluslararası İlişkiler yazınında genel kabul görmüş olan tek kutuplu uluslararası sistem; söz konusu tercih ise ABD'nin özellikle erken Soğuk Savaş sonrası dönemde kendi içinde büyük kararsızlıklar barındıran hegemonya politikası olmuştur. Bu dönemde uluslararası barış, maddi altyapısını tek kutuplu sistemin yapısal özelliklerinde, ideolojik temelini ise ABD'nin liberal hegemonya siyaseti izleyen dış politika davranışlarında bulmuştur.

Tezin bu bölümünde, liberal barış düşüncesinin tek kutuplu uluslararası düzendeki ABD hegemonyası ile açığa çıkan bileşenleri, 1995 yılı sonundaki nihai barış anlaşmasıyla sonuçlanan Bosna-Hersek Savaşı vakası için yapılan araştırma ile değerlendirilecektir. Bu bileşenler, tek kutuplulukta barışın imkânı ve formuna yönelik tezler, ABD dış politikasında liberal müdahalecilik ve liberal barış ideolojisinin içeriğini oluşturan uluslararası yönetişim, barışı koruma, barışa zorlama, barış inşası kavramları ve kimliksel güç paylaşımı modeline referanslarla açıklanacaktır. Bu bölümün amacı, standart arabuluculuk analizlerinde ihmal edildiği literatür değerlendirmesi bölümünde tespit edilmiş olan tarihsel güç ilişkileri ve uluslararası düzene dair an'ların çatışma çözümü, arabuluculuk ve barış tasarımında tezahür eden rasyonalitelerini ortaya çıkarmaktır. Bölüm, tek kutuplu düzende barışı

sağlayan unsurun hangi ölçüde yapısal faktörlere ya da dış politika davranışlarına bağlı olduğu üzerine bir tartışma ile başlayacak ve liberal barışın Bosna-Hersek arabuluculuğunun hangi aşamalarında ne şekilde arz ettiği üzerine tespitlerle iddiasını destekleyecektir.

5.1. Hegemonik Uluslararası Düzen: Tek Kutupluluk, Küreselleşme ve Evrensellik

Çift kutupluluğun sonu uluslararası düzenin çıkar algıları ve normları hakkındaki kavramsal belirginliği ortadan kaldırırken, tek kutuplu uluslararası sistemin maddi etkileri yeni bir 19. Yüzyıl nüfuz alanı ve güç dengesi siyasetinin gerçekleşmesine imkân vermeyecek durumda ortaya çıkmıştır (Khan, 1995, s. 476). Soğuk Savaş sonrası konjonktürü barışçıl bir uluslararası politika olarak tasvir eden çalışmalarda; nükleer silahların caydırıcı etkisi gibi askeri faktörlere (Mandelbaum, 1998) ya da büyük güçlerin statükocu tutumu gibi güç dengesi/dış politika etkenlerine (Kaysen, 1990) bağlı açıklamalar öne çıkmaktadır. Tek kutuplu uluslararası sistemin devletlerin davranış kalıplarına ilk etkisi, benzersiz bir güç asimetrisinin hesaba katılması olmuştur (Brooks & Wohlforth, 2008). Zira tek kutupluluğu tanımlayan gerçeklik, askeri harcamalar ve savunma araştırmalarına ayrılan bütçenin uluslararası alandaki dağılımı olarak kabul edilmektedir (Fettweis, 2017, s. 431). Bu etkinin hegemonik istikrar durumu ile ilişkisini açıklayan bir görüşe göre ise, uluslararası sistemin karakteristiğini bir devletin kendi dış politikası ile belirleyebilmesi tek kutupluluğa has bir başka gerçekliktir (Brooks & Wohlforth, 2008, s. 27). Örneğin, Krauthammer (1990, s. 26), Soğuk Savaş sonrası uluslararası düzende çok taraflı uluslararasıcılığın imkân bulamamasını ABD'nin dış politikası ile ilişkilendirir, buna göre, ABD'nin tek taraflı eylemleri uluslararası istikrarı hedefleyen bilinçli politikalardır.

Soğuk Savaşın büyük güçler arası keskin rekabetini, tek kutuplu sistemde ortadan kaldıran bu tür faktörler aynı zamanda uluslararası arabuluculuk girişimi ve çatışma çözümü faaliyetlerinin sayısında önemli bir artış sağlamıştır (B. Miller & Kagan, 1997, ss. 59-60). Tek kutupluluk, en güçlü aktörün sistemik baskılardan özerk dış politika tercihini şekillendiren ulusal çıkarlar ve değerlerin uluslararası politika için tanımlayıcı bir unsur olduğu yeni bir durumla ortaya çıkmıştır. ABD'nin bu dönemde gerçekleştirdiği Körfez, Haiti, Bosna ve Kosova gibi askeri müdahale ve barış

operasyonu girişimleri bu tür tanımlayıcı unsurların en belirginleridir (R. Kagan, 2005, s. 154). Bu tür operasyonların belirleyici çoğunluğunun devletler arası bir ihtilafa değil, devlet içi bir krize yönelik olması yeni uluslararası barışın temelleri için en önemli değişimlerin başında kabul edilmektedir (Ibrahimi, 2018, s. 3).

Bu müdahaleler, uluslararası düzende istikrarı ortaya çıkaran modellerden biri olarak sistem-yönetici lider ülke tipini ortaya çıkarmıştır (Knutsen, 1999, s. 7). Bu model tezin uluslararası ilişkiler kuramlarında barışın nasıl ele alındığını inceleyen başlığında tartışıldığı gibi güç dengesine değil aksine hiyerarşiye dayanmaktadır ve barışı koruyan şey baskın aktörün bu hiyerarşiden güç alan dış politika tercihidir. Hegemonik istikrar modeli, lider ülkenin dış politika yönelimine belirleyicilik atfetmesi ile realizmin barışı sistemik faktörlere indirgeyen yaklaşımından ayrılır (Mearsheimer, 1990, ss. 11-13). Fakat müdahaleye maruz kalan ve lider ülkenin inisiyatifini gerektiren uluslararası sorunların ortaya çıkma sebebi üzerine realizmin parametreleri ile büyük bir çelişki içerisinde değildir. Örneğin, Soğuk Savaş sonrası uluslararası sistemin belirli bir süre içinde çok kutuplu bir yapıya dönüşeceği öngörüsünü yapan Mearsheimer (1990, 1993) ve Layne (1993) gibi realistler, Balkanlarda Yugoslavya'nın dağılması ile ortaya çıkan çatışma ve kriz halini bu dönüşümün bir aşaması olarak yorumlarken (Mastanduno, 1999, s. 29); başka bir bakış açısıyla bu krizlerin ABD dış politikasında yarattığı karar ikilemi ile sonuç olarak liberal uluslararası politikaya zemin hazırladığına dair argümanlara rastlamak mümkündür (B. Miller & Kagan, 1997, s. 77). Zira ABD, nihayetinde bu krizlere müdahale ederek aktif ve yapıcı bir uluslararası rol üstlenmeyi tercih etmiş, Avrupa'nın güç boşluğunda yeni bir barış ve istikrar aktörü haline gelmiştir. Nye'a (2019, s. 70) göre ise ABD siyasetinde yeni muhafazakarlığı temsil eden Bush yönetimi, realist bir dış politika programına sahip olsa da, bu programı uluslararası politikadaki gelişmeler nedeniyle liberal hegemonik bir modele uyarlamak zorunda kalmıştır.

ABD için müdahaleci bir davranış kalıbı ortaya çıkaran sistemik dönüşüm, bir başka etkisiyle de bu tür müdahalelerin tutarsız ve gelişigüzel olmasına yol açmıştır (Mastanduno, 1997, s. 56). Zira ABD'nin müdahaleciliğine imkân veren sistemik özerklik, aynı zamanda bu ülkenin tehdit algısının coğrafi kapsamını da daraltmaktadır. Buna göre tek başına uluslararası sistemin kutupluluk yapısı bir müdahalecilik doktrini üretmemiştir, bu yapı müdahalecilik için zemin hazırladığı

kadar, müdahale arzusunu da azaltabilecektir, zira Soğuk Savaş sonrası dönemde, ABD için potansiyel rakip olan ülkelerin açık bir güç dengesi politikası izlememeleri (T. Wright, 2014, s. 12), kuvvet kullanımının en önemli motivasyonlarından güç dengesine müdahale etme gereğini ABD için de ortadan kaldırmıştır (B. Miller, 1998, s. 78). Bu noktada ise, sistemik analizin kapsamı dışında kalan bir stratejik tercih yaklaşımına başvurmak gerekmektedir.

Bu yaklaşıma göre ise uluslararası düzende barış adına müdahaleciliği ve liberal barış politikasını ortaya çıkaran asıl unsur, sistemin kutupsallık yapısı yani maddi güç dağılımının cari durumu değil, ABD'nin bu ortamdaki dış politika tercihi olmuştur. Tek kutupluluk içerisinde hegemonya bir tercihtir ve 1990'lı yıllarda ABD için önerilen, bu ülkenin takip edebileceği birkaç dış politika programından biridir. Uluslararası düzenin kurallarını belirlemek, kurumları ayakta tutmak, çatışmaları önlemek ve istikrarı korumak için yapılan stratejik tercihin ne olacağı hususunda Soğuk Savaş sonrası bölgesel çatışmalar hızlandırıcı bir rol oynamıştır. ABD'nin bu çatışmalara yönelik politikası ise, liberal barışın içeriğini oluşturmuş, barış müdahaleleri, çatışma çözümleri ve arabuluculuk süreçlerine normatif bir içerik kazandırmıştır.

ABD stratejik tercihini yapana kadar, tek kutuplu uluslararası düzenin işleyişinin büyük bir belirsizlik ve tutarsızlık taşıması, liberal barışı belirli bir uluslararası sistem formu içinde imkân bulan dış politika tercihi ile açıklayan bu yaklaşım için doğrulayıcı bir veridir. ABD dış politikasının uluslararası düzenin işleyişindeki rolü için bu kabule dayalı jandarma metaforu sıklıkla kullanılmıştır (R. Kagan, 2013, s. 134). ABD siyasetinde yeni muhafazakarların taraftar olduğu bu rol (Halper & Clarke, 2004), tek kutuplu sistemin istikrarının ve Soğuk Savaş sonrası uluslararası düzenin barış prensiplerinin temel maddelerinden de biridir (Krauthammer, 1990; Mandelbaum, 2005; Wohlforth, 1999). ABD'nin yeni rolüne dair düşünce, bu ülkenin siyasi kültürünün önemli bir parçası olan ve ona uluslararası politikada diğer devletlerden farklı davranma görevi üstlendiğini varsayan Amerikan istisnacılığı düşüncesini yeniden uyandırarak, ona tek kutuplu düzenin verdiği sistemik özerklik içerisinde demokrasiyi yayma, liberalizmi savunma ve liberal uluslararası düzeni ayakta tutma misyonları kazandırmıştır (Jervis, 2004, s. 196). Böylece, uluslararası sistemin kutupsallığı ile liberal barış projesi arasındaki etkileşim uluslararası düzeni şekillendiren en önemli gelişme olmuştur.

ABD'nin uluslararası barışı kendi liderliğinde tesis etme yönündeki gecikmiş stratejik tercihi, siyasi ve kuramsal iki varsayım oluşturmuştur. Bunlardan biri Soğuk Savaş sonrasının en önemli tarihsel kararlarından biri olan ABD'nin Avrupa'da kalma kararıdır. Bosna-Hersek krizinin belirli bir aşaması sonrasında ABD'nin NATO aracılığıyla krize doğrudan müdahalesi ile somutlaşan bu karar, ABD'yi Avrupa'da sorumluluk almaya ikna eden, çıkarlar, değerler ve kültürel ilişkiler sentezinin kabul edildiğini gösterir (Shea, 2020). Rober Kagan'a (2005, s. 92) göre, ABD'nin Avrupa krizlerinde öncü bir rol oynaması ve maddi kapasitesinin yardımıyla liberal barışı koruması, Hobbes'çu bir düzen yaratarak, Avrupa'nın Kantçı bir barış ortamı elde etmesinin altyapısını oluşturmuştur. Zira yazara göre, Kantçı barışı savunmak, gözetlemek ve kuvvetle uygulamak ABD'nin üstlendiği bir görevdir (R. Kagan, 2005, s. 95).

Liberal barışın ABD liderliğinde uygulanmasının kuramsal temelinde ise hegemonik istikrarı sağlama fikri vardır. Hegemonik istikrar, uluslararası düzenin kurallarını oluşturma, onları uygulama ve uluslararası topluluğun diğer üyelerine güvenlik güvencesi verme düşüncesini getirmiştir (Mandelbaum, 2005). Hegemonya, maddi unsurlarının ötesinde evrensel olanı tanımlama iddiası taşıyan bir roldür. Cox'a (1982, s. 45) göre, hegemon aktörün kültürel ve medeniyetsel bağlantılarına göre içerik kazanan bu tutum, diğer aktörlerin kendi çıkarları ile uyumlu kabul edeceği bir dünya düzeni kavramsallaştımasını gerekli kılar. Knutsen (1999, s. 63) de hegemonyayı, başka birçok devletin çıkarları ile uyumlu bulduğu bir dünya düzeninin sürdürülebilmesi olarak görmektedir. Hegemonun çatışma çözümü, kriz yönetimi ve barışı koruma politikası, yeni uluslararası kuvvet kullanımı normlarını ve dolayısıyla barışın hukuki koşullarını da söz konusu müdahaleler kapsamında şekillendirir (Knutsen, 1999, s. 65). 5. Bölümün girişinde tek kutupluluk, hegemonya, liberal barış, askeri müdahaleler ve ABD'nin gecikmiş stratejik tercihi etrafında yapılan değerlendirme, 1990'lardan itibaren ABD dış politikasının uluslararası politikanın ve hegemonik düzenin barış ideolojisinin en önemli belirleyicisi olduğunu göstermektedir.

5.2. Liberal Barış İdeolojisi

Liberal barış kavramı, uluslararası politikanın liberal yorumuna ve birbiri ile bağlantılı kabul edilen siyasi değerler ve ilkeler kümesine dayalı kurumsallaşmayı

ifade eden bir ideal tip olarak kullanılmaktadır. Karşılıklı bağımlılık, demokratik barış ve hegemonik istikrar gibi alternatif orta-düzeyli uluslararası siyaset kuramlarının merkezinde yer alan liberal barış tipi, ilgili ilkeler ve değerler kümesini paylaşan aktörler arasında, uluslararası kuruluşlar ve finansal sistem ile desteklenen bir dayanışmayı ifade eder. Tezin bu kuramları ayrıntılı olarak açıklayan, Uluslararası İlişkiler teorisinde barış kavramına yer veren bölümünde de görüldüğü gibi literatür bir ideal tip olarak oluşturduğu liberal barışı ağırlıklı olarak makro düzeyde kurgulamaktadır (Richmond, 2006b, s. 295). Bu yönüyle özellikle Soğuk Savaş sonrası uluslararası düzende barış ve istikrar hakkında kapsamlı bir perspektif sunar. Ancak liberal barış tipine dair makro perspektif, bu barış tipinin uluslararası düzende hangi problemlerle test edildiği ve düzenin problemlerini yönetme konusunda nasıl bir donanıma sahip olduğu konularına yeterince odaklanamamaktadır. Liberal barışın hâkim olduğu konjonktürel dönemin tarihsel analizini, uluslararası düzenin büyük problemlerini ve onlara dair çözüm geliştirilen çatışma çözümü vakalarının bütüncül bir sorgulamasını gerektiren bu tür bir odaklanma için tezin bu bölümünde liberal barışın temelleri ile çatışma çözümü ve arabuluculuk politikalarına rasyonel ve normatif etkileri incelenecektir.

Büyük güç rekabetinin önemli ölçüde azaldığı ve bir süper gücün olduğu Soğuk Savaş sonrası uluslararası ortam liberal uluslararası düzen için elverişli koşullar sağlamıştır. Ancak bu döneme ideolojik karakteristiğini kazandıran liberal uluslararasıcılık fikri, farklı bir formda hâkimiyet sağladığı kolonyalizm döneminden bugüne farklı konsept ve içerikler kazanarak ulaşmıştır. Örneğin çağdaş dönem liberalizm kuramcılarından Kymlicka'ya (1995, s. 166) göre 19. Yüzyıl liberalizmi, liberal devletlerin yabancı ülkeleri kolonize etmesini, liberal prensiplerin yayılması ve öğretilmesi için meşru bir yol olarak görürken, liberalizmin bu müdahaleci tutumu 20. Yüzyılda etnik azınlıklarla ilgili meselelerde zorlayıcı 3. taraf müdahalesinin desteklenmesine dönüşmüştür. 1. Dünya Savaşı sonrası uluslararası barışı tanımlayan idealist barış projesi de liberalizmin farklı bir yorumunu temsil eder.

Tarihsel açıdan zengin geçmişine rağmen liberal barış kavramı ile temelde Soğuk Savaş sonrası dönemin hâkim barış ideolojisinin anlaşılmasının gerekçesi ise bu dönemde uluslararası siyasetin liberal yorumunun kısıtlayıcı yapısal unsurlardan, tehdit algısından ve büyük güç rekabetinin teşvik edeceği güvenlikçi kaygılardan önemli ölçüde bağımsız surette işletilebilmesidir. Bu durum üzerine tartışmalar

liberal uluslararası düzenin başlangıcı hakkında farklı görüşler ortaya çıkarmıştır. Örneğin bir liberal uluslararası düzen kuramcısı olan Ikenberry'e (1996, s. 79) göre Soğuk Savaş sonrası için yeni bir uluslararası düzenden söz edilmemelidir. Bu dönemde 1940'larda kurulan dünya düzeninin daha güçlü bir versiyonunun dünya geneline yayılarak devam etmekte olduğunu ileri sürmektedir. Doğrudan bu tartışmaya ilişkin çalışmalarında Oneal ve Russett (1999), liberal barış sadece Soğuk Savaş çıkarlarının bir eseri midir sorusunu aynı çizgide yanıtlamaktadır. Yazarlara göre, liberal barışın kendisi bir Soğuk Savaş kuramı olarak gelişmiştir.

Yapısal realizm kuramının öncülerinden Mearsheimer (2019, s. 21) ise Soğuk Savaş dönemini realist bir düzen olarak tanımlarken, Soğuk Savaş sonrasında ABD'nin Bush yönetimi ile birlikte liberal uluslararasıcılık politikasına eğilim gösterdiğini tespit eder. Önemli bir Soğuk Savaş tarihçisi olan John Lewis Gaddis (1986, s. 132), 1945 sonrasının liberal barışın varsaydığı gibi kurumsal bir yapıya değil, Churchill, Roosevelt ve Stalin öncülüğünde bir büyük güç konsensusuna dayandığını ifade etmektedir. Buna göre 2. Dünya Savaşı sonrası uluslararası düzenin temelinde liberalizmden daha belirleyici bir nüfuz alanı mutabakatı bulunmaktadır. Liberal uluslararasıcılık okulunun önemli kuramcılarından Joseph Nye (2019, s. 71) da liberal uluslararası düzenin 1945'e tarihlenmesini yanıltıcı bulmaktadır. Yazara göre, 2. Dünya Savaşı sonrası hâkim olan küresel bir liberal düzen değil bir güvenlik mimarisidir. Temel uluslararası örgütler ve yönetişim ağları en az liberal ilkeler kadar realist güç dengesine de dayanmaktadır.

Liberal barışı ortaya çıkaran liberal uluslararası düzen, Soğuk Savaş sonrasının müstesna koşulları ile ilişkilendirilebilir. Bu koşullar hegemon aktöre, uluslararası barışı kendi iradesi ile inşa edecek ve diğer aktörlerin rızasını ve işbirliğini sağlayacak bir ortam oluşturmuştur. Bunlar, büyük güç avantajı, Batı hâkimiyetindeki uluslararası düzeni yönetme tecrübesi, ABD siyasi kültürünün birikimi ve uluslararası sistemde gerçekçi bir rakip adayının olmaması olarak sıralanabilir. Böylece Soğuk Savaş sisteminin realist dikteleri ortadan kalkarken, liberal projeye büyük bir alan açılmaktadır. Tek kutupluluğun sistemik etkisi ve ABD'nin bir süre devam eden kararsızlığının ardından yeni muhafazakarlık ve liberalizm sentezine dayanan stratejik tercihi, uluslararası sistemdeki güç dağılımını liberal proje ile buluşturmuştur. Liberal barış projesinin altın 10 yılı olarak tanımlanan erken Soğuk Savaş sonrası dönemde (Mearsheimer, 2019, s. 26), liberal

proje Çin ve Rusya gibi potansiyel sistemik rakiplerden olumlu tepkiler almıştır. Bunun en somut örneği, Rusya'nın Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankası (DB)'na, Çin'in ise Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ)'ne girmesi olarak kabul edilebilir. Avrupa'da ise 1992 Maastrich anlaşması ile yeni bir ivme kazanan entegrasyon süreci liberal uluslararası düzenin önemli kazanımlarından birini temsil etmiştir. Liberal barış ideolojisi, Batı Dünyasının ve medeniyetinin bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Ancak, coğrafi sınırı bu normları paylaşan müttefikler ile genişlemiş ve evrensel bir kapsama ulaşan konseptler oluşturmuştur. Kapsamı genişleyen liberal barış ideolojisi ise tehdit algısını da bu ideolojiyi üreten öznenin ontolojik güvenliğinden, küresel uluslararası düzenin geneline ulaşan, terörizm, ticaret, yapısal şiddet, kimlik ve insan hakları gibi başlıklara taşımıştır.

Uluslararası düzende liberal barışın izlerini bulmak için, bu barışı hayata geçiren uluslararası aktörleri ve barışın üretildiği süreçleri incelemek uygun bir yöntem olacaktır. Barış inşasına yönelik bir yaklaşım olarak liberal barış ideolojisi, kalıcı barış yaratmanın bir yolu olarak liberal demokratik değerlerin ve kurumların desteklenmesini vurgular. Barışı sağlamanın bir yolu olarak liberal demokrasinin desteklenmesi Batılı güçlerle, özellikle ABD ve müttefikleriyle daha yakından ilişkilendirilmiştir. Liberal temalar politikada demokrasilerin teşviki, hukukun üstünlüğünün savunulması, insan hakları ve ekonomik serbestlik ilkeleri adına operasyonelleşmektedir (Joshi, Lee, & Mac Ginty, 2014, s. 368). Soğuk Savaş sonrası 3. taraf müdahalesinde görülen ve tezin ilerleyen kısmında tartışılacak olan 3. taraf müdahalesindeki kayda değer yükseliş, liberal temalar etrafında bir çatışma çözümü prosedürü meydana getirmiştir. Liberal düşüncenin uluslararası politikaya yorumunun belirleyicilik kazanması ve bu düşüncenin varisinin dahil olduğu dış müdahale operasyonlarının artışı liberal barışa yönelik mikro düzeyli bir analiz gerekliliği ve imkânı oluşturmaktadır. Söz konusu dış müdahaleler ise Soğuk Savaş sonrası uluslararası düzenin temel problem hatlarında gerçekleşmiştir. Bu hattı oluşturan Sovyet sonrası coğrafya ve komünizm sonrası doğu Avrupa sahası, liberal barış normlarının ve uygulamalarının takip edildiği alanlar olmuştur (Cooley, 2019). Bu durum ilgili alanların liberal barışın bilgisine ulaşmak için akademik test imkânı kazanmış olması anlamına gelmektedir.

Liberal barışın Soğuk Savaş sonrası formu için belirgin bir yenilik uluslararası hukuku da ilgilendiren yerleşik uluslararası normların aşınmaya başlamasıdır. Liberal

barışın getirdiği uluslararası politika atmosferinde uluslararası topluluğun faaliyet alanının sınırlarını esneten bu tür aşınmaların başında Birleşmiş Milletler sisteminin uluslararası barışı koruma fonksiyonunun esasını oluşturan devletlerin ulusal faaliyet alanlarındaki mutlak egemenliği ilkesine dair tartışmalar gelmiştir. Liberal temaların evrenselliği yönündeki uzlaşı ve geniş kabule dayanan bu tartışmalar sonucunda bir 2. Dünya Savaşı sonrası kurumu olan Birleşmiş Milletler artık, egemen devletlerin ulusal meseleleri ile meşru olarak ilgilenebilmektedir (Doyle, 2006, s. 531). Hegemonyanın evrenseli tanımlama işlevine hizmet eden bu tür meşruiyet reformları, yerleşik normları terk etmeye eğilen liberal barışı Vestfalyen egemen eşitlik yapısından uzaklaştırarak hiyerarşik bir ilişkiye dönüştürebilecektir (Ikenberry, 2009, s. 73). Soğuk Savaş sonrası uluslararası meşruiyetin yeniden şekillenmesi, BM Anlaşması 7. Bölümünün müdahaleci bir yorumu anlamına gelmektedir. Liberal barışın kapsamını kolektif müdahale ile genişleten bu yoruma göre, güvenli bölgeler, uçuş yasakları, silahsızlanma ve barış yaptırımı gibi araçlarla uluslararası barış ve güvenlik için zorlama hükümlerine başvurulabilecektir (Doyle, 2006, s. 529).

Soğuk Savaş sonrası liberal barış formunun, devlet egemenliğinin dokunulmazlığına ilişkin şüpheci yaklaşımı, neoliberal küreselleşmenin dinamiğini oluşturan teknolojik ve ekonomik gelişmelerle de paralellik taşır. Küreselleşmenin ulus devletlere ve modern uluslararası sisteme yıpratıcı bir etkide bulunacağı öngörüsünde buluşan liberal uluslararasıcılık okulu, sistemik bir geçiş dönemini yeni bir normatif açılım olanağı olarak değerlendirmiştir. Soğuk Savaşı da kapsayan bir tarihsel konjonktürün kurucu aktörünün kesin galibiyeti, mantıklı bir beklentinin aksine temsilcisi olduğu mevcut ve yerleşik uluslararası barış prensiplerinin güçlendirilmesine değil, terk edilme sürecine girmesine yol açmıştır. Batı hâkimiyetindeki uluslararası düzenin kurucusu olan ABD'nin, eski rakibinin dağılmasını meşrulaştırma ve bu dağılmadan devlet egemenliği aleyhtarlığı bedeliyle liberal uluslararası düzeni lehine bir sonuç çıkarma kaygısı, bu eğilimin makul bir açıklaması olabilir.

Çatışma çözümü ya da arabuluculuk gibi barış kurucu faaliyetler, liberal barışın yerleşik normlar ve barış prensipleri ile uyumunu zayıflatan dönüşümler sonucunda yeni bir etik ikilemle karşılaşmıştır. Bu, 20. Yüzyılın barış ideolojisinde benimsenen barış, adalet ve güvenliğe dair normları açıkta bırakan bir geçiş sürecidir. Uluslararası düzenin çekirdek kurumları ile geçiş sürecinin yeni kurumları çatışma

çözümü süreçlerinde izleri sürülebilecek bir çatışma yaşamıştır. Liberal barışın Soğuk Savaş sonrası yeni aktörleri arasında farklı uluslararası örgütler ve sivil toplum kuruluşları bulunmaktadır. Bunlar BM'ye alternatif ve yardımcı birer ajan olarak liberal barışın yönetişim yapılanmasını teşkil etmektedir. Örneğin, Birleşmiş Milletler ve Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT)'in Azerbaycan-Ermenistan ihtilafında çelişen tutumları ve yine Birleşmiş Milletler ile Avrupa Topluluğu ve NATO arasında zuhur eden Bosna-Hersek krizine yönelik bariz politika farklılıkları bu çatışmanın somutlaştığı vakalar olmuştur. Bu çelişkiler liberal barışın uygulayıcı olan 3. taraf aktörlerin yerleşik normlara uymak için sistemik bir baskı hissetmediği, fakat onlardan koptuğu ölçüde uluslararası düzenin meşruiyetini tartışmaya açtığı yeni bir meydan okuma ile karşılaşmıştır. Liberal barışın ahlaki ikilemi, Bosna-Hersek Savaşı vaka analizinde görülebileceği gibi, arabuluculuk ve barış müzakereleri süreçlerinde ihtilaf taraflarını kriz öncesi ya da kriz sonrası kimliklerine göre değerlendirme hususunda bir tutarsızlığa da yol açmıştır.

Geçiş sürecinin uluslararası krizlerinde çözüm arayışları uluslararası düzenin yerleşik normları ve hukuk kuralları ile tutarsızlık yaşama ihtimali taşımaktadır. Uluslararası barış ve güvenlik için zafiyet oluşturan böyle bir durum Bosna-Hersek krizinde de bir ikilem ortaya çıkmıştır. Bu, ihtilaf taraflarını birbirinden tamamen ayırarak Bosna-Hersek'in toprak bütünlüğünü ortadan kaldırmak ile ihtilaf taraflarına liberal içerikli bir kurumsal barış içinde tutmak arasında ortaya çıkan bir ikilemdir (Touval & Zartman, 2006, s. 44). Liberal barışın evrensel bir dünya düzeni kavramsallaştırma misyonunun başarması gereken önemli bir zorluk, hegemonik jeopolitikle desteklenen küresel homojenlik iddiasının uluslararası siyasi gerçeklik ile uzlaştırılmasıdır. Barışa dair liberal temalarla meşruiyet kazanan hegemonik iddianın bu zorluğa tepkisi ise çatışma çözümü politikalarına tezahürü metnin devamında incelenecek olan başarısız bir indirgemecilik olmuştur.

1990'lı yılları kapsayan sistemik geçiş süreci ABD dış politikasının 2. Dünya Savaşı sonrasında süregelen ulusal güvenlik doktrinini de boşluğa düşüren bir konjonktür oluşturmuştur. Uluslararası barışa yönelik normatif unsurlar ve tehdit algılamalarının değişimi ve geleneksel anlamda bir jeopolitik rakibin olmaması ABD'nin uluslararası politikaya yönelik tutumu üzerindeki siyasi ve entelektüel uzlaşmayı ortadan kaldıran gelişmelerdir (Morales, 1994, s. 77). Bu gelişmelerin etkisiyle, bir yanda ABD siyasi kültürünün kronik endişelerinden biri olan ve Soğuk Savaşın olumsuz tecrübelerini

temsil eden Vietnam Sendromu ile güçlenmiş çekimserlik politikası (Ravenal, 1978) yeni taraftarlar bulurken; diğer yandan yine aynı kültürün bir başka yüzü olan ve ABD'ye karşı ciddi bir tehdidin olmaması ile olanak bulacak idealist motivasyonlar seslendirilmeye başlamıştır. Realist kuramsal geleneğin öncüsü Kenneth Waltz (2000, s. 29) dahi, böyle bir dünyada tek bir baskın gücün yalnızca ruhu onu hareket ettirdiğinde uluslararası kapsamda faaliyet yürütmeye gayret göstereceğini söylemiştir.

ABD kamuoyunu ve siyasi/askeri elitini bu pozisyonlardan birine yaklaştıracak olan ise yeni ulusal çıkarın nasıl tanımlanacağı konusudur. Soğuk Savaş sonrası Avrupa'sında ABD'nin çıkarları nelerdir ve bu çıkarları korumak için kabul edilebilecek müdahalenin üslubu ve ölçüsü nedir soruları 1990'lı yılların başında ABD dış politikası üzerine analizlerin ana tartışma meseleleri olmuştur. Her iki görüş de güçlü argümanlar ile kamuoyundan ve entelektüel çevreden destek görmüş olsa da on yılın ortalarında ABD dış politikasının müdahaleci çizgiyi açık bir şekilde benimsediği anlaşılmaktadır. Huntington'un (1993, s. 83) özetlediği şekliyle ABD öncülüğünün olmadığı bir Dünya'da daha az demokrasi ve ekonomik büyümeye karşılık, daha çok şiddet, düzensizlik ve istikrarsızlık olacağı düşüncesi hegemonik istikrar ve demokratik barış gibi liberal barış kuramlarını sentezleyen bir dış politika programına ilham vermiştir. Brzezinski'nin (1997) oldukça ses getiren satranç tahtası analojisinde olduğu gibi Uluslararası politikanın sistemik değişimi olarak ifade edilen güç boşluğunun bir güvensizlik ve istikrarsızlık dalgası oluşturma ihtimali, müdahaleci tezlerin muhtelif argümanlarının çıkış noktasıdır. Buna göre söz konusu boşluklar ABD müdahalesi ile ortadan kaldırılmalıdır. Dışişleri bakanı Albright'ın ifadelerinde ve Clinton yönetiminin ulusal güvenlik doktrininde yer bulan ve hegemonik barışın yolunu inşa eden bu müdahaleci inisiyatif, ABD'nin kendi siyasi eliti tarafından da liderlik iddiası olarak kabullenilmiştir (Albright, 1997, s. 6).

Bu uzlaşmanın en belirgin sonucu, 1992'den 2017'ye kadar ABD'nin doğrudan dahli ile gerçekleştirilen 142 askeri müdahaledir (Toft, 2017, s. 1). Bu sayı yaklaşık yarım asırlık Soğuk Savaş konjonktürü boyunca 46 adetle sınırlıydı. Soğuk Savaş sonrası ABD hükümetlerini yöneten ilk 4 başkanın tamamı askeri müdahalede bulunmuş, onların ardından gelen 2 başkan ise bu müdahaleleri sürdürmek durumunda kalmıştır (Mazarr vd., 2016, s. 48). Bunların öne çıkanları George H. W. Bush yönetiminin Körfez müdahalesi, Clinton yönetiminin Haiti, Somali, Bosna müdahaleleri, George

W. Bush'un yönettiği iki dönemin Irak ve Afganistan müdahaleleri ve Obama yönetiminin Libya müdahalesidir. Bu müdahaleler meşrulaştırılma biçimleri ve tek taraflı idareleri itibariyle liberal uluslararasıcılık fikirleri ve çatışma çözümü girişimleri olarak tutarlılık taşımaktadır. Fakat bu tutarlılık operasyonel anlamda mevcut değildir (B. Miller, 1998, s. 73). Örneğin Körfez müdahalelerinin boyutu ve Somali operasyonu arasında ciddi kapsam farklılıkları; yine bu müdahaleler ile Bosna-Hersek operasyonu arasında ise karar alma hızı bakımından incelenmeye değer ayrılıklar mevcuttur.

Erken Soğuk Savaş sonrası konjonktürü şekillendiren ABD müdahaleleri, liberal uluslararası barış projesinin politikası olarak tanımlanabilir. Askeri kuvvet kullanmaktan çekinmeyen müdahalecilik, 1990'lar için liberal barışın altın 10 yılı tasvirine alternatif bir tanımlamayla hegemonyanın 10 yanıltıcı yılı tespitini ortaya çıkarmıştır (Litwak, 2007, s. 320). Bu anlatıya göre, 21. Yüzyıl uluslararası politikası, Soğuk Savaşın sonlanmasından çok 11 Eylül 2001 sonrası ile karakteristiğini bulacaktır (Roberts, 2008, s. 347). Özellikle Körfez müdahalesi ile dolaşıma giren Yeni Dünya Düzeni söylemi, uluslararası toplum adına saldırgan aktörleri cezalandırarak liberal barışı muhafaza etme misyonu taşımaktadır (Hansen, 2010, s. 102; Schroeder, 1994a, s. 368). Fakat bu misyon temelde kuvvet kullanımı ve zorlamaya dayalı caydırıcılık anlamı kazanmıştır. Schroeder (1994a), Körfez müdahalesini Yeni Dünya Düzeni iddiasının aksine geleneksel ve eski tip bir askeri operasyon olarak açıklamaktadır. Krahmann'a (2005, s. 532) göre ise Körfez müdahalesi liberal barışın küresel yönetişim konseptine dair bir unsur taşımamaktadır. Körfez müdahalesini takip eden Somali, Haiti ve Bosna müdahaleleri ise liberal barış projesi için daha tutarlı bir veri sunar. Liberal barış projesini yürüten hegemonik aksiyonun ilk müdahalesi olarak Körfez savaşı yerine Bosna-Hersek müdahalesinin uygun olma sebebi, bu ikinci vakanın stratejik olarak daha marjinal bir bölge olması ve ekonomik, stratejik kaynaklar anlamında büyük vaatleri olmamasına rağmen bir müdahaleye konu olmasından ileri gelmektedir. Bosna-Hersek için yapılan uluslararası müdahalenin temel motivasyonu ABD öncülüğündeki liberal uluslararası düzenin çatışma çözümü araçlarını kullanmak ve bu imaja uygun bir barış inşa etmektir. Zira önemli ölçüde bu nedenle, ABD'nin bu krize müdahalesi kararsızlığa bağlı önemli bir gecikme ile gerçekleşmiştir (Tuathail, 1999, s. 516).

Bosna-Hersek müdahalesi ve arabuluculuğu liberal barışın izlerini sürmek için Körfez müdahalesinden çok daha kompleks bir sürece sahiptir. Bu süreçte liberal barışın ana temaları ve fikirlerinin politikalara ve uygulamalara entegre edilme biçimi en iyi nihai barış anlaşmasında gözlemlenebilir. Batılı öznenin siyasi düşünce tarihine uzanan liberal uluslararası barış fikrinin kökenleri aydınlanma dönemi ve onun bir ürünü olan tarihsel ilerlemecilik fikrine uzanır. Bu düşünce üçüncü taraf aktörün, doğru yöntem ve idare biçimleri ile çatışma içindeki toplumlara barışı başarılı bir şekilde aktarabileceğine dair genel bir kanaat üretmiştir (Richmond, 2006b, s. 298). Liberal barışın dışarıdan müdahaleye bağlı barış transferini teşvik eden bu kanaati, barış süreçlerinin ve anlaşmalarının oldukça ayrıntılı ve karmaşık bir yapıda olmasını beraberinde getirmiştir. Bosna-Hersek örneğinde liberal barışın bu yönü, Dayton barış anlaşmasının ağırlıklı bir kısmını oluşturan haklar ve kurumlara dair düzenlemelerde öne çıkmaktadır. Liberal barış için Dayton Anlaşması özelinde yaptığı bir yorumda Richmond (2018, s. 308), anlaşmayı, kurumsal işleyiş prosedürlerini jeopolitiğin önüne geçiren bir liberal barış örneği olarak nitelendimektedir. Uluslararası toplumu temsil iddiası ile dahil olan aktörler, hakların yeniden dağıtımını anayasal ve kurumsal bir formda işletmekte, dolayısıyla liberal barış formu ve metodu itibariyle devletin kurumlarıyla inşasını amaçlamaktadır (Richmond, 2006b, s. 289). Buna göre, liberal barış kavramını oluşturan iki terimden ilki, dışarıdan transfer edilecek barışın normatif temellerini, ikincisi ise onun kurumsal formunu ifade etmektedir (Paris, 1997, s. 59). Bu çeşitli varyasyonları olan liberal barış ideolojisinin, çatışma çözümü sürecindeki Ortodoks halinin temelini oluşturur (Heathershaw, 2008, s. 603).

Kymlicka'ya (1995, s. 172) göre, liberalizmin uluslararası çatışma çözümüne yönelik Ortodoks prensiplerinin başında zorlayıcı olup olmamasından bağımsız olarak 3. tarafın dışarıdan müdahalesi gelmektedir. Bu müdahale, küresel yönetişim ilkesinin bir gereği olarak farklı metodolojik usuller ve araçlarla liberal barışın inşasında sorumluluk alacak devletler, uluslararası örgütler ve epistemik topluluklar arasında bir ilişki ile gerçekleştirilebilecektir. Liberal barışın müdahale üzerindeki bu uzlaşısı müdahale edilecek meseleler ve müdahalenin kapsamı hususlarında farklı varyasyonlara ayrılsalar da küresel bir sorumluluk misyonunun varlığını sergiler (Hoffmann, 1995, s. 170). Bununla birlikte liberal barış, belirli bir toplumun iç politik yapılanmasının o toplumu idare eden devletin uluslararası ilişkilerdeki barışçıl

tutumuyla ilişkisini varsayan bir siyasi kültür önermesi geliştirmiştir (Joshi vd., 2014, s. 367). Liberal temalarla şekillenen hedefler, ulusal çıkarların, bu ideolojinin normları, değerleri ve uygulamaları lehinde yeniden boyutlandırılmasını ve müdahalecilik için içeriden kaynaklanan bir motivasyon elde edilmesini sağlamaktadır. Bu etkileşimi açığa çıkaran ampirik bir çalışmada Perkins ve Neumayer (2008, s. 911), liberal ve demokratik rejimlere sahip ülkelerin, dış müdahalelere daha eğilimli olduğunu tespit etmiştir.

Liberal barış ilkelerini dışarıdan teşvik etme politikasının siyasi mantığını oluşturan, siyasal yapısına ilişkin belirli hukuki ve kurumsal düzenlemelerin devletler arası barışı mümkün kılacağı düşüncesi, tezin ikinci bölümünde detaylı olarak yer verilmiş olan aydınlanma dönemi felsefecisi Immanuel Kant'ın metinlerine uzanmaktadır (Paris, 1997, s. 59). Kant'ın cumhuriyetçi anayasalarla yönetilen devletlerin kendi aralarında barışçıl eğilimde olacağı öngörüsünün liberal barış teorisi ailesinin bir parçası olan demokratik barış kuramına ilham kaynağı olması bunun açık bir göstergesidir. Bu bakış açısı ABD'nin Soğuk Savaş sonrası çatışma çözümü pratiğine, mümkün olan her vakada demokratik hükümetler ve açık pazar sistemi ile karakterize edilen yapıların kurulması şeklinde bir işlev yüklemiştir (Hunt, 2009, ss. 17-18). Buna göre liberal barışın çatışma çözümü yöntemi bu tezde incelenen daha önceki uluslararası düzenlerin barış ideolojilerinden farklı olarak yalnızca krizlere ve ihtilaflara karşı bir reaksiyon olarak işlememektedir. Onların aksine çok daha aktif ve koşul yaratıcı bir 3. taraf rolü öngörülmesi, uluslararası politika açısından güç ve normatif rasyonalite ilişkisinin açığa çıkmasına bir örnektir. Uesugi ve Richmond (2021, s. 437) bu dönüşümü liberal barış varyasyonlarının kendi içindeki bir evriminin sonucu olarak açıklar. Yazarlara göre liberal barış projesi, uluslararası kurumların oluşturulması ve hukukun işletilmesi ile başlayan liberal uluslararasıcılığın, küresel adalet ve istikrar konuları üzerinde derinleşmiş bir aşamasına ulaşmıştır.

Liberal barışın çatışma çözümü yöntemi, Soğuk Savaş sonrası uluslararası düzenin değişen ihtilaf konuları ve tehdit algıları ile ilişkili olarak devlet içi düzenlemelere odaklanmaktadır. Çatışmaların devletler arasından devlet içi düzeye kayması ve egemenliği güçlendiren normların müdahalecilik yönünde reforma maruz kalması barış ideolojisini anayasal çözüm arayışına itmiştir. Anayasal çözümün arabuluculuk ve çatışma çözümü vakalarında uygulandığı ve konjonktürel tutarlılık sağlayan

örnekler arasında Bosna-Hersek, Brundi, Kuzey İrlanda, Lübnan, Irak, Afganistan ve Güney Afrika sayılabilir (Taylor, 2009, s. 6). Bu örneklerde takip edilen ve oydaşmacı demokrasi olarak tanımlanan anayasal çözüm prensibi ise siyasi gücün kurumlar ve kurallar aracılığıyla ihtilaf taraflarını tanımlayan kimlikler arasında paylaştırılması şeklindedir. Liberalizmin devlet erkini örgütsel paylaştırma geleneği, liberal barışın çatışma çözümü politikasına gücün kimliksel paylaştırılması şeklinde tahvil edilmektedir. Devlet içi bir kriz için yürütülen 3. taraf arabuluculuk müdahalesi liberal barış ideolojisinin hâkim olduğu dönemde, düzenin problemi ile ilişkili olarak derinden bölünmüş toplumlarda farklı etnik veya dini toplulukları hükümet ve toplumsal yapı içinde tanıma politikasına başvurmuştur. Bu liberal barış ideolojisinin derinden bölünmüş toplumlarda demokratikleşmeye ulaşma yolu olarak tercih edilmektedir (Lijphart, 1977). Oydaşmacı demokrasi planı oluşturan anayasal çözüm girişimleri, kimliksel temelde güç paylaşımını bu kimlikleri sabit ve değişmez kabul ederek yapmaktadır.

Temel birimi toplumun etnik parçaları olan güç paylaşımı uygulaması, kendi kaderini tayinin liberal bir yorumu olarak okunabilir. Bu yorum, 20. Yüzyılın idealist barış ideolojisinde imparatorluk ve sömürge sonrası toplumlar için tasarlanan millet düzeyli doktrini, 21. Yüzyılın ulus-ötesi iddialara sahip barış ideolojisinde millet-altı etnik yapılara intibaklı hale getirmiştir. Böylece ulus-üstü ya da ulus-altı birimlere kimlik tayin edici özne olma yolu açılmıştır. Ulusun bütününden ziyade parçalarına hukuki faillik vaat eden bu dönüşüm küreselleşmenin ulus devlet modeli ve onun ana meşruiyet kaynağı olan ulus kimliğine doğrulttuğu düşünülen ontolojik tehditten de meşruiyet kazanarak tarihsel konjonktürün baskın çatışma çözümü prensibi haline gelmiştir. Güç paylaşımı ile kurulan anayasal tasarım bu kimlikleri kurumsallaştırarak, etnik bölünmeyi kalıcılaştırdığı argümanı ile eleştirilmektedir (Wolff, 2012, s. 40).

Liberal evrensellik iddiasını yaygın olarak kuzey-güney sömürü ilişkisini sürdürme ajandası ya da Batı dünyasının zaferini temsil eden ve medenileştirme misyonunun devamı olarak askeri güç kullanımını meşrulaştırma aracı olarak değerlendiren yaklaşımlar da vardır (Abrahamsen, 2000, ss. 43-46; Finkenbusch, 2021, s. 164). Liberal barış projesi ise bu yöndeki eleştirilerin ötesinde amaçlanan barışın başarısı ve sorun çözme yöntemi üzerinden eleştirilmektedir. Örneğin, bir görüşe göre oydaşmacı anayasal sistemin hukuken ya da fiilen enik kimliklere dayalı bir parti ve

seçim sistemi ile çalışması, liberalizmin ana temalarına ve ilkelerinden uzak bir oluşuma hizmet edecektir (Belloni & Deane, 2005, s. 234). Bununla birlikte çok etnisiteli yapıların sürdürülebilir olmaması çatışma çözümü girişiminin barış inşasındaki başarısını adil ve kalıcı bir toplumsal çözümle sonuçlandırmakta başarısızlıkla karşılaşmasına neden olmaktadır. Bu sebeple liberal barış inşası fikrini yanıltıcı ve başarısız bulan görüşler mevcuttur. Örneğin bir görüşe göre, liberal barışın çatışma çözümü yöntemleri barışın liberal niteliğini azaltan bir stratejiye dayanır (Selby, 2013, s. 58).

Liberal barış projesinin meşruiyetini belirli normlardan alan çatışma çözümü programını eleştiren Roland Paris (2005) de liberalleşme iddiasının kurumsallaşma başarısını gölgelediğini ileri sürmektedir. Bu yorumu destekleyen Richmond (2012, s. 57) ise sorunun liberal barışın evrensel körlüğünden kaynaklandığını, dolayısıyla 3. taraf uluslararası müdahillerin barışın inşa edilmeye çalışıldığı sahada neler olduğunu tam anlamıyla göremediğini belirtmektedir. Liberal barış ideolojisinin çatışma çözümü yöntemi, bir değerler kümesine ve sosyolojik kökene bağlı olan barış tasarımını, yine o dünyanın stratejik önceliklerine dayanan barış doktrinleri ile evrenselleştirme çabasına hizmet etmektedir. Bu çaba liberal barışı küresel ölçeğe yayma düşüncesidir. Fakat bu söz konusu barış ideolojisinin felsefi kapsamını ve sorun çözme kapasitesinin sınırlarını aşan bir genişlemeye yol açmaktadır. Dolayısıyla liberal barışın evrensellik iddiası ile aşırı genişlemesi kaçınılmaz olarak onun çöküş koşullarını oluşturmaktadır.

5.3. Hegemonik Uluslarararası Düzende Arabuluculuk Mekanizması

Soğuk Savaş'tan sonra ortaya çıkan hegemonik uluslararası düzen kapsamında, bölgesel örgütler, sivil toplum kuruluşlar ve Birleşmiş Milletler gibi uluslararası kurumlar da dahil olmak üzere çatışma çözümü ve arabuluculuk için çeşitli mekanizmalar geliştirilmiştir. Liberal barış ideolojisinin bu mekanizmaların gelişimi üzerinde etkisi ise liberal müdahaleciliğin yükselişi ve BM'nin çatışmalardan etkilenen toplumlarda bu barış ideolojisinin değerlerini teşvik etme çabalarıyla ortaya çıkmıştır. Ancak liberal barış normlarının evrensel olarak uygulanabilir olmadığını ve yerel bağlamları ve kültürel farklılıkları hesaba katmadığı dolayısıyla beklenen hedeflere ulaşamadığı durumlar da mevcuttur. Liberal barış ideolojisine bağlı arabuluculuk politikasını Bosna-Hersek Savaşı süreci üzerinden analiz eden bu

bölümde de liberal barış normlarının uygulanmasında belirli zafiyetler tespit edilmektedir.

Uluslararası barış müdahaleleri, müzakere süreçleri ve arabuluculuk girişimlerinin sayısı tek kutuplu uluslararası sistemin faal olduğu Soğuk Savaş sonrası yıllarda bu dönemi 3. taraf müdahaleler açısından emsalsiz bir yere konumlandıracak kadar artmıştır. Perkins ve Neumayer (2008, s. 896), 1990'lı yıllar için bunun Soğuk Savaşın 45 yıllık tarihine oranla 3 katlık bir artış olduğunu hesaplar. Bu dönüşüm uluslararası arabuluculuk misyonu üstlenen aktör sayısının, bölgesel örgütlenmeler ve gelişmekte olan ülkelerle birlikte hegemonik lider ülke olan ABD'nin de artan katılımıyla yükselmesini getirmiştir. Uluslararası çatışmalara müdahale ve arabuluculuk girişimlerindeki bu artışla birlikte uluslararası düzenin merkezi örgütü olan BM'nin öncülüğünde başlatılan ancak ABD'nin hegemonik liderliği ile ilerleyen yeni uluslararası barış protokolü, liberal barış ideolojisine referans veren ve düzenin problemleri ile mücadeleyi amaçlayan hedefler ve politika araçları oluşturmuştur. Dönemin BM Genel Sekreteri Boutros-Ghali'nin (1992) imzasıyla yayınlanan *Barış Gündemi* başlıklı raporda uluslararası düzenin yeni barış ve güvenlik esasları ve BM'nin rolü açıklanmıştır. Ocak 1992 tarihli bu rapora göre, BM'nin uluslararası barış ve güvenliğin tesisinde 5 yeni misyonu vardır. Rapor bunları şu şekilde özetler:

1) Önleyici Diplomasi: İhtilaflı taraflar arasında güven inşası için kurulacak bilgi toplama komisyonları ve önleyici müdahale politikaları bu görevin temel araçlarıdır. Erken uyarı, bilgi toplama ve çatışmayı tetikleyen faktörlerin dikkatli bir şekilde analizini içerir. Çatışmayı önleme faaliyetleri, Genel Sekreterin "iyi niyetlerini" kullanmayı, BM misyonlarının önleyici konuşlandırılmasını veya Siyasi İşler Departmanı tarafından yönetilen arabuluculuğu kapsar.
2) Barışı Uygulama *(peace-enforcement)*: Çatışan tarafların rızasını aramayan bir ateşkes elde etme hedefi taşıyan girişimler bu görevle ilgilidir. Bu görevde, BMGK'nın onayına tabi olmak kadıyla, askeri güç kullanımı da dahil olmak üzere zorlayıcı tedbirler uygulanabilir ya da bunları uygulayacak başka bölgesel örgütler yetkilendirilebilir.
3) Barışın Tesisi *(peace-making)*: Çatışma taraflarını bir anlaşmaya ulaşmak için müzakere yapmak üzere bir araya getirme görevini kapsayan bu misyon,

BM'nin uluslararası ihtilaflar için üstleneceği arabuluculukları kapsamaktadır. BM'nin tanımına göre barışın tesisi misyonu genellikle devam eden çatışmaları ele almak için alınacak önlemleri çatışan tarafları müzakere edilmiş bir anlaşmaya getirmek için diplomatik eylemleri içerir.

4) Barışı Koruma *(peace-keeping)*: Askeri ya da diplomatik yolla sonlandırılmış bir çatışmanın yeniden canlanmasını önlemek amacıyla ve sınırlı bir operasyonel tanımla görevlendirilmiş uluslararası askeri ve diplomatik varlığın gözlemleme görevini ifade etmektedir. BM barışı koruma operasyonları, özellikle Devletin güvenliği sağlayamadığı ve kamu düzenini sağlayamadığı durumlarda kendi görevlerini ve sivilleri savunmak için güç kullanabilmektedir.
5) Barışın İnşası *(Peace-building)*: Sıcak çatışma süreci sonlandırılmış bölgelerde tarafların yeniden çatışmasını engelleyecek kapsamlı düzenlemeler ve siyasi/toplumsal altyapının oluşturulması sürecini içeren bir programdır. Barışın inşası, BM'nin uluslararası toplumun faaliyet ve sorumluluk alanını genişleten en kapsamlı ve kalıcı barış misyonudur. Barış inşası, çatışma yönetimi için tüm seviyelerde ulusal kapasiteleri güçlendirerek, çatışmaya girme veya yeniden çatışma riskini azaltmayı ve sürdürülebilir barış ve kalkınma için temel oluşturmayı amaçlar. Sürdürülebilir barış için gerekli koşulları yaratmaya yönelik karmaşık, uzun vadeli bir süreçtir. Barış inşası önlemleri, toplumun ve Devletin işleyişini etkileyen temel sorunları ele alır ve Devletin temel işlevlerini etkin ve meşru bir şekilde yerine getirme kapasitesini artırmaya çalışır.

BM'nin yeni barış gündemi Soğuk Savaş sonrasında uluslararası barışın müdahaleci bir anlam kazandığını göstermektedir. Barıştan, barışın inşasına geçiş ile ifade edilen bu dönüşüm, uluslararası barışı bir koşul ya da durum olarak değil, bir politika süreci olarak kavramsallaştırmaktadır (Heathershaw, 2008). Barış inşası misyonu, yine tek kutuplu uluslararası sistemin zamanına tekabül eden post-Vestfalyen egemenlik ve devlet yapısı tartışmaları ile normatif bir ortaklık taşımaktadır. Liberal barış bölümünde değerlendirildiği gibi, bu dönemin arabuluculuklarını oydaşmacılık, güç paylaşımı ve sivil toplum gibi, liberal barışın siyasi ve toplumsal çerçevesi şekillendirmiştir.

Knudsen (1996, s. 156) bu dönüşümü klasik Grotious'çu uluslararası müdahale düşüncesi ile açıklar. Bu düşüncenin liberal barış düşüncesine mirası meşruiyetini insan haklarının küresel düzeyde ve zorlayıcı bir müdahale ile korunması ana fikri ile kazanan bir uluslararası ittifakın barış inşası söylemi olmuştur. Yeni uluslararası düzenin korunmaması ve sürdürülmemesi halinde ortaya çıkacak tehditler, söz konusu yeni düzene taraftar olan ittifakı klasik güç dengesi politikasından farklı bir motivasyonla inşacı amaçlar etrafında bir araya getirmiştir (Schroeder, 1994a, s. 373). Soğuk Savaş sonrası uluslararası politika gündemini şekillendiren NATO'nun genişlemesi ya da ABD müdahaleciliği gibi konular liberal idealist motivasyonlara dayanması itibariyle çevreleme ya da caydırıcılık gibi geleneksel stratejilerden farklılık arz eder (Talbott, 1995, s. 24). Barışın inşası için sorumluluk iddiası bu ittifakın yeni kurumları ve aktörleri tarafından da paylaşılmaktadır. Örneğin, AGİT 1990 yılında, çoğulcu demokrasiye ve hukukun üstünlüğüne dayalı toplumların gelişmesinin, Avrupa'da kurmaya çalıştıkları kalıcı barış, güvenlik, adalet ve işbirliği düzeninin kurulmasında ilerleme için ön koşul olduğunu ilan etmiştir.

BM'nin uluslararası çatışmalara müdahale politikasını şekillendiren barış misyonları tek kutuplu uluslararası sistemde bu rollere bağlı olarak alınan kararlar, uygulanan yaptırımlar ve yürütülen operasyonların bütçe, faaliyet ve görevli asker sayısı gibi göstergelerinde birkaç katlık yükselişle paralel olarak gelişmiştir (Doyle, 2006, s. 530). Tek kutuplu uluslararası düzenin uluslararası arabuluculuğa etkisinin en belirgin örneği bu diplomasinin çok daha sık görülmesidir. Bu artışı açıklamak üzere farklı tezler ileri sürülmüştür. Öncelikle Soğuk Savaş sonrası güç dengesinin hiyerarşik bir forma dönüşmesi ile uluslararası toplum adına barış politikaları izleme olanağının önündeki kısıtlamaların kalktığı yönünde bir görüş vardır. Buna göre, uluslararası politikanın görece rekabetçi olmayan atmosferi, BMGK'nın 5 daimi üyesinin, Nambiya, Mozambik, El Salvador, Kamboçya gibi bazı kriz ve çatışmalara müdahale yönünde fikir birliğine varmalarını kolaylaştırmıştır (Iji, 2017, s. 85). Bu açıklama, bazı spesifik örnekler için geçerli gibi görünse de Körfez ya da Balkanlar gibi söz konusu 5 daimi üye devletin stratejik bir uzlaşmaya varmalarının çok daha zor olduğu bölgelerde geçerliliğini kaybetmektedir. Bu tür, uluslararası düzenin problemi kapsamında yer alan çatışmalarda yürütülen müdahale ve arabuluculuklar, büyük güçler arası bir uzlaşmanın sayesinde değil, o uzlaşmanın olmamasına rağmen gerçekleşebilmiştir.

Uluslararası barış müdahaleleri ve arabuluculukların Soğuk Savaş sonrasındaki kayda değer artışını açıklamaya yönelik başka bir tez ise, bu dönemde Soğuk Savaşı kazanmış olan batı dünyasına ait siyasal sistemin dünya geneline yayılması durumuna başvurmaktadır (Lebovic, 2004). Buna göre Soğuk Savaş sonrası gelişen demokratikleşme dalgası, çatışma çözümü ve arabuluculuklar için daha fazla aday aktörü ortaya çıkarmıştır. Tek kutuplu sistemin uluslararası politika dinamiklerine bu bölümün daha önceki başlıklarında tartışılan etkileri, bahsedilen liberal ittifakın öncüsü konumundaki ABD'yi BM merkezli barış operasyonlarının en önemli aktörü haline getirmiştir. Bu durum tek kutuplu uluslararası sistemde liberal barış prensiplerine dayanan 3. taraf müdahaleleri ve arabuluculuklarında ABD'yi müstesna bir konuma yerleştirmiştir. Örnekleri, İsrail-Filistin ve Hindistan-Pakistan savaşı ile Kuzey İrlanda, Doğu Timor ve Kıbrıs ihtilaflarında görülen ABD barış girişimleri (Turton, 2016, s. 29), BM'nin *Barış Gündemi*'nde ifade edilen misyonlar ve ilkelerin dışında, teröre karşı savaş, önleyici müdahale, demokrasileri teşvik etme ve büyük güç sorumluluğu gibi dış politika prensipleri ile desteklenmiştir (Griffiths, 2004, ss. 72-74).

Tek kutuplu uluslararası düzende, liberal barışın kuruluşu ve işleyişi için ABD'nin, BM'den daha etkin bir aktör olması, en belirgin olarak Bosna-Hersek krizinde açığa çıkmaktadır. BM, Bosna krizinin başından itibaren bir barışı uygulama misyonu ile harekete geçmiş ve bu yeni misyonun ilk tecrübesi için önemli ölçüde başarısız olan girişimlerde bulunmuştur (Lebovic, 2004, s. 917). Bosna-Hersek krizinin BM barış misyonu için başarısızlıkla sonuçlanması, liberal barışın ABD liderliğine ihtiyaç duyduğu düşüncesini pekiştiren bir gelişmedir (Morales, 1994, s. 94). Bosna krizi, çıkarların yeterince açık ve önemli olmaması veya kendisine yönelik tehdidin yeterince net olmaması nedeniyle ABD dış politika seçkinlerinin Amerikan gücünün kullanılmayacağını düşünmesine neden olmuştur. Bu algıya göre, güç kullanmanın maliyeti, olası faydaları aşacağı gerekçesiyle çatışmayı çözme sorumluluğu BM'ye bırakılmıştır (Iji, 2017, s. 86; Morales, 1994, s. 93). Büyük ölçüde Batı Avrupa devletlerini içeren Bosna'da konuşlanmış BM barış gücü, sonunda başarısızlığa mahkum olan bir arabuluculuk süreci başlatmıştır. Bununla birlikte BM bünyesinde alınan kararlar ve yürütülen faaliyetlere dayalı uluslararası çatışma çözümü ve arabuluculukların sayısındaki artış erken Soğuk Savaş sonrası dönemin ardından yerini bir başarısızlık trendine bırakmaya başlamıştır.

1990'lı yıllarından ardından artan bu eğilim, BM'nin arabuluculuk rolü, profili ve etkinliğinin azaldığını ortaya koyar (Iji, 2017, s. 83). BM, arabuluculuk girişimlerinin ilk aşamalarında başarılı olsa bile sürecin ilerleyen kısımlarında etkinliğini kaybetmektedir. BM'nin kompozit yapısı ve özellikle 5 daimi Güvenlik Konseyi üyesi ülkenin çıkar çatışmasına konu olan vakaların artması bu durumun açık sebeplerinden biridir. Bunun dışında bu durum uluslararası meselelerde arabuluculuk yapmaya istekli aktör sayısının artışıyla da ilgili olabilir, fakat arabulucu aktör çeşitliliğinin artması tutarlı bir liberal barış programı izleme imkânını azaltmakta ve uluslararası barışın tek kutuplu sistemdeki temellerine yönelik bir risk üretmektedir. Hoffman'a (1995, s. 172) göre sorunun kaynağı, BM'nin bir kurum olarak bir yanda uluslararası barışı devlet içinde inşa edilecek bir siyasi yapıya bağlı kılan liberal vizyon ile, diğer yanda ise geleneksel devlet egemenliğinin sorunlarını gidermeyi amaçlayan bir post-Vestfalyen devlet sistemi öngörüsü ile hareket etme çelişkisi yaşamasıdır. Zira BM, devletlerin iç işlerine karışmamak ve egemenliklerini korumak gibi temel ilkelerini de dikkate alarak, siyasi sistemlerin liberalleştirilmesi gibi müdahaleci politikalar da benimseyebilir. Ancak, bu politikaların amacı, çatışmanın çözümüne ve barışın sağlanmasına katkı sağlamak ve demokratik sistemlere sahip olmamanın tek başına bir müdahale sebebi olmadığını unutmamak gerekir. Yine de söz konusu gerilim BM'nin barış inşası ve çatışma çözümü yaklaşımları için bazı içsel çelişkiler üretebilmektedir.

Bu iki yaklaşım arasındaki gerilim, BM'nin barış müdahalelerini yönlendirmesi için normatif bir çelişki ve uygulama zorluğu anlamına gelmektedir. Söz konusu normatif çelişki, uluslararası normlar, kurallar ve hukuki formların ne ölçüde ve kim adına zorlanacağı üzerinde yeni bir tür Realizm-İdealizm tartışması yaratmaktadır. Uluslararası ihtilaflarda haklı ve haksız tarafın belirlenmesi ve barışa zorlama operasyonları ile yürütülecek arabuluculuk stratejisinin seçimin gibi hususlarda hangi kriterlerle karar verileceği bu tartışmanın konjonktürel galibi tarafından belirlenmektedir.

5.4. Düzenin Problemi: Parçalanan Doğu Bloku, Devlet Dışı Aktörler ve Küresel Dönüşümün Yönetimi

Soğuk Savaş sonrası uluslararası düzen, nükleer silahsızlanma ve mevcut uluslararası hukukun kurumları ile birlikte devamı anlamında olumlu bir ortamla karşılaştı. Fakat

devletler arası ilişkiler için geçerli olan bu intiba yerini, tehdit ve çatışmanın türünün dönüşerek devlet-içi düzeye sirayet etmesi ile birlikte yeni bir istikrarsızlık algısına bıraktı. Bu dönüşüm 20. Yüzyıl uluslararası düzeninin kurumları ve çatışma çözümü yöntemleri itibariyle yönetmek ve çözmekte formasyon ve tecrübe eksikliği yaşadığı, başka bir ifadeyle BM sözleşmesinin kapsamı dışında kalan çatışma durumları ve uluslararası krizler ile ortaya çıkmıştır (Graham, 1992, s. 93). BM merkezli uluslararası düzen kurumları, idealist barış düzeninin yeni problemleriyle karşı karşıya kalmaları sebebiyle zorlanmaktadır. Bu durum, tek kutuplu sistemin hegemonik aktörü olan ABD'nin, Soğuk Savaş sonrası 20 yılın 12'sini savaşta geçirmesinin sebepleri arasında da sayılmaktadır (Monteiro, 2009, s. 12).

1990'lı yıllarla birlikte devlet içi çatışmaların devletler arası çatışmaların sayısını geçmesi istatistiksel verilerle desteklenmektedir (Weiss, 1994, s. 127). Wallensteen ve Sollenberg'in (1997, s. 339) tespitine göre 1989-1996 arasındaki 8 yıllık dönemde ortaya çıkan 101 çatışmanın yalnızca 6 tanesi devletler arasında cereyan etmiştir. Aynı çalışmada işaret edilen bir başka anlamlı ilişki ise söz konusu çatışma ve savaşların mekânsal dağılımı hakkındadır. Buna göre söz konusu çatışmalar ağırlıklı olarak eski 2. Dünya ve 3. Dünya bölgelerinde gerçekleşmiştir. Bunlardan özellikle eski 2. Dünya tanımına uyan bağımsızlık kazanmış Doğu Bloku ülkeleri, ABD ve Avrupa topluluğunun siyasi nüfuz alanını ilgilendiren kriz ve çatışmalara maruz kalmıştır. Sovyet tehdidinin yerini iç savaşlar ve yerel çatışmalarda tehlike altına giren bölgesel siyasi ve ekonomik istikrarsızlığın aldığı bu dönemde eski Doğu Bloku ülkelerinin istikrarsızlık potansiyeli Avrupa ve ABD merkezli liberal barış düzeninin en acil ve kompleks stratejik sorununu oluşturmuştur (Richard Holbrooke, 1995).

Sonuç olarak tek kutuplu uluslararası sistem ve liberal barış ideolojisinin 1990'larla birlikte, uluslararası düzenin bütününe yönelik tehdit olarak gördüğü en önemli problem, çatışmaların devletler arasından devlet içine kayması ve eski Doğu Bloku ülkelerinde ortaya çıkan kriz dalgaları olarak özetlenebilir. Liberal barışın kurucu aktörlerini sistemik düzeyde harekete geçiren gelişme, düzenin problemi tanımını doğrulayan Yugoslavya iç savaşı olmuştur. Kasım 1991'de BMGK gündemine giren bu iç savaş, ilk defa bir devlet içi çatışma için BM gücü kullanılarak yapılacak müdahalenin gündeme gelmesine ve görüşülmesine yol açmıştır. İç politik

gelişmelerin, uluslararası düzenin ve barışın meselesi haline geldiğini gösteren bu gelişme BM için çığır açıcı bir karar olarak yorumlanmıştır (Graham, 1992, s. 93).

Liberal barış ideolojisi olarak kavramsallaştırılan uluslararası yönetişim mimarisi, dışarıdan müdahale ile ve belirli değerler kümesi ışığında yürütülen devlet içi siyasal düzenlemeleri, post-komünizmin caydırılması ve demokratikleşme yoluyla uluslararası topluma entegrasyonu güçlendirme amacıyla parçalanan Doğu Bloku çatışmalarına yoğun bir ilgi göstermiştir. Örneğin, liberal barışın BM, AGİT, NATO gibi tüm kurumları ve Avrupa Topluluğu ya da ABD gibi geleneksel aktörleri, Yugoslavya krizlerine kolektif bir tutumla devlet içi bir çatışmaya müdahalede bulunmuş ve etkili bir arabuluculuk diplomasisi yürütmüştür (Hoffmann, 1995, s. 170). Tezin 3. Bölümünde Avrupa Uyumu düzeninin problemi olarak tanımlanan Doğu Sorunu ile kesişen bir coğrafi çerçevede gerçekleşen çatışmalara kendi başına değil, uluslararası düzene etkileri açısından önem kazandıran paradigma, bu defa da geçerliliğini sürdürmektedir. Yine uluslararası düzenin hâkim aktörlerini bir barış ideolojisi ile harekete geçiren, çatışmanın kendisi değil, düzeni bütününe yönelttiği tehdit yani düzenin problemi olmuştur. 1990'larda güç dengesi yoluyla uluslararası düzeni koruma amacının nesnesi olan Doğu Avrupa ve Balkanlar bölgesi liberal barış ideolojisi için, uluslararası düzene siyasi uyumunun sağlanması gereken coğrafya olarak kabul edilmiştir.

Bu dönüşümün Batı demokrasilerini Doğu Avrupa'da liberal reformlara zorlamasına kaldıraç sağlayan önemli bir boyutu da bölgedeki eski Doğu Bloku ülkelerinin Avrupa Topluluğu'na girme arzusu ve bu arzunun muhatabının teşviki ile karşılık görmesidir (Kymlicka, 1995, s. 168). Uluslararası politikada Doğu-Batı geriliminin sonlanmasının ardından ortaya çıkan, Dağlık Karabağ, Çeçenistan, Bosna-Hersek, Kosova gibi uluslararası krizlerin önemli bir kısmı Eski Sovyet ya da Yugoslavya sınırları içerisinde gerçekleşmiştir. Bu krizler aynı zamanda uluslararası toplumun müdahale ve kontrolde en çok zorlandığı ve liberal barışın tesisinin en düşük oranda karşılık bulduğu ihtilaf alanları olmuştur. Doğu Bloku sınırlarının ve siyasi organizasyonunun yeniden düzenlenmesi, Azerbaycan, Tacikistan ve Çeçenistan'da bir tür medeniyetsel çatışma sahası ile karşı karşıya gelmiş, Yugoslavya'nın ardından ise Sırpların yayılmacılığı nedeniyle bu çatışmayı Balkanlar'ın medeniyetsel fay hattına uzatmıştır (Murden, 2002, s. 196). Benzer şekilde Huntington (1996, s. 308) da, yeni uluslararası düzeni kültürel kimliklerin etnik ya da dini medeniyetlere ait

olduğu ve kültürel yakınlıklar ya da farklılıkların devletlerin ittifaklarını, düşmanlıklarını ve politikalarını şekillendirdiği bir potansiyel çatışma tehlikesi altında tasavvur ederken gözlemlediği coğrafi kapsam itibariyle, liberal barış ideolojisine yönelik düzenin problemi tanımı ile uyumluluk göstermektedir. Huntington'a (1996, ss. 126, 157) göre, Avrupalılar Balkanlarda yeni bir Müslüman devletin oluşumunu engelleme kaygısı ile hareket etmiştir. Düzenin probleminin ana mekanlarından olan Eski Yugoslavya coğrafyasında gerçekleşen ve saldırgan aktörün söylemleri itibariyle medeniyet kimliklerine önemli göndermeleri olan Bosna-Hersek savaşı, ABD'nin liberal barışı muhafaza etme kaygısı ile Avrupa'nın medeniyetsel reflekslerini bir noktada buluşturmuş gibi görünmektedir. Bosna-Hersek krizinin bu boyutu, tezin vaka incelemesi başlığında detaylı olarak tartışılacaktır.

Kagan'a (2005, s. 63) göre ABD'nin düzenin probleminin coğrafi sınırlarını çizen Balkanlar'daki çatışmaya müdahale etmesi, bu çatışmanın NATO için bir tehdit olarak algılanması ile mümkün olmuştur. ABD müdahalesinin temel motivasyonunu düzenin problemi ile ilişkilendiren bu çıkarım, Bosna-Hersek müdahalesini ulusal çıkarlara değil ahlaki ilkelerle ilişkilendiren ABD dış politika elitinin aslında uluslararası düzenin temel yapıtaşlarından olan ve liberal barış ideolojisini BM'den daha fazla misyon edinen Atlantik ittifakının muhafazası kaygısıyla hareket ettiğini göstermektedir. Zira söz konusu askeri müdahaleyi idare eden ABD'li general Clark (2001, s. 430), Bosna-Hersek operasyonunda hiçbir hedefin NATO işbirliğinden daha önemli olmadığını ifade etmiştir. Miller'e göre ise Balkanların Soğuk Savaş sonrasında ABD'nin jeopolitik çıkar algısının dışında kalmasına rağmen kapsamlı bir müdahalenin gerçekleşmesi, idealist çıkar algısının benimsenmesiyle ilgilidir. Bu, uluslararası barışı ayakta tutan norm, prensip ve ahlaki değerleri korumak için ona yönelik saldırganlığı önlemek şeklindedir (B. Miller, 1998, s. 95). Yugoslavya krizinin NATO'nun uluslararası etkisini artırdığı, Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) gibi alternatif ve liberal barış ile uyumsuz girişimlerin etkinliğini ise azalttığı yönündeki argümanlar bu değerlendirme ile uyumludur (İşyar, 2020, s. 201). Bölgesel istikrarı tehdit eden ve diğer büyük güçlerin askeri güç projeksiyonunu tahrik etme potansiyeli taşıyan bir çatışma olarak Bosna-Hersek Krizi, NATO'ya kendi bütünlüğünü ve kapasitesini koruma misyonu yüklemiştir (Mastanduno, 1997, s. 69). Burada tek kutuplu uluslararası sistemin bir büyük güç savaşının ardından

ortaya çıkmamasının, ABD'yi daha önceki uluslararası düzen inşa eden aktörlerden farklı olarak, kendi kurumlarına karşı muhafazakar bir tutuma yönlendirmiştir.

Tek kutuplu uluslararası sistemdeki hegemonik aktörün müdahaleci doktrinini oluşturan liberal barış ideolojisinin faaliyet sahasını ve içeriğini tanımlayan en önemli unsur, kendisine yönelik tehdidin kapsamını belirleyen düzenin problemine dair algılardır. Liberal barışı neyin tehdit ettiğini ve bu barışın neyi başarmak istediği yönündeki soruların yanıtı, düzenin problemine yönelik müdahaleler ile birlikte ve onlarla eş zamanlı olarak verilmiştir. Uluslararası düzen, barış ideolojisi ve düzenin problemi arasındaki ilişki tezin bir sonraki başlığı olan Bosna-Hersek arabuluculuğu vaka analizinde ayrıntılı olarak tasvir edilmektedir.

5.5. Liberal Barışın Arabuluculuk Pratiği: 1995 Bosna-Hersek Arabuluculuğu

5.5.1. Yugoslavya İç Savaşı ve Bosna-Hersek Krizi

Yugoslavya'nın dağılma sürecine girmesiyle başlayan Bosna-Hersek krizi, uluslararası çatışma çözümü, arabuluculuk ve barış süreci politikalarının en etkin ve sonucu itibariyle belirleyici olduğu vakaların başında gelir. Tek kutuplu uluslararası sistem ve liberal barış ideolojisinin çeşitli aşamalarda harekete geçen tüm aktörleri ve kurumları, Bosna-Hersek krizinin ilk anından, nihai barış anlaşmasına kadar bu çatışmaya doğrudan müdahil olmuştur. Uluslararası toplum adına yürütülen müdahaleler NATO tarihindeki en büyük askeri operasyonu, BM, Avrupa Topluluğu, AGİT, ABD gibi farklı aktörlerin arabuluculuk girişimlerini kapsar. Uluslararası toplumu temsil iddiasındaki kurum ve aktörlerin Bosna-Hersek vakasındaki nüfuzu yalnızca çatışma süreci ile sınırlı kalmamış, 1995 yılı sonunda imzalanan Dayton Barış anlaşması ile liberal barışın, barış inşası boyutu kapsamında oluşturulan Yüksek Temsilcilik Ofisi (YTO) benzeri anayasal kurumlar aracılığıyla süreklilik kazanmıştır. Anayasal kurumlar dışında ise BM uluslararası polis kadrosu ile, NATO askeri güvenliği sağlamakla görevli birlikleri ile, AGİT, seçimlerin örgütlenmesi ve silahsızlanmanın gözlemlenmesi ile, AB ise, ülkenin yeniden imarı ile ilgili görevleri ve yetkileri itibariyle bu sürekliliğe katkı sağlamaktadır.

Bosna-Hersek krizine yönelik oldukça kapsamlı ve nitelikli bir literatür bulunmaktadır. Bu birikimi oluşturan araştırmalar, ABD, Rusya Federasyonu ya da Avrupa ülkelerini konu edinen dış politika analizi çalışmaları, Soğuk Savaş sonrası

Avrupa'nın bölgesel güvenliğine yönelik alan çalışmaları, çatışmanın sebeplerine yönelik tarihsel ve sosyolojik araştırmalar, çatışma çözümü ve arabuluculuk süreçlerine yönelik analizler ve Dayton Barış Anlaşmasını konu edinen hukuki değerlendirmeler gibi genel başlıklar altında yürütülmüştür. Tezin bu bölümünde ise Bosna-Hersek krizi, uluslararası arabuluculuğun tek kutuplu uluslararası sistemdeki tarihsel formunu ve liberal barış ideolojisinin çatışma çözümü tecrübesini temsil eden bir vaka olarak değerlendirilmektedir. Liberal barışın anayasal ve kurumsal düzenleyici ilkelerine yönelik tespitler ve farklı aktörlerin arabuluculuk diplomasilerini karşılaştırmaya yönelik kavramsallaştırmalar arabuluculuğun tarihsel gelişiminde yeni bir aşamayı şekillendiren konjonktüre referanslarla oluşturulacaktır. Böylece bu bölümün, siyasi düşünce, hukuk, diplomasi tarihi ve uluslararası politika analizini sentezleyen bir uzun sürecin parçası olarak kurgulanması amaçlanmaktadır. Bölümün ilerleyen kısmında, krizin genel kronolojisi dışında onu ortaya çıkaran sebeplere dair alternatif açıklamalar, arabuluculuk girişimleri, barış planları ve nihai barış anlaşması bu çerçeve içinde özetlenecek ve bu vakadaki uluslararası arabuluculuk diplomasisini önceki konjonktürlere yakınlaştıran ve onlardan uzaklaştıran faktörler sebeplerini açıklamaya yönelik önermelerle birlikte ortaya koyulacaktır.

Yugoslavya'nın dağılması sürecinde ortaya çıkan ayrılıkçı çatışma ortamı şu şekildedir:

1. Yugoslavya'dan ayrılmak isteyen Slovenya, Hırvatistan, Bosna-Hersek ve Makedonya;
2. Hırvatistan'dan ayrılmak isteyen Hırvatistan Sırp Cumhuriyeti (Krayina Bölgesi);
3. Bosna-Hersek'ten ayrılmak isteyen Bosnalı Sırplar ve Hersek-Bosna Cumhuriyeti (Bosna'lı Hırvatlar)
4. Sırbistan'dan ayrılmak isteyen Kosova Arnavutları.

Bu krizlerden biri olan Bosna-Hersek savaşı, bir siyasal sistemin çalışma ve işleyiş kapasitesini kaybetmesi ile ortaya çıkmıştır. Bu siyasal sistem 1945'ten 1980'lere kadar söz konusu kapasitesini istikrarlı bir şekilde sürdürebilmiş olan Yugoslavya Komünist rejimidir. Devlet başkanı Josip Broz Tito'nun idaresindeki döneme tekabül eden bu süreç başarısını önemli ölçüde, sekiz ana grup olan, Slovenler, Müslümanlar, Sırplar, Hırvatlar, Arnavutlar, Makedonlar, Karadağlılar ve Macarlar arasındaki etnik

çekişmenin, hukuki, yapısal ve sistemik faktörlerin yardımıyla kontrol altına alınmasına borçludur (Von Hippel, 2000, s. 128). Soğuk Savaş sonrası konjonktürel geçiş dönemi, bu faktörlerin ortadan kalkmasıyla Balkanları yeniden uluslararası düzen için aciliyet taşıyan bir tehdit kaynağına dönüştüren gelişmelere yol açmıştır. Bu gelişmeler, 1990 yılı sonunda Yugoslavya'nın ana etnik gruplarından biri olan Slovenya'nın bağımsızlık referandumu, 1991 Haziran'ında Hırvatistan ile birlikte Yugoslavya'dan bağımsızlık ilanı ve 1992 yılı başından itibaren Bosna-Hersek sınırları içindeki çatışmalarla başlamıştır (Hammond, 2018).

1974 tarihli Yugoslavya Anayasası, Yugoslavya Federasyonu'nu oluşturan cumhuriyetlerin kendi kaderini tayin ve federasyondan ayrılma hakkı için hükümler içermektedir. Ancak ilgili maddeyi ve Yugoslav anayasa doktrinini yakından inceleyen çalışmalarda da gösterildiği gibi bu anayasal hakkın varlığı ve sürdürülebilirliği büyük bir belirsizlik taşımaktadır (Bagwell, 1991). 1974 Anayasasındaki ayrılma hükmü, ayrılma hakkından Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti'nin kuruluşunun öncülü olarak söz eder, ancak alıntılanan maddeden de görülebileceği gibi, bu hakkın devam edip etmediği açık değildir:

> Yugoslavya ulusları, Ulusal Kurtuluş Savaşı ve Sosyalist Devrim'de tüm ulusların ve milliyetlerin ortak mücadelesinde özgürce ifade ettikleri irade temelinde, ayrılma hakkı da dahil olmak üzere her ulusun kendi kaderini tayin hakkından hareket ederek ve tarihsel emellerine uygun olarak, kardeşliklerinin ve birliklerinin daha fazla sağlamlaştırılmasının ortak çıkarları olduğu bilinciyle, birlikte yaşadıkları milliyetlerle birlikte, özgür ve eşit milletlerden ve milliyetlerden oluşan federal bir cumhuriyette birleşmişler ve çalışan insanların sosyalist federal devlet devletini kurmuşlardır.

Bu maddeyi Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti'ni oluşturan federal birimlerin Anayasa'ya uygun olarak ayrılma hakkı da dahil olmak üzere kendi kaderini tayin etme hakkının mevcut olduğu şeklinde yorumlamak mümkündür. Nitekim, Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) tarafından 1991 yılında Yugoslavya'nın parçalanması sürecinin yönetimi için oluşturulan Yugoslavya Konferansı Tahkim Komisyonu (bu bölümün ilerleyen kısmında Badinter Komisyonu olarak ifade edilecektir) söz konusu maddeyi bu yönde yorumlamıştır.

1990'larda, Hırvatistan, Slovenya, Bosna-Hersek, Kuzey Makedonya gibi Yugoslavya'dan ayrıldığını ilan eden ülkeler genellikle kendi kaderini tayin etme ve federasyondan ayrılma hakkı için anayasal hükümlerin yanında, tarihsel ve etnik gerekçeleri ileri sürmüştür. Ancak bağımsızlık süreçleri genellikle siyasi çatışmalar, şiddet ve askeri müdahalelerle şekillenmiştir. Bosna-Hersek savaşı ise resmi olarak, bu ülkenin bağımsızlığının AT tarafından tanındığı 6 Nisan 1992 ile Dayton Barış anlaşmasının imzalandığı 21 Kasım 1995 yılları arasında sürmüştür. Bu dönemi kapsayan kronoloji, metnin ilerleyen kısmında görüleceği gibi, uluslararası düzeni temsil eden aktörlerin sahadaki gelişmeleri geriden takip ettiğini ve bundan dolayı krizi gerçekleşmiş, bir anlamıyla verili, bir durum olarak algılama baskısıyla karşılaştığını açığa çıkarmaktadır.

Bosna-Hersek üç halktan oluşan bir ülkedir. Bosna-Hersek'te yaşayan üç farklı grup olan Boşnaklar, Hırvatlar ve Sırplar, her ne kadar aynı Slav kökenine sahip olsalar da farklı etnik kimliklere sahiptirler ve ayrı ayrı kültür, dil ve tarihleri vardır. Bu nedenle, Bosna-Hersek'teki söz konusu halklar etnik gruplar olarak tanımlanabilmektedir. Burada etnik grup ile kastedilen kültürel farklılıkları olan gruplar vurgusudur. Bu üç halktan ikisinin ülkeden ayrılarak komşu akraba devletleri ile birleşmek istemeleri, üçüncüsü olan Bosnalı Müslümanların ise hem bu iki ayrılıkçı gruba hem de onların birleşmek istediği iki bağımsız devlete karşı ülkenin toprak bütünlüğünü savunmasını içeren devlet içi çatışma ortamı Bosna-Hersek Krizinin en yalın tanımı olarak kullanılabilir. Bu denklem, ayrılıkçılık, devlet otoritesinin kaybı ve uluslararası çatışma gibi farklı şiddet boyutlarını içermektedir. Bağımsızlık ilanı sırasında, yani çatışmanın şiddetlenmesinden hemen önce bu üç halktan Bosnalı Müslümanlar 4,3 milyon civarındaki toplam nüfusun 1.9 Milyon ile yaklaşık %43'ünü, Sırplar 1 milyon 300 bin ile %31'ini, Hırvatlar ise 750 bin ile %17'sini oluşturmaktadır (Bieber, 2006, s. 29; Burg & Shoup, 1999, s. 70). 1995 yılına gelindiğinde Bosna Savaşının sonucu olarak bu sayılar sırasıyla, 1.2 Milyon, 987 bin ve 468 bin'e düşerek, ülkenin toplam nüfusunun can kayıpları ve ülkeden çıkmak zorunda kalan mülteciler nedeniyle yaklaşık 1.5 Milyon kadar azalmıştır.

Bosna'da bu düzeyde kayıplara yol açan savaşın neden ortaya çıktığına dair farklı tezler ileri sürülmüştür. Bunları 3 başlık altında toplamak gerekirse, en çok taraftar bulan ilk görüş, çatışmayı uzun geçmişe dayanan etnik düşmanlığın Soğuk Savaş sonrası konjonktürde yeniden canlanması olarak düşünmektedir. İkinci görüş ise

sorunun kaynağını eski Yugoslavya Federasyonu adına hareket eden Sırbistan'ın bağımsız bir devlete doğrudan ya da dolaylı olarak saldırgan tutumu olarak kabul eder. Bu düşünce BMGK'nin 57 nolu kararında resmiyet de kazanmıştır. Bu karar, Bosna'da asıl saldırganın Sırbistan ve Karadağ olduğunu, bu ülkelere ticari ambargo uygulayarak ilan etmiş olmaktadır.

Savaşın sebebine ve saldırganın kim olduğuna dair tanımlamalar, uluslararası toplumu oluşturan kurum ve aktörlerin krize karşı tutumunu, çatışma çözümü süreçlerini ve arabuluculuk stratejilerini doğrudan etkileyen bir faktördür. Özellikle arabuluculuk süreçlerinde, tarafsızlık ve çatışmanın yayılmasını önlemeye yönelik tedbirleri belirleme konuları saldırganın ve çatışmanın sebebinin tanımlanmasıyla doğrudan ilgilidir. Bu mesele aynı zamanda Bosna krizindeki arabuluculuk sürecinin karşı karşıya kaldığı 4 büyük ikilemden ilkini oluşturmaktadır. Bu, krizin bir iç savaş mı yoksa devletler arası savaş mı olduğu yönündeki çelişkili yaklaşımlarla ilgilidir. Çatışmanın büyük bir bölümü, Bosna sınırları içerisindeki Bosnalı Sırplar, Bosnalı Hırvatlar ve Bosnalı Müslümanlar arasında gerçekleşmiş olsa da özellikle Hırvatistan ve Karadağ ile eski Yugoslavya'nın askeri mekanizmasını kontrol eden Sırbistan'ın savaşa doğrudan müdahalesi süreci bir uluslararası savaş tanımına yaklaştırmıştır. Buna rağmen Bosna Savaşında ise krizi uzun geçmişe dayalı etnik düşmanlıkların bir mirası olarak gören etnik savaş perspektifi daha çok Avrupa'da baskın olan görüş olarak kabul edilir (Hammond, 2018, s. 52). Eğer bu çatışma, etnik düşmanlıklara dayalı bir iç savaşsa, söz konusu etnik grupların her biri eşit düzeyde sorumlu tutulacak ve 3. taraf müdahaleleri ya da barış süreçleri her üç tarafa da eşit derecede tedbirler dayatacaktır.

Bosna Savaşının ilk aşamalarında diplomatik inisiyatifi üstlenen Avrupalı devletler ve AT ya da AGİT gibi kurumların iç savaş tanımını eleştiren ve savaşın sebebine dair ikinci açıklamayı oluşturan Sırp Saldırganlığı perspektifi ise bu politikaları tehlikeli bir yatıştırma tutumu olarak değerlendirmektedir. Buna göre şiddetin esas sorumlusu olan Bosnalı Sırplara ve Sırbistan'a yönelik doğrudan tedbirler ve Bosna'nın birliğini korumayı amaçlayan politikalar şiddet ortamının sonlandırılması için daha etkili olacaktır. Bu yaklaşım ise özellikle ABD ve NATO'nun konuya ilgi göstermesiyle birlikte savaşın ilerleyen aşamalarında ağırlık kazanacaktır. ABD diplomasisine, müdahale ve arabuluculuk süreçlerine yön veren düşünce, krizin bir bölgesel güç boşluğundan kaynaklandığı ve uluslararası politika konjonktürünün bir

yan etkisi olarak ortaya çıktığı şeklindeki değerlendirme olmuştur. Buna göre Bosna krizi diğer yüzlerce etnik çatışmadan biri olmaktan öte bir köklülüğe sahip değildir. İç savaş ve uluslararası savaşa yol açan saldırganlık şeklindeki alternatif açıklamalar, uluslararası düzeni temsil eden farklı aktörler kadar, çatışmanın taraflarının da kendi içinde farklı pozisyonlar aldığı bir husus olmuştur. Buna göre, özellikle Sırbistan çatışmayı bir etnik ayrımcılıkla mücadele ve iç savaşın sonlandırılması girişimi olarak tanımlarken, Bosna-Hersek hükümetini temsil eden Bosnalı Müslümanlar ülkenin dışarıdan bir saldırıya uğradığının kabul edilmesi hususunda ısrarcı olmuşlardır. Bosna hükümetinin bu iddiası, yakın dönemde farklı coğrafyalarda ortaya çıkan ana ülke uzantısı topluluk radikalizmi olarak adlandırılabilecek, Ermenistan-Dağlık Karabağ ya da Yunanistan-Kıbrıslı Rumlar, vakalarıyla da örtüşmektedir.

İç savaş perspektifi ve uluslararası çatışma perspektifine dair ayrıma çatışma çözümü ve uluslararası müdahale açısından önem kazandıran bir başka nokta da, çatışmanın nedeninin ne kadar köklü ya da aşılabilir olduğu hakkındaki kanaatleri şekillendirmesidir. İç savaş perspektifi, çatışmanın ana nedenini etnik farklılıklar olarak gördüğü için, krizin doğal çözümünü etnik grupların birbirinden tamamen ayrılması olduğu yönünde bir mantık çağrışımı yapmakta, uluslararası çatışma perspektifi ise, bunun aksine yayılmacı milliyetçiliğin ve şiddete olanak kazandıran düzensizliğin giderilmesi ise sorunun çözülebileceğine dair inanç inşa etmektedir (Campbell, 1998, s. 267). Bosna meselesinde 1995 yılı itibariyle faaliyetleri yoğunlaşan ve Dayton Barış Anlaşmasına giden yolu hazırlayan ABD arabuluculuk misyonunun lideri konumundaki Richard Holbrooke (1998, s. 22), barış tasarımlarını şekillendiren bu yaklaşım farklarının önemini açıkça ifade eder. Diplomata göre, özellikle ABD'li uluslararası ilişkiler uzmanı Robert Kaplan'ın (2005) *Balkan Ghosts: A Journey Through History* başlıklı kitabı, Bosna krizinin köklü bir tarihe dayandığı bu nedenle de dışarıdan müdahaleler ile asla çözülemeyeceği fikrinin ABD'de popülerlik kazanmasına yol açmıştır. Söz konusu kitabın Balkanlar'daki sorunların köklerinin derinlerde olduğu ve dış müdahale yoluyla kolayca çözülemeyeceği şeklindeki ana argümanı, bölgede çeşitli etnik grupların yüzyıllardır güç ve toprak mücadelesi içinde olduğunu öne sürmüştür.

Etnik savaş ve çözülmesi imkânsız bir çatışma yaklaşımının Avrupa'da yaygın olması ise, meselenin tarihsel/medeniyetsel bir çerçeve içinde görüldüğünü

yansıtmaktadır. Bu durumda, oldukça doğal bir düşmanlık ürettiği düşünülen üç toplumlu yapının barışçıl bir şekilde yaşamasını beklemek anlamsız olacak, bu doğal sorunun yine doğal olan tek çözümü ise, ülkenin üç grup arasında parçalanması olacaktır. Avrupa diplomasisinin çatışmaya yönelik tedbir ve uygulamaları kadar barış planlarına ve arabuluculuk girişimlerine de esin kaynağı olan bu düşünce geçerliliğini sahaya dair tarihsel gerçekler açısından büyük ölçüde kaybetmektedir. Bu kriz için dışarından yapılabilecek hiçbir şey yoktur düşüncesini teşvik eden tarihsel köklere dayanan iç savaş tanımlaması aslında Bosna'nın kendi toplumsal ve tarihsel yapısı ile çelişen bir önyargıdan ibarettir. Zira bölgenin yüzyıllara uzanan siyasi tarihi söz konusu üç toplumun etnik, fiziksel ve kültürel ortaklıklarının yanında köklü bir birlikte yaşama tecrübesine sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Bosna-Hersek'in bağımsızlığının kabulü sonrasında başlayan şiddetli çatışmalardan hemen önce dahi, bu grupların ülke genelinde birbirine yakın oranlarda ve oldukça heterojen bir şekilde yaşadığı ve ülkede etnik kimliğe dayalı bir yapının olmadığı bilinmektedir. Etnik kimlik ve mekân ilişkisi aslında savaşın ürettiği, çatışmalarla birlikte ortaya çıkan ve kurumsallaşan bir ilişkidir (Bieber, 2006, s. 2).

Bosna krizinin şiddetli bir çatışmaya dönüşmesinin 3. sebebi olarak ileri sürülen ve Bosna meselesine ilişkin literatürde önemli bir pozisyon kazanan başka bir görüş ise, sorunun uluslararası toplumun hatalı tavırlarından ve kararlarından kaynaklandığını iddia etmektedir. Buna göre Batı dünyası, eski bir ideolojik rakibi olan Yugoslavya'nın parçalanmasını desteklemiş ve bu parçalanmayı, Yugoslavya'dan ayrılan ülkelerin bağımsızlıklarını tanıyarak meşrulaştırmıştır. Özellikle Avrupa ülkelerinin Yugoslavya politikasına dikkat çeken bu görüşün temsilcileri, AT'nin Hırvatistan ve Slovenya'yı tanıması için hukuki altyapıyı oluşturan Badinter Tahkim Komisyonu'nun, Yugoslavya iç sınırlarını uluslararası sınır olarak kabul etmesini en önemli hataların başında görmektedir (D. Chandler, 2000; Hudson, 2003; Johnstone, 2002; Thomas, 2003).

5.5.2. Avrupa Merkezli Çatışma Çözümü ve Arabuluculuk Girişimleri

Avrupa Topluluğu'nun Yugoslavya'nın dağılması süreci ile birlikte başlayan hukuki tartışmalara ve şiddet ortamına yönelik ilk politikası Yugoslavya Konferansı'nın kurulması olmuştur. Bu konferansın, söz konusu sorunla ilgili en somut girişimi ise kendi bünyesinde, Yugoslavya Federasyonu'nun geleceğinin belirlenmesi için

hukuki altyapıyı oluşturmak üzere kurulan Tahkim Hakemlik Komisyonudur (Ragazzi, 1992, s. 1488). Temelde Yugoslavya'dan ayrılmak isteyen devletlerin bağımsızlık ilanının hangi şartlarda kabul edileceğine dair düzenlemeleri yapmakla görevli olan ve kısaca Badinter Komisyonu olarak bilinen bu komisyon, 27 Ağustos 1991'de Yugoslavya Konferansı Tahkim Komisyonunu adıyla kurulmuştur (Terrett, 2017, s. 120).

Avrupa Topluluğu'nun komisyon hakkındaki bildirisinde Hakemlik Komisyonu'nun AT üyesi devletlerin Anayasa Mahkemesi Başkanlarından üçünün atanmasıyla oluşabileceği yer almaktaydı. AT Hakemlik Komisyonu üyeliğine Fransa Anayasa Konseyi Başkanı Robert Badinter, Alman Anayasa Mahkemesi Başkanı Roman Herzog, İtalyan Anayasa Mahkemesi Başkanı Aldo Corasaniti, Belçika Hakemlik Mahkemesi hâkimlerinden Irène Petry ve İspanya Anayasa Mahkemesi hâkimlerinden Francisco Tomas Valiente atanmıştır. Komisyon ilk olarak 11 Eylül 1991 tarihinde Paris'te toplanmış, Robert Badinter Komisyon başkanı seçilmiştir (Le Monde, 1991). Badinter komisyonu, yetki alanı ve alacağı kararların hukuki niteliği açıkça belirtilmemiş ad hoc bir kurum olarak çalışmıştır. Avrupa Topluluğu'nun bildirisine göre, konferansının görevi Yugoslavya'da ortaya çıkan ihtilaf konularında hakemlik yapmaktır. Komisyonun usulüne ilişkin ve karar olma yöntemine dair ciddi belirsizlikler bulunmaktadır (Azarkan, 2016, s. 146).

Tahkim Komisyonu, Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti devletleri arasındaki savaşın ürettiği önemli yasal meseleler hakkında on görüş yayınlamıştır (Harris, 1991, ss. 106-107; Radan, 2000) Bu görüşler şu şekilde özetlenebilir (Pellet, 1992, s. 178):

Görüş No. 1 (Yugoslavya feshedilmesi)

Komisyon 29 Kasım 1991'de "Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti'nin dağılma sürecinde olduğunu kabul etmiştir.

Görüş No. 2 (Kendi kaderini tayin hakkı)

Komisyon'un açıkladığı 2 No'lu görüş, "Yugoslavya'yı oluşturan halklardan biri olan Hırvatistan ve Bosna-Hersek'teki Sırpların kendi kaderini tayin hakkı var mı?" sorusuna yanıt vermektedir. Komisyonun 11 Ocak 1992'de verdiği karara göre bu ülkelerdeki Sırp nüfusun azınlıklar ve etnik gruplarla ilgili haklara sahip olduğu kabul edilmektedir. Ancak kabul edilen görüşte, Yugoslavya'dan ayrılan devletlerin

kendi içindeki azınlıkların kendi kaderini tayin hakkı "Koşullar ne olursa olsun, kendi kaderini tayin hakkı, bağımsızlık zamanında mevcut sınırlardaki değişiklikleri içermemelidir" ifadesi ile sınırlanmıştır. Komisyon, devletler aksini kabul etmedikçe, kendi kaderini tayin hakkının bağımsızlık zamanında mevcut sınırlarda değişiklik içeremeyeceğini vurgulamıştır. Dolayısıyla kendi kaderini tayin hakkı, belirlenmiş uluslararası sınırlarla uyumlu olması şartıyla kabul edilmektedir. Bununla birlikte görüşü açıklayan kararda, Bosna-Hersek ve Hırvatistan'daki tüm azınlık ve etnik grupların uluslararası hukuk tarafından tanınmış temel insan haklarından kaynaklanan hak ve özgürlüklerini karşılaması gerektiği ifade edilmektedir. Buna göre söz konusu topluluklar etnik, dinsel veya dilsel topluluğa ait olmayı seçme hakkına sahiptir.

Görüş No. 3 (Sınırlar)

Komisyon, Yugoslavya federal cumhuriyetlerinden Hırvatistan ile Sırbistan arasındaki ve Bosna-Hersek ile Sırbistan arasındaki iç sınırların, uluslararası hukuk açısından sınır olarak kabul edilip edilemeyeceği hususunda 11 Ocak 1992'de şu sonuca varmıştır: Hırvatistan ile Sırbistan arasındaki, Bosna-Hersek ile Sırbistan arasındaki ve muhtemelen diğer komşu bağımsız devletler arasındaki mevcut iç sınırlar, serbestçe varılan bir anlaşma dışında değiştirilemez. Aksi kararlaştırılmadıkça, eski sınırlar uluslararası hukuk tarafından korunan sınırlar haline gelecektir.

Görüş No. 4 (Bosna Hersek)

Komisyon'a Bosna-Hersek'in bağımsızlığının tanınması hususunda, bağımsızlık isteyen diğer cumhuriyetlerin aksine Bosna-Hersek'in henüz bağımsızlık referandumu yapmamış olması nedeniyle olumsuz karar vermiştir. 29 Mart 1992'de Bosna'da bir referandum yapılmıştır. Bosna-Hersek nüfusunun yaklaşık %31'ini oluşturan Sırp azınlık, oylamayı boykot etmiştir. Referandum %63.4 katılım ve %99'un üzerinde olumlu oyla sonuçlanmıştır (Rich, 1993, s. 50). Sonuç olarak, AT ülkeleri ve ABD 7 Nisan 1992'de Bosna-Hersek'i tanımaya başladılar. ABD'nin açıklamasında Bosna-Hersek, Hırvatistan ve Slovenya ile ilgili olarak bu devletlerin tanınma için gerekli kriterleri karşıladığı kaydedilmiş ve Hırvatistan resmi olarak tanınmıştır (Dokić, 1992, s. 89). Avrupa Komisyonu'nun 6 Nisan'da yaptığı ve ertesi gün tanımayı öngören açıklaması da bu tutumu desteklemektedir.

Görüş No. 5 (Hırvatistan)

Komisyon, Hırvatistan'ın bağımsızlığının tanınmasına yönelik başvurusunu değerlendirmiş, yeni Hırvat Anayasası'nda azınlıklar için Avrupa Topluluğu'nun gerektirdiği korumaları içermediği için Hırvatistan'ın bağımsızlığının tanınması hakkında olumsuz karar vermiştir.

*Hırvatistan Cumhurbaşkanı'nın bu karar cevaben Tahkim Komisyonuna açığın giderileceğine dair güvence vermek için bir mektup yazmasının ardından Avrupa Topluluğu Hırvatistan'ı tanıdığını ilan etmiştir (Rich, 1993).

Görüş No. 6 (Makedonya)

Komisyon, Avrupa Topluluğuna, Makedonya Cumhuriyeti'nin insan haklarına ve uluslararası barış ve güvenliğe saygı gösterilmesi için gerekli garantileri vermiş olması nedeniyle, Makedonya Cumhuriyeti'nin tanınma talebini kabul etmesini tavsiye etmektedir. Ancak, Avrupa Topluluğu, Yunanistan'ın muhalefeti nedeniyle başlangıçta tavsiyeleri kabul etme konusunda isteksiz davranmıştır.

Görüş No. 7 (Slovenya)

Komisyon, Avrupa Topluluğunun Slovenya'yı tanımasını tavsiye etmektedir.

Görüş No. 8 (Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti'nin feshedilmesi sürecinin tamamlanması)

Komisyon, Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti'nin kapatılmasına ilişkin yasal sürecin tamamlandığına ve dolayısıyla Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti'nin artık var olmadığına karar vermiştir.

Görüş No. 9 (Devlet halefiyeti sorunlarının çözümü)

Komisyon, Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti'nin sona ermesinden kaynaklanan devlet halefiyetinin çözülmesi gerektiğini değerlendirmiş, bunun, söz konusu devletin uluslararası varlıklarının ve yükümlülüklerinin adil bir şekilde bölünmesiyle, halef olan birkaç devlet arasında karşılıklı anlaşma ile çözülmesi gerektiğine karar vermiştir. Ayrıca, Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti'nin uluslararası kuruluşlardaki üyeliğinin herhangi bir halef devlet tarafından devam ettirilemeyeceğine bu nedenle her devletin üyelik için yeniden başvurması gerektiğine karar vermiştir.

Görüş No. 10 (Yugoslavya Federal Cumhuriyeti - Sırbistan ve Karadağ)

Komisyon, Sırbistan ve Karadağ'ın yeni bir devlet olduğuna ve yasal olarak eski Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti'nin devamı olarak kabul edilemeyeceğine karar vermiştir. Bu nedenle, Avrupa Topluluğu bu ülkeyi resen tanımamalı, ancak diğer yeni devletlerin tanınmasıyla aynı kriterleri uygulamalıdır.

Tahkim komisyonunun Yugoslavya Federasyonu'nun dağılması süreci üzerindeki en önemli etkisi bu ülkenin artık var olmadığının kabul edilmesi, asıl meselenin Yugoslavya'yı oluşturan 6 cumhuriyeti arasında bundan sonra nasıl bir birlikteliğin olacağı sorunu olduğu yönünde hukuki görüş bildirmesidir (Lukic & Lynch, 1996, s. 276). Komisyon Sırbistan'ın Yugoslavya'nın dağılma sürecine ilişkin düşüncelerini desteklememiştir. Bunun aksine Yugoslavya'nın dağılmasını haklı bulmuştur. Komisyonun Bosna-Hersek'teki savaşa etkisi ise, Slovenya ve Hırvatistan'ın tanınmasına rağmen, bu ülkenin bağımsızlığının tanınmasının zamana bırakılması nedeniyle ülke içindeki çatışma ortamının şiddetlenmesini tetiklemesi olmuştur. Hırvatistan ve Slovenya'nın Yugoslavya'dan ayrılması hızlı bir şekilde kabul edilmiş olsa da en azından Slovenya'da 10 günlük bir savaş yaşanmasına rağmen, diğer yeni bağımsız devletlere kıyasla daha istikrarlı ve barışçıl bir durumun katkısı olduğu düşünülebilir. Fakat bu, 1991-1995 yılları arasında Federasyon ile şiddetli çatışmaların sürdüğü Hırvatistan'daki istikrarsızlık nedeniyle oldukça zayıf ve daha derin bir sorgulamaya ihtiyaç duyan bir düşünce olacaktır.

Avrupa Topluluğu'nun ve Avrupalı devletlerin, Yugoslavya politikasındaki öncü girişimi Slovenya ve Hırvatistan'ın bağımsızlığının Badinter Tahkim Komisyonunun tavsiyeleri doğrultusunda kabul edilmesi olmuştur. Bu kararın jeopolitik boyutu, söz konusu ülkelerin Almanya'nın 19. yy'daki nüfuz alanları kapsamında olmasına dayanmaktadır. Ayrıca Yugoslavya'nın Katolik bölümünü oluşturan bu ülkeler iktisadi açıdan da federasyonun en gelişmiş bölgeleri durumundadır. Jeopolitik algıları canlandıran Hırvatistan ve Slovenya'nın bağımsızlığının tanınması kararındaki Almanya etkisinin, diğer Yugoslavya toplumlarındaki ayrılıkçı inisiyatiflerin güçlenmesine yol açan hatalı politikasının ana sorumlusu olduğu fikri bu argümanlara dayanır (P. C. Wood, 1994, s. 135). Almanya'nın Avrupa Topluluğu'na baskı yoluyla Hırvatistan ve Slovenya'nın tanınması için öncü rol oynaması, Fransa'yı ABD'nin Balkanlara müdahalesi ihtimaline karşı olumlu düşünen bir pozisyona sevk etmiştir. Avrupa Topluluğu'nun Yugoslavya krizine

karşı jeopolitik refleksini açığa çıkaran söz konusu tutumlar, Almanya'nın Bosna'daki savaşın sorumlusu olarak Sırpları işaret etmesine karşın, Fransa'nın Hırvatları suçlaması ile tutarlılık taşımaktadır (P. C. Wood, 1994, s. 132).

Bu tür farklılıklara rağmen Avrupa Topluluğu ülkelerinin genel olarak Yugoslavya krizine özel olarak ise Bosna-Hersek savaşına bakışındaki ortaklık sorunun, etnik temelde bölünmüş birimler aracılığıyla çözüleceği vizyonudur. Avrupa ekseni, İngiltere ve Fransa'nın öncülüğünde Bosna'nın etnik temelde bölünmesini savunmaktadır. ABD kısmen Balkanlardaki çatışmaya yönelik tanımlama ve algılama biçimindeki farklılıkların etkisiyle bunun aksine federasyon taraftarı bir pozisyondadır. Avrupa Topluluğu arabuluculuğunun metnin ilerleyen kısmında incelenecek olan ilk aşaması olan Carrington - Cutiliero planında öngörülen Bosna'nın etnik kantonlara bölünmesi fikri AT'nin 1992'den beri Bosna'da etnik bölünmeyi tanıdığını ve etnik birimlere dayalı bir konfederasyon çözümüne taraftar olduğunu göstermektedir. ABD'nin bu modele karşı mesafeli tutumu ise, Bosna Savaşının sebebine yönelik kabullerde tezahür eden ABD-Avrupa ayrışmasının bu savaşın çözümü hususunda tekrar ettiğini ortaya koymaktadır. Zira ABD, savaşın doğrudan müdahale etmediği ilk aşamalarında henüz sorunun çözümü için Avrupalı kurumların öncü rol oynadığı arabuluculuk süreçlerinin etnik ayrıştırma fikrine destek olmadığını ifade etmiş, bu barış planları ise önemli ölçüde ABD'nin diplomatik destek vermemesi nedeniyle başarısız olmuştur (Beriker-Atiyas, 1995, s. 191). ABD'nin Bosna Savaşının sebeplerine ve tanımına dair görüşlerini, arabuluculuk diplomasisinin bir fonksiyonu haline getiren gelişme Bosna Savaşına doğrudan müdahil olmasıdır. ABD'nin Doğu Avrupa komünizminin kontrol altına alınması kaygısına dayalı Soğuk Savaş jeopolitik algısının ortadan kalkması, bu bölgedeki uluslararası sorunların öncelikli olarak Avrupalılara havale edilmesi yönünde bir tavra neden olmuştur. Özellikle Fransa ve Almanya'nın, Avrupa Topluluğu'nu Avrupa sınırlarındaki ihtilaflarda sınama yönündeki kararlılığı, ABD'nin bu tutumunu sürdürme eğilimini güçlendirmiştir (Economides & Taylor, 2007, s. 65).

Lüksemburg dışişleri ve eski Avrupa Komisyonu başkanı Jacques Poos'un Uluslararası İlişkiler'de Avrupa'nın zamanının başladığına yönelik iddiası bu durumun en açık ifadesidir (The Washington Post, March 26, 1999; Wintz, 2010, s. 33). ABD'nin Bosna Savaşına yönelik 1995'e kadar sürdürdüğü politika, BMGK

üyesi olarak diplomatik faaliyetlerle sınırlıdır. Avrupalı aktörlerin öncülüğündeki yaptırımlar ve arabuluculuk girişimleri dışarıdan diplomatik olarak desteklenmiş, çatışmanın ve barışın yönetimi Avrupa'nın liderliğine bırakılmıştır. Bununla birlikte ABD'nin Yugoslavya krizinin erken aşamalarında NATO aracılığı ile müdahil olma yönündeki teklifleri Avrupalı ülkelerin itirazı ile karşılaşmıştır (Gompert, 1996, s. 127). Avrupalı güçlerin ABD'nin arabuluculuk stratejisi ve barış tasarımına yönelik itirazı, sürecin oldukça ileri bir aşaması olan Dayton müzakerelerinde dahi sürmüş, Avrupalı diplomatlar ABD'nin Bosna'da federasyon ordusunu güçlendirme ve ambargoyu bu ordu lehine kaldırma planlarına ciddi bir şekilde karşı çıkmıştır (Touval, 1996, s. 552). Avrupa'nın kendine güvenen ve kararlı tutumu, zaten Körfez müdahalesi nedeniyle Avrupalı müttefikleri ile anlaşmazlıklar yaşayan ABD'yi çekimser pozisyonunda kalmaya yönlendirmiştir (Baker, 1995).

1995'te başlayan ABD arabuluculuğunun ve Dayton Anlaşması müzakerelerinin yürütücüsü konumundaki Holbrooke (1998, ss. 359-365), Bosna Savaşını ABD'nin Avrupa'daki dış politikasının 3 ana sütunundan biri olarak tanımlamaktadır. ABD-Rusya ilişkileri ve NATO'nun genişlemesi ile eş düzeyde görülen bu 3. sütun, Avrupa'nın başarısız olduğu barış girişimlerinin ABD öncülüğünde tamamlanması ve Avrupa'nın istikrarı ile ekonomik büyümesi için vazgeçilmez konumda olan Bosna'da savaşın durdurulması gereğidir. ABD'nin Avrupa politikasının ana sütunlarından olduğunun kabul edilmesi ile birlikte ABD'yi bu savaşa müdahale etmeye götüren faktörler ise saha gelişmeleridir. Bunlar savaşın 3. yılından itibaren Bosna ordusunun ve Hırvat güçlerinin büyümesi ile değişen güç dengesi, NATO'nun havadan yapacağı müdahalenin Sırp saldırganlığını caydırmaya yeterli olacağı öngörüsü ve Avrupa merkezli arabuluculuk girişimlerinin başarısız olduğunun kesin olarak açığa çıkmasıdır (B. Miller, 1998, s. 97). NATO'nun Bosna'daki Sırp ordusuna havadan müdahalesi ile dengenin Sırplar aleyhine değişmesi sağlanmış, ABD barışı zorlama stratejisine dayalı arabuluculuk girişimine ciddi bir ağırlık vermeye başlamıştır. Bu stratejinin önemli bir boyutu Sırp güçlere karşı bir Hırvat-Boşnak ittifakının sağlanması ve desteklenmesi olmuştur. ABD'nin zorlayıcı arabuluculuk diplomasisi Bosna Savaşını sonlandıran ve liberal barışın kurumsallaşmasını sağlayan Dayton Anlaşması ile son aşamasına ulaşmıştır. Nihayetinde Bosna'da metin üzerinde çok uluslulugu koruyan fakat üniter yapı yerine zayıf merkezli bir federasyon inşa etmek üzere Bosna hükümeti temsilcilerini

zorlayan bir barış elde edilmiştir (Kuperman, 2022, s. 169). Liberal barış ideolojisinin anayasal tanımlama ve kurumsallaşmaya sempatik yönlerini sergileyen bu süreç, Avrupa merkezli 4 farklı arabuluculuk ve çatışma çözümü girişiminin değerlendirilmesinin ardından detaylı olarak incelenecektir.

Bosna-Hersek savaşında yer alan tarafların stratejik amaçları ve bu amaçlarına bağlı olarak barış girişimlerinin sorumlularından talepleri birbirleri ile uyuşmaz düzeydedir. Bosna-Hersek merkezi hükümetini temsil eden Bosnalı Müslümanlar uluslararası hukuk tarafından varlığı ve güvenliği teminat altına alınmış, her üç toplumsal grubu kapsayan üniter bir devlet yapısını kurma amacıyla hareket etmektedir. Bosnalı Sırplar, eski Yugoslavya ordusunun ve teçhizatının sağladığı güçlü askeri kapasite ile Bosna'da mümkün olan en geniş toprak kontrolünü elde ederek bu ülkede bağımsız bir devlet kurmayı amaçlamaktadır. Bosnalı Hırvatlar ise yine Bosna içinde bağımsız bir Hersek-Bosna cumhuriyetini kurmayı ve nihai olarak Hırvatistan ile birleşmeyi amaçlamaktadır. Taraflardan yalnızca Bosnalı Müslümanların, bütüncül ve merkezi bir devleti savunmaları, diğer grupların aksine ilişki kurabilecekleri ya da birleşmek isteyecekleri bir ana devletin olmamasıyla açıklanabilir (Samary, 1995a, s. 92). Çok-etnisiteli siyasi çözüm ve bunun için gerekli olan bir Boşnak kimliği kavramsallaştırması yalnızca Bosnalı Müslüman çoğunluk tarafından kabul edilmiştir. Bu amaçlar barış görüşmelerine, üniter devlet ve güçlü merkezi hükümet talebi, daha geniş topraklarda siyasi kontrol talebi ve Bosna-Hersek içerisinde nüfusu ile orantısız büyüklükte siyasi katılım talebi olarak yansımıştır (McEvoy, 2014, s. 109).

Çakışan talepleri ve stratejik amaçları kısaca bu şekilde özetlenebilecek olan ihtilaf tarafları arasında müzakere imkânını sağlamak ve savaşı sonlandırmak üzere, 1995'deki kapsamlı NATO müdahalesine kadar dört temel arabuluculuk girişimi yapılmıştır. Bunlar bir yönüyle Avrupa'nın başarısız barış girişimleri olarak düşünülebilir. Avrupa Topluluğu'nun öncülüğünde başlayan Yugoslavya Konferansı ve Badinter Tahkim Komisyonu dışında olan ve arabuluculuk diplomasisine dayanan bu dört süreç, ilgili misyonlara liderlik yapan diplomatların isimleri ile tanınmaktadır. Bunlar, Şubat-Ağustos 1992 tarihlerinde gerçekleşen Carrington-Cutileiro Arabuluculuğu, Eylül 1992-Haziran 1993 tarihlerinde gerçekleşen Vance-Owen Arabuluculuğu, Temmuz-Aralık 1993 tarihlerinde gerçekleşen Owen-Stoltenberg Arabuluculuğu ve nihayetinde Nisan 1994'te başlayan ve ABD

arabuluculuğunun altyapısını oluşturan Temas Grubu arabuluculuğu şeklindedir (Beriker-Atiyas, 1995, s. 190). Dayton Barış Anlaşması ise 1992'den itibaren takip edilen bu süreçlerin ve üretilen barış planlarının sonuncusunu temsil etmektedir ve gerçekleşmesi için zorlayıcı diplomasi ve askeri müdahaleye başvurulması gerekmiştir.

Bosna Savaşı için Avrupalı aktörlerin arabuluculuk girişimlerinin ilk adımı Ağustos 1991'de Lahey'de düzenlenen Avrupa Topluluğu dışişleri bakanları toplantısında, uluslararası arabuluculuğa başvurmayı kabul eden eski Yugoslavya cumhuriyetlerine finansal yardım vaadinde bulunulmasıdır (Von Hippel, 2000, s. 140). Lahey konferansı uluslararası arabuluculuğu teşvik eden bu tutumuna ve eski Yugoslavya'nın iç sınırlarının değişmemesi, azınlık haklarının garanti edilmesi ve bağımsızlıkların hangi koşullarda tanınacağının belirtilmesi gibi prensip kararlarına rağmen teknik olarak arabuluculuk yetkinliğine sahip değildir. Dolayısıyla Avrupa diplomasisi Bosna Savaşı için ayrı bir arabuluculuk süreci başlatma yoluna gitmiştir. Avrupa Topluluğu öncülüğünde ilk arabuluculuk girişimi olarak başlayan Cutileiro - Carrington planı, daha sonrası arabuluculuk süreçlerinin barış tasarılarında da devam edecek olan Bosna'nın 3 otonom etnik bölgeye bölünmesi önerisini sunmuştur. Önerilen barış tasarısında Bosna-Hersek'i oluşturan üç birimin de kendi kaderini tayin hakkı tanınmaktaydı. İsmini İngiliz dışişleri bakanı Carrington ve Portekiz'in Avrupa Konseyindeki daimi temsilcisi José Cutileiro'dan alan planın anlaşma metni 18 Mart 1992'de ihtilafın 3 tarafınca, Bosna-Hersek adına Aliya İzzetbegoviç, Bosnalı Hırvatlar adına Mate Boban, Bosnalı Sırplar adına Radovan Karadziç, imzaladı, fakat bundan 10 gün sonra, 28 Mart 1992'de İzzetbegoviç, Bosna-Hersek'in imzasını geri çektiğini ilan etmiş, Bosna-Hersek'in anlaşmadan çekilme sebebi Bosna'nın herhangi bir şekilde bölünmesine karşı olması şeklinde açıklanmıştır. Bosna-Hersek lideri daha sonra, stratejik amacı olan merkeziyetçi bir çözüm yerine Bosna'yı 3 etnik bölgeye bölmeyi öneren barış planını kabul etme sebebi olarak, bu kabulün Bosna-Hersek'in bağımsız bir devlet olarak tanınması için şart koşulması olduğunu ifade etmiştir (Beriker-Atiyas, 1995, s. 192).

Barış anlaşmasının imzalanmasını devletin tanınması için şart koşmak dışında, saldırgan tarafın kaynaklarını azaltmak için BM'ye ticaret ambargosu çağrısında bulunmak ve Yugoslavya'yı AGİT'den çıkarmak gibi manipülatif araçlar da içeren bu plan nihayetinde başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Fakat bu planla birlikte Avrupa

Topluluğu'nun eski Yugoslavya'nın tamamı için uyguladığı ticaret ve silah ambargosu BM tarafından da desteklenmeye başladı ve BMGK, 713 sayılı kararı ile Avrupa Topluluğu üye devletleri ile işbirliği için Yugoslavya'ya silah ambargosu uygulayacağını açıkladı.

Barış planlarının ve arabuluculuk girişimlerinin başarıyla sonuçlanma olasılığını artırma amacıyla uygulanan silah ve ticaret ambargoları metnin daha önceki kısımlarında değerlendirilen çatışmanın tanımına ve kökenine ilişkin Avrupa'da hâkim olan yorumun somut etkilerinden birini göstermektedir. Buna göre, Bosna-Hersek'teki savaşı etnik sorunlara dayalı bir iç savaş olarak tanımlama tutumu, silah ambargosunu söz konusu etnik gruplar arasında saldırgan-mağdur ayrımı yapmadan çatışmanın tüm tarafları için uygulanmasını meşrulaştırmaktadır. Saldırgan ve savunmacı tarafı aynı derecede suçlu gören bu uygulama ile barış girişimlerinin başarısızlığı arasında kurulabilecek doğrudan bir ilişki, uluslararası arabuluculuk süreçlerinde 3. taraf aktörün çatışmayı tanımlama ve ihtilafın kökenlerini anlama biçiminin diplomasinin başarısı ve barışın tesisi için ne ölçüde belirleyici olabileceğini ciddi bir örnek oluşturmaktadır.

Birinci girişimden daha uzun süren fakat yine başarısızlıkla sonuçlanan ikinci arabuluculuk diplomasisi ise Vance – Owen arabuluculuğu olarak bilinmektedir. Avrupa Topluluğu temsilcisi Lord Owen ile eski ABD dışişleri bakanı ve Birleşmiş Milletler özel temsilcisi Cyrus Vance tarafından icra edilen bu arabuluculuk sürecinde önerilen çözüm bir önceki plana benzer şekilde Bosna-Hersek'in etnik temelde bölünmesi şeklindedir. Fakat bu bölünme, yürütme gücü büyük ölçüde eyaletlerde olacak zayıf bir federasyon modeli ile gerçekleştirilecektir. Plana göre oluşturulacak her 3 gruba 3'er eyalet ve tarafsız Saraybosna şeklindeki 10 eyalet Avrupa Topluluğu ve Birleşmiş Milletler denetiminde olacaktır. Vance-Owen arabuluculuğunda önerilen barış planı nüfusa endekslenmemiş eyalet paylaşımı tasarımı nedeniyle diğer iki gruptan çok daha az nüfusa sahip olan Bosnalı Hırvatlar tarafından desteklenmiş fakat Bosnalı Sırpların kararı Bosna-Hersek içindeki Sırp Cumhuriyeti Parlamentosu'nda görüşme talebi sonucunda yapılan oylamanın olumsuz sonuçlanması ile başarısız olmuş ve hayata geçirilememiştir.

Vance-Owen arabuluculuğunu başarısızlığa uğratan faktörlerin başında planın Bosna-Hersek'teki çatışma sahaları ile uyuşmamasıdır. Planda öngörülen 10 eyalete dair harita, aktif çatışmadaki saldırgan tarafın henüz kontrol altına almadığı bölgeleri

içermesiyle saldırıların bu bölgelere yönelmesini dolaylı olarak teşvik eden bir nitelik kazanmıştır. Örneğin Hırvatistan planı uygulama gerekçesiyle Mostar'da Müslümanlara saldırı başlatmış, dolayısıyla Bosna'ya barış getirmeyi amaçlayan plan hedefinin tam aksine, Sırp saldırganlığını caydırabilecek bir Hırvat-Boşnak ittifakının imkânının ortadan kalkmasına hizmet etmiştir. 3. taraf aktörün önerdiği haritayı zorlayacak bir zorlayıcı araca ya da kaldıraca sahip olmaması da arabuluculuğun en zayıf taraflarından birini oluşturdu (Von Hippel, 2000, s. 144). Vance-Owen arabuluculuğunda önerilen barış planı bir kantonlaştırma önerisi olmanın ötesinde, söz konusu 10 eyaletin birbirleri ile federasyon ile ve en önemlisi akraba devletleri ile ilişkisine dair kapsamlı bir içeriğe sahip değildi (Samary, 1995a, s. 100). Vance – Owen planının başarısızlığı arabuluculuk stratejisinde çatışma sahasının dinamiklerine ilişkin güncel bilginin ve önerilen barış planındaki haritalandırmanın çatışmanın gidişatı ve çözüm ihtimali belirleyiciliğini açık bir şekilde ortaya koymuştur.

Arabuluculuk sürecinin ve barış planının başarısızlığının ardından 1 Nisan 1993 tarihinde Cyrus Vance'ın istifa ederek yerini Norveç Dış İşleri bakanı Thorvald Stoltenberg'e bırakması ile birlikte yeni bir arabuluculuk girişimi başlamıştır. Temmuz 1993'te başlayan Owen-Stoltenberg arabuluculuğu, Bosna'daki savaşı etnik temele dayalı ayrışma ile çözme hususunda seleflerinden farklı olmayan bir üçüncü girişim olarak eski Yugoslavya ve Bosna-Hersek içindeki tüm azınlıkların tanınması ve kendi kaderini tayin hakkının kabul edilmesi ile daha radikal bir çözüm önerisinde bulunmuştur. Sırbistan, Slovenya ya da Hırvatistan ile Bosna-Hersek'in farklı toplumlarını aynı statüye koyan bu planın Bosna'yı üç etnik devlete bölme tasarısı Bosna-Hersek hükümeti tarafından kabul edilmediği için başarısızlıkla sonuçlanan bir başka arabuluculuk girişimi olarak kaldı. İzzetbegoviç, Owen-Stoltenberg arabuluculuğundaki müzakereler sırasında Sırp güçlerin Bosna'daki Müslüman çoğunluklu bölgelere karşı yoğunlaşan saldırılarının, Bosna-Hersek hükümetini anlaşmayı kabule zorlamak için teşvik edildiğini belirmektedir (İzzetbegoviç, 2003, s. 281). Zira arabuluculuk yapan diplomatlar açısından Bosna'daki çatışmayı üreten esas saldırgan aktörü caydırmak, adil olmayan ve ülkenin toprak bütünlüğünü ve uluslararası hukuktaki varlığını tehlikeye atan barış planına karşı çıkan aktörü ikna etmekten çok daha olanaksız görünmüştür. Bu durum ise Owen-Stoltenberg arabuluculuk girişimi özelinde, çatışmayı durdurmak için yeterli baskı ve zorlama

unsurlarına sahip olmayan arabuluculuğun, şiddeti durdurmak adına eşitsiz ve haksız bir barışı onaylaması için saldırgan aktörün şiddetini mağdur tarafı ikna etmek için kullanabildiğini açığa çıkarmaktadır.

Uluslararası arabuluculuk diplomasisinin bir sonraki aşaması ise Temas Grubu'nun kurulmasıyla başlamıştır. Şubat 1994'te kurulan ve ABD, Rusya, Fransa, İngiltere ve Almanya'dan oluşan Temas Grubu Bosna-Hersek'teki anlaşmazlığın müzakere yoluyla çözülmesine yönelik kapsamlı bir girişimdir. Bosna'daki çatışmada arabuluculuk yapmak için uluslararası girişimlerde yeni bir aktörün ortaya çıktığı anlamına gelen bu gelişme, Avrupa Topluluğu, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı ve Birleşmiş Milletler'in çatışan taraflar arasında uzlaşma sağlamakta üst üste başarısız olmasının ardından faaliyete başlamıştır. Diğerlerinden farklı olarak daha gayri resmi bir çerçeve sağlaması bakımından daha esnek bir çalışma imkânına sahiptir.

Barış arayışı üzerinde her zaman olumlu etkide bulunmasa da Temas Grubu arabuluculuğu, Bosna'da bir barış sürecinin sağlanması çabalarına çeşitli şekillerde katkıda bulunmuştur. Grubun ihtilafın nihai çözümüne yaptığı en önemli katkı, yeni bir barış planı üzerinde yeni bir müzakere başlatmaktır. Bosnalı Sırplar 1994'te planı reddetmiş olsalar da Grup, temel barış anlaşmasının ana hatlarına dair ayrıntıların çoğunu müzakere etmiş, kilit konuları tanımlamış ve müzakereler için bir çerçeve oluşturmuştur. Temas Grubunun oluşturulması, uluslararası toplumun tek bir arabuluculuk çabasına odaklanmasını sağlamış ve Gruptaki derin bölünmelere rağmen, ilk kez büyük uluslararası aktörler arasında bir dereceye kadar fikir birliğine imkân kazandırmıştır. Özellikle 1993'ün sonlarından itibaren ABD ve Almanya'nın Bosna Savaşı'nın çözümüne yönelik görüşlerinin yakınlaşması, barışa giden yolda önemli bir adımdır. Bosna'nın bölünmesi Temas Grubunun beş üyesi tarafından olası bir çözüm olarak kabul edilse de, Hırvat-Müslüman Federasyonu üzerinde diplomatik bir destek sağlanması, İngiltere, Fransa ve Rusya'nın Hırvatların ve Müslümanların lehine bir çözüme karşı direnişinin zayıflaması gibi gelişmeler ABD'nin zorlayıcı arabuluculuğu için elverişli saha koşullarını ortaya çıkarmıştır (Leigh-Phippard, 1998, s. 314). Bu gelişmenin, arabuluculuk kapasitesine daha fazla kaynak sağladığı söylenebilir. Örneğin, Rusya Sırplarla müzakere ederken, ABD Hırvatlar ve Müslümanlar arasında bir koalisyona aracılık edebilmiştir. Grup aynı zamanda sınırlı sayıda taraf arasında sınırlı bir anlaşmanın yapılabileceği bir forum

işlevine sahiptir. Bu, Birleşmiş Milletler gibi daha geniş bir platformdaki müzakerelere göre önemli bir avantajdır. Fakat Temas Grubu'nun müdahale etme biçimi ve araçları arabuluculuk sürecinin en zayıf özelliklerini oluşturmuştur. Örneğin Temas Grubunun planını uygulamak ve anlaşmayı reddeden tarafa dayatmak için herhangi bir vasıtası bulunmamaktadır. Temas grubu bu zafiyetini aşmak için BM'den müzakere sürecinin hava gücü ile desteklenmesi teklifinde bulunmuş, fakat bu teklif BM tarafından olumlu bir yanıt almamıştır. Bir çözüm dayatmayı başaramayan Temas Grubu arabuluculuğu, bölgedeki otoritesini kaybederken ve Bosnalı Sırpların 1995 yazında yeni bir saldırganlığı ile sona ermiştir. Sonuç olarak Temas Grubu arabuluculuğu, başladıktan birkaç ay sonra barış planının Bosnalı Sırplar tarafından reddedilmesiyle sona ermiş ve süreç, Amerika Birleşik Devletleri çatışma çözümüne tek taraflı bir girişimde bulunana kadar canlılığını kaybetmiştir. Bosna-Hersek arabuluculukları, 3. tarafın yanlış stratejilere dayalı arabuluculuk girişimlerinin çatışmayı nasıl daha da şiddetlendireceğine mükemmel örnekler sunmuştur.

Büyük ölçüde Avrupa diplomasisinin öncülüğünde gerçekleştirilen dört ana arabuluculuk girişimi sürecinde BM'nin Bosna-Hersek krizine yönelik tutumu da önemli bir role sahiptir. BM'nin Bosna krizine yönelik tutumu kademeli olarak faal bir hal almıştır. Savaşın ilk aşamalarında, Avrupa Topluluğu'nun diplomatik girişimlerinin desteklenmesi, Sırp-Hırvat savaşının sonlanması için ateşkes uygulanması gibi politikalar izlemiş, özellikle Vance-Owen arabuluculuğu ile birlikte çatışmaya daha fazla dahil olmaya başlamıştır. Bu dönemde BM'nin etkili bir başka girişimi de krize bir çözüm bulunması için gerekli barış ve güvenlik koşullarını yaratmak amacıyla BMGK'nın 743 sayılı kararı ile 21 Şubat 1992'de kurulan ve 749 sayılı kararı ile 7 Nisan 1992'de onaylanan Birleşmiş Milletler Koruma Gücü (UNPROFOR) birliklerinin Bosna-Hersek'te konuşlandırılmasıdır. Bu birlikler ilk etapta 6500 kişilik barış gücü askerinden oluşmuştur. BM'nin Bosna Savaşına yönelik doğrudan rol oynadığı en belirgin konu iki askeri güç birimine kuvvet kullanma yetkisi vermesidir. Bunlar, BMGK tarafından kurulan UNPROFOR ve NATO'dur. UNPROFOR'un kuvvet kullanımı BM'nin barışı koruma görevlilerini ve insani yardım birimlerini koruma görevi ile sınırlanmıştır (Findlay, 2002, s. 221). Bu güç çatışmayı kuvvet kullanımı ile sonlandırmak için değil yalnızca kendini korumak için güç kullanma yetkisine sahiptir dolayısıyla barışı zorlama rolünden

farklı olarak, barışı koruma misyonunu temsil etmektedir (Greig & Diehl, 2005, s. 622).

UNPROFOR büyük ölçüde başarısız bir kuvvet konuşlandırma operasyonu olarak kabul edilmektedir. Bunun en temel sebebi, BM tarafsızlık ilkeleri nedeniyle çatışmanın tüm taraflarına karşı eşitliği siyasi ve ahlaki bir prensip olarak kabul etmeye dayalı barışı koruma tanımıdır. Bu birlikler saldırıları sonlandırmak amacıyla tarafları ağır silahları bırakma ve silahsızlandırılmış güvenli bölgelere yerleşmeye zorlamak amacıyla dahi güç kullanmamıştır. Geleneksel tarafsız bir barışı koruma misyonu ile görevlendirilen birliklerin varlığının savaşın kaderi üzerindeki en önemli etkisi, işlevsiz bir askeri müdahale ve kuvvet kullanımı görüntüsü oluşturarak gerçek bir uluslararası müdahaleye yönelik kararı ertelemesi olmuştur. Bu nedenle Bosna hükümeti tarafından, Bosnalıları korumaktan çok, Sırpları yatıştırma amacı taşıyan bir askeri birim olarak tanımlanmaktadır (Findlay, 2002, s. 225). NATO'nun ismi ise BMGK kararında özel olarak belirtilmemiştir. Fakat kuvvet kullanımına yönelik yetkilendirme kararı NATO tarafından üstlenilmiş ve Bosna-Hersek'teki çatışma bölgelerinin havadan bombardımanı meşruiyetini bu karara dayandırmıştır.

5.5.3. Hegemonik Aksiyon: Bosna-Hersek'te NATO Müdahalesi

1992 yılının başında Slovenya ve Hırvatistan'ın Avrupa Topluluğu tarafından yürütülen süreç sonucunda tanınması ile başlayan uluslararası toplum müdahalesinin Bosna-Hersek'teki savaşta izleyebileceği 3 farklı politika seçeneği bulunmaktaydı. Bunlar çatışma alanlarına havadan askeri müdahale, Bosna merkezi hükümetine, diğer bir ifadeyle Bosnalı Müslümanlara yönelik silah ambargosunu kaldırma ve bölgeye askeri müdahalede bulunma şeklindedir (Samary, 1995a, s. 114). Bu seçeneklerden ilki, yani çatışma alanındaki saldırgan güce caydırıcı askeri müdahale ilk kez ABD'nin zorlayıcı arabuluculuk diplomasisinin ilk aşaması olarak gündeme gelmiştir. ABD Bosna Savaşının başladığı 1992 yılından 1994 yılına kadar bu ihtilaf için resmi olarak arabuluculuk yapmamıştır. ABD'nin bu krizdeki arabuluculuk rolü 1994'te kurulan Temas Grubu ile başlamış, bu girişimin başarısızlığı sonrasında ABD arabuluculuk diplomasisini sürdürmüştür (Touval, 1996, s. 551).

ABD'nin Bosna krizine yönelik müdahaleci politikası, diplomaside daha aktif ve öncü bir rol oynama kararı, Bosna'da etnik olarak tanımlanmış yapılanmayı kabul etme eğilimi ve NATO bünyesinde görev alacak ABD ordusu ile doğrudan müdahale

etme kararı ile mümkün olmuştur. Diplomaside öncü rol oynama tutumu bir arzudan çok Avrupa'nın başarısızlığının kabul edilmesiyle ilgilidir. ABD arabuluculuk misyonunun lideri Holbrooke (1998, s. 50), Bush yönetimi ile özdeşleşen Bosna Savaşının ilk 2 yılındaki Balkanlara karşı mesafeli politikanın Clinton yönetiminde sürdürülmesinin ABD-Avrupa ilişkilerine zarar verecek ve NATO'yu zayıflatacak bir gelişme olarak öngörüldüğünü belirtmektedir. Touval'a (1996, s. 554) göre ise, ABD siyaseti ve kamuoyunun Bosna Savaşı'nı müdahale edilmesi ve acilen sonlandırılması gereken bir mesele olarak algılaması, ABD dış politikasındaki değişimin bir sonucudur. Bu değişim ise çıkar algısında değil, ABD'nin müttefikleri ile ilişkisinin gidişatına dair öngörüde gerçekleşmiştir. Dolayısıyla, Bosna müdahalesi sonrasında Avrupa'ya askeri olarak önemli angajmanlar gerçekleştiren ABD, Mayıs 1994'ten itibaren NATO'yu da tarihindeki en büyük askeri müdahaleye sevk etmiştir. Bu aynı zamanda, bir askeri ittifakın BM adına güç kullanmasının ilk örneğidir.

Bosna'da etnik olarak tanımlanmış yapıya dayalı çözümün kabulü, ABD için Bosnalı Sırpların uzlaşmaz ve saldırgan tutumuna yönelik bir tepkinin sonucudur. Bu tutum, Srebrenitsa soykırımı gibi sivillere yönelik saldırılarda da kendini göstermiştir. Bosna Savaşına ABD/NATO'nun askeri müdahalesinin uluslararası kamuoyunda haklı ve gerekli görülmesine de zemin hazırlayan sahaya ilişkin bu gerçeklik, ABD'nin mücadele etmek için en az bombardıman kadar savaşın kaderi üzerinde etkili zorlayıcı diplomasi stratejileri izlemesini gerektirmiştir. Bunların başında, uluslararası arabuluculuk stratejilerine yönelik kuramsal literatürden esinlenen bir uygulama olarak savaşı askeri müdahale ile olgunlaştırma çabası gelmektedir. Tezin uluslararası arabuluculuğun teorik literatürüne yer veren ilk bölümünde ayrıntılı olarak incelenmiş olan "olgun zaman" teorisi, bir çatışmada tarafların çatışmayı sürdürmekte fayda görmediği anı ifade eder. Zartman'ın (2008, s. 241) geliştirdiği bu kavram, söz konusu anı "karşılıklı zarar veren çıkmaz" olarak tasvir eder. Kurama göre bu çıkmaz, çatışmanın olgunlaştığı bir noktada meydana gelir ve arabuluculuğun başarılı olma ihtimalini hiç olmadığı kadar artıran oldukça değerli bir göstergedir. Bosna-Hersek vakasında ise tarafların dengeli güç dağılımı ve muhtelif arabuluculuk girişimlerinin zaman kazandırması nedeniyle savaşın doğal seyri içerisinde gerçekleşmeyen bu çıkmaz ABD'nin NATO aracılığıyla askeri müdahalesi ve yerel güç dengesi stratejisi ile yapay olarak gerçekleştirilmeye çalışılmıştır.

Arabulucunun müzakere masasına oturmadan önce çatışma sahasını şekillendirmek için güç kullanmasının gerekli olduğu düşüncesine dayanan bu strateji zorlayıcı güç ile saldırgan taraf için bir çıkmaz yaratmayı amaçlamaktadır. Bu noktada tezin bu bölümünde detaylı olarak değerlendirilen tek kutupluluk ve liberal barış ideolojisi faktörlerinin ABD arabuluculuğundaki belirleyiciliği görünürlük kazanmaktadır. Zira dışarıdan müdahale ile "karşılıklı zarar veren çıkmaz" yaratma denemesi ancak uluslararası güç ilişkilerinin izin vermesi ile ve bir uluslararası barış ajandasına sahip olan bir aktörün hegemonik iradesi ile mümkün olacaktır. ABD'nin Bosna-Hersek savaşındaki arabuluculuk sürecini başlatan hegemonik aksiyon tam olarak bu denklemin bir sonucudur.

ABD'nin zorlayıcı arabuluculuk süreci, Holbrooke'un *barış için bombalama* şeklinde tarif ettiği doğrudan kuvvet kullanımı ile başlamıştır. Buna eşlik eden bir başka strateji ise yine sahadaki durumu değiştirmeye yönelik Bosnalı Hırvatların, Sırplara karşı saldırıya teşvik edilmesi ve Sırplara karşı Boşnak-Hırvat ittifakının askeri olarak desteklenmesidir. Çatışmayı arabuluculuk için gereken olgun zamana taşımak için bombardıman ve saldırgan aktöre karşı iki zayıf gücün ittifakını destekleme politikası Holbrooke'a (1996, s. 104) göre işe yaramıştır. NATO operasyonunun askeri açıdan başarısı, başarılı bir diplomatik sürecin altyapısını sağlamıştır. Dayton Barış Anlaşması ile birlikte ise NATO'nun *barış için bombalama* misyonu, *barışı koruma* gücüne dönüşmüştür.

ABD arabuluculuğunun başarılı bir şekilde hedefine ulaşmasını sağlayan ve onu daha önceki arabuluculuk girişimlerinden ayıran farklar, etkili bir manipülasyon stratejini izleyebilmesine dayanmaktadır. ABD, Avrupalı müttefiklerinden farklı olarak, masaya oturmadan önce kuvvet kullanma yoluna gitmiş ve Boşnak-Hırvat ittifakı gibi saldırgan tarafı müzakereye ikna edecek saha değişikliklerini başarılı bir şekilde elde etmiştir. Müzakere için zemin hazırlayan manipülasyon araçları, barış müzakereleri sürecinin kendisinde de zorlayıcı arabuluculuk formu ile uyumlu bir şekilde sürdürülmüştür. Dayton müzakerelerinde kullanılan manipülasyon taktikleri, barış görüşmelerini sonlandırma tehdidi, müzakereler için bir son tarih belirlememe konusunda kararlılık ve üç etnik grup temsilci arasında 2'li anlaşmalar yaparak 3. Gruba baskı oluşturma gibi çeşitlilik arz eden yöntemlere dayanmaktadır. Fakat ABD'nin tek kutuplu uluslararası sistem, liberal hegemonya doktrini ve bunu sağlayacak güç kapasitesinden kaynaklanan zorlayıcı ve dönüştürücü arabuluculuk

stratejilerinin yalnızca arabuluculuğun başarısında etkili olduğunu düşünmek eksik ve hatalı olacaktır. Zira, ABD'nin arabuluculuğu, sürecin başarılı bir müzakereye dönüşmesi kadar nihai barış anlaşmasının içeriğinin şekillenmesi ve barışın yeniden tanımlanması açısından da özgünlük taşımaktadır. Metnin bir sonraki kısmında ABD arabuluculuğunda gerçekleşen Dayton Barış Anlaşması diplomatik başarı perspektifinin ötesinde liberal barış ideolojisinin arabuluculuk pratiğine yansımaları açısından değerlendirilecektir.

5.6. Hegemonik Uluslararası Düzende Siyasi Bir Proje Olarak Barış ve Arabuluculuk

Bosna-Hersek krizi, 4 yılda yaklaşık 100 bin insanın hayatını kaybetmesine, 2 Milyondan fazla insanın yerinden edilmesine yol açan, soykırım, etnik temizlik ve insanlığa karşı suçlar gibi tescil edilmiş savaş suçlarına sahne olmuştur. Bosna-Hersek krizinde, genel olarak Bosnalı Sırplar tarafından işlenen savaş suçlarından etkilenenlerin büyük çoğunluğunu Müslüman Boşnaklar oluşturmaktadır. En korkunç örneklerinden biri 1995 yılında Bosnalı Sırpların gerçekleştirdiği ve yaklaşık 8,000 Müslüman Boşnak'ın öldürüldüğü Srebrenitsa katliamında gerçekleşen bu şiddet eylemlerinin bir diğer sonucu da yüz binlerce insanın yerinden edilmesi olmuştur. Savaş suçlarına karışanların bazıları uluslararası ceza mahkemelerinde yargılanarak hapis cezasına çarptırılmıştır ancak savaş suçu mağdurlarının acıları hala devam etmekte ve Bosna-Hersek toplumu, savaşın açtığı yaraları tamamen iyileştirememektedir.

Bosna-Hersek'in ve büyük ölçüde Müslüman Boşnakların ödediği bu büyük bedelin sonunda ise uluslararası müdahaleler gözetiminde işletilen barış süreçleri ile adil olmayan ve hassas bir barış elde edilebilmiştir (Mandelbaum, 2016). Müzakerelere, Bosna-Hersek federasyonu adına cumhurbaşkanı Aliya İzzetbegoviç, Sırbistan ve Bosnalı Sırplar adına Slobodan Miloseviç, Hırvatistan adına ise cumhurbaşkanı Franjo Tudman katılmıştır. Bosnalı Hırvatlar ise Bosna-Hersek federasyonu heyeti dışında ayrıca temsil edilmemiştir. Müzakerelerde 3. taraf rolü oynayan arabulucu aktörler ise ABD'li diplomat Richard Holbrooke, dışişleri bakanı Warren Christopher'dir. Bu barış 1 Kasım 1995 ile 21 Kasım 1995 tarihleri arasında 21 gün boyunca müzakereleri süren Dayton Barış Anlaşmasıdır. Bu barış ile birlikte, diğer bağımsızlık kazanan eski Yugoslavya Cumhuriyetlerinin aksine Bosna-Hersek'te

uluslararası gözetim ve himaye altında işleyen ve egemenliği oldukça kısıtlı bir devlet yapısı inşa edilmiştir.

ABD'nin Bosna-Hersek krizi için yürüttüğü arabuluculuk politikası, güce dayalı müdahale, zorlayıcı diplomasi ve anayasal barış kalıbını izlemiştir. Güce dayalı müdahale ve zorlayıcı diplomasi boyutları, uluslararası politika düzeyindeki faktörlerle bağlantılı olarak gerçekleşirken, anayasal barış kısmı daha çok liberal barış ideolojisi ile inşa edilmiştir. Dayton Barış Anlaşması ile kurulan siyasi sistemde Respublika Srbska ve Bosna-Hersek Federasyonu olmak üzere iki idari birim, 10 özerk kanton, 3 kişilik devlet başkanlığı kurulu, 13 anayasa ve her eyalet için ayrı mahkeme sisteminden oluşmaktadır (Austermiller, 2006, s. 137). Bu sistemde 760 milletvekili, 180 bakan, 14 başbakan görev alırken, milletvekilleri ve bakanlar etnik temelli temsil ilkesine göre seçilmektedir. Etnik temelde güç paylaşımına dayalı çok uluslu federasyon modelinin Bosna-Hersek'teki uygulaması, bir federal devlet yapısı atında iki özerk birim ve üç etnik grubun tanınması şeklinde gerçekleşmiştir. Özerk birimler Bosna-Hersek Federasyonu ve Sırp Cumhuriyetidir. Fakat Sırp Cumhuriyeti kendi özerklik sınırları içerisinde merkeziyetçi bir yapıya sahiptir. Bosna-Hersek Federasyonu ise 5 Boşnak, 3 Hırvat çoğunluklu ve 2 heterojen nüfuslu olmak üzere 10 kantondan oluşmaktadır. Siyasi iktidarın paylaşımında kuvvetler ayrılığı ilkesini etnik temelde güç paylaşımı ile ikame eden bu düzenleme Bosna-Hersek'i anayasa ve idare hukuku bakımından türünün ilk ve tek örneği haline getirmektedir. Örneğin, Respublika Srpska adında, kendi ordusu dahil olmak üzere, dış işleri bakanlığı hariç her siyasi ve bürokratik kuruma sahip olan bir özerk cumhuriyet bulunmaktadır.

Dayton Barış Anlaşması ile tasarlanan Bosna-Hersek anayasası üç kurucu toplumu yasal olarak tanımaktadır. Bu toplumlar hem devletin vatandaşı hem de kurucu unsuru olarak tanımlanır. Böylece Bosna-Hersek anayasasında vatandaşlık statüsü ile söz konusu vatandaşların etnik kimliği aynı düzeyde ele alındığını söylemek mümkün olmaktadır (Belloni & Deane, 2005, s. 232). Dayton Anlaşması ile kurulan demokrasi modelinin güç paylaşımına dayalı oydaşmacı (eş toplumsal) demokrasi olması, liberal barış ideolojisinin bu anlaşmadaki en önemli yansımasıdır. Dayton Anlaşmasının oydaşmacı demokrasi modeli, iktidarın Bosna-Hersek'teki farklı etnik gruplar arasında, ayrı etnik kimlikler arasında uyum sağlamanın bir yolu olarak paylaştırılması gerektiği fikrine dayanmaktadır. Siyasi bir teori olarak oydaşmacılık, bölünmüş toplumlarda barış ve istikrarı sağlamak için farklı etnik veya dini gruplar

arasında güç paylaşımının gerekli olduğunu savunur. Ancak bu bölümdeki değerlendirmede görüleceği gibi Dayton Anlaşması'nın oydaşmacı demokrasi modeli, liberal barış ideolojisinin ulusal kimliklere bakışının belirli yönlerini yansıtırken, aynı zamanda bu yaklaşımın önemli sınırlamalarını ve zorluklarını da ortaya koymaktadır.

Amerikalı Siyaset Bilimci Arend Lijphart'ın (2008, s. 66) etnik düşmanlıklara sahip toplumlar için uygulanmak üzere geliştirdiği bu model, bir devletin alt birimleri olan farklı toplumları birbirine eşit haklara sahip olan gruplara dönüştürme amacını taşımaktadır. Bu dönüşümden beklenen ise etnik grupların hiçbirinin çoğunluğu elde edememesi nedeniyle onları temsil eden elitler arası bir uzlaşma ihtiyacının zorlanmasıdır. Uzlaşmaya zorlama araçları arasında azınlıklara veto hakkı, parlamento ve hükümette oransal temsil gibi uygulamalar yer almaktadır.

Eş toplumsal siyasi düzen modelinin temelini oluşturan güç paylaşımı ilkesi, Soğuk Savaş'ı izleyen çatışma çözümü süreçlerinde özellikle öne çıkmıştır. Bunun nedeni, bu çatışmaların birçoğunun köklü etnik, dinsel veya dilsel bölünmelerle karakterize edilmesi ve çoğunluk yönetimine dayalı geleneksel demokrasi modellerinin bölünmelerden doğan sorunları idare edebilmek için yetersiz görülmesidir. Güç paylaşımı düzenlemeleri, koalisyon hükümetlerinin oluşturulması, parlamento dağılımının etnik kökene ya da dini kimliklere göre tahsis edilmesi ve çeşitli hükümet pozisyonlarının istihdamı için bu bağlamda kotaların oluşturulması dahil olmak üzere çeşitli uygulama şekillerine sahiptir. Dayton anlaşması örneğinde de görüleceği gibi bu düzenlemelerin takibi ve denetimi için genellikle uluslararası gözlem misyonunun eşlik etmesi sağlanmıştır.

Bir çatışma çözme mekanizması olarak etnik temelde güç paylaşımının liberal siyasi düşünce ile entelektüel ilişkisi 20. yüzyılın çoğulculuk fikrine dayandırılabilir. Çoğulculuk, toplumların doğası gereği çeşitli olduğunu ve bu çeşitliliğe uyum sağlamanın sosyal istikrar ve uyumu sürdürmek için gerekli olduğunu ileri süren bir ilkedir. Ancak bu ilişkiye rağmen liberal barış ideolojisinin çatışmaları etnik temelde güç paylaşımıyla çözme eğilimi ile liberal siyasi düşüncenin etnik kimliklerin aşırı vurgulanmasına ve dar milliyetçilik anlayışına karşı eleştirel tutumu arasındaki tutarsızlık dikkat çekmektedir. Liberal barış ideolojisi, etnik çatışmaların yaygın olduğu Soğuk Savaş sonrası konjonktürün çatışma çözümü ihtiyacına bir yanıt olarak ortaya çıkmış, güç paylaşımının kullanılması, etnik farklılıklardan kaynaklanan

çatışmalara pratik bir çözüm olarak görülmüştür. Ancak bu pratik ihtiyacı karşılamak amacına dayanan etnik çeşitliliğin daha geniş bir demokratik yönetişim çerçevesi içinde korunması düşüncesi, uygulamada daha ziyade etnik kimliklerin ve ayrılıkçı milliyetçiliklerin güçlendirilmesine hizmet etmiş ve etnik çatışmayla ilişkili risklerin yükselmesine yol açmıştır. Ancak bu ilkeyi ortaya koyanların onun muhtemel sonuçlarını öngörmüş olabileceğini düşünmek gerekmektedir. Nitekim uygulamada da bu ilke etnik kimliklerin ve ayrılıkçı milliyetçiliklerin güçlenmesine hizmet etmiş ve etnik çatışmalara neden olmuştur.

Eş toplumsal anayasa modeli, etnik bölünmelerin iç savaşlara yol açtığı ya da bir çatışmanın ana kaynağını oluşturduğu toplumlar için önerilen bir çatışma çözümü rejimidir. Bu sistemin Bosna-Hersek'te uygulanması söz konusu varsayımların kabul edildiğine dair açık bir veri sunmaktadır. Zira Bosna-Hersek'teki sorunun birbirine düşman etnik gruplar arasında yaşanan doğal bir çatışma ortamı olduğu yönündeki kabul, kendisini etnik temelde güç paylaşımına dayalı çözüm önerilerinde açığa vurmaktadır. Sırp saldırganlığını bitirmeyi amaçlayan ABD müdahalesi sonucunda yine bu ülkenin arabuluculuğu ile yapılan müzakerede, savaşın sebebi olarak her etnik grubu eşit derecede suçlu gören indirgemeci yaklaşıma dönüş yapılmış görünmektedir. Modeli geliştiren yazara göre, eş toplumsal anayasal sistemin uygulandığı bir ülkede, farklı toplumsal grupların kimlik ayrışmasını ve bundan kaynaklanan çatışmayı çözmeye gerek yoktur. Eş toplumsal siyasi sistem projesi bu ihtiyacı ortadan kaldırarak yeni bir temelde ortak sistem kuracaktır (Lijphart, 2008, s. 69). Çünkü nispi temsil sistemi nedeniyle toplumdaki en küçük grup bile parlamentoda ve bürokraside temsil edilecek ve toplum kendi kimliğine uygun bir temsile kavuşacaktır.

Fakat işleyişi itibariyle eş toplumsal siyasi sistem, yasama organında önemli problemlere neden olabilmektedir. Örneğin McCulloch'un (2014, s. 507) sunduğu veriye göre, Dayton Anlaşması imzalandıktan sonra Bosna-Hersek federal parlamentosundan 1 yıl boyunca yalnızca 10 yasa çıkarılabilmiştir. Bu durum 2000 yılına kadar yılda ortalama 5 yasa şeklinde devam etmiştir. Buna göre Bosna-Hersek parlamentosunda önerilen yasaların yalnızca %30'u kabul edilebilmektedir.

Bosna-Hersek'te çatışma sonrası siyasal sistemin kuruluşu kadar işleyişinin de uluslararası müdahalenin mevcudiyeti ile sağlanması öngörülmektedir. Çatışma çözümü süreci ve Dayton'da anlaşılan anayasal düzenin kuruluşu, BM, AT ve NATO

gibi uluslararası örgütlere ve ABD, Rusya gibi güçlere Bosna-Hersek siyasi yapısının işleyişinde büyük bir sorumluluk ve etkinlik kazandırmıştır. Dayton anlaşması ile uluslararası topluma Bosna-Hersek'in savaş sonrası gündemini şekillendirme yetkisi ve serbestliği tanınmaktadır. Anayasa mahkemesi gibi önemli bürokratik organlara yapılan atamalarda uluslararası kurumlara verilen kontenjan (Örneğin AİHM, Bosna-Hersek Anayasa Mahkemesi başkanlığına 3 üye atamaktadır) ve Yüksek Temsilcilik Ofisi (YTO) makamı bu gözetimin en belirgin örnekleridir (D. Chandler, 2005, s. 237). YTO, Barışın inşası ve uygulanmasını denetlemek üzere doğrudan uluslararası toplumun iradesini göstermek amacıyla kurulmuş bir organdır. Uluslararası toplum adına söz konusu kurumlara barışı inşa etme ve koruma sorumluluğu kapsamında yapılan bu düzenlemeler, söz konusu uluslararası toplumun nasıl bir barış kurmak istediğini anlamak açısından önemli bilgiler sunmaktadır. Zira YTO ve Anayasa Mahkemesi kurumları özellikle 1997 Bonn Anlaşmasının verdiği yetkiler ile birlikte Bosna-Hersek iç siyaseti üzerinde önemli yaptırım gücü kazanmış mercilerdir ve bağlayıcı karar alma imkânı ve yerel yöneticileri görevden alma yetkisi dahi taşımaktadırlar.

Bosna-Hersek'te uluslararası toplum, güçlü bir uluslararası kurum ve yönetişim ağı ile barışı sürdürmeyi hedeflemektedir. YTO dışında bu ağın etkin bir başka organı da yine Dayton Anlaşması ile kurulan Barış Uygulama Konseyi (PIC)'dir. Barış Uygulama Konseyi, Dayton Anlaşması'ndan hemen sonra 8 Aralık 1995 tarihinde Londra'da bu anlaşmanın uygulanmasını desteklemek üzere düzenlenen Barış Uygulama Konferansı ile kurulmuştur. YTO gibi Bosna-Hersek'e özgü ve özel amaçlı bir yapıda kurulan PIC'de 55 ülke ve uluslararası örgütü temsil eden üyeler görevlendirilmektedir. Konseyin yürütme kurulu, OHR başkanının liderliğinde çalışmaktadır. Bu kurulun üyeleri ise, ABD, Britanya, Rusya, Almanya, Fransa, Kanada, İtalya, Japonya, AB Başkanlığı, Avrupa Komisyonu ve Türkiye'nin temsilciliğinde İslam İşbirliği Teşkilatıdır. Konsey, Dayton Anlaşmasına yapılan 10. Ek maddenin verdiği çalışma alanı ve kapsamına dair yetkisi itibariyle Bosna-Hersek'in fiili yürütme ve yasama organı gibi hareket etmektedir. Sonuç olarak Bosna-Hersek'te barış anlaşmasına giden ABD arabuluculuğu süreci, barışın inşası ve uygulanması aşamasında anayasal yetkilere sahip uluslararası gözetim ve yürütme organları ile kolektif bir özneye dönüşmüştür.

ABD'nin zorlayıcı arabuluculuk stratejisinin en büyük payını üstlenen NATO ise Dayton Anlaşması sonrası barışı koruma misyonunu BM'den devralarak 60 bin kişilik ağır silahlı birlikler ile Bosna-Hersek'e yerleşmiştir. NATO'nun görev tanımı değişikliği ile varlığını sürdürdüğü savaş sonrası Bosna-Hersek'te yer alan askeri konularda yetkili diğer kurumlar ise BMGK tarafından yetkilendirilen UNPROFOR ve IFOR (Uygulama Gücü) ve yine BMGK tarafından yetkilendirilen IPFT (Uluslararası Polis Görev Gücü)'dür. IFOR, BMGK'nın1031 sayılı kararı ile Dayton Anlaşması'nın imzalandığı 20 Aralık 1995'ten 20 Aralık 1996 tarihine kadar Bosna-Hersek'te görevlendirilen çok uluslu bir barış gücüdür. Temel görevi, savaşın tarafları arasında güvenli bir bölge oluşturmak ve ağır silahların toplanmasını sağlamak olan bu birim bir yıl içerisinde görevlerini tamamladıktan sonra öngörüldüğü gibi Bosna-Hersek'i terk etmedi ve sağlanan barışın kalıcılığını temin etme görevini 12 Aralık 1996 tarihli BM Güvenlik Konseyi'nin 1088 sayılı kararı ile SFOR' (İstikrar Gücü)'a bırakmıştır. Bu birim ise Dayton Anlaşması'nın askerî uygulamaları denetleme görevini Aralık 2004'ten itibaren, Avrupa Birliği denetimini ifade eden bir isim değişikliği ile EUFOR Althea (Avrupa Birliği Althea Gücü) isimli güce devretmiştir.

Liberal barış kuramının önemli isimlerinden Roland Paris (2005, s. 106), Dayton Barış Anlaşmasını, Bosna Savaşının etnik bölünmelerini kurumsallaştıran ve amacının aksine çok etnisiteli ve çoğulcu bir devlet sistemi yerine bölünmüş, zayıf ve etkisiz bir devlet yarattığını ifade etmiştir. Dayton Barış Anlaşmasının sorunlu yanlarına ilişkin literatürün üzerinde mutabakata vardığı bu görüş, barış anlaşması ile devletin, zayıf federasyon ve merkez arasında fiili olarak ikiye bölünmesi ve bu iki birimin birbirinin bölgesine girme yasağı bulunan iki ayrı orduya sahip olması gibi devlet egemenliğinin çekirdek prensipleriyle çelişkili sonuçlarına dair eleştirilere dayanır. ABD'nin Avrupa meselelerine müdahalesine muhalefet eden Mearsheimer ve Van Evera gibi Realist kuramcılar dahi bu eleştirilere, merkezi hükümete meydan okuma imkânına sahip özerk birimlerin barış için kalıcı bir tehdit oluşturacağı argümanıyla katkı sağlamaktadır (Mearsheimer & Van Evera, 1995, s. 16). Bunun dışında, Bosna-Hersek'in kurucu toplumları olarak tanınan etnik gruplara, ülkenin ulusal çıkarlarını ihlal edecek kararlarına karşı tanınan veto etme hakkı sistemi kilitleyen bir başka uygulamadır. Zayıf merkez ve etnik olarak tanımlanmış güçlü özerk birimler modeli, Dayton barış Anlaşmasının en belirgin özelliğidir. Liberal

barış ideolojisini temsil eden arabulucu aktör, bu modeli, Yugoslavya federal sistemi ve Osmanlı Millet Sistemine uzanan sosyolojik uyumluluk yönündeki tarihsel argümanla desteklemiştir (McEvoy, 2014, s. 109). Fakat, Söz konusu etnik federe birimlere devlet egemenliği aleyhine tanınmış olan yetkiler Yugoslavya Federasyonu ya da Osmanlı Millet Sistemi'nin tarihsel gerçekliğini karşılamamaktadır. Zira bu iki sistemde de zayıf bir merkezi otoritenin karşısında güçlü otonomi birimlerinin varlığı söz konusu değildir.

Bosna-Hersek'e benzer yapıya sahip olan diğer devletlerde nadiren ve sınırlı olarak kullanılan etnik güç paylaşımı modeli, daha çok devlet içi/uluslararası çatışma sorunlarına yönelik uluslararası müdahale ile kurulan vakalarda ortaya çıkmaktadır. Bu durum liberal barış ideolojisinin, kendi öznesi ile çatışma çözümü nesnesi arasında kesin bir ayrım yaptığını ve bu düşünceyi üreten tarihsel öznenin doğal siyasi sistemini çatışma çözümü vakalarına, kendi özünden ve tarihsel formundan uzaklaştırarak taşıdığını ortaya koymaktadır. Bosna-Hersek savaşının sonlandırılması için yapılan ABD arabuluculuğu ve Dayton Barış anlaşmasının liberal barış ideolojisi ile en güçlü ilişkisi etnik temelde anayasal güç paylaşımı formülü ile kurulabilir. Tek kutuplu uluslararası sistem hegemonik aktör ve liberal barış ideolojisinin birlikte ürettiği barış inşası politikası, en önemli kurumu olan güç paylaşımını, Lübnan, Irak, Kıbrıs gibi vakalarda olduğundan çok daha kompleks bir şekilde Bosna-Hersek'te uygulamıştır. Siyasi güç ihtilafın tarafları olan yerel imzacılar arasında bu anlaşma ile yeniden tahsis edilmiş, (Hartzell & Hoddie, 2007) uluslararası düzeni temsil eden kurumsal yapılar aracılığıyla gözetim altına alınmıştır. Barış anlaşması, çatışmanın her tarafın rızası ile durdurulması ihtiyacına cevap vermiştir. Liberal barışın aktörleri, siyasal liberalizmin anahtar normlarından olan siyasi güç mekanizmasını, uluslararası çatışmanın sebebi olarak tasavvur ettikleri faktörlere uyarlayarak bu kurumu etnik ayrımlara referansla işletmişlerdir (Richmond & Franks, 2009, s. 29).

Etnik ayrımları güçlendiren çok kültürlü bir yapı inşa etme çelişkisi bu hatalı uyarlamanın bir sonucudur. Hatanın sebebi ise etnik ayrımın çatışmanın uzlaşmaz kök sebebi olarak kabul edilmesinden kaynaklanmaktadır. Fakat tarihsel ve sosyolojik gerçeklik en azından Bosna-Hersek örneğinde bu varsayımı büyük ölçüde yanlışlar. Bu ülkenin yakın 500 yıllık tarihi, etnik düşmanlığın yerleşik bir toplumsal doku olmadığına dair örneklerle doludur. Bu savaşta etnik köklere dayalı ayrımcılık ve şiddet eylemleri gibi olgular ancak haksız bir saldırganlığın siyasal söylemi olarak

anlam kazanmaktadır. Dolayısıyla barışın koşulu olarak varsayılan yerel milliyetçilikler temeline dayalı kurum ve yapıların oluşturulması, temsilde eşitlik, güç paylaşımı gibi liberal barış ilkelerinin bir gereği olarak oluşturulurken aslında barışa aracılık eden 3. tarafın manipüle edilmiş ya da yanlış sonuçlara ulaşmış toplumsal varsayımlarına referans vermekteydi.

Etnik temele dayalı problem çözme modeli, liberal barış ideolojisinin hem çatışma çözümü ve arabuluculuk stratejilerine hem de barışın inşası konseptine yönelik kusurlu etkilerde bulunmuştur. Başarısızlıkla sonuçlanan arabuluculuk girişimleri dahi etnik temele dayalı haritalar ile saldırgan tarafın etnik temizlik politikasına dayalı şiddet eylemleri için gerekçe ve motivasyon oluşturmuştur. Avrupalı kurumlar öncülüğündeki arabuluculuk girişimlerinde Hırvat, Sırp ve Müslüman kimliklerinden önde gelen bir Boşnak kimliğinin kurulması için uluslararası toplumun bir zorlama göstermesinin gerçekçi olmadığı kanaati hâkimdir (Samary, 1995b, s. 110). Ancak, sonuç alıcı zorlamaların barış inşasında kullanılması mümkündür. Bunun sonucu olarak ise etnik kimlikler arasındaki düşmanlıkların krizle birlikte kristalize olduğu bir durumda, barışın kurumsal temelde muhafaza edilmesi amacıyla etnik ayrıştırmaların devam ettiği bir barış ortaya çıkmıştır. Bu durum ülkenin parti sisteminin söz konusu ayrıştırmaya göre biçimlenmesi nedeniyle, tıpkı Dayton müzakerelerinde olduğu gibi üç ana etnik grubu aşabilecek bir üst siyaset programını ülkenin anayasal sistemi ile uyumsuzluğa mahkum bırakan bir siyasal mimari anlamına gelmektedir (Bose, 2002, s. 202). Dayton Anlaşması sonrasında yapılan seçimlerde Sırp ve Hırvat etnik milliyetçiliklerini savunan partilerin oy oranında yükseliş, liberal barışın sosyolojik başarısızlığını kanıtlar. Barış ideolojisinin bu probleme yönelik ana tedbiri olan güçlü yetkilere sahip uluslararası denetim kurumları ise bu sorunu çözmekten çok baskılamakta başarılı görünmektedir. Uluslararası toplumu temsil eden kurumlar çoğulcu, çok etnikli ve liberal bir barış inşa etme girişiminin destekçisi olarak görülmüştür. Bu düşünceden arabuluculuğa yön veren liberal barış ve çatışma çözümü ilkelerinin oldukça geleneksel bir güç ilişkisi temeline dayandığı anlaşılabilir. Güç ilişkisi temelinde bir barış, arabuluculuğun odağının toplumdan çok devlete ve onun hukuki/kurumsal yapısına çevrildiğini gösterir. Böylece arabulucu özne açısından yapıcı ve inşa edici niteliği itibariyle liberal barışla bağlantılı görülen süreç, arabuluculuğu kabul eden içerisi için o aynı seviyede liberal olarak algılanmamaktadır. Richmond (2009, ss. 56-57)

liberal barış ideolojisini rehber edinen çatışma çözümü süreçlerinin liberal barışı üreten öznenin değerler sisteminden uzaklaşmış olmasını bir ölçüde uluslararası yönetişim kurumlarının otoritesini kaybetmeme kaygısıyla açıklanabileceğini söyler. Kuramcının vurguladığı bu paradoks, arabuluculuk yapan uluslararası aktörün doğrudan kontrol ve denetim talebi ile arabuluculuğu kabul eden yerel aktörün sürdürülebilir bir egemenlik talebi arasındaki çatışmanın bir sonucudur.

Uluslararası düzenin problemi Balkanlarda arabulucu aktörü sürdürülebilirlikten çok istikrardan yana bir müdahaleye yönlendirmiştir (Wilton, 2014, s. 49). Dayton Barış Anlaşması ile sağlanan barışın sınırları, istikrarı koruma kaygısı ile oluşturulmuştur. Bu durum ise 19. Yüzyıl uluslararası düzeni ve barış ideolojisinin temel konu başlığı olan Doğu Sorununun gerçek mirasını göstermektedir. Tezin ilgili bölümünde bu bağlamda incelenen Girit arabuluculuğu vakasına benzer şekilde, arabuluculuğa ve barış inşasına maruz kalan devletin kendi çıkarları ve güvenlik kaygıları, çatışma çözümünün öncelikli amaçları arasında değildir. Müdahillerin gözetiminde kurulan sivil idare ve maliye istikrarı sağladığı ölçüde başarılı kabul edilmektedir. Farklı tarihsel konjonktürlerin temsilcisi durumundaki Girit ve Bosna-Hersek arabuluculuğu vakaları, ihtilafın gerçek sebebinin manipüle edilmesinin, savaş mağduru devlet ve toplumlar için başarısız ve sürdürülemez bir konjonktürel istikrar yarattığını ortaya koymaktadır. İki vakada dikkat çeken en belirgin farkı ise sınırların etnik ya da dini ayrımlarla tanımlanması yönündeki uygulamanın, etnik temelde tanımlanmış güç paylaşımına dayalı zayıf devlet modeline dönüşmesidir. Bu ise Vestfalyen dünyanın sınır oluşturmayı en önemli hedef olarak gören barış anlayışının yerini devlet inşasına bırakmasıyla ilgilidir.

5.7. Bölüm Özeti

Kuruluş formu itibariyle yukarıdan aşağı bir işleyişe sahip olan liberal barış baskılanmış bir saldırganlık, güçlü uluslararası kurumlar fakat zayıf devlet kombinasyonu ile sonuçlanma eğilimi göstertmektedir. Bu kombinasyon Bosna-Hersek krizinde sorunun demokrasi eksikliği ya da güç paylaşımının olmaması ile açıklanmasına dair hatalı bir tutumun uzantısı olarak ortaya çıkmıştır. Bu açıklamada içerilmeyen fakat barışın sürdürülebilirliği açısından oldukça önemli olan vazgeçilmez unsurlar ise merkezi otoritenin güçlü ve caydırıcı bir niteliğe sahip olması gerekliliğidir. Zira başarılı devletlerde barışın ve toplumsal refahın garantisi

uluslararası toplum müdahalesi ya da denetiminden çok merkezi otoritenin işleyişi ile sağlanmaktadır. Tezin kavramsal çerçevesi içinde yer alan adil barış önerisi, Bosna-Hersek vakasında, merkezi otoritenin başarılı bir devlet sağlayacak düzeyde gelişmesi, savaş nedeniyle yerinden edilmiş nüfusun dönüşü ve etnik ayrımı aşan bir siyasi çoğulculuk kimliğinin oluşması kriterlerine dayalı uzun vadeli bir gözlemi gerekli bulmaktadır. Fakat çatışma çözümü ve arabuluculuğun liberal barış ideolojisindeki misyonu bugüne kadar bu kriterler açısından başarılı olamamıştır. Bu uygulamanın tek kutupluluk, hegemonik aktör ve liberal barış sentezinin bir ürünü olduğu argümanı, tezin bir sonraki bölümünde incelenecek olan hegemonya sonrası uluslararası düzenin çatışma çözümü vakalarında etnik güç paylaşımının yerini uluslararası garantörlük sistemine bıraktığına dair gözlemler ile daha açık bir şekilde anlaşılacaktır. Arabuluculuğun ve yerleşik uluslararası barış normlarının uluslararası düzenlerin bir fonksiyonu olarak dönüşmesi, uluslararası politikada büyük güçlerin önceliği olan bölgesel istikrarın yerini nüfuz alanı mücadelesine bırakması şeklinde anlam kazanmaktadır. Bu dönüşüm Soğuk Savaş sonrası konjonktürünün hegemonya sonrası konjonktürüne dönüşümüdür. Soğuk Savaş sonrası uluslararası düzenin tek kutuplu olduğu ve ABD'nin hegemonik bir güç olarak öne çıktığı bir dönemden, uluslararası düzenin daha çok kutuplu hale geldiği ve ABD'nin hegemonik pozisyonunu kaybetmeye başladığı bir döneme geçiş yaşanırken bu dönüşüm, uluslararası barış ve çatışma çözümü alanlarında da farklı yaklaşımların benimsenmesine ve yeni normların oluşmasına yol açmaktadır.

Tezin bu bölümüne kadar farklı uluslararası düzen ve bağlamlarda gerçekleşen ve bu nedenle altta yatan barış ideolojileri açısından önemli farklılıklar arz eden 1897 Osmanlı-Yunanistan savaşı, 1926 Musul Anlaşmazlığı ve 1995 Bosna-Hersek savaşı arabuluculuk süreçleri incelenmiştir. Avrupa Uyumu uluslararası düzeni aktörlerince yürütülen 1897 Osmanlı-Yunanistan savaşı arabuluculuğu, Avrupa barışını korumayı önceleyen ancak medeniyetsel bağlamda ön yargılı bir tutumla çatışmanın kalıcılaşmasına katkı sağlayan kısmen gerçekçi ve muhafazakar bir barış ideolojisinin ürünü niteliği taşımaktadır. Arabuluculuk süreci, kolektif yapısı ve çatışmayı tanımlama biçimi itibariyle bölgenin istikrarını tehdit edebilecek çatışmada statükonun korunması kadar önemli ölçüde ideolojik bir ajandayı da temsil etmiştir.

1926 Musul ihtilafını yöneten Milletler Cemiyeti arabuluculuğu ise kolektif güvenlik ve kendi kaderini tayin gibi ilkelere dayanan idealist barış ideolojisinin çatışmaların

çözümündeki rolünü vurgulayan bir örnektir. Ancak bu vakada arabuluculuk sürecinin idealist barışın temel çatışma çözümü uygulamalarından ayrıştığı hususlar gözlemlenmiştir. Son olarak, Soğuk Savaş sonrası hegemonik uluslararası düzende yaşanan 1995 Bosna iç savaşına yönelik arabuluculuk süreci ise kalıcı barışın sağlanmasında çoğulculuk, güç paylaşımı ve piyasa ekonomisinin önemini vurgulayan liberal barış ideolojisi bağlamında analiz edilmiştir. İlgili analizde güç paylaşımı ilkesi aracılığıyla çok etnisiteli bir devletin kurulması yoluyla savaşın sona ermesine yönelik teşviğinde liberal barış ideolojisinin önemli içsel çelişkilerin açığa çıktığı değerlendirmesi yapılmıştır.

Sonuç olarak, farklı uluslararası düzen ve barış ideolojileri bağlamlarında incelenmiş olan üç arabuluculuk süreci, çatışma çözümünde altta yatan ideolojileri ve tarihsel güç yapılarını analiz etmenin önemini vurgulamaktadır. Tezin bir sonraki bölümünde ise hegemonya sonrası uluslararası düzen olarak tanımlanan konjonktürde barış ve arabuluculuk uygulamalarının değişen dinamiklerini inceleyerek daha geniş bir perspektif elde etmek amacıyla Suriye iç savaşında sürdürülen alternatif arabuluculuk girişimleri değerlendirilecektir. Özel olarak, bu bölüm, çağdaş uluslararası sistemde mevcut olan birbiriyle rekabet halindeki barış konseptlerini dikkate alarak, Suriye iç savaşı sırasında ortaya çıkan alternatif arabuluculuk süreçlerini karşılaştırmaktadır. Böylece günümüz dünyasında diplomatik arabuluculuğun karmaşık ve çok yönlü doğasının yanı sıra gelecekteki barış inşası çabalarını bekleyen zorluklar ve fırsatlar hakkında daha derin bir anlayışa katkıda bulunulması amaçlanmaktadır.

6. BÖLÜM HEGEMONYA SONRASI ULUSLARARASI DÜZENDE BARIŞ VE ARABULUCULUK: SURİYE İÇ SAVAŞI VAKASI

Birden fazla güç merkezinin yükselişi, bölgesel ve devlet dışı aktörlerin artan önemi gibi gelişmelerle karakterize edilen hegemonya sonrası uluslararası düzen yeni çatışma biçimleri ve uluslararası barışın karşılaştığı yeni problemlerin yol açtığı meydan okumalarla karşılaşmaktadır. Söz konusu dönüşümler karşısında barış ideolojilerinin ve arabuluculuk süreçlerinin etkinliğini ve problemlerini anlamak, daha etkili çatışma çözme stratejilerinin geliştirilmesine ve alandaki teorik anlayışın ilerlemesine katkı sağlayacaktır. Mevcut uluslararası yapıların sınırlamalarını ve dönüşen uluslararası çatışmalara cevap verme yeteneklerini anlamak amacıyla tezin 6. bölümünde Suriye iç savaşını sona erdirmeye yönelik arabuluculuk girişimleri, hegemonya sonrası uluslararası düzen ve rakip barış kavramsallaştırmaları bağlamında incelenmektedir.

21. yüzyılın en karmaşık ve uzun süreli çatışmalarından birine dönüşen Suriye iç savaşı, bölgesel ve küresel güçler, yerel ve ulusötesi gruplar ve uluslararası örgütler dahil olmak üzere çok sayıda aktörü içermektedir. Büyük ölçekli yerinden edilme ve can kaybı da dahil olmak üzere önemli insani problemlere yol açan çatışmayı diplomatik yollarla çözmeye yönelik uluslararası girişimler, yeni problemler üreten uluslararası düzen konjonktüründen ve rakip barış konseptlerine bağlı beklentilerden kaynaklanan önemli zorluklarla karşılaşmıştır. Bu bölümde öncelikle hegemonya sonrası uluslararası düzen ve bu konjonktürün bir ürünü olan barış kavramsallaştırmaları değerlendirilmekte ve dönüşen uluslararası çatışma tipine referansla Suriye iç savaşı için yürütülen alternatif arabuluculuk süreçleri analiz edilmektedir.

6.1. Hegemonyadan Sonra Uluslararası Düzen

21. Yüzyılın ilk onyılı, *Soğuk Savaş Sonrası* deyiminin uluslararası politikayı tasvir etme iddiasını zayıflatan dönüşümlerle sonlandı. Dünya siyasetinin makro

dönüşümünü çerçevelemek üzere önerilen alternatif nitelemeler ise odaklandıkları faktörlere göre sistemik, coğrafi, teknolojik, iktisadi ya da psikolojik referanslarla tanıtıldı. Pasifik Çağı, Dijital Çağ, Batı Dışı'nın Yükselişi (Zakaria, 2013; Zarakol, 2019), G – Sıfır (Bremmer, 2012, s. 15), Hiç Kimsenin Dünyası (Kupchan, 2012), Batısız Dünya[3], Küresizleşme ve Belirsizlik çağı bu nitelemelerin en yaygın olanlarıdır. İsim önerilerini kesiştiren ise bilinen/yerleşik uluslararası düzenin artık devam etmeyeceğine dair çağrışımlar taşımalarıdır. Uluslararası düzenin yeni anını tasvir etme çabaları, onun yalnızca zamansal sınırlılığının değil, meşrulaştırıcı ideolojisinin de tartışmaya açıldığını gösterir ve liberal uluslararası düzenin krizi olarak tanımlanan meydan okumaların güç dağılımının değişimine dair analizlerle eş zamanlı olarak gündeme gelmesini anlamlandırır. Sistemik dönüşüm, uluslararası düzenin barış, güvenlik ve işbirliği normlarını da kaçınılmaz olarak dönüştürecektir.

Uluslararası düzenin ABD hegemonyasına dayalı liberal barışın altın çağını yaşadığı dönemin ardından bir krizle karşılaştığı düşüncesi, eleştirel yaklaşımlardan ana akım mecralara kadar akademinin geniş çevrelerindeki etkisiyle aksiyoma varan bir kanaat oluşturdu. Söz konusu krizin izlerinin uluslararası düzenin hangi unsurunda tezahür ettiği hakkında gözlemler ise savaş ve barışa dair bulgularla desteklendi (Eilstrup-Sangiovanni & Hofmann, 2020, s. 1078). Aktörleri, yöntemleri, formu ve sonuçlarıyla birlikte uluslararası barışın politikası, her zaman değişen jeopolitik ve düşünsel çerçevenin izlerini sergilemiştir. Örneğin, liberal barışın etkin olduğu yıllarda çatışmaların ve iç savaşların anlaşma ya da uzlaşı ile sonuçlandığı daha çok vakaya rastlandığı, bu dönemin ardından ise, bu eğilimin azaldığını ve artık iç savaşlarda dış aktörlerin etkinliğinin çok daha yüksek olduğu anlaşılmaktadır (L. M. Howard & Stark, 2017). Uluslararası düzenin, modern dönemdeki ilk hegemonya tecrübesinin ardından, yaşadığı derin sorunların başında kural temelli meşruiyet ve davranış prensipleri seti ile uluslararası barışın temellerini koruma işlevini sürdürememesi gelmektedir (Shelter-Jones, 2017). Uluslararası düzenin otorite, kural, kurum ve normlarını meşru bir çerçeve içinde işletememesi anlamındaki işlev bozukluğu (McKeil, 2021, s. 20), çatışma çözümü süreçlerinde BM'nin engellenmesi

[3] Münih Güvenlik Konferansı'nın 2020 yılındaki toplantısında "günümüzün güvenlik ortamı"nı tanımlamak üzere önerilen ve konferansın ana temasını oluşturan kavram olan *Batısızlık*, Dünya çapında kaygı ve huzursuzluk yaratan ve aynı zamanda Dünya'nın daha az Batılı hale gelmesine katkı sağlayan geniş çaplı güç kaymalarını ifade etmektedir. Bkz. (*Munich security report 2020: Westlessness*, 2020, s. 6)

(Zartman, 2020a, s. 6), uluslararası barış normlarının yok sayılması ve arabuluculuk yapısının ortadan kalkması şeklinde ortaya çıkar.

Hegemonya sonrası uluslararası düzenin, çatışma çözümü ve barış politikalarını ilgilendiren maddi unsurlarının başında sistemin kutupsallık yapısını kaybetmesi gelir. Uluslararası sistemin kutupsallık yapısı kaybolurken, paralel olarak yükselen küresel ölçekte ikame edici güç ve imkânlara sahip başka kutupların olmaması (Haass, 2008), uluslararası düzenin çatışma çözümü yönetimi kapasitesini ve normlarını etkileyen en geniş faktördür. Bu durum, çatışmalara verilen uluslararası tepkinin çok kutuplu sistemin davranış kalıplarına giderek daha fazla yakınlaşacağı beklentisini oluşturmaktadır (Posen, 2009, ss. 169-174). Bu dönüşümün açık bir sonucu ise savaşları sonlandırmanın hegemonik uluslararası düzene göre çok daha zor olmasıdır. Zira, çok kutuplu bir sistem, potansiyel arabulucu ya da müdahillereri, iç savaşlara erken müdahale etmekten caydırmaktadır (Posen, 2017). Tarihsel ve felsefi temelleriyle olgunlaşmış yeni bir normatif çerçeveden bu aşamada bahsetmek mümkün olmasa da, uluslararası barışı şekillendiren ve ortak teorik öncüller ve politik uygulamalar taşıyan bir çatışma çözümü mekanizması gelişmektedir.

Tezin bir önceki bölümünde sonucuna varıldığı gibi, liberal barış ideolojisinin evrensellik iddiası ile aşırı genişlemesi, onun sorun çözme kapasitesinin sınırlarını aşmakta ve sonuç olarak meşruiyetini ortadan kaldırmaktadır. Buna göre liberal barışın tarihsel sınırlarını belirleyen şey düşünsel ve maddi kapasitesi ile iddiaları ve ilkeleri arasında ortaya çıkan çelişkilerin uzlaşmaz bir boyuta ulaşmasıdır. Bu bölümde hegemonya sonrası düzeni olarak tanımlanan dönem içinde yerini büyük ölçüde belirsizlikten beslenen çeşitli alternatif pratiklere bırakan liberal barışın çöküş koşullarını anlamak yol gösterici olacaktır. Evrenselleşme ve aşırı genişleme argümanı temelde liberal barışın, uluslararası sistemin maddi temeli olan Vestfalyen yapı ile uyuşmadığı hususlara dikkat çeker (Lake, Martin, & Risse, 2021, s. 231). Küreselleşmenin ileri aşamalarına dair ilerlemeci kanaatler ve devlet egemenliğinin gerilemekte olduğuna yönelik iddialar, uluslararası sistemin maddi altyapısının – Vestfalyen devletler sistemi - saf dışı kalacağı yönünde beklentilere dönüşmüş ve liberal barış ideolojisinin genişleme motivasyonunu oluşturmuştur. Ancak bu beklentinin bir varsayıma dönüşmesi küreselleşen barışa karşı uluslararası bir tepkiye de zemin hazırlamıştır. Liberal barış tecrübesi ve 1. Dünya Savaşı sonrası Wilson idealizmi arasında tarihsel benzerlik analizi yapan ve 2000'li yılları ikinci 20 yıllık

kriz olarak tasvir eden Philip Cunliffe, bu süreci, devlet güvenliğinden insan güvenliğine, kendi kaderini tayindan ulus-öteciliğe, ulusal bağımsızlıktan karşılıklı bağımlılığa ve çıkarlar uyumundan, piyasa ve demokrasi genişlemesine dönüşüm süreci olarak açıklamaktadır (Cunliffe, 2019, s. 15). Liberal barış ve Vestfalyen yapı arasında çelişki oluşturan ve sistemi krize sokan diğer faktörler ise arasında uluslararası insan hareketliliği ve nüfus akışını teşvik eden normlar, iç ekonomik politikaları belirleme arzusunun artması ve liberal ekonomik doktrin reçetesi uyarınca başvurulan ekonomi-politik baskılar gösterilebilir.

Soğuk Savaş sonrası liberal barış ideolojisinde, BM barış gücü müdahaleleri maruz kalan devletin rızası, tarafsızlığı ve meşru müdafaa ilkesi gibi Soğuk Savaş dönemi tarafsızlığına dayanan normları geride bırakarak, çatışmanın temel nedenlerini ortadan kaldırmayı ve ev sahibi devletin kurumlarını yukarıdan bir otoriteyle değiştirmeyi amaçlamıştı. Buna göre liberal barışın Soğuk Savaş sonrasında genişleyen formu, onu yalnızca kural temelli olma iddiasının ötesinde Vestfalyen sistem üstü bir otorite ile sosyal amaçlar taşıyan bir çizgiye getirmiştir (Börzel & Zürn, 2021, s. 283). Richmond ise liberal barışın bu yeni formu için "neo-liberal devlet inşası çerçevesi olarak tanımlamaktadır (Richmond, 2022). Buna göre, liberal müdahalecilik, uluslararası düzenin inisiyatifini ve gündemini devletler arası savaşla sınırlı olmaktan çıkarmış, insan güvenliği ve insani müdahale kavramları etrafında barışın geniş anlamda uygulanmasını ve inşasını getirerek, liberal barışı güçlü ve benzersiz bir liberal müdahaleciliğe dönüştürmüştür. Bu dönüşümün yol açtığı meşruiyet krizi ise liberal barışı, özellikle 2010'lardan sonra duraklamaya ve işlevsizliğe sürüklemiştir (Börzel & Zürn, 2021). Bu liberal uluslararasıcılığın evriminin yeni bir aşaması olarak yorumlanabilir. Ikenberry, bu yorumu destekleyen argümanlarıyla hegemonik düzenin geride kalmasını, liberal uluslararası düzenin çöküşünden ayırmayı önermiştir (Ikenberry, 2018, s. 14). Ancak 1990'ların ve 2000'lerin hızlı küreselleşme dalgasının, büyük güç gerilimlerinin yumuşamasının değil hegemonik güç dağılımının yani tek kutupluluğun bir sonucu olarak düşünülürse, bu ayrım anlamsızlaşacaktır (Ripsman, 2021, s. 1318). Nitekim 19. Yüzyılda Avrupa uluslararası kolektivizminin barış ideolojisine dayanan kökenleri, 20. Yüzyılda idealist bir form almış, 21. Yüzyılın ilk onyılında ise hegemonik uluslararası düzenin meşruiyet ilkesini oluşturmuş bugün ise bu konumunu kaybetmeye başlamıştır.

Liberal barışın bugünkü krizini yönetmek için başvurulabilecek seçenekler onu felsefi/düşünsel özünden uzaklaşmaya çağırmaktadır. Zira 1990'larda liberal barış ideolojisinin, aleyhine yükseldiği devlet egemenliği ve denge kaygısı gibi hususlar onu daralmaya zorlayan baskılar oluşturmaktadır (Chandam, 2020, ss. 53-54). Bu tür baskılara örnek olarak; emeğin küresel ölçekte dağılımı, göçmen krizini kalıcılaştıran insan hareketliliği ya da açık bilgi paylaşımı, veri gizliliği ve manipülasyon gibi endişelerin kamuoylarında tetiklediği self-regulasyon düzenlemeleri talepleri öne çıkmaktadır (Farrell & Newman, 2021, s. 333; B. Miller, 2021, ss. 1365-1373). Aşırı genişlemeden geri adımı gerekli kılan anahtar dinamiklerin başında liberal barışın kendi penceresinden anti-liberal olarak tanımladığı akımların yükselişi yer almaktadır. Bu akımlar hem Rusya ya da Çin gibi çevresel aktörlerden, hem de liberal barışın kurucu öznesi olan Batı dünyası içinden yükselen gerilimlerle tetiklenmektedir. Bir görüşe göre bu faktörlerden ikincisi, öngörülemezliği artırmasıyla ilkinden çok daha büyük bir tehlike arz eder (Gowan, 2018, s. 12). Sonuç olarak liberal barışın ahlaki boyutu ve maddi kapasitesi arasında hegemonik düzenin ardından ortaya çıkan uyumsuzluk, artık dışarıdan olduğu kadar içeriden de gerilimlere ve tepkilere yol açmaktadır. Liberal normlar ve kurumlar, liberal merkezin dışındaki aktörler için hiyerarşik bir yapıyı temsil ederken (Adler-Nissen & Zarakol, 2021, s. 613; Parmar, 2018); Batılı merkez ülkeler bu düzenin nihayetinde Batıyı korumasız ve etkisiz bıraktığını ileri sürmektedir.

Söz konusu iç ve dış muhalefet, popülizmin yükselişi, otoriterliğin yayılması, çok taraflı diplomasinin terk edilmesi ve liberal olmayan kalkınma modellerinin etkinlik kazanması gibi gelişmeler, liberal barış ideolojisini başarısızlığa uğratan faktörlere dönüşmektedir. Hegemonya sonrası barış ideolojisini kavramak açısından burada önemli olan söz konusu dinamiklerin birer belirti olmanın ötesinde, yeni düzenin esaslarını oluşturma potansiyelidir. Kökenleri 19. Yüzyıla dayanan uluslararası siyasi mimari hegemonya sonrası ortamda hem içeriden hem de dışarıdan tehdit ve meydan okumalarla karşılaşmaktadır. Siyasi, ekonomik ve kurumsal bileşenlerinde ortaya çıkan tehditler liberal uluslararası düzenin liberal boyutunu; Vestfalyen sistemin anahtarı konumundaki egemenlik ve egemen eşitlik ilkeleri ile yaşanan uyumsuzluk uluslararası boyutunu; öngörülebilirlik ve kural temelli davranış kalıpları niteliklerinin kaybolması ise düzen boyutunu krize sokmaktadır (Lake vd., 2021, s. 230). Bu krizin tezahürü ise serbest piyasanın yerini ticaret savaşlarına bırakması,

uluslararası kurallara karşı sistemik ve kalıplaşmış itaatsizlik, uluslararası örgütlerin giderek artan işlevsizliği ve örgütlerden ayrılma trendi, alternatif uluslararası konseptlerin kurulması ve çatışma çözümü süreçlerinin başarısızlığı şeklinde ortaya çıkmaktadır. Egemenlik ve egemen eşitliğin Liberal barışın genişlemesi ile başlayan algısal ve söylemsel dönüşümü, bu barış ideolojisinin ortadan kalktığı koşullarda nüfuz alanı rekabetlerinin ve yeniden canlanan ulus-devlet ötesi ve emperyal reflekslerin katalizörü konumuna gelmektedir. Buna göre uluslararası düzenin içindeki dinamiklerin tahrifiyle başlayan bozulma, dışarıdan meydan okumalarla kalıcılık kazanmaktadır.

Düzen içindeki çarpıklık, Batılı uluslararası çekirdekte popülizm, aşırı sağ hareketler, otoriterlik, tikel çıkarların teşviki ve elit konsensüsün reddi gibi liberal olmayan akımlar aracılığıyla kendini göstermektedir. Merkez coğrafyanın bu türde ifadeler bulan tepkileri, ekonomik küreselleşmede kazanan-kaybeden dengesine karşı şüpheler ve gelir eşitsizliği gibi maddi kaygılardan beslenen ve Batı'nın kendi içinde ortaya çıkan bir dalga olarak önem arz etmektedir (Broz, Frieden, & Weymouth, 2021). Dışsal meydan okumalar ise yükselen güçler ve Batı dışı dünyanın tutumlarına dayanır. Liberal uluslararası düzenin krizinde dışsal etkiye ağırlık veren en büyük literatür güç geçişi yaklaşımıdır. Buna göre bu düzen tarafından temsil edilmeyen ve onu sürdürme motivasyonu olmayan aktörlerin güç dengesinde pozisyonunu yükseltmesi kaçınılmaz olarak sistemi zayıflatacak ve ortadan kaldıracaktır (Kupchan, 2012; Modelski, 1987). Bu yaklaşımın önemi, yükselen güçlerin hâkim konumdaki aktörlere değil onların koruduğu uluslararası mimariye meydan okuyacağı yönünde bir öngörüde bulunmasıdır. Ancak bu beklenti, söz konusu yükselen güçlerin liberal barışın hâkim olduğu 1990'lı ve 2000'li yıllardaki davranışları ile desteklenmemiştir.

Bu süreçte, yükselen güçler uluslararası örgütlerdeki aktif rolleri, arabuluculuk girişimleri, serbest piyasa normlarına destekleyici yaklaşımları ile liberal barış ideolojisinin birçok sütununa katkı sağlamıştır. Temel motivasyonu ekonomik rasyonalizasyon ve meşruiyet arayışı olan bu tutumun, liberal uluslararası düzenin zayıfladığı süreçte kaybolması söz konusu krizde dışsal tepkinin bir sebep olmaktan çok bir sonuç olduğu yönünde güçlü bir işarettir. Zira yükselen güçlerin liberal normlara ilişkin tutumu bir dizi uluslararası gelişmeye bağlı olarak değişmiştir. Bunlar arasında liberal barışın aşırı genişlemesinden kaynaklanan meşruiyet kaybı,

Batı çekirdeğindeki normatif sapmalar, alternatif uluslararası örgüt konseptlerinin inşası ve hegemonya sonrası dönemde çatışma çözümü kapasitesinin azalması öne çıkmaktadır (Aydın, 2021, s. 1378). Daha somut olarak ise göçmen krizi, ekonomik yaptırımlar, alternatif kalkınma modellerinin başarısı ve ABD/Batı öncülüğünde rejim değişikliğini amaçlayan askeri müdahalelerle egemenlik normunun tehdit edilir hale gelmesi (Abdenur, 2016, s. 112) gibi yükselen güçlerin ulusal güvenlik çerçevesini Vestfalyen çizgiye yaklaştıran tehdit algılamaları belirleyici olmaktadır.

Hegemonya sonrası uluslararası barışın formasyonunu anlamak açısından önemli olan yükselen güçlerin bu eş zamanlı dönüşümü, Libya ve Suriye iç savaşlarına karşı uluslararası müdahaleye yönelik farklılaşan tavırlarında gözlemlenebilir. Örneğin BRICS ülkeleri, Libya'ya BM yetkilendirmesine dayanan askeri müdahale öngören 1973 sayılı BM Kararı'na karşı 2011'de çekimser kalmış, ancak birkaç ay sonra benzer bir müdahalenin Suriye'de gerçekleşmesini öngören tasarıyı açıkça reddetmişlerdir. Buna göre liberal uluslararası düzene dışarıdan katılan yükselen güçlerin egemenlik, toprak bütünlüğü gibi geleneksel ve aslında uluslararası düzenin temelinde yer alan normları sahiplenmesi onları bu düzene karşı eleştirel ve meydan okuyucu bir çizgiye getirmektedir. Söz konusu dönüşümün takibi, tehdit ve meydan okumanın başat aktöre karşı mı yoksa uluslararası düzenin liberal karakteristiğine karşı mı gerçekleşmektedir sorusunda ibreyi netleştirmek için oldukça önemli veriler sağlayacaktır. Liberal uluslararası düzene yönelik iç ve dış meydan okumalara yönelik yapılan değerlendirme, mevcut düzen için gerçek tehlikenin meşruiyet kaybından geldiğini göstermektedir. Meşruiyet kaybını hızlandıran en önemli unsur ise mevcut düzenin kendi içinden yükselen memnuniyetsizlik sesleri ve neo-liberal devlet inşası gibi revizyonist pratiklerdir. Bir diğer ifadeyle liberal uluslararası düzenin temelleri ABD liderliğindeki Batı dünyası tarafından sürdürülen kozmopolittan distopya pratikleri ile sarsılmaktadır (Cunliffe, 2020).

Buraya kadar çizilen çerçeve, hegemonik uluslararası düzenin ardından güç dağılımının dönüşümü, meşruiyet krizi, iç ve dış normatif meydan okumalar etrafında liberal uluslararası düzenin geride kalmakta olduğu değerlendirmesini sunmuştur. Sistemik düzeyde gerçekleşen krizin ardından uluslararası ilişkileri yapılandıracak yeni düzenin nitelikleri bu belirsizlik ve geçiş döneminin uluslararası politika pratikleri üzerinden tasvir eden çalışmalar değerli öngörüler sağlamaktadır. Bu tasvirlerin dikkat çekici örneklerinden birini üreten Flockhart'a (2016) göre

yaklaşmakta olan uluslararası politik yapılanma çok-düzenli bir düzen inşa etmektedir. Bu, coğrafi bir sınırlamaya tabii olmadan örgütlenmiş devlet kümeleri arasındaki bir ilişki biçimini ifade eder (Flockhart, 2016, s. 23). Yazara göre söz konusu devlet kümeleri, yalnızca güç dengesi mekanizmasının bir ürünü olarak görülmemeli, ilkeler ve kurumsal girişimlerle üretecekleri çeşitlilikle farklı yönetişim biçimleriyle karakterize edilmelidir. Bölgesel kurum ve inisiyatiflerin, hegemonik düzenin mirası olan liberal uluslararası mimarinin aleyhine bir eğilim olduğu düşünüldüğünde (Chandam, 2020, s. 42), çok düzenli bir düzenin uluslararası politikanın genel seyriyle çelişki yaşamayacağı tahmin edilebilir. Ayrıca, güç dağılımı hiyerarşisinin en üst katmanındaki güç mücadelesi, bölgesel devletler düzeyinde etkin konumda olan aktörlere rekabetlerini sürdürme fırsatı sağlayacak güç boşlukları oluşturacaktır.

Uluslararası politika mimarisindeki kurumsal zayıflama ve alternatif yönetişim sistemlerini inşa etme çabaları, rakip güvenlik inisiyatifleri, rakip çok taraflılıklar ve rakip normatif çerçevelerin ortaya çıkacağı anlamına gelmektedir. Kurumsal örgütlenmenin ve kuralların yerini birbirini takip eden anlaşmaların alması (Shelter-Jones, 2017), NATO gibi büyük ölçekli güvenlik mimarisi içinde AUKUS ya da Türkiye-Yunanistan anlaşmazlığı gibi örneklerle ortaya çıkan çatlaklar, ad-hoc (geçici/ bir defalık) toplantılara ve anlaşmalara dayalı diplomasi gibi gelişmeler bu sürecin somut örnekleri arasındadır. Nitekim tezin bu bölümünde incelenecek olan Suriye iç savaşı arabuluculuk süreçleri, bu olguların tamamını içinde taşımaktadır. Statükoya meydan okuyan, geçici ve nüfuz alanı rekabetine zemin hazırlayan etkileri bu tür yeni ve alternatif diplomasi pratiklerinin liberal barış ideolojisinin simge kavramları arasında yer alan çok-taraflılığı güçlendiren gelişmeler olarak değerlendirilmesinin önüne geçmektedir (Benvenisti & Downs, 2007). Uluslararası düzenin hızlı bir dönüşüm sürecine girmesi, çatışma çözümü diplomasisini ve arabuluculuk pratiğini de doğrudan etkilemektedir. Uluslararası düzenin hegemonya sonrası dönüşümüne ilişkin değerlendirilen makro trendler, uluslararası arabuluculuğun yerleşik liberal barış ideolojisinden uzaklaşacağı yönünde öngörü oluşturmaktadır. Uluslararası arabuluculuğun hegemonya sonrası uluslararası düzendeki yeni uygulama biçimi, norm ve yöntemleri ise Suriye iç savaşındaki rakip arabuluculuk süreçleri üzerinden ayrıntılı olarak incelenecektir.

6.2. Hegemonya Sonrası Uluslararası Düzende Barış

Bir önceki başlıkta mevcut uluslararası barış rejimini politik ve normatif olarak zayıflatan gelişmeler değerlendirilmiştir. Bu gelişmelerin uluslararası barışa ve arabuluculuğa kuramsal ve pratik açılardan etkileri için ise alternatif barış doktrinleri ve liberal barış sonrası çatışma çözümü, arabuluculuk ve diplomasi süreçleri ve onların Suriye iç savaşı için yürütülen diplomatik arabuluculuk girişimlerindeki yansımaları değerlendirilmektedir. Liberal barışın hedefleri, prensipleri, uygulamaları ve sonuçları arasında tutarsızlığa yönelik tepkiler normatif bir belirsizliğe yol açmaktadır. Küresel dönüşümler barışa ilişkin normların ve uygulamaların giderek daha fazla tartışıldığı bir uluslararası ortam üretmektedir (D. Lewis, Heathershaw, & Megoran, 2018; Piccolino, 2015; C. Q. Smith, 2014). Bu durum, insan güvenliği ve insan haklarının korunması gibi liberal barış ideolojisinin ana kavramlarının uluslararası barışın en önemli ilkesi olduğu yönündeki uzlaşmayı geride bırakmaktadır. Örneğin Çin'in BM temsilcisinin BMGK'nın insan hakları meselesinin tartışılması için doğru ve yetkili bir platform olmadığı yönündeki eleştirisi söz konusu uzlaşmaya somut bir itirazı ifade eder (United Nations Security Council, 2019, s. 3) aktaran (Coleman & Job, 2021).

Daha genel bir tespitle liberal barışa dayalı arabuluculuk çabalarının temel varsayımı olan iç savaşların askeri müdahaleleri takip eden siyasi, yönetim projeleriyle çözülebileceği beklentisinin ortadan kalkması gösterilebilir (Costantini & Hanau Santini, 2022, s. 133). Bir görüşe göre bu dönüşüm uluslararası barış üzerinde 20. Yüzyıldakine benzer şekilde mevcut yapıyı kapsamlı bir değişimle ortadan kaldırmaktadır (De Coning, 2019, s. 301). Bu durum kültürel ve düşünsel çeşitliliğin artmasıyla birlikte hegemonya sonrası ortamda, çatışma çözümünün adil ve arzu edilebilir sonucunun ne olduğuna dair kavrayış üzerinde çekişmelere yol açmaktadır. Liberal barışın hâkim güçlerinin uluslararası düzenin temel ilkelerini ve kurallarını ihlal ederek başvurduğu revizyonizme verilen reaksiyonla arabuluculuğun meşrulaştırıcı ideolojisi üzerindeki mutabakatın ortadan kalkması ise barışı statüko sürdürme hedefine indirgeyen negatif barış yaklaşımı lehine bir kuvvet oluşturmaktadır (Flockhart, 2020, s. 530). Karşıtlığın temelinde yükselen güçlerin güvenlik algılamaları ile yerleşik barış normları arasındaki gerilim yer alır (Cunliffe, 2019, s. 247). Bu gerilim uluslararası ilişkiler kuramının, çoğulcu ve dayanışmacı dünya görüşleri arasındaki karşıtlık olarak tanımladığı normatif ayrımdır. Bu

normatif ayrım, BM'nin çatışma çözümü inisiyatifini zayıflatan ve Suriye krizinde olduğu gibi geçersiz kılan ana faktörün BMGK daimi üyelerinden birinin stratejik tasarrufu ya da güvenlik algısından kaynaklanması ile birden çok uluslararası aktörden oluşan bir grubun kolektif bir normatif tutumla muhalefet etmesi arasındaki farkın önemini açığa çıkarmaktadır.

Liberal barış ideolojisine muhalif konumdaki aktörlerin değer ve önceliklerine dayalı olarak kavramsallaştırılan alternatif barış doktrinleri de teklif edilmektedir. Örneğin:

1. Afrika Birliği'nin müdahale etmeme prensibi yerine ikame etmeyi önerdiği *kayıtsız kalmama (non-indifference)* ilkesi (Abdenur, 2019, s. 55),
2. İslami çatışma çözümü yaklaşımları (Köse & Beriker, 2012)
3. Brezilya diplomasisinin koruma sorumluluğu normu için bir reform olarak önerdiği *korurken sorumluluk (responsibility while protecting)* normu (Tourinho, Stuenkel, & Brockmeier, 2016),
4. Çin'in demokratikleşme yerine ekonomik kalkınmayı uluslararası barışın temel koşulu olarak konumlandıran *kalkınmacı barış* prensibi (Wong, 2021),
5. Güney Afrika kökenli Ubuntu konsepti (Akinola & Uzodike, 2018)

gibi alternatif barış konseptleri, Batılı olmayan değerlere dayalı barış kavramlarının artan sayısı ve rekabet gücünü ifade eder. Aslında uluslararası sistemin çok kutupluluğa dönüşümü, yükselen güçlerin yeni talep ve beklentilerini barış kavramsallaştırmalarına taşımaktadır (Abdenur, 2019, s. 53).

Liberal barış ideolojisinin aşırı genişlemesi ve meşruiyet krizine girmesine karşı birer reaksiyon olarak değerlendirilebilecek bu tür kavramsal öneriler, eleştirel tutumun kronik bir sorunu olan alternatif inşa edememe zafiyetinin (Finkenbusch, 2021, s. 170; S. Smith, 2002) uluslararası barış normları bağlamında aşılabildiğini ortaya koyar. Buna rağmen bu alternatiflerin hegemonya sonrası uluslararası düzende hâkim bir barış ideolojisi konumuna geldiğini söylemek mümkün değildir. Öncelikle hegemonya sonrası uluslararası düzen, bir barış ideolojisinin uluslararası düzeyde genişletilebilmesi ve yürütülebilmesi için gerekli imkânı sağlamamaktadır. Ancak, liberal barışın çatışma çözümü normları ve yöntemlerine yönelik şüpheci tutum gelişen çoğulcu normatif ortamda alternatif barış kavramsallaştırmalarına ve dolayısıyla arabuluculuğa yeni yaklaşımlara zemin hazırlayabilmektedir (Hellmüller vd., 2020, s. 346).

Çatışmaların nasıl ve hangi ilkeler doğrultusunda çözüleceği sorusu temelinde gelişen muhtelif yeni yaklaşımlar arasında en yaygın olanlar arasında post-liberal barış, illiberal barış ve otoriter barış kavramsallaştırmalar sıralanabilir. İlgili kavramsallaştırmalar Rusya ya da Çin gibi liberal uluslararası düzene rakip olarak görülen aktörlerin uluslararası barışın ilkelerini ve arabuluculuk gibi araçların pratiğini yeni normlarla ve hedeflerle dönüştürdüğünü ileri sürer (Coleman & Job, 2021, s. 1459). Barışın liberal yorumunu temsil ya da inşa etmeyen Batı dışı aktörler arabuluculuk diplomasilerini de liberal içerikten arındırmaktadır (Foot, 2020, s. 250; Yin, 2017). Suriye krizi gibi güncel konulardaki alternatif arabuluculuk diplomasisini şekillendiren post-liberal çatışma çözümü yöntemleri Richmond'a göre yeni bir barış anlatısı inşa etmemektedir (Richmond, 2012, s. 213). Post-libreal barış, en başta liberal uluslararası düzenin evrenselci iddiasını reddederek, yerel düzeye odaklanmayı önermektedir (Mac Ginty & Richmond, 2013, s. 778). Yerellik vurgusu, liberal evrenselciliğin 1990'lı yıllardaki çatışma çözümü vakalarında gözlemlenmiş olan istikrarsızlaştırıcı etkisinden uzaklaşmayı hedefler (Paris, 2005, s. 6). İstikrarlı yönetim ve devlet egemenliği illiberal barış perspektifinde daha çok vurgulanan sivil toplum ve insan hakları ilkelerinin yerlerini almaktadır (Sceats & Breslin, 2012).

Fred Halliday'a göre bu normatif değişim istikrarın demokrasiden daha önemli olduğu 19. Yüzyıl barışına benzemektedir (Halliday, 1990). Zartman'a göre ise uluslararası düzensizlik döneminde gerçekleşen bu dönüşüm sürecinde diplomatik müzakereler duygusal yönelimler ve motivasyonlarla şekillenmektedir (Zartman, 2020a). Zartman'ın duygusal yönelimler ile kastettiği şey batı dışı aktörlerin özgüven birikimi ve tarihe yönelik bakışlarının birer dış politika bileşeni haline gelmesidir. Paradigma değişimi, çatışma çözümü süreçlerine kültürel ve bağlamsal farklılıklara odaklanma ve yerel barışı teşvik eden faktörleri harekete geçirme prensipleri ile işlemektedir (Subedi, 2022, s. 498). Evrensel barış projesinin reddine dayalı bu ayrışma, vakanın bağlamını çatışma çözümünün başlangıç noktası olarak kabul eder (Finkenbusch, 2021, s. 165). Post-liberal barışı, eleştirdiği çerçeveden ayıran uygulamalar ise güç paylaşımı, neo-liberal idari ve ekonomik reform gibi araçlara yer verilmemesidir (Abboud, 2021, s. 327; Owen, Juraev, Lewis, Megoran, & Heathershaw, 2018, ss. 11-12). Liberal barışın güç paylaşımı gibi temel ilkeleri,

uluslararası sistemdeki yerleşik güç yapılarının bir tezahürü olarak algılanmaktadır (Richmond, Mac Ginty, Pogodda, & Visoka, 2021, s. 251).

Eleştirel yönelimlerden devşirilen ikame çatışma çözümü yönetim biçimleri ise ağırlığı rejim konsolidasyonu, kamusal söylemin kontrolü, alansal kontrol, kaynak dağılımının organize edilmesi ve siyasal alanın şekillendirilmesine vermektedir (Keen, 2021, s. 246; D. Lewis vd., 2018; Owen vd., 2018). Otoriter çatışma çözümü yöntemi olarak tanımlanan yaklaşımın en önemli vurgusu kamusal söylemin kontrol edilmesidir. Söylemsel kontrol ile ihtilaf taraflarından biri gayri meşrulaştırılacak, ilgili tarafın meşru olmadığı dolayısıyla müzakereye değer olmadığı yönünde bir anlatı oluşturulacaktır. Söylemsel kontrolü takip eden alansal kontrol, geleneksel yöntem olan askeri harekat ve kuvvet kullanımının ötesinde, nüfus transferi ve yerleşim yeri müdahaleleri gibi sivillere yönelik stratejileri içermektedir. Kaynak dağılımının kontrolü ise ekonomi ve lojistik ağı siyasi istikrarı teşvik etme araçları olarak kullanmaktadır. Otoriter çatışma yönetiminin ana aktörleri ise bölgesel güçlerdir. Bölgesel güçler, dost rejimlerini korumak için tüm bu yöntemleri kapsayan genel bir stratejiyle çatışma çözümü diplomasisi ve askeri müdahale yollarına başvurmaktadır. Türkiye'nin Libya iç savaşına müdahalesi ya da Rusya'nın Kazakistan'daki siyasi ayaklanmaya karşı tutumu hegemonya sonrası uluslararası düzende bölgesel aktörlerin barış politikalarındaki etkinliğini somutlaştıran en önemli örnekler arasındadır. Bölgesel inisiyatifler uluslararası barışın koşulu haline gelirken (Monshipouri & Wieger, 2014, s. 156), uluslararası ve yerel güç kümelenmeleri ve bu kümelenmeleri oluşturan aktörlerin değerler-çıkarlar sentezi barışın oluşturulmasından sorumlu olacaktır. Diğer bir ifadeyle uluslararası barış üzerindeki batılı uluslararası toplum tekeli aşınmaktadır.

Tüm bu paradigmatik dönüşümün üretici süreçlerinden biri Libya ve Suriye iç savaşları arasındaki süreç olmuştur. Yükselen güçlerin uluslararası güvenliğe bakışlarını BRICS ülkelerinin Suriye krizine yönelik politikaları üzerinden inceleyen bir çalışmaya göre bu ülkeler grubunun Suriye krizine yönelik söylemi kısa süre içinde ciddi tadilata uğramıştır (Abdenur, 2016, s. 109). Libya iç savaşı için uygulanan çatışma çözümü yöntemlerinin izlediği kalıplar, liberal barış ideolojisinin çekirdek varsayımlarının meşruiyetinde büyük bir erozyon yaratmıştır (Costantini & Hanau Santini, 2022, s. 132). Zira BMGK yetkilendirmesine dayalı Libya müdahalesinin başarı kriteri rejimin değişmesi iken aynı kriter Suriye krizinin ilk

aşamaları için yürütülen BM diplomasisinde arabuluculuk sürecinin ön koşulu haline gelmiştir. Libya vakası liberal barışın genişlemesinin bir ürünü olan koruma sorumluluğu prensibinin ideal tipik bir örneğini oluştururken, Suriye'de devlet egemenliğinin güçlü bir şekilde savunulması yükselen güçlerin farklılaşan tutumlarına örnek olarak gösterilmektedir (Tocci, 2016).

Liberal barış ideolojisine karşı güvensizlik, Suriye'deki arabuluculuk girişimlerini bu çerçeveden uzaklaştırırken otoriter çatışma çözümü yöntemlerine yakınlaştırmıştır (Tocci, 2016, s. 131). Richmond vd. (2021, s. 249) tam da bu nedenle 2011 Libya müdahalesi liberal barışın sembolik bitişi olarak işaret edilmektedir. Buna göre hegemonik uluslararası düzende altın çağını yaşayan liberal barış ideolojisinin Suriye vakasındaki başarısızlığını açıklamak için Libya vakasının yol açtığı güvensizlik ve meşruiyet krizinin anlaşılması gerekmektedir. Uluslararası arabuluculukla ilgili teorik ve kavramsal çalışmaların temel veri kaynaklarını oluşturan Soğuk Savaş sonrası sayısı önemli ölçüde artan çatışma çözümü vakalarıdır. Liberal barış paradigmasının hâkim olduğu söz konusu dönemin ardından uluslararası arabuluculuğun değişen mekanizmasını, aktörleri, tipi, stratejileri ve müzakere yöntemleri ile birlikte bu paradigmanın dışındaki bir perspektifle değerlendirmek gerekmektedir. Tezin bir sonraki başlığı bu perspektifi geliştirmeyi amaçlamaktadır.

6.3. Düzenin Problemi: Devlet-Altı Savaşlar ve Devlet Sistemi Krizi

Liberal barışın meşruiyet krizi ve uluslararası politikaya hâkim olan belirsizlik hali başlı başına bir uluslararası düzen problemi olarak değerlendirilebilir. Liberal uluslararası düzenin hegemonya sonrası konjonktürde karşılaştığı problemlerin kaynağı en geniş anlamda barış ve güvenlik mimarisini tehdit eden popülizm ya da küreselleşme karşıtlığı gibi içeriden ve yükselen güçlerin reaksiyonlarını sergileyen dışarıdan revizyonist gelişmelerdir. Ancak bu tez çalışmanın düzenin problemi olarak tanımladığı olgu uluslararası barış girişimlerinin ve çatışma çözümü yöntemlerinin çözmek ya da en azından yönetmek için mücadele ettiği, yöntemler ve pratikler geliştirdiği somut siyasi sorunları ifade eder. Dolayısıyla uluslararası düzene ilişkin sorunlar atmosferi içinde ortaya çıkan ve çatışma çözümü çabalarına konu olan yeni konjonktürel konu başlıkları somutlaştırılmalıdır. Hegemonya sonrası uluslararası düzenin problemi olarak belirlenen husus ise Vestfalyen devlet sistemine karşı meydan okumaların bir ürünü olan yeni devrimci dalga ve devlet-altı

çatışmalardır. 2010'lu yıllardan itibaren uluslararası gündemi belirleyen çatışma sahalarının ve uluslararası düzene yönelik tehditlerin temelinde bu problemi işaret eden ulus-devlet altı ya da üstü davranış kalıpları yer almaktadır.

Düzenin problemi çok kutupluluğa dönüşümle ilişkili yapısal etkiyi, çatışmalara dahil olan aktör sayısının artması, bölgesel çok kutupluluğun gelişimi ve yeni çatışma karakteristiklerinde görmek mümkündür. Daha önceki uluslararası düzenlerle kıyaslandığında, hegemonya sonrası konjonktür daha fazla dış aktörün uluslararası çatışmalara müdahalesine sahne olmaktadır. Bölgesel çok kutupluluk dışında bu dinamiği yaratan en önemli faktör idari zafiyetler yaşayan potansiyel başarısız devletlerin, uluslararası düzenin Vestfalyen yapı ile yaşadığı uyumsuzluğun da etkisiyle bölgesel jeopolitik ve nüfuz mücadelesinin bir konusu haline gelmesidir. Bu nitelikleri taşıyan çatışmalara örnek olarak Yemen, Libya ya da Suriye krizleri öne çıkmaktadır. Bu krizlerde bölgesel aktörlerin artan müdahale kapasitesi, ABD'nin azalan müdahale eğilimleri ile eş zamanlı olarak gözlemlenmektedir (Phillips, 2022, s. 365). Hegemonya sonrası konjonktürde bölgesel angajman seviyesini sınırlandıran ABD'ye karşılık, İran, Rusya ve Türkiye gibi aktörlerin müdahale imkanı ve fırsatı artmaktadır (Köse, 2016, s. 176).

İç savaşlara daha fazla aktörün rekabet halinde müdahil olması, çok kutuplu bir davranış kalıbından ziyade düzensizlik ve öngörülemezliğin arttığı bir atmosferi temsil etmektedir. Zira dış müdahalenin toplu hareket ile değil rekabet ile artması, iç savaş sahasının çok parçalı hale gelmesiyle ve arabuluculuk süreçlerinin iki taraflı bir model kurmasının zorlaşmasıyla sonuçlanmaktadır. İç savaşların iki taraflı doğası, uluslararası düzenin çok kutuplu yapısıyla uyumsuzluk taşıma riski barındırmaktadır, nitekim Suriye iç savaşı için yürütülen arabuluculuk süreçlerine zarar veren en önemli faktör bu olmuştur (Phillips, 2022, s. 369). Arabuluculuk kuramı bir çatışmada yer alan taraf sayısı arttıkça arabuluculuğun başarılı olma olasılığının azaldığını kanıtlamıştır (Greig, 2013, s. 50). Bunun ana nedenleri olarak iletişimin zorlaşması, koordinasyon eksikliği ve barış sürecinin bozulması riskinin yükselişi sıralanabilir. Bu faktörler, barışın sağlanması için sabit pozisyonlar yaratma ve güç biriktirme imkânını azaltmaktadır. Mevcut uluslararası konjonktürde ortaya çıkan çatışmalar taraf sayısı ile başarısızlık arasındaki olumsuz ilişkiye yeni kanıtlar sunar niteliktedir.

Hegemonya sonrası uluslararası düzende, arabuluculuk kuramının en önemli stratejilerinden biri olan karşılıklı zarar veren çıkmazın müdahale yoluyla oluşturulması imkânı söz konusu parçalanmışlık nedeniyle ortadan kalkmaktadır (Cunningham, 2016). Tezin bir önceki bölümünde incelenen Bosna-Hersek krizinde hatırlanacağı gibi karşılıklı zarar veren çıkmaz algısı ABD müdahalesi ile suni olarak yaratılmıştır. Ancak gelişen çok kutupluluk Suriye krizinde bunun tekrarını ihtimal dışı bırakmıştır. Uluslararası barışın, tezin ilk bölümünde incelenen 19. Yüzyıl tecrübesi çok kutupluluğun arabuluculuğu etkisiz kılacağı yönünde yapılacak bir çıkarımı tekzip etmektedir. 19. Yüzyılın çok kutuplu konjonktürü, paylaşılan değerler ve medeniyetsel ortaklık gibi toplumsal yönleriyle maddi çok kutupluluğu ideolojik bir kolektif yapıya tercüme edebilmiştir. Fakat hegemonya sonrası konjonktürün çok kutupluluğa dönüşen yapısı bir düzensizlik ve normatif kriz arz etmektedir. Bu durum ise çatışma çözümü koşullarını oldukça zorlaştırır, çünkü bu şartlarda gerçekleşen dış müdahaleler ancak iç savaşların uluslararası ve bölgesel güçlerin rekabet ettiği yeni mekanlara dönüşmesine yol açmaktadır (Von Einsiedel, Bosetti, Cockayne, Salih, & Wan, 2017).

Yapısal etkinin düzenin problemindeki ikinci yansıması çatışma karakteristiğinin dönüşümü olarak belirlenmiştir. Mevcut uluslararası konjonktürün tipik çatışma örneklerini teşkil eden Libya, Suriye ve Yemen gibi vakalar, 20. Yüzyıl çatışmalarından farklı nitelikler taşımaktadır. İki dönemin baskın çatışma türleri arasındaki ortak noktaları azaltan bir durum, uluslararası toplumu temsil eden kurumların bölünmüşlüğü ve etkisizliği iken diğeri ise bu çatışmalara yol açan yerel huzursuzlukların bölgesel ve uluslararası dinamiklere bağlı olmasıdır (Mancini & Vericat, 2016, s. 2). Yeni çatışmalar bölgesel jeopolitik fay hatlarında gerçekleşmesi itibariyle bir vekâlet savaşı sahnesine dönüşmektedir (Klein Goldewijk, 2017, s. 120). Böylece, ulus-ötesi bağlamlarda gerçekleşen çatışmacı gruplaşmalar, bölgesel koruyucularla ilişki kurma imkânı kazanmaktadır. Bu, küresel sivil toplumun yerini bölgesel koruyuculara bıraktığı şeklinde de özetlenebilir.

İç çatışmaların kökenini oluşturan ana motivasyonlar konjonktürel olarak farklılaşmaktadır. Örneğin Soğuk Savaş döneminde sınıfsal hareketler ön plandayken, hegemonik düzende etnik ayrılıkçılık baskın iç savaş formunu oluşturmuştur (Walter, 2017, s. 475). Mevcut uluslararası düzen ise iç savaş paradigmasında yeni bir döneme şahit olmaktadır. Soğuk Savaş sonrası konjonktürün

baskın çatışma türü olan devlet-içi savaşlardan farklı olarak, mevcut uluslararası düzende vuku bulan iç savaşlarda kendisine karşı savaşılan bir devlet cephesi söz konusu değildir. Yerel isyancı grupların, rejim temsilcileri, hükümetler ya da uluslararası aktörlerle yasallığı ve güvenilirliği tartışmalı anlaşmalar yapan devlet-benzeri yapılar olarak muhatap alındığı vakalar ortaya çıkmaktadır. Jose Pascal de Rocha'nın devlet-altı (*Infra-state*) savaş olarak tanımladığı yeni çatışmaların tarafları etnik ayrılıkçılıktan ya da devrimcilikten farklı sosyopolitik motivasyonlarla hareket etmektedir (da Rocha, 2019). Devlet-altı savaşlar, uluslararası çatışmaların yaygınlaşmakta olan bir türü olarak belirli bir bölgede siyasi otorite ve kontrol için isyancı gruplar veya suç örgütleri gibi devlet dışı varlıklar arasındaki şiddetli çatışmaları ifade eder. Bu gruplar, genellikle terörizm, gerilla savaşı veya organize suç gibi taktikler kullanarak mevcut hükümeti devirmeye çalışmaktadır. Devlet-altı savaşlar, etnik ayrılıkçılık veya devrimcilikten birincil amaçları itibariyle ayrılmaktadır. Buna göre söz konusu çatışmaların hedefi mutlaka yeni bir devlet veya siyasi sistem kurmak değil, daha çok belirli bir bölge veya topluluk içinde güç ve kontrol kazanmaktır. Devlet-altı savaş, doğal kaynakların kontrolü veya yasa dışı pazarlara erişim gibi ekonomik faktörler ile de ilişkilidir. Genel bir ifadeyle devlet-altı savaşların yaygınlaşması, Soğuk Savaş sonrası dönemde çatışmanın doğasındaki bir değişimi ve değişen güç ve yönetim dinamiklerini yansıtmaktadır.

Devlet-altı savaşların tarafları önemli ölçüde devlet sistemlerinin başarısızlığından ve parçalanmışlığından kendini korumaya çalışan grup oluşumlarıdır (da Rocha, 2019, s. 101). Devletlerin kendi toprakları üzerinde kontrol kaybettiği kriz ortamı, yerel grupları devletten bağımsızlaştıran ve devlet-üstü ağlarla yakınlaştıran hibrit çatışma ortamları üretmektedir (Kaldor, 2013). Çatışma taraflarının iç savaşların aksine ulusal amaçları reddeden, ulus ötesi amaçlar peşindeki gruplar olmaları (Walter, 2017, s. 469) ise Vestfalyen devlet sisteminin başarısız devletler örneklerindeki çöküşü ile ilişkili olarak anlaşılabilir. Bu değişim uluslararası düzeyde gücün ve etki kapasitesinin ulus altı ve ulus ötesi aktörlere yayılması ile de örtüşmektedir (Köse, 2014, s. 34). Bir ontolojik kopuşu gösteren bu durum, iç savaş cephelerini belirsizleştirmekte ve taraflar arasında çatışmanın bloklaşmasını engelleyen kalıplaşmış bölünmeler yaratmaktadır. Devlet-altı savaşlar, devletler sisteminin başarısızlığına yol açan kriz ortamında, devletten bağımsızlaşarak kendilerini korumaya çalışan yerel ve ulus-ötesi ağlarla yakınlaşan gruplarla ortaya çıkmaktadır.

Örneğin, bir devletler sistemi krizi zincirinin parçası olarak şiddetlenen Suriye krizinde hükümet otoritesi ortadan kalkması, yerel grupların bağımsızlaşmasına ve devlet-üstü ağlara katılmasıyla sonuçlanmaktadır. PYD/YPG, Hizbullah ya da IŞİD gibi ulus ötesi amaçlara hizmet eden terör örgütleri ideolojik, dini veya etnik argümanlarla devlet altı savaş aktörleri olarak hareket etmektedir. Bu durumun iç savaşlardan en önemli farkı söz konusu aktörlerin ulusal amaçlar peşinde koşmamalarıdır. Bu nedenle, devlet-altı savaşlar daha belirsiz bir çatışma ortamı yaratır.

Cephelerin belirsizliğini kalıcılaştıran sürekli bölünme dalgası, çatışma çözümü diplomasisinin başarısızlığını kaçınılmaz kılmaktadır. Zira zayıflayan devlet otoritesini ulusal kimlik iddiası taşımayan isyancı grupların devralmaması, çatışma sahalarında kabile bağları ya da ulus-ötesi kimlikleri güçlendirmekte, çatışma çözümünü ise daha zorlu bir hale sokmaktadır. Devrimci halk hareketleri ve ayaklanmaların tarihsel evrimi üzerine araştırmalar yapan Asef Bayat, 21. Yüzyılda devrimciliğin yeni bir jenerasyon, teori ve model oluşturduğunu ileri sürer (Bayat, 2017, s. 397). Bunların ayrıntılı olarak gözlemlenebileceği en önemli süreç ise Arap Baharı'dır. 2010'lu yıllarda Orta Doğu ve Kuzey Afrika coğrafyasında ortaya çıkan devrimci ayaklanma dalgasını tanımlayan Arap Baharı, 20'ye yakın ülkeyi içine çekmiş, 6 rejimin (Tunus, Mısır, Libya, Yemen, Cezayir, Sudan) yıkılmasına ve en az 2 iç savaşa (Libya, Suriye) yol açmıştır. Arap Baharı devrimciliği, düzenin problemi olarak tasvir ettiğimiz yeni çatışma karakteristiğini, lidersiz yapısı, ulus-altı ya da ulus-üstü kimliklere dayalı gruplaşma, devlet kontrolünün kaybolması ve arabuluculuk imkânının ortadan kalkmasıyla yansıtmaktadır. Tezin bir önceki bölümünde hegemonik düzenin problemlerinden biri olarak ele alınan Doğu Bloku'nun dağılması sürecindeki Yugoslavya örneğinden farklı olarak Arap Baharı hareketlerinde arabulucu aktörler müzakere edebilecekleri bir siyasi otorite ya da devrimcileri temsil eden bir kapsayıcı bir organizasyon bulamamışlardır.

Hegemonya sonrası uluslararası düzende ulus-altı ve ulus-üstü kimliklerin yükselişleri, uluslararası ilişkilerde birincil aktör olarak ulus-devlet fikrine dayanan Vestfalyen devletler sistemi için en önemli tehdit konumundadır. Genellikle etnik, dilsel veya dinsel aidiyetlere dayalı olan bu ulus-ötesi kimlikler dünyanın çeşitli bölgelerinde devlet-altı çatışmaların çoğalmasına yol açsa da bu tür problemler ağırlıklı olarak Orta Doğu gibi ulus-devlet sisteminin emperyal pratiklerle inşa

edildiği coğrafyalarda gerçekleşmektedir. Bu coğrafyalardaki sorunların, otoriter yönetim, ekonomik ve sosyal eşitsizlikler ya da kültürel çeşitlilik ülkelere özgü ve iç politika kapsamında değerlendirilebilecek boyutları mevcuttur. Ancak bunu bir uluslararası düzen problemi haline getiren temel tetikleyici, bu coğrafyaların genellikle keyfi sınırların dayatıldığı ve önceden var olan sosyolojik gerçekliğe bağlı kimliklerin bastırıldığı düzenlemelerle yapılandırılmış olmasıdır. Geleneksel toplumsal ve siyasal yapıların yapay ulus devlet sistemleri lehine bozulması, Soğuk Savaş gibi baskılayıcı bir unsurun olmadığı hegemonya sonrası konjonktürde ortaya çıkan gerilim ve çatışmalara katkıda bulunmaktadır.

Arap Baharı devlet altı savaşları dalgası bu yönüyle Arap devlet sisteminin krizini de sergiler. Bu, liberal uluslararası düzenin Vestfalyen devletler sistemi ile uyumsuzluğunun açık bir örneğidir. Bu sistemin emperyal tasarımlarla uzandığı coğrafyalar onun en zayıf olduğu devlet inşası örneklerini üretmiştir. Emperyal tecrübeye bağlı devlet inşası süreçleri, önceden var olan, yerleşik devlet altı ve üstü kimlikler, yapay sınırlar ve başarısız ulusal kimlikler gibi sosyolojik uyumsuzlukların ve kusurların yeniden ortaya çıkmasıyla yüzleşmektedir. Buna göre Arap Baharına ilişkin teorik literatürün yeni çatışma karakteristiği ve ayaklanma jenerasyonu gibi kavramlarla açıkladığı dönüşümler temelde Arap devlet sisteminin çöküşünün sonuçlarıdır. Bu çöküş, Arap coğrafyasında emperyal pratiklerle inşa edilmiş Vestfalyen devletler sistemi modelinin ve Soğuk Savaş ya da hegemonik düzen gibi konjonktürlerin baskıladığı devlet altı ve devlet üstü kimlikleri serbest bırakmaktadır. Çatışmalara maruz kalan insanların davranışlarında da izleri görülen bu kimlikler, insan unsurunun mobilizasyonunu etkilerken göçmen kimliğini de kalıcılaştırmaktadır.

Uluslararası sistemin istikrarsızlığına bağlı olarak rejim güvenliğini sağlayacak uluslararası güvencelerin azalması, oluşumunu 19-20. Yüzyıl emperyalist tecrübelerine borçlu olan Orta Doğu ve Kuzey Afrika devletler sistemine içkin olan sosyolojik kusurları yeni bir tehdide dönüştürmektedir. Bu savaşlar toplumsal bölünmeleri olan tüm toplumlara yayılma riski taşıması itibariyle küresel nitelikte bir problemdir. Sonuç ise 17. Yüzyıl Orta Avrupa'sının savaş sonrası devletler sistemi olarak doğan, idealist barış dönemi barış tasarımı ile yayılan ve liberal barış döneminde hegemonik patronaj ile sürdürülen Vestfalyen devletler sistemi güçlü ve sürekli bir tehditle yüzleşmektedir. İdealist barış ve liberal barış ideolojilerinin hâkim

olduğu konjonktürler coğrafi ve maddi kapsam olarak farklı olsa da bu ikisi arasındaki süreçte devletler sistemi düzeyinde kökten bir dönüşüm söz konusu değildir. Ancak 21. Yüzyılda düzenin problemi ile mücadele etmekte zorlanan uluslararası düzen böyle bir dönüşümün tehdidi altındadır. Ancak bu tehdit, liberal düşünsel geleneğin öngördüğü gibi küreselleşmeci eğilimlerle ve dışarıdan değil, sistemin içsel meşruiyet kriziyle ve kimliksel motivasyonlarla tahkim olmaktadır. Tezin bu bölümünde hegemonya sonrası uluslararası barış ideolojisini incelemek üzere analiz edilecek olan Suriye krizi, uluslararası düzenin müdahale refleksleri açısından düzenin problemi sorunsalı üzerindeki uzlaşmazlığı göz önüne sermektedir. Suriye krizinin yönetimi ve çözümü konusundaki başarısızlık, küresel ve bölgesel güç dağılımındaki değişimlerin geniş çerçevede uluslararası düzene yerleşik kurum ve normların meşruiyeti ve etkinliğinin aşınmasına yol açtığını göstermektedir (Köse, 2016, s. 177). Hegemonik uluslararası düzenden tevarüs eden uluslararası teröre karşı savaş üzerindeki uzlaşma, ABD'nin ancak IŞİD terörü ile mücadeleyle sınırlı olarak müdahalesine imkân verirken, bu bölümde tasvir edilen düzenin yeni problemi karşısında etkisiz kılmıştır.

6.4. Arabuluculuk Mekanizması: Rakip İnisiyatifler ve Az-Taraflı Diplomasi

Hegemonya sonrası uluslararası düzende arabuluculuk stratejileri, gelişen rakip arabuluculuk inisiyatifleri ve çatışma çözümü diplomasisi az-taraflılığa yönelim göstermektedir. Konjonktürel değişimin etkileriyle ortaya çıkan bu süreçlerle ilgili açıklamalar ise Suriye krizi sahnesindeki izdüşümleri üzerine genel bir değerlendirmeyle desteklenmektedir. Realist uluslararası ilişkiler kuramının çağdaş temsilcilerinden Barry Posen (2017, ss. 169-174), barış çalışmaları ve çatışma çözümü literatüründen aşina olunan barış inşası kavramının tek kutuplu uluslararası anın bir ürünü olarak sunar. Liberal barışın temelinde yer alan barış inşası tek kutupluluğun ürünüdür çünkü ancak böyle bir ortamda baskın gücün askeri birliklere birden fazla noktada ihtiyacı yoktur, barış inşası için müdahaleye maruz kalan ülkedeki silahlı gruplar başka bir büyük güç korumasına erişemeyecektir, barış inşacısı süper güç müdahalenin masrafını karşılama imkânına sahip olacaktır. Bu süper gücün dünya görüşünü paylaşan çok sayıda yardımcı aktör de başka bir yardımcı faktördür. Posen tespitinde, bu tezin hegemonik barışı açıkladığı bölümle oldukça benzer bir sonuca ulaşmıştır. Bu ilişkiyi tarihselleştirmek de aynı ölçüde

mümkündür. Aslında yalnızca liberal barış inşası konsepti değil, ana akım uluslararası arabuluculuk kuramı bir bütün olarak ABD ya da ABD merkezli kurum, ittifak ya da koalisyonların diplomatik pratiklerine yaslanmıştır.

Uluslararası arabuluculuğun yürütülme biçimi, stratejileri ve başarı koşulları üzerine tespitleri içeren arabuluculuk kuramları ve vaka analizleri büyük bir ağırlıkla ABD öncülüğünde Batı dünyasını merkeze alan uluslararası düzen çerçevesi içinde kalmaktadır (Hill, 2015, s. 446). Bugün ise arabuluculuğa ilişkin geçerliliği sayısız testle doğrulanmış yöntemler ve stratejiler hegemonya sonrası ve ABD merkezli bir barış ideolojisinin hâkim olmadığı koşullarla sınanmaktadır. Arabuluculuk kuramının sınanan anahtar kavramlarının başında çatışmayı olgunlaştırma, kaldıraç uygulama ve barışa zorlama gibi yöntemler gelmektedir. Bu yöntemler askeri müdahale, diplomatik müzakere ya da en genel anlamıyla barış inşası sürecinde rakip girişimlerin aynı anda girişimde bulunma ihtimalinin ihmal edildiği ortamlarda test edilmiştir. Suriye krizi gibi bölgesel vekâlet güçlerinin tipik bir iç savaştan daha baskın olduğu ya da alternatif aktörlerce bir diğerinin aleyhine desteklenen çatışma taraflarının mevcut olduğu vakalarda örneğin ABD'nin Bosna-Hersek krizinde uyguladığı çatışmayı olgunlaştırma stratejisi söz konusu olamamaktadır (Klein Goldewijk, 2017, s. 118). Zira bölgesel çok kutupluluk, çatışma sürecinde bloklaşmanın önündeki büyük bir engeldir ve çatışmanın tarafları savaşı sürdürme isteklerini teşvik edecek dış destekler bulabilmektedir (Phillips, 2016, s. 82). Bloklaşma, müzakere sürecinde farklı talepleri olan ve kendi içlerinde rekabet halinde olan çok sayıda aktörün ortak çıkarlar ve talepler üzerinde daha az sayıda tarafa indirgenmesi sürecini ifade eder. Bu sayede, müzakere sürecinde taraflar arasındaki farklılıklar ve rekabet azaltılarak somut ilerlemeler kaydedilebilir. Bloklaşma, müzakere sürecinin daha yönetilebilir ve daha hızlı sonuç alınmasını sağlayabilecek bir araçtır ve çatışma çözümü süreçlerinde başarı olasılığını artıran bir faktör olarak görülmektedir. Yine düzenin problemi kısmında açıklandığı gibi çatışma karakteristiğinin Vestfalyen devletler sistemi ile uyumsuzluk arz ederek devlet-altı nitelik kazandığı savaşlarda güç-paylaşımına dayalı bir barışın sağlanma olasılığı oldukça zayıftır. Kabilelerin ya da ulus-ötesi dini kimliklerin etkinlik kazandığı birbirine bağlı savaşlarda güç kimlik ağlarına kaymaktadır (da Rocha, 2019, s. 105). Ancak kurumsallaşmış arabuluculuk yapısı bu sorunla baş etmeye hazır değildir (Gowan & Stedman, 2018, s. 182). Sonuç olarak arabuluculuğa yönelik

geleneksel yaklaşımların oluşturduğu arabuluculuk mekanizması mevcut sistemik geçiş döneminde etkili bir çözüm sağlayamamaktadır (Muto, 2022, s. 156).

Alışılmış yöntem ve strateji seçeneklerine başvuramayan arabuluculuk diplomasisi ise çıkış yolunu bölgesel inisiyatiflerde ve rakip çok-taraflılık girişimlerinde aramaktadır. Hegemonya sonrası uluslararası düzenin alternatif barış kavramsallaştırmaları arasında yer alan otoriter barış ve çatışma yönetimi konsepti, BM gibi uluslararası toplumu temsil iddiasıyla ortaya çıkan çok taraflı arabuluculuk süreçlerine paralel çatışma çözümü diplomasisi iradesi üretmektedir. Meşruiyetini, liberal barışın meşruiyet krizinden alan bu tür alternatif girişimler, mevcut güç dengesine saygı duyma ve liberal gündeme dayalı normatif çerçeveyi reddetme taraftarı bir görüntüdedir (Costantini & Hanau Santini, 2022, s. 137). BM'ye alternatif arabuluculuk girişimleri daha önce de gerçekleşmiştir. Finlandiya, Norveç ya da Türkiye gibi devletlerce ya da AB, AGİT gibi örgütlerce sergilenen bu arabuluculuk girişimleri hâkim barış ideolojisinden sapan bir tutum geliştirmemiştir. Bugünkü normatif çoğulculuk ise Dağlık Karabağ çatışmasında AGİT'e karşı Türk ve Rus diplomasisi ya da BM'ye karşı Türk – Rus ve İran öncülüğündeki Astana görüşmeleri gibi bu yönde bir epistemolojik ayrışma sergileyen farklı arabuluculuk yaklaşımlarını ortaya çıkarmaktadır (Hellmüller, 2022, s. 553). Sudan iç savaşında Afrika Birliği'nin barış inisiyatifi ya da Güneydoğu Asya'da *Asean Yolu* olarak tanımlanan arabuluculuk mekanizmaları ise BM'ye yardımcı mı engel mi olduğu hakkında tartışmalar yürütülen diğer örneklerdir (Crocker, Hampson, Aall, & Palamar, 2015, s. 374). Uluslararası düzenin geçiş döneminde yükselen güçleri ve bölgesel aktörleri alternatif ve meydan okuyucu çatışma çözümü girişimlerine sevk eden motivasyon ise, işleyen bir uluslararası arabuluculuk mekanizmasının olmamasından kaynaklanan boşluğun sosyal hiyerarşinin yeniden kurulması için fırsat olarak görülmesidir. Bölgesel güçlerin statü iddiaları bölgesel barış ve istikrar getirme çabalarıyla desteklendiği için kendi bölgelerinde daha çok sorumluluk almaya aday aktör sayısı artmaktadır. Suriye krizi ise uluslararası toplumun tepkisini, tonunu ve normatif temelini Batılı merkez ülkelerin değil, bölgesel güçlerin ayarladığı ilk vakadır.

Uluslararası düzenin hâkim barış ideolojisinden bağımsız olarak gelişen arabuluculuk inisiyatifleri çatışma çözümü sahasının kalabalıklaşmasına ve çok taraflı bir arabuluculuk sürecinin gelişmesine yol açmaktadır. Örneğin, Sudan'da

Afrika Birliği'nin inisiyatifi Çatışma alanlarına çoklu müdahale, koordinasyon sorunu yaratmakta ve arabuluculuğun rekabetini sahada bölünmeye taşımaktadır (Phillips, 2016, s. 117). İç savaş taraflarının uzlaşmaz şekilde bölünmesinde rakip arabuluculuk girişimlerinin sorumluluğu önemli ölçüde geçici anlaşmalar ve gayrı resmi düzenlemeler izlemesinden kaynaklanmaktadır (Crocker, Hampson, & Aall, 2015, s. 377). BM sisteminde mümkün olduğunca kaçınılan bu tür pragmatik sorun çözme yöntemlerinin çatışma çözümü sürecinin ana dinamiğini oluşturması mevcut arabuluculuk mekanizmasının en önemli zafiyetidir.

Hegemonya sonrası düzende ortaya çıkan rakip arabuluculuk girişimleri yapısal olarak daha az sayıda ve çatışmaya konu olan coğrafyayla güçlü organik ilişkileri olan aktörlerin bir araya geldiği bir tür az-taraflılık (*minilateralism*) mimarisi getirmektedir. Kavram Venezuelalı yazar Moisés Naím'in 2009 yılında Foreign Policy dergisinde yayınlanan bir makalesinde küresel sorunlar için bir çözüm modeli olarak tanıtılmıştır (Naim, 2009). Hegemonya sonrası uluslararası düzenin, düzenin problemi ile mücadelesinde tezahür eden arabuluculuk mekanizmasını tasvir etmek için kullanışlı bir kavramdır. Az-taraflı diplomasi modeli, somut bir problemle ilgili en az sayıda ve en yüksek etkideki aktörün bir araya gelmesini önermektedir (Ahl, 2019). Bu mekanizma sonuç aldıkça diğer aktörleri de masaya katılmaya teşvik edecektir. Az-taraflı diplomasi uluslararası güvenlik ya da ticaret gibi sektörlerde de 2010'lı yıllarla birlikte çok sayıda platformun kuruluş mantığını oluşturmuştur. Eylül 2021'de Avustralya, Birleşik Krallık ve ABD tarafından ilan edilen AUKUS Paktı, Haziran 2015'te gerçekleştirilen Japonya-Hindistan-Avustralya Üçlü Diyaloğu ya da G-7 gibi örgütlenmeler az-taraflılığın farklı örnekleridir.

Belirli bir tehdidin daha az devletle, daha hedef odaklı ve daha gayrı resmi olarak ele alınması anlamında az-taraflı arabuluculuk mekanizması şablonu (Tirkey, 2021, s. 5). Suriye krizinde ortaya çıkan alternatif arabuluculuk süreçlerini açık bir şekilde tasvir eder. Suriye krizi bir aktörün tek başına yönetemeyeceği ancak uluslararası toplumun da en azından BMGK beşlisi düzeyinde bir uzlaşma saylayamayacağı bir meseleye dönüşmüştür. Suriye krizinde BMGK, şiddeti kınamak, yaptırım tehdidinde bulunmak ya da Suriye rejimini uluslararası ceza mahkemesine sevk etmek ya da siyasi geçiş çağrısı yapmak amacıyla hazırlanan dört karar taslağını onaylamakta başarısız olmuştur. BM arabuluculuğunun Suriye krizinde yaşadığı çıkmaz, çatışma ile organik ilişkisi bulunan Türkiye, İran ve Rusya gibi aktörlerin az-taraflı bir masa

kurmaya yönelmesini açıklayabilecektir. Suriye krizine müdahil olan dış aktörler ve çatışma bağlamında hem de barış inisiyatifleri itibariyle karşıt niyetler taşımaktadır (Asseburg & Wimmen, 2013, s. 74). Bu aktörleri bir araya getiren ise paylaşılan barış değerleri ya da çıkarlar değil, devlet adamlarının resmi açıklamasında da vurgulandığı gibi mikro ölçekte işbirliğini mümkün kılan asgari müşterekler olmaktadır. Yeni arabuluculuk mekanizmasında ise az-taraflı diplomasi modelini, katılımcı devletlerin sorumluluklarını yerine getirmesini resmi bir bağlayıcılıkla değil daha çok misilleme tehlikesi ile sağlamaktadır (Ahl, 2019). Bir tür sosyal baskı psikolojisi oluşturan bu faktör, çatışma çözümünde güç dinamiklerinin ve askeri kapasitenin önemini artırmaktadır. Örneğin Azerbaycan ve Ermenistan arasında 2020 yılında çıkan 44 günlük Dağlık Karabağ savaşını sonlandıran diplomasi, bölgesel aktörlerin güç ilişkilerini ve sosyal baskı fenomenini AGİT'in yaklaşık 30 yıldır devam eden arabuluculuğunun önüne geçirmiştir.

Arabuluculuk stratejileri ve başarı istatistikleri açısından en büyük ilerleme hegemonik uluslararası düzen şartlarında meydana gelmişti. Bu konjonktürün geride kalması, uluslararası arabuluculuk girişimlerini giderek daha fazla başarısızlığa maruz bırakmaktadır. Zartman (2020a, s. 6) 21. Yüzyılda çatışma çözümü ve uluslararası müzakerelerin karşılaştığı zorlukları; her türlü yapının çözüldüğü ve bileşenlerin kendi başlarına yüzmeye ya da batmaya bırakıldığı bir entropi hali olarak tasvir eder. Uluslararası düzensizliğe bağlı etkinlik kaybı yerleşik arabuluculuk kuramı ve uygulamalarıyla uyuşmayan yeni özellikler geliştirmektedir. Bu şartlarda çekişen meşruiyet iddiaları arabuluculuk dinamiklerinin doğal bir parçası olarak görülmelidir. Buna göre arabuluculuğun odağı oluşturulan düşmanlıkları ortadan kaldırmak ve şiddeti sona erdirmek için taraflarla görüşmek gibi geleneksel hedeflerden mevcut güç ilişkilerinin meşruiyetinin sağlanması ve kurumsallaşması konularına kaymaktadır (Klein Goldewijk, 2017, s. 120). Sonuç olarak BM'nin arabuluculuk mekanizmasını oluşturan beş unsur olarak gösterdiği, 1) vekâlet sahibi aktör (kurum ya da devlet); 2) arabuluculuğun başlama biçimi (davet ya da rıza); 3) tarafsızlık ve kapsayıcılık; 4) strateji; 5) kaldıraç (UN Mediation Support Unit, 2012, s. 3) kriterlerinin tamamı uluslararası düzenin, barışı tehdit eden ana problemin ve çatışma karakteristiğinin değişimine bağlı olarak yeniden şekillenmektedir. Arabuluculuk mekanizmasında gerçekleşen bu reform ise tezin bir sonraki başlığı altında yer verilen Suriye krizi vaka analizinde en ayrıntılı haliyle

değerlendirilmektedir. Bu değerlendirmede elde edilecek bulgular, *hâkim barış ideolojisine alternatif olarak yükselen yeni barış girişimlerinin sonuçları, belirsizlik ve sistemik geçiş konjonktürü çatışma çözümü ve arabuluculuğun başarılı olma ihtimalini mi zayıflatıyor yoksa liberal barışı mı değiştiriyor* sorusuna güçlü cevaplar verecektir.

6.5. Hegemonya Sonrası Düzende Arabuluculuk: Suriye Vakası

Suriye krizi ulusal yerel düzeyde bir otoriter rejime karşı iktisadi problemlerden kaynaklanan ve kimliksel çatışmalarla şiddetlenen bir iç savaş niteliği taşır. Bu senaryonun bölgesel düzeye aksi bölgesel ve ulus-aşırı (terör örgütleri, aşiretler ve kimlik temelli bölgesel ağlar…) aktörlerin jeopolitik rekabeti şeklindedir. Ulus-aşırı örgütlenmeler, uluslararası müdahale ihtimali, barış süreçleri ve göç sorunu gibi daha üst düzeye erişen boyutları ise Suriye krizinin uluslararası katmanını oluşturmuştur (Rabinovich, 2017, s. 46). Dolayısıyla Suriye savaşı bölgesel düzeyde gerçekleşen bir sorun olmanın ötesinde uluslararası düzeni ilgilendiren ve etkileyen sistemik bir problem niteliği kazanmıştır (Köse, 2016, s. 176). Hem iç savaşa dönüşen şiddet sürecinin hem de başarısız barış girişimlerinin seyri bu düzeylerin tümüyle ilişkili olarak şekillenmiştir. Birbiri ile savaşan en az dört iç tarafın, doğrudan müdahil olan en az 5 dış tarafın yer aldığı ve toplamda 80 kadar ülkenin silahlı gücünün dahil olduğu askeri operasyonlara maruz kalan Suriye iç savaşında 2022 yılına kadar 300.000'den fazla insan hayatını kaybemiş, 20 milyondan fazla insan da yerinden edilmiştir (Laub, 2021; OHCR, 2022).

6.5.1. Suriye İç Savaşı'nın Temelleri ve Gelişimi

Suriye krizinin ana bağlamını Arap baharı ile başlayan devrimci dalga oluşturur. Bu bağlam, krizin ilk aşamalarında olası nihayetine dair beklentilerin ve buna bağlı olarak uluslararası tepki ve barış inisiyatiflerinin içeriğinin de ana sorumlusudur. Arap Baharı olaylarının Batı dünyasında *Orta Doğu'da tarihin akşını temsil eden yeni bir liberal, demokratik dönüşüm dalgası* yorumlarıyla takip edilmesi iç savaşın temellerinin düzenin probleminden bağımsız olarak algılanmasına yol açmıştır. Çatışma yönetimi sürecinde aşırı bir özgüvene yol açtığı gözlemlenen bu beklenti, barış sürecinde açık bir taraflılık stratejisini olağanlaştırmıştır (Hill, 2015). Hegemonik uluslararası düzenden tevarüs eden beklentilerin iç savaşın karmaşık ve

yeni bir problem tipini temsil eden yapısının testinden kalması, uluslararası toplum aksiyonu ihtimalini ortadan kaldırmıştır.

Suriye iç savaşı için yapılan arabuluculuk girişimlerinin hedefi öncelikli olarak uluslararası baskının yerel tarafları mevcut ontolojik çerçeve içinde liberal barış ilkeleri uyarınca uzlaşmaya zorlamasını içermiştir. Ancak hegemonya sonrası düzenin meşruiyet krizini ve Vestfalyen yapının emperyal tasarımını temsil eden Arap devlet sisteminin sosyolojik çöküşünü örneklendiren Suriye krizi, örneğin Yugoslavya iç savaşından önemli yapısal farklılıklar arz etmiştir. Örneğin Asef Bayat Suriye'deki ayaklanmanın bir lider figür etrafında örgütlenmemesini, merkezi ve stratejik bir örgütlenme ile yönetilmemesini ve homojen çatışma tarafları modeli[4] oluşturmasını isyan hareketinin özgün yönleri olarak işaret eder (Bayat, 2021, s. 397). Bunlar aynı zamanda uluslararası arabuluculuk ve barış inşası diplomasisinin yekinliği daha önce kanıtlanmış kurum ve stratejilerini bu vakada çaresizliğe mahkum eden ana faktörlerdir. Zira, liderlik ve organizasyon eksikliği rejime karşı savaşan muhalefet aktörlerinin ortak temsil imkânını ortadan kaldırmış ve çatışma tarafları arasında aşılamayan bir parçalanma döngüsüne yol açmıştır.

Devlet-ötesi kimliklerin uyanışı ve ulus-ötesi ağların örgütlenmesi Suriye krizini uluslararası düzenin alışılmamış bir düzlemine yerleştirmiştir. Arap baharı dalgasıyla açıkça sergilenmiş olan bölgesel sistemin kusurlu inşası Suriye krizinde de ulus-aşırı faktörler için zemin oluşturmuştur. İç savaş bir yönüyle grup rekabeti, güvensizlik ve irredentizm belirtileri gösteren bir kamusal alanda gerçekleşmiştir (Hinnebusch, 2019, s. 3). Çatışma iç düzeyde rejim ve anti-rejim şeklinde tezahür etmiş olsa da barış girişimleri bunun göründüğünden çok daha heterojen bir yapı olduğunu açığa çıkarmıştır.

6.5.2. Suriye İç Savaşında Taraflar ve Tezler

Suriye iç savaşı, sürecin başından itibaren doğrudan ya da dolaylı taraflar olarak konumlanan yerel, bölgesel ve ABD ya da Rusya gibi büyük güç düzeyindeki aktörlerin krizi algılama ve çerçeveleme konusundaki uzlaşmazlığına konu olmuştur.

[4] Homojen çatışma tarafları modeli, çatışma taraflarının birbirlerine benzer hedefleri, talepleri, motivasyonları ve tabanları olduğu bir çatışma ortamını ifade eder. Bu modele göre, çatışma tarafları arasında belirgin bir grup içi rekabet ya da çatışma söz konusu değildir ve taraflar kendi içlerinde homojen bir blok şeklinde hareket etmektedir.

Rejim karşıtı bir kitlesel ayaklanma ile Arap Baharı sürecinin Suriye'deki uzantısı olarak ortaya çıkan sorun yerel düzeydeki çatışma taraflarına göre diktatörlük ve demokrasi çatışması çerçevesinden kısa sürede uzaklaşmış, Suriye'nin birbiriyle çekişen ulus-altı grupları arasındaki bir iktidar mücadelesine dönüşmüştür (Kissinger, 2016, s. 144). Kriz sürecinde olgunlaşan bu yerel bakış açısına göre şiddetin başarılı bir şekilde sonlandırılması, rakip ulus-altı gruplara egemen olmak ve Suriye devletinden geriye kalanları kontrol altına almak anlamına gelmekteydi. Bu nedenle silahlı gruplar arasında barışçıl bir etkileşim imkânı oluşmamıştır, zira yerel taraflar, bir aktörün hayatta kalması için rakiplerini ortadan kaldırması gereken bir çerçeve içinde hareket etmektedir. El Kaide, Hizbullah ve PKK gibi mevcut sınırları değiştirmek isteyen dışsal militan ve terörist unsurların Suriye krizinin tarafları halini alması iç savaşı otoriter-demokratik bağlamından koparan bir başka gelişmedir. Bu bağlamın muhalefetin parçalanmasındaki rolü farklı isyancı grupların demokrasi ve insan hakları gibi değerlere yaklaşımlarına göre meşruiyet ve destek kazanmalarıyla açığa çıkar (P. Weber, 2018, s. 1718). Örneğin PKK'nın Suriye kolu olan PYD/YPG'nin talepleri Batı dünyası açısından Sünni muhaliflerin taleplerinden daha meşru ve önceliklidir. Benzer şekilde ABD'nin stratejik ve normatif pozisyonunda Suriye'deki İslamcı gruplara olan mesafesinin belirleyiciliği Suriye rejimine karşı tutumunun önüne geçmiş, bu durum sahada PYD/YPG Şii cihatçılar ve IŞİD gibi terörist unsurları öne çıkarırken Suriye muhalefetinin meşruiyet kaybına ve kendi içerisinde dengeleyici bir pozisyon arayışına yönelmesine sebep olmuştur (Köse, 2016, s. 184). İç savaşın yerel taraflarının bu tür dış etkenlerle de desteklenen parçalanmışlığı, rejim ve muhalefet şeklinde iki blok şeklinde örgütlenmiş ikili bir çatışma sahnesinin oluşumu engelleyen en önemli faktördür. Bu nedenle, kimlik ve ideoloji gibi konularda farklılıklar gösteren bir muhalefet yapısı, rekabet halindeki beklenti ve meşruiyet nedeniyle barış sürecinde ortak bir pozisyonda anlaşmayı imkânsız hale getirmiştir.

İç savaş sürecinde çeşitli dış baskı ve nüfuz araçlarıyla yer alan Rusya, İran, Suudi Arabistan, Katar ve Türkiye gibi bölgesel aktörler ise söz konusu hedef netliğinden ve ideolojik bütünlükten yoksun, parçalanmış yerel çatışma taraflarını kendi ulusal güvenlik ve egemenlik kavrayışlarına göre koruma refleksi göstermekteydi (Nuruzzaman, 2021, s. 17). Bölgesel aktörler de yerel taraflara benzer şekilde oldukça az sayıda ortak çıkar ve hedef belirleyebilmiştir. İç savaşın klasik bir ikili

model arz etmemesi, rejimi ya da muhalefeti destekleyen farklı güçlerin destekleme sebepleri, motivasyonları, tehdit algıları, amaçları ve iç savaşın başarılı bir şekilde sonlanmasından beklentilerindeki farklılık ve çelişkilerle de doğrulanmaktadır (Asseburg, Lacher, & Transfeld, 2018, s. 32; Nuruzzaman, 2021, s. 9; Phillips, 2022, s. 370).

ABD ve Batı Dünyasının Suriye iç savaşının ilk aşamasındaki tutumu Arap Baharı karşısındaki refleksin sürdürülmesi şeklindedir. ABD öncülüğünde Batı Dünyasının Arap Baharı'nın Libya, Tunus ve Mısır sahnelerinde ortaya koyduğu tek kutuplu mantık (Hill, 2015, s. 471) başlangıçta Suriye rejiminin devrilmesi için yapılan çağrılarda ve muhalif gruplara yönelik söylemsel ve maddi desteklerde açığa çıkmıştır (CBC News, 2011, 18 Nisan; Gani, 2019, s. 214). Obama Yönetimi'nin bu yöndeki en açık politikası Suriye iç savaşının çözümünde başarı kriteri olarak demokratik bir rejim değişimi hedefini belirlemesi ve Suriye Ulusal Konseyi'ni meşru hükümet olarak tanımlamasıdır. Ancak krizin ilerleyen aşamaları, ABD'nin hegemonik uluslararası düzeni temsil eden liberal barış ideolojisi söylemlerinden uzaklaşmasına yol açmıştır (Hinnebusch, 2019, s. 8). Bu uzaklaşmanın kökeninde Suriye'deki çatışmaların 2012 yılı itibariyle yoğunlaşması yatmaktadır (Lesch, 2013, s. 83). Suriye iç savaşının ayrı bir aşamasını temsil eden bu dönemde ABD'nin Suriye politikasındaki temel beklentiler şiddetin giderek artmasıyla yanlışlanmaya başlamış ABD'nin krize yönelik tutumunda yeni sınırlılıklar meydana gelmiştir.

Suriye krizine doğrudan ABD müdahalesini engelleyen faktör uluslararası düzenin hegemonik niteliğinin sonlanmasıyla ABD'nin müdahaleci tutumdan uzaklaşmasıdır. ABD'nin çeşitli bölgelerdeki askerli varlık ve aktivitelerini azaltması ve hegemonik davranış kalıplarından uzaklaşmasıyla ortaya çıkan bu boşluklar kimlik farklılıklarının çatışmaya dönüşmesini bir ölçüde baskılayan güç dengesi ve uluslararası istikrar gibi mekanizmaları ortadan kaldırırken, aynı zamanda çeşitli bölgesel ve uluslararası aktörlerce stratejik bir fırsat olarak algılanmıştır (Köse & Tüzgen, 2021, s. 134). ABD hükümeti 21 Ağustos 2013'te Suriye rejiminin Doğu Guta'da kimyasal silah kullanımı ile 1000'den fazla Suriyelinin hayatını kaybetmesiyle sonuçlanan ve ABD'nin kırmızı çizgisini ihlal eden saldırısının ardından dahi müdahaleyi gündeme almamış ve başkanın tek taraflı savaş açma yetkisine başvurmamıştır (Lantis, 2021, s. 7). ABD'nin bu çekimser tutumunda ABD bürokrasisinin müdahale karşıtı eğilimleri, ABD müttefiklerinin müdahaleyi

destekler bir tavır almaması gibi faktörler gösterilebilir (Gani, 2019, s. 218). Ayrıca Suriye krizi başladığında ABD dış politika eliti ve akademi dünyası, izolasyonizm ile liberal uluslararasıcılık arasındaki geleneksel Amerikan istisnacılığı ikileminin yeniden gündeme geldiği ve bunlardan ilkinin daha çok taraftar topladığı bir konjonktür içerisindedir. Dolayısıyla ABD'nin Suriye iç savaşı politikasında insani güvenlik ya da rejim değişikliği gerekçesine dayalı askeri bir müdahaleden kaçınması, 1990'larda başlayan aşırı genişlemeci ve müdahale yanlısı stratejiye karşı ABD dış politika çevrelerinde gelişen eleştiriler ve önerilen geri çekilme programıyla uyumludur. Ancak ABD'nin çatışma çözümü stratejisi olarak rejime karşı müdahalesini engelleyen bu faktörler, IŞİD'in yükselişiyle teröre karşı savaş konseptinin yeniden canlanması karşısında etkisiz kalmıştır.

ABD'nin Suriye'ye doğrudan müdahalesi 10 Eylül 2014'te IŞİD'e ve diğer radikal cihatçı gruplara karşı gerçekleşmiştir (Yassin-Kassab & Al-Shami, 2016). Müdahalenin doğrudan hedefinin rejim değişikliğinden ya da insan güvenliğinden teröre karşı savaşa dönüşüne bağlı olarak imkân kazandığı tezini destekleyen en önemli argüman ise bu iki farklı politika arasında ABD dış politika ekibinde önemli bir kadro ve ideoloji değişiminin yaşanmamış olmasıdır. Bununla birlikte BM tarafından yetkilendirilmiş bir müdahalenin önüne geçen ise temelde birden çok sebebe dayalı olarak gelişen uluslararası koordinasyon eksikliğidir. Suriye iç savaşında yerel grupların şiddet seviyesini artırmasını ve rejimin taviz vermeme kararlılığını artıran bu iki faktör ancak IŞİD terörüne karşı aşılabilmiştir. IŞİD terörü iç savaşa ilişkin uluslararası koordinasyon eksikliğinin terk edilmesini de tetiklemiştir. Zira Rusya'nın 2015'te başlayan askeri müdahalesi de aynı zeminde meşrulaştırılmıştır. Ancak Rusya müdahalesi söz konusu gerekçeye konu olan IŞİD'den çok diğer muhalif grupları hedef almış, Suriye rejimini korurken IŞİD'in muhaliflerden boşalan bölgelerde güçlenmesine fırsat oluşturmuştur (Rogers & Reeve, 2015).

Suriye iç savaşına askeri, diplomatik ya da dış baskı araçlarıyla müdahil olmuş yerel, bölgesel ve büyük güç düzeydeki tüm aktörlere sirayet eden parçalanmışlık ve kimliksel/jeopolitik rekabet krizin tanımlanmasında ve çerçevelenmesinde derin ve uzlaşmaz farklılıklarla sonuçlanmıştır. Muhalif kampın bölünmesi belirli ölçüde dış müdahillerin stratejileriyle de ilişkilidir (Berti & Paris, 2014). Buna göre krizi çözmeye yönelik arabuluculuk girişimlerinin etkinliğini sınırlayan şeyin barış

faktörlerinden çok çatışma faktörleriyle ilişkili olduğu ileri sürülebilir. Arap Ligi ve BM öncülüğündeki arabuluculuk girişimlerini başarısızlığa uğratan ve aynı zamanda uluslararası toplumun ortak tepkisine imkân vermeyen ana zorluk buraya kadar genel hatlarıyla tasvir edilen çatışma faktörleriyle ilişkilidir. Özellikle tezin BM öncülüğündeki arabuluculuk girişimleri analiz eden sonraki kısımlarında görüleceği gibi, rejimin terörle mücadele söylemi ve muhalefet gruplarının Esad'ın olası bir yeni hükümette yer almaması şartını ön koşul olarak açıklaması arasında uzlaşması mümkün olmayan bir çatışma yaratmıştır. Rejim ve muhalefet bloklarının tek parçalı yapıdan giderek uzaklaşması ise çatışma çözümü için iki taraflı somut bir yapının oluşmasını imkânsız hale getirmiştir. Ulus-ötesi motivasyonlar ve dışsal terörist grupların iç savaş tarafı haline gelmesinin sonucu ise, iç savaşın Esad'a karşı Muhalifler çerçevesinden, radikalizme karşı sekülerizm çerçevesine dönmesidir (Tan & Perudin, 2019, s. 3). Suriye iç savaşının en önemli dönüm noktasını oluşturan bu gelişme ayrıca detaylı olarak açıklanacaktır.

6.5.3. Suriye İç Savaşı'nın Aşamaları

Krizin başladığı 2011 yılından bugüne Suriye iç savaşının sürecini, niteliklerini ve seyrini değiştiren 4 aşamayı tasvir etmek mümkündür. İlk aşama Arap Baharı sürecinin Suriye'ye sirayeti olarak görülen 2011 ve 2012 yıllarını kapsar. Bu aşama Suriye rejiminin meşruiyetini ve ülkenin topraksal kontrolünü özellikle Suriye'nin kuzeybatısındaki Halep-İdlib çevresinde muhalifler aleyhine kaybettiği bir süreçtir. Rejim Suriye'nin güney ve doğusundaki belirli noktalarda da alan hâkimiyetini kaybetmiştir. Bu dönemde Suriye krizine yönelik ana retoriği ABD öncülüğünde Batı Dünyasının liberal barışa dayanan söylemleri oluşturmuştur. Krizin ilk aşamasında barışçıl bir sonuç alınmasını engelleyen temel etken ise rejim ve muhalefet gruplarının karşılıklı yanlış beklentileri ve hesap hatalarıdır. Bu süreçte rejim muhalefetin askeri sonuç alma kapasitesini ve uluslararası toplum adına Batı dünyasının muhalefete desteğini olduğundan daha zayıf olarak değerlendirirken, muhalefet grubu ise rejimin kaçınılmaz olarak düşeceği beklentisi ile hareket etmiştir. Bu tür yanlış beklentiler ve hesap hatalarına dayalı askeri optimizm, Suriye krizinin ilk aşamasında müzakere seçeneklerine ve arabuluculuk girişimlerine gösterilen ilgiyi azaltan unsurlardır (Lundgren, 2016, s. 274). Zira sahada başarılı olacağına inanan çatışma tarafları diplomatik bir süreçte taviz vermeye istekli olmayacaktır.

Suriye krizinin ikinci aşamasını 2013-2014 yıllarında gerçekleşen gelişmelere dayandırmak mümkündür. Bu gelişmelerin başında rejimin dayanıklılığını önemli ölçüde ispatlaması, askeri olarak toparlanması ve çatışma sahalarında bir dengenin sağlanması gelmektedir. Bu süreçte krize yönelik ana retorik ABD ve Batı dünyasından çok İran, Rusya, Suudi Arabistan, Mısır ve Türkiye gibi bölgesel aktörlerin inisiyatifiyle şekillenmeye başlamıştır. 2013 ve 2014 yıllarındaki gelişmeler, krizin çözümü için müzakere ve arabuluculuk girişimlerinin başarısı önündeki en büyük engel muhalefet grubunun bölünmesi ve El Kaide, Hizbullah ya da PKK gibi dışsal terör gruplarının çatışma tarafı haline gelmesidir. Dönemin ABD Dışişleri bakanı Hillary Clinton'a göre krizin bu aşamasındaki en büyük zorluk muhalefetin farklı dini, coğrafi ve ideolojik çizgisinin birleştirilmesi olmuştur (Clinton, 2014, s. 379). İsyancı tarafın kendi içinde parçalanmış bir yapı sergilediği iç savaşlarda arabuluculuğa karşı durma eğilimi olağandır (Cunningham, 2016). Kuramsal bir bilgi inşa eden bu gözlem, muhalefetin hem yatay hem de dikey bir bölünme sergilediği Suriye vakasında bir kez daha doğrulanmıştır.

Suriye rejiminin büyük alan hâkimiyeti kayıpları ile karşılaştığı, Suriye iç savaşının bir terörizm eylem sahası haline geldiği ve büyük kitlesel göçlerin yaşandığı 2014-2016 yılları arası dönem ise iç savaşın üçüncü aşamasını teşkil eder. Bu dönemi şekillendiren en önemli gelişme IŞİD'in Suriye'nin büyük bir bölümünde hâkimiyet sağlaması ve Suriye krizine yönelik uluslararası retoriğin rejim değişimi ya da demokratikleşmeden tamamen koparak radikal terörizmle mücadele etrafında şekillenmesidir. IŞİD terörünün Suriye iç savaşının ana gündemi haline gelmesi ABD ve Rusya'nın doğrudan askeri müdahalesinin de zeminini oluşturmuştur. IŞİD esasen El Kaide ve Irak'taki Saddam rejiminin mirası olan unsurlar arasındaki ortaklığa dayalı Irak merkezli bir örgüt olarak kuruldu. Ancak Suriye'deki iç savaş ortamı bu örgüte gerçek bir faaliyet imkânı ve etkinlik kazandıran fırsatlar sağladı. İsmi Arap devlet sistemini kuran 20. Yüzyılın başındaki emperyal tasarımın parçalarından biri olan Sykes-Picot anlaşmasına atıf yapan IŞİD, düzenin problemi kısmında vurgulanmış olan Vestfalyen devlet sisteminin krizinde radikal terörü ve şiddeti araçsallaştıran en etkili oluşum haline gelmiştir.

IŞİD'in Suriye'de güç kazanması ve topraksal hâkimiyet iddiasında bulunmasının Suriye krizine ilk etkisi ise iç savaşta arabuluculuk çabalarını zorlaştıran faktörlerden birini ortadan kaldırmasıdır. Bu faktör uluslararası düzenin koordinasyon ve ortak

çıkar eksikliğinden muzdarip olmasıdır (Lundgren, 2015). Ancak uluslararası düzeyde radikal terörizme karşı mücadele noktasında bir koordinasyon imkânı sağlayan bu gelişme arabuluculuktan önce askeri müdahalelerin önünü açmıştır. 2015 ve 2016 yıllarından itibaren teröre karşı müdahalelerle başlayan süreç ise bu tez çalışmasında Suriye iç savaşının devam etmekte olan dördüncü aşaması olarak belirlenen dönemdir. Dördüncü aşama terörle mücadele söylemini Suriye rejiminin tekelinden almıştır. Bu dönem temelde ABD, Rusya ve Türkiye'nin zaman zaman bir diğeri ile çakışan terörle mücadele harekatlarıyla şekillenmiştir. Bu aşama aynı zamanda Suriye iç savaşında kısmi bir başarı sağlayan ilk genel kapsamlı ateşkeslerin elde edilmesini sağlamıştır. Bunların ilki Rusya'nın Suriye'ye askeri müdahalesinin ardından Kasım 2015'te ilan edilmiştir. Ateşkesin üzerinde uzlaştığı prensipler ise Suriye'nin bağımsızlığı, toprak bütünlüğü, mezhepsel olmayan kimlik yapısı ve devlet kurumlarının muhafaza edilmesi şeklinde belirlenmiştir.

Suriye iç savaşında kayda değer bir ateşkes sağlayan ikinci anlaşma ise Şubat 2016'da Suriye hükümeti ve 40 isyancı grup arasında imzalanmıştır. Fakat ateşkese taraf olarak kabul edilen gruplar arasında selefi-cihatçı örgütlere yer verilmemiştir, radikal terör bu defa muhalefeti meşruiyet çatısı altında birleştirmektedir. BM öncülüğünde, Rusya ve ABD ortak inisiyatifiyle sağlanan "Geçici Çatışmasızlık Anlaşması" ise, siyasi görüşmelere katılma, askeri saldırıları bırakma, insani yardıma müsaade etme ve toprak kazanmaktan vazgeçme ilkelerinin kabulüne dayanmıştır. Bu ateşkes Suriye'nin büyük bölümünde çatışmanın durmasını sağlayan ve Kasım 2011 sonrasında en az can kaybına yol açan geçici bir dönem olmuştur. Ancak krizin ana ihtilaf konusu Esad'ın Suriye siyasetindeki geleceği ve geçiş hükümetinin yapısı gibi ana ihtilaf konularının üstesinden gelemeyen bu ateşkes de nihai barış anlamında sonuçsuz kalmıştır. Suriye krizinin teröre karşı müdahalelerle ortaya çıkan dördüncü aşaması Aralık 2016'da Halep'in rejim güçlerinin eline geçmesinin ardından 2017 yılından itibaren Türkiye, Rusya ve İran öncülüğünde BM'ye ikame bir inisiyatif olarak başlayan Astana arabuluculuk görüşmeleri ile yeni bir ivme kazanmıştır. Tezin ilerleyen bölümünde ayrıca incelenecek olan bu görüşmeler üçlü garantörlük yapısına dayalı çatışmayı azaltma bölgeleri inşa etmiş ve geliştirdiği alternatif çatışma çözümü konsepti ile 2018 yılından itibaren ise Suriye'de göreceli bir öngörülebilirlik atmosferi inşa etmiştir.

6.6. Suriye Krizinde Arabuluculuk Girişimleri

6.6.1. Arap Ligi'nin Arabuluculuğu

Suriye krizinde ilk arabuluculuk girişimi Arap Ligi'nden gelmiştir. Arap Ligi arabuluculuğu örgütün genel sekreteri Nabil al-Arabi'nin öncülüğünde Ağustos 2011'de başlamış ve Ocak 2012'ye kadar devam etmiştir. Arap ligi arabuluculuğunun temel hedefleri Suriye'de sivillere yönelik şiddetin durdurulması, şehir merkezlerindeki askeri birliklerin geri çekilmesi ve mevcut cumhurbaşkanının görev süresinin sona ereceği 2014 yılında yeni ve çok adaylı bir cumhurbaşkanlığı seçimlerinin yapılması yönünde bir uzlaşma sağlamaktır. Bu hedefler doğrultusundaki ilk çağrılar Suriye hükümetinin şiddete başvurmama, ağır silahları şehirlerden geri çekme ve siyasi tutukları serbest bırakma yönündeki taahhütleri ile karşılık buldu (The Guardian, 2011, 2 Kasım). Ancak 2011 Kasımı boyunca bu yönde somut bir adımın atılmaması ve Suriye hükümetinin protesto hareketlerine karşı şiddete başvurmayı sürdürmesi nedeniyle sonuçsuz kaldı. Arap Ligi'nin tepkisi ise 16 Kasım 2011'de Suriye'nin örgüt üyeliğini askıya alarak hükümete baskı uygulamak şeklinde gerçekleşti (The Guardian, 2011, 12 Kasım). Bunun ardından devam eden müzakerelerde sağlanan en önemli gelişme ise 19 Aralık 2011'de sunulan Arap Ligi Aksiyon Planı'nın Suriye hükümeti tarafından kabul edilmesidir (The New York Times, 2011, 19 Aralık).

Hükümet ile muhalifler arasında Arap ligi arabuluculuğunda görüşmelerin başlamasını ve şiddetin sonlanmasını izlemek üzere Arap Birliği gözlemcilerinin Suriye'de bulunmasını öngören bu plan rejimin gözlemcileri engellediği yönündeki iddialar ve muhaliflerin önemli bir grubunu temsil eden Suriye Ulusal Konseyi'nin desteklememesi nedeniyle Şubat 2012'de terk edilmiştir. Katar ve Suudi Arabistan'ın Arap ligi arabuluculuk sürecinden çekildiğini açıklaması üzerine ise Suriye krizinde barış görüşmeleri için imkân oluşturma sorumluluğu BM'ye devredilmiştir. Arap Ligi'nin arabuluculuk sürecinin temel zayıflığı çatışma tarafları nezdinde tarafsızlık ve güven sağlayamamasıdır. Suriye hükümeti bu örgütü muhalif grubun hamisi olarak gördüğü için Suudi Arabistan ve Katar'ın etkinliği nedeniyle güvenilir bulmamış, muhalif gruplar ise Esad hükümetinin istifasını bir ön koşul olarak vurgulamaması nedeniyle Arap ligi arabuluculuğunun rejime zaman ve siyasi meşruiyet kazandırdığını ileri sürmüştür (Syrian National Council, 2012).

6.6.2. BM Arabuluculukları ve Cenevre Barış Süreci

Suriye krizine yönelik 2. arabuluculuk girişimi, Arap Ligi inisiyatifinin başarısızlığının ardından süreci BM'nin devralmasıyla başlamıştır. BM arabuluculuğu ilk olarak BM genel sekreteri Ban Ki Moon'un Arap Ligi arabuluculuk sürecinde BM'yi temsil etmek üzere atadığı daha sonra ise BM Suriye Özel Temsilcisi olarak yetkilendirilen Kofi Annan tarafından yürütülmüştür (UN General Assembly Resolution 66/253, 2011). Annan'ın arabuluculuğu 23 Şubat – 2 Ağustos 2012 yılları arasını kapsar. Annan göreve başladığında Suriye krizinin çözümü için en önemli koşul olarak uluslararası toplumun birleşmesini ve birlikte hareket etmesini göstermiştir (Annan, 2012b). Ancak BM'nin saygın bir diplomatı olan Annan'ın arabuluculuk misyonu bir uluslararası düzen mutabakatını temsil etmemiştir (Gowan, 2012). Bu, kariyerini istikrarlı ve kısmen birleşik bir uluslararası toplum varsayımı sağlayan Soğuk Savaş ve hegemonik uluslararası düzen konjonktürlerinde inşa etmiş olan diplomatın farkında olduğu bir zorluktu. Zira Annan görevi kabul etmeden önce BMGK üyesi ülkelerin dış işleri bakanları ile görüşerek tek bir arabuluculuk olacağının teyidini aldığını ve alternatif bir girişimin olmaması için güvence istediğini ifade etmiştir (Hill, 2015, s. 454).

Mevcut uluslararası konjonktürün Suriye krizi için netleştirdiği iki önemli varsayım BMGK yetkilendirmesine dayalı bir askeri müdahalenin gerçekleşme olasılığının olmadığı ve iç savaşa dönüşen krizde herhangi bir tarafın galip gelmesinin kısa ve orta vadede mümkün olmadığıdır. Dolayısıyla BM'nin ilk arabuluculuk girişimi Suriye krizine dışarıdan askeri bir müdahale seçeneğini göz ardı eden strateji geliştirmiştir. BMGK'nın aktif desteğini sürdürmek amacıyla, hazırlanan 6 aşamalı barış planı 21 Mart 2012'de BMGK'ya sunulmuş ve onaylanmıştır (*Statement by the president of the security council*, 2012, 21 Mart). 6 maddeli planın odak noktası Suriye hükümetinin özgür seçimlere ikna edilmeye çalışılmasıdır. Buna göre Annan'ın daha çok rejimin taviz vermesi için çaba gösterdiği söylenebilir.

Annan'ın BMGK'ya sunduğu 6 maddeli barış planı Suriye'de ateşkesin sağlanması için,

1. Suriye hükümetinin BM Suriye Özel Temsilcisi ile çalışmayı ve muhatap olmayı taahhüt etmesi

2. Rejimin sivillere karşı şiddeti durdurması, şehir merkezleri ve yoğun nüfuslu alanlarda askeri faaliyetleri ve ağır silah kullanımını sonlandırması
3. Suriye'deki çatışmalardan etkilenen bölgelere yönelik insani yardıma izin verilmesi
4. Barışşçıl siyasi faaliyetlede bulunması nedeniyle gözaltına alınan ve tutuklu olan kişilerin serbest bırakılması
5. İfade ve toplanma özgürlüğüne izin verilmesi
6. Gazetecilere ülke çapında hareket özgürlüğü verecek bir vize politikasının uygulanması düzenlemelerini kapsamaktadır (UN Security Council Resolution 2042 Annex, 2012).

Annan'ın 6 maddelik barış planı ilk aşamada Suriye hükümeti tarafından kabul edilmemiş fakat BMGK üyesi olan Rusya ve Çin'in kabulü sonucunda onaylanmıştır (Hinnebusch & Zartman, 2016, s. 7). Bu durum, uluslararası düzenin koordinasyon seviyesinin arabuluculuğun başarısı için önemini doğrulayan bir gelişmedir. Suriye hükümeti tarafından da kabul edilmesinin ardından Annan'ın arabuluculuk stratejisi, 12 Nisan 2012'de ilan edilen ateşkes ile devam etmiş ancak bu ateşkes Haziran ayında bozulmuştur. Annan'ın barış sürecinin ilk aşaması olarak tasarladığı ateşkesin arabuluculuk kuramının anahtar kavramlarından biri olan karşılıklı zarar veren çıkmaz koşulu sağlanmadan ilan edilmesi stratejik bir hata olarak hem kendi ekibi hem de bağımsız araştırmacılar tarafından eleştiri konusu olmuştur. Zira ateşkesin ilan edildiği dönemde Suriye krizinde toplam can kaybı 8000 civarındaydı (Crocker, Hampson, Aall, vd., 2015, s. 148), şiddet tek taraflıydı ve kriz ilerleyen aşamalarındaki durum göz önüne alındığında henüz en şiddetli aşamasında değildi. Ateşkesin bozulmasının ardından BM arabuluculuk sürecini kurumsallaştıracak olan Cenevre toplantılarının organize edilmesini sağlayacak aksiyon grubu şekillendirilmiştir.

Annan'ın organizasyonuna öncülük ettiği Aksiyon grubu BMGK daimi üyeleri merkezli bir yapılanmadır. Fakat bu gruba daha sonra Türkiye ve Katar'da katılmıştır. Suriye krizi ile doğrudan ilgili olan ancak grupta yer verilmeyen ülkeler ise İran ve Suudi Arabistan'dır. BM arabuluculuğunun Annan yönetiminde elde ettiği en önemli sonuç 30 Haziran 2012'de açıklanan Cenevre Bildirisi'dir. Bildiri, BM'nin Cenevre Ofisinde Suriye Aksiyon Grubu, BM Suriye Özel Temsilcisi, ABD, Çin, Rusya, İngiltere ve Fransa dış işleri bakanlarının, Türkiye, Katar, Kuveyt ve Irak AB

yüksek temsilcilerinin katıldığı toplantıda ilan edilmiştir. Planın hedefi Suriye rejiminde siyasal geçiş olarak tanımlanmıştır. Siyasal geçiş için belirlenen nitelikler ise demokratik, çoğulcu ve yeni siyasi aktörlere adil ve eşit bir rekabet imkânı veren bir süreç olmasıdır (UN General Assembly Resolution 66/865, 2011). Zartman ve Hinnebusch, Cenevre Bildirisinin rejim değiştirme tasarısı olarak değerlendirir (Hinnebusch & Zartman, 2016, s. 10). Bu hedefin gerçekleşmesi Esad hükümetine yapılacak uluslararası dış baskıya bağlı olarak gerçekleşecektir.

Cenevre Bildirisi'nin en önemli önü bir geçiş hükümetinden açıkça bahsetmesidir. Ancak geçiş hükümetinde Esad'ın yer alıp almayacağı meselesi BMGK düzeyinde varılan mutabakata rağmen hala çözülmemiş bir tartışma konusudur. Annan'ın açıklamasına göre geçiş hükümetinde mevcut Suriye yönetimi üyelerinin yer alması da mümkündür (BBC, 2012, 30 Haziran). Hillary Clinton geçiş hükümeti organının her iki taraftan da karşılıklı rıza temelinde kişilerden oluşması yönündeki prensibin, Esad'ın bu şartı sağlayamayacağı beklentisiyle eklendiğini söylemiştir (Clinton, 2014, s. 387). Ancak BMGK beşlisinden ABD, Fransa ve İngiltere Esad'ın bu hükümette olmaması için baskı yaparken, Rusya ve Çin Esad ve muhaliflerin birlikte yer alacağı bir geçiş hükümetini savunmaktadır. Geçiş hükümetinin nasıl olacağı üzerindeki bu uyuşmazlık Cenevre bildirisinin kararlaştırıldığı toplantıda ABD Dış İşleri Bakanı Clinton ve Rusya dışişleri bakanı Lavrov arasında sözlü tartışmalara yansımıştır (BBC, 2012, 30 Haziran).

Cenevre toplantısında alınan siyasi geçiş çağrısı kararının uygulanması BMGK oylamasından geçememesi nedeniyle gerçekleşememiştir. 19 Temmuz 2012 tarihli BMGK oturumunda oluşturulan ve Cenevre Bildirisi ilkelerinin uygulanması kararını içeren taslak Rusya ve Çin'in vetosu nedeniyle kabul edilememiştir. Veto edilen taslak karar metni siyasal geçiş süreci kararını BM Sözleşmesi'nin 7. Bölümüne dayandırmaktadır (UN Security Council Draft Resolution 538, 2012). BMGK'nın askeri müdahale yetkilendirmesinde bulunduğu Libya müdahalesi gibi vakaların hukuki temelini oluşturan bu bölüme Cenevre Bildirisi metninde herhangi bir atıf yapılmamıştır. Cenevre Bildirisini onaylayan Rusya ve Çin'in BMGK karar tasarısı veto etmesi iki metin arasındaki bu önemli farkla ilişkili olarak açıklanabilir. Buna göre söz konusu vetoların sebebi kararın Suriye'ye askeri müdahaleyi meşrulaştırma potansiyeli taşımasıdır. Cenevre'de alınan kararın bir BMGK kararına dönüşememesi arabuluculuğu yöneten Kofi Annan'ın en büyük hayal kırıklığı olarak değerlendirdiği

bir başarısızlıktır (Annan, 2012a). Annan'ın bu gelişmeden kısa süre sonra Ağustos 2012'de BM Suriye Özel Temsilciliğinden istifa etmesi ile BM arabuluculuğunu Cezayirli diplomat Lakhdar Brahimi devralmıştır.

BM arabuluculuğunun Kofi Annan'ın istifasıyla sonuçlanan ilk aşamasını Suriye rejiminin işbirliği yapmaktan uzak durması ve BMGK üyelerinin uzlaşmazlığı şekillendirmiştir. Uzlaşmazlığın altında yatan sebep ise BMGK kararının BM Sözleşmesinin 6. ya da 7. bölümüne dayandırılması konusundaki farklı görüşlerdir. Bu iki ana faktörün dışında Annan'ın arabuluculuğunun gücünü azaltan stratejiler ise çatışmanın olgunlaşmayan bir aşamasında devreye girmesi ve Suriye rejimi üzerinde uluslararası müdahale endişesi yaratacak baskıyı kuramaması gösterilebilir. Annan, BMGK daimi üyeleri arasındaki olası bir ayrışmanın önüne geçmek amacıyla arabuluculuğunun ve öngördüğü Suriye barış sürecinin bir askeri strateji taşımadığını ve çözümün ya da siyasi geçişin askeri olmayan araçlarla yapılacağını ısrarla vurgulaması sürecin Suriye rejimini tavize zorlayacak potansiyel kaldıraçlarını etkisiz hale getirmiştir.

Annan'ın istifasının ardından BM arabuluculuğunu Lakhdar Brahimi organize etmiştir. 17 Ağustos 2012'den 14 Mayıs 2014'e kadar devam eden Brahimi'nin arabuluculuğu sürdürdüğü dönemde uluslararası toplum Suriye krizine yönelik daha düşük profill/baskılı bir tutum almaktadır. Bu dönemin arabuluculuk açısından en önemli başarısı ise Ocak ve Şubat 2014'te 2. Cenevre Konferansının toplanmasıdır. Fakat Suriye krizinin başından beri ihtilaf tarafları arasındaki ilk doğrudan görüşmenin sağlanması itibariyle büyük bir ilerleme olabilecek bu toplantı da başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Çatışma süreci devam ederken müzakerelere katılması sağlanan ihtilaf tarafları bu başarıyı müzakerelerde sürdürememiştir Brahimi başlangıçta arabuluculuk stratejisi olarak bölgesel güçlerle ilişki kurmayı denemiştir. Bu strateji doğrultusunda ve Annan'ın organizasyonlarından farklı olarak İran ile görüşmüş ve İran'ın Suriye barışı hakkındaki tasarılarını BMGK'ya sunmuş (Parasiliti, 2012, 18 Mayıs), ancak bu defa da Arap Ligi, Katar ve Suudi Arabistan gibi aktörler ile sorunlar yaşamaya başlamıştır (Dergham, 2014). Brahimi'nin rejimin müzakerelere katılmasını sağlamak amacıyla Esad'ın gitmesinin şart olmadığını söylemesi muhalefet grupları ve Arap Ligi ile arasında büyük bir güvensizliğe yol açmıştır. Suriye hükümeti ise aynı güvensizliği diplomatın sıklıkla Cenevre

Bildirisi'ne referans yaparak siyasi geçiş beklentisini gündeme getirmesi nedeniyle hissetmiştir (Lundgren, 2016, s. 278).

Annan ve Brahimi'nin yönettiği arabuluculuk süreçlerinin ortak zafiyetleri, Suriye rejiminin ve muhalefet gruplarının güvenini kazanamamaları, rejim değişikliği odaklı barış tasarıları ve çatışmanın olgunlaşması için müdahale imkânından yoksun olmalarıdır. Sonuncu faktör ise iç savaşın gelişiminden ve arabuluculuk diplomasisinin stratejisinden daha çok uluslararası düzenin içinde bulunduğu koşulların bir sonucudur. BM arabuluculuk girişimini başarısız kılan bu faktörlerin toplamı ise arabulucuların güçsüz görünmesine ve çatışma tarafları üzerinde ikna edici bir baskı oluşturamamasına yol açmıştır.

Lakhdar Brahimi'nin Dünya'nın en kötü insani krizi olarak tanımladığı Suriye iç savaşı için amaçladığı uluslararası tepkiyi oluşturamamasını gerekçe göstererek BM Suriye Özel Temsilciliğinden istifa etmesinin ardından (The Guardian, 2014, 13 Mayıs), 10 Temmuz 2014'ten itibaren BM arabuluculuk görevini BM'nin yeni özel temsilcisi olarak yetkilendirilen İsveç asıllı Cezayirli diplomat Staffan de Mistura üstlenmiştir. De Mistura'nın Aralık 2018'e kadar süren arabuluculuğunda Viyana Süreci/Deklarasyonu, 2254 sayılı BMGK Kararı ve üç yeni Cenevre görüşmesinin gerçekleştirilmesi gibi önemli başarılar elde edilmiştir. De Mistura, BMGK'nın gerçekçi olarak artık yalnızca minimalist bir rol oynayabileceğini ifade etmiştir (UN Secretary-General, 2014, 10 Ekim). De Mistura yönetimindeki yeni arabuluculuğun stratejisi, Suriye'nin tamamı için değil bunun yerine sınırlı bölgeler için çok taraflı görüşmeler ve ateşkes sağlama hedefi olarak belirlenmiştir. Yeniden canlandırılan Cenevre süreçleri ise BMGK'nın Suriye krizi üzerinde ulaşabildiği en önemli mutabakat olan 2254 sayılı karara dayanarak yapılmıştır (Lundgren, 2019, s. 6).

Tezin Suriye iç savaşının aşamalarını analiz eden bir önceki başlığında görüldüğü gibi BM arabuluculuğunun 3. aşaması Suriye krizinde teröre karşı savaş çerçevesi içinde ABD ve özellikle Rusya'nın geniş askeri müdahaleleri dönemine tekabül etmektedir. Yine bu dönem, BM'ye alternatif, yeni bir bölgesel arabuluculuk inisiyatifi olan Türkiye, Rusya ve İran arasındaki Astana görüşmelerinin başlangıcına tanık olmuştur. Garantörlük, az taraflılık ve anlaşma bazlı ilerleme gibi yeni çatışma çözümü konseptleri inşa eden Astana arabuluculuk süreci De Mistura'nın Cenevre toplantılarını yeniden canlandırma çabasını gölgede bırakan bir gelişme olmuştur. Nitekim bu dönemde organize edilen 6. Cenevre Toplantısı başladıktan birkaç gün

sonra tarafların aynı yerde bulunmayı reddetmesi dolayısıyla askıya alınmış ve daha sonra iptal edilmiştir (Zartman, 2020b, s. 16). Yine Steffan De Mistura inisiyatifiyle Ekim 2015'te başlatılan Viyana Barış Sürecinde 17 devletin ve AB, Arap Ligi ve BM gibi örgütlerin katılımıyla elde edilen 6 ay içinde geçiş hükümetinin kurulmasını, 18 ay içinde parlamento seçiminin yapılmasını öngören uzlaşma sonuçsuz kalmıştır (Jahn, 2020, s. 159). Bu gelişmelerin ardından Aralık 2018'de BM'nin 3. Suriye Özel Temsilcisi konumundaki De Mistura da görevinden ayrıldığını açıklamış, bu görevi hala sürdürmekte olan Norveçli diplomat Geir Otto Pedersen devralmıştır.

Suriye krizinin çözümü için BM tarafından arabulucu olarak görevlendirilen 4 özel temsilcinin 3'ünün karşılaştıkları sorunlar nedeniyle görevlerinden ayrılması, sonuncusunun ise Cenevre sürecinin tamamen gözden düşmesiyle etkisiz bir hale gelmesi çatışma çözümü sürecinin başarısızlığının temsili niteliğinde gelişmelerdir. Buna karşın BM arabuluculuğunun elde ettiği en önemli kazanımlar ise Haziran 2012'de açıklanan Cenevre Bildirisi ve Aralık 2015'te kabul edilen 2254 sayılı BMGK kararıdır. İç savaşı sonlandırmak ve Suriye'de yeni bir düzen tesis etmek için yapılan sonraki tüm girişimlerde bu iki belgeye atıf yapılmaktadır. Süreç boyunca BM'nin gösterdiği zafiyet, BMGK daimi üyeleri arasında bir koordinasyon sağlamaması ve tarafsızlık vurgusu yapamamasıdır. Annan'ın altı maddeli tasarısında ya da Cenevre Bildirisinde görüldüğü gibi BM arabuluculukları Suriye muhalefetine karşı bir inisiyatif içermemiştir. Rejime odaklanan eylem planları dışında ve muhalefete ilişkin tek tasarruf onların birleşik bir grup olarak masaya oturmaya ikna edilmesiydi.

Muhalif grupların BM arabulucularına bakışı ise Libya tecrübesinden kaynaklanan bir rejim karşıtı müdahale beklentisi ile şekillenmiştir. Bu güvencenin müzakerelere etkisi ise Esad'ın yönetimi bırakması ve Suriye'nin yeni hükümetinde görev almamasının bir ön koşul olarak sunulmasıdır. Bu konu muhalefeti birleştiren tek ve en önemli unsurdur ancak müzakerenin doğası gereği ön koşulların pazarlığa uygun olması gerektiği düşünüldüğünde aynı zamanda çatışma çözümünün önündeki en önemli engeli teşkil etmiştir. Sonuç olarak Suriye iç savaşında rejim tarafı hayatta kalmak için her şeyi yapmayı ve ülke için bedelini önemsememeyi; muhalefet grupları ise siyasi bir uzlaşıya yanaşmamayı ve dış aktörlerin desteğiyle silahlı

mücadeleye başvurmayı tercih ederken, her iki taraf da arabuluculuğa sıcak bakmamıştır.

İç savaş taraflarının askeri beklentilerinin yüksekliği, muhalif grupların parçalanmış ve kendi içinde rekabet halinde olması (Lundgren, 2015) ve rejim de dahil olmak üzere tüm tarafların zaman zaman dini, mezhepsel ya da kabileci motivasyonlarla ulus-ötesi motivasyonlar taşıması ve uluslararası toplumun ortak bir yaklaşım sergileyememesi şeklinde özetlenebilecek faktörler Suriye krizinde uluslararası arabuluculuk çabalarını sonuçsuz bırakan bariyerlere dönüşmüştür (Köse, 2014, s. 54). Dolayısıyla arabuluculuğun başarısızlığında Arap Ligi ya da BM'nin kurumsal kapasitesini aşan etkenler belirleyici olmuştur (Lundgren, 2020, s. 20). Suriye krizi, bir uluslararası örgüt ya da kolektif arabuluculuğun değil, çatışma sahasında doğrudan askeri kaldıraç kullanabilecek aktörlerin arabuluculuk süreçlerinde ön plana çıktığını göstermektedir. Bu koşullar ise askeri ya da para-militer gruplarla iç savaşın seyrini etkileyebilen ancak ortak değerler ya da çıkarlar etrafında bir kolektif yapı arz etmeyen Astana süreci müdahilleri tarafından sağlanmıştır. Bu husus tezin bir sonraki başlığında ayrıntılı olacak değerlendirilmektedir.

6.6.3. Astana Süreci: Çatışmayı Azaltma Bölgeleri ve Garantörlük Sistemi

Suriye krizinin dördüncü aşamasını oluşturan 2016'nın sonrası, aynı zamanda Suriye barış süreci için de yeni bir dönemdir. Aralık 2016'da Halep'in rejim güçlerinin eline geçmesinin ardından 2017 yılından itibaren Türkiye, Rusya ve İran öncülüğünde BM'ye alternatif bir müzakere süreci olarak Astana arabuluculuk görüşmeleri başlamıştır. Alternatif bir arabuluculuk mekanizması olarak Astana sürecini ortaya çıkaran dinamik, üç bölgesel aktörün belirli tehditler karşısında yakınlaşmasıdır (Namli & Farasin, 2021, s. 133). Çatışan çıkarlarına rağmen farklı gerekçelerle de olsa Türkiye, Rusya ve İran'ı kesiştiren ortak tehditler Suriye'nin istikrarsızlığından kaynaklanan güvenlik sorunları, toprak bütünlüğünün tehlike altına girmesi ve ABD Suriye politikasıdır. Astana sürecini yöneten tarafların ana hedefi şiddetin kontrol altına alınması ve silahlı grupların, gözlem, ateşkes ya da uzlaşma yollarıyla kontrol edilmesidir (Abboud, 2021, s. 340). Arabuluculuk sürecinin stratejilerini ve hedefleri bu açıdan, tezin hegemonya sonrası uluslararası düzende barış başlıklı bölümünde incelenen otoriter barış yapısına yaklaşmaktadır.

Astana süreci BM tarafından rakip bir bölgesel girişim olarak değerlendirilmiştir. BM Suriye özel temsilcisi Steffan de Mistura, Astana müzakerelerinin yenilenmiş bir Cenevre sürecinin temellerini atması gerektiğini ifade etmiştir (UNDPA, 2017, 27 Eylül). Buna göre Astana süreci Cenevre sürecini yeniden öne çıkarmayı hedeflemelidir. Dönemin BM Suriye özel temsilcisi, BM uhdesindeki Cenevre sürecinin uluslarrası toplumu tam meşruiyetle temsil ettiğini vuurgulamıştır. Bu nedenle Astana görüşmeleri, Suriye krizinin çözümü için temel uluslararası barış tasarısı konumunda olan 2254 sayılı BMGK kararının uygulanması için Cenevre'ye geri dönmeye hizmet etmeliydi (UNDPA, 2017, 27 Eylül, s. 6). BM'nin Astana sürecine bakışı ise onun rakip bir bölgesel girişim olduğu ve uluslararası toplumu temsil eden tam meşruiyet sahibi BM uhdesindeki Cenevre sürecini desteklediği ölçüde faydalı olacaktır. Cenevre süreccilerinde yaşanan anlaşmazlıklar ve gerginlikler, rakip bir girişim olarak ortaya çıkan Astana sürecine ilgiyi artırmıştır. Astana sürecini başlatan ilk müzakerelerde 2016 Aralık ayı itibariyle ateşkes ilan edilmiş, kısa aralıklarla devam eden yeni Astana görüşmesi toplantılarında Türkiye, Rusya ve İran arasında garantörlük, gözetim bölgeleri, ortak gözetim birimi ve Anayasa taslağı komitesi gibi araçlar ve kurumlar geliştirilmiştir.

Ocak ve Şubat 2017'de gerçekleşen 1. ve 2. Astana görüşmelerinde genel ateşkesin ardından Mart 2017'de düzenlenen 3. Astana görüşmesinde üç çatışmayı azaltma bölgesinin kurulması kararı alınmıştır. Öncelikle Suriye'nin güneyinde Doğu Guta, kuzeyinde Humus ve kuzeybatısında Dera bölgeleri belirlenmiş Mayıs 2017'de sonuçlanan 4. Astana görüşmelerinde ise İdlib şehri dördüncü çatışmayı azaltma bölgesi olarak seçilmiştir. Bu aşamada daha önceki BM arabuluculuk süreçlerinde müzakerelere katılmayı reddeden Suriye rejimi, Astana görüşmelerinin ilk aşamasında toplantılara doğrudan katılmasa da çatışmayı azaltma bölgeleri düzenlememesini içeren anlaşmayı onaylamıştır (Jaecke & Labude, 2020, s. 2). Toplantının ardından yayınlanan Astana memorandumunda, rejim ile isyancılar arasındaki çatışmaların gerilimi azaltma bölgelerinin düzenlenmesi yoluyla sona erdirilmesi temel hedefi doğrultusunda, anlaşmaya uyulmasını sağlamak için kontrol noktaları ve gözlem noktaları tasarlandı. Çatışmaların azaltılması ve şiddetin sonlandırması hedefleri Astana sürecinin her aşamasında IŞİD ve El Kaide ile bağlantılı grupları muaf tutmuştur (The Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation, 2017, 6 Mayıs).

Doğu Guta'nın gerilimi azaltma bölgesi, Şam'ın yakın bölgelerini içeren yaklaşık 100 km²'lik bir alanı kapsıyordu. Suriye savaşının başlangıcında Şam'a yakınlığı nedeniyle rejim için kilit öneme sahip olan Doğu Guta, muhaliflerin kontrolü altındaki güçlü bir bölgeye dönüştü. İç savaşın başından beri yaşanan yoğun çatışmalardan sonra, rejim birlikleri Doğu Guta'da kontrolü ele geçiremese de bölgenin kapatılarak kuşatma altına alınmasını başardı. 2017'nin başlarında ise Esad rejimi, Doğu Guta'ya yönelik saldırılarını büyük ölçüde artırmıştı. Doğu Guta'daki çatışmayı azaltma bölgesi, dördüncü Astana zirvesinden sonra kuruldu. Mayıs 2017'de Astana anlaşmasının imzalanmasının ardından, rejim ve muhalif güçler, çatışmaları durdurma ve yardım malzemelerinin geçişine izin verme konusunda anlaşmıştı. Ancak bu anlaşmaya rağmen Suriye rejimi ve onu destekleyen iç savaş tarafları Doğu Guta ve çevresindeki operasyonlarını yoğunlaştırmaya başladılar. Sonuçta Suriye ordusu Nisan 2018'de, çatışmayı azaltma bölgesi anlaşmasının ilk yılı dolmadan bölge üzerinde tam kontrol sağladı. Yaklaşık 160.000 kişiden oluşan Doğu Gutalı muhalif gruplar ise İdlib'e sürüldü. Astana gerilimi azaltma düzenlemesinin Doğu Guta'daki bu ilk deneyimi, Esad'ın zorla yerinden etme politikası tehdidi altında insan güvenliğini ihlal eden çatışma çözme yöntemini göstermektedir.

Ülkenin kuzeyindeki Humus kenti çevresinde yer alan çatışmayı azaltma bölgesi, Sünni çoğunluğun yanında Türkmen ve Hristiyan azınlıkların yaşadığı bir yerleşim yeridir. Halep'ten Şam'a uzanan ve Lazkiye güzergahı ile kesişen stratejik öneme sahip M5 karayolunun üzerinde olması itibariyle Humus bölgesi, iç savaşın başından itibaren Suriye muhalefetinin merkez üsleri arasında yer almıştır. Suriye ordusu ise daha önce Doğu Guta'da izlenen stratejiye benzer bir şekilde Humus bölgesini kuşatma altına almayı amaçlamış ve buna yönelik girişimleriyle bölgede çatışmalar süreklilik kazanmıştır. Astana anlaşması ile kurulan çatışmayı azaltma bölgesi ise Humus'ta yaşayan nüfusun kuşatmadan kaynaklanan gıda ve insani yardımlara ulaşma ihtiyacının önünün açılmasını sağlamamıştır. Zira, Rusya'nın sorumluluğu altındaki çatışmayı azaltma bölgesinde Suriye rejiminin askeri harekatlarının daha da yoğunlaşması sonucunda bölge yeniden Suriye ordusu kontrolüne girmiş, 15 Şubat 2018'de ise bölgenin çatışmayı azaltma bölgesi niteliği Rusya tarafından feshedilmiştir. Doğu Guta ve Humus vilayetlerinin yeniden rejimin eline geçmesinin ardından Suriye ordusunun hedefi ise diğer çatışmayı azaltma bölgeleri olan Deraa ve İdlib'e yönelmektedir.

Üçüncü çatışmayı azaltma bölgesi olarak belirlenen Deraa, Suriye'nin güneybatısında yer alır. Çoğunlukla Sünni nüfusu barındıran bu bölge İsrail ve Ürdün'e bitişik coğrafi konumu nedeniyle stratejik bir önem taşımaktadır. Dera aynı zamanda Esad rejimine karşı ayaklanmaların 2011 Mart'ında kitlesel boyut kazandığı ilk bölgedir ve isyanın tüm ülkeye yayılması, Suriye rejiminin Deraa'daki isyanı şiddetle bastırmaya çalışması sonrasında gerçekleşmiştir. İç savaş boyunca Deraa, Birleşik Krallık, Ürdün, ABD ve bazı körfez Ülkelerinden gelen silah sevkiyatları ve lojistik destekle hâkimiyet kazanan Özgür Suriye Ordusu'nun (ÖSO) ana merkezlerinden biri haline gelmiştir. Mayıs 2017 tarihli Astana anlaşması Deraa'da bir çatışmayı azaltma bölgesi öngörmüştür. Fakat bunun uygulanması anlaşmanın ardından Rusya, ABD ve Ürdün'ün Astana sürecine paralel olarak Deraa'da güvenli bölge kurulması konusunda anlaşmasıyla mümkün olmuştur. Çatışmayı azaltma bölgesinin ilanının ardından Haziran 2018'de Suriye rejim güçleri, Deraa'daki isyancılara karşı askeri bir operasyon başlatmış sonuç olarak ise isyancı gruplar teslim olarak rejimle bir anlaşması imzalamıştır. Deraa'daki çatışmayı azaltma bölgesinin Astana garantörü olan Rusya ise Suriye rejiminin sivillere yönelik saldırılarını engelleyecek bir müdahalede bulunmamış, bu sürecin sonucunda 300.000'den fazla Deraa sakini İdlib'e ve komşu ülkelere kaçmaya zorlanmıştır.

Toplam yüzölçümü 12.000 km2 olan İdlib, Astana sürecinde kurulan en büyük çatışmayı azaltma bölgesidir. İdlib de ağırlıklı olarak Sünni nüfuslu bir bölgedir ve coğrafi olarak Türkiye'ye oldukça yakındır. İdlib iç savaştan önce ve genel olarak Suriye'nin yakın siyasi tarihinde, siyasi ve ekonomik olarak rejime muhalif bir konumda olmuştur. Esad yönetimine karşı protestoların başlamasının ardından ise İdlib'de silahlı direniş grupları oluşmuş ve 2015 Haziran'ından itibaren Suriye rejimi bu bölgedeki kontrolünü tamamen kaybetmiştir. İç savaşın son aşaması itibariyle ÖSO da dahil olmak üzere çok sayıda milis grubu ve Türkiye destekli Suriye Ulusal Ordusu (SMO) İdlib'te hâkim durumdadır. Bu grupların hâkimiyeti altında İdlib'de sivil idare birimleri, yerel meclisler, okul, hastane gibi hizmetler organize edilmiştir. Ancak Astana süreci ile birlikte Suriye rejimi birliklerinin Doğu Guta, Humus ve Deraa'da yeniden kontrol sağlamasının ardından bu bölgelerden çok sayıda sivilin İdlib'e sığınması bölgeyi yeni bir istikrarsızlık tehlikesi altına sokmaktadır. 2017 sonrasında Suriye'de kurulan diğer üç çatışmayı azaltma bölgesinden İdlib'e sığınan insanlarla birlikte İdlib'in toplam nüfusunun 1,2 milyondan yaklaşık olarak 4

milyona yükseldiği tahmin edilmektedir. Zira ikmal durumu ve yaşam koşulları son derece zor olsa da İdlib, savaş ve yıkımın ardından Suriye'deki birçok insan için son sığınak işlevi görmektedir. Astana mutabakatı uyarınca Türk ordusu, Ekim 2017'de gerilimi azaltma bölgesi İdlib'e girmiş ve ateşkesi izlemek için gözlem noktaları kurmuştur. Ancak Astana anlaşmasınıın bir parçası olan İdlib'e yönelik Suriye rejimine bağlı askeri harekatın sonlandırılması ve İdlib'teki radikal unsurların tahliye edilmesinin koşulları henüz sağlanabilmiş değildir. İdlib'e yönelik olası bir Suriye rejimi harekatı tehdidi, iç savaşa yeni bir ivme kazandırma ve Suriye dışına yeni bir kitlesel göç hareketini tetikleme potansiyeli düşünüldüğünde iç savaşın son aşamasının en tehlikeli ihtimali olarak kalmaya devam etmektedir.

Astana arabuluculuk sürecinin temel hedefi olan Suriye genelinde şiddetin azaltılması ve garantör ülkelerin gözetimi altında istikrarın sağlanması amacı için başvurulan özgün bir yöntem olan çatışmayı azaltma bölgeleri bu amaca hizmet etmekte başarılı olamamıştır. Otoriter çatışma çözümü ve barış konseptini kuramsal olarak açıklayan çalışmalarda öngörüldüğü gibi garantörlerin anlaşmayı ihlali durumunda devreye sokulacak herhangi bir yaptırım mekanizması mevcut değildir. Dolayısıyla Astana arabulucularının üzerinde uzlaşılan ve çatışma taraflarınca da kabul edilen barış tasarısına riayetini teşvik edecek tek çözüm karşılıklı misilleme tehditleri olmuştur, bu ise savaşın her zaman güçlü bir ihtimal olarak kalmasını sağlamaktadır. Astana sürecinin pozitif anlamda bir siyasi geçiş süreci tasarlamaması ve Suriye'nin gelecek idari yapılanması üzerine gerçekçi bir müzakere ortamı oluşturmaması da çatışma çözümü kapasitesini sınırlayan bir faktör olmuştur. Bu eksiklik, çatışmayı azaltma bölgelerinin Esad rejimi ve müttefikleri tarafından muhalefetin etki alanlarını sınırlayan şiddet eylemlerine başvurmasını kolaylaştırmıştır.

Hellmüller'e göre Astana sürecinin garantörlük ve çatışmayı azaltma bölgeleri girişimleri Suriye krizinde çatışma çözümü sürecini, BM'nin Cenevre Bildirisi ve 2254 sayılı BMGK kararı gibi demokratik rejim geçişini teşvik eden yaklaşımının dışına çıkarmaktadır (Hellmüller, 2022, s. 557). Fakat Astana sürecinde Cenevre Bildirisi ve 2254 sayılı BMGK kararına bağlılık beyan edilmektedir (Kızılkaya & Michiels, 2021, s. 102), Ancak Astana sürecini BM paradigmasından ayıran esas farklılık, nüfuz alanları çağrışımı taşıyan çatışmayı azaltma bölgeleri ve garantörlük sisteminin demokratik geçişten daha öncelikli olarak görülmesidir. Astana süreci,

siyasi bir çözümden çok düşmanlıkların kontrol edilmesi amacını taşımıştır. Mayıs 2017'de gerçekleştirilen 4. tur Astana görüşmelerinde belirlenen dört çatışmayı azaltma bölgesi bu amacı ifade eder (The Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation, 2017, 6 Mayıs). Süreci yöneten üç garantör ülke bu bölgeleri gözlemleyecektir. Çatışmayı azaltma ve garantörlük yapıları Astana sürecinin en önemli getirisidir, bu süreçte Astana arabulucularının BM'ye bakışı ise çatışma çözümü yöntemlerine meşruiyet kazandırma arzusuyla şekillenmiştir (Kenner, 2018). Ancak garantörlük ve çatışmayı azaltma bölgelerine dayalı strateji, Astana sürecine yönelik eleştirilerin de temelni oluşturmuştur. Özellikle çatışmayı azaltma bölgesi olarak belirlenen dört bölgenin üçünün Suriye rejimini destekleyen İran ve Rusya garantörlüğüne tevdi edilmesi Suriye muhalefetinin Esad aleyhine bölündüğü ve rejime muhalifler üzerinde kaldıraç sağladığı gerekçeleriyle eleştiri konusu olmuştur (Hinnebusch & Imady, 2017; Kızılkaya & Michiels, 2021, s. 102).

6.7. Hegemonya Sonrası Uluslararası Düzende Rakip Barış ve Arabuluculuk Konseptleri

Suriye krizine yönelik BM merkezli Cenevre görüşmeleri ve Rusya, Türkiye, İran inisiyatifiyle başlayan Astana süreci olmak üzere süreklilik taşıyan iki uluslararası arabuluculuk girişimi gerçekleşmiştir. 2022 yılı itibariyle Suriye krizinin görüşüldüğü ana müzakere platformu ise Astana görüşmelerinde tasarlanmış olan ancak Suriye özel temsilcisi Pedersen aracılığıyla BM'nin de doğrudan dahil olduğu Anayasal Komite her iki sürecin birbirine yaptığı katkının en somut örneğidir (Kızılkaya & Michiels, 2021, s. 91). Cenevre ve Astana süreçlerinin, arabulucuğun kabulü, başarısı, stratejisi ve barış tasarıları açısından mukayesesi, uluslararası arabuluculuğun tarihsel gelişiminin yeni aşamasını anlamak açısından değerli veriler sunmaktadır.

Cenevre ve Astana süreçleri, çatışma çözümüne yönelik yaklaşımlarında, ve barış ideolojileri bağlamında farklılıklar sergilemiştir. Cenevre süreci, iç savaşın sonlandırılması ve barışa ulaşmanın bir yolu olarak demokratik kurumların oluşturulmasını ve siyasi geçiş sürecini vurgulayan liberal barış ideolojisine dayanmaktadır. BM ve Batılı güçler tarafından yürütülmüş ve Suriye'de demokratik bir hükümetle sonuçlanacak bir siyasi geçişi amaçlamıştır. Bu girişimde çok taraflı bir diplomasi takip edilmiş ve çeşitli aktörlerin çözüm sürecine dahil edilmesi

amaçlanmıştır. Diğer taraftan, Astana süreci, barışı sağlamanın aracı olarak iç savaşa müdahil olan güçler arasında nüfuz paylaşımını ve işbirliğini vurgulayan daha realist bir yaklaşım ortaya koymuştur. Rusya, Türkiye ve İran arasında büyük ölçüde çatışmanın sonlandırılması ve Suriye'nin toprak bütünlüğünün korunması konularıyla sınırlı bir mutabakatı temsil etmektedir. Astana süreci ABD ve bazı Suriyeli muhalif gruplar gibi bazı kilit aktörleri dışlamasına rağmen Suriye'nin belirli bölgelerinde şiddetin azaltılması ve yerel ateşkeslerin uygulanması konusunda bazı başarılar elde etmiştir. Çatışma çözme yöntemleri açısından, Cenevre süreci ilgili taraflar arasındaki siyasi müzakerelere ve pazarlığa odaklanırken, Astana süreci müzakerelerde pazarlık kozu olarak kullanılabilecek gerçekleri sahada yaratmak için askeri güce başvurmayı tercih etmiştir. Daha genel bir değerlendirmeyle Cenevre sürecinin liberal barış ideolojisine ve çok taraflı yaklaşıma yaptığı vurguya karşın, Astana sürecinin realist bir yaklaşım ve daha sınırlı aktörler dizisini temsil ettiğini söylemek mümkündür.

İki süreci arabulucular açısından birbirinden ayıran ilk farklılık iç savaşa diplomatik olarak müdahil olma motivasyonlarıdır. BM bünyesinde başlatılan Cenevre süreci, demokratik rejim değişimi hedefi ve insani güvenlik kaygısına dayanan uluslararası baskı arayışı ile liberal barış ideolojisine bağlı konvansiyonel arabuluculuğun mirasını taşırken, Astana süreci bundan farklı olarak yürütücülerinin çatışmanın tarafları arasında olduğu az taraflı ve tedrici hedefleri olan bir arabuluculuk modeli geliştirmiştir. Lundgren'in sponsorlu arabuluculuk olarak nitelediği bu modelin başarısı ve hayatiyeti ise söz konusu sponsor arabulucuların, çatışma tarafları üzerindeki etkisinin devamına bağlıdır (Lundgren, 2019, s. 9).

Arabuluculuğun kabul edilmesi ve çatışma taraflarının müzakereye ikna edilmesi anlamında Astana süreci, Cenevre sürecinden daha başarılı görünmektedir. Cenevre sürecinin çatışmanın hiçbir tarafında güven inşa edememesine karşılık, Astana arabulucuları toprak bütünlüğü ve ortak tehditlerle mücadele ilkeleri ile şiddetin sonlanmasını sağlayacak güvenli bölgelerin garantörlük yapısı altında inşası gibi vaatlerle tarafların rızasını sağlayabilmiştir. İki sürecin güven ve rıza inşa etme tecrübelerindeki bu temel farklılık, uluslararası arabuluculuğun kabulünde tehdit algısının idealizmin önüne geçtiğini ortaya koyar. Buna göre 19. yüzyılda uluslararası arabuluculuğu motive eden ana faktör olan medeniyet kimliklerinin, 20. yüzyılda idealizm ve milliyetçiliğe bırakmasına benzer şekilde 21. yüzyılın

hegemonya sonrası uluslararası düzeninde tehdit algıları idealist faktörlerin yerini almaktadır. Bu dönüşümü çatışma çözümü ve çatışma yönetimi konseptleri üzerinden açıklamak mümkündür. İlkinde siyasi çözümün tasarlanan idari düzenlemeler ve reformlarla gerçekleşmesi, ikincisinde ise şiddetin sonlandırılması esas hedeftir. Buna göre siyasi geçişin sağlanması ve içinde mevcut Suriye yönetiminin yer almayacağı yeni bir anayasanın oluşturulması gibi nihai hedefleri Cenevre sürecini çatışma çözümü konsepti içinde tutarken, tehdit algılarının belirleyiciliği, çatışmayı azaltma bölgeleri gibi askeri etkinlik gerektiren çatışma çözümü stratejisi ve garantörlük mekanizması gibi yeni arabuluculuk stratejileri Astana Sürecini çatışma yönetimi perspektifine yakınlaştırmıştır. Astana süreci, demokratik geçiş yerine bölgesel güçlerin nüfuz alanı belirlemelerine bağlı bir istikrar oluşturma ve sınır belirleme formülüne odaklanmaktadır. Ancak sonuç olarak Suriye arabuluculuklarının hiçbir aşamasında çatışma çözümü ve barış inşası aşamasına geçilememiştir.

Astana süreci, siyasi bir çözümden önce düşmanlıkları kontrol etmesi için gayret göstermiştir. Çatışmayı azaltma bölgeleri, her ne kadar belirlenen amaca ulaşamasa da, bu amaçla kararlaştırılmıştır. Astana arabuluculuk müzakerelerinde Suriye'de demokratik geçiş sürecinin planlanmasına yönelik somut bir öngörü ya da strateji oluşturulmamıştır. Cenevre süreci ise bunu bir amaç olarak belirlemiş durumdadır. Suriye'de çatışmaların sonlanması için her iki arabuluculuk girişiminin de ateşkes ilan etme girişimleri olmuştur. Fakat BM arabuluculuklarında yapılan ateşkesler daha çok sivilleri kurtarma ve insani yardım gibi gerekçelerle kabul edilirken, Astana süreci ateşkes süreçlerini bir karşılıklı müzakere zemini olarak kullanmayı başarabilmiştir (Zartman, 2020b, s. 30). Müzakereler de iki arabuluculuk sürecinin farklılık gösteren yönleri arasındadır. Bu farklılık öncelikle toplantıların katılımcı listesinde ortaya çıkar. Astana sürecinde, Cenevre sürecine göre çok daha geniş bir katılımcı listesi vardır, müzakerelerde yer almayan aktörler ise Suudi Arabistan ve Katar gibi Körfez ülkeleri, Suriye'deki selefi gruplar ve Türkiye'nin baskısıyla YPG ve onunla bağlantılı örgütlerdir (Grgić, 2020, s. 269). Buna karşılık Cenevre süreçlerinde ise Suriye rejimi ve İran temsil edilememiştir.

Suriye iç savaşı için yürütülen arabuluculukların ortak noktalarını ise karşılaşılan problemler oluşturmuştur. Bunlar kapsamlı bir barış ve çatışma çözümü programının geliştirilememesi, iç savaş tarafları üzerinde kaldıraç ve güven eksikliği ve

uluslararası düzenin meşruiyet krizinden kaynaklanan normatif belirsizliktir. Bu notkada hegemonya sonrası uluslararası düzenin problemini oluşturan unsurların Suriye krizinin belirsizliğine etkileri ortaya koyulmalıdır. Bu belirsizlik krizde;

1. Hem çatışma taraflarının bir muhatap ya da sözcü belirleyememesi,
2. Çatışmanın iki taraflı bir modele oturtulamaması,
3. Çatışmayı olgunlaştıracak bir manipülasyon imkânının eksikliğine bağlı olarak süreklilik elde eden kazanma inancı
4. Müzakerelerde taviz ve pazarlığı imkânsız kılan ön koşullar
5. Dış unsurların bir iç savaş tarafı rolü oynaması şekillerinde tezahür etmiştir.

Bu faktörler arabuluculuk sürecinin başarı olasılığını üçüncü taraf aktörlerin kuvvet kullanımı ile değiştirilebilme kapasitesine bağlı hale getirmiştir. Bu kapasitenin bir şekilde sağlanması ve söz konusu faktörlerden bazılarının manipüle edilmesi ise yine kuvvet kullanımına bağlılıktan kaynaklanan bir zaafiyetle kapsamlı bir barış inşası vizyonuna altyapı oluşturamamaktadır. Bu durum arabuluculuğun uzun vadeli, kapsamlı ve güç paylaşımına dayalı bir barış inşasına dönüşebileceği yönündeki liberal barış ideolojisine bağlı varsayımı temelsiz bırakmaktadır.

Liberal barış ideolojisinin hegemonya sonrası uluslararası düzenle uyumsuzluğu, arabuluculuk süreçlerinin uluslararası ortak ve meşrulaştırılmış hedeflerin belirlenememesi şeklinde yansımaktadır. Bu her şeyden önce uluslararası barışa hâkim normatif çerçevenin maddi altyapısını kaybetmesinin bir sonucudur. Suriye krizi ise güç paylaşımı ya da siyasi geçiş hedeflerinin ortak bir uluslararası toplum desteği elde edemediği somut bir örneğe dönüşmüştür. Cenevre sürecinde temsil edilen liberal barışa dayalı arabuluculuk süreci iç savaşla ilgili rakip güç merkezleri ile açık bir uyumsuzluk yaşamıştır.

Bölgesel aktörlerin iç savaşa müdahil olması ise barış sürecini kolaylaştıran bir etki sağlamamıştır. Uluslararası arabuluculuğun en temel başarı koşulu olan karşılıklı zarar veren çıkmaz durumu önemli ölçüde bölgesel güçlerin kendi vekil güçlerine askeri, finansal ve lojistik destekleri ile engellenmiştir (Zartman, 2015). Çatışmaya ve barış süreçlerine aynı anda müdahil olan Suudi Arabistan, İran ya da Rusya gibi bölgesel aktörlerin arabuluculuk için elverişli bir konjonktür yaratacak karşılıklı çıkmazı engelleyecek müdahalelerde bulunmaları bu aktörlerin çatışmayı sonlandıracak bir müzakere ortamını kendi çıkarlarına uygun bulmamasından

kaynaklanmaktadır. Suriye iç savaşına doğrudan ya da dolaylı olarak yerel, bölgesel ya da küresel düzeyde dahil olan aktörlerin hiçbiri yeterince fayda sağlayamayacağı bir barışın elde edilmesi için inisiyatif almak istememiştir (Mostafiz, 2013, s. 13). İç savaş taraflarının bu tutumunu bir tarafın kazancını diğerinin kaybı olarak gören sıfır toplamlı oyun mantığı şekillendirmiştir.

Barışın süreçleri, araçları ve koşulları tarihsel ve yapısal güç ilişkilerine dayanır, Richmond'un ifadesiyle, barış aslında söz konusu güç ilişkilerinin koruyucusudur (Richmond vd., 2021, s. 245). Bu bağlamda iç savaşlarda çatışma çözümü ve barışın inşası için uluslararası müdahale imkânı çözülmemiş güç ilişkilerinin şekillendirdiği uygun olmayan bağlamlarda uygulandığında toplumsal gerilimleri artırmakta ve karşıt etkiler oluşturmaktadır. Bu karşıt etkileri Suriye vakası üzerinde gözlemlemek mümkündür. Suriye iç savaşına yönelik arabuluculuk girişimlerinin hiçbiri başarılı bir sonuç sağlamamıştır. Liberal barış ilkelerine dayanan Cenevre süreci ya da alternatif barış arkaplanı inşa etmeye çalışan Astana süreci Suriye iç savaşını dönüştürecek hiçbir etkide bulunmadığı gibi, iç savaşın kimliksel bağlamını oluşturan Arap devlet sisteminin krizini hızlandıran etkilerde bulunmuştur. Örneğin Suriye rejimi iç savaş öncesine göre çok daha kabileci ve mezhepçi bir çizgi benimserken (Hayns & Daher, 2019) çatışmayı azaltma bölgeleri de ulus altı kimliklerin homojenleşme mekanları haline gelmiştir.

6.8. Bölüm Özeti

Bu bölümde, Suriye iç savaşını sonlandırmak için yürütülen alternatif arabuluculuk süreçleri incelenmiştir. İnceleme sonucunda Suriye iç savaşının devlet-altı savaşlar olarak tanımlanan yeni bir çatışma türü örneği olduğu vurgulanmıştır. Hegemonya sonrası uluslararası düzenin probleminin bir parçası olarak konumlandırılan bu çatışma türü, uluslararası düzenin belirsizlik ve meşruiyet kriziyle karşı karşıya olması ile bağlantılı olarak gelişmektedir. Bununla ilgili diğer bir gelişme olarak liberal barışın ideolojik, teorik ve kurumsal yapısının zayıflamasıyla birlikte, uluslararası düzenin artık baskın bir barış ideolojisine ve çatışma çözüm kapasitesine sahip olmadığı anlaşılmaktadır Ortaya çıkan alternatif barış kavramları ve çatışma çözümü yöntemleri ise liberal barış ideolojisinin başarısız olduğu bazı alanlarda çatışmaların çözülmesinde başarılı olmalarına rağmen, genel bir normatif çerçeve

sağlayamamaları ve büyük ölçüde doğrudan güç kullanımına dayanmaları nedeniyle zayıf ve sorunlu bir konseptle sınırlıdır.

İncelenen alternatif arabuluculuk süreçleri, iç savaşın kapsamlı ve kalıcı bir çözümüne yol açmasa da, sahada bazı önemli değişiklikleri beraberinde getirdiğini göstermiştir. Örneğin, Astana Süreci çatışmasızlık bölgelerinin kurulmasını ve bazı bölgelerde şiddetin önemli ölçüde azalmasını sağlamıştır. Benzer şekilde Suriye için yeni bir anayasa taslağı hazırlayacak bir komitenin kurulması da bu süreç kapsamında gerçekleşmiştir. Ancak, bu alternatif arabuluculuk süreçleri de önemli zorluklarla karşılaşmaktadır. Bunların başında çatışmanın bir parçası olan bazı kilit aktörlerin dışlanmasının müzakere sürecinin kapsamını daraltması ve arabuluculuk sürecinin nihai hedefi üzerinde anlaşmazlıklara yol açan açık ve ortak bir normatif çerçevenin olmaması gelmektedir. Böylece uluslararası düzenin içinden geçtiği büyük bir değişim döneminde ortak bir normatif çerçeve tarafından yönlendirilen ve çatışmanın temel nedenlerini ele alan kapsamlı ve kapsayıcı bir barış sürecine duyulan ihtiyaç ortaya çıkmaktadır.

Sonuç olarak Suriye krizi vakasının uluslararası arabuluculuğun tarihsel evriminin anlaşılmasına yaptığı katkı şu şekilde özetlenebilir: 19. yüzyıl arabuluculuk formunu bugünkünden ayıran en önemli unsur ortak değerleri ve medeniyet kimliğini paylaşan bir grup devletin uluslararası arabuluculuğu belirlenmiş ilkelere bağlı olarak düzenli ve koordineli bir şekilde kullanmasıdır. Bir tür uluslararası toplum olarak tanımlanabilecek bu grup 20. Yüzyılda ABD öncülüğünde maddi ve ideolojik bir ivme kazanmış, hegemonik uluslararası düzende ise zaferini ilan ederek küresel bir boyuta ulaşmıştır. Fakat bu aktörler grubunun normatif kökenleri 19. Yüzyıla dayanan barış ideolojisi hegemonya sonrası uluslararası düzen konjonktüründe etkisini kaybetmektedir. Artık bir barış ideolojisi ile çatışma çözümü süreçlerini yönetecek ve arabuluculuk imkânı kazanacak tek bir uluslararası toplum yoktur. Bunun yerini ise henüz tutarlı ve kanıtlanmış bir barış ideolojisi konsepti inşa etmemiş olan bölgesel çok taraflılık girişimleri almaktadır.

7. SONUÇ

Bu tez çalışması esas olarak "Uluslararası düzenlerin dönüşümü ile barış ideolojilerinin gelişimi arasındaki ilişki nedir ve bu ilişki, uluslararası arabuluculuk süreçlerini nasıl etkiler" sorusuna cevap vermeyi hedeflemiştir. Bu soruya odaklanan araştırma ve değerlendirmeler sonucunda uluslararası arabuluculuğun uluslararası düzenler ve uluslararası barışın düşünsel temelleri ile ilişkisinin, farklı dönemlerde gerçekleşen çatışma çözümü vakalarını nasıl yönlendirdiği açıklanmaya çalışılmıştır. Çalışmanın bulgu ve sonuçları; 1) 1897 Osmanlı-Yunanistan çatışması, 2) 1925-26'da Musul konusunda Türkiye-İngiltere anlaşmazlığı, 3) 1995 Bosna Savaşı ve 4) 2011 Suriye Krizi olmak üzere dört arabuluculuk sürecine ilişkin vaka incelemelerinden yararlanan sistematik bir araştırma sürecinin ürünüdür. Arabulucu aktör/kurum yapıları, uluslararası düzen ve barış ideolojisine dair analizlere tezin teorik çerçevesini oluşturan tarihsel sosyolojik perspektif yön vermiştir. Bu çerçeveye uygun olarak arabuluculuk mekanizmaları ve uluslararası düzenlerin tarihsel süreklilik ve kırılma süreçleri barış ideolojileri bağlamında açıklanmıştır.

Tezde farklı tarihsel konjonktürlerde gerçekleşen dört uluslararası arabuluculuk vakası için yapılan değerlendirmelerin sonucunda bir arabuluculuk sürecinde, diplomasinin nihai hedefi olarak belirlenen barışa dair düşüncenin, farklı uluslararası düzenlerde farklı ilkelere, normlara ve değerlere dayandığı iddiası doğrulanmaktadır. Her biri kendi barış tasarımına sahip olan devletlerarası ilişki sistemleri olarak tanımlanan uluslararası düzenler arabuluculuk politikalarını tarihsel konjonktürlerle ilişkilendirmektedir. Vaka incelemeleri uluslararası arabuluculuğun çatışmaların çözümünde ve uluslararası düzenin şekillenmesinde önemli bir rol oynadığını göstermektedir. İncelenen vakaların konjonktürel bağlamını tanımlayan, *Avrupa Uyumu, İdealist, Hegemonik ve Hegemonya Sonras*ı uluslararası düzenler baskın barış ideolojilerinin analizi ile açıklanmış, böylece barış ideolojilerinin uluslararası düzeni ve onun dayandığı güç yapılarını temsil ettiği ortaya koyulmuştur.

1897'de Osmanlı Devleti ile Yunanistan arasındaki savaşın sonlandırılması için Avrupa Uyumu düzenini temsil eden aktörler tarafından yürütülen arabuluculuk

sürecinin, Avrupa'nın güç dengesini ve istikrarı vurgulayan bir barış düşüncesi etrafında şekillendiği görülmektedir. Bu süreçte arabulucu aktörler, uluslararası düzenin problemi olarak tanımlanan Doğu Sorunu kapsamında Doğu Avrupa'da istikrarsızlığın önlenmesini amaçlamıştır. Avrupa Uyumunun karakteristik Doğu Sorununa müdahale refleksini yansıtan bu süreçte kongre sisteminin mirasını taşıyan arabuluculuk süreci, çatışan tarafların ikisinin de taleplerini karşılamayan düzenlemelerle ihtilafa konu olan Girit Vilayeti'nin idari statüsü ve yönetiminin belirlenmesi ile sonuçlanmıştır.

1897 arabuluculuk süreci, barışın, dini çoğunluğun mensup olduğu dini temsil eden hükümet tarafından yönetilmesini gerektirdiği fikrine dayandığını ortaya koymaktadır. Müzakerelerde ve barışın tesisi sürecinde savaşın kök sebebi, Girit adasındaki Rum Ortodoks Hıristiyan ve Müslüman nüfus arasındaki gerilimlerle ilişkilendirilmiştir. Savaşın bölgedeki istikrarsızlaştırıcı etkilerinden endişe duyan ve arabuluculuk faaliyeti ile çatışmaya müdahil olan Avrupalı güçler, uluslararası düzenin barış ideolojisinin bir diğer boyutu olan dini aidiyet ve himaye prensibini ortaya koymuştur. Uluslararası barışın dini aidiyetlere göre şekillenmiş egemenlik alanları ve himaye sistemi ile sağlanacağı yönündeki kabul, Girit sorununun sonuçlandığı barış tasarısında büyük bir paya sahiptir. Girit'teki barış projesi, çatışan taraflar arasındaki ihtilafı dini/kültürel kimliklerin çatışmasına mal etmektedir. Bu noktada vurgulanması gereken, adadaki etnik temizlik boyutuna varan göçe zorlama politikasının savaş ve isyandan daha büyük bir oranla söz konusu barış tasarımı sonucunda gerçekleşmiş olmasıdır. Bu durum, uluslararası düzende istikrarın ve güç dengesinin korunmasının yanı sıra büyük güçlerin çatışmalarda arabuluculuk yapmadaki rolünün önemini göstermektedir.

Tezde incelenen ikinci vaka olan Musul ihtilafı sürecinde ise arabulucu aktör olan Milletler Cemiyeti'nin ihtilafı tanımlama, yönetme ve sonlandırma biçiminde idealist barış ideolojisinin farklı unsurları tezahür etmiştir. Yeni bir uluslararası barış mimarisi oluşturmak için elverişli koşullara sahip olan 1. Dünya Savaşı sonrası konjonktürde Milletler Cemiyeti merkezli idealist uluslararası barış ideolojisi ortaya çıkmıştır. Çatışma çözümü ilkeleri ve arabuluculuk mekanizmaları ile donatılan bu kurumun idealist barışın kurumsal temsilcisi olarak 1920'lerden 1930'lara kadar, plebisitler, araştırma komisyonlarının çalışmaları ve etnografik haritalamalar yoluyla çatışma çözümü politikalarını sürdürmüştür. Ancak araştırma kapsamında yapılan

inceleme, Türkiye ile İngiltere arasında Musul üzerinde egemenlik ihtilafı konulu ihtilaf için yürütülen arabuluculuk sürecinde idealist barış projesinden önemli sapmalar yaşandığını göstermektedir. Milletler Cemiyeti'nin arabuluculuğu, plebisitin uygulanamadığı ve alternatif formüllerin kullanıldığı eşitsiz bir barış süreci ile sonuçlanmıştır.

Musul sorunu vakasının incelenmesi ile ulaşılan diğer bir sonuç da idealist barış ideolojisinin her etnik grubun kendi kimliğine göre hareket edeceği beklentisinin yanlışlanmış olmasıdır. 1. Dünya Savaşı sonrası uluslararası düzen etnik kimlikler arasındaki farklılıkların doğal karşıtlıklar anlamına geldiği ve her etnisitenin yalnızca kendi devletinin çatısı altında yaşamak istediği varsayımına dayandırılmaktadır. Fakat Musul halkının toplumsal yapısı bu kimlik prensibine uygun değildir. Dilsel ve etnik çeşitlilik birçok kimliğe sahip olmalarını sağlamaktadır. Ulus devletler çağının başlangıcını temsil eden Milletler Cemiyeti ulusal kimlik ve bağlara dayalı bir barış mimarisi öngörmektedir. Ancak Komisyonun saha gözlemi, etnik kimliğe yapılan vurgunun tonunda, yeni devletin inşası ve hayatiyetinin koşulları lehine bir düşüş getirmiştir. Bölgenin çok kimlikli bir varoluşa uygun sosyolojisi, bir egemenlik ve sınır anlaşmazlığını demografik bölgesel haritalama ile çözme girişiminin uyum sağlamakta zorlandığı bir husus olmuştur. Saha gerçekliğinin idealist barış varsayımlarıyla çelişki oluşturan bu boyutu, arabulucu aktör tarafından görevlendirilen tahkikat komisyonunun gözlemleri sırasında edindiği deneyime bağlı önerilerinin nihai karar için bir referansa dönüşememesini de anlamlandırmaktadır. Komisyonun saha gözlemi, yeni devletin inşası ve hayatta kalması için gerekli koşullar lehine etnik kimliğe yapılan vurguyu azaltmıştır. Böylece etnik kimliğe dayalı kendi kaderini tayin söylemi, yerini yeni kurulan Irak devletinin varlığının coğrafi ve ekonomik gerekliliği ile gerekçelendirilen ekonomik bir argümana bırakmıştır. Bu sonuç, İngiltere'nin Milletler Cemiyeti'ndeki hakimiyetinin ve uluslararası baskı kapasitesinin bu davada idealist barış pratiğinin başarısız olmasına yol açan kritik faktörler olduğunu ortaya koymaktadır. Arabuluculuk sürecinin analizi ile idealist barış araçlarının çatışma çözümündeki sınırlamaları ve arabuluculuk sürecindeki kusurlar ortaya koyulmuştur.

Tezde üçüncü vaka olarak yer alan, 1995'te Bosna Savaşı'nı sona erdirmek için AB ve ABD'nin yürüttüğü arabuluculuk süreçleri liberal barış ideolojisine referansla değerlendirilmiştir. Arabuluculuk süreci nihayetinde Bosna Savaşı'nı sona erdiren ve

Bosna-Hersek'teki mevcut siyasi sistemi kuran Dayton Anlaşması liberal barış ideolojisinin güçlü ve zayıf yanlarını yansıtmaktadır. Bosna savaşının sonlandırılması için yapılan ABD arabuluculuğu ve Dayton Barış anlaşmasının liberal barış ideolojisi ile en güçlü ilişkisi etnik temelde anayasal güç paylaşımı formülü ile kurulmuştur. Tek kutuplu uluslararası sistem hegemonik aktör ve liberal barış ideolojisinin birlikte ürettiği barış inşası politikası, en önemli kurumu olan güç paylaşımını Bosna-Hersek'te uygulamıştır. Siyasi güç ihtilafın tarafları olan yerel imzacılar arasında bu anlaşma ile yeniden tahsis edilmiş, uluslararası düzeni temsil eden kurumsal yapılar aracılığıyla gözetim altına alınmıştır. Liberal barışın aktörleri, siyasal liberalizmin anahtar normlarından olan siyasi güç mekanizmasını, uluslararası çatışmanın sebebi olarak kabul ettikleri faktörlere uyarlayarak bu kurumu etnik ayrımlara referansla işletmişlerdir.

Etnik ayrımları güçlendiren çok kültürlü bir yapı inşa etme çelişkisinin bu uyarlamanın bir sonucu olduğu anlaşılmaktadır. Bu ise etnik ayrımın çatışmanın uzlaşmaz kök sebebi olarak kabul edilmesinden kaynaklanmaktadır. Fakat tarihsel ve sosyolojik gerçeklik Bosna-Hersek örneğinde bu varsayımı büyük ölçüde yanlışlamıştır. Zira söz konusu savaşta etnik köklere dayalı ayrımcılık ve şiddet eylemleri gibi olgular ancak haksız bir saldırganlığın siyasal söylemi olarak anlam kazanmaktadır. Dolayısıyla barışın koşulu olarak varsayılan yerel milliyetçilikler temeline dayalı kurum ve yapıların oluşturulması, temsilde eşitlik, güç paylaşımı gibi liberal barış ilkelerinin bir gereği olarak oluşturulurken aslında barışa aracılık eden 3. tarafın manipüle edilmiş ya da yanlış sonuçlara ulaşmış sosyolojik tasavvurlarına referans vermiştir. Etnik temele dayalı problem çözme modelinin, liberal barış ideolojisinin hem çatışma çözümü ve arabuluculuk stratejilerine hem de barışın inşası konseptine yönelik kusurlu etkilerde bulunduğu açığa çıkmaktadır. Bunun barış inşasındaki sonucu ise inşa edilen modelin krizle kristalize olan düşmanlığın kurumsal temelde muhafaza edilmesine hizmet eden bir barış olmasıdır.

Tezde incelenen dördüncü vaka, 2011'de toplumsal bir kriz olarak başlayan ve kısa süre içinde bir iç savaşa dönüşen Suriye krizini sona erdirmek için yapılan alternatif arabuluculuk girişimleridir. Hegemonya Sonrası uluslararası düzen olarak tanımlanan bu dönemde barışın sağlanmasını sağlamaya yönelik yaklaşımlar konusunda uluslararası bir uzlaşmaya ulaşmanın mümkün olmadığı anlaşılmaktadır. Bu durum alternatif ve rakip barış konseptlerinin analizi ile açıklanmış, bu vakada

gerçekleşen arabuluculuk girişimleri çok sayıda aktörün dahil olduğu, *Hegemonya Sonrası* uluslararası düzende arabuluculuk çalışmalarının ve barış politikalarının karmaşıklığını göstermektedir. Suriye iç savaşı için yürütülen alternatif arabuluculuk süreçlerinin ortak noktalarını ise karşılaşılan konjonktürel problemler oluşturmuştur. Bunlar kapsamlı bir barış ve çatışma çözümü programının geliştirilememesi, iç savaş tarafları üzerinde kaldıraç ve güven eksikliği ve uluslararası düzenin meşruiyet krizinden kaynaklanan normatif belirsizliğinden kaynaklanan sorunlardır. Böylece inceleme sonucunda hegemonya sonrası uluslararası düzenin problemini oluşturan unsurların Suriye krizinin belirsizliğini etkilediği ortaya koyulmuştur. Bu unsurlar arabuluculuk sürecinin başarı olasılığını üçüncü taraf aktörlerin kuvvet kullanımı ile değiştirilebilme kapasitesine bağımlı hale getirmiştir. Bu kapasitenin oluşturulması ve bazı faktörlerin kontrol altına alınması, barış sürecinde kapsamlı bir vizyon oluşturmada zayıflık yaratan kuvvet kullanımına bağımlılık nedeniyle yeterince etkili olamamaktadır. Bu durum arabuluculuğun uzun vadeli, kapsamlı ve güç paylaşımına dayalı bir barış inşasına dönüşebileceği yönündeki liberal barış ideolojisine bağlı varsayımını temelsiz bırakmaktadır.

Liberal barış ideolojisinin hegemonya sonrası uluslararası düzenle uyumsuzluğu, arabuluculuk süreçlerinin uluslararası ortak ve meşrulaştırılmış hedeflerin belirlenememesi şeklinde yansımaktadır. Bu durum uluslararası barışa hâkim normatif çerçevenin maddi altyapısını kaybetmesinin bir sonucu olarak yorumlanmıştır. Suriye krizi ise güç paylaşımı ya da siyasi geçiş hedeflerinin ortak bir uluslararası toplum desteği elde edemediği somut bir örneğe dönüşmüştür. Cenevre sürecinde temsil edilen liberal barışa dayalı arabuluculukk süreci iç savaşla ilgili rakip güç merkezleri ile açık bir uyumsuzluk yaşamıştır. Suriye iç savaşına yönelik arabuluculuk girişimlerinin hiçbiri başarılı bir sonuç sağlamamıştır. Liberal barış ilkelerine dayanan Cenevre süreci ya da alternatif barış arkaplanı inşa etmeye çalışan Astana süreci Suriye iç savaşını dönüştürecek kalıcı bir etkide bulunmadığı gibi, iç savaşın kimliksel bağlamını oluşturan Arap devlet sisteminin krizini hızlandıran etkilerde bulunmuştur.

Suriye iç savaşı vakasının uluslararası arabuluculuğun ve barış politikalarının dönüşümünün anlaşılmasına yaptığı en önemli katkılarından biri geleneksel yaklaşımların sınırlarını vurgulamasıdır. Çatışma, uluslararası düzenin barış ideolojisini temsil eden bir üçüncü tarafın arabuluculuğu gibi geleneksel çatışma

çözme modellerinin, farklı çıkarlara ve değerlere sahip birden çok aktörü içeren çatışmaların karmaşıklığını ele almada yetersiz kaldığını göstermiştir. Suriye çatışması, çatışma çözümü politikalarının esnek ve sahadaki değişen koşullara uyarlanabilir olması ihtiyacını da ortaya çıkarmaktadır. Suriye iç savaşı örneği, uluslararası arabuluculuk ve barışta bölgesel güçlerin artan önemini de ortaya koymuştur. Rusya, İran ve Türkiye gibi bölgesel güçler, kendi stratejik çıkarlarını ve barış anlayışlarını göz önünde bulundurarak Suriye ihtilafında önemli bir rol oynamışlardır. Bu, sürdürülebilir barışa ulaşmak için bölgesel aktörlerin çıkarlarını ve değerlerini hesaba katan çatışma çözme politikalarına olan ihtiyacı vurgulamaktadır.

Bu durum hegemonya sonrası uluslararası düzenin çok kutupluluk bağlamında 19. Yüzyıl uluslararası düzeninden ayrılan yönlerini de sergilemektedir. Buna göre günümüz dünyasının farklı toplumlar, dünyalar ve düzenlerden oluşan yapısı onu tek uluslararası toplumlu 19. Yüzyıl Avrupa diplomasisinden ayıran en önemli niteliğidir. Ancak bu fark uluslararası arabuluculğun güncel dönemde karşılaştığı bir zorluğu da göstermektedir. Özellikle 19. Yüzyılda Doğu Sorunu kapsamındaki çatışmalarda yürütülen arabuluculuk süreçleri incelendiğinde büyük güçler arsında bir uyum ve işbirliğinin ön planda olduğu anlaşılmaktadır. Bu çatışma çözümü ve barışı sağlama politikalarını güçlendiren bir faktördür. Büyük güçlerin Avrupa dışı dünyaya bakışı ve bölgesel çatışmalardaki çıkar ya da tehdit ortaklığı temelinde ortak bir pozisyon kazanması uluslararası barışın kendi perspektifinde sürdürülebilmesine imkan kazandırmıştır. Ancak hegemonya sonrası uluslararası düzenin temel bir problemi olarak uluslararası işbirliği ve uyum eksikliği olası bir çok kutuplu uluslararası sistemin barışı sürdürme konusunda aynı verimliliği sağlayamayacağını ortaya koymaktadır.

Ayrıca, Suriye iç savaşı için yürütülen arabuluculuk süreci çatışma çözümünde uluslararası yasal çerçevelerin sınırlarını da göstermektedir. Çatışma, uluslararası insancıl hukukun çok sayıda ihlaline sahne olmuş, uygulama mekanizmalarının eksikliği ve BM Güvenlik Konseyi'nin daimi üyelerinin veto yetkisi gibi problemler etkili bir önlem alınmasını engellemiştir. Bu, 21. yüzyıldaki çatışmaların zorluklarını anlamak için uluslararası hukuk sisteminde reforma duyulan ihtiyacı vurgulamaktadır. Bununla birlikte, Suriye iç savaşı vakasına yönelik tespitler, tarihsel bir değerlendirme ile 19. yüzyıl arabuluculuk formunu bugünkünden ayıran

en önemli unsur olan ortak değerleri ve medeniyet kimliğini paylaşan bir grup devletin uluslararası arabuluculuğu belirlenmiş ilkelere bağlı olarak düzenli ve koordineli bir şekilde kullanması imkanının azalmakta olduğunu göstermektedir. Buna göre içinden geçilen uluslararası düzenin dönüşümü konjonktüründe bir barış ideolojisi ile çatışma çözümü süreçlerini yönetecek ve arabuluculuk imkânı kazanacak tek bir uluslararası toplumun olmadığı anlaşılmaktadır. Bunun yerini ise henüz tutarlı ve kanıtlanmış bir barış ideolojisi konsepti inşa etmemiş olan bölgesel çok taraflılık girişimleri almaktadır.

Farklı tarihsel konjonktürleri temsil eden bu dört sürecin analizi sonucunda, arabuluculuk diplomasisinde barış ideolojisi bağlamında gerçekleşen tarihsel süreklilik ve kopuş unsurlarını tespit etmek mümkün olmuştur. Barış ideolojileri tarihsel olarak önemli kırılmalar göstermektedir. Ancak hâkim barış ideolojisi realist ve muhafazakar bir düşünsel temelde gerçekleşen Avrupa Barışı'ndan, İdealist, Liberal ve Hegemonya Sonrası rakip barış ideoloji konseptlerine dönüşürken, çatışma çözümü ve uluslararası düzenin problemi ile mücadele etme aracı olarak arabuluculuğun barış ideolojisi doğrultusunda düzen kurucu ve düzen koruyucu işlevi sabit kalmıştır.

Araştırma sonucunda barış ideolojilerinin uluslararası düzene hâkim olan aktör ya da aktörlerin değerler dünyasına, güç dengelerine ve uluslararası düzenin problemine bağlı olarak geliştiği gösterilmiştir. Buna göre barış ideolojilerinin normatif boyutları, onu üreten ve uygulayan aktörlerin siyasi ve kültürel değerleri doğrultusunda açıklanabilmektedir. Örneğin 1897'de Osmanlı İmparatorluğu ile Yunanistan Krallığı arasındaki savaşın sonlandırılmasına yönelik arabuluculuk diplomasisinde uluslararası düzenin istikrarı ve güç dengesinin yanında ve medeniyetsel kimlik paylaşımı boyutunun da etkili olduğu anlaşılmaktadır. Benzer şekilde 1925-1926'da Milletler Cemiyeti'nin Musul anlaşmazlığını çözmek için başlattığı arabuluculuk sürecinde, ABD siyasi ve diplomatik kültürünün önemli boyutlarını taşıyan kapsamlı toplumsal, siyasi ve ekonomik tasarımlar yeni uluslararası düzen mimarisinin oluşumunda belirleyici olmuştur. Bosna Savaşı'nın sona erdirilmesi için 1990'lı yıllarda yürütülen farklı arabuluculuk süreçlerinde ise Batı siyasi düşüncesinin bir parçası olarak tekamül eden Liberal Barış ideolojisi, çatışma çözümü pratiğini güç paylaşımı ve uluslararası müdahalecilik politikaları ile şekillendirmiştir. Son olarak, 2011'de Suriye iç savaşını sonlandırmak için yürütülen

arabuluculuk diplomasilerinde hegemonya sonrası konjonktürün rekabet halindeki çok taraflılık ve barış konseptleri ortaya çıkmıştır. Ancak diğer konjonktürlerden farklı olarak bu konseptlerin paylaşılan siyasi, toplumsal değerler ve kültürel ortaklık temelinde buluşturulamaması çatışma çözümü sürecinin başarısızlığından büyük ölçüde sorumlu olan etkenler arasındadır.

İncelenen dört arabuluculuk sürecinde, barış ideolojileri ile birlikte onları politikaya dönüştüren diplomatik yapıların da dönüştüğü görülmektedir. 1897 Osmanlı-Yunanistan savaşında Avrupalı güçlerin arabuluculuğu, büyük ölçüde Konferans diplomasisine, dini himaye sistemlerine ve kolektif eyleme dayanan Avrupa Uyumu düzeni çerçevesinde gerçekleşmiştir. 1925-26'daki Musul Sorununu müzakere eden arabuluculuk süreci, Milletler Cemiyeti ve Manda rejimlerine dayanan idealist uluslararası düzeni yansıtmaktadır. ABD'nin Bosna Savaşı'nda yürüttüğü arabuluculuk süreci ise kurumsal temelde gerçekleşmesine rağmen tek taraflı diplomasi ile farklı bir yaklaşımı temsil eder. Bu yaklaşım, ABD'nin Soğuk Savaş sonrasında kurduğu askeri, ekonomik ve siyasi egemenliğine dayanan hegemonik düzeni yansıtmaktadır. Buna karşılık, 2011 Suriye krizindeki Cenevre ve Astana arabuluculuk süreçleri, yeni gelişen bir konsept olarak az taraflı *(minilateral)* diplomasinin ve rakip mekanizmaların diplomasinin anahtarı olduğu bir hegemonya sonrası düzeni temsil etmektedir. Bu yaklaşım, tek bir egemen gücün yerine, belirli konularda işbirliği yapan daha küçük gruplarının önemini ve etkinliğini açığa çıkarmaktadır. Genel olarak, bu çatışma çözümü süreçlerine rehberlik eden diplomatik yapılar, küresel güç dengesindeki değişiklikleri ve değişen barış ideolojilerini yansıtarak zaman içinde gelişmektedir. Avrupa Uyumunun kolektif eyleminden ABD'nin tek taraflı diplomasisine ve hegemonya sonrası düzenin az taraflılığına kadar her yaklaşım, barış ideolojileri ve çatışma çözme politikalarının mirasına damgasını vurmuştur.

Uluslararası düzenler temelinde analiz edilen arabuluculuk süreçlerinin, barış ideolojilerinin dayandığı sosyolojik yaklaşımlar ve stratejik öncelikler açısından da farklılık arz ettiği görülmektedir. Avrupa Uyumu düzeni, devletlerin kültürel ve dini kimliğine önem verirken barışı korumak için dini himaye sistemlerine başvurmuştur.. Buna karşılık, idealist uluslararası düzen, çatışma çözümünde kendi kaderini tayin etme ilkesinin uygulanmasında görüldüğü gibi, ulus inşasına ve etnik kökene barışın temeli olarak öncelik vermiştir. Hegemonik uluslararası düzenin ise küreselleşme

bağlamında siyasi bir proje olarak insani güvenlik kavramına ağırlık verdiği anlaşılmaktadır. Hegemonya sonrası düzende ortaya çıkan rakip barış ideolojileri, istikrarı sağlamanın bir yolu olarak, çatışma bölgelerindeki vekil birimlerin desteklenmesine ve demografik tasarımlara odaklanmıştır.

Barış ideolojileri için diplomasi yapılar ve sosyolojik yaklaşımlar bazında yapılan karşılaştırmaları tablo 4 ile göstermek mümkündür:

Tablo 4. Diplomasi Yapıları ve Sosyolojik Yaklaşımlarına Göre Barış İdeolojileri

Barış İdeolojisi	***Diplomasi Yapısı***	***Sosyolojik Yaklaşım***
Avrupa Barışı	Konferans Diplomasisi, Kolektif Eylem	Medeniyet Kimlikleri, Dini Özdeşlik ve Dini Himaye Sistemleri
İdealist Barış	Milletler Cemiyeti, Uluslararası Antlaşmalar	Kendi kaderini tayin, Ulus-İnşası ve Etnisite Temelli Sınırlar
Liberal Barış	Tek Taraflı Diplomasi	Küreselleşme Bağlamında İnsan Güvenliği
Hegemonya Sonrası Rakip Barış Konseptleri	Rakip Çok Taraflılıklar Birimleri Destekleme, Demografik Tasarımlar	Vekil Birimlerin Desteklenmesi, Demografik Tasarımlar

Buna göre barış ideolojilerinin sosyolojik anlayışı, kültürel ve dini kimliklere dayalı olmaktan, ulus inşası ve etnisiteye öncelik vermeye, ardından küreselleşme bağlamında insan güvenliğine ve son olarak vekil birimlerin ve demografik tasarımların kullanımına doğru evrilmiştir. Bu evrim, uluslararası toplumun barış arayışındaki değişen önceliklerini ve yaklaşımlarını yansıtmaktadır.

Barış ideolojilerinin ideal tipler olarak kavramsallaştırılması, çatışma çözümü süreçlerinin etkinliğinde, söz konusu politikaları üreten ve uygulayan aktörlerin değerler sisteminin rolünü sorgulamayı sağlamıştır. Barış ideolojilerinin kaçınılmaz olarak belli politik ve kültürel değerlere dayanması bazı durumlarda çatışma çözümü politikalarının başarısızlığına da yol açabilmektedir. 19. Yüzyıl Avrupa'sında da etkili olan barış ideolojisini Avrupa dışı dünyaya karşı kültürel ve medeniyetsel ortaklık temelinde inşa eden Avrupa Uyumu uluslararası düzeni, bu coğrafi ve kültürel çerçevenin dışındaki çatışmaların çözümünde ve uluslararası istikrarın korunmasında zorluklarla karşılaşmıştır. Örneğin Doğu Sorunu kapsamındaki

uluslararası çatışmaların Hristiyan-Müslüman çatışmaları şeklinde çerçevelenmesi, ayrılıkçı milliyetçiliği bastırmayı amaçlayan Avrupa Barışı ilkelerini devreden çıkaran bir barış politikasına zemin hazırlamıştır. Sonuç olarak, 1897'de gerçekleşen Osmanlı-Yunanistan savaşının çözüm süreci, Avrupa Barışı ilkelerinden saparak ayrılıkçı milliyetçilik için bir fırsat oluşturup uluslararası düzenin kendisi için de bir tehdide dönüşmüştür. Buna göre çatışma çözümü politikalarının başarısının, ilgili aktörlerin ideolojilerini şekillendiren kültürel ve politik değerlerin karşılaşılan uluslararası problemlerle uyumlaşma yeteneğine bağlı olduğu anlaşılmaktadır.

Değerler ve ilkeler açısından barış ideolojilerinden sapmanın uluslararası çatışma çözümü süreçleri için önemli bir zorluk olduğu Musul vakasında da görülmektedir. Kendi kaderini tayin ilkesini çatışma çözümüne uyarlamayı vurgulayan idealist barış ideolojisi, Avrupa'daki birçok anlaşmazlığı bu ilkeye uygun olarak yapılan plebisitlerle çözmeyi başarmıştır. Ancak 1925-26 Musul Sorununda İngiltere'nin itirazı üzerine bu ilkenin uygulanamaması arabuluculuk sürecinde idealist barış ideolojisinin temel ilkelerinden sapmaya yol açmış, sonuç olarak Musul Sorunu, Türkiye-Irak-İngiltere üçgeninde yıllarca süren bir tartışma olmaya devam etmiştir. Böylece, çatışma çözümü süreçlerinin barış ideolojileriyle tutarlılığını korumanın önemi anlaşılmaktadır. Zira barış ideolojisinin normatif temellerinden sapmak, anlaşmazlıkların çözümünü engelleyebilmekte ve çatışmaların kalıcılaşmasıyla sonuçlanabilmektedir.

Araştırmanın söz konusu iki vaka analizinde tespit edilen barış ideolojisi-arabuluculuk pratiği tutarsızlıkları, barıştan sapma fenomeni üzerine teorik bir tanımlama ve kavramsallaştırma imkânı sunmuştur. Tez çalışması sonucu itibariyle; kavramı derinleştirmek üzere yapılabilecek ileri araştırmalarda başvurulmak üzere giriş niteliğinde bir tanım olarak barıştan sapmayı; siyasi ve kültürel değerlere dayalı barış ideolojilerinin felsefi temellerinden ayrılarak çatışma çözümü süreçlerinde bu ideolojilerin temel ilkelerine bağlı kalmamayı durumu şeklinde açıklama önerisi sunar. Bu sapma, 1897'deki Doğu Sorunu çatışmalarında olduğu gibi, çatışan taraflar bu ideolojilerin altında yatan medeniyet yakınlığının ya da barış ideolojisinin düşünsel temelinde vurgulanan çerçevenin kapsamı dışında kaldığında ortaya çıkabilir. Alternatif olarak, İngiltere'nin itirazının kendi kaderini tayin uygulamasını engellediği 1925-26 Musul Sorunu örneğinde olduğu gibi, çatışan taraflardan birinin

itirazı ile barış ideolojilerinin temel ilkelerinin uygulanması engellediğinde ortaya çıkabilir.

Araştırma sonucunda üretilen bilgiler referansla kuramlaştırılan barıştan sapma kavramı, liberal uluslararası düzenin krizi bağlamında çatışma çözme politikalarında karşılaşılan sorunların anlaşılmasına da yardımcı olmaktadır. Liberal siyasi düşüncenin temel ilkeleri liberal uluslararasıcılığın hâkim olduğu konjonktürde barış ideolojisinin temel felsefesini teşkil etmiştir. Ancak, bu ilkelerin çatışma çözümü politikalarına yön verme kapasitesi, çatışmalara dâhil olan Batı Dünyası dışındaki aktörlerin kültürel ve siyasi değerleri ile uyuşmazlık yaşadıkça azalma eğilim göstermektedir. Örneğin Suriye krizinin çözülememesini önemli ölçüde barıştan sapma fenomenine bağlamak mümkündür. Suriye iç savaşına, rejim, muhalif gruplar, bölgesel güçler ve küresel güçler dahil olmak üzere farklı kültürel ve siyasi değerlere sahip çeşitli aktörler dahil olmuştur. Liberal barış ideolojisinin hegemonik uluslararası düzende oldukça etkili olan ilke ve uygulamaları, hegemonya sonrası konjonktürde bu aktörlerin tümü tarafından paylaşılmadığından, Suriye krizinin çözümü girişimlerinde ortak bir politikaya dönüştürülememiştir. Suriye iç savaşı için yürütülen alternatif arabuluculuk süreçleri bağlamda düşünüldüğünde barıştan sapma kavramının, çatışma çözümü politikalarında yer alan tüm aktörlerin kültürel ve politik değerlerinin hesaba katılması ve uzlaştırılması ihtiyacına dikkat çekebileceği görülmektedir. Zira bunun sağlanamaması, barış ideolojilerinin temel ilkelerinden sapmaya, çatışmaların kalıcılaşmasına hizmet etmektedir.

Vaka çalışmaları sonucunda ulaşılan bir başka sonuç ise, uluslararası arabuluculuğun çatışmaların çözümündeki etkinliğinin, çatışan taraflar ve arabulucu aktör arasında güvenin sağlanması ile ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır. Örneğin arabulucunun her iki tarafın güvenini kazanamaması ve uyumu sağlayacak yaptırım mekanizmalarının eksikliği Musul ihtilafı için Milletler Cemiyeti tarafından yürütülen sürecin başarılı bir şekilde sonuçlanamamasının nedenleri arasındadır. 2011 yılında Suriye krizini sona erdirmek için uygulanan alternatif arabuluculuk süreçleri de hem çatışan tarafların hem de 3. tarafların parçalanmış olması ve uluslararası toplum arasında uzlaşma sağlanamaması başarısızlıkta etkili olmuştur. Böylece aynı zamanda uluslararası arabuluculuğun sistemik dönüşüm süreçleriyle ilişkili olarak ortaya çıkan zorlayıcı faktörlerin üstesinden gelme kapasitesinin mevcut barış ideolojisinin devamının bir koşulu olduğu anlaşılmaktadır. Araştırma

sonucunda aynı zamanda çatışma çözümü yöntemi olarak arabuluculuğun tarihsel evriminde kültürel ve tarihsel faktörleri göz önünde bulundurmanın önemine de dikkat çekilmektedir. Örneğin 1897 Osmanlı-Yunanistan ihtilafı için yürütülen arabuluculuk sürecinde tarihsel rekabetin yanı sıra ihtilaf tarafları arasındaki kültürel ve dini farklılıklar da önemli rol oynamıştır. Benzer şekilde, 2011 sonrası Suriye krizi, sömürgeciliğin mirası ve bölgedeki karmaşık mezhepsel ve jeopolitik çıkarlar gibi çok boyutlu faktörler tarafından şekillendirilmiştir.

Çatışma çözümü süreçlerinin uluslararası aktörler ve kurumların barış ideolojilerini teşvik etme politikalarının bir parçası olarak üstlendiği rol, tezin anlaşılmasına katkıda bulunduğu bir diğer husus olmuştur. Uluslararası arabuluculuk politikalarının uluslararası düzeni sürdürmek için başvurulabilecek araçlardan biri olarak barış ideolojisinin normatif etkisini taşıdığı ve onun dönüşümüne son derece duyarlı olduğu gözlemlenebilmektedir. Çalışma, dört arabuluculuk vakasının analizi yoluyla, arabuluculuk süreçlerinin barış ideolojilerini sürdüren ve yeniden inşa eden politikalar olarak incelenebileceğini ortaya çıkarmaktadır. Özellikle sistemsel değişim dönemlerinde düzen sorununa odaklanan arabuluculuk süreçleri, barış ideolojisinin kurulmasına ve egemen kılınmasına hizmet etmiştir. Vaka analizleri arabuluculuk süreçlerinin, özellikle sistemik değişim dönemlerinde barış ideolojilerini sürdüren ve yeniden inşa eden politikalar olarak kullanılabildiğini göstermektedir. Dolayısıyla uluslararası çatışmalar için yürütülen arabuluculuk süreçlerinin incelenmesi, uluslararası kurumlar ve aktörlere barış ideolojilerini teşvik etme ve uluslararası düzeni etkileme konularında bilgi edinilme imkânı sunabilmektedir.

Tezin özgün kavramsal çerçevesi içinde oluşturulan uluslararası düzenin problemi analizleri çatışma çözümü vakalarının tarihsel analizi için önemli bir kavrayış oluşturmuştur. Çalışmada farklı tarihsel konjonktürlerde incelenen arabuluculuk politikalarının ağırlıklı olarak dönüşüm halindeki düzenin problemine ilişkin meselelere odaklandığı tespit edilmiştir. Bunlar vaka incelemesi sıralamasına göre, Avrupa Uyumunda Doğu Sorunu; İdealist uluslararası düzende 1. Dünya Savaşı sonrası dönemde sınır belirlemeleri ve meşruiyet sorunu; Hegemonik uluslararası düzende Doğu Bloku'nun dönüşümü ve iç savaşlar; Hegemonya sonrası uluslararası düzende ise Vestfalyen devlet sistemine yönelik meydan okumalar ile devlet-altı savaşların yükselişi şeklinde belirlenmiştir. Ayrıca tez, uluslararası düzenin

problemi olgusunun barış ideolojilerinin dönüşümünü nasıl şekillendirdiğine de ışık tutmuştur. Zira barış ideolojilerinin çatışma çözümü ve barış inşası süreçlerine ilişkin normatif çerçevesi düzenin problemi kapsamındaki çatışma ve ihtilafların yönetilmesi ve çözülmesi motivasyonuna dayanmaktadır. Örneğin Avrupa Uyumunda Avrupa ile sınırlı barışın korunması sorunu Doğu Sorunu kapsamındaki çatışmaların sonlandırılması için girişilen arabuluculuk politikalarının ana hatlarını belirlemiştir. İdealist uluslararası düzen konjonktüründe ise dağılan imparatorluklardan doğan yeni siyasi birimler arasındaki sınırların ve meşru iktidarların belirlenmesi süreci, uluslararası düzenin problemi olarak kodlanmıştır. Bu aynı zamanda sınır anlaşmazlıkları ve meşru siyasi birimlerin ana referansı olarak işlev gören kendi kaderini tayin uygulamalarının yaygınlaşmasını sağlamıştır. Hegemonik uluslararası düzen kapsamında düzenin problemi ise parçalanan Doğu Bloku'nun Batı Dünyası'na entegrasyonu ve iç savaşların bölgesel istikrarsızlık riskinin giderilmesi olarak açıklanmıştır. Bu problemle mücadele ise liberal barış ideolojisinin tüm yönleriyle eğildiği bir amaca dönüşmüştür. Son olarak, hegemonya sonrası uluslararası düzende, düzenin problemi devlet altı savaşların yükselişi ve Vestfalyen devletler sisteminin krizi olarak kendini göstermiştir. Suriye iç savaşı bağlamında analiz edilen bu tehditlerle mücadele ise alternatif ve barış konseptlerinin rekabet alanı olarak ortaya çıkmıştır. Sonuç uluslararası düzenin problemi, barış ideolojilerinin ve arabuluculuk politikalarının farklı tarihsel konjonktürlerdeki formlarının anlaşılmasına ve karşılaştırılabilmesine katkı sağlayan bir değişken olarak öne çıkmaktadır. Bu olguya odaklanan yeni araştırmalarda, düzenin problemi olarak tanımlanan tehditlerin tarihsel sürekliliği ve kırılmalarına yönelik incelemeler, sistemik değişim dönemlerinin barış ideolojileri için ürettiği zorlukların açıklanması için önemli bir referans olabilecektir.

Farklı tarihsel konjonktürlerde gerçekleşen arabuluculuk süreçlerinin analizlerine dayanan bu tarihsel sosyolojik araştırmanın sonucu uluslararası düzenler ile barış içinde yaşamanın ne anlama geldiği arasında dinamik bir ilişki olduğunu göstermektedir. İncelenen uluslararası arabuluculuk vakalarının analizi yoluyla, barışın anlamının sabit olmadığı, farklı uluslararası düzenlerin altında yatan siyasi, kültürel değerler ve stratejik yönelimler tarafından şekillendirildiği vurgulanmaktadır. Böylece barış ideolojilerinin ortaya çıktığı tarihsel sosyolojik bağlam ile ve bunların çatışma çözümü politikalarındaki etkilerini anlamanın önemi

açığa çıkmaktadır. Bunun sonucunda barış ideolojilerinin durağan olmadığı ve uluslararası düzene bağlı olarak şekillendiğini vurgulanmıştır. Barışın farklı uluslararası düzenlerde dayandığı çeşitli anlamlara yönelik inceleme ile evrensel, zamansız bir barış kavramı sorgulanmış, bunun yerine, barış ideolojilerinin karmaşıklığı ve ilgili aktörlerin değerlerini ve çıkarlarını hesaba katan çözüm politikalarının dönüşebildiği gösterilmiştir. Böylece barışın anlamının durağan olmadığı, değişen tarihsel ve sosyolojik bağlamlara uyum sağlayarak gelişme gösterdiği anlaşılmış ve daha etkili bir barış anlayışı ve çatışma çözümü politikalarının keşfi için alternatif bir araştırma alanı ortaya çıkarılmıştır.

Bunlarla birlikte bu çalışmanın kabul edilmesi gereken bazı sınırlamaları olduğunu söylemek gerekmektedir. İlk olarak, farklı tarihsel dönemleri ve uluslararası düzenleri temsil etme nitelikleri dikkate alınarak seçilmiş olsa da her tarihsel dönem için bir vakanın incelenmesi bulguların genellenebilirliğini sınırlandırmaktadır. Ancak bu aynı zamanda sunulan teorik ve açıklayıcı çerçeve kapsamında yeni vakaların analizini iyi bir ileri araştırma seçeneği haline getirmektedir. İkinci olarak, barış ideolojilerinin analizi ilgili dönemdeki hâkim düşünce sistemlerine ve politikalarına dayanmaktadır Dolayısıyla ilgili konjonktürlerde barışa ilişkin tüm fikir ve inançları yansıttığını söylemek mümkün değildir. Bu konuya odaklanan yeni çalışmalarla daha geniş bir barış ideolojileri yelpazesi oluşturmak ve bunların uluslararası düzen ve arabuluculuk süreçleriyle olan ilişkilerini sorgulamak mümkündür. Bu sınırlamalara rağmen ileriye dönük olarak bu araştırma ile üretilen bilgi ve sonuçlar, uluslararası arabuluculuğun etkinliğinde ve uluslararası düzen ve barış ideolojisinin şekillenmesinde kültürel ve tarihsel faktörlerin rolüne odaklanacak araştırmalarla geliştirilebilecektir. Vaka incelemelerinin genişletilmesi, alternatif barış ideolojilerinin araştırılması ve arabuluculuk süreçlerinin zorluklarının ve sınırlamalarının incelenmesi de dâhil olmak üzere, bu çalışmanın bulguları; diplomasi, arabuluculuk, uluslararası düzen ve barış ideolojisi arasındaki karmaşık ilişkiye odaklanan literatür için önemli bir referans teşkil edecektir.

KAYNAKÇA

Abboud, S. (2021). Making peace to sustain war: the Astana process and Syria's illiberal peace. *Peacebuilding, 9*(3), 326-343. doi:10.1080/21647259.2021.1895609

Abdenur, A. E. (2016). Rising powers and international security: the BRICS and the Syrian conflict. *Rising Powers Quarterly, 1*(1), 109-133.

Abdenur, A. E. (2019). UN peacekeeping in a multipolar world order: Norms, role expectations, and leadership. C. de Coning & M. Peter (Ed.), *United Nations Peace operations in a changing global order* içinde (ss. 45-65). Cham: Palgrave Macmillan.

Abrahamsen, R. (2000). *Disciplining democracy: Development discourse and good governance in Africa*. London: Zed Books.

Abrams, P. (1982). *Historical sociology*. New York: Cornell University Press.

Adanır, F. (2005). Turkey's entry into the Concert of Europe. *European review, 13*(3), 395-417. doi:10.1017/S1062798705000530

Adıyeke, A. N. (2000). *Osmanlı imparatorluğu ve Girit bunalımı (1896-1908)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Adıyeke, A. N. (2017). Osmanlı egemenliğinin kurgulanması açısından Kıbrıs ve Girit'in karşılaştırılması benzerlikler farklılıklar. O. Köse (Ed.), *Tarihte Kıbrıs: (İlkçağlardan 1960'a Kadar)* içinde (ss. 261-269). Lefkoşa: Akdeniz Karpaz Üniversitesi

Adler-Nissen, R., & Zarakol, A. (2021). Struggles for recognition: The liberal international order and the merger of its discontents. *International Organization, 75*(2), 611-634. doi:10.1017/S0020818320000454

Adler, E., Barnett, M., & Smith, S. (2002). *Security communities*. Cambridge: Cambridge University Press.

Ağaoğulları, M. A. (2015). *Sokrates'ten jakobenlere Batı'da siyasal düşünceler*. İstanbul: İletişim.

Ahl, G. (2019). The benefits of minilateral diplomacy. https://www.lighthousejournal.co.uk/post/the-benefits-of-minilateral-diplomacy

Åkermark, S. S. (2009). The Åland Islands Question in the League of Nations: The Ideal Minority Case? *Redescriptions: Political Thought, Conceptual History and Feminist Theory, 13*(1), 195-205.

Akın, P. (2009). *The formation of Iraqi nationalism under British mandate (1920-1932).* (Ma). The graduate school of social sciences of Middle East Technical University, Ankara.

Akinola, A. O., & Uzodike, U. O. (2018). Ubuntu and the quest for conflict resolution in Africa. *Journal of Black Studies, 49*(2), 91-113. doi:10.1177/0021934717736186

Alantar, Ö. Z. (1992). *Turkey on the agenda of the League of Nations.* (PhD). Boğaziçi University, Institute for Atatürk's Principles and the history of Turkish Renovation, İstanbul.

Albrecht-Carrié, R. (1968). *Concert of Europe*. London: Springer.

Albright, M. (1997). Finding the path to lasting peace in Bosnia. *US Department of State Dispatch, 8*(19).

Andersen, M. S. (2016). *A genealogy of the balance of power*. (PhD). The London School of Economics and Political Science (LSE), London.

Anderson, M. S. (2001). *Doğu sorunu, 1774-1923: Uluslararası ilişkiler üzerine bir inceleme* (İ. Eser, Trans.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Anderson, S. (2007). Metternich, Bismarck, and the myth of the "long peace," 1815–1914. *Peace & Change, 32*(3), 301-328. doi:10.1111/j.1468-0130.2007.00443.x

Annan, K. (2012a, 02.09.2012). Kofi Annan on Syria, hard choices of peacekeeping. *NPR Radio, Kofi Annan Foundation*. https://www.kofiannanfoundation.org/in-the-news/kofi-annan-on-syria-hard-choices-of-peacekeeping/

Annan, K. (2012b). My departing advice on how to save Syria. *Financial Times,* (2 Ağustos 2012). https://www.ft.com/content/b00b6ed4-dbc9-11e1-8d78-00144feab49a

Aron, R. (1986). *Sosyolojik düşüncenin evreleri*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Asseburg, M., Lacher, W., & Transfeld, M. (2018). *Mission impossible? UN mediation in Libya, Syria and Yemen* (1863-1053). Berlin:

Asseburg, M., & Wimmen, H. (2013). The civil war in Syria and the impotence of international politics. *Peace Report 2013* 70-83. https://www.swp-berlin.org/publications/products/fachpublikationen/Friedensgutachten_engBeitragAsseburg.pdf

Austermiller, S. (2006). Mediation in Bosnia and Herzegovina: a second application. *Yale Human Rights and Development Law Journal, 9*(1), 132.

Aydın, U. (2021). Emerging middle powers and the liberal international order. *International Affairs, 97*(5), 1377-1394. doi:10.1093/ia/iiab090

Azarkan, E. (2016). Devletlerin tanınmasında dönüm noktaları: Badinter komisyonu ve Kosova'nın tanınması. *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 7*(1), 143-184. doi:10.21492/inuhfd.239940

Bagwell, B. (1991). Yugoslavian constitutional questions: Self-determination and secession of member republics. *Georgia Journal of International and Comparative Law,* 21(3), 489-512.

Baker, J. (1995). *The politics of diplomacy: revolution, War and peace 1989-19*. New York: G. P. Putnam.

Barkawi, T., & Laffey, M. (1999). The imperial peace: Democracy, force and globalization. *European Journal of International Relations, 5*(4), 403-434. doi:10.1177/1354066199005004001

Barkun, M. (1964). Conflict resolution through implicit mediation. *Journal of Conflict resolution, 8*(2), 121-130. doi:10.1177/002200276400800203

Barlas, D. (2017). Milletler cemiyeti'nde Türkiye: İyimserlik ve kuşku arasında. *Uluslararası İlişkiler Dergisi, 14*(55), 93-111. doi:DOI: 10.33458/uidergisi.513523

Baron, J. (2014). *Great power peace and American primacy: the origins and future of a new international order*. New York: Palgrave Macmillan.

Barros, J. (1964). The Greek-Bulgarian Incident of 1925: The League of Nations and the Great Powers. *Proceedings of the American Philosophical Society, 108*(4), 354-385.

Baumgart, W. (1999). *The Crimean war: 1853-1856*. London: Arnold.

Bayar, Y. (2020). The League of Nations, minorities, and post-imperial Turkey. *Journal of Historical Sociology, 33*(2), 172-183. doi:10.1111/johs.12268

Bayat, A. (2017). Revolution without revolutionaries. *Revolution without Revolutionaries*. Stanford: Stanford University Press.

Bayat, A. (2021). The Arab spring and revolutionary theory: An intervention in a debate. *Journal of Historical Sociology, 34*(2), 393-400. doi:10.1002/johs.12334

BBC. (2012, 30 Haziran). UN envoy calls for transitional government in Syria. https://www.bbc.com/news/world-middle-east-18650775

Beales, A. C. F. (1931). *The history of peace: a short account of the organised movements for international peace*. New York: The Dial Press.

Beardsley, K. (2011). *The mediation dilemma*. New York: Cornell University Press.

Beber, B. (2012). International mediation, selection effects, and the question of bias. *Conflict Management and Peace Science, 29*(4), 397-424. doi:10.1177/0738894212449091

Beck, P. J. (1981). 'A tedious and perilous controversy': Britain and the settlement of the Mosul dispute, 1918–1926. *Middle Eastern Studies, 17*(2), 256-276. doi:10.1080/00263208108700471

Bellamy, A. (2004). The 'next stage'in peace operations theory? *International Peacekeeping 11*(1), 17-38. doi:10.1080/1353331042000228436

Belloni, R., & Deane, S. (2005). From Belfast to Bosnia: Piecemeal peacemaking and the role of institutional learning. *Civil Wars, 7*(3), 219-243. doi:10.1080/13698280500423874

Benvenisti, E., & Downs, G. W. (2007). The empire's new clothes: political economy and the fragmentation of international law. *Stanford Law Review, 60*, 595.

Bercovitch, J. (1986a). A case study of mediation as a method of international conflict resolution: The Camp David experience. *Review of International Studies, 12*(1), 43-65. doi:10.1017/S0260210500114123

Bercovitch, J. (1986b). International mediation: A study of the incidence, strategies and conditions of successful outcomes. *Cooperation and Conflict, 21*(3), 155-168. doi:10.1177/001083678602100302

Bercovitch, J. (1991). International mediation. *Journal of Peace Research, 28*(1), 3-6. doi:10.1177/0022343391028001002

Bercovitch, J. (1992). The structure and diversity of mediation in international relations. J. Bercovitch & J. Z. Rubin (Ed.), *Mediation in international relations* içinde (ss. 1-29). New York: Springer.

Bercovitch, J. (2004). International mediation and intractable conflict. *Beyond Intractability*. https://www.beyondintractability.org/essay/med-intractable-conflict

Bercovitch, J. (2005). Mediation in the most resistant cases. C. A. Crocker, F. O. Hampson, & P. R. Aall (Ed.), *Grasping the nettle: Analyzing cases of intractable conflict* içinde (ss. 99-122). Washington DC: US Institute of Peace Press.

Bercovitch, J., Anagnoson, J. T., & Wille, D. L. (1991). Some conceptual issues and empirical trends in the study of successful mediation in international relations. *Journal of Peace Research, 28*(1), 7-17. doi:10.1177/0022343391028001003

Bercovitch, J., & Fretter, J. (2007). Studying international mediation: Developing data sets on mediation, looking for patterns, and searching for answers. *International negotiation, 12*(2), 145-173. doi:10.1163/138234007X223267

Bercovitch, J., & Lamare, J. W. (1993). The process of international mediation: An analysis of the determinants of successful and unsuccessful outcomes. *Australian Journal of Political Science, 28*(2), 290-305. doi:10.1080/00323269308402242

Bercovitch, J., & Wells, R. (1993). Evaluating mediation strategies: A theoretical and empirical analysis. *Peace & Change, 18*(1), 3-25. doi:10.1111/j.1468-0130.1993.tb00591.x

Beriker-Atiyas, N. (1995). Mediating regional conflicts and negotiating flexibility: Peace efforts in Bosnia-Herzegovina. *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science, 542*(1), 185-201. doi:10.1177/0002716295542001012

Berti, B., & Paris, J. (2014). Beyond sectarianism: Geopolitics. *Strategic Assessment, 16*(4), 21-34.

Betancourt, P. P. (2003). *The history of Greece and her neighbors in historic postcards: 1895-1920*. Atina: Potamos.

Betts, R. K. (1992). Systems for peace or causes of war? Collective security, arms control, and the new Europe. *International security, 17*(1), 5-43. doi:10.2307/2539157

Bhambra, G. K. (2010). Historical sociology, international relations and connected histories. *Cambridge review of international affairs, 23*(1), 127-143. doi:10.1080/09557570903433639

Bhambra, G. K. (2016). Comparative historical sociology and the state: Problems of method. *Cultural Sociology, 10*(3), 335-351. doi:10.1177/1749975516639085

Bialasiewicz, L. (2002). Upper Silesia: Rebirth of a regional identity in Poland. *Regional & Federal Studies, 12*(2), 111-132.

Bieber, F. (2006). *Post-war Bosnia: Ethnicity, inequality and public sector governance*. New York: Palgrave Macmillan.

Bilgenoğlu, A., & Mengüaslan, H. (2020). A historical sociology perspective on the legacy of state formation and dynamics of the Arab spring in Libya: From elusive authority of Qadhafi to masses craving for democracy. *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi, 7*(1), 203-234. doi:10.26513/tocd.654039

Bingham, G. (1986). *Resolving environmental disputes: A decade of experience*. Washington, DC: Conservation Foundation.

Bisley, N. (2012). *Great powers in the changing international order*. Boulder: Lynne Rienner.

Blainey, G. (1973). *The causes of war*. New York: The Free Press.

Bonnell, V. E. (1980). The uses of theory, concepts and comparison in historical sociology. *Comparative Studies in Society and History, 22*(2), 156-173. doi:10.1017/S0010417500009270

Bose, S. (2002). *Bosnia after Dayton: Nationalist partition and international intervention*. Oxford Oxford University Press.

Boutros-Ghali, B. (1992). *An agenda for peace*. New York: United Nations.

Böhmelt, T. (2015). The spatial contagion of international mediation. *Conflict Management and Peace Science, 32*(1), 108-127. doi:10.1177/0738894214544615

Börzel, T. A., & Zürn, M. (2021). Contestations of the liberal international order: From liberal multilateralism to postnational liberalism. *International Organization, 75*(2), 282-305. doi:10.1017/S0020818320000570

Bräuchler, B. (2018). The cultural turn in peace research: prospects and challenges. *Peacebuilding, 6*(1), 17-33. doi:10.1080/21647259.2017.1368158

Bremmer, I. (2012). *Every nation for itself: Winners and losers in a G-zero World*. New York: Penguin.

Brewer, D. (2011). *The Greek war of independence: The struggle for freedom and the birth of modern Greece*. London: Overlook Duckworth.

Bridge, R., & Bullen, R. (2014). *The great powers and the European states system 1814-1914*. London: Routledge.

Brockner, J., Rubin, J. Z., Fine, J., Hamilton, T. P., Thomas, B., & Turetsky, B. (1982). Factors affecting entrapment in escalating conflicts: The importance of timing. *Journal of Research in Personality, 16*(2), 247-266. doi:10.1016/0092-6566(82)90080-0

Brooks, S. G., & Wohlforth, W. C. (2008). *World out of balance*. Princeton: Princeton University Press.

Brown, R. (2020). A historical sociology of the new cultural diplomacy. *International Journal of Politics, Culture, and Society, 34*(4), 1-16. doi:10.1007/s10767-020-09386-0

Broz, J. L., Frieden, J., & Weymouth, S. (2021). Populism in place: the economic geography of the globalization backlash. *International Organization, 75*(2), 464-494. doi:10.1017/S0020818320000314

Bruley, Y. (1997). Le Concert européen à l'époque du Second Empire. *Relations internationales*(90), 145-163.

Bryant, J. M. (2000). On sources and narratives in historical social science: A realist critique of positivist and postmodernist epistemologies. *The British journal of sociology, 51*(3), 489-523. doi:10.1111/j.1468-4446.2000.00489.x

Brzezinski, Z. (1997). *The grand chessboard*. New York: Basic Books.

Bull, H. (2012). *The anarchical society: A study of order in world politics*. London: Palgrave Macmillan.

Bures, O. (2007). Wanted: a mid-range theory of international peacekeeping. *International Studies Review, 9*(3), 407-436. doi:10.1111/j.1468-2486.2007.00697.x

Burg, S. L., & Shoup, P. S. (1999). *The war in Bosnia-Herzegovina: Ethnic conflict and international intervention*. New York: ME Sharpe.

Butterworth, R. L., & Scranton, M. E. (1976). *Managing interstate conflict, 1945-74: Data with synopses*. Pittsburgh: University Center for International Studies.

Campbell, D. (1998). MetaBosnia: Narratives of the Bosnian war. *Review of International Studies, 24*(2), 261-281. doi:10.1017/S0260210598002617

Carment, D. (2009). Protracted conflict and crisis mediation: A contingency approach. J. G. Bercovitch, S. (Ed.), *International conflict mediation: New approaches and findings* içinde (ss. 216-239). New York: Routledge.

Carr, E. H. (1939). *The Twenty years' crisis 1919-1939: An introduction to the study of international relations*. London: Macmillian.

CBC News. (2011, 18 Nisan). U.S. admits funding Syrian opposition. *CBC News*. https://www.cbc.ca/news/world/u-s-admits-funding-syrian-opposition-1.987112

Ceadel, M. (1996). *The origins of war prevention the British peace movement and international relations, 1730-1854*. Oxford: Clarendon Press.

Chandam, J. S. (2020). The crisis and durability of the liberal international order: A theoretical account. *IUP Journal of International Relations, 14*(4), 37-54.

Chandler, D. (2000). *Bosnia: Faking democracy after Dayton*. London: Pluto Press.

Chandler, D. (2005). From Dayton to Europe. *International Peacekeeping, 12*(3), 336-349. doi:10.1080/13533310500074077

Chandler, D. C. (2006). *Empire in denial: The politics of state-building*. London: Pluto.

Chapman, T. (1998). *The congress of Vienna 1814-1815: Origins, processes and results*. London: Routledge.

Charter of the United Nations. (24 October 1945).

Chatterjee, P. (1972). The classical balance of power theory. *Journal of Peace Research, 9*(1), 51-61. doi:10.1177/002234337200900104

Clark, I. (1989). *The hierarchy of states: Reform and resistance in the international order*. Cambridge: Cambridge University Press.

Clark, I. (2011). *Hegemony in international society*. Oxford: Oxford University Press.

Clark, W. K. (2001). *Waging modern war: Bosnia, Kosovo, and the future of combat*. New York: Public Affairs.

Clinton, H. R. (2014). *Hard choices*. New York: Simon and Schuster.

Cohen, J. (1986). Structure, choice, and legitimacy: Locke's theory of the state. *Philosophy & public affairs, 15*(4), 301-324. doi:10.2307/2265251

Cohen, J. P. (2012). Between civic and Islamic Ottomanism: Jewish imperial citizenship in the Hamidian era. *International Journal of Middle East Studies, 44*(2), 237-255. doi:10.1017/S0020743812000037

Coleman, K. P., & Job, B. L. (2021). How Africa and China may shape UN peacekeeping beyond the liberal international order. *International Affairs, 97*(5), 1451-1468. doi:10.1093/ia/iiab113

Collins, C., & Packer, J. (2006). *Options and techniques for quiet diplomacy*. Stockholm: Folke Bernadotte Academy.

Question of the Frontier Between Turkey and Iraq: Report Submitted to the Council by the Commission Instituted by the Council Resolution of September 30th, 1924, League of Nations (1925).

Cooley, A. (2019). Ordering Eurasia: The rise and decline of liberal internationalism in the post-communist space. *Security Studies, 28*(3), 588-613. doi:10.1080/09636412.2019.1604988

Costantini, I., & Hanau Santini, R. (2022). Power mediators and the 'illiberal peace'momentum: ending wars in Libya and Syria. *Third World Quarterly, 43*(1), 131-147. doi:10.1080/01436597.2021.1995711

Cox, R. W. (1982). *Production, power, and world order*. New York: Columbia University Press.

Cox, R. W. (1986). Social forces, states and world orders: Beyond international relations theory. *Millennium: Journal of International Studies, 10*(2), 126–155. doi:10.1177/03058298810100020501

Crocker, C. A., Hampson, F. O., & Aall, P. (2015). The shifting sands of peacemaking: Challenges of multiparty mediation. *International negotiation, 20*(3), 363-388. doi:10.1163/15718069-12341313

Crocker, C. A., Hampson, F. O., Aall, P., & Palamar, S. (2015). Why is mediation so hard? The case of Syria. M. Galluccio (Ed.), *Handbook of International Negotiation* içinde (ss. 139-155). London: Springer.

Crocker, C. A., Hampson, F. O., & Aall, P. R. (2003). Ready for prime time: the when, who, and why of international mediation. *Negotiation Journal, 19*(2), 151-167. doi:10.1023/A:1023697801393

Cunliffe, P. (2019). Framing intervention in a multipolar world. *Conflict, Security & Development, 19*(3), 245-250. doi:10.1080/14678802.2019.1608015

Cunliffe, P. (2020). Cosmopolitan dystopia: International intervention and the failure of the West. *Cosmopolitan Dystopia*. Manchester: Manchester University Press.

Cunningham, K. G. (2016). *Understanding fragmentation in conflict and its impact on prospects for peace.* Paper presented at the Oslo Forum Papers.

da Rocha, J. P. (2019). The changing nature of international mediation. *Global Policy, 10*(2), 101-107. doi:10.1111/1758-5899.12683

Dakin, D. (1972). *The unification of Greece 1770-1923*. New York: St. Martin's Press.

Danilovic, V. (2002). *When the stakes are high: Deterrence and conflict among major powers*. Ann Arbor: University of Michigan Press.

Dannreuther, R., & Kennedy, J. (2007). Historical sociology in sociology: British decline and US hegemony with lessons for international relations. *International Politics, 44*(4), 369-389. doi:10.1057/palgrave.ip.8800196

David Singer, J. (1961). The level-of-analysis problem in international relations. *World Poliitics, 14*(1), 77 - 92. doi:10.2307/2009557

Davison, R. H. (1996). Ottoman diplomacy and its legacy. L. C. Brown (Ed.), *Imperial legacy: The Ottoman imprint on the Balkans and Middle East* içinde. New York: Columbia.

De Coning, C. (2019). UN peace operations and changes in the global order: Evolution, adaptation, and resilience. J. Cohen & M. Peter (Ed.), *Peace Operations in a Changing Global Order* içinde (ss. 297-317). New York: Palgrave Macmillan.

de Graaf, B., de Haan, I., & Vick, B. (2019). *Securing Europe after Napoleon: 1815 and the new European security culture*. Cambridge: Cambridge University Press.

De la Peña, L. (2012). An approach to the "oriental question": The Ottoman Empire and the European powers 1774-1923. *Revista Goliardos, XVI*.

Denk, E. (2019). *Uluslararası örgütler hukuku: Birleşmiş Milletler sistemi*. Ankara: Siyasal Kitabevi.

Dergham, R. (2014, May 16, 2014). The resignation of Lakhdar Brahimi: A chance for a new approach to the Syrian tragedy. *The Huffington Post*. https://www.huffpost.com/entry/the-resignation-of-lakhda_b_5339559

Deutsch, K. W., & Singer, J. D. (1964). Multipolar power systems and international stability. *World Politics, 16*(3), 390-406. doi:10.2307/2009578

Deutsch, M. (1973). *The resolution of conflict: Constructive and destructive processes*. New Haven: Yale University Press.

Dokić, N. Š. (1992). The international community and the case of Croatia and Slovenia. *The International Spectator, 27*(4), 81-94. doi:10.1080/03932729208457990

Doyle, M. W. (1983). Kant, liberal legacies, and foreign affairs. *Philosophy & public affairs, 12*(3), 205-235.

Doyle, M. W. (2005). Three pillars of the liberal peace. *American Political Science Review, 99*(3), 463-466. doi:10.1017/S0003055405051798

Doyle, M. W. (2006). War making, peace making, and the United Nations. C. A. Crocker, F. O. Hampson, & P. Aall (Ed.), *Turbulent Peace: The Challenges of Managing International Conflict* içinde (ss. 529-560). Washington DC: United States Institute of Peace.

Druckman, D., Broome, B. J., & Korper, S. H. (1988). Value differences and conflict resolution: Facilitation or delinking? *Journal of Conflict resolution, 32*(3), 489-510. doi:10.1177/0022002788032003005

Dundar, F. (2012). Statisquo: British use of statistics in the Iraqi Kurdish question (1919-1932). *Crown Paper 7*. https://www.brandeis.edu/crown/publications/papers/pdfs/cp7.pdf

Duursma, A. (2014). A current literature review of international mediation. *International Journal of Conflict Management, 25*(1), 81-98. doi:10.1108/IJCMA-02-2012-0020

Economides, S., & Taylor, P. (2007). Former Yugoslavia. J. Mayall (Ed.), *The New Interventionism, 1991-1994: United Nations Experience in Cambodia* içinde (ss. 59-93). Cambridge: Cambridge University Press.

Edmonds, C. J. (1957). *Kurds, Turks, and Arabs*. London: Oxford University Press.

Eilstrup-Sangiovanni, M., & Hofmann, S. C. (2020). Of the contemporary global order, crisis, and change. *Journal of European Public Policy, 27*(7), 1077-1089. doi:10.1080/13501763.2019.1678665

Elgström, O., Bercovitch, J., & Skau, C. (2003). Regional organisations and international mediation: The effectiveness of insider mediators. *African Journal on Conflict Resolution, 3*(1), 11-27.

Elman, C. (2001). Introduction: History, theory, and the democratic peace. *The International History Review, 23*(4), 757-766. doi:10.1080/07075332.2001.9640946

Elrod, R. B. (1976). The concert of Europe: A fresh look at an international system. *World Politics, 28*(2), 159-174. doi:10.2307/2009888

Evangelista, M. (2005). *Peace studies: Critical concepts in political science*. Oxon: Taylor & Francis.

Farrell, H., & Newman, A. L. (2021). The janus face of the liberal international information order: When global institutions are self-undermining. *International Organization, 75*(2), 333-358. doi:10.1017/S0020818320000302

Feinberg, K. R. (1989). Mediation-a preferred method of dispute resolution. *Pepperdine law review, 16*(5), 5-42.

Fettweis, C. J. (2017). Unipolarity, hegemony, and the new peace. *Security Studies, 26*(3), 423-451. doi:10.1080/09636412.2017.1306394

Findlay, T. (2002). *The use of force in UN peace operations*. Stockholm: International Peace Research Institute.

Finkenbusch, P. (2021). Liberal peace: from civilising mission to self-doubt. *Global Change, Peace & Security, 33*(2), 163-176. doi:10.1080/14781158.2021.1932783

Fisher, J. (2018). Mosul dispute. G. Martel (Ed.), *The Encyclopedia of Diplomacy* içinde (ss. 1-4). Chichester: Wiley Blackwell.

Flank, S. (1993). Exploding the black box: The historical sociology of nuclear proliferation. *Security Studies, 3*(2), 259-294. doi:10.1080/09636419309347549

Flockhart, T. (2016). The coming multi-order world. *Contemporary Security Policy, 37*(1), 3-30. doi:10.1080/13523260.2016.1150053

Flockhart, T. (2020). The Liberal international order and peaceful change: Spillover and the importance of values, visions, and passions. *Ethics & International Affairs, 34*(4), 521-533. doi:10.1017/S0892679420000593

Folberg, J., & Taylor, A. (1984). *Mediation: A comprehensive guide to resolving conflicts without litigation*. San Francisco: Jossey-Bass Publishers.

Foot, R. (2020). *China, the UN, and human protection: Beliefs, power, image*. Oxford: Oxford University Press.

Fowsar, M. (2020). Third-party mediation in Sri Lanka's peace attempts: A study on the role of Norwegian mediation. *Journal of Politics and Law, 13*(3), 30-37. doi:10.5539/jpl.v13n3p30

Frary, L. J., & Kozelsksky, M. (2014). Introduction: The Eastern Question Reconsidered. L. J. Frary & M. Kozelsksky (Ed.), *Russian-Ottoman Borderlands: The Eastern Question Reconsidered* içinde (ss. 3-34). Madison: The University of Wisconsin Press.

Frazier, D. V., & Dixon, W. J. (2006). Third-party intermediaries and negotiated settlements, 1946–2000. *International Interactions, 32*(4), 385-408. doi:10.1080/03050620601011057

Frei, D. (1976). Conditions affecting the effectiveness of international mediation. *Peace Science Society (International) Papers, 26*(1), 67-84.

Fromkin, D. (2001). *A peace to end all peace: The fall of the Ottoman Empire and the creation of the modern Middle East*. New York: Macmillan.

Gaddis, J. L. (1986). The long peace: Elements of stability in the postwar international system. *International security, 10*(4), 99-142. doi:10.2307/2538951

Gaddis, J. L. (1992). International relations theory and the end of the Cold War. *International security, 17*(3), 5-58. doi:10.2307/2539129

Gade, J. A. (1924). The Memel Controversy. *Foreign Aff., 2*(3), 410-420.

Galtung, J. (1969). Violence, peace, and peace research. *Journal of Peace Research, 6*(3), 167-191. doi:10.1177/002234336900600301

Gani, J. (2019). US policy towards the Syrian conflict under Obama: Strategic patience and miscalculation. R. Hinnebusch & A. Saouli (Ed.), *The War for Syria* içinde (ss. 209-227). New York: Routledge.

Gat, A. (2005). The democratic peace theory reframed: The impact of modernity. *World Politics, 58*(1), 73-100. doi:10.1353/wp.2006.0017

Gellman, P. (1989). The elusive explanation: balance of power 'theory'and the origins of World War I. *Review of International Studies, 15*(2), 155-182. doi:10.1017/S0260210500112987

Gilpin, R. (1981). *War and change in world politics*. Cambridge: Cambridge University Press.

Gleditsch, N. P., Nordkvelle, J., & Strand, H. (2014). Peace research–Just the study of war? *Journal of Peace Research, 51*(2), 145-158. doi:10.1177/0022343313514074

Goldstein, J. S. (1988). *Long cycles: Prosperity and war in the modern age.* New Haven: Yale University Press.

Goldstein, J. S., & Pevehouse, J. C. (2014). *International Relations*. New Jersey: Pearson.

Gompert, D. (1996). The United States and Yugoslavia's wars. R. H. Ullman (Ed.), *The World and Yugoslavia's Wars* içinde (ss. 122-144). New York: Council of Foreign Relations.

Gorski, P. S. (2018). After positivism: Critical realism and historical sociology. T. Rutzou & G. Steinmetz (Ed.), *Critical Realism, History, and Philosophy in the Social Sciences* içinde (ss. 23-45). Bingely: Emerald Publishing Limited.

Gowan, R. (2012). Is it time for Kofi Annan to give up in Syria? *Foreign policy, 18 Mayıs 2012*. https://foreignpolicy.com/2012/05/18/is-it-time-for-kofi-annan-to-give-up-in-syria/

Gowan, R. (2018). *Minimum order: The role of the security council in an era of major power competition*, New York: United Nations University Press.

Gowan, R., & Stedman, S. J. (2018). The international regime for treating civil war, 1988–2017. *Dædalus, 147*(1), 171-184. doi:10.1162/DAED_a_00482

Graham, K. (1992). Post cold war problems and prospects. *Global Change, Peace & Security, 4*(1), 89-107. doi:10.1080/14781159208412748

Gray, C., & Kingsbury, B. (1992). Developments in dispute settlement: Inter-state arbitration since 1945. *British Yearbook of International Law, 63*(1), 97-134. doi:10.1093/bybil/63.1.97

Great Britain House of Commons. (1897a). *Crete*. (cc299-302). 02 March 1897 https://api.parliament.uk/historic-hansard/commons/1897/mar/02/crete

Great Britain House of Commons. (1897b). *Crete*. (cc299-302). 09 March 1897 https://api.parliament.uk/historic-hansard/commons/1897/mar/09/crete

Great Britain House of Commons. (1897c). *Crete*. (cc1118-21). 22 March 1897 https://api.parliament.uk/historic-hansard/commons/1897/mar/22/crete

Great Britain House of Commons. (1897d). *Crete*. (cc1118-21). 05 March 1897 https://api.parliament.uk/historic-hansard/commons/1897/mar/05/crete

Greig, J. M. (2005). Stepping into the fray: when do mediators mediate? *American Journal of Political Science, 49*(2), 249-266. doi:10.1111/j.0092-5853.2005.00121.x

Greig, J. M. (2013). Intractable Syria-insights from the scholarly literature on the failure of mediation. *Penn State Journal of Law & International Affairs, 2*(1), 48-56.

Greig, J. M., & Diehl, P. F. (2005). The peacekeeping–peacemaking dilemma. *International Studies Quarterly, 49*(4), 621-645. doi:10.1111/j.1468-2478.2005.00381.x

Greig, J. M., & Regan, P. M. (2008). When do they say yes? An analysis of the willingness to offer and accept mediation in civil wars. *International Studies Quarterly, 52*(4), 759-781. doi:10.1111/j.1468-2478.2008.00525.x

Grgić, G. (2020). The essence of analogy: Conflict termination and state-building lessons from Bosnia-Herzegovina to Syria. *International negotiation, 25*(2), 252-278. doi:10.1163/15718069-25131240

Griffiths, M. (2004). Beyond the Bush doctrine: American hegemony and world order. *Australasian Journal of American Studies, 23*(1), 63-75.

Groff, L. (2018). What is peace, how have our concepts of peace evolved, and what is a holistic vision of peace for the twenty-first century? C. P. Peterson, W. M. Knoblauch, & M. Loadenthal (Ed.), *The Routledge History of World Peace Since 1750* içinde (ss. 429-447). New York: Routledge.

Grose, P. (1996). *Continuing the inquiry: The council on foreign relations from 1921 to 1996*. New York: Council on Foreign Relations.

Grunberg, I. (1990). Exploring the" myth" of hegemonic stability. *International Organization, 44*(4), 431-477. doi:10.1017/S0020818300035372

Haas, M. L. (2018). *The ideological origins of great power politics, 1789–1989*. Ithaca: Cornell University Press.

Haas, R. N., & Kupchan, C. A. (2021). The new concert of powers: How to prevent catastrophe and promote stability in a multipolar world. *Foreign Affairs, 23 Mart 2021*.

Haass, R. N. (2008). The age of nonpolarity: What will follow us dominance. *Foreign Affairs, 87*(3), 44-56.

Hacısalihoğlu, M. (2008). *Jön Türkler ve Makedonya sorunu (1890-1918)* (İ. Çatay, Trans.). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Halliday, F. (1990). 'The sixth great power': On the study of revolution and international relations. *Review of International Studies, 16*(3), 207-221. doi:10.1017/S0260210500112471

Halper, S., & Clarke, J. (2004). *America alone: The neo-conservatives and the global order*. Cambridge: Cambridge University Press.

Halperin, S. (1998). Shadowboxing: Weberian historical sociology vs state-centric international relations theory. *Review of International Political Economy, 5*(2), 327-339. doi:10.1080/096922998347598

Hammond, P. (2018). *Framing post-cold war conflicts: The media and international intervention*. New York: Manchester University Press.

Hampson, F. O., & Zartman, I. W. (2012). *Global power of talk: Negotiating America's interests*. Boulder: Paradigm.

Hansen, B. (2010). *Unipolarity and world politics: A theory and its implications*. New York: Routledge.

Harris, D. J. (1991). *Cases and materials on international law*. London: Sweet and Maxwell.

Hartzell, C. A., & Hoddie, M. (2007). *Crafting peace: Power-sharing institutions and the negotiated settlement of civil wars*. University Park, PA: The Pennsylvania State University Press.

Hayns, J., & Daher, J. (2019, 5 Ağustos). More tribal, more sectarian, more crony capitalist than ever. *International Viewpoint,* https://internationalviewpoint.org/spip.php?article6169

Heathershaw, J. (2008). Unpacking the liberal peace: The dividing and merging of peacebuilding discourses. *Millennium, 36*(3), 597-621. doi:10.1177/03058298080360031101

Hellmüller, S. (2022). Peacemaking in a shifting world order: A macro-level analysis of UN mediation in Syria. *Review of International Studies, 48*(3), 543 - 559. doi:10.1017/S026021052200016X

Hellmüller, S., Pring, J., & P Richmond, O. (2020). How norms matter in mediation: An introduction. *Swiss Political Science Review, 26*(4), 345-363. doi:10.1111/spsr.12425

Hertslet, E. (1875). *The map of Europe by treaty: Showing the various political and territorial changes which have taken place since the general peace of 1814*. London: Harrison.

Heywood, A. (2019). *Politics* (5 ed.). New York: Palgrave Macmillan.

Hill, T. H. (2015). Kofi Annan's multilateral strategy of mediation and the Syrian crisis: The future of peacemaking in a multipolar world? *International negotiation, 20*(3), 444-478. doi:10.1163/15718069-12341322

Hinnebusch, R. (2019). Thinking about the international factor in the Syrian crisis. R. Hinnebusch & A. Saouli (Ed.), *The War for Syria: Regional and International Dimensions of the Syrian Crisis* içinde (ss. 1-16). New York: Routledge.

Hinnebusch, R., & Imady, O. (2017). Syria's reconciliation agreements. *Syria Studies, 9*(2), 1-14.

Hinnebusch, R., & Zartman, I. W. (2016). *UN mediation in the Syrian crisis: from Kofi Annan to Lakhdar Brahimi*. New York: International Peace Institute.

Hinsley, F. H. (1967). *Power and the pursuit of peace: Theory and practice in the history of relations between states*. Cambridge: Cambridge University Press.

Hippler, T. (2015). From nationalist peace to democratic war: The peace congresses in Paris (1849) and Geneva (1867). T. Hippler & M. Vec (Ed.), *Paradoxes of Peace in Nineteenth Century Europe* içinde (ss. 170-188). Oxford: Oxford university press.

Hjelholt, H. (1965). *British mediation in the Danish- German conflict, 1848-1850* (Vol. 4). Copenhagen: Kommissionær: Munksgaard.

Hobbes, T. (2018). *Leviathan* (S. Lim, Trans.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Hobden, S. (1999a). Can historical sociology be critical? *Alternatives: Global, Local, Political, 24*(3), 391-413. doi:10.1177/030437549902400305

Hobden, S. (1999b). Theorising the international system: perspectives from Historical Sociology. *Review of International Studies, 25*(2), 257-271. doi:10.1017/S0260210599002570

Hobden, S. (2006). *International relations and historical sociology: Breaking down boundaries*. London: Routledge.

Hobsbawm, E. (2010). *Age of revolution: 1789-1848*. New York: New American Library.

Hobson, J. M. (1998). For a 'second-wave' Weberian historical sociology in international relations: a reply to Halperin and Shaw. *Review of International Political Economy, 5*(2), 354-361. doi:10.1080/096922998347615

Hobson, J. M. (2000). *The state and international relations*. Cambridge: Cambridge University Press.

Hobson, J. M. (2002). What's at stake in 'bringing historical sociology back into international relations'? Transcending 'chronofetishism' and 'tempocentrism' in international relations. S. Hobden & J. M. Hobson (Ed.), *Historical sociology of international relations* içinde (ss. 3-41). Cambridge: Cambridge University Press.

Hobson, J. M. (2007). Reconstructing international relations through world history: Oriental globalization and the global–dialogic conception of inter-civilizational relations. *International Politics, 44*(4), 414-430. doi:10.1057/palgrave.ip.8800198

Hoffman, S. (1954). *Organisations internationales et pouvoirs politiques de l'Etat*. Paris: A. Colin.

Hoffmann, S. (1959). International relations: The long road to theory. *World Politics, 11*(3), 346-377. doi:10.2307/2009198

Hoffmann, S. (1995). The crisis of liberal internationalism. *Foreign policy*(98), 159-177. doi:10.2307/1148964

Holbraad, C. (1971). The concert of Europe. *Australian Outlook, 25*(1), 29-44.

Holbrooke, R. (1995). America, a European power. *Foreign Affairs, 74*(1), 38.

Holbrooke, R. (1996). The Road to Sarajevo: The author remembers the three men who died en route to the peace negotiations. *The New Yorker, 21-28 October*, 88-106.

Holbrooke, R. (1998). *To end a war*. New York: Random House.

Holsti, K. (1983). *International politics: A framework for analysis*. New Jersey: Prentice-Hall Englewood Cliffs.

Holsti, K. (1991). *Peace and war: Armed conflicts and international order, 1648-1989*. Cambridge: Cambridge University Press.

Holsti, K. (2016). Governance without government: polyarchy in nineteenth-century European international politics. *Major Texts on War, the State, Peace, and International Order* içinde (ss. 149-171). New York: Springer.

Howard, L. M., & Stark, A. (2017). How civil wars end: The international system, norms, and the role of external actors. *International security, 42*(3), 127-171. doi:10.1162/ISEC_a_00305

Howard, M. (2002). *The invention of peace and the reinvention of war*. London: Profile Books.

Hudson, K. (2003). *Breaking the South Slav dream: The rise and fall of Yugoslavia*. London: Pluto Press.

Hunt, M. H. (2009). Ideology and US foreign policy. *Ideology and US Foreign Policy*. New Haven: Yale University Press.

Huntington, S. P. (1993). Why international primacy matters. *International security, 17*(4), 68-83. doi:10.2307/2539022

Huntington, S. P. (1996). *The clash of civilizations and the remaking of world order*. New York: Simon and Schuster.

Ibrahimi, S. Y. (2018). Unipolar politics and global peace: A structural explanation of the globalizing jihad. *Dynamics of Asymmetric Conflict, 11*(1), 50-60. doi:10.1080/17467586.2018.1428763

Iji, T. (2017). The UN as an international mediator: From the post–cold war era to the twenty-first century. *Global Governance, 23*(1), 83-100. doi:10.1163/19426720-02301008

Ikenberry, G. J. (1996). The myth of post-cold war chaos. *Foreign Affairs, 75*(3), 79-91. doi:10.2307/20047582

Ikenberry, G. J. (2001). *After victory: Institutions, strategic restraint and the rebuilding of order after major wars*. Princeton: Princeton University Press.

Ikenberry, G. J. (2002). *America unrivaled: The future of the balance of power*. New York: Cornell University Press.

Ikenberry, G. J. (2009). Liberal internationalism 3.0: America and the dilemmas of liberal world order. *Perspectives on politics, 7*(1), 71-87. doi:10.1017/s1537592709090112

Ikenberry, G. J. (2011). *liberal leviathan: The origins, crisis, and transformation of the American world order*. Princeton: Princeton University Press.

Ikenberry, G. J. (2018). The end of liberal international order? *International Affairs, 94*(1), 7-23. doi:10.1093/ia/iix241

Ingram, E. (2001). Bellicism as boomerang: the Eastern Question during the Vienna System. P. Krüger & P. Schroeder (Ed.), *The Transformation of European Politics, 1763-1848: Episode or Model in Modern History?* içinde (ss. 205-225). Münster: Clarendon.

Ion, T. P. (1910). The Cretan question. *American Journal of International Law, 4*(2), 276-284. doi:10.2307/2186614

Ish-Shalom, P. (2013). *Democratic peace: A political biography*. Ann Arbor: University of Michigan Press.

Isik, S. (2017). Jj Rousseau ve egemenlik anlayisi uzerine. *Inonu University Law Review, 8*(2), 79-98. doi:10.21492/inuhfd.336067

İşyar, Ö. G. (2020). *Dağlık Karabağ sorunu: Birinci ve İkinci savaşın dinamikleri*. Bursa: Dora Basım Yayın.

İzzetbegoviç, A. (2003). *Tarihe tanıklığım* (A. Erkilet, Trans.). İstanbul: Klasik Yayınları.

Jabri, V. (1995). Agency, structure, and the question of power in conflict resolution. *Global Society: Journal of Interdisciplinary International Relations, 9*(2), 53-70. doi:10.1080/13600829508443086

Jabri, V., & Richmond, O. P. (2021). Critical Theory and the Politics of Peace. O. P. Richmond & G. Visoka (Ed.), *The oxford handbook of peacebuilding, statebuilding, and peace formation* içinde (ss. 91-106). New York: Oxford University Press.

Jackson, E. (1952). *Meeting of minds: A way to peace through mediation*. New York: McGraw-Hill Book Company.

Jackson, P. T., & Nexon, D. H. (2009). Paradigmatic faults in international-relations theory. *International Studies Quarterly, 53*(4), 907-930. doi:j.1468-2478.2009.00562.x

Jaecke, G., & Labude, D. (2020). *De-escalation zones in Syria*. https://www.kas.de/documents/252038/7938566/De-escalation+zones+in+Syria.pdf/4a717753-1fff-352b-b6ff-1abba5f7fdb8?version=1.1&t=1592814733641

Jahn, E. (2020). *War and compromise between nations and states*. London: Springer.

Jarrett, M. (2013). *The Congress of Vienna and its legacy: War and great power diplomacy after Napoleon*. London: I.B. Tauris.

Jazbec, M. (2013). The sociology of Diplomacy: A general outline with some aspects and dilemmas. *Perspectives: review of Central European affairs, 21*(1), 87-108.

Jefferson, M. M. (1960). Lord Salisbury and the Eastern question, 1890-1898. *The Slavonic and East European Review, 39*(92), 44-60.

Jennings, L. C. (1971). French diplomacy and the first Schleswig-Holstein crisis. *French Historical Studies, 7*(2), 204-225. doi:10.2307/285983

Jeong, H.-W. (2010). *Conflict management and resolution: An introduction*. New York: Routledge.

Jervis, R. (1985). From balance to concert: A study of international security cooperation. *World Politics, 38*(1), 58-79. doi:10.2307/2010351

Jervis, R. (1988). War and misperception. *The Journal of Interdisciplinary History, 18*(4), 675-700. doi:10.2307/204820

Jervis, R. (2004). The prospects for American hegemony. B. Glad & C. J. Dolan (Ed.), *Striking First The Preventive War Doctrine and the Reshaping of U.S. Foreign Policy* içinde (ss. 193-202). New York: Palgrave Macmillan.

Joas, H., & Knöbl, W. (2012). *War in social thought: Hobbes to the present*. Princeton: Princeton University Press.

Johnstone, D. (2002). *Fools' crusade: Yugoslavia, NATO, and Western delusions*. New York: NYU Press.

Joll, J. (1982). The ideal and the real: Changing concepts of the international system, 1815-1982. *International Affairs, 58*(2), 210-224. doi:10.2307/2617978

Joshi, M., Lee, S. Y., & Mac Ginty, R. (2014). Just how liberal is the liberal peace? *International Peacekeeping, 21*(3), 364-389. doi:10.1080/13533312.2014.932065

Jutila, M., Pehkonen, S., & Väyrynen, T. (2008). Resuscitating a discipline: an agenda for critical peace research. *Millennium, 36*(3), 623-640. doi:10.1177/0305829808036003120

Kagan, K. (1997). The myth of the European concert: The realist-institutionalist debate and great power behavior in the eastern question, 1821–41. *Security Studies, 7*(2), 1-57. doi:10.1080/09636419708429341

Kagan, R. (2005). *Cennet ve güç. Yeni dünya düzeninde Amerika ve Avrupa* (S. Yeniçeri, Trans.). İstanbul: Koridor Yayınları.

Kagan, R. (2013). *The world America made*. New York: Vintage.

Kaldor, M. (2013). *New and old wars: Organised violence in a global era*. Hoboken: John Wiley & Sons.

Kallivretakis, L. (2006). A century of revolutions: The Cretan question between European and near east politics. P. M. Kitromilides (Ed.), *Eleftherios Venizelos: The Trials of Statesmanship* içinde (ss. 11-36). Edinburgh: Edinburgh University Press.

Kant, I. (1915). *Perpetual peace, a philosophical essay*. London: G. Allen & Unwin ltd.

Kaplan, R. D. (2005). *Balkan ghosts: A journey through history*. New York: Macmillan.

Karpat, K. H. (2001). *The politicization of Islam: Reconstructing identity, state, faith, and community in the late Ottoman state*. Oxford: Oxford University Press.

Kastner, P. (2020). Glocal peace mediators as norm translators. *Swiss Political Science Review, 26*(4), 364-383. doi:10.1111/spsr.12423

Kaysen, C. (1990). Is war obsolete?: A review essay. *International security, 14*(4), 42-64. doi:10.2307/2538750

Keen, M. (2021). Assessing authoritarian conflict management in the Middle East and Central Asia. *Conflict, Security & Development, 21*(3), 245-272. doi:10.1080/14678802.2021.1940011

Keene, E. (2002). *Beyond the anarchical society: Grotius, colonialism and order in world politics*. Cambridge: Cambridge University Press.

Keene, E. (2009). International society as an ideal type. C. Navari (Ed.), *Theorising International Society: English School Methods* içinde (ss. 104-124). Basingstoke: Palgrave Macmillan.

Keith, A. B. (1926). The League of Nations and Mosul. *Journal of Comparative Legislation and International Law*(1), 38-49.

Kenner, D. (2018). Even a 'Diplomat's diplomat'can't solve Syria's civil war. *The Atlantic*. https://www.theatlantic.com/international/archive/2018/11/un-syria-envoy-staffan-de-mistura/576550/

Keohane, R. o. (1980). The theory of hegemonic stability and changes in international economic regimes, 1967–1977. O. R. Holsti, R. M. Siverson, & A. L. George

(Ed.), *Change in the International System* içinde (ss. 131-162). New York: Routledge.

Keohane, R. O., & Nye, J. S. (1973). Power and interdependence. *Survival, 15*(4), 158-165. doi:10.1080/00396337308441409

Khan, M. R. (1995). Bosnia-Herzegovina and the crisis of the post-Cold War international system. *East European Politics and Societies, 9*(3), 459-498. doi:10.1177/0888325495009003004

Kindleberger, C. P. (1986). International public goods without international government. *The american economic review, 76*(1), 1-13.

King, D. (2008). *Vienna, 1814: How the conquerors of Napoleon made love, war, and peace at the congress of Vienna*. New York: Three Rivers.

Kinsella, D. (2005). No rest for the democratic peace. *American Political Science Review, 99*(3), 453-457. doi:10.1017/S0003055405051774

Kirchwey, G. W. (1917). Pax Americana. *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science, 72*(1), 40-48. doi:10.1177/000271621707200109

Kissinger, H. (1957). *A world restored: Castlereagh, Metternich, and the restoration of peace, 1812–1822*. Boston: Houghton Mifflin.

Kissinger, H. (1989). War roared into vacuum formed by a sidesteppin g of statesmanship. https://www.latimes.com/archives/la-xpm-1989-08-27-op-1559-story.html

Kissinger, H. (1994). *Diplomacy*. New York: Simon and Schuster.

Kissinger, H. (2016). *Dünya düzeni*. İstanbul: Boyner Yayınları.

Kivimaki, T. (2016). *Paradigms of peace: A pragmatist introduction to the contribution to peace of paradigms of social science*. London: Imperial College Press.

Kızılkaya, Z., & Michiels, M. (2021). *Mediation in syria-a comparative analysis of the astana and Geneva processes.* Paper presented at the 4th International Academic Conference on Research in Social Sciences, Barcelona, Spain.

Kleiboer, M. (1996). Understanding success and failure of international mediation. *Journal of Conflict resolution, 40*(2), 360-389. doi:10.1177/0022002796040002007

Kleiboer, M. (1998). *The multiple realities of international mediation*. Boulder: Lynne Rienner Publishers.

Klein Goldewijk, B. (2017). International mediation in Syria's complex war: Strategic implications. P. A. L. Ducheine & F. P. B. Osinga (Ed.), *Netherlands Annual Review of Military Studies 2017: Winning Without Killing: The Strategic and Operational Utility of Non-Kinetic Capabilities in Crises* içinde (ss.107-123). The Hague: Springer.

Knudsen, T. B. (1996). Humanitarian intervention revisited: Post-cold war responses to classical problems. *International Peacekeeping, 3*(4), 146-165. doi:10.1080/13533319608413644

Knutsen, T. L. (1999). *The rise and fall of world orders*. Manchester: Manchester University Press.

Kostopoulou, E. (2012). The art of being replaced:: The last of the Cretan Muslims between the empire and the nation-state. J. Nielsen (Ed.), *Religion, Ethnicity and Contested Nationhood in the Former Ottoman Space* içinde (ss.129-146). Boston: Brill.

Kostopoulou, E. (2016). The island that wasn't: Autonomous Crete (1898–1912) and experiments of federalization. *Journal of Balkan and Near Eastern Studies, 18*(6), 550-566. doi:10.1080/19448953.2016.1196044

Köse, T. (2014). Türkiye'nin Kuzey Afrika ve Ortadoğu bölgesindeki gücü: Zorlayıcı olmayan gücün imkân ve sınırları. *Uluslararası İlişkiler, 11*(41), 29-61. doi:10.33458/uidergisi.553342

Köse, T. (2016). Uluslararası sistemin Suriye sorunu. H. B. Yalçın & B. Duran (Ed.), *Küresel ve bölgesel aktörlerin Suriye stratejileri* içinde (ss. 175-194). İstanbul: SETA.

Köse, T. (2020). Çatışma çözümleri ve diplomasi. A. R. Usul & İ. Yaylacı (Ed.), *Dönüşen diplomasi ve Türkiye: Aktörler, alanlar, araçlar* içinde (ss. 77-112). İstanbul: Küre Yayınları.

Köse, T., & Beriker, N. (2012). Islamic mediation in Turkey: the role of Ulema. *Negotiation and conflict management research, 5*(2), 136-161. doi:10.1111/j.1750-4716.2012.00094.x

Köse, T., & Tüzgen, A. E. (2021). ABD'nin Arap isyanlarına dair stratejisi: Pragmatizm mi yoksa kafa karışıklığı mı? In R. A. Yıldırım, M. (Ed.), *Arap Devrimleri: Değişim ve Süreklilik* içinde (ss. 131-160). İstanbul: SETA.

Krahmann, E. (2005). American hegemony or global governance? Competing visions of international security. *International Studies Review, 7*(4), 531-545. doi:10.1111/j.1468-2486.2005.00531.x

Krause, K., & Jütersonke, O. (2005). Peace, security and development in post-conflict environments. *Security dialogue, 36*(4), 447-462. doi:10.1177/0967010605060449

Krauthammer, C. (1990). The unipolar moment. *Foreign Affairs, 70*(1), 23-33. doi:10.2307/20044692

Kressel, K., & Pruitt, D. G. (1989). *Mediation research: The process and effectiveness of third-party intervention*. San Francisco: Jossey-Bass Inc Pub.

Kupchan, C. A. (2010). *How enemies become friends*. Princeton: Princeton University Press.

Kupchan, C. A. (2012). *No one's world: The West, the rising rest, and the coming global turn*. Oxford: Oxford University Press.

Kuperman, A. J. (2022). Muscular mediation and ripeness theory. *Ethnopolitics, 21*(2), 1-15. doi:10.1080/17449057.2022.2004777

Kustermans, J. (2018). Democratic peace as a historical phenomenon. *Journal of Historical Sociology, 31*(1), e66-e77. doi:10.1111/johs.12158

Küntay, B. (2014). Peace through institutions: Woodrow Wilson and the Paris Peace conference. *Gazi Akademik Bakış, 8*(15), 73-89. doi:10.19060/gav.85783

Kydd, A. (2003). Which side are you on? Bias, credibility, and mediation. *American Journal of Political Science, 47*(4), 597-611. doi:10.2307/3186121

Kymlicka, W. (1995). *Multicultural citizenship: A liberal theory of minority rights*. Oxford: Oxford University Press.

Lake, D. A., Martin, L. L., & Risse, T. (2021). Challenges to the liberal order: Reflections on international organization. *International Organization, 75*(2), 225-257. doi:10.1017/S0020818320000636

Langer, W. L. (1968). *The diplomacy of imperialism, 1890-1902*. New York: Knopf.

Lantis, J. S. (2021). Advocacy coalitions and foreign policy change: Understanding US responses to the syrian civil war. *Journal of Global Security Studies, 6*(1), 1-20. doi:10.1093/jogss/ogaa016

Lapointe, T., & Dufour, F. G. (2012). Assessing the historical turn in IR: an anatomy of second wave historical sociology. *Cambridge review of international affairs, 25*(1), 97-121. doi:10.1080/09557571.2011.558493

Lascurettes, K. (2017). *The concert of Europe and great power governance today: What can the order of 19th-century Europe teach policymakers about international order in the 21st century*.

Laub, Z. (2021). Syria's civil war: The descent into horror. *17.03.2021*. https://www.cfr.org/article/syrias-civil-war

Lauren, P. G. (2019). Crisis prevention in nineteenth-century diplomacy. *Managing US-Soviet Rivalry: Problems of Crisis Prevention* (ss.31-64). London: Routledge.

Lawson, G. (2006). The promise of historical sociology in international relations. *International Studies Review, 8*(3), 397-423. doi:10.1111/j.1468-2486.2006.00600.x

Lawson, G. (2007). Historical sociology in international relations: Open society, research programme and vocation. *International Politics, 44*(4), 343-368. doi:10.1057/palgrave.ip.8800195

Lawson, G. (2016). Ordering Europe: The legalized hegemony of the concert of Europe. D. M. Green (Ed.), *The Two Worlds of Nineteenth Century International Relations: The Bifurcated Century* içinde (ss. 101-118). London: Routledge.

Layne, C. (1993). The unipolar illusion: Why new great powers will rise. *International security, 17*(4), 5-51. doi:10.2307/2539020

Layne, C. (1994). Kant or cant: The myth of the democratic peace. *International security, 19*(2), 5-49. doi:10.2307/2539195

Layne, C. (1997). From preponderance to offshore balancing: America's future grand strategy. *International security, 22*(1), 86-124. doi:10.2307/2539331

Le Monde. (1991, 13 Eylül 1991). La conférence de presse du président de la République M. Badinter nommé président de la commission d'arbitrage de la CEE sur le conflit yougoslave. *Le Monde*. https://www.lemonde.fr/archives/article/1991/09/13/la-conference-de-presse-du-president-de-la-republique-m-badinter-nomme-president-de-la-commission-d-arbitrage-de-la-cee-sur-le-conflit-yougoslave_4030887_1819218.html

League of Nations. (1919). The Covenant of the League of Nations -Including Amendments adopted to December, 1924. *Geneva*.

League of Nations Political Collection. (1924). *La frontière entre la Turquie et l'Irak - Ismet Pacha, Angora -Transmet, pour communication aux membres du Conseil, vingt exemplaires du mémoire du gouvernement Turc, relatif à la frontière entre la Turquie et l'Irak. C.494.1924.VII. (05.09.1924), 38866, political collection, League of Nations, https://lontad-project.unog.ch/records?navigation=default&perpage=50&page=1&search=38866*.

Lebovic, J. H. (2004). Uniting for peace? Democracies and United Nations peace operations after the cold war. *Journal of Conflict resolution, 48*(6), 910-936. doi:10.1177/0022002704269357

Leigh-Phippard, H. (1998). The Contact Group on (and in) Bosnia: An exercise in conflict mediation? *International Journal, 53*(2), 306-324. doi:10.1177/00207020980530020

Lesch, D. W. (2013). The uprising that wasn't supposed to happen: Syria and the Arab Spring'. M. L. Haas & D. W. Lesch (Ed.), *The Arab Spring: Change and Resistance in the Middle East* içinde (ss. 79-96). Philadelphia: Westview Press.

Levine, E. (1971). Mediation in international politics: A universe and some observations. *Peace Science Society (International) Papers, 18*, 23-43.

Levy, J. S. (1989). Domestic politics and war. R. I. Rotberg & T. K. Rabb (Ed.), *The Origin and Prevention of Major Wars* içinde (ss. 79-100). Cambridge: Cambridge University Press.

Levy, J. S. (2004). What do great powers balance against and when. T. V. Paul, J. J. Wirtz, & M. Fortmann (Ed.), *Balance of Power Theory and Practice in the 21st Century* içinde (ss. 29-51). Stanford, CA: Stanford University Press.

Lewis, D., Heathershaw, J., & Megoran, N. (2018). Illiberal peace? Authoritarian modes of conflict management. *Cooperation and Conflict, 53*(4), 486-506. doi:10.1177/0010836718765902

Lewis, T. T. (1975). Ideal types: Opium of the social scientists. *ETC: A Review of General Semantics, 32*(3), 287-304.

Lieberson, S. (2000). Small n's and big conclusions: An examination of the reasoning in comparative studies based on a small number of cases. R. M. Hammersley & P. Foster (Ed.), *Case Study Method. Key Issues, Key Texts* içinde (ss. 208-222). London: Sage.

Liebmann, M. (2000). Introduction. M. Liebmann (Ed.), *Mediation in Context* içinde (ss. 9-18). London: Jessica Kingsley Publishers.

Lijphart, A. (1977). *Democracy in plural societies: A comparative exploration*. New Haven: Yale University Press.

Lijphart, A. (2008). *Thinking about democracy: Power sharing and majority rule in theory and practice*. London: Routledge.

Lindley, D. (2003). Avoiding tragedy in power politics. *Security Studies, 13*(2), 195-229. doi:10.1080/09636410490523567

Little, R. (1989). *regime change: U.S. strategy through the prism of 9/11*. Baltimore, MD: Johns Hopkins University Press.

Little, R. (2007). The balance of power and great power management. R. Little & J. Williams (Ed.), *The Anarchical Society in A Globalized World* içinde (ss. 97-120). New York: Palgrave Macmillan.

Litwak, R. S. (2007). *Regime Change: U.S. Strategy through the Prism of 9/11*. Washington DC: Woodrow Wilson Center Press.

Locke, J. (1689). *Two Treatises of government*. London: Awnsham Churchill.

Low, S. J. M., & Sanders, L. C. (1969). *The history of England during the reign of Victoria (1837-1901)*. New York: Greenwood Press.

Luard, D. E. T. (1976). *Types of International Society*. New York: Free Press.

Lukic, R., & Lynch, A. (1996). *Europe from the Balkans to the Urals: The disintegration of Yugoslavia and the Soviet Union*. Oxford: Oxford University Press.

Lundgren, M. (2015, 13 Temmuz). *Peacemaking in Syria: Barriers and opportunities*. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2793702

Lundgren, M. (2016). Mediation in Syria: Initiatives, strategies, and obstacles, 2011–2016. *Contemporary Security Policy, 37*(2), 273-288. doi:10.1080/13523260.2016.1192377

Lundgren, M. (2019). Mediation in Syria, 2016–19: A tale of two processes. I. Fraihat & I. Svensson (Ed.), *Mediation in the Middle East* içinde (ss. 1-15).

Lundgren, M. (2020). Causal mechanisms in civil war mediation: Evidence from Syria. *European Journal of International Relations, 26*(1), 209-235. doi:10.1177/1354066119856084

Mac Ginty, R. (2010). No war, no peace: Why so many peace processes fail to deliver peace. *International Politics, 47*(2), 145-162. doi:10.1057/ip.2010.4

Mac Ginty, R. (2014). Everyday peace: Bottom-up and local agency in conflict-affected societies. *Security dialogue, 45*(6), 548-564. doi:10.1177/0967010614550899

Mac Ginty, R., & Richmond, O. P. (2013). The local turn in peace building: A critical agenda for peace. *Third World Quarterly, 34*(5), 763-783. doi:10.1080/01436597.2013.800750

MacMillan, J. (2003). Beyond the separate democratic peace. *Journal of Peace Research, 40*(2), 233-243. doi:10.1177/0022343303040002006

Macmillan, M. O. (2002). *Paris 1919 : Six months that changed the world*. New York: Random House.

Makko, A. (2010). Arbitrator in a world of wars: The League of Nations and the Mosul dispute, 1924–1925. *Diplomacy & Statecraft, 21*(4), 631-649. doi:10.1080/09592296.2010.529344

Mancini, F., & Vericat, J. (2016, 30 Kasım). *Lost in transition: UN mediation in Libya, Syria, and Yemen*. https://www.ipinst.org/2016/11/lost-in-transition-un-mediation-in-libya-syria-and-yemen.

Mandelbaum, M. (1998). Is major war obsolete? *Survival, 40*(4), 20-38. doi:10.1093/survival/40.4.20

Mandelbaum, M. (2005). *The case for Goliath: How America acts as the world's government in the twenty-first century*. New York: Public Affairs.

Mandelbaum, M. (2016). *Mission failure: America and the world in the post-cold war era*. New York: Oxford University Press.

Mani, R., & Ponzio, R. (2018). Peaceful settlement of disputes and conflict prevention. T. G. Weiss & S. Daws (Ed.), *The Oxford Handbook on the United Nations* içinde (ss. 396-419). Oxford: Oxford University Press.

Maoz, Z., & Russett, B. (1993). Normative and structural causes of democratic peace, 1946-1986. *American Political Science Review, 87*(3), 624-638. doi:10.2307/2938740

Maravelakis, I. (2018). British policy in the Cretan Question (1893–1913): Prioritizing between diplomatic and economic affairs. *Mediterranean Historical Review, 33*(1), 45-66. doi:10.1080/09518967.2018.1468680

Marcopoulos, G. J. (1969). The selection of prince George of Greece as high commissioner in Crete. *Balkan Studies, 10*(2), 335-350.

Marriott, J. (1924). Eastern question: An historical study in European diplomacy. (Revised). In. Oxford: Clarendon Press.

Martín, F. E. (2005). Critical analysis of the concept of peace in international relations. *Peace Research, 37*(2), 45-59.

Mastanduno, M. (1997). Preserving the unipolar moment: Realist theories and US grand strategy after the cold war. *International security, 21*(4), 49-88. doi:10.2307/2539283

Mastanduno, M. (1999). A realist view: Three images of the coming international order. T. V. Paul & J. A. Hall (Ed.), *International order and the future of world politics* içinde (ss. 123-145). Cambridge: Cambridge University Press.

Mateos, Ò., & Rodríguez, A. I. (2021). Understanding peace, conflict and security through alternative narratives. *Tripodos*(51), 9-11. doi:10.51698/tripodos.2021.51

Mazarr, M. J., Priebe, M., Radin, A., & Stuth, C. A. (2016). *Understanding the current international order*: Rand Corporation.

McCulloch, A. (2014). Consociational settlements in deeply divided societies: The liberal-corporate distinction. *Democratization, 21*(3), 501-518. doi:10.1080/13510347.2012.748039

McCulloch, A., & McEvoy, J. (2018). The international mediation of power-sharing settlements. *Cooperation and Conflict, 53*(4), 467-485. doi:10.1177/0010836718761760

McEnroe, J. C. (2002). Cretan questions: politics and archaeology 1898–1913. Y. Hamilakis (Ed.), *Labyrinth Revisited: Rethinking 'Minoan'Archaeology* içinde (ss. 59-72). Oxford: Oxbow Books.

McEvoy, J. (2014). *Power-Sharing executives: Governing in Bosnia, Macedonia and Northern Ireland.* Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

McKeil, A. (2021). On the concept of international disorder. *International relations, 35*(2), 197-215. doi:10.1177/0047117820922289

McKeown, T. J. (1983). Hegemonic stability theory and 19th century tariff levels in Europe. *International Organization, 37*(1), 73-91. doi:10.1017/S0020818300004203

McTiernan, M. (2014). *A very bad place indeed for a soldier. The British involvement in the early stages of the European intervention in Crete. 1897 - 1898.* (Yayınlanmamış Yüksek lisans Tezi). King's College London,

Mearsheimer, J. J. (1990). Back to the future: Instability in europe after the cold war. *International security, 15*(1), 5-56. doi:10.2307/2538981

Mearsheimer, J. J. (1993, March 31). Shrink Bosnia to save it. *New York Times,* p. A23.

Mearsheimer, J. J. (2001). *The tragedy of great power politics*. New York: WW Norton & Company.

Mearsheimer, J. J. (2019). Bound to fail: The rise and fall of the liberal international order. *International security, 43*(4), 7-50. doi:10.1162/isec_a_00342

Mearsheimer, J. J., & Van Evera, S. (1995). When peace means war. *New republic, 18,* 16-21.

Melin, M. M., & Svensson, I. (2009). Incentives for talking: Accepting mediation in international and civil wars. *International Interactions, 35*(3), 249-271. doi:10.1080/03050620903084521

Mello, P. A. (2017). Democratic peace theory. J. Paul (Ed.), *The SAGE Encyclopedia of War: Social Science Perspectives* içinde (ss. 472-476). Thousand Oaks: Sage.

Merom, G. (2003). Realist hypotheses on regional peace. *The Journal of Strategic Studies, 26*(1), 109-135. doi:10.1080/01402390308559310

Michalopoulos, D. (2020). Musul sorunu: Anlaşma, sonrası ve bir bakış (A. F. Yıldırım, Trans.). Z. Kurşun & D. Hut (Ed.), *Yüzyıllık sorun: Musul vilayeti (tarih, toplum ve siyaset)* (ss.283-296). İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları.

Miller, B. (1998). The logic of US military interventions in the post-cold war era. *Contemporary Security Policy, 19*(3), 72-109. doi:10.1080/13523269808404202

Miller, B. (2005). When and how regions become peaceful: potential theoretical pathways to peace. *International Studies Review, 7*(2), 229-267. doi:10.1111/j.1468-2486.2005.00482.x

Miller, B. (2010). Is peace possible—and how? The four-fold response of international relations theory. *International Journal, 65*(1), 163-181. doi:10.1177/002070201006500110

Miller, B. (2021). How 'making the world in its own liberal image'made the West less liberal. *International Affairs, 97*(5), 1353-1375. doi:10.1093/ia/iiab114

Miller, B., & Kagan, K. (1997). The Great powers and regional conflicts: Eastern Europe and the Balkans from the post-napoleonic era to the post—cold war

era. *International Studies Quarterly, 41*(1), 51-85. doi:10.1111/0020-8833.00033

Miller, W. (1913). *The Ottoman Empire, 1801-1913*. Cambridge: Cambridge University Press.

Minorsky, V. F. (2015). *Musul sorunu* (2 ed.). İstanbul: Avesta.

Mitchell, C. (1992). *External peace-making initiatives and intra-national conflict: The internationalization of communal strife*, London: Routledge.

Mitchell, C. R. (1981). *Peacemaking and the consultant's role*. New York: Dartmouth.

Mitchell, T. (2011). *Carbon democracy: Political power in the age of oil*. New York: Verso.

Mitzen, J. (2013). *Power in concert: The nineteenth-century origins of global governance*. Chicago: University of Chicago Press.

Modelski, G. (1987). *Long cycles in world politics*. London: Palgrave Macmillan.

Monshipouri, M., & Wieger, E. (2014). Syria: The hope and challenges of mediation. *Insight Turkey*, *16*(2), 149-165.

Monteiro, N. P. (2009). *Three essays on unipolarity.* (PhD). University of Chicago, Chicago.

Moore, C. W. (2014). *The mediation process: Practical strategies for resolving conflict*. San Francisco: Jossey-Bass Publishers.

Morales, W. Q. (1994). Us intervention and the new world order: Lessons from cold war and post-cold war cases. *Third World Quarterly, 15*(1), 77-101. doi:10.1080/01436599408420365

Morgenthau, H. J. (1947). *Scientific man vs. power politics*. Chicago: University of Chicago Press.

Morgenthau, H. J. (1948). *Politics among nations: The struggle for power and peace*. New York: Knopf.

Mostafiz, M. (2013). *Syrian conflict; dilemmas and challenges in peaceful settlement*. Norderstedt: GRIN Verlag.

Moyn, S. (2012). *The last utopia: human rights in history*. Cambridge: Harvard University Press.

Muldoon, J. International order. *New Dictionary of the History of Ideas.* https://www.encyclopedia.com/history/dictionaries-thesauruses-pictures-and-press-releases/international-order

Munich security report 2020: Westlessness. (2020). https://securityconference.org/assets/user_upload/MunichSecurityReport2020.pdf

Murden, S. (2002). *Islam, the Middle East, and the new global hegemony*. London: Lynne Rienner Publishers.

Muto, A. (2022). Exploring mediation efforts amid systemic and domestic constraints: The case of the Syrian conflict. C. d. Coning, A. Muto, & R. Saraiva (Ed.), *Adaptive Mediation and Conflict Resolution* içinde (ss. 137-163). Cham: Palgrave Macmillan.

Müller, T. (2018). Between European Concert and global status: The evolution of the institution of great powers, 1860s to 1910s. D. M. Green (Ed.), *The Two Worlds of Nineteenth Century International Relations: A Bifurcated Centruy* içinde (ss.138-156). London: Routledge.

Naim, M. (2009). Minilateralism. *Foreign policy*(173), 135-136.

Namli, K., & Farasin, F. (2021). ASTANA: The rise of a new alliance and its implications for international relations. K. D. Khatib (Ed.), *The Syrian Crisis* içinde (ss. 123-144). London: Springer.

Nathan, L. (1999). 'When push comes to shove' The failure of international mediation in African civil wars. *Track Two: Constructive Approaches to Community and Political Conflict, 8*(2), 0. doi:10.10520/EJC111765

The covenant of the League of Nations, 3 (World Peace Foundation 1920). https://www.ungeneva.org/en/about/league-of-nations/covenant

Question of the frontier between Turkey and Iraq: Report submitted to the council by the commission instituted by the council resolution of september 30th, 1924, League of Nations (1925).

Nexon, D. H. (2009). The balance of power in the balance. *World Politics, 61*(2), 330-359. doi:10.1017/S0043887109000124

Nichols, I. C. (1971). *From congress system to Concert of Europe.* Paper presented at the The European Pentarchy and the Congress of Verona, 1822, New York.

Nicolson, H. (2000). *The congress of Vienna: A study in allied unity, 1812-1822*. London: Constable.

Northedge, F., & Donelan, M. (1971). *International disputes : the political aspects* London: Europa Publications.

Nuruzzaman, M. (2021). Does realism explain the Arab Spring? Neorealist alliance formation theories and the Syrian civil war. *International Journal, 76*(2), 257-279. doi:10.1177/00207020211021566

Nye, J. S. (1990). Soft power. *Foreign policy*(80), 153-171.

Nye, J. S. (2019). The rise and fall of American hegemony from Wilson to Trump. *International Affairs, 95*(1), 63-80. doi:10.1093/ia/iiy212

OHCR. (2022). UN Human Rights Office estimates more than 306,000 civilians were killed over 10 years in Syria conflict [Basın Açıklaması]

Okur, M. A. (2015). *Emperyalizm, hegemonya, imparatorluk: Tarihsel dünya düzenleri ve Irak'ın işgali*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Okur, M. A. (2018). Güvenlik çalışmaları, büyük kararlar ve 'dünyalar içindeki dünyamız': Tarihsel kırılma sürecinin düşündürdükleri. M. A. Okur (Ed.), *Güvenlik: Kargaşa ve Belirsizlik Çağından Nereye?* içinde (ss. 11-50). İstanbul: Kocav Yayınları.

Okur, M. A. (2020). Men-Zor tezi ve eşitsiz anlaşmalar tartışmasının ışığında Musul vilayeti: Türkiye'nin tarihi hakları/haklılığı meselesi. Z. Kurşun & D. Hut (Ed.), *Yüzyıllık Sorun: Musul Vilayeti: Tarih, Toplum ve Siyaset* içinde (ss. 317-359). İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları.

Oneal, J. R. (2013). From realism to the liberal peace: Twenty years of research on the causes of war. G. Lundestad (Ed.), *International Relations Since the End of the Cold War: New and Old Dimensions* içinde (ss. 42-62). Oxford: Oxford University Press.

Oneal, J. R., & Russett, B. (1999). Is the liberal peace just an artifact of cold war interests? Assessing recent critiques. *International Interactions, 25*(3), 213-241. doi:10.1080/03050629908434950

Onuf, N. G., & Johnson, T. J. (1995). Peace in the liberal world: Does democracy matter? C. W. Kegley (Ed.), *Controversies in International Relations Theory; Realism and the Nealiberal Challenge* içinde (ss. 185-191). New York: St. Martin's Press.

Osiander, A. (1994). *The states system of Europe, 1640-1990: peacemaking and the conditions of international stability*. Oxford: Oxford University Press.

Osterhammel, J. (2014). *The transformation of the world*. Princeton: Princeton University Press.

Ott, M. C. (1972). Mediation as a method of conflict resolution: Two cases. *International Organization, 26,* 595-618. doi:10.1017/S0020818300003052

Owen, C., Juraev, S., Lewis, D., Megoran, N., & Heathershaw, J. (2018). *Interrogating illiberal peace in Eurasia: Critical perspectives on peace and conflict*. New York: Rowman & Littlefield.

Owen IV, J. M. (2005). Iraq and the democratic peace-who says democracies don't fight. *Foreign Affairs, 84*(6), 122-127. doi:10.2307/20031781

Oztig, L. I., & Okur, M. A. (2022). Border settlement dynamics and border status quo: A comparative analysis of Turkey's borders. *Geopolitics*, 1-28. doi:10.1080/14650045.2022.2084385

Öke, M. K. (2012). *Musul komplosu: 1818-1926*. İstanbul: İrfan Yayımcılık.

Özavci, O. (2021). *Dangerous gifts: Imperialism, security, and civil wars in the levant, 1798-1864*. Oxford: Oxford University Press.

Özdoğan Atabay, A., & Yavçan, B. (2016). Arabuluculuk kuramı üzerine ekonomik bir yaklaşım, Eksik bilgi kaynaklı çatışma çözümünde etkin arabuluculuk: taraflı ya da tarafsız? *Ekonomik Yaklaşım, 27*(100), 1-39. doi:10.5455/ey.35933

Özerdem, A. (2013). *Barış inşası kuram ve uygulaması*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Palmer, A. (2013). *Osmanlı İmparatorluğu'nun gerileyiş ve çöküş tarihi* (B. Ç. Dişbudak, Trans.). İstanbul: Alfa.

Pant, P. (2013). *International relations in 21st century*. New Delhi: McGraw Hill.

Parasiliti, A. (2012, 18 Mayıs). Former UN Syria envoy says Iran plan on Syria 'worth discussing'. *Al Monitor,*. https://www.al-monitor.com/originals/2014/05/brahimi-syria-envoy.html

Parchami, A. (2009). *Hegemonic peace and empire: the Pax Romana, Britannica and Americana*. London: Routledge.

Paris, R. (1997). Peacebuilding and the limits of liberal internationalism. *International security, 22*(2), 54-89. doi:10.2307/2539367

Paris, R. (2005). *At war's end: building peace after civil conflict*. Cambridge: Cambridge University Press.

Paris, R. (2006). Bringing the Leviathan back in: Classical versus contemporary studies of the liberal peace. *International Studies Review, 8*(3), 425-440. doi:10.1111/j.1468-2486.2006.00601.x

Parmar, I. (2018). The US-led liberal order: imperialism by another name? *International Affairs*, *94*(1), 151-172. doi:10.1093/ia/iix240

Paul, T. V. (2004). Introduction: The enduring axioms of balance of power theory and their contemporary relevance. T. V. Paul, J. J. Wirtz, & M. Fortmann (Ed.), *Balance of Power Theory and Practice in the 21st Century* içinde (ss. 1-28). Stanford: Stanford University Press.

Peçe, U. Z. (2018). An island unmixed: European military intervention and the displacement of Crete's Muslims, 1896–1908. *Middle Eastern Studies, 54*(4), 575-591. doi:10.1080/00263206.2018.1430573

Pellet, A. (1992). The opinions of the Badinter Arbitration Committee a second breath for the self-determination of peoples. *European Journal of International Law, 3*(1), 178-185. doi:10.1093/oxfordjournals.ejil.a035802

Perkins, R., & Neumayer, E. (2008). Extra-territorial interventions in conflict spaces: Explaining the geographies of post-cold war peacekeeping. *Political Geography, 27*(8), 895-914. doi:10.1016/j.polgeo.2008.11.001

Phillips, C. (2016). The battle for Syria. *The Battle for Syria*. London: Yale University Press.

Phillips, C. (2022). The international system and the Syrian civil war. *International relations, 36*(3), 358-381. doi:10.1177/00471178221097908

Piccolino, G. (2015). Winning wars, building (illiberal) peace? The rise (and possible fall) of a victor's peace in Rwanda and Sri Lanka. *Third World Quarterly, 36*(9), 1770-1785. doi:10.1080/01436597.2015.1058150

Posen, B. R. (2009). Emerging multipolarity: why should we care? *Current history, 108*(721), 347-352. doi:10.1525/curh.2009.108.721.347

Posen, B. R. (2017). Civil wars & the structure of world power. *Dædalus, 146*(4), 167-179. doi:10.1162/DAED_a_00467

Princen, T. (2014). *Intermediaries in international conflict*. New Jersey: Princeton University Press.

Provence, M. (2011). Ottoman modernity, colonialism, and insurgency in the interwar Arab east. *International Journal of Middle East Studies, 43*(2), 205-225. doi:10.1017/S0020743811000031

Provence, M. (2017). *The last Ottoman generation and the making of the modern middle east*. Cambridge Cambridge University Press.

Pugh, M. (2005). The political economy of peacebuilding: A critical theory perspective. *International Journal of Peace Studies, 10*(2), 23-42.

Pugh, M. (2013). The problem-solving and critical paradigms. R. M. Ginty (Ed.), *Routledge Handbook of Peacebuilding* içinde (ss. 28-41). London: Routledge.

Putnam, R. D. (1988). Diplomacy and domestic politics: the logic of two-level games. *International Organization*, 427-460. doi:10.1017/S0020818300027697

Rabinovich, I. (2017). The Syrian civil war as a global crisis. *Sfera Politicii, 25*(191-192), 44-48.

Radan, P. (2000). Post-secession international borders: A critical analysis of the opinions of the Badinter arbitration commission. *Melbourne University Law Review, 24*(1), 50-76.

Radford, M. F. (2000). An introduction to the uses of mediation and other forms of dispute resolution in probate, trust, and guardianship matters. *pepperdine dispute resolution law journal, 34*(4), 601-667. doi:10.2307/20782197

Radford, M. F. (2001). Advantages and disadvantages of mediation in probate, trust, and guardianship matters. *pepperdine dispute resolution law journal, 1*(2), 241-254.

Ragazzi, M. (1992). Conference on Yugoslavia arbitration commission: Opinions on questions arising from the dissolution of Yugoslavia. *International Legal Materials, 31*(6), 1488-1526. doi:10.1017/S0020782900015850

Rampton, D., & Nadarajah, S. (2017). A long view of liberal peace and its crisis. *European Journal of International Relations, 23*(2), 441-465. doi:10.1177/1354066116649029

Ramsbotham, O., Miall, H., & Woodhouse, T. (2005). *Contemporary conflict resolution*. Cambridge: Polity.

Randazzo, E. (2016). The paradoxes of the 'everyday': Scrutinising the local turn in peace building. *Third World Quarterly, 37*(8), 1351-1370. doi:10.1080/01436597.2015.1120154

Rao, J. M. (2012). Concepts of conciliation and mediation and their differences. https://lawcommissionofindia.nic.in/adr_conf/concepts%20med%20rao%201.pdf

Rathberger, A. (2012). The ambassadors' conference of Constantinople, the Cretan crisis, and the plans for an international condominium over the Ottoman Empire 1896–1898. *Südost-Forschungen*(71), 106-128.

Rauchhaus, R. W. (2006). Asymmetric information, mediation, and conflict management. *World Politics, 58*(2), 207 - 241. doi:10.1353/wp.2006.0027

Ravenal, E. C. (1978). *Never again: learning from America's foreign policy failures*. Philadelphia: Temple University Press.

Raymond, G. A., & Kegley Jr, C. W. (1985). Third party mediation and international norms: A test of two models. *Conflict Management and Peace Science, 9*(1), 33-52. doi:10.1177/073889428500900103

Regan, P. M., & Aydin, A. (2006). Diplomacy and other forms of intervention in civil wars. *Journal of Conflict resolution, 50*(5), 736-756. doi:10.1177/0022002706291579

Rendall, M. (2000). Russia, the Concert of Europe, and Greece, 1821–29: a test of hypotheses about the Vienna system. *Security Studies, 9*(4), 52-90. doi:10.1080/09636410008429413

Rendall, M. (2006). Defensive realism and the Concert of Europe. *Review of International Studies, 32*(3), 523-540. doi:10.1017/S0260210506007145

Rich, R. (1993). Recognition of states: the collapse of Yugoslavia and the Soviet Union. *European Journal of International Law, 4*(1), 36-65. doi:10.1093/oxfordjournals.ejil.a035834

Richardson, L. (1999). The Concert of Europe and security management in the nineteenth century. H. Haftendorn, R. o. Keohane, & C. A. Wallander (Ed.), *Imperfect unions: security institutions over time and space* içinde (ss. 48-79). Oxford: Oxford University Press.

Richmond, O. P. (1998). Devious objectives and the disputants' view of international mediation: A theoretical framework. *Journal of Peace Research, 35*(6), 707-722. doi:10.1177/0022343398035006004

Richmond, O. P. (2001a). A genealogy of peacemaking: The creation and re-creation of order. *Alternatives, 26*(3), 317-348. doi:10.1177/030437540102600304

Richmond, O. P. (2001b). *Maintaining order, making peace*. London: Palgrave.

Richmond, O. P. (2005). *The transformation of peace*. London: Springer.

Richmond, O. P. (2006a). Patterns of peace. *Global Society, 20*(4), 367-394. doi:10.1080/13600820600929705

Richmond, O. P. (2006b). The problem of peace: understanding the 'liberal peace'. *Conflict, Security & Development, 6*(3), 291-314. doi:10.1080/14678800600933480

Richmond, O. P. (2012). *A post-liberal peace*. London: Routledge.

Richmond, O. P. (2016). Peace in international relations theory. *The Palgrave Handbook of Disciplinary and Regional Approaches to Peace* içinde (ss. 57-68). London: Springer.

Richmond, O. P. (2018). A genealogy of mediation in international relations: From 'analogue'to 'digital' forms of global justice or managed war? *Cooperation and Conflict, 53*(3), 301-319. doi:10.1177/0010836717750198

Richmond, O. P. (2019). *Peace in international relations*. New York: Routledge.

Richmond, O. P. (2021). The evolution of the international peace architecture. *European journal of international security, 6*(4), 379-400.

Richmond, O. P. (2022). *The grand design: The evolution of the international peace architecture*. Oxford: Oxford University Press.

Richmond, O. P., & Franks, J. (2009). Between partition and pluralism: The Bosnian jigsaw and an 'ambivalent peace'. *Southeast European and Black Sea Studies, 9*(1-2), 17-38. doi:10.1080/14683850902723389

Richmond, O. P., Mac Ginty, R., Pogodda, S., & Visoka, G. (2021). Power or peace? Restoration or emancipation through peace processes. *Peacebuilding, 9*(3), 243-257. doi:10.1080/21647259.2021.1911916

Ripsman, N. M. (2021). Globalization, deglobalization and Great Power politics. *International Affairs, 97*(5), 1317-1333. doi:10.1093/ia/iiab091

Roberts, A. (2008). International relations after the cold war. *International Affairs, 84*(2), 335-350. doi:10.1111/j.1468-2346.2008.00706.x

Rodogno, D. (2012). *Against massacre: Humanitarian interventions in the Ottoman empire, 1815-1914*. New Jersey: Princeton University Press.

Rogers, P., & Reeve, R. (2015). Russia's intervention in syria: Implications for western engagement. *Global Security Briefing, Oxford Research Group, October 2015*, 4-10.

Rosato, S. (2003). The flawed logic of democratic peace theory. *American Political Science Review, 97*(4), 585-602. doi:10.1017/S0003055403000893

Rose, J. H. (1922). Great Britain and the eastern question. *The Journal of International Relations, 12*(3), 307. doi:10.2307/29738495

Rosecrance, R. N. (1963). *Action and reaction in world politics international systems in perspective*. Boston: Little, Brown and Company.

Rosenberg, A. (2005). *Philosophy of science: A contemporary introduction*. London: Routledge.

Rosenberg, J. (2006). Why is there no international historical sociology? *European Journal of International Relations, 12*(3), 307-340. doi:10.1177/1354066106067345

Rousseau, J.-J. (1760). Abstract of monsieur the Abbé de Saint-Pierre's plan for perpetual peace. *The plan for perpetual peace, on the government of Poland, and other writings on history and politics* içinde (ss. 27-49). Hanover: Dartmouth College Press.

Rousseau, J.-J. (1917). *A lasting peace through the federation of Europe and the state of war*. London: Constable and Company.

Rousseau, J.-J. (1997). Discourse on the origins of inequality. J. R. Bush, C. Kelly, & T. Marshall (Ed.), *The Collected Writings of Rousseau* içinde. Hanover: University Press of New England.

Rousseau, J.-J. (2006). *Toplum sözleşmesi* (V. Günyol, Trans.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Sagan, S. D., Waltz, K., & Betts, R. K. (2007). A nuclear Iran: Promoting stability or courting disaster? *Journal of International Affairs, 60*(2), 135-150.

Sagan, S. D., & Waltz, K. N. (2010). Is nuclear zero the best option? *The National Interest, 24 Ağustos 2010(109),* 88-96. https://nationalinterest.org/greatdebate/no-3951

Said, E. (1979). *Orientalism*. New York: Vintage.

Samary, C. (1995a). *Parçalanan Yugoslavya: Bosna'da etnik savaş* (B. Tanatar, Trans.). İstanbul: Yazın Yayıncılık.

Samary, C. (1995b). *Yugoslavia dismembered*. New York: Monthly Review Press.

Sarıalioğlu, İ. (2019). Doğu Sorunu ve Britanya'nın Osmanlı İmparatorluğu'nun Bağımsızlığını ve Toprak Bütünlüğünü Koruma Politikasının Oluşumu. *OPUS: Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi, 14*(20), 2351-2380. doi:10.26466/opus.665699

Sartori, G. (1970). Concept misformation in comparative politics. *The American Political Science Review, 64*(4), 1033-1053. doi:10.2307/1958356

Savun, B. (2008). Information, bias, and mediation success. *International Studies Quarterly, 52*(1), 25-47. doi:10.1111/j.1468-2478.2007.00490.x

Sceats, S., & Breslin, S. (2012). *China and the international human rights system*. London: The Royal Institute of International Affairs.

Schaefer, E. F. (1916). *The European concert in Turkey from 1895-1908.* (BA). University of Illionis, Illinois.

Schmidl, E. A. (2000). *Peace operations between war and peace (peacekeeping)*. London: Frank Cass.

Schroeder, P. W. (1972). *Austria, Great Britain, and the Crimean War: The destruction of the European concert*. Ithaca: Cornell University Press.

Schroeder, P. W. (1986). The 19th-century international system: changes in the structure. *World Politics, 39*(1), 1-26. doi:10.2307/2010296

Schroeder, P. W. (1993). The transformation of political thinking, 1787–1848. J. Snyder & R. Jervis (Ed.), *Coping with Complexity in the International System* içinde (ss. 47-70). Boulder: Westview Press.

Schroeder, P. W. (1994a). The new world order: A historical perspective. *Washington Quarterly, 17*(2), 367-385.

Schroeder, P. W. (1994b). *The transformation of European politics, 1763-1848*. Oxford: Oxford University Press.

Schroeder, P. W. (2000). International politics, peace and war, 1815-1914. T. C. W. Blanning (Ed.), *The Short Oxford History of Europe: The Nineteenth Century* içinde (ss . 158-209). Oxford: Oxford University Press.

Schulz, M. (2009). *Normen und praxis das Europäische konzert der großmächte als sicherheitsrat, 1815–1860*. Munich: Oldenbourg.

Schulz, M. (2015). Paradoxes of a great power peace: The case of the concert of Europe. T. Hippler & M. Vec (Ed.), *Paradoxes of Peace in Nineteenth Century Europe* içinde (ss. 131-152). Oxford: Oxford university press.

Schulz, M. (2019). Cultures of peace and security from the Vienna congress to the twenty-first century. B. de Graaf, I. de Haan, & B. Vick (Ed.), *Securing Europe after Napoleon* içinde (ss. 21-39). Cambridge: Cambridge University Press.

Schumacher, L. R. (2014). The Eastern Question as a Europe question: Viewing the ascent of 'Europe'through the lens of Ottoman decline. *Journal of European Studies, 44*(1), 64-80. doi:10.1177/0047244113508363

Schweller, R. L. (2001). The problem of international order revisited: A review essay. *International security, 26*(1), 161-186. doi:10.1162/016228801753212886

Schweller, R. L. (2008). *Unanswered threats: Political constraints on the balance of power*. Princeton: Princeton University Press.

Schweller, R. L. (2016). The balance of power in world politics. *Oxford Research Encyclopedias, Politics*. USA: Oxford University Press.

Sears, P. (1944). The concert of Europe-an attempt at world organization. *The Social Studies, 35*(7), 308-312. doi:10.1080/00220973.1937.11016987

Šedivý, M. (2013). *Metternich, the great powers and the Eastern question*. Pilsen: University of West Bohemia.

Selby, J. (2013). The myth of liberal peace-building. *Conflict, Security & Development, 13*(1), 57-86. doi:10.1080/14678802.2013.770259

Sezer, B. (2015). *Sosyolojinin ana başlıkları*. İstanbul: Doğu Kitabevi.

Shamir, Y. (2016). Alternative dispute resolution approaches and their application. (7). http://unesdoc.unesco.org/images/0013/001332/133287e.pdf

Shea, J. (2020, 2 Ekim). America: a European power?. https://www.friendsofeurope.org/insights/america-a-european-power/

Sheehan, M. (2004). *The balance of power: History & theory*. London: Routledge.

Shelter-Jones, P. (2017). Welcome to the new deal-based order. https://www.weforum.org/agenda/2017/09/welcome-to-the-new-deal-based-order

Shields, S. D. (2004). Mosul questions: Economy, identity, and annexation. R. S. Simon & E. Tejirian (Ed.), *The Creation of Iraq, 1914-1921* içinde (ss. 50-60). New York: Columbia University Press.

Shields, S. D. (2009). Mosul, the Ottoman legacy and the League of Nations. *International Journal of Contemporary Iraqi Studies, 3*(2), 217-230. doi:10.1386/ijcis.3.2.217/1

Shields, S. D. (2020). Musul, Osmanlı mirası ve Cemiyet-i Akvam. Z. Kurşun & D. Hut (Ed.), *Yüzyıllık sorun: Musul Vilayeti: Tarih, Toplum ve Siyaset* içinde (ss. 301-316). İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları.

Simpson, S. (2019). Making liberal use of Kant? Democratic peace theory and Perpetual Peace. *International relations, 33*(1), 109-128. doi:10.1177/0047117818811463

Singer, L. R. (1990). *Settling disputes: Conflict resolution in business, families, and the legal system*. Boulder: Westview.

Sisk, T. D. (2009). *International mediation in civil wars: Bargaining with bullets*. London: Routledge.

Skocpol, T. (1979). *States and social revolutions: A comparative analysis of France, Russia and China*. Cambridge: Cambridge University Press.

Skocpol, T. (1984). *Vision and method in historical sociology*. Cambridge: Cambridge University Press.

Slantchev, B. L. (2005). Territory and commitment: The concert of Europe as self-enforcing equilibrium. *Security Studies, 14*(4), 565-606. doi:10.1080/09636410500468792

Smiley, W. (2016). War without war: The Battle of Navarino, the Ottoman Empire, and the pacific blockade. *Journal of the History of International Law, 18*(1), 42-69.

Smith, C. Q. (2014). Illiberal peace-building in hybrid political orders: Managing violence during Indonesia's contested political transition. *Third World Quarterly, 35*(8), 1509-1528. doi:10.1080/01436597.2014.946277

Smith, S. (1999). Is the truth out there? Eight questions about international order. T. V. Paul & J. A. Hall (Ed.), *International order and the future of world politics* içinde (ss. 99-119). Cambridge: Cambridge University Press.

Smith, S. (2002). Alternative and critical perspectives. M. Brecher & F. P. Harvey (Ed.), *Millennial Reflections on International Studies* içinde (ss. 195-216). Ann Arbor: University of Michigan Press.

Snidal, D. (1985). The limits of hegemonic stability theory. *International Organization, 39*(4), 579-614. doi:10.1017/S002081830002703X

Sofka, J. R. (1998). Metternich's theory of european order: A political agenda for "perpetual peace". *The Review of Politics, 60*(1), 115-150. doi:10.1017/S0034670500043953

Soutou, G.-H. (2000). Was there a European order in the twentieth century? From the Concert of Europe to the end of the Cold War. *Contemporary European History, 9*(3), 329-353. doi:10.1017/S0960777300003027

Spector, C. (2013). Who is the author of the abstract of monsieur l'abbe´ de Saint-Pierre's 'plan for perpetual peace'? From Saint-Pierre to Rousseau. *History of European Ideas, 39*(3), 371-393. doi:10.1080/01916599.2012.714631

Spiezio, K. E. (1990). British hegemony and major power war, 1815–1939: An empirical test of Gilpin's model of hegemonic governance. *International Studies Quarterly, 34*(2), 165-181. doi:10.2307/2600707

Spruyt, H. (1996). *The sovereign state and its competitors: An analysis of systems change*. New Jersey: Princeton University Press.

Spruyt, H. (1998). Historical sociology and systems theory in international relations. *Review of International Political Economy, 5*(2), 340-353. doi:10.1080/096922998347606

Statement by the president of the security council. (SC/10585). (2012, 21 Mart). United Nations. https://press.un.org/en/2012/sc10585.doc.htm

Stephen, H. (1998). International relations and historical sociology: Breaking down boundaries. In. London: Routledge.

Stogiannos, A. (2019). *The genesis of geopolitics and Friedrich Ratzel: Dismissing the myth of the Ratzelian geodeterminism*. Switzerland AG: Springer.

Sturrock, J. (2015, 9 Eylül). Making better use of mediation to resolve disputes and manage difficult issues. m https://www.mediate.com/articles/SturrockJ35.cfm

Subedi, D. (2022). Rethinking peacebuilding in the age of populism. *Peace Review, 33*(4), 495-505. doi:10.1080/10402659.2021.2043009

Svensson, I. (2007). Bargaining, bias and peace brokers: How rebels commit to peace. *Journal of Peace Research, 44*(2), 177-194.

Swedberg, R. (2017). How to use Max Weber's ideal type in sociological analysis. *Journal of Classical Sociology, 18*(3), 181-196. doi:10.1177/1468795X17743643

Syrian National Council. (2012). Arab League Initiative. https://www.syriancouncil.org/en/issues/item/108-arab-league-initiative.html

Şenışık, P. (2010). Rethinking Muslim and Christian communities in late nineteenth century Ottoman Crete: Insights from the Cretan Revolt of 1897. *Journal of Modern Greek Studies, 28*(1), 27-47. doi:10.1353/mgs.0.0100

Şenışık, P. (2014). *Girit: Siyaset ve isyan 1895-1898*. İstanbul: Kitap Yayınevi.

Tabak, H. (2016). Metodolojik ulusçuluk ve Türkiye'de dış politika çalışmaları. *Uluslararası İlişkiler Dergisi, 13*(51), 21-39.

Talbott, S. (1995). Why NATO should grow. *New York Review of Books, 42*(13), 27-30.

Tan, K. H., & Perudin, A. (2019). The "geopolitical" factor in the Syrian civil war: A corpus-based thematic analysis. *Sage Open, 9*(2), 1-15. doi:10.1177/2158244019856729

Taylor, R. (2009). Introduction: The promise of consociational theory. R. Taylor (Ed.), *Consociational Theory: McGarry and O'Leary and the Northern Ireland conflict* içinde (ss. 1-12). London: Routledge.

TBMM Zabıt Ceridesi. (09.01.1926). (Devre 2, Cilt 21, İçtima 38).

Tejel Gorgas, J. (2018). Making borders from below: The emergence of the Turkish–Iraqi Frontier, 1918–1925. *Middle Eastern Studies, 54*(5), 811-826. doi:10.1080/00263206.2018.1462165

Temperley, H. (1924). Princess Lieven and the Protocol of 4 April 1826. *The English Historical Review, 39*(153), 55-78.

Terrett, S. (2017). *The dissolution of Yugoslavia and the Badinter Arbitration Commission: A contextual study of peace-making efforts in the post-cold war world*. London: Ashgate Publishing.

Teschke, B. (2003). *The myth of 1648: class, geopolitics, and the making of modern international relations*. New York: Verso.

Teschke, B. (2014). IR theory, historical materialism and the false promise of international historical sociology. *Spectrum: Journal of Global Studies, 6*(1), 1-66.

The Guardian. (2011, 2 Kasım). Syrian acceptance of Arab League ceasefire plan met with scepticism. *The Guardian*. https://www.theguardian.com/world/2011/nov/02/syrian-acceptance-of-arab-league-ceasefire-plan

The Guardian. (2011, 12 Kasım). Syria suspended from Arab League. *The Guardian*. https://www.theguardian.com/world/2011/nov/12/syria-suspended-arab-league

The Guardian. (2014, 13 Mayıs). UN Syria envoy Lakhdar Brahimi resigns after failure of Geneva talks. *The Guardian*. https://www.theguardian.com/world/2014/may/13/un-syria-envoy-lakhdar-brahimi-resigns

The Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation. (2017, 6 Mayıs). *Memorandum on the creation of de-escalation areas in the Syrian Arab*

Republic.https://archive.mid.ru/en/foreign_policy/news/-/asset_publisher/cKNonkJE02Bw/content/id/2746041

The New York Times. (2011, 19 Aralık). Syria Agrees to Allow Outside Observers, but Activists Remain Wary. *The New York Times*. https://www.nytimes.com/2011/12/20/world/middleeast/syria-agrees-to-allow-arab-league-observers.html

The Washington Post. (1999, 26 Mart). Europe follows American lead. https://www.washingtonpost.com/wp-srv/inatl/longterm/balkans/stories/europe032699.htm

Thomas, R. G. (Ed.) (2003). *Yugoslavia unraveled: Sovereignty, self-determination, intervention*. Lanham: Lexington Books.

Tilly, C. (1992). *Coercion, capital, and European states, AD 990-1992*. Oxford: Blackwell.

Tirkey, A. (2021). *Minilateralism: Weighing the prospects for cooperation and governance* (Issue Brief No. 489).

Tocci, N. (2016). On power and norms: Libya, Syria and the responsibility to protect. *Global Responsibility to Protect, 8*(1), 51-75. doi:10.1163/1875984X-00801004

Toft, M. D. (2017). Why is America addicted to foreign interventions? *The National Interest*, 10.12.2017.

Toksoz, I. (2017). In search of peace on the silk road: From theory to practice. *Acta Via Serica, 2*(1), 7-30. doi:10.22679/AVS.2017.2.1.7

Tooley, T. H. (1997). *National identity and Weimar Germany: Upper Silesia and the eastern border, 1918-1922*. Lincoln: University of Nebraska Press.

Tourinho, M., Stuenkel, O., & Brockmeier, S. (2016). "Responsibility while protecting": Reforming R2P implementation. *Global Society, 30*(1), 134-150. doi:10.1080/13600826.2015.1094452

Touval, S. (1996). Coercive mediation on the road to Dayton. *International negotiation, 1*(3), 547-570. doi:10.1163/157180696X00214

Touval, S. (2003). Mediation and foreign policy. *International Studies Review, 5*(4), 91-95. doi:10.1111/j.1079-1760.2003.00504009.x

Touval, S., & Zartman, I. W. (2006). International Mediation in the Post-Cold War Era. C. A. Crocker, F. O. Hampson, & P. Aall (Ed.), *Turbulent Peace: The challenges of managing international conflict* içinde (ss. 427-444). Washington DC: United States Institute of Peace.

Tuathail, G. Ó. (1999). A strategic sign: The geopolitical significance of 'Bosnia'in US foreign policy. *Environment and planning D: Society and space, 17*(5), 515-533. doi:10.1068/d170515

Tunçay, M. (1969). *Batı'da siyasal düşünceler tarihi - 2*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.

Turan, N. S. (2014). *İmparatorluk ve diplomasi: Osmanlı diplomasisinin İzinde*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Turton, H. L. (2016). *International relations and American dominance: A diverse discipline*. New York: Routledge.

Türkmen, Z. (2020). Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümetinin Musul meselesine askeri yönden çözüm arayışları. Z. Kurşun & D. Hut (Ed.), *Yüzyıllık sorun: Musul vilayeti: Tarih, Toplum ve Siyaset* içinde (ss. 205-238). İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları.

Uesugi, Y., & Richmond, O. P. (2021). The Western international peace architecture and the emergence of the eastphalian peace. *Global Society, 35*(4), 435-455. doi:10.1080/13600826.2021.1942803

UN General Assembly Resolution 66/253. (2011). (66/253). New York

UN General Assembly Resolution 66/865. (2011). *Final Communiqué of the Action Group for Syria*. (A/66/865–S/2012/522). New York

UN Mediation Support Unit. (2012). *United Nations Guidance for Effective Mediation*. New York: http://repository.un.org/bitstream/handle/11176/400960/8%20November%202019%20%28Mediation%20and%20Negotiation%29%20GuidanceEffectiveMediation_UNDPA2012%28english%29.pdf?sequence=47#:~:text=The%20United%20Nations%20Guidance%20for,811%2C%2025%20June%202012).

UN Secretary-General. (2014, 10 Ekim). *Note to Correspondents - Transcript of press conference by UN Special Envoy for Syria (SES) Staffan de Mistura*. https://www.un.org/sg/en/content/sg/note-correspondents/2014-10-10/note-correspondents-transcript-press-conference-un-special

UN Security Council Draft Resolution 538. (2012). *France, Germany, Portugal, United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland and United States of America: draft resolution*. (S/2012/538). 19 July 2012 https://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BFCF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/Syria%20S2012%20538.pdf

UN Security Council Resolution 2042 Annex. (2012). *Six-Point Proposal of the Joint Special Envoy of the United Nations and the League of Arab States*. (S/RES/2042). United Nations, New York https://peacemaker.un.org/sites/peacemaker.un.org/files/SY_120414_SixPointPlan.pdf

UNDPA. (2017, 27 Eylül). *Security council briefing on the situation in Syria, special envoy Staffan de Mistura*. http://www.un.org/undpa/en/speeches-statements/27092017/syria

United Nations Security Council. (2019). (S/PV.8665). New York: 8665th meeting

van Iterson Scholten, G. (2014). *The meanings of peace A conceptual model of different concepts of peace in academic literature*. Paper presented at the Past, Present and Future of Peace Research, University of Groningen.

Verosta, S. (1988). *Kollektivaktionen der mächte des Europäischen konzerts (1886-1914):* . Wien: Veröffentlichungen der Kommission für Völkerrecht und internationale Beziehungen.

Vick, B. E. (2014). *The Congress of Vienna: Power and politics after napoleon*. Cambridge: Harvard University Press.

Von Einsiedel, S., Bosetti, L., Cockayne, J., Salih, C., & Wan, W. (2017). Civil war trends and the changing nature of armed conflict. *Occasional paper, 10*, 1-10.

Von Hippel, K. (2000). *Democracy by force: US military intervention in the post-Cold War world*. Cambridge: Cambridge University Press.

Vukovic, S. (2014). International mediation as a distinct form of conflict management. *International Journal of Conflict Management, 25*(1), 61-80. doi:10.1108/IJCMA-02-2012-0015

Vuković, S. (2011). Strategies and bias in international mediation. *Cooperation and Conflict, 46*(1), 113-119. doi:10.1177/0010836710396848

Vuković, S. (2020). Peace mediators as norm entrepreneurs: The EU's norm diffusion strategy in Montenegro's referendum on independence. *Swiss Political Science Review, 26*(4), 449-467. doi:10.1111/spsr.12424

Wahrman, M. (2016). *Minorities in Mosul: The workings of the 1925 League of Nations frontier enquiry commission.* (Senior Theses). Princeton University, New Jersey.

Walker, J. (1993). International mediation of ethnic conflicts. *Survival, 35*(1), 102-117. doi:10.1080/00396339308442676

Wall Jr, J. A., Stark, J. B., & Standifer, R. L. (2001). Mediation: A current review and theory development. *Journal of Conflict resolution, 45*(3), 370-391. doi:10.1177/0022002701045003006

Wallensteen, P., & Sollenberg, M. (1997). Armed conflicts, conflict termination and peace agreements, 1989-96. *Journal of Peace Research, 34*(3), 339-358. doi:10.1177/0022343397034003011

Wallensteen, P., & Svensson, I. (2014). Talking peace: International mediation in armed conflicts. *Journal of Peace Research, 51*(2), 315-327. doi:10.1177/0022343313512223

Walter, B. F. (2017). The new new civil wars. *Annual Review of Political Science, 20*(1), 469-486. doi:10.1146/annurev-polisci-060415-093921

Walters, F. P. (1952). *A history of the League of Nations*. London: Oxford University Press.

Waltz, K. (1959). *Man, the state, and war: a theoretical analysis*. New York: Columbia University Press.

Waltz, K. (1979). *Theory of international politics*. New York: McGraw-Hill.

Waltz, K. (1986). Reflections on theory of international politics: A response to my critics. R. o. Keohane (Ed.), *Neorealism and Its Critique* içinde (ss. 322-345). New York: Columbia University Press.

Waltz, K., & Quester, G. H. (1982). *Uluslararası ilişkiler kuramı ve dünya siyasal sistemi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi.

Waltz, K. N. (2000). Structural realism after the Cold War. *International security, 25*(1), 5-41.

Wambaugh, S. (2013). *The Saar plebiscite: With a collection of official documents.* London: Harvard University Press.

Ware, A., Ware, V.-A., & Kelly, L. M. (2022). Strengthening everyday peace formation after ethnic cleansing: operationalising a framework in Myanmar's Rohingya conflict. *Third World Quarterly, 43*(2), 289-308. doi:10.1080/01436597.2021.2022469

Watkins, J. W. (1952). Ideal types and historical explanation. *The British Journal for the Philosophy of Science, 3*(9), 22-43.

Webb, M. C., & Krasner, S. D. (1989). Hegemonic stability theory: an empirical assessment. *Review of International Studies, 15*(2), 183-198.

Weber, M. (1949). *Max Weber on the methodology of the social sciences*. New York: Free Press.

Weber, M. (2002). *The Protestant ethic and the" spirit" of capitalism and other writings*. London: Penguin.

Weber, P. (2018). The principle of self-determination in international law and the Syrian civil war. *Horizon Insights, 8 Ocak 2019(4),* 6-22. https://behorizon.org/the-principle-of-self-determination-in-international-law-and-the-syrian-civil-war/

Webster, C. K. (1961). *The art and practice of diplomacy*. London: Chatto & Windus.

Weiss, T. G. (1994). The United Nations and civil wars. B. Roberts (Ed.), *Order and Disorder after the Cold War* içinde (ss. 125-142). Cambridge: The MIT Press.

Wendt, A. (1992). Anarchy is what states make of it: the social construction of power politics. *International Organization, 46*(2), 391-425. doi:10.1017/S0020818300027764

Wendt, A. (1999). *Social theory of international politics*. Cambridge: Cambridge University Press.

Wendt, A. (2012). *Uluslararası siyasetin sosyal teorisi* (H. S. Ertem, S. Gülfer, & I. Öner, Trans.). İstanbul: Küre Yayınları.

Wight, M. (1960). Why is there no international theory? *International relations, 2*(1), 35-48. doi:10.1177/004711786000200104

Wilson, W. (1917a) *Address to Congress Requesting a Declaration of War Against Germany*. April 2, 1917.

Wilson, W. (1917b) *A World League for Peace*. January 22, 1917.

Wilson, W. (1918a). Fourteen points. *Documents to Accompany America's History*.

Wilson, W. (1918b). President Wilson's address to congress, analyzing German and Austrian peace utterances. *Delivered on February, 11*.

Wilton, R. (2014). Answering the wrong question: 100 years of misreading the Balkans. *Seeu Review, 10*(1), 49-56. doi:10.2478/seeur-2014-0007

Wintz, M. (2010). *Transatlantic diplomacy and the use of military force in the post-cold war era*. New York: Palgrave Macmillan.

Wohlforth, W. C. (1999). The stability of a unipolar world. *International security, 24*(1), 5-41. doi:10.1162/016228899560031

Wolff, S. (2012). Consociationalism: Power sharing and self-governance. S. Wolff & C. Yakinthou (Ed.), *Conflict Management in Divided Societies: Theories and Practice* içinde (ss. 23-56). London: Routledge.

Wong, K. C. (2021). The rise of China's developmental peace: Can an economic approach to peacebuilding create sustainable peace? *Global Society, 35*(4), 522-540. doi:10.1080/13600826.2021.1942802

Wood, H. M. (1943). The treaty of paris and Turkey's status in international law. *American Journal of International Law, 37*(2), 262-274. doi:10.2307/2192416

Wood, P. C. (1994). France and the post cold war order: The case of Yugoslavia. *European Security, 3*(1), 129-152. doi:10.1080/09662839408407156

Wright, Q. (1942). *A study of war*. Chicago: University of Chicago Press.

Wright, T. (2014). The rise and fall of the unipolar concert. *The Washington Quarterly, 37*(4), 7-24. doi:10.1080/0163660X.2014.1002150

Wu, Z. (2018). Classical geopolitics, realism and the balance of power theory. *Journal of Strategic Studies, 41*(6), 786-823. doi:10.1080/01402390.2017.1379398

Yalvaç, F. (2018a). Immanuel Kant. E. Büyükakıncı (Ed.), *Barış Çalışmaları* içinde (ss. 38-59). Ankara: Adres Yayınları.

Yalvaç, F. (2018b). Jean-Jacques Rousseau. E. Büyükakıncı (Ed.), *Barış Çalışmaları* içinde (ss. 12-37). Ankara: Adres Yayınları.

Yasamee, F. A. K. (2018). *Abdülhamid'in dış politikası: Düvel-i muazzama karşısında Osmanlı* (Y. S. İnanç, Trans.). İstanbul: Kronik Kitap.

Yassin-Kassab, R., & Al-Shami, L. (2016). *Burning country: Syrians in revolution and war*. London: Pluto Press.

Yearwood, P. J. (2009). *Guarantee of peace: The League of Nations in British policy 1914-1925*. London: Oxford University Press.

Yılmaz, H. (2020). The Eastern question and the Ottoman Empire: The genesis of the Near and Middle East in the nineteenth century. M. E. Bonine, A. Amanat, & M. E. Gasper (Ed.), *Is There a Middle East?: The Evolution of a Geopolitical Concept* içinde (ss. 11-35). Stanford: Stanford University Press.

Yin, H. (2017). *UN peacekeeping doctrine in a new era*. London: Routledge.

Young, O. R. (1967). *The intermediaries: Third parties in international crises*. New Jersey: Princeton University Press.

Zacher, M. W. (1979). *International Conflicts and Collective Security, 1946-77: The United Nations, Organization of American States, Organization of African Unity, and Arab League*. New York: Praeger.

Zaidi, W. (2018). Liberal Internationalism and the Search for International Peace. K. W. M., M. Loadenthal, & C. P. Peterson (Ed.), *The Routledge History of World Peace Since 1750* içinde (ss. 59-69). London: Routledge.

Zakaria, F. (2013). The rise of the rest. *Debating a post-American world* (ss.42-51): Routledge.

Zarakol, A. (2011). *After defeat: How the East learned to live with the West*. Cambridge: Cambridge University Press.

Zarakol, A. (2019). 'Rise of the rest': As hype and reality. *International relations, 33*(2), 213-228. doi:10.1177/0047117819840793

Zartman, I. W. (1989). *Ripe for resolution: Conflict and intervention in Africa*. New York: Oxford University Press.

Zartman, I. W. (2008). The timing of peace initiatives. *Contemporary Peacemaking: Conflict, Peace Processes and Post-War Reconstruction, 1*(1), 8-18.

Zartman, I. W. (2015). Mediation: Ripeness and its challenges in the Middle East. *International negotiation, 20*(3), 479-493. doi:10.1163/15718069-12341317

Zartman, I. W. (2020a). Structuring in a vacuum: Negotiating in the current world disorder. *International negotiation, 25*(1), 5-17. doi:10.1163/15718069-25131236

Zartman, I. W. (2020b). UN mediation in the Syrian crisis: From Kofi Annan through Lakhdar Brahimi, to Stefan de Mistura. *Syria Studies, 11*(2), 1-41.

Zartman, I. W., & Touval, S. (1985). International mediation: Conflict resolution and power politics. *Journal of Social Issues, 41*(2), 27-45. doi:10.1111/j.1540-4560.1985.tb00853.x

Zartman, I. W., & Touval, S. (2007). International mediation. C. A. Crocker, F. O. Hampson, & P. R. Aall (Ed.), *Leashing the dogs of war: Conflict management in a divided world* içinde (ss. 437-454). Washington, DC: US institute of Peace Press.

Zartman, W. (2008). Introduction bias, prenegotiation and leverage in mediation. *International negotiation, 13*(3), 305-310. doi:10.1163/157180608X365226

Zaum, D. (2012). Beyond the" liberal peace". *Global Governance, 18*(1), 121-132. doi:10.1163/19426720-01801010

Zimmern, A. E. (1953). *The American road to world peace*. New York: E. P. Dutton.